

ANUL XII

1

1969

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN AL DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

REVISTA ARHIVELOR

1

Anul XII

BUCUREȘTI

1969

COMITETUL DE REDACȚIE

**V. ARIMIA, FL. BOERAȘ, ȘT. HURMUZACHE — redactor-șef, IL. LEONTE,
I. MĂRCUȘ, M. REGLEANU, M. SOVEJA, GH. UNGUREANU**

REVISTA ARHIVELOR

Apare de două ori pe an

Redacția : București, str. Arhivelor nr. 2, Sectorul 6, Telefon : 13.37.77.

Abonamentele se fac prin oficiile poștale

38 DE CĂRȚI MANUSCRISE ARABE ȘI TURCEȘTI ÎN ARHIVELE STATULUI DIN CRAIOVA

A. DECEI

Contactul îndelungat al Țărilor românești cu civilizația turcilor otomani sau conviețuirea îndelungată a acestora cu poporul nostru în regiunile Dobrogei, Timișoarei și Orăzii încorporate în trecut la formele de viață statală turcești au făcut posibilă rămânerea pe meleagurile noastre a unor urme materiale concrete și pe tărîmul bibliologiei.

Pînă în prezent nu cunoaștem însă tot ceea ce ne-a rămas din moștenirea bibliofiliei islamice în țara noastră, nici în întindere, nici în adîncime căci nu există nici măcar un repertoriu necum un inventar sau catalog al tuturor cărților manuscrise arabe, persane și turcești care se află fie la București, fie în alte centre de cultură din țara noastră, afară de Catalogul manuscriselor turcești din Biblioteca Academiei Române, întocmit de Mihail Guboglu. Fără îndoială și întîrziere, această muncă bibliografică va trebuie întreprinsă, pentru a ajunge să cunoaștem și aceste bogății culturale ce ne-au rămas din trecut.

Prezentăm aici, succint, firește, numai un aspect, bine determinat din fenomenul civilizației islamului în legătură cu zona noastră geografică și etnică, anume fondul de manuscrise orientale islamice păstrate la Arhivele Statului din Craiova. În anul 1962, a intrat în păstrarea Arhivelor Statului din Craiova, un număr de 38 de cărți manuscrise arabe și turcești, care aparținuseră comunității musulmane din insula Adakale. Au fost aduse aici din biblioteca moscheii din această insulă îmbogățind astfel tezaurul arhivelor noastre¹.

Toate aceste cărți manuscrise, care pînă acum nu au fost cercetate de specialiști, sînt scrise în limba arabă, cu excepția uneia singură, scrisă în limba turcă. Pe mai multe dintre ele, însă, există diferite însemnări ocazionale, în limba turcă. Faptul că aceste cărți manuscrise sînt în limba arabă nu are nimic extraordinar sub raport lingvistic sau etnic. Ele erau necesare înainte de toate cultului, fiindcă numai imamul („preotul”) și naibul („judecătorul”) comunității musulmane de aici, și uneori mîdûrul, adică directorul (zis greșit și exagerat „guvernatorul” de la Adakale), și cîte un intelectual sau dervîș aruncați de soartă

¹ Vezi actul de la 29 mai 1962, Arh. St. Craiova, fondul Adakale, prin care s-au predat și s-au primit 38 de manuscrise vechi arabe, care au aparținut Comunității Musulmane din Adakale, cu mențiunea că se vor păstra în depozitele Arhivelor Statului Oltenia din Craiova.

pe această insulă, cunoșteau araba și puteau să citească litera sacră a cărților sacre și chiar și unele lucrări literare arabe, din cele care au ajuns să se găsească mai mult sau mai puțin întâmplător aici.

Proveniența cărților manuscrise de la Adakale este variată, așa cum se poate constata din wakf-urile, pronunțat în turcă *wakıf* (citește românește vacif: dedicație, ofrandă, fundație pioasă), înscrise pe unele din ele în momentul când erau destinate și trimise credincioșilor din insulă. Așa cum se întâmpla și în părțile noastre înainte de a se introduce tiparul dar și paralel cu această industrie artistică, o carte — *kitāb* arăbește și *kitab* turcește, care înseamnă „scriere”, costa mult, fie din cauza materialului întrebunțat, fie din cauza minei de lucru, care trebuia recrutată din tagma caligrafilor calificați.

Stocul cel mai mare al acestei biblioteci din Adakale, a fost constituit încă din primele decenii ale turcității ei. Donatorul principal și cel mai vechi a fost însuși padișahul de la Istanbul, anume sultanul Mahmud I (1730—1754). Pe 11 din cele 38 de cărți manuscrise (nr. 2, 3, 4, 8, 9, 11, 14, 28, 29, 32, și 34)² este aplicat sigiliul rotund special de *wakf* al acestui sultan, pe care se poate citi în arăbește: „Al-ḥamdu li'llāhi al-lāzī hadīyanā la-hazā wa mā kāna anhadī wa lā inna hadīyanā li'llāhi. Wakāfa hazā'l-kitāba. Sulṭānuna al-a'zam wa al-Chākān al-mu'azzam as-Sulṭānu ibn is-Sulṭani al-Gāzī Maḥmūd Chān Chāllada Allāhu = „Glorie lui Allah care ne-a dăruit aceasta și care ne milostivește și nu (altfel) decât ca să ne dăruim lui Allah. A donat această carte sultanul nostru cel mare și hakanul cel mărit, sultanul fiu de sultan, victoriosul Mahmud Han, veșnicească-l Allah!” Sigiliul padișahal nu poartă nici o dată. Însă, pe mai multe din aceste vacifuri, pe 9 din ele (nr. 2, 3, 4, 8, 9, 11, 14, 29 și 34), sub sigiliul donativ rotund și pompos al padișahului este aplicat și sigiliul mic și oval, care are inscripția, tot în arăbește: „Al-mutawakkilu'alā'llāhu 'abduhu Nimatullāh = Cel care se încredințează lui Allah, robul lui, Nimetullah (pronunțare turcească)”. Sigiliul acesta poartă și data (1) 149 (hegiră), deci 12 mai 1736 — 30 aprilie 1747, e.n. Prin urmare, donația acestor cărți a fost înfăptuită în orice caz la cîțva timp după această dată a sigiliului lui Nimetullah și în anii domniei sultanului Mahmud I. Socotim că acest personaj, necunoscut altfel pînă în această clipă, prin alăturarea prezenței sale subsecvente la numele sultanului donator a ținut să marcheze existența sa și pe această cale, fiindcă a fost probabil acela care a trimis direct sau a adus, în numele sultanului, aceste cimelii pe insula fortificată de austrieci și colonizată acum cu turci musulmani. Pe de altă parte, este îndeobște cunoscut că frumoasa inscripție care ornează peretele dinspre sud al boltiturii pasajului care trece pe sub moscheea insulei a fost săpată în marmură tot întru preamărirea sultanului Mahmud I, în anul 1158 h., adică 3 februarie 1745 — 23 ianuarie 1746³. Toate aceste date

² Cărțile respective nu poartă număr de ordine. Li s-a dat unul provizoriu p entru ușurarea cercetării.

³ Printr-un calcul greșit făcut de imanul de odinioară al insulei, Ali Ahmed, *Monografia insulei Ada-Kaleh*, ed. a II-a, Turnu Severin, 1937, p. 13—14, anul acestei inscripții a fost echivalat cu anul 1739 e.n. și de aceea această ultimă dată se bucură de un curs normal în privința datării inscripției și a moscheii.

converg așadar spre fixarea vacifului cărților manuscrise respective în același an în care a fost transformată în moschee musulmană cazarma austriacă ocupată de turci o dată cu cetatea din insulă, adică în anul 1745.

Au mai fost și alți donatori de cărți manuscrise pentru comunitatea turcă de la Adakale. Astfel, trei dintre ele (nr. 2, 8 și 28) poartă sigiliul rotund-vertical cu inscripția turcească: „Vakf-ı sadrazam Elhac Mehmed paşa = Vaciful marelui-vizir hagiul⁴ Mehmed paşa”. Data acestui sigiliu este 1160 (13 ianuarie 1747 – 1 ianuarie 1748). Este al sadrazamului zis Tiryaki – fiindcă era un mare consumator de opium (arab *Hiryākī*, turc – *tiryaki*, din grecescul *δεριακός*) – Mehmed paşa care a ocupat cea mai înaltă funcție în Imperiul Otoman după aceea a sultanului de la 13 august 1746 la 28 februarie 1747. Ca și în cazul lui Nimetullah, amprenta acestui mare-vizir se găsește o dată și pe unul din manuscrisele (nr. 2) dăruite insulei de însuși sultanul. Explicația valabilă trebuie să fie desigur aceeași ca și pentru cazurile mai sus arătate.

Alte vacifuri provin de la alte persoane. Străvechiul manuscris nr. 7 poartă sigiliul mic rotund, pe care citim în arăbește: „Wakafa bi-zāwīyatin ḥazrati Ṣalāhu'd-dīn Bābācalayhi'r-raḥmatu = Donat mănăstirii cucerniciei sale Salāhuddin (pronunțare turcească) Baba, mila fie cu el!” În acest caz nu este indicat donatorul, ci numai locul căruia i-a fost dedicată cartea manuscrisă, adică unei mănăstiri (pron. turc. *zaviye*, și este de remarcat că apelativul „Baba”, este turcescul „Tată”, dat unui egumen, și indică o mănăstire turcească) dintr-un punct oarecare al Imperiului Otoman, de unde pe urmă a ajuns prin cine știe ce întîmplări la Adakale.

Trei cărți manuscrise (nr. 12, 17 și 27) provin de la un credincios binefăcător, care nu era un mare demnitar. Ele poartă însemnarea de mină, în turcește: „Vakf-ı Elhac İsmail efendi mütevellisi veled-i hâfız Mehmed efendi = donația hagiului İsmail efendi, administratorul, fiul hafizului⁵ Mehmed efendi”. La rîndul lui, fiul unui negustor de halva a făcut de asemenea gestul de munificență care în cercul civilizației europene este legat de numele lui Mecena romanul. Pe manuscrisul nr. 21 stă înscris pe prima filă, în arăbește: „Kad wakafa hazā'l-kitāba Yūsuf ibn Sulaymān al-mulakkab bi-Halwād'jizāda sanatin 1203 = A dăruit această carte Yusuf fiul lui Süleyman, cel poreclit Fiul Halvagiului, în anul 1203 (2 octombrie 1788 – 20 sept. 1789)”.

O altă carte manuscrisă, nedată ne mărturisește că a rămas de la una din rudele celebrului agă apoi pașă de Vidin, Osman Pasbanzade (forma turcească a acestui cuvînt persan este Pazvantoglu) de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, cunoscut în tradiția populară românească sub titulatura care implică și samavolnicia și nenorocul, aceea de „vremea lui Pazvante Chiorul”, căci citim pe fila întîi a nr. 25: „Wakafa hazā'l-kitāba⁶ Umar āghā al-maṣhūr Pasbānzāda = A dăruit această carte Ōmer aga cel cunoscut ca Pasbanzade”. Această identificare a lui Ōmer aga

⁴ Hagiul, se știe, este musulmanul sau musulmana, care și-a îndeplinit una din cele 5 obligații absolute religioase, aceea de a face pelerinajul la Mekka; după aceea este distins cu apelativul „hagiul”.

⁵ Hafiz, cuvînt arab: Hâfız adică persoana care a învățat pe de rost întreg Coranul și poate să reproducă oricînd orice pasaj al cărții sfinte.

este o conjectură, susținută de identificarea numelor în aceeași zonă geografică.

În afară de menționarea vacifului, unele din aceste cărți manuscrise mai poartă și notarea *min al-kutub* (arăbește), adică „ex. libris” ca de ex. (turcește): „Min kütüb elfakir Mehmed Vehbi = Din cărțile sărmanului⁶ Mehmed Vehbi” (nr. 20). Altele își au aplicate sigiliile de posesiune, fără semnătură scrisă, printre care descifrăm numele lui Mustafa ibn-i Derviş (nr. 26), Sunullah (nr. 11), Süleyman (nr. 8), Osman (nr. 15, 19, 20 și 35), care pe sigiliu a pus să graveze și anul 1214 (5 iunie 1799 — 24 mai 1800).

După cuprins cărțile manuscrise se pot grupa în mai multe categorii.

Textul sacru (al-nass) al Coranului, cartea de căpătii a musulmanilor, lipsește din lotul de cărți manuscrise de la Arhivele Statului Craiova.

Se găsesc totuși aci lucrări auxiliare teologice, necesare pentru menținerea și întărirea cultului islamului. Patru cărți manuscrise (nr. 21, 25, 33 și 35) sînt cărți numite *Tafsîr*, adică comentarii ale textului sacru al Coranului așa cum a fost înregistrat de Profetul Mohammed după dictarea lui Djabrâ'il (Gabriel), care i-l transmitea direct de la Allah. Aceste tafsiruri citează, firește, pasaje lungi, din Coran și apoi le explică amplu, prin alte texte posterioare, prin contribuția marilor teologi musulmani și prin judecată logică. Altele, (nr. 13), sînt lucrări de exegeză teologică adupra aceluiași text primordial, sau de *şarh*, „interpretare, glosă” (nr. 23, 24 și 28) iar un altul (nr. 36) conține „tradițiile orale”, *hādith*, care reproduc cuvintele și enunțările Profetului la diferite ocazii ale vieții sale și au în istoria religiei islamice o valoare imediat următoare textului Coranului. Acestea sînt completate (nr. 28) cu *Talawāt u'l-Kur'āni*, „lectura Coranului”, care învață și impune modul de lectură a cărții sfinte a musulmanilor, iar în nr. 16 sînt cuprinse colecția *Hādith 'arba 'ān*, „Cele 40 de tradiții”, adică selecția celor mai importante dintre toate tradițiile atribuite Profetului.

În afară de cele amintite sînt aici cărți de teologie și de rugăciuni, precum și de probleme juridice musulmane. Există un exemplar (nr. 15) de *Şar 'iyya*, zis și în limbile europene „şeriat”, adică de „drept canon, bisericesc” dar care îndeplinea și funcția de drept public și civil în feudalism, și care fixează canoanele vieții musulmane. O carte similară este (nr. 20), aceea numită *Kitāb al-ṭalāk*, „Cartea divorțului”, care codifică dreptul exclusiv al bărbatului de a repudia pe soția sa legitimă, fără alte forme procedurale doar prin simpla formulă pronunțată de trei ori *anta ṭalaka* „te repudiez! O anonimă *Ṭarikat Muḥammadiyya*, „Căile mohamedane” (nr. 14) arată căile trasate de Profetul Mohammed omenirii pe pămînt în vederea cîștigării dreptului de a ajunge în rai. În (nr. 7) *Rawnaḳ al-Başārîi*, „Splendorile revelațiilor”, o istorie afinată, Moise (Mūsā), Iona (Yūnus) și alți patriahi ai cărților sfinte ebraice și ai tradițiilor generale semitice păstrate și la arabii semiți, împreună cu Isus ('Isā), întemeietorul creștinismului, ajunge să fie încununați de „sigiliul profeților”, de Mohammed, după care Allah n-a mai făcut nici o revelație, prin nici o ființă umană. Tot în această categorie se includ mai multe manuscrise (nr. 3, 4, 5, 11, 12, 17, 20 și 26), ale căror texte

² „Sărmanul”, fakir, aici ține loc de „eu”.

sînt consacrate nenumăratelor feluri de rugăciuni ce se recită pentru cele mai variate lucruri : zile, cazuri, persoane, situații, dorințe ; printre acestea există 5 copii din populara *Kitāb- at-Ṭahārat*, „Cartea purificării (prin rugăciune)”.⁷

Un alt manuscris (nr. 10) conține două lucrări științifice : o cosmografie și o geometrie, ultima fiind ilustrată și cu desenele teoremelor. În același grup, însă situîndu-se la marginea științei, este un manuscris (nr. 37) care expune știința magiei cifrelor, dînd și formule de exorcisme încheiate din cifre și din litere, împletite cu expresii din Coran, cum este de exemplu *ṣiraṭ al-mustaḳim*, „poteca celor drepti”.

În sfîrșit, cîteva cărți manuscrise (nr. 1, 6, 8 și 9) sînt lucrări de gramatică arabă : *‘Ilm al-adab*, „Știința literaturii”, în care însă se preconizează nu principiile creației literare, ci legile și regulile verbelor, și *Naḥw*, „Sintaxa”. Două dicționare completează acest mănunchiu lingvistic : un dicționar arabo-turc (nr. 31) și un *Kāmūs al-‘arab* „Dicționar arab” (nr. 34).

Singurul manuscris copiat în întregime în limba turcă otomană (nr. 22), din acest fond de la Adakale, conține, pe lîngă poeziile poetului necunoscut altfel, numit Akî⁷ — care a scris mai multe *ilahî* adică, „ode sacre” — o selecție din poemele marelui poet clasic turc din secolul al XVI-lea Füzûlî, apoi din poeziile lui Ruşenî și Gülşenî, care au trăit în secolul al XVII-lea.

Valoarea cronologică a acestor cărți manuscrise este mai presus de valoarea lor literară.

Două dintre ele au fost copiate în primii ani ai secolului al XV-lea.

Nr. 32 este un comentariu pe marginea „spuselor” (*ḳawlihu*) fondatorilor riturilor ortodoxe musulmane — patru în total, — apoi ale unor şeyhi venerați cu deosebire în rîndul credincioșilor „sunniți”, printre care se numără și turcii otomani, și conține și o serie de „chestiuni ale trecerii” (*māsā’ il at — tamarrīyat*), în sensul trecerii spre eternitate. Autorul este Carpurdi ‘Ali aṣ-Ṣādiyya ; adică aparținea ritului musulman safiyit și după nume pare să fi fost un persan, care a scris în arăbește. Manuscrisul poartă pe fila înțîi sigiliul vacifului sultanului Mahmud I și al lui Nime-tullah. Iar colophonul, adică fraza ultimă a copistului, care-și declină numele și arată anul copierii, sună astfel, în arăbește : „*Kāna’l-firāgh min hazā’l-kitāb... ‘an yad Husayn fi tā’riḥ athnā ‘aṣar zi’l-ḥidjdja sanatin ihdā ‘aṣar wa ṭhamānamiā* (anul este scris și cu cifre „arabe”, 811) = s-a săvîrșit această carte ... de către Hüseyin (pronunțare turcească) la data de 12 zilhicce anul 811”. Aceasta corespunde datei de 28 aprilie 1409 e.n.

Iar nr. 7, care este *Rawnaḳ al-Baṣaṣiri*, istoria sfîntă, are colophonul următor : „*Ḳad tamma hazihi’ l-muchtaṣar al-mustaḥradj... ‘alā yadin aṣ ‘fi’l-‘ibbād... Mahmūd ibn Ibrāhīm gaffara laha tā’riḥ sanatin sab’ ‘aṣar wa ṭhamānami’ā* = A fost terminat acest rezumat de extrase ... prin mîna celui mai slab dintre robi... Mahmud fiul lui Ibrahim, ierte-l

⁷ Akî este o prescurtare nominală dintr-un nume de localitate cum ar fi Akkerman, Akşehir. etc. E probabil că acest poet era originar din Akkerman, Cetatea Albă.

(Allah), la data anului 817". Aceasta corespunde la 23 martie 1414 — 12 martie 1415.

Prin urmare, aceste două cărți manuscrise arabe din fondul de la Adakale, copiate în unele localități neindicate de scribi, în anii în care în țările noastre înflorea epoca lui Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun și Sigismund de Luxemburg, se înscriu printre cele mai vechi manuscrise păstrate astăzi în țara noastră. Ele constituie, alături de manuscrisele latine, grecești, slavone, românești și altele, o categorie aparte derivând din extrem de întinsul cerc al civilizației arabe și sînt așadar cele mai vechi manuscrise arabe și în general islamice din țara noastră.

Celelalte cărți manuscrise datate sînt mai recente. Astfel, la 22 zi'l-hidjdja 932, adică la 30 septembrie 1526, termina de copiat Mușțafâ ibn Uthman manuscrisul nr. 33, fără a indica locul. Nr. 34 este copiat în anul hegirei 961 (7 decembrie 1553 — 25 noiembrie 1554). Mai complet este nr. 9, în arăbește : „'Alî ibn Bâchșî al-mutamakkîn fi baldatin Bak-șahr fi awâ'il șahr rabi'ul-awwal sanatin 1035 chams wa thalathuna wa alf = Ali ibn Bahșî, locuitor în orașul Beyșehir, în primele zile ale lunii rebiülevvel 1035 (și în cuvinte).“ Beyșehir este un oraș în centrul Anatoliei, la sud de Ankara. De asemenea, nr. 6 ; „Kad katabahu fi madrasa al-musammâ Rașadjiyya fi balda Siwâs = a scris-o (copiat-o) în seminarul teologic numit Resaciye, în orașul Sivas", Veli ibn-i Mehmed, la 3 șaban 1065 (8 iunie 1655). Sivas (fosta Sebaste) este un oraș la răsărit de Ankara. Sunullah, cadîu în orașul Ohrida din Macedonia, termină de copiat (arab. *taswid*, *tuc. tesvid*, „înnegrire, scriere cu cerneală") manuscrisul său (nr. 11) la 9 zilhicce 1112 (18 mai 1701). Iar Ali ibn Muslihuiddin l-a terminat pe al său (nr. 14) la 4 cemaziülevvel 1147 (2 octombrie 1734) „fi kașaba Ismâ 'il = în tîrgul Ismail", care după cum se știe se află pe malul stîng al Dunării de jos. Nr. 16 este copiat „fi Koșantîniyya fi madrasa Hâfiz Ahmad pâșâ = la Constantinopol în seminarul teologic Hafiz Ahmed pâșâ" de către Ahmed ibn-i Abdullah, în a doua decadă a lunii receb (27 noiembrie — 6 decembrie 1735), iar nr. 13 prezintă următoarele date : „Hasan ibn Ahamad al-Rusdjukî al-hatîb bi-kal'â djamî' sultân Bâyezîd Chân = Hasan rusciucanul predicatorul cetății în geamia sultanului Baiazid Chan", în anul (hegirei) 1172 (4 septembrie 1758 — 24 august 1759).

Pe cărțile acestea manuscrise arabe unii dintre locuitorii turci ai insulei au însemnat, în turcește, evenimente familiare sau locale din ambianța specifică — și trecătoare — a locului unde trăiau.

Astfel, nr. 14 are acest calendar familiar : „În anul 1118 în ziua a 12-a a lui rebiülevvel la miezul zilei a venit pe lume cu ajutorul lui Allah fiul nostru Abdullah" (25 iunie 1706), iar în anul 1121 a venit pe lume fiul Abdurrahman și în 1119 fiica Zeyneb. Fericitul tată trebuie să fi fost persoana care minuia manuscrisul acesta, pe care ulterior a fost aplicat sigiliul donativ al sultanului Mahmud I, însă nu-și declină numele. O altă însemnare, de altă mină, în limba arabă, dă detalii despre dansurile (raks) la tătari și la kurzi.

Un locuitor al insulei notează pe nr. 20, în turcește, înghețul groaznic ce a lovit insula și Dunărea : „În anul 1170 (1756/57 e.n.) în

Fig. 1 — Miniatura de pe coperta manuscrisului nr. 34.

a 24-a zi după *ruz-i Kasım* (= corespunde sfântului Dumitru, 26 oct.) care era o luni, a început o vifornită grozavă și în a 67-a zi după *ruz-i Kasım* în noaptea de marți Dunărea prinsă de ghiață a înghețat de tot... „...” și continuă a descrie situația disperată a insularilor în acea vreme deosebit de grea. Dat fiind că acest manuscris are ex libris-ul lui Mehmed Vehbi, însemnarea aceasta a scris-o desigur tot el.

Toate aceste cărți manuscrise sînt, după cum am arătat, scrise direct cu mîna; numai una sinfură (nr. 38) este litografiată. Scrisă, deci, originar tot cu mîna, în arăbește ductul *nestalik* această colecție de *Haşiyya* (turc. *Hâşiye*), adică de „Note marginale, explicative” la textele sacre, a fost apoi litografiată în tipografia lui Ali Bahş Han el-Leknevî (fi'l-maţba... 'Alî Bâchş Chân al-Laknawî) în anul 1272 (13 septembrie 1855 — 31 august 1856), la Istanbul (al-*Koştanînîyya*) și i se indică și prețul: 25 de guruși.

În acest fond de cărți manuscrise arabo-turcești nu există nici un exemplar care să aibă miniaturi.

Textele sînt scrise — în tuș (*müreккеb*) — cu diferite grafii, cea mai uzitată fiind *neshi* deoarece are linia cea mai citeață. Unele sînt scrise în frumosul, elegantul *talik* și chiar în *nestalik*, un duct orizontal-vertical, invenție a caligrafilor persani, utilizat și astăzi în mod curent în Iran. Uneori, titlurile capitolelor sînt scrise cu cerneală roșie — minium — pentru ca în felul acesta să fie scoase mai ușor în evidență, iar dreptunghiul textului unei pagini este încadrat în două sau trei linii de culori diferite, formînd în acest caz un chenar plăcut la vedere.

Numai manuscrisul nr. 34, Dicționarul arab, are foaia de titlu, deci fila întâi, de o execuție deosebit de bogată, și colorată. Fiind de format mare, 34 × 22 cm., și avînd 361 de file, volumul se deschide în felul acesta printr-un frontispiciu al întregii pagini în care spiritul abstract, geometric arab, își dă curs liber unei puternice imaginații lineare. După cum se știe, arabii au exclus din lucrările lor de artă reprezentarea figurii umane, deoarece în concepția lor unitaristă omul fiind creat de Allah, nu poate să reprezinte în imagine ceea ce a creat Creatorul. În această pagină de titlu, însă schema rigidă geometrică este înviorată în special la colțuri prin desene florale de o linie fină și subtilă, dar tot schematic concepute. În schimb, culoarea inundă biruitor această canava tematică înscrisă în dreptunghiul paginei. Deși nu sînt culori complimentare, aurul, albastrul și negrul care umple și reînălță cadrul geometric al titlului cărții fixat în centru, ele se combină totuși într-o armonie gravă, în care strălucește la mijloc, cu litere mari de aur, titlul manuscrisului: *Kāmūs al-ʿarab*. Pe marginea cadrului acestuia, la stînga, sînt sigiliile sultanului Mahmud I, sus, și al lui Nimetullah jos, plus alte însemnări incidentale ale cititorilor. Această minunată compoziție caligrafică și coloristică o reproducem în mărime aproape naturală, ca să-și exercite menirea: aceea de a fi sursă de inspirație pentru decoratori.

Toate manuscrisele sînt legate în piele. Arta compactoriei de asemenea a cunoscut o mare dezvoltare în Orientul musulman. De culoare de obicei cafenie, mergînd pînă la nuanțe mauve sau vișinii, însă de multe ori fiind pur și simplu negre, legăturile cărților la arabi, persani

Fig. 2. — Filă interioară a manuscrisului nr. 34.

și turci erau din piele de oaie sau de vită lucrată fin, moale la pipăit și flexibilă, zisă *meşin*. Atît fața cît și dosul copertei, care aveau aceeași ornamentație, erau decorate de obicei prin diferite desene tot numai geometrice, executate în relief. Manuscrisele donate comunității musulmane din Adakale de către sultanul Mahmud I sînt toate înveșmintate în legături frumoase, de acest fel. Cea mai frumoasă legătură ne-o oferă nr. 11, care este o carte de rugăciuni, *Kitāb at-Ṭahārat*, și de aceea probabil a fost distinsă cu trei sigilii de vacif: al sultanului, al lui Nime-tullah și al lui Sunullah, ca să o recomande întreit atenției și admirației noastre.

R É S U M É

En 1962, les Archives d'État de Craiova prirent possession de 38 livres manuscrits provenant de la mosquée d'Adakalé. Tous ces manuscrits sont, à une exception près, écrits en arabe, et ils formaient auparavant les fonds de la mosquée turque bâtie par le sultan Mahmud I (1730 — 1754), à laquelle il fit „don pieux” (wakf) de 11 pièces. Il y en a également des wakfs offerts par d'autres personnes connues, tandis qu'une autre partie est entrée dans la bibliothèque de la mosquée à des occasions inconnues.

Ce sont des livres de théologie, d'exégèse coranique, des livres de prière, „le livre du divorce”, une histoire sainte. À côté de ceux-ci, il y a aussi une cosmographie et une géométrie; ensuite un livre sur la magie des chiffres. Finalement, des grammaires arabes et des dictionnaires arabes et arabo-turcs.

On doit mettre en évidence la valeur chronologique de deux de ces livres manuscrits: le nr. 32 a été copié en l'an 1409 et le nr. 7 en l'an 1415. Ils sont par conséquent les plus anciens manuscrits arabes qui existent dans notre pays (en tenant compte du riche fond de Timotei Cipariu conservé à Cluj). Un catalogue détaillé de ces livres manuscrits sera publié par la suite dans un proche avenir.

DIPLOMELE DE ÎNNOBILARE ALE LUI NICOLAUS OLAHUS

Unele probleme privind genealogia familiei Olahus

AL. TONK

Lucrările apărute cu ocazia recentei aniversări a 400 de ani de la moartea lui Nicolaus Olahus, au relevat o serie de lipsuri în cercetările, privind figura și activitatea lui. Investigațiile efectuate până în prezent sînt încă departe de a fi complete, iar multe date aflate în circulație sînt greșite sau neîntemeiate.

Astfel și genealogia lui Nicolaus Olahus conține mai multe chestiuni neclare, deși problema este una din cele mai discutate de către istorici¹. Izvorul cel mai autentic în această privință îl constituie cele două diplome de înnobilare, care actualmente se află în posesia arhivei naționale din Budapesta, în cadrul arhivei familiei Esterházy². Prima a fost eliberată în 1548, iar a doua în 1558 de Ferdinand I. regele Ungariei, iar apoi împărat german. Cele două diplome au fost și sînt cunoscute pînă în prezent prin edițiile învechite și greu accesibile, executate pe baza unor copii simple, neautentice cu multe greșeli.³

¹ Din lucrările recent apărute amintim articolul lui A. Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în „Revista muzeelor” V (1968), nr. 1., p. 5—16 (cu o bibliografie a operelor românești apărute în legătură cu această problemă). Din istoriografia mai veche trebuie să amintim următoarele lucrări: Șt. Bezdechi, *Familia lui Nicolaus Olahus*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, V (1928—30), p. 63—85., I. Lupăș, *Doi umaniști români în secolul al XVI-lea* în „Anuarul Institutului de istorie națională”, IV (1926—27), p. 337—353; I. Karácsonyi, *Az oldhországi [havasalföldi] vajdák családfája (Genealogia voevozilor Țării Românești)*, în „Századok” [Secole], XLIV (1910), nr. 3., p. 177—142.

² Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár), Budapesta, arhiva prinților Esterházy, repos. 2—3 — fasc. K. nr. 162 și 163.

³ publicațiile diplomei eliberate la 23 noiembrie 1548: Nicolaus Olahus, *Hungaria et Athila*, ed. Kollar, Vindobonae, 1763 p.228 — 238. Greșeli mai grave ale ediției care trebuie neapărat semnalate: p. 228 rîndul 10 *preduxerunt* în loc de *praeluxerunt*; p. 229. 3. 9. *tum* i.l. de *tuum*; r. 18. *potitus* est i.l. de *potitus* sit? r. 21. *Itaque cum serenissimi* i.l. de *itaque eum, cum serenissimi*; p. 230 r. 2. *tenere* i.l. de *gerere*; r. 6 *et vivens* i.l. de *ut unicus*; r. 15. *charissimi, hic* i.l. de *charissimi, temporibus vix dum pubertatis annos ingressus, hic*; r. 18—19. *lucernam* i.l. de *lauream*; p. 231. r. 34. *aut abesse* i.l. de *aut diu abesse*; p. 234. r. 14 *Chásári* i.l. de *Huzar*; r. 17.: *magnificus* i.l. de *magistratus*, p. 235 r. 24. *marcula* i.l. de *in arcola*; p. 238. r. 17. *multam decem ac centum marcarum* i. l. de *multam ei dicimus centum marcarum*; 3. 21. *nostrarum duplici et authentico sigillo nostro munitarum* i.l. de *nostrarum chyro-grapho nostro et duplici authentico sigillo nostro munitarum*; A. Aldásy, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimereslevelei*, Budapesta, 1923, vol. II, p. 108—112 (publ. fragmentar) b/ publicațiile diplomei eliberate la 17 aprilie 1558: J. Török *Magyarország primása*, (Primatul

Scopul urmărit în lucrarea de față este ca în posesia acestor documente neîndoielnic autentice să trecem încă odată în revistă problemele legate de familia lui Olahus, cu ajutorul analizei critice și prin confruntarea izvoarelor. Edițiile greșite de până acum ne obligă, totodată, să publicăm textele autentice a celor două diplome după originale. Sintem convinși că mai ales prin publicarea diplomelor după originale, vom contribui la progresul cercetării privitoare la activitatea vestitului umanist Nicolaus Olahus.

Pe de altă parte prin aceste cercetări concrete căutăm să atragem atenția asupra posibilităților pe care le rezervă genealogia și pentru istoriografia marxistă.

Izvoarele privind genealogia lui Nicolaus Olahus sînt variante și de valori diferite. Dintre ele, neîndoielnic cele mai demne de crezare dar — prin caracterul lor — nu întotdeauna destul de explicate, sînt cele două diplome amintite. Prima întărește nobilitatea și blazonul lui Nicolaus Olahus, iar a doua îi acordă titlul de baron. Multe date găsim în testamentele membrilor familiei Olahus⁴, în documentele care se referă la activitatea tatălui său din Orăștie⁵ și în socotelile orașului Sibiu⁶, care deși editate mai de mult, n-au fost utilizate de cercetătorii care s-au ocupat de această problemă. Pe lângă izvoarele menționate, trebuie să amintim și scrierile lui Nicolaus Olahus ca : „Hungaria”⁷, scrisorile lui⁸, cît și „Compendiarium suae aetatis chronicón”⁹. Acesta din urmă este o înșirare a evenimentelor privind viața lui pînă-n 1558 făcută de el însuși probabil chiar pentru întocmirea diplomei din acest an. În sfîrșit trebuie să amintim și însemnările contemporanilor săi sau cele făcute mai tîrziu,

Ungariei), Pest, 1859, partea II-a p.111 — 118. Greșeli mai grave ale ediției care trebuie neapărat semnalate : pagina 111. rîndul 36 : *infantia* în loc de *in familia* ; r. 41. *senatorium* i.l. de *secretariarum* ; p. 113. rîndul 9. *omnibus* i.l. de *ducibus* ; r. 16. *Staphano de Ruska* i.l. de *Staphano Dobo de Ruska* ; r. 21. *cohortando* i.l. de *cohonestando* ; r. 37. *Olah* i.l. de *Olaz* ; r. 55. *coctii* i.l. de *caesii* ; p. 114. 3. 11. *origines*, ut i.l. de *origines inter quos, Valachi gentiles tui minime postremas habent, ut* ; r. 11 *rex* i.l. de *rerum* ; r. 12. *Transsylvaniae* i.l. de *Transalpiniae* ; r. 25. *intra* i.l. de *instar* ; A. Aldásy o.c. p. 126 — 131 (publ. frangmentara.)

⁴ Testamentul lui Ștefan Olahus în *Monumenta ecclesiastica temporis innovatae in Hungaria religionis illustrata*, ed. V. Bunyitai, R. Rapaics, I. Karácsonyi, Budapesta, 1902, vol. I p. 55—56 ; Testamentul lui Nicolae Olahus publicat de L. Merényi în „Történelmi Tár” (Magazin istoric), I, (1896), p. 136—159 ; Testamentul Elenei Olahus publicat de L. Merényi în „Történelmi Tár”, (Magazin istoric), II (1897), nr. 1—2 ; Testamentul lui Joan Liszthy, publicat de Szerémi în „Történelmi Tár”, (Magazin istoric), II, (1897) nr. 1—2.

⁵ Amlacher A., *Urkunder zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten und dem Hause Österreich (1690)*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, XVI, (1880), Nr. 1—3.

⁶ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation, I. Band (1380—1516)*. Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven, I. Band, I. Abt. Rechnungen I., Hermannstadt, 1880.

⁷ Nicolaus Olahus, *Hungaria — Athla*, ediderunt C. Eperjesy et L. Juhász, Bibl. script. medii recentisque aevorum, Budapesta, 1938.

⁸ *Oláh Miklos levelezése*, (Scrierile lui Nicolae Olahus). publ. de A. Ipolyi în „Monumenta Hungariae historica”, I., vol. XXV, Budapesta 1875.

⁹ Publicat de M. Bel, *Adparatus ad historiam Hungariae*, Posonii, 1735, p. 38—41.

relatări care însă se bazează aproape de fiecare dată pe unul dintre izvoarele amintite Istváanffy¹⁰, Majtényi¹¹, scrisorile umanistilor.

Prima problemă este aceea a înrudirii lui Nicolaus Olahus cu familia voievozilor din Țara Românească, înrudire neîndoielnic existentă. Totuși unele amănunte mai sînt încă neclarificate. Amîndouă diplomele vorbesc de aceasta, iar cea din 1558 amintește chiar nominal de Dracula, Mihnea și Mircea („Draculya, Myhnie et Mircze”), care sînt strămoșii lui Olahus. Din această enumerare reiese clar că e vorba de ramura drăculeștilor. Înrudirea cu drăculeștii o susține însuși Olahus în scrisoarea sa din 1553 către umanistul Cornelius Scepper¹². De aceea este curios că în „Hungaria” vorbind despre unchiul său voevodul Mihnea, scrie că își trage originea din neamul dăneștilor¹³. Trebuie să credem că e vorba de o greșeală neintenționată, mai ales că în alte probleme este foarte bine informat despre evenimintele în legătură cu Mihnea.

Descendența din drăculești pare a fi cea mai verosimilă.

A doua problemă mai dificilă și pe care nici acum nu o putem rezolva definitiv, este aceea a gradului de rudenie a familiei lui Olahus cu drăculeștii. În această privință găsim în izvoare informațiile cele mai contradictorii. Cele două diplome ale căror relatări le-am putea accepta cu mai mare siguranță, nu vorbesc de aceasta. Cît despre scrierile lui Olahus ele sînt foarte contradictorii: în „Hungaria” notează că bunicul său este Mamzille de Argyes, iar fii acestuia sînt Stanzul și Stoian (respectiv Ștefan) tatăl lui Nicolaus Olahus. Stanzul are doi fii Dan și Petre. În aceeași operă susține că Mihnea îi este rudă apropiată („propinqua nobis iunctus sanguinis necessitudine”). Mai vorbește și despre Petru de „Argyes” fiul unchiului său, care în această perioadă a luptat pentru domnie și de la care a primit o scrisoare la Bruxelles¹⁴.

În sfîrșit în menționata scrisoare din 1533 scrie despre Mihnea „patris mei și bene mernini patruus”¹⁵. Deci nici el nu e sigur în această privință. În testamentul lui Nicolaus Olahus din 1562, Mihnea apare iarăși ca unchiul umanistului.

Acum să încercăm clarificarea acestor relatări. Să vedem mai întîi figura lui „Mamzilla de Argyes” care — dacă acceptăm cele spuse de Olahus — ar fi fratele lui Mihnea și astfel fiul lui Vlad Țepeș. Celelalte izvoare ale vremii însă nu vorbesc de un fiu al lui Vlad Țepeș cu acest nume¹⁶. Mamzilla nu apare decît în opera lui Olahus, rămasă inedită în timpul vieții sale. A doua problemă e cea privind pe Petru de Argyes care este identic cu Radu Paisie. După cum am văzut în „Hungaria”, Nicolaus Olahus scrie că Petru este fiul lui Stanzul. Și această afirmație este în

¹⁰ Nicolaus Istváanffy, *Carmina*, ediderunt I. Holub et L. Juhász, Bibl. script. medii recentisque aevorum, Lipsiae, 1935, p. 1—17., (Panegyricus ad Nicolaum Olahum).

¹¹ *Majthényi Gőrgy genealogiai jegyzetei*, (Notițele genealogice ale lui Gheorghe Majthényi), publicat de Szerémi în „Történelmi Tár”, (Magazin istoric), 1897, nr. 1—2, p. 137—142,

¹² *Oláh Miklós levelezése*, p. 311.

¹³ N. Olahus, *Hungaria — Athila*, p. 22.

¹⁴ *Ibidem*, p. 21—22.

¹⁵ *Oláh Miklós levelezése*, p. 311.

¹⁶ Șt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, București, 1916, vol. II, p. 353.

contradicție cu toate însemnările și documentele legate de acest voievod. În documentele emise de el, Petru apare ca fiul lui Radu Voievod¹⁷.

Această greșeală a lui Olahus este ciudată, deoarece în general el cunoaște bine luptele duse de menționatul voievod și este la curent cu evenimentele muntene. Se pare că într-adevăr a fost informat de un personaj care a luat parte la aceste lupte, poate chiar de voievod.

Deci pe baza izvoarelor, e mai plauzibil să vorbim de o descendență colaterală din familia drăculeștilor, decît de una directă pe care nu o putem dovedi în cazul familiei Olahus.

Este foarte mult discutată, dar în general acceptată în literatura istorică, înrudirea lui Olahus cu familia Huniazilor. Scriitori și savanți umaniști contemporani lui Olahus folosesc cu predilecție acest element în scrierile lor elogioase consacrate umanistului de origine românească.

Dar care este într-adevăr situația în această problemă? În „Hungaria”, care conține — după cum am văzut și pînă acum — cele mai multe informații, neconfirmate de alte documente privind genealogia autorului apare foarte clar această înrudire: bunicul lui Olahus, Mamzilla s-a căsătorit cu Marina, sora lui Ion de Hunedoara¹⁸. Nici izvoarele contemporane și nici cele mai tîrzii nu vorbesc de o soră cu același nume a lui Ioan de Hunedoara¹⁹. Excepție este panegiricul²⁰ adresat lui Nicolaus Olahus de către poetul umanist din secolele XVI-XVII Nicolaus Istvánffy, care însă după toate probabilitățile a preluat această informație direct din „Hungaria” a cărui copist sau cel puțin cunoscător a fost, fiind secretarul lui Olahus.

În orice caz, în „Hungaria” Olahus vorbește foarte hotărît și clar despre aceasta înrudire. De aceea e de neînțeles de ce ea nu figurează în mod concret în cele două diplome de înobilare, care altminteri caută să demonstreze originea sa strălucită. În cele două diplome găsim următoarele: „Or, printre acestea, valahii, conaționalii tăi, nu au cîtuși de puțin originea cea mai de pe urmă. Într-adevăr, se știe că ei se trag chiar de la Roma, cetatea stăpînă a împăraților și că au fost așezați într-o parte foarte bogată a Daciei, care se numește Transalpina, spre a opri incursiunile vecinilor dușmani în provinciile romane. De aceea, ei chiar și acum pe limba lor se numesc Romani. Inorogul reprezintă deci noblețea, dar în același timp și spiritul tău. Căci ceea ce la o fiară este sălbăcie, la om se numește vitejie, calitate de care neamul tău a excelat, dînd naștere multor conducători dintre cei mai vestiți. Printre aceștia se spune că au strălucit, în chip cu totul deosebit atît Ioan Hunadiul, tatăl vestitului rege Matia, cît și strămoșii tăi”. Din urmărirea atentă a textului, constatăm că el se referă mai mult la originea română comună decît la o înrudire apropiată. Faptul că această înrudire a fost acceptată de contemporani, îl putem explica și prin aceea că N. Olahus era propagatorul neobosit al unei cruciade antiotomane,²¹ al cărui reprezentant cu renume european a fost Ioan de

¹⁷ I d e m, p. 398—402; Șt. Nicolescu, *Domnia lui Radu vodă* Paisie și a fiului său Marcu voevod, în „Arhivele Olteniei”, XVII. (1938) nr. 9-10, p. 193—220.

¹⁸ Nicolaus Olahus, *Hungaria — Athila*, p. 21.

¹⁹ Elekes, *Hunyadi*, Budapesta, 1852, p. 82; C. Mureșan, *Huniazii*, în „Magazin istoric”, I. (1967) nr. 7, p. 30.

²⁰ Istvánffy, *Carmina*, p. 1—17.

²¹ D. M. Dan, *Nicolaus Olahus și cruciada contra turcilor*, în „Transilvania”, 1943, nr. 74, p. 701—714.

Hunedoara. Pe baza izvoarelor existente însă nu putem vorbi de înrudirea directă a lui Olahus cu familia Huniazilor.

Contra acestei constatări s-ar putea aduce afirmația mai multor istorici care susțin că ascensiunea rapidă a familiei lui Olahus în ierarhia feudală se datorește chiar acestei rudenii : ascensiune care de altfel nu e extraordinară și pe care o putem explica și altfel.

După relatarea tuturor izvoarelor amintite, tatăl lui Olahus s-a refugiat în Transilvania în timpul domniei lui Dracula Vodă (Vlad Tepeș) și a lui Matei Corvin. Deocamdată nu putem preciza dacă e vorba de prima sau de a doua domnie a lui Vlad Tepeș. Totuși se pare că trebuie să fie vorba de cea de a doua domnie. Fapt este că începînd cu anul 1492, întîlnim numele lui în socotelile orașului Sibiu²². Din relatările, foarte sumare de altfel, ale cărților de socoteli, reiese că nu și-a întrerupt legăturile cu țara de baștină. Omul său Dan²³ merge de mai multe ori în Țara Românească pentru diferite afaceri. Se poate presupune că Stoian, respectiv Ștefan Olahus — după numele lui folosit în Transilvania — s-a ocupat la început cu negoțul. În timpul șederii lui în Sibiu, s-a căsătorit cu Barbara Huszár. Acest fapt este atestat de cele două diplome. Numele de familie al soției este în amîndouă Huszár și nu Császár, cum circulă și astăzi în literatura istorică, după ediția greșită a diplomei, făcută de Kollar.

Ascensiunea lui Ștefan Olahus — care ar fi fost asigurată dealtfel și prin originea sa voevodală și prin averea sa — a fost probabil înlesnită și de această căsătorie. E inexplicabil de ce, istoriografia de pînă acum nu s-a ocupat de figura mamei lui Olahus.

Pentru clarificarea problemei folosim din nou datele furnizate de socotelile sibiene. Începînd cu anul 1478, întîlnim regulat numele lui Ioan Huszár, care posedă o brutărie²⁴. Sumele plătite ca impozit arată că e vorba de un cetățean înstărit. Acest Ioan Huszár este identic cu unchiul lui Olahus, despre care vorbește el însuși în scrisorile sale. Într-o scrisoarea datată în Bruxelles la 3 martie 1534 și adresată episcopului Transilvaniei Nicolae Gerendi²⁵, Nicolaus Olahus — amintește de înrudirea dintre familiile Huszár și Gerendi, prin familia Bogáthi. Acest fapt are o importanță deosebită dacă ținem seama că familiile menționate sînt dintre cele mai eminente ale Transilvaniei. Din păcate nu avem date mai amănunțite privind această legătură de rudenie. Se pare ca legătura trebuie s-o căutăm în persoana Affrei Geréb, soția judeiului Sibiului Toma Altemburg, care fusese mai înainte căsătorită cu Emeric Bogáthi.²⁶ Însă pentru dovedirea legăturii cu Ioan Huszár nu posedăm decît o referire foarte sumară : la data de 17 iulie 1497 magistratul orașului Sibiu îi plătește lui Ioan Huszár 600 de fl. din încredințarea debitorilor lui Affra Geréb²⁷. Aceasta dovedește

²² Rechnungen. Numele de Olah István apare pe p. : 133, 272, 290, 558, 562, 567, 587 iar cu numele de Stephanus Olah pe p. 416, 436, 460, 508, 533, 548, 550, 551—57, 578.

²³ La 23 februarie 1492 : „...famulo Olah István misso ad taxam Valachos...” Rechnungen, p. 133, „Dan Servitor Olach Ischtwan exportavit porcos 136...”, idem, p. 272 : „San servitor Olach Istwan exportavit cafftan simplicem precias 8, scisma 3, cinquatoria 6...”, idem p. 290.

²⁴ Rechnungen, p. 551—553, 555—559, 561, 563—565, 567—568, 571, 575, 689, 56, 57, 73, 74, 131, 242, 301, 319, 340, 343, 379, 583.

²⁵ Oláh Miklós levelezése, p. 461—462.

²⁶ B. Kis, *Erdély régi családjaíról, A. Bogáthy család*, (Despre familii vechi transilvănene. Familia Bogáthy), Turul, IX. (1891) p. 174—179.

²⁷ Rechnungen, p. 242.

existența unei legături apropiate, dar despre gradul de rudenie nu putem spune nimic precis.

În ce privește activitatea lui Ștefan Olahus, avem și despre aceasta date destul de lacunare. După cum am văzut, el s-a stabilit la Sibiu unde cumpără o casă și se ocupă printre altele și de negoț. În 1504 este numit jude regal al Orăștiei și „prefectus salinarum” împotriva cărei numiri s-au ridicat însă scaunele săsești. Regele Vladislav al II.-lea îl întărește în această funcție și totodată promite sașilor nemulțumiți că nu se va atinge de privilegiile lor vechi²⁸. Ștefan Olahus îndeplinește această funcție până în 1520, când „iam senex dicitur” — cum afirmă documentele, este înlocuit de fiul său mai mic Matei, probabil prin intervenția lui Nicolaus Olahus, care se află deja la curtea regală. Mai aflăm din testamentul lui Ștefan Olahus²⁹ datat în 1522, că între timp s-a căsătorit din nou. Noua soție este o femeie originară dintre-o localitate cu numele Iogda sau Iodgia³⁰. În documentele contemporane însă acest nume nu apare niciodată. Se poate că avem de a face cu o greșală de scris sau de publicare (n-am avut la îndemână originalul testamentului) și probabil e vorba de satul Sugdia, care în 1517 aparținea încă domeniului cetății Hunedoara. În orice caz nu e vorba de un nume de persoane cum socotesc unii cercetători.

În legătură cu Ștefan Olahus trebuie să mai amintim că, în conformitate cu mărturia unanimă a izvoarelor, regele Matei Corvin ar fi vrut să-l așeze la domnia Țării Românești, pe care el însă a refuzat-o dorind să ducă o viață liniștită.

Aceasta ar fi pe scurt tot ce cunoaștem din documentele mai importante privind viața cît și originea părinților lui Nicolaus Olahus.

Membrii familiei lui Olahus beneficiază și ei de drepturile nobiliare donate prin cele două diplome. Privilegiatul principal fiind cleric, prerogativele nobiliare se transmit descendenților, fraților săi. Este însă excepțional faptul că aceste prerogative sînt valabile pentru toți membrii familiei — întrucît de obicei aceste donații se confere numai unui număr restrîns de membri ai familiei.

Din această situație excepțională derivă faptul că în cele două diplome sînt înșirați toți membrii familiei Olahus : în primul rînd fratele lui Olahus : *Matei*, cît și surorile sale *Ursula* și *Elena*.

După cum afirmă — pe lîngă documentul de numire — și cele două diplome, Matei a preluat funcțiile tatălui său. În 1527 regele Ferdinand probabil la intervenția fratelui său îi donează posesiuni în comitatul Bihor³¹. Totuși după cum aflăm dintr-o scrisoare a fratelui său, el se număra printre adepții lui Ioan Zápolya, adversarul regelui Ferdinand³². După miniaturile diplomei din 1548, soția sa era o oarecare Elizabeta, despre care însă nu știm nimic concret. Probabil că a murit încă înainte de 1548.

²⁸ Amlacher, *op. cit.* p. 240 și Hurmuzaki, *Documente privind istoria romînilor*, București, vol. II/2, p. 519—520.

²⁹ „Monumenta ecclesiastica”, vol. I, p. 55—56.

³⁰ „coniugem silicet, quam de Iodgia duxi”, „uxori mee de Iodga ductam”.

³¹ „Monumenta ecclesiastica”, vol. I, p. 352.

³² Oláh Miklós levelezése, p. 461.

Matei însuși moare încă în 1536. A avut trei copii, care sînt atestați și în cele două diplome: Toma, Mihail și Ana. În 1531 Toma primește cîteva posesiuni mai mici în comitatele Arad, Zemplén, Szabolcs și Satu-mare³³. Soția sa este Margareta Bakyz. El însuși a murit la 15 iunie 1559 în Bratislava³⁴. Din aceste date se pare că fiul lui Matei Olahus a părăsit deja Transilvania cu ajutorul unchiului său. Toma Olahus n-a avut decît o fată Lucreția, care s-a căsătorit cu Ioan Liszthy, tovarăș de cancelarie a lui Nicolaus Olahus, originar din Sibiu. De altfel după moartea soției sale Ioan Liszthy a devenit episcop de Veszprém. Copii lor sînt Ioan, Ștefan, Sophia și Agneta Liszthy. Cele două fete s-au măritat cu membri ai familiei Szunyugh ajungînd apoi în rudenie apropiate cu familia Majthényi.³⁵ Urmașii lui Ștefan s-au reîntors în Transilvania în timpul lui Gabriel Bethlen, fiul lui Francisc este căpitanul cetății de la Gherla³⁶.

Despre ceilalți doi copii ai fratelui Nicolaus Olahus, Mihail și Ana știm foarte puțin. Probabil Mihail a murit foarte de vreme, iar Ana, în 1562, este soția nobilului Mihai Büdy³⁷. În 1579 fiica lor Clara este amintită ca soția lui Gheorghe Horvát de Palocsa³⁸.

Această ramură a familiei lui Olahus se sfîrșește deci în familiile Liszthy, Majthényi și Horváth, toate trei făcînd parte din familiile cele mai bogate și importante ale Ungariei din secolului al XVII-lea.

Conform textului celor două diplome, Ursula, sora mai în vîrstă a lui Olahus, s-a măritat de două ori: prima dată cu Christofor Császár, iar a doua oară cu George Bona. A avut doi băieți: Nicolae Császár și George Bona. Nicolaus Olahus a manifestat o grijă deosebită față de acești doi băieți. Ca educator al lui George Bona l-a angajat pe Ioan Sambucus, unul dintre cei mai însemnați savanți ai vremii cu care l-a trimis la Padua³⁹. George Bona moare însă tîrziu la 3 septembrie 1559⁴⁰.

În testamentul lui Nicolaus Olahus redactat în 1562 figurează ca moștenitor principal Nicolae Császár, care este numit în acest document Nicolae Olah-Császár⁴¹. Probabil că el trebuia să fie susținătorul numelui de familie Olahus.

La data de 17 august 1559 Nicolae Olah-Császár s-a logodit⁴² cu Ana Zluny, o rudă apropiată a mării familii Frangepán, din sudul Ungariei. Despre fiul lui cu acelaș nume nu știm nimic, iar în ce privește fata lui ea sa căsătorit cu Francisc Derssffy. Din această căsătorie s-a născut Ursula Derssffy care a fost soția lui Nicolae Esterházy⁴³. Astfel principalul moștenitor al lui Olahus a devenit în mod indirect familia Esterházy.

³³ „Monumenta ecclesiastica”, vol. V., p., 625, 632.

³⁴ Ephemerides quas Nicolaus Olahus in Ephemeridibus Astronomicis Petri Pitati Veronensis Anno 1552 impressis, suamet manu adnotavit in *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, editit M. G. Kovachich, Buda, 1798, vol. I, p. 97.

³⁵ „Történelmi Tár” (Magazin istoric), 1897, nr. 1–2, p. 137-142

³⁶ I. Nagy, *Magyarország családai*, (Familiiile Ungariei), Pesta, 1860, vol. VII. p. 144–147.

³⁷ „Történelmi Tár” (Magazin istoric), I. (1896), p. 136–159.

³⁸ Ibidem, II (1897), p. 366.

³⁹ „Scriptores”, p. 93.

⁴⁰ Ibidem, p. 970.

⁴¹ „Történelmi Tár” (Magazin istoric), I. (1896) p. 138–159.

⁴² „Scriptores”, p. 97.

⁴³ L. Merényi, Zs. Bubics, *Herczeg Esterházy Pál nádor* (1635–1713) Budapest, 1895.

Rămâne să mai vorbim despre sora mai mică a lui Olahus *Elena*, despre care diplomele de înnobilare spun că e soția lui Nicolaie Olasz. Testamentul său este datat din 1579⁴⁴. Printre moștenitorii săi figurează Cristofor Olasz și soția sa Ana Rápolty, cât și unii membri ai familiei mamei sale, a familiei Huszár. Din bunurile enumerate reiese că a dus o viață incontestabil mai modestă decât ceilalți membri ai familiei lui Olahus.

Sintetizând aceste date enumerate rezultă că pînă la sfîrșitul secolului XVI familia lui Nicolaus Olahus s-a contopit cu familiile Lisztthy, Majthény, Horváth și Esterházy din Ungaria. Fiecare dintre aceste familii joacă un rol important în perioadă respectivă. Toată familia lui Ștefan Olahus a părăsit — fără îndoială — Transilvania cu ajutorul arhiepiscopului Nicolaus Olahus și s-a încadrat în viața celor mai selecte cercuri din Ungaria.

Cunoașterea descendenței familiale are importanță deosebită. După obiceiul feudal, materialul arhivistic cu caracter juridic dar și cel familial a fost moștenit de familiile care au moștenit posesiunile și bunurile. Astfel putem să înțelegem de ce diplomele prezentate sînt păstrate în arhiva familiei Esterházy, unde de altfel sînt păstrate și scrisorile editate și cele inedite referitoare la Olahus. Descendența prezentată dorește să le fie de ajutor celor ce se ocupă de figura lui Olahus, în descoperirea unor materiale noi. Arhivele familiilor amintite vor oferi probabil încă unele surprize.

Totodată cercetarea genealogiei lui Olahus ridică și o altă problemă interesantă. Dacă privim lucrurile din punct de vedere sociologic ni se dezvăluie unele trăsături caracteristice ale vieții sociale din această epocă; Ștefan Olahus, tatăl lui Nicolaus Olahus, este de descendență voievodală — dar stabilindu-se în Sibiu, se ocupă cu comerțul și se căsătorește cu fiica unei familii burgheze înstărite. Fiul său devine un intelectual care prin studiile sale și datorită conjuncturii sociale speciale a vremii, ajunge să ocupe funcțiile ecleziastice și laice cele mai importante ale vremii în Ungaria. Aceasta înseamnă o ascensiune rapidă a întregii familii din Ungaria. Dealtfel ascensiunea rapidă a familiei concordă cu situația socială a vremii. Începînd cu regele Matei Corvin, puterea centrală duce o politică de sprijinire a păturilor orașanești îmbogățite; pe de altă parte învățătura înseamnă deja o posibilitate de ridicare socială. Între episcopii Ungariei din secolul al XV-lea găsim 11 de origine orașanească și 3 de origine iobăgească⁴⁵. Însăși istoria familiei Olahus este o dovadă a existenței acestu proces.

În sfîrșit încă o problemă pe care o ridică studierea diplomelor. Ambele diplome descriu blazonul lui Olahus arătînd că acesta a fost folosit și înainte de emiterea diplomei. Din păcate despre blazonul lui Nicolaus Olahus folosit anterior, nu știm nimic. În această privință numai studierea sigiliilor care figurează pe documentele emise de el, ar putea să aducă unele contribuții. Ar fi important, deoarece dacă acceptăm că a folosit numai pecețile enumerate în studiul lui Albu⁴⁶, care sînt sigilii oficiale ale funcțiilor sale, ajungem la concluzia că înainte de 1548 n-a avut un sigiliu personal cu blazonul propriu.

⁴⁴ „Történelmi Tár” (Magazin istoric). II. (1897), p. 361—373.

⁴⁵ E. Fügedi, *A XV. századi magyar püspökök* (Episcopii maghiari din secolul al XV-lea), în „Történelmi szemle” (Revista istorică), VIII (1965) nr. 4, p. 477—498.

⁴⁶ G. Albu, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolaus Olahus*, (Magazin Istoric) II (1968), nr. 1, p. 11-13

Din lucrarea prezentă reiese că sarcinile cele mai urgente privind clarificarea problemelor referitoare la genealogia lui Olahus sînt :

1, Adunarea și analiza critică a tuturor izvoarelor necunoscute pînă acum.

2, Analiza operei lui Olahus, a „Hungariei” care — după cum am văzut — conține cele mai multe date îndoielnice.

3, Cercetarea materialelor existente în arhivele din Sibiu, cît și a materialului unor arhive din străinătate la care ne-am referit.

1.

1548 noembrie 23, Bratislava. Ferdinand I. regele Ungariei acordă nobilitate și blazon episcopului Nicolaus Olahus, lui și familiei fratelui și surorilor sale.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Boemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque etc, rex semper augustus, infans Hispaniarum, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae. Styriae, Carinthiae, Carniolae, marchio Moraviae, dux Luxemburgae ac Superioris et Inferioris Slesiae, Virttembergae, et Theke, princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Tirolis, Ferretis, Kiburgi et Goritiae, landgravius Alsatie, marchio sacri Romani imperii Supra Anasum, Burgoviae ac Superioris et Inferioris Lusatie, dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. Tibi fideli nobis sincere dilecto, reverendissimo Nicolao Olaho ecclesiae Agriensis episcopo, consiliario et secretario cancellarii nostro etc., salutem gratiaeque et favoris in te nostri regii incrementum. Quod maioribus nostris, divis imperatoribus ac regibus, qui nobis maximis rebus, bello paceque, praeclare gestis praeluxerunt, summo semper studio fuit, ut amabiles magis quam formidabiles haberentur, id sane nimis quam libenter imitatur, sive quia hic naturae nostrae ductus est, sive quia re ipsa atque usu compertum habemus, ea demum quam firmissima regni presidia et munimenta esse, quae in animis hominum clementia et liberalitate principum collocantur. Et si vero omnibus quoad eius fieri potest bene benigneque facere studeamus, libenter tamen hac voluntate prolixius erga eos utimur, qui virtute et natalibus alios antebellunt, quique tales cum sint, perpetua fide, cura, studio, labore, vigilantia sese nobis in dies magis gratos et acceptos reddere contendunt. Quo in ordine quanto magis emines, Nicolae, tanto sumus ipsi, ad te omnibus honoribus et beneficiis cumulandum, propensiores. Nam quod ad genus tuum attinet, sic quidem certorum fidelium nostrorum fide digna relatione edocti sumus, te ab ipsis vetustissimae gentis Valachorum principibus originem ducere. Patre natus Stephano Olaho, viro praestanti, cuius etiam aetate aliquot tua in familia Daciae Transalpiniae, quae nunc Valachorum patria est, principes fuerint. Nam quo minus ipse rerum potitus sit, ideo evenisse, quod animus eius ab omni ambitioso certamine abhorruerit, quietisque et securitatis fuerit appetentissimus. Itaque eum, cum serenissimi Mathiae regis tempestate saevitia et tirannide Drakulae Waivodae, tunc temporis Transalpiniae principis, consanguinei scilicet sui, patria excessisset, neque popularium suorum reditum eius certatium efflagitantium favore, neque praedicti serenissimi quondam Mathiae regis autoritate et opibus adduci potuisse, ut se in avitas sedes restitui pateretur, maluisse virum singulari moderatione animi et prudentia preditum, apud vicinos Transilvanos, ad quos tum secessisse tantum credebatur, in ocio vitam privatae similem agere, quam principatum cum discrimine gerere. Vixisse tamen eum et in Transilvania cum dignitate quemadmodum virtus eius merebatur, ita gestis magistratibus ut unicus in magna omnium fuisse dicatur admiratione et decedens perpetuum sui desiderium reliquisset. Praeclara sunt haec quae narrantur originis et gentis tuae decora, quae tu, paternae virtutis aemulus, tibi a puero non modo in familia tua retinenda sed etiam augenda proposuisti. Venisti enim in aulam serenissimi quondam Vladislai regis, socii nostri clarissimi, temporibus vix dum pubertatis annos, ingressus hic, et tuapte opera et praestantissimorum hominum usu et consuetudine, eam tibi doctrinae, virtutis et industriae laudem quasque lauream quandam parasti, ut filius rex successor, excellentissimus princeps Ludovicus, eiusque serenissima coniunx, regina Maria, soror nostra carissima, te in secretariorum et consiliariorum suorum numerum cooptarunt. At postquam ferentibus ita fati idem gloriosus Lu-

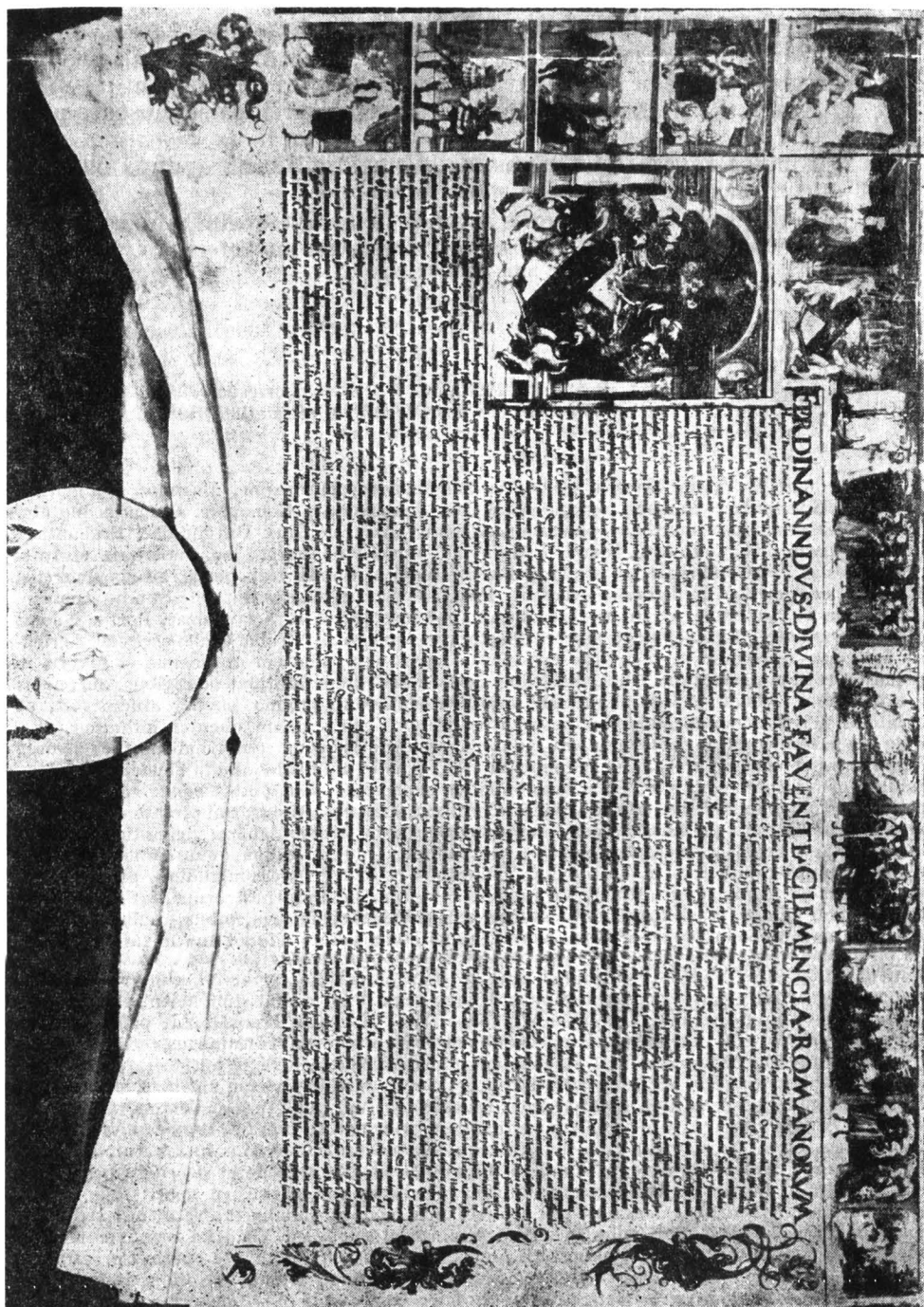

Fig. 1. — Diploma de înobilare a lui Nicolaus Olahus, emisă în 1548.

dovicus rex sororius noster carissimus, pro religione proque patria sua adversus perpetuos Christiani nominis hostes Thurcas fortiter in campo ad Mohaach patenti dimicans cecidisset, et in tanta omnium consternatione alii alio dilaberentur, tu eandem serenissimam sororem nostram acerbissimo casu mariti gravissime percussam penেকে exanimatam et sequutus es alacriter et ita coluisti, ut maximam integritatis, fortitudinis et constantiae laudem ferres, qua nos deinde, cum isti regno nostro Hungariae inauguraremur, excitati te Albensis ecclesiae custodem et gazophilactem facimus ac in ordinem secretariorum ac consiliariorum nostrorum allegimus. Quemadmodum autem tua erga eandem serenissimam reginam Mariam fides insignis fuit, ita minime obscura eius erga te voluntas, ut quae ab Hungaria discedens te unum fere ex omnibus Hungaris delegit, quem in serviciis suis a conspectu cladum et calamitatum domesticarum in Belgicum orbem ab augustissimo imperatore Carolo quinto, domino et fratre nostro carissimo, ad multarum provinciarum gubernationem evocata secum duceret aerumnarumque antactarum ac curarum suarum testes simul et adiutorem haberet. Sic autem versatus es in Belgis, ut te hominem externum sumates iuxta et infimates omnes amarent, colerent et observarent, docti etiam homines, ob excellentem omnium bonarum artium cognitionem, ac linguarum Graecae et Latinae peritiam, dicendique et scribendi oratoriam simul et poeticam facultatem suspiarent et admirarentur. Et si vero eadem serenissima soror nostra te haud temere ab aula sua longius abire, aut diu abesse passa est, tamen magnitudine rerum, quas apud nos gerendas habuit, nec cuivis credere ausa fuit, commota te ad nos legavit. Quo tempore, quia tibi diutius in aula nostra manendum fuit, nos et praestitae a te eidem domine reginae in maximis rebus et periculis fidei, et sedulitatis memoria ac pietatis, eruditionis, prudentiae dexterisque tuae, quae in omnibus tuis actionibus eminebant, consideratione inducti te simul et episcopum Zagrabensem et cancellarium nostrum, eadem carissima nostra sorore approbante et applaudente, renunciavimus. Quam te vero praeclear muneribus huius obediens gesseris et quantus inde cumulus ad nostram erga te benevolentiam accesserit: vel ex eo satis apparet, quod is tibi a nobis habitus est honor, quem reges, non nisi aut necessitudine aliqua sibi coniunctis aut genere aut dignitate praestantissimis habere solent, nempe quod ad suscipiendam e sacro divinae regenerationis lavacro filiam nostram carissimam Ioannam ultimo genitam a nobis fuisti admotus, ut hac sacra compaternitatis ceremonia ceu obligatus fidem et diligentiam tuam, quam praestitisti nobis et carissimae conthorali nostrae, serenissimae quondam dominae reginae Annae, cuius item clementem voluntatem erga te semper propensissimum fuisse cognovimus, eandem liberis quoque nostris amantissimis praestes, quod te sedulo et sancte facturum esse iam ipsa etiam re maximis laboribus, atque periculis susceptis confirmati. Nam proficiscentibus nobis e regno nostro Boemiae in expeditionem Saxoniam, ut cum augustissimo imperatore, domino et fratre nostro carissimo, ad rebelles hostesque suos et nostros domandos haereticorumque perniciosas sectas extirpandas, ad profligandasque belli Germanici reliquias coniugeremur, ubique praesto fuisti, teque in eiusdem domini imperatoris ac nostris oculis inque praesentia carissimorum filiorum nostrorum serenissimorum principum archiducum Austriae, Maximiliani et Ferdinandi, quorum alter imperatorias, alter nostras copias ducitabat, ita gessisti, ut virum strenuum, bonum et fidelem decuit. Eadem alacritate, bello Saxonico feliciter et ex animi nostri sententia consecto, in componendis regni nostri Boemiae seditionibus es usus. Cum itaque incredibili ac plane divino successu debellatis, captis et triumphatis hostibus nostris ac universa Germania pacata in regnum nostrum Hungariae reversi essemus, te ex sede episcopatus Zagrabensis, cui summa cum laude praefuisti, in Agriensem, cuius secundum archiepiscopatus in eodem regno nostro prima semper dignitas et amplitudo fuit, transulimus, spectatae nobis in illis tempestatibus virtuti et fortitudini tuae convenire arbitrati, ut qui fuisses laborum nostrorum particeps, idem quoque novum aliquem victoriarum nostratum fructum perciperes, donec te uberiori gratia nostra, quae tibi nusquam defutura est, ornare et cumulare possimus. Sed non ut apud te solum, sed etiam apud universam familiam et posteritatem tuam, nostri erga te favoris exstet testimonium, nos ex singulari gratia nostra et spontanea quadam animi nostri inductione tibi primum Nicolao Olaho, Stephani Olahi patris et Barbarae Huzar matris filio, et per te egregii quondam Matthei, germani fratris tui, qui vivens, ut nobis dicitur, magistratus insignes, iudicatum scilicet regium civitatis nostrae Zazuaros et praefecturam salinarum Transilvaniae honestissime gessit, filiis Thomae et Michaeli ac filiae Annae Olahis, sororibusque item tuis germanis et earum maritis, nempe Ursulae, quae nunc Georgio Bona et Helena, quae Nicolao Olas nupta est, Ursulaeque filiis Nicolao Czar, quem ex Christophoro Chasar (!) priore et Georgio Bona, quem ex posteriore eiusdem nominis et cognominis marito genuit, tibi nimirum Nicolae et per te dictis sororibus et earundem maritis, nepotibusque tuis omnibusque et singulis eorumdem liberis et posteris universis legitime natis et nascituris confirmamus et, quatenus opus est, autoritate nostra regia, qua ut rex Romanorum, Hungariae, Boemiae etc. divina clementia praediti sumus, nova nobilitate donamus ac per novam donationem conferimus omnia illa avitae et germanae nobilitatis ornamenta, privilegia, libertates, immunitates

scuti parte, colore aurea, lauro viridi cum baccis ex colliculo item viridi assurgente, angulis vero scuti dextero inferiore et laevo superiore, coloris albi, rosis duabus rubris obtinentibus; scuti latus utrumque claudunt duo leones colore fulvi, coronati iubati, ore hianti, lingua exerta et in pedes posteriores erecti, qui pedum anteriorum unguitibus ceu digitis scutum prehensum tenent, caudis eorum sub ipso scuto decussatim coeuntibus. Supra scutum autem est galea aurea corona regia redimita et ea, quae faciei obicitur parte cancellata, quam torneamentalem vocant, tenis aureo et caesio colore variegatis ab ipso cono utrinque laciniatim defluentibus, et supra coronam monocerate eadem, quae in scuto est forma extante, quemadmodum haec suis quaeque locis et coloribus in hiis nostri litteris melius expressa cernuntur. Hoc autem monumentum quia ceu imago quedam est originis, vitae et studiorum tuorum, quum tibi mirifice convenire, tum nepotibus tuis, non modo gloriosum sed etiam utile fore iudicavimus, ut nimirum in hoc crebrius intuentes ad virtutis tuae recordationem et imitationem excitentur. Aspernam ferarum, sed eandem generosissimam monocerotem esse aiunt, sic vero sunt omnes propemodum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles tui minime postremas habent, ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in veteris illius Daciae opulentissima parte, cui nunc nomen est Transalpiniae, ad arcendos hostium finitimorum in provincias Romanas incursiones collocatos esse constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur. Generis itaque tui nobilitatem refert monoceros simul et ingenium, nam quae in fera asperitas est, ea in homine fortitudo vocatur. Qua tua ista gens semper prepollens fuit, multorum prestantissimorum ducum genitrix, inter quos et Joannes Huniades, inelitus regis Mathiae pater, et illius aetate proximi maiores tui potissimum enituisse feruntur. Tametsi vero et natalium splendore et animi robore ac magnitudine excellere praeclarum est, tamen ita demum haec vere vigent florentque, si pacifera et suis baccis onusta laurus, hoc est, bonae litterae ac cetera pacis studia suis ornata fructibus cum vitae candore et innocentia coniuncta accesserint, quae tu omnia cum immortalis tua laude et gloria amplissime es consequutus. Quamobrem pro autoritate nostra, tanquam Romanorum, Hungariae, Boemiae etc. rex, statuimus et decernimus, ut haec verae nobilitatis insignia, instar praemissorum regnorum nostrorum verorum nobilium, perpetuo ubivis gentium in omnibus actionibus, expeditionibus, seriisque vel ludicris certaminibus in proeliis, monomachiis et quibuscumque pugnis, in vexillis, tentoriis, cortinis, scutis, sigillis, annulis, vasis, instrumentis, monumentis, statuis, tabulis, picturis, aedificiis et quibusvis militaribus exercitiis ac aliis rebus ferre et gestare tu, Nicolae, possis et valeas, praefatique tuae sorores sororrique et nepotes tuaeque et ipsarum posteritas universa possint et valeant, nemine unquam prohibente, nec obstantibus quibuscumque consuetudinibus, statutis, privilegiis predictorum et aliorum regnorum nostrorum praesentibus et futuris, quae quomodo contra hanc nostram concessionem facere possent, quibus omnibus ex certa nostra scientia et animo deliberato per has litteras nostras derogamus et derogatum esse volumus, nulli ergo hominum liceat hoc decretum rescindere. Si quis autem id attentaverit, eum quidem iudicamus nostram gravissimam indignationem ipso facto incurrisse et multam ei dicimus centum marcharum auri puri, cuius dimidium fisco nostro, alterum iniuria affecto cedat. Immo confirmamus, donamus, statuimus et decernimus harum nostrarum chyrographo nostro et duplici autentico sigillo nostro munitarum vigore et testimonio litterarum. Datum per manus reverendissimi in Christo patris domini Pauli de Varda archiepiscopi Strigoniensis, primatis Hungariae, legati nati, summi cancellarii nostri ac locumtenentis in regno nostro Hungariae fidelis nobis sincere dilecti, in arce nostra regia Posoniensi, vigesima tertia Novembris, anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo octavo, regnorum nostrorum Romani decimo octavo, aliorum vero vigesimo secundo.

Ferdinandus mp.
Paulus archiepiscopus
Strigoniensis manu pp.

Arhiva Națională, Budapesta (Országos Levéltár), Arhiva familiei Esterházy, repos. 2-3, fasc. K, nr. 162, orig, perg. 604 × 815 mm, cu sigiliu atârnat.

2.

1558 aprilie 17, Viena, Ferdinand I, împărat și rege al Ungariei întărește nobilitatea arhiepiscopului Nicolaus Olahus și a familiei sale donându-i titlul de baron cu privilegiul de a folosi pecetea din ceră roșie.

Ferdinandus divina favente clementia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Boemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Galli-

Fig. 2. — Prima filă din diploma emisă lui Nicolaus Olahus în 1558.

et jura quae a dictis generosis parentibus tuis accepisti, quibusque alii nostri et sacri Romani imperii, Hungariae, Boemiae aliarumque regnorum nostrorum a quattuor avis paternis et maternis procreati veri nobiles utuntur, fruuntur et gaudent. Talesque nobiles vos ab universis et singulis hominibus atque subditis, cuiuscumque conditionis, eminentiae, status, gradus et dignitatis existant, perpetuo dici, nominari et haberi volumus. Quo vero haec tua domusque tuae decora illustriora et non modo in animis, sed etiam oculis hominum conspectiora sint, concedimus et largimur vobis insignia haec nobilitaria, quorum maiori parte tu quoque antea usus est, videlicet: Scutum cuius medium monoceros albi coloris in arcola obliqua coloris caesii a laeva in dextram ceu exiliens, cauda moliter elata et intorta obtinet. In summa et ima eiusdem

ciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque etc. rex semper augustus, infans Hispaniarum, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Stiriae, Carinthiae, Carniolae, marchio Moraviae, dux Luxemburgae ac Superioris et Inferioris Slesiae, Virttembergae ac Thecae, ac princeps Sueviae, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferretis, Kiburgi et Goritiae, Landgravius Alsatiae, marchio sacri Romani imperii Supra Anasum, Burgoviae ac Superioris et Inferioris Lusitaniae, dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. tibi fideli nobis sincere dilecto reverendissimo in Christo patri domino Nicolao Olaho ecclesiae metropolitanae Strigoniensis archiepiscopo, primati Hungariae, legato nato, summo secretario et cancellario nostro etc., salutem gratiaeque et favoris in te nostri regii incrementum. Quod maioribus nostris, divis imperatoribus ac regibus, qui nobis maximis rebus, bello paceque praeflare gestis praeluxerunt, summo semper studio fuit, ut amabiles magis quam formidabiles haberentur, id sane nimis quam libenter imitatur, sive quia hic nostrae naturae ductus est, sive quia re ipsa atque usu compertum habemus, ea demum quam firmissima regni praesidia et munimenta esse, quae in animis hominum clementia et liberalitate principum collocantur. Etsi vero omnibus quoad eius fieri potest bene benigneque facere studeamus, libenter tamen hac voluntate prolixius erga eos utimur, qui virtute et natalibus alios antecellunt, quiqua tales cum sint perpetua fide, cura, studio, labore, vigilantia sese nobis in dies magis gratos et acceptos reddere contendunt. Quo in ordine quanto magis emines, Nicolae, tanto sumus ipsi ad te omnibus honoribus et beneficiis cumulandum propensiores. Nam quod ad genus tuum attinet sic quidem certorum fidelium nostrorum fidedigna relatione edocti sumus, te ab ipsis vetustissimae gentis Valachorum principibus originem ducere. Patre natus Stephano Olaho, viro praestanti, cuius etiam aetate aliquot tua in familia Daciae Transalpiniae, quae nunc Valachorum patria est, princeps nempe Dracula, Myhnie et Myrceze waivodae fuerint. Nam quo minus ipse rerum potitus sit, id eo evenisse, quod animus eius ab omni ambitioso certamine abhorruerit, quietisque pacis et securitatis fuerit appetentissimus. Itaque eum cum serenissimi Mathiae regis tempestate saevitia et tirranide Drakwlae waivodae, tunc temporis Transalpiniae principis, consanguinei scilicet sui, patria excessisset, neque popularium suorum eius reditum certatim efflagitantium favore, neque praedicti serenissimi quondam Mathiae regis auctoritate et opibus adduci potuisse, ut se in avitas sedes restitui pateretur, maluisse virum singulari animi moderatione et prudentia praeditum apud vicinos primum Transilvanos, ad quos tunc secessisse tantum credebatur, deinde apud ipsum serenissimum Mathiam regem, in pace et tranquillitate vitam privatae similem agere, quam principatum cum discrimine gerere. Vixisse tamen eum et in Transilvania cum dignitate, quemadmodum virtus eius merebatur, ita gestis magistratibus ut unicuique in magna omnium fuisse dicatur admiratione et decedens perpetuum sui desiderium reliquisset apud Mathiam vero regem ea fide ac constantia, ut Clementiam ipsius erga se non vulgarem saepe expertus fuerit. Praeclara sunt haec quae narrantur originis et gentis tuae decora, quae tu paternae virtutis aemulus, a puero tibi, non modo in familia tua retinenda, sed etiam augenda proposuisti. Venisti enim in aulam serenissimi quondam Wladislai regis, soceri nostri carissimi, temporibus vix dum pubertatis annos ingressus, hic et tuapte opera et praestantissimorum hominum usu ac consuetudine eam tibi doctrinae, virtutis et industriae laudem, quasi-que lauream quandam parasti, ut filius rex successor, excellentissimus princeps Ludovicus primum, deinde eius serenissima coniunx regina Maria, soror nostra carissima, te in secretariorum et consiliariorum numerum cooptarint. At postquam ferentibus ita fati idem gloriosus rex Ludovicus, sororius noster carissimus, pro religione proque patria sua adversus perpetuos Christiani nominis hostes Thurcas fortiter in campo Mohach patenti dimicans concidisset, et in tanta omnium consternatione alii alio dilaberentur, tu eandem serenissimam sororem nostram acerbissimo casu mariti gravissime percussam penique exanimatam et secutus es alacriter et ita coluisti, ut maximam integritatis, fortitudinis et constantiae laudem ferres, qua nos deinde cum isti regno nostro Ungariae inauguraremur, excitati te Albensis ecclesiae custodem et gazophilactem fecimus, ac in ordinem secretariorum et consiliariorum nostrorum allegitur. Quemadmodum autem tua erga eandem serenissimam reginam Mariam fides insignis fuit, ita minime obscura eius erga te voluntas, ut quae ab Hungaria discedens te unum fere ex omnibus Hungaris delegit, quem in servitiis suis a conspectu cladum et calamitatum domesticarum in Belgicum orbem ab augustissimo imperatore Carolo quinto, domino et fratre nostro carissimo, ad multarum provinciarum gubernationem evocata secum duceret aerumnarumque anteactarum ac curarum suarum testem simul et adiutorem haberet. Sic autem versatus es in Belgis, ut te hominem externum sumates iuxta ac infimates omnes amarent, colerent et observarent, docti etiam homines ob excellentem omnium bonarum artium cognitionem ac linguarum Graecae et Latinae peritiam dicendique et scribendi oratoriam simul et poeticam facultatem suspicerent et admirarentur. Etsi vero eadem serenissima soror nostra te haud temere ab aula sua longius abire, aut diu abesse passa est, tamen magnitudine rerum, quas apud nos gerendas habuit, nec cuius credere ausa fuit, commota te ad nos legavit. Quo tempore quia tibi diutius in aula nos-

bus, quo ad eius fieri potest, bene benigneque facere studeamus. Libenter tamen hac voluntate prolixius erga eos utimur, qui virtute et natalibus alios antecellunt. Quique tales cum sint, perpetua sit, cura studio, labore, vigilantia se nobis in dies magis gratores et acceptiores reddere contendunt. in ordine quanto magis cunctis NICOLA, tanto acceptiores ipsi ad te omnibus honoribus et beneficiis cumulandum, propensiores. NAM quod ad genus tuum attinet, sic quidem certorum fidelium nostrorum fide digna relatione edocti sumus. Et ab ipsis vetustissime gentis valachorum principibus, originem ducere, patre natus: STEPHANO OLACHO viro prestanti. Cuius etiam aetate aliquot tua in familia Daciae Transilvaniae, quae nunc valachorum patria est, Principes nempe Dracula, Mhrhuc, et Mherce, Varode fuerint. Nam quo minus ipse rerum potius, sic id eo cunctis, quod animus eius, ab omni ambitioso certamine abhorruerit. Quaeque pacis, et securitatis fuerit appetentissimus. ITAQVE Eum cum Serenissimi MATHIAE Regis compellere sentia et in maiore Deakole warode, nunc temporis Transilvaniae principis, consanguinei scilicet sui Patria excelsit, neque popularium suorum, cuius redicim, certam efflagitandum, fauore, neque predicti Serenissimi quondam Daciae Regis auctoritate et opibus adduci potuisse, ut se in auias sedes relictum patere, et ad aliam virum singulari animi moderatione, et prudentia praeditum, apud vicinos primum Transiluanos, ad eos tunc secessisse, tantum credebat, deinde apud ipsum Serenissimum MATHIAM Regem, in pace et tranquillitate, vitam priuatae similem agere, quam principatum, cum discrimine gerere, vixisset. tamen eum in Transilvania cum dignitate, quomodo modum virtus eius merebatur, ita gestis magistratibus, ut unicui in magna omnium fuisse dicatur admiratione, et decedens perpetuum suum desiderium reliquisset apud MATHIAM vero Regem, ea fide ac constantia, ut clementiam ipsius erga senon vulgarem sepe expertus fuerit. PRAECLARA sunt haec, quae narratur originis et gentis meae decora, quae tu paternae virtutis aemulus a puero ubi non modo in familia tua retine, sed etiam augenda, propofuisti. VENISTI enim in Aulam Serenissimi quondam WLADISLAI Regis, Socer nostri carissimum, temporibus vix dum pubertatis annos ingressus, hic et maxime opera et praestantissimum hominum usum ac consuetudinem, cum ubi doctrinae virtutis et industriae, laudem, quasque Lauream quandam parasti, ut filius Rex et successor, Excellensissimus princeps. LVDOVICVS primum, deinde eius Serenissima coniunx Regina MARIA Socer nostra carissima, te in Secretariorum et Consiliariorum numerum cooptarint. AT postquam ferentibus ita sua socium gloriosus Rex LVDOVICVS, Socerius noster carissimus, pro religione et proque Patria sua aduersus perpetuos christianiani nominis hostes, Turcas, fortiter in campo MOHACHI, patenti dimicans concouisset, et in tanta omnium conseruatione, alio alio dilaberentur. TU eandem Serenissimam Socerem nostram, aerbissimum casu Martii, gravissime perculsum, penique exanimam, secus ut alacriter, et ita conuisti, ut maximam integritatem formidinis, et constantem laudem ferres. QVA nos deinde cum isti Regno nostro Hungarie inauguraremur, etiam ut libensis ecclesie cultorem, et Sapientiam fecimus, ac in ordinem Secretariorum et consiliariorum nostrorum, allegimus, quemadmodum autem tua erga eandem Serenissimam Reginam MARIAM fides insignis fuit, ita numme obsecra eius erga te voluntas, ut quae ab Hungaria discedens, te vnum fieri ex omnibus Hungaris delegi, quem in seruicio suis a conspectu Gladium, et calamitatum domesticarum in Belgicum orbem ab augustissimo IMPERATORE CAROLO QVINTO, Domino et fratre nostro charissimo, ad multarum Provinciarum gubernationem vocata, secum duceret, etiam nammerant, actarum ac curarum suarum, testem simul et adiutorem haberet. Sic autem versatus es in belgio, ut te hominem ceterum Summos interia ac in finitimos omnes, amarent, colerent, et obseruarent. Duci etiam homines, ob excellentem omnium bonarum artium cognitionem, ac linguarum Graecae ac Latinae peritiam, dicendique et scribendi Satorum simul et Poeticam facultatem inspicere, et admirarentur. Etsi vero eadem Serenissima Socer nostra te haud temere ab Aula sua longius abire, aut dum abesse passa est, tamen magnitudine rerum, quas apud nos gerendas habuit, nec cuius credere aula fuit, commota te ad nos legauit. QVO tempore, quia tibi diutius in Aula nostra manendum fuit, nos et praesente a te ceterum Domine Regine, in magnis rebus, et periculis, fidei et sedulitatis memoria, ac pietatis, eruditionis, potentie, ceterisque tuis, quae in omnibus tuis actionibus eminebant, consideratione induci te simul in Episcopo pium ZAGRABENSEM et CANCELLARIUM nostrum, eadem Christianissima nostra Socer approbante et applaudente, renuntiauius. Quam te vero preclare muneribus huius obsequia gestis, si quantum inter cumulus, ad nostram erga te beneuolentiam accesserit, vel ex eo satis apparet, quod tibi a nobis habemus est honor, quem Reges non nisi aut necessitudine aliqua tibi committunt, aut genere et dignitate praestantissima habere solent. NEMPE quod ad suscipiendum et sacro Duce

Fig. 4. — Fila a treia din diploma emisă lui Nicolaus Olahus la 1558.

tra manendum fuit, nos et praestitae a te eidem dominae reginae in maximis rebus et periculis, fidei et sedulitatis memoria ac pietatis, eruditionis, prudentiae dexteritatisque tuae, que in omnibus tuis actionibus eminebant, consideratione inducti te simul in episcopum Zagrabiensem et cancellarium nostrum, eadem carissima nostra sorore approbante et applaudente, renunciamus. Quam te vero praeclare muneribus huiusce obeundis gesseris. Et quantus inde cumulus ad nostram erga te benevolentiam accesserit vel ex eo satis apparet, quod tibi a nobis habitus est honor, quem reges, non nisi aut necessitudine aliqua sibi coniunctis, aut genere et dignitate praestatissimis habere solent, nempe quod ad suscipiendam e sacro divinae regenerationis lavacro filiam nostram carissimam Ioannam ultimo genitam a nobis fuisti admotus, ut hac sacra compaternitatis caeremonia ceu obligatus fidem et diligentiam tuam, quam praestitisti nobis et carissimae conthorali nostrae serenissimae quondam dominae reginae Annae, cuius item clementem voluntatem erga te semper propensissimam fuisse cognovimus, eandem liberis quoque nostris amantissimis praestes, quod te sedulo et sancte facturum esse iam ipsa etiam re maximis laboribus atque periculis susceptis confirmasti. Nam proficiscentibus nobis e regno nostro Boemiae anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo septimo in expeditionem Saxonicam, ut cum augustissimo imperatore Carolo, domino et fratre nostro carissimo, ad rebelles hostesque suos et nostros domandos haereticorumque perniciosas sectas extirpandas, ad profligandasque belli Germanici reliquias coniungeremur, ubique praesto fuisti. Teque in eiusdem domini imperatoris ac nostris oculis inque praesentia carissimorum filiorum nostrorum serenissimorum principum Maximiliani regis Boemiae ac Ferdinandi archiducis Austriae, quorum alter imperatorias, alter nostras copias ducitabat, ita gessisti, ut virum strenuum, bonum et fidelem decuit. Eadem alacritate, Joanne Friderico duce profligato belloque Saxonico foeliciter et ex sententia confecto, in componendis regni nostri Boemiae sequentibus fluctibus es usus. Quum itaque incredibile ac plane divino successu debellatis, captis et triumphatis hostibus nostris ac universa Germania pacata in regnum nostrum Hungariae reversi essemus, te ex sede episcopatus Zagrabienensis, cui summa cum laude praefuisti, in Agriensem, cuius secundum archiepiscopatum Strigoniensem eodem in regno nostro prima semper dignitas et amplitudo fuit, transtulimus, spectatae nobis in illis tempestatibus virtuti et fortitudini tuae convenire arbitrat, ut qui fuisses laborum nostrorum particeps, idem quoque novum aliquem victoriarum nostrarum fructum perciperes. Quem quidem episcopatum Agriensem ea cura, sollicitudine atque diligentia rexisti industria et prudentia tua, illius singula ita in ordinem redegeisti, ut a compluribus annis legitimo pastore et curatore destitutum, distractum et neglectum, pristino pene splendori integritatique restituere visus sis. Idque procul dubio egregie perfecisses, nisi ipsa immanium Thurcarum totius orbis Christiani naturalium hostium truculentia, qua non solum nobilissima episcopatus illius bona foede miserabiliterque adhuc in dies vastant, verum etiam universum pene regnum istud nostrum Hungariae a tot antea annis assiduis eorum bellis debilitatum, cum sede ipsa nostra regia tandem occuparunt, nobilissimis et pietissimis tuis conatibus obtisset, qui tamen superbae illorum potentiae, ope imprimis dei optimi maximi et nostris deinde felicibus auspiciis summa cum gloria tua egregie illusisti. Nam cum anno ab hinc quinto Solymanus ipse Thurcarum imperator Ahmath passam in ordine purpuratorum alias vyziriorum suorum secundum cum praecipuo Europae beglerbegho, praefecto Mechmetam ruezlan begho et welybego universae potentiae suae militaris ducibus et praefectis ac centum et quinquaginta circiter milibus equitum et peditum in regnum idem nostrum Hungariae expeditisset, iique, expugnata arce nostra Themesiensi, fortalicium quoque nostrum Zolnok ignavia et deditione praesidiariorum occupasset, ductis inde sub Agriam, episcopatus illius sedem, castris, arcem ipsam tuam admotis muralibus tormentis ac muris et propugnaculis, solo aequatis triginta octo dierum et noctium spacio continuis impressionibus gravissime quidem oppugnarunt, spectata tamen virtute invictoque robore militum tuorum sub Stephano Dobo de Ruska et Stephano de Mechke ducibus et capitaneis tuis militantium, eamque fortissimo divino freti auxilio propugnantium ita repulsi sunt, ut fractis tandem animis et viribus maxima eorum strage et interfectione obsidione solvere et cum ignominia reverti coacti sunt. Quo etiam memorabili facinore caeteris tuis splendidissimis factis et gestis tamquam colophone superaddito effectisti, ut qui antea semper in te ornando et cohonestando propensi fuimus, quesito supremis tuis virtutibus supremo honore te in archiepiscopum et metropolitano ecclesiae Strigoniensis regni nostri Hungariae primatem ac sancte sedis apostolicae legatum natum, efflagitantibus id clarissimis tuis meritis, constitueremus, summumque et secretarium et cancellarium nostrum, qui et antea fueras, confirmaremus. Quibus quidem tantae gloriae titulis et splendoribus adauctum, talem te nunc quoque in ecclesia dei ac religionis catholicae rebus et in nostris etiam ac regni nostri negotiis praestas, ut in dies te maior evadas et maiora si quae a nobis conferri possunt, beneficentiae nostrae testimonia promerearis. Proinde ut non apud te solum, sed etiam apud universam familiam et posteritatem tuam, nostri erga te favoris extet testimonium, nos ex singulari gratia nostra et spontanea quadam animi nostri inductione tibi primum Nicolao

Olaho, Stephani Olahi patris et Barbarae Huzar matris filio, et per te egregii quondam Matthei, germani fratris tui, qui vivens ut nobis dicitur, magistratus insignes, inter quos iudicatum regium civitates nostrae Zazwaros et praefecturam salinarum Transilvaniae honestissime gessit, filiis Thomae et Michaeli ac filiae Annae Olahis sororibusque tuis item germanis et earum maritis, nempe Ursulae, quae Georgio Bona et Helenae, quae Nicolao Olaz nupserant, Ursulaeque filiis Nicolao Chazar, quem ex Christophoro Chazar priore et Georgio Bona, quem ex posteriore eiusdem nominis et cognominis marito genuit, tibi nimirum Nicolao et per te dictis sororibus et earundem maritis nepotibusque tuis ac omnibus et singulis eorundem liberis et posteris utriusque sexus universis legitime natis et nascituris confirmamus et quatenus opus est, autoritate nostra regia, qua ut imperator Romanorum ac Germaniae, Hungariae, Boemiae rex etc. divina clementia praediti summus nova nobilitate damus et donamus ac per novam donationem conferimus tam omnia illa avitae et germanae nobilitatis ornamenta, privilegia, praerogativa, libertates, immunitates et iura, quae a dictis generosis parentibus tuis accepisti, quam ea quibus alii nostri et sacri Romani imperii, Germaniae, Hungariae, Boemiae aliorumque regnorum nostrorum a quatuor avis paternis et maternis procreati, veri barones ac nobiles utuntur, fruuntur et gaudent, talesque barones ac nobiles vos ab universis et singulis cuiuscunque conditionis, praeminentiae, status, gradus et dignitatis existant, perpetuo dici, nominari et haberi volumus. Quo vero haec tua domusque tuae decora ac nostra in te et tuos collata beneficia illustriora et non modo in animis, sed etiam oculis hominum conspectiora sint, concedimus et denuo largimur vobis usum cereae rubrae in litteris vestris quibuscunque obsignandi et muniendis atque insignia, quorum maiori parte tu quoque antea usus es, videlicet: Scutum cuius medium monoceros albi coloris in arcu obliqua coloris caesii a laeva in dextram ceu exiliens, cauda moliter elata et intorta obtinet. In summa et ima eiusdem scuti parte, colore cereo, lauro viridi cum baccis ex colliculo item viridi assurgente, angulis vero scuti dextero inferiore et laevo superiore coloris albi rosis duabus rubris obtinentibus. Scuti latus utrumque claudunt duo leones colore fulvi coronati, iubati, ore hianti, lingua exerta et in pedes posteriores erecti, qui pedum anteriorum unguibus ceu digitis scutum prehensum tenent, caudis eorum sub ipso scuto decussatim coeuntibus. Supra scutum autem est galea aurea corona regia redimita et ea, quae faciei obicitur parte cancellata, quam torneamentalem vocant, teniis aureo et caesio colore variegatis ab ipso cono utrinque laciniatim defluentibus, et supra coronam monocerote eadem, quae in scuto est forma extante, quemadmodum haec suis quaeque locis et coloribus in his litteris melius expressa cernuntur. Hoc autem monumentum, quia ceu imago quaedam est originis, vitae et studiorum tuorum cum tibi mirifice convenire, tum nepotibus tuis, non modo gloriosum, sed etiam utile fore iudicavimus, ut nimirum in hoc crebrius intuentes ad virtutis tuae recordationem et imitationem excitentur. Asperimam ferarum, sed eandem generosissimam monocerotem esse aiunt, sic vero sunt omnes propemodum laudatissimarum gentium origines, inter quos Valachi gentiles tui minime postremas habent; ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in veteris illius Daciae opulentissima parte, qui nunc nomen est Transalpiniae, ad arcendas hostium finitimorum in provincias Romanas incursiones, collocatos esse constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur. Generis itaque nobilitatem refert monoceros simul et ingenium, namque in fera asperitas est, ea in homine fortitudo vocatur. Qua tua ista gens semper praepollens fuit, multorum praestantissimorum ducum genitrix, inter quos et Joannes Huniades incliti regis Mathiae pater et illius aetate proximi maiores tui potissimum enituisse feruntur. Et si vero et natalium splendore et animi robore ac magnitudine excellere praeclearum est, tamen ita demum haec vere videntur florentem, si pacifera et suis baccis onusta laurus, hoc est bonae litterae ac caetera pacis studia suis ornata fructibus cum vitae candore et innocentiae coniuncta accesserint, quae tu omnia cum immortalis tua laude et gloria amplissime es consecutus. Quamobrem pro autoritate nostra tamquam imperator Romanorum ac Germaniae, Hungariae et Boemiae etc. rex, animo deliberato et ex certa nostra scientia statuimus et decrevimus ut haec verae nobilitatis insignia, instar praemissorum regnorum nostrorum verorum baronum et nobilium, perpetuo ubivis gentium in omnibus actionibus, expeditionibus seriisque vel ludicris certaminibus in proeliis, monomachiis et quibuscunque pugnis, in vexillis tentoris, cortinis, scutis, sigillis, annulis, vasis, instrumentis, monumentis, statuis, tabulis picturis, aedificiis et quibusvis militaribus exercitiis ac aliis rebus ferre et gestare tu, Nicolae, archiepiscopo possis et vales praefataque tuae sorores ac fratris et sororum tuarum filii, tui scilicet nepotes, tuaque et ipsorum posteritas utriusque sexus universa tamquam veri barones et nobiles possint et valeant, nemine unquam prohibente, nec obstantibus quibuscunque consuetudinibus, statutis, privilegiis praedictorum et aliorum regnorum nostrorum praesentibus et futuris, quae quocummodo contra hanc nostram annuentiam et concessionem facere possent, quibus omnibus ex certa nostra scientia et animo deliberato per has litteras nostras derogamus et derogatum esse volumus, nulli ergo hominum liceat, ullo unquam tempore, hoc decretum nostrum rescindere. Si quis autem id attentaverit eum quidem iudicamus nostram gravissimam

indignationem ipso facto incurrisse et multam ei dicimus centum marcarum auri puri, cuius dimidium fisco nostro, alterum iniuria affecto cedat, imo confirmamus, damus, donamus, statuimus et decernimus harum nostratum duplici et autentico sigillo nostro munitarum vigore et testimonio literarum. Datum Viennae, decima septima Aprilis, anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo octavo, regnorum nostrorum Romani vigesimo octavo, aliorum vero tricesimo primo, electionis vero nostrae imperialis primo. Venerabilibus in Christo patribus te Nicolao archiepiscopo Strigoniense, primate Hungariae, legato nato, summo et secretario et cancellario ac compatre nostro, Colocense et Sirmiense sedibus vacantibus, Antonio Verantio electo Agriensis, Paulo Bornemizza Transilvaniensis eodem Paulo gubernatore Aiuriense (sic!), Francisco Forgach electo Waradiensis, Matthia Brumano Zagradiensis, Paulo de Gregoriantz Jauriensis, Georgio Draskowich Quinqueecclesiensis, Andrea de Kewes Wesprimiensis, Chana-diense sede vacante, Blasio de Waradino Petri Vaciensis, Joanne ab Wjlk Tininiensis ecclesiarum episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus, item spectabilibus et magnificis comite Thoma de Nadasd regni nostri Hungariae palatino, necnon locumtenente nostro, comite Terrae Fogaras ac iudice Comanorum, Petro Erdewdy de Monyorokerek comite Montisclaudii ac regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano, Nicolao comite de Zrynyo tavernicorum nostrorum, Stephano Banffy de Alsolyndwa dapiferorum, Francisco Tahy agazonum, Ladislao similiter Banffy janitorum, Petro Maczedonijay cubiculariorum, Christophoro de Batthyay pincernarum nostrorum regaliu magistris, Comite Zechio a Salmis et Neuburgh comite Poseniense, necnon aliis quamplurimis regni nostri Hungariae comitatus tenentibus et honores.

Ferdinandus. m.p.

Arhiva Națională Budapesta (Országos Levéltár), arhiva familiei Esterházy, repos. 2—3, fasc. K., nr. 163, orig., perg. în formă de carte, 4 foi, 390×312 mm.

R É S U M É

Les ouvrages parus à l'occasion de l'anniversaire de 400 ans depuis la mort de l'humaniste Nicolaus Olahus, ont relevé une série de lacunes dans les recherches concernant sa personnalité et son activité. Ces lapsus, dans leurs majorités, dérivent du manque des connaissances ou des erreurs sur les importantes sources existantes dans les anciennes éditions.

C'est ainsi que même les deux diplômes de noblesse de N. Olahus, les sources les plus authentiques concernant sa généalogie, ont été connues jusqu'à présent par ces éditions erronées, rédigées sur la base des copies plus tardives.

Cet article cherche à passer en revue encore une fois, à l'occasion de la publication des originaux de ces documents très importants, les problèmes liés à la famille de l'humaniste d'origine roumaine.

Toutefois l'auteur cherche à tirer l'attention sur des problèmes issus des sources connues par les chercheurs et aussi de celles inconnues jusqu'à présent.

DIN ISTORIA CANCELARIEI ORAȘULUI TÎRGU MUREȘ

L. MOLDOVAN

Materialul documentar pe care îl comunicăm tratează preocupările de îmbunătățire a organizării cancelariei și a arhivei orașului Tîrgu Mureș în perioada de la reformele lui Iosif al II-lea pînă în primul sfert al secolului al XIX-lea. Cancelaria orașului Tg. Mureș își are începutul în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cînd pe lîngă Consiliul orășenesc, pentru rezolvarea diferitelor chestiuni ale cetățenilor, s-a înființat postul de notar. Crescîndu-i importanța economică, politică și juridică, în anul 1616 orașul Tg. Mureș a fost ridicat în rîndul orașelor libere regești. Pe lîngă consiliul său compus acum din 8 membri (primar notar și 6 jurați) mai exista un număr de scribi pentru redactarea actelor.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea cînd Transilvania a ajuns în stăpînirea Austriei, orașul și-a pierdut dreptul de autodeterminare, magistratul său devenind de fapt un organ executiv al ordinelor și dispozițiunilor cancelariei aulice de la Viena. Atribuțiile forurilor administrative s-au lărgit cu numeroase sarcini noi care impuneau modernizarea muncii de cancelarie în toate domeniile administrative ale Transilvaniei începînd de la guvernii pînă la comite și orașe. Dintre aceste măsuri inițiate de Maria Tereza și continuate de Iosif al II-lea amintim decretul din 29 aprilie 1767 pentru înființarea oficiului arhivelor pe lîngă fiecare cancelarie orășenească, primul arhivar al orașului Tg. Mureș fiind numit la data de 20 aprilie 1770. S-au înființat tot atunci serviciile auxiliare de registratură și expediție și s-a introdus un sistem modern de ordonare a arhivelor, care a rămas în vigoare pînă în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd s-a trecut la sistemul numărului de bază.

În anul 1785 a urmat apoi separarea atribuțiilor administrative de cele judecătorești.

Cancelaria orașelor în forma ei veche de organizare nu mai putea face față avalanșei de acte ce creștea din zi în zi, sosite de la guvernii și de la celelalte autorități dicesteriale și militare, iar pe de altă parte venite de la cetățeni, ca : cereri, plingeri, procese etc. Cei doi notari erau solicitați nu numai în rezolvarea actelor administrative și economice, dar trebuiau să ia parte și la ședințele judiciare ale magistratului în calitate de cunoscători ai dreptului și ca funcționari permanenți ai orașului. Ei nu aveau timpul să se ocupe de arhivă care a ajuns astfel un maldăr de acte amestecate. De aceea în anul 1801 magistratul orașului a însărcinat o comisie

formată din 3 membri spre a face propuneri pentru modernizarea cancelariei orașului și totodată a arhivei¹.

Analizînd pe scurt acele propuneri vedem că chestiunile dezbătute în consiliul orașului au fost grupate în 4 categorii: economice (allodiale), administrative (politice), judiciare și orfanale. Pentru fiecare grupă de chestiuni trebuia să răspundă cîte un consilier, care întocmea și referatele pe actele respective. La ședințele consiliului orașenesc urmau să se întocmească 3 feluri de protocoale: economice, administrative și judiciare. Pentru a patra categorie de chestiuni, a celor orfanale, comisia nu preconiza protocoale separate, întrucît problemele care intrau în această categorie aveau caracter judiciar sau administrativ și trebuiau înscrise deci în aceste protocoale după caz. S-a propus totodată ca protocolul chestiunilor administrative să fie condus de primul notar, cel judiciar, de al doilea notar, iar protocolul economic de către unul dintre consilieri, care pentru aceasta trebuia să fie scutit de întocmirea referatelor pentru alte probleme.

La sfîrșitul anului colile de protocoale după ce erau așezate în ordine cronologică trebuiau să fie legate în coperte tari, după care operație arhivarul trebuia să numeroteze filele și să întocmească indexele asupra cuprinsului protocoalelor.

Conform reformelor din vremea lui Iosif al II-lea s-au făcut și propuneri ca ședințele administrative să fie separate de cele judiciare. În primele se vor dezbate numai chestiunile administrative, economice și orfanale, iar în ședințele judiciare se vor dezbate procesele și unele chestiuni orfanale care nu se pot rezolva decît pe calea legii. Atît pe actele juridice cît și pe cererile de altă categorie se va scrie pe scurt cuprinsul, pentru a se ști de la prima vedere de care categorie aparțin. O atenție deosebită trebuia dată decretelor și ordinelor guberniale, care după ce se vor înregistra se vor așeza în arhivă la locul lor, pentru decrete ținîndu-se și un registru separat, care trebuia să stea totdeauna pe masa președintelui consiliului orașenesc.

S-a propus de asemenea ca pentru procese să se scrie pe contrapagina dosarului, ziua în care s-a dezbătut și cînd s-a pronunțat sentința definitivă sau provizorie. După efectuarea acestor operațiuni dosarele proceselor respective trebuiau predate arhivarului pentru a le depune în arhivă. Pentru evitarea distrugerii voite a unor acte s-a luat măsura ca din arhivă să nu fie împrumutate acte în mod separat, ci numai în prezența ambelor părți din proces și a avocatului. În propuneri se mai prevedea să nu se împrumute sub nici un chip originalele actelor de la procesele în care s-au pronunțat sentințe definitive, și s-au executat, sau din procesele care s-au apelat ori s-au stins prin acordul ambelor părți. La sfîrșitul fiecărui an procesele după ce au fost ordonate cronologic trebuiau să fie legate în coperte tari, pe care de asemenea urma să se scrie anul creerii actelor respective iar volumelor astfel întocmite trebuind să li se întocmească indexe alfabete.

Ședințele dictaturii² trebuiau să fie prezidate de către un consilier pe timp de o săptămînă în prezența unui pretor orașenesc, care avea mi-

¹ Propunerile din 1801 nefiind date s-au pus din greșeală la anul 1780, nr. 2654 în arhiva orașului Tg. Mureș.

² Dictatura, mai tirziu numită și scaunul avocaților, era un for municipal care avea sarcina să verifice zilnic dacă procesele întrunesc condițiile spre a fi aduse în ședință.

siunea de a întocmi protocoalele de ședință. La sfârșitul săptămânii atît consilierul (sanatorul) ca președinte cît și pretorul trebuiau să semneze protocoalele de ședință ale dictaturii. De la magistratul orașului Tg. Mureș se păstrează 17 bucăți protocoale ale dictaturii pe anii 1783—1861.

Una din atribuțiile principale ale primului notar era și grija deosebită ce trebuia să aibă pentru arhiva orașului, în care scop o dată pe lună trebuia să primească de la arhivar o dare de seamă despre felul cum și-a îndeplinit atribuțiile sale: ordonarea actelor, întocmirea corectă a indexelor, legarea în coperte a protocoalelor, împrumutările și punerea înapoi în arhivă a dosarelor de procese și a altor acte etc. În arhivă nimeni nu avea voie să intre în afară de consilieri și notari, dar și aceștia numai în prezența arhivarului.

Un capitol special era consacrat în propunere pentru actele anterioare pe care nimeni nu avea voie a le împrumuta sau copia fără aprobarea întregului magistrat. Dacă cineva solicita acte anterioare primul notar avea obligația să anunțe întregul consiliu despre cererea respectivă. Corespondența privitoare la chestiunile judicioase și orfanale era dată în grija primului notar care trebuia să aibă grijă și de expedierea la timp a corespondenței, iar corespondența administrativă, economică și orfanală fără caracter judiciar urma să fie rezolvată de al doilea notar. Funcționarilor subalterni s-a cerut să li se impună obligația de a raporta la termene fixe despre executarea ordinelor primite de la magistrat.

Consiliul orașului Tg. Mureș a apreciat ca bune propunerile comisiei celor 3 membri, propuneri care erau în deplin acord cu instrucțiunile guberniale pentru întreg principatul și a luat unele măsuri imediate pentru punerea lor în aplicare. Astfel au hotărît angajarea unui funcționar cu salariul anual de 100 florini pentru conducerea registrului de intrare—ieșire și a unui funcționar pentru rezolvarea chestiunilor orfanale. Protocoalele juridice și administrative însă urmau a fi conduse și pe mai departe de cei doi notari, după fiecare ședință trebuind să fie semnate de președinte și de notarul respectiv. Consilierii au fost îndrumați să vină în ajutorul notarilor în întocmirea referatelor, pentru acest scop judele primar avînd obligația de a repartiza actele pentru referate în mod egal. S-a precizat în hotărîre că în zilele în care se țineau ședințele judiciare să nu se țină altfel de ședințe. Pentru rezolvarea problemelor în legătură cu orfani s-a hotărît a se reveni la situația anterioară anului 1790, încadrîndu-se pentru aceste chestiuni un funcționar special.

Ca urmare a acestor măsuri s-au modificat și registrele de intrare ale orașului, a căror serie este completă de la anul 1801 pe toată durata existenței consiliului orășenesc. A rămas în vigoare întocmirea și pe mai departe a protocoalelor politice și juridice și s-au pus în aplicare și celelalte măsuri de îmbunătățire a activității cancelariei orașului Tg. Mureș.

Metodele de prelucrare a arhivei orașului Tg. Mureș de la începutul secolului al XIX-lea apar în mod concret și în instrucțiunile arhivarilor, depuse în arhivă la anul 1818. Aceste instrucțiuni sînt însă mai vechi și deși numele autorului nu ni se arată este probabil că au fost întocmite de arhivarul Virag Daniel, pe care magistratul orașului l-a trimis în anul 1806 la guberniu pentru a-și însuși modul de ordonare și de înregistrare a actelor. Considerăm utilă o analiză succintă a acestor instrucțiuni mai ales că se lucrează în prezent la unele unități ale Arhivelor Statului din Transil-

vania la prelucrarea arhivelor primăriilor orășenești, și prin urmare instrucțiunile arhivarilor de atunci ar putea elucida unele metode de muncă pe care le-au folosit ³.

În introducerea la instrucțiuni se arată mai întâi în mod întemeiat, că o arhivă răvășită se cunoaște din faptul că actele stau îngrămădite la un loc fără nici o grupare pe ani, sau pe alte criterii și fără nici un semn de arhivare. Pentru ordonarea lor se preconizează ca o primă operație, așezarea cronologică a actelor în ordinea crescândă a acestora, deci se vor forma atâtea grupe de acte cîți ani sînt. Această operație nu se va efectua însă în mod mecanic ci „filă cu filă” prin studierea atentă a actelor. Instrucțiunile precizează că dacă s-a efectuat gruparea pe ani, actele care se vor descoperi ulterior se vor putea așeza ușor la anul și grupa de care aparțin.

Operația următoare va fi alegerea și așezarea cronologică a actelor din fiecare an, pe luni și zile, după care actele respective se vor lega în pachete separate pe ani și se vor așeza în ordinea serială a anilor la locurile lor, pe rafturile din arhivă. Lucrarea următoare este indexarea actelor pe grupe de ani sau pe anumite perioade. Se propune în această privință următoarea periodizare a actelor: 1. de la cel mai vechi an pînă la înființarea tablei continue, 2. pe timpul de funcționare a tablei continue (1764—1786), 3. perioada cînd era în vigoare ordinea iosefină (1786—1790) și 4. perioada de la anul 1790 pînă la data cînd s-au întocmit instrucțiunile. Actele din fiecare perioadă se vor înscrie în cîte un index separat, dar arhivarul trebuia să aprecieze dinainte ca un index să nu aibă un volum prea mare, pentru că în acest caz înregistrarea se va face mai greu iar mai tirziu cercetarea va deveni anevoioasă și incomodă.

Separarea actelor juridice de cele politice în conformitate cu instrucțiunile de față, se va face numai pentru perioada de după anul 1786, perioadă pentru care însăși registrele au fost întocmite în acest fel. Nu se recomandă separarea actelor pentru timpul dinainte de această perioadă, întrucît chiar la guvernul Transilvaniei actele judiciare s-au înscris în această perioadă împreună cu cele politice — ceea ce constituie o nouă dovadă că la redactarea acestor instrucțiuni s-a avut în vedere sistemul de arhivare al guvernului, unde după cum s-a arătat mai înainte, arhivarul orașului Tg. Mureș a fost trimis pentru practică.

După ce s-au stabilit grupele sau perioadele de ani pentru care se vor întocmi indexele alfabetice, actele se vor numerota începînd cu nr. 1 pentru fiecare index, cu numere mari vizibile în colțurile de jos din stînga — care numere (cote) se vor înscrie și în indexe în dreptul fiecărui act. O măsură bine preconizată a fost ca actele privitoare la aceeași chestiune (proces, chitanțe etc.) să primească același număr și să fie așezate la un loc în aceeași copertă, lîngă actul de bază.

³ Instrucțiunile arhivarilor (anexa 1) păstrate în formă de concept în arhiva Primăriei orașului Tg. Mureș la nr. 329/1819 au fost publicate de Szabo N. ca anexă la articolul *Arhiva Sfatului Popular al orașului Tg. Mureș*, în „Revista Arhivelor”, III (1960), nr. 1, p. 246, dar numai în limba maghiară, fără traducerea în limba română ceea ce le-a făcut puțin accesibile cercetătorilor. Menționîndu-se în acele instrucțiuni în mod concret anul 1790, ele nu puteau fi emise în anul 1770, cum arată Szabo N., în articolul menționat la p. 242 nota 43, combătînd pe prof. Jako S., care le-a datat bine la începutul secolului al XIX-lea, în articolul publicat în „Revista Arhivelor”, I (1958), nr. 1 p. 71, *Instrucțiuni arhivistice ale oficiilor din Transilvania, 1575—1891. Problema reorganizării arhivelor din Transilvania*.

Instrucțiunile ne dau apoi îndrumări utile despre indexe arătând că trebuie să fie întocmite în mod chibzuit pentru a nu rămâne file goale. Pe marginea filelor de indexe se vor scrie literele alfabetice începînd de la A și anume pe silabe, de ex. la litera B vor exista subdiviziunile: Ba, Be, Bi, Bo, Bu. Se indică și cite file să se lase pentru fiecare literă la indexele care vor cuprinde 10 000, 7 000 sau 4 000 de acte, avîndu-se în vedere de asemenea frecvența cuvintelor care încep cu acele litere, astfel pentru literele A și B de ex. se vor rezerva mai multe file decît pentru D, E și U.

Despre înregistrarea actelor în indexe se arată că arhivarul după ce a formulat cuprinsul pe scurt al actelor le va scrie la literele la care trebuie scrise numele petiționarilor sau părților, avîndu-se totdeauna grijă și la silabe. Se vor înscrie în indexe nu numai numele părților care poartă procesele, ci și obiectele esențiale din cuprinsul actelor. Este important a se arăta în indexe și anul emiterii actelor, de aceea pe lângă rubrica numărului sau cotei actului se va mai întocmi o rubrică pentru ani, iar pentru decretule guberniale se va adăuga o a treia rubrică în care se va scrie numărul de emitere al actului dat de guberniu.

După încheierea scrierii în index a tuturor actelor din perioada respectivă a mai rămas ca o ultimă operație de executat, legarea actelor în pachete de cite o sută de file și apoi scrierea și aplicarea pe pachete a etichetelor, pe care vor fi scrise în mod vizibil anul și cotele actelor pe care le cuprinde pachetul respectiv. Pachetele vor fi apoi așezate în ordine cronologică la locurile lor pe rafturile destinate.

Instrucțiunile recomandă arhivarului să aibă o atenție deosebită la scoaterea actelor din pachete, la ținerea corectă a registrului de împrumuturi și la restituirea și punerea înapoi la locul lor a actelor respective, căci „dacă îl va pune la alt număr nu-l va mai găsi ci doar întimplător”.

Despre actele importante din care nu rezultă însă anul nici alte elemente de identificare a timpului sau a persoanelor emitente, instrucțiunile arhivarilor prevăd ca o măsură bună, numărătoarea și înscrierea lor într-un registru sub denumirea de „Miscellanea” — dacă însă actele nu merită această osteneală se vor arde, după ce s-a obținut aprobarea șefului ierarhic. În încheiere se arată că după ce s-au ordonat și indexat actele din arhivă se va întocmi un index și pentru protocoale.

Urmează a vedea acum în ce măsură s-au aplicat aceste instrucțiuni la prelucrarea arhivei orașului Tg. Mureș. Ordonarea și indexele actelor anterioare din această arhivă s-a făcut în anii 1818—1822, cînd s-au înregistrat cca 40 000 de acte administrative, economice, judiciare și de contribuții. Actele create după anul 1822 s-au ordonat succesiv la timpul lor, după aceleași instrucțiuni, pînă în anul 1874, cînd s-a trecut la sistemul de arhive pe baza registrelor de intrare—ieșire.

Studiind modul de ordonare al actelor municipiului orașului Tg. Mureș din anii 1470, de cînd exista primul act din arhivă, pînă în 1873, observăm că s-au respectat cu strictețe instrucțiunile arhivarilor, descrise mai sus. Actele anterioare s-au ales și s-au așezat în ordine cronologică luîndu-se în considerare însă numai anul, nu și luna și ziua. În loc de a se așeza actele în pachete, s-au așezat în cutii de lemn, ceea ce era o metodă mai bună de păstrare, excepție făcînd actele judiciare de după 1786, care s-au legat în pachete conform instrucțiunilor. Avîndu-se în vedere

numărul mare de acte nu s-a putut respecta periodizarea propusă, ci s-au întocmit indexe pentru următoarele perioade de ani: 1. 1470—1699, 2. 1700—1769, 3. 1770—1784, 4. 1785—1789, 5. 1790—1803, etc. În total s-au întocmit 26 de indexe. După cum se vede numai în perioada reformelor lui Iosif al II-lea a fost respectată arhivarea după instrucțiuni. Pentru indexele judiciare s-au întocmit indexe separate începînd de la anul 1785. Tot separat s-au întocmit indexe și pentru actele economice (allodiale), pentru perioada 1623—1873. Cu toate că începînd de la 1801 există seria completă de registre de intrare — ieșire, pînă la anul 1873 acestea nu se pot folosi, întrucît conform instrucțiunilor arhivarul a dat actelor cote noi, care s-au înscris și în indexele alfabetice, care singure se pot utiliza de cercetător, mai ales că și actele au fost ordonate după aceste cote. Se constată de asemenea că în colțul de jos al actelor s-au scris cu cifre mari numărul lor și anul emiterii. Actele care se referă la aceeași chestiune au primit numere identice și s-au așezat în copertă lîngă actul de bază.

S-au respectat instrucțiunile și la întocmirea indexelor, care au pe margine nu numai literele alfabetice ci și subgruparea lor pe silabe. Cuprinsul actelor este formulat scurt și clar, în limba latină și limba maghiară (pentru cele noi), se arată în dreptul lor anul și cota, iar pentru decrete sînt scrise și numerele de emiterie ale guvernului. Actele principale sînt scrise în indexe de 2—3 ori, adică la numele părților, la cuprinsul actului și la „decrete” pentru ordinele guvernului. Etichetarea pachetelor s-a făcut numai pentru actele judiciare, căci pentru actele administrative și pentru cele economice etichetele s-au aplicat pe cutiile de lemn în care se păstrează. Despre actele „Miscellanea” nu s-a găsit nici o urmă, de asemenea nici pentru protocoale nu s-au întocmit indexe propuse în instrucțiuni. Inventarul registrelor orașului s-a făcut în anii din urmă de către serviciul Arhivelor Statului după ce s-a preluat arhiva primăriei orașului, iar ordonarea și inventarierea actelor neînscrise în index se efectuează în prezent, inventarul ce se va întocmi formînd o parte complementară a indexelor alfabetice.

Deși indexele întocmite de arhivarii de la începutul secolului trecut nu cuprind toate elementele unui inventar modern, mai ales în ce privește conținutul actelor, nu pot satisface întru totul exigențele cercetătorului *de azi, totuși ele pot ținea locul de inventare.*

Fiînd scrise în majoritatea lor în limba latină, o condiție pentru folosire este ca cercetătorul să cunoască limba, mai ales că indexele duc la documente, care în majoritatea lor sînt scrise de asemenea în limba latină.

* * *

Propunerile de modernizare a cancelariei orașului Tg. Mureș întocmite în anul 1801 și instrucțiunile arhivarului întocmite tot la începutul secolului al XIX-lea, atestă cum principiile iosefine moderne de tratarea actelor și a arhivelor au rămas în vigoare și în veacul al XIX-lea la instituțiile din Transilvania, inclusiv la primăriile orașelor. În ce privește arhivele s-au depus în acest secol străduințe asidue pentru a se face ordine în vechiul material arhivistic și pentru a se ordona materialul pe bază de registre și indexe.

Convingerea lui Iosif al II-lea că organizarea arhivei și buna păstrare a actelor este o condiție primordială a unei bune administrații a ajuns cu timpul să se încetățenească la conducerea tuturor instituțiilor din Transilvania.

ANEXA

INSTRUCȚIUNILE ARHIVARILOR *

Pentru punerea în ordine a unei arhive neordonate trebuie să se efectueze îndeosebi următoarele operațiuni:

1) Avîndu-se în vedere că dezordinea în arhive se poate cunoaște în primul rînd din faptul că actele stau îngrămădite unele peste altele fără nici un discernămint, actele dintr-un an fiind amestecate cu acte din celălalt an sau din mai mulți ani, neexistînd nici un semn de arhivă, funcționarul care ordonează actele, trebuie înainte de toate să le cerceteze filă cu filă și după aceea să le grupeze pe ani. După ce au fost sortate în felul acesta, va așeza deoparte actele din anul cel mai vechi, apoi va alege actele din anul următor și le va așeza într-o altă grupă, astfel ca din cîți ani va găsi actele respective, în atitea grupe să fie așezate, după posibilitate și pe cît permite spațiul. În ce privește formarea grupelor pe ani, este necesar a se respecta ordinea serială mai sus amintită, ca pornind de aici, actele care nu s-au găsit și au fost ținute în evidență în ordinea anilor, după ce au fost găsite să se poată pune mai ușor la anii lor. Acest prim lucru după cîte știu este îndeplinit în arhivă (declara autorul instrucțiunilor).

2) După ce s-au grupat actele pe ani în modul de mai sus, arhivarul care le ordonează va lua mai întîi actele din primul an filă cu filă în ordine cronologică unul după altul. Pentru aceasta, se va uita mai întîi la dată, spre a vedea dacă actele s-au creat în toate lunile anului pe care îl are în lucru, după care le va ordona pe luni. După ce s-a făcut această operație va lua separat actele din fiecare lună și le va așeza în ordine cronologică, act cu act, începînd de la prima zi pînă la ultima zi a lunii. După ce s-a făcut această grupare, actele dintr-un an legate în pachete mici, le va așeza în despărțămintele lor din arhivă, în ordine perfectă, cele din prima lună la început, apoi din celelalte luni în mod succesiv. În felul acesta trebuie procedat cu actele din fiecare an, care se găsesc în arhivă, pentru că aceasta este începutul și izvorul bunei orînduiri.

3) După ce ordonatorul a executat în mod deplin îndrumările date în cele două articole de mai sus, trebuie să separe actele ordonate pe epoci sau perioade anumite. Astfel toate actele începînd de la cel mai vechi an, dacă permite volumul lor, vor fi înregistrate într-un index, pînă la anul cînd s-a înființat Tabla continuă (ceea ce s-a întîmplat în 1764). Mai departe, a doua epocă ar trebui să fie tot timpul cît și-a desfășurat activitatea Tabla continuă, care a durat pînă la anul 1786. A treia perioadă ar trebui să fie începînd de la 1786, pînă în luna mai 1790, întrucît în acest interval de timp chestiunile s-au dezbătut conform ordinii iosefine. Ultima sau a patra perioadă ar fi de la anul 1790, pînă în vremea noastră. Actele din aceste perioade vor trebui înregistrate în indexe separate. În cazul însă că actele nu s-ar putea despărți pe aceste perioade, va trebui să ne străduim a cuprinde la un loc, actele dintr-un anumit număr de ani și dacă volumul indexului este suficient de mare, se vor înscrie într-un singur index. Se va proceda în felul acesta cu toate actele din arhivă, dar trebuie bine socotit dinainte, ca un index să nu aibă un volum prea mare, pentru că în acest caz înregistrarea se face mai greu iar mai tirziu cercetarea devine incomodă.

4) Ar fi necesar în ce privește ordonarea, a separa actele judiciare de cele politice, începînd de la cel mai vechi an pînă acum, dar această operație ar cere prea multă muncă, cu toate că s-ar fi putut executa la timpul cînd după modul arătat la articolele 1 și 2, actele au fost grupate pe ani, luni și zile. Totuși întrucît constatăm că mai demult nu numai aici dar chiar la Guberniul regesc, actele judiciare au fost înscrise în același registru împreună cu cele politice, este de prisos a pierde timpul cu acest lucru pînă la actele din anul 1786. Dar de aici începînd, o pretinde însăși buna ordonare mai ales că și registrele sînt alcătuite de acum în acest fel, de aceea începînd de la acest an, actele judiciare trebuie despărțite de cele politice și după ce s-au notat cu numere deosebite să fie înscrise în indexe separate.

* A se vedea observațiile de la nota 3.

5) Pentru ca actele care s-au ordonat să poată fi găsite este de la sine înțeles că începând de la cel dintâi până la cel din urmă trebuie să fie notate în mod vizibil cu numere, în colțurile de jos, ca mai ales cercetătorului să-i atragă atenția. Când apoi se vor trece în indexe, numerele lor se vor înscrie și acolo în dreptul fiecărui act. La numerotarea actelor trebuie să avem grijă ca începând de la nr. 1 să se continue numerotarea chiar dacă numărul lor s-ar urca la mai multe mii, până când se termină cu toate actele ce urmează a fi înregistrate într-un index. Mai ales trebuie să fim atenți ca actele ce privesc aceeași chestiune să nu fie înregistrate la numere deosebite, ci pe fiecare act să se scrie numai acel număr care s-a pus pe actul de bază, astfel ca anexele să se poată găsi oricând lângă actele de bază. Tot astfel se vor numerota și celelalte acte care trebuie înscrise în mai multe indexe. După ce s-a încheiat numerotarea actelor în modul de mai sus, se vor întocmi indexele.

6) Întrucît indexele au de scop ca pe baza lor fiecare să poată ști cum să afle mai ușor actele căutate, este necesar ca atît în ce privește alcătuirea lor, cît și în ce privește modul de înregistrare, să se țină seama de următoarele:

La alcătuirea indexelor trebuie stabilit de la început că într-un volum cite acte și din care an vrea să înregistreze arhivarul. După ce s-a stabilit acest lucru, indexul trebuie legat în raport de această cantitate, căci dacă se vor lega în index file mai multe decît trebuie se va pierde o mulțime de hîrtie albă. După ce s-a terminat legarea indexului, i se vor aplica pe margini litere mari, începînd de la A, pînă la ultima literă V, încît cu ajutorul lor să se poată ajunge la actele căutate, afară de aceasta este necesar a se face socoteala că pentru fiecare literă cite file trebuie lăsate. În această privință este bine a se avea în vedere următoarea regulă:

a) Dacă actele de înscris în index nu trec de 10 000, pentru o literă e suficient de cel mult 32 file, excepție făcînd literele X și Y, pentru care 1—2 file sînt îndeajuns. Mai există în afară de aceasta, și alte litere care nu cer atîtea file ca A și B, cum sînt de exemplu D și alte litere, prin care încep numeroase denumiri de nume și lucruri, tot astfel sînt literele E, O și U. Pentru ca înregistrarea actelor să fie mai ușoară pentru arhivar, iar căutarea lor să nu fie plicticoasă pentru cercetător, este recomandabil ca cercetătorul să separe literele pe silabe, de exemplu Ab, Ac., Ad, etc. sau Ba, Bi, Bo, Bu, cu celelalte litere mari procedîndu-se la fel.

b) Dacă numărul actelor se urcă numai pînă la 7 000, este de ajuns ca după modul de mai sus se lege în index pentru fiecare literă 20 sau 22 de file, dar și atunci se va menține separarea pe silabe.

c) În cazul că numărul actelor se urcă la 4 000, pentru o literă sînt suficiente 13 sau 14 file. În același fel se va proceda și la întocmirea celorlalte indexe.

Pentru înscrierea mai departe a actelor în indexe trebuie să avem în vedere următoarele:

a) Înainte de toate arhivarul în extragerea cuprinsului actelor să fie foarte scurt, concentrîndu-și atenția numai asupra fondului problemei, căci dacă în descrierea acestora va fi lung sau prea pe larg, nu va întocmi index sau repertoriu ci protocol, care însă existînd deja, nu mai este nevoie de el a doua oară.

b) După ce arhivarul are deja formulate în scris sau în memorie extrasele foarte scurte ale obiectelor, le va înscrie la acele litere sub care trebuie scrise numele petiționarilor sau ale părților, avînd grijă întotdeauna și de silabe. De exemplu la silaba Ab va trebui să fie scris Abraham, nu Adorian, pentru că acesta se ține de silaba Ad — căci dacă silabele, numele și obiectele se vor înscrie schimbat, cercetătorul care obișnuiește a privi numai silabele, nu și-ar ajunge scopul cercetării, întrucît ar fi indus în eroare de schimbarea silabelor.

c) Arhivarul care întocmește un index bun, trebuie să înscrie în index nu numai numele de persoane ci uneori și obiectele, deoarece se întîmplă des ca cercetătorul să nu-și amintească de nume ci numai de obiect — de aceea trebuie înscrise neapărat și obiectele mai importante, ca: praejunctura, egenus, magazinul, cauze, via, pons și altele.

d) Întrucît într-un index nu se înregistrează numai actele dintr-un an, căci aceasta ar fi prea puțin, ci din mai mulți ani, pe fiecare filă a indexului trebuie despărțite prin linii două rubrici, dintre care în prima se va scrie anul care rezultă din actul ce se găsește în mina arhivarului, iar în a doua rubrică pe margine, se va scrie numărul de registru sau de arhivă.

e) La decretele guberniale se vor forma însă pe marginea din stînga a filei două rubrici, ca într-una să se poată scrie numărul actului dat de guvernii, în a doua, anul, iar în rubrica de la cealaltă margine a filei se va scrie numărul dat de arhivar.

În sfîrșit după ce arhivarul a ordonat arhiva conform regulilor de mai sus, nu mai rămîne de făcut altceva decît ca despărțimintele unde a depozitat pachetele cu acte, să le prevadă cu etichete începînd de la anul cel mai vechi pînă la anul cel mai nou. Pe etichete se va scrie ce fel de acte cuprinde pachetul, din care an și de la care număr de înregistrare pînă la care număr, astfel ca arhivarului să-i atragă atenția din primul moment, locul unde se găsesc actele. Pentru minușirea mai ușoară a pachetelor este indicat ca acestea să nu cuprindă mai mult de o sută de acte.

Se recomandă atenție și precizie la scoaterea din despărțăminte a vreunui act, ca persoana căreia i se predă să fie înscrisă în registrul de acte împrumutate, iar în locul actului scos să se pună o filă de hirtie, pe care se va scrie numărul actului și numele căruia a fost împrumutat. Când actul se aduce înapoi se va pune la locul și la numărul său, căci dacă în aceasta nu va fi atent și actul de sub un număr îl va pune la alt număr, mai mult nu-l găsește ci doar întâmplător.

În arhivă se păstrează uneori și acte pe care nu sînt trecute nici un fel de date de indentificare. Aceste acte trebuie legate într-un pachet și dacă prin cuprinsul lor sînt importante, se vor înscrie într-un registru separat sub denumirea de Miscellanea, numerotîndu-se în modul de mai sus. Dacă însă actele respective nu merită osteneala aceasta, după ce au fost revăzute și verificate și avîndu-se aprobarea șefului ierarhic vor fi arse, pentru a nu mai ocupa locul degeaba.

După ce s-au ordonat și indexat actele din arhivă în felul de mai sus, se va proceda la întocmirea unui index și pentru protocoale.

R É S U M É

En partant des réformes progressistes de Joseph II dans tous les secteurs de l'administration de la Transylvanie, le magistrat de la ville de Tg. Mureș a pris au commencement du XIX-ème siècle des mesures pour moderniser la chancellerie et pour introduire de nouvelles méthodes du classement des actes et de leur index.

Une de ses décisions de l'année 1801, précise que les 12 membres du sénat de la ville doivent aider effectivement les notaires dans les travaux administratifs qui, à cause de l'administration autrichienne devenaient de jour en jour plus difficiles. On a pris aussi la décision de moderniser de différents registres et surtout d'introduire au commencement de l'année 1801, les registres type d'entrée et d'issue, que ont été employés tant que le magistrat des villes a existé.

Dans la deuxième partie l'auteur expose les méthodes du classement et d'inventorisation des actes telsque les instructions archivistiques dès lors, nous les consignent.

Ces instructions qui se réfèrent à toutes les opérations contemporaines ayant trait au classement et à l'inventorisation des archives, en commençant du classement des actes chronologiquement jusqu'à leur transcription dans les indexes, sont restés en vigueur dans la Transylvanie pendant tout le XIX-ème siècle.

La connaissance de ces méthodes archivistiques aujourd'hui aussi est utile pour classer et inventorier les actes créés par les archives des villes.

ALEXANDRU IPSILANTI VOIEVOD PROTECTOR AL ARHIVELOR

M. REGLEANU

După încheierea tratatului de la Kuciuk-Kainargi (10/21 iulie 1774), Poarta încredințează domnia Țării Românești marelui dragoman, Alexandru Ipsilanti. Preluând domnia la 15 septembrie 1774, acesta găsește țara pustiită și ruinată, ca urmare a războiului ruso-turc, care a durat mai bine de cinci ani. Boierii autohtoni s-au opus la numirea de către Poartă a acestui domn fanariot, pretinzând să fie numit un domn dintre boierimea pămînteană. Conflictul însă a fost aplanat prin angajamentul luat de noul domn de a acorda principalele slujbe ale țării exclusiv boierilor pămînteni.

În cei șapte ani cit a cîrmuit țara, Alexandru Ipsilanti s-a dovedit un om învățat, înțelept și bun gospodar. Încă din primii ani a luat măsuri pentru repopularea țării prin elaborarea unui nou așezămînt fiscal; acesta a fost urmat de reforma justiției și reorganizarea administrației. El a acordat o deosebită atenție și dezvoltării învățămîntului prin crearea de noi școli și reorganizarea celor vechi.

În al doilea an de domnie, în mai 1776, Alexandru Ipsilanti emite un hrisov pentru reorganizarea vieții monahale din mănăstiri și administrarea averilor acestora¹. Hrisovul expune normele de conducere a acestor așezăminte în zece paragrafe.

Cuprinsul protocolului hrisovului înfățișează haosul găsit de el în administrarea țării în următoarele cuvinte: „Din mila lui Dumnezeu înălțîndu-ne la acest scaun domnesc a toată Ungrovlahia și ca mai înainte de zidirea tuturor, beznime de neorîndueli aflînd înlăuntru în'oraș pentru nestăpînirea trecuților ani și întunerice întru Divanurile judecăților, pentru lipsa luminii pravilelor și mulțime nespūsă de nedreptăți întru alisverișuri (pentru aceleași mai sus numite pricini) găsînd, cu tot dinadinsul ne-am silit ca și a locuitorilor neoblăduire să o tocmim (fieștecărui hotărîndu-i căzuta sa datorie)² și a Divanurilor nepovățuire să o luminăm cu pravila ce înșine noi, cu mare osîrdie le-am tocmim și neclintirea cumpenii dreptății către toți cei ce se neguțătoresc, prin orînduitul nart a fieștecărui hotărînd”.

Referindu-se la situația mănăstirilor în protocolul hrisovului se spune: „Deci, din hrisoavele ce s-au arătat domniei mele pentru toate

¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, ms. nr. 3 f. 340—345 v; ed. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1891, vol. I, p. 50—56.

² Se referă la așezămîntul fiscal.

sfintele mănăstiri ³ care se află întru această blagoslovită țară a domniei mele, văzînd orînduelile cele în multe chipuri tocmite de însuși ctitorii lor, nesocotite și neurmte, ca o deosebită datorie am socotit a noastră a fi ca să le aducem toate iarăși la tocmirea lor cea mai dinainte”.

Paragrafele 1, 2 și 3 din cuprinsul hrisovului stabilesc calitățile ce trebuie să aibă, precum și îndatoririle celor trei principali conducători ai fiecărei mănăstiri și anume, chinoviarhul (egumenul), schevofilaxul și iconomul.

Dintre aceștia trei, cel cu cea mai mare răspundere ni se pare a fi schevofilaxul, ale cărei calități și îndatoriri sînt cuprinse în paragraful al doilea, care spune : „Fieștecare din mănăstiri trebuie ca să aibă schevofilax, adică păzitor de vase ⁴, carele să fie dintru adevăratul postrigul mănăstirii, bătrîn cu vîrsta și cărunț cu mintea . . . ales fiind de toți, căruia să i se încredințeze prin catastih curat iscălit, odoarele mănăstirești de aur și argint și toate celelalte ; așijderea odăjdiiile și cărțile, hrisoavele, scrisorile și ceialaltă avere toată a mănăstirii, încă și banii cari se adună de pretutindeni. Pentru care, de toate, se cuvine să se îngrijească ca de un lucru sfînt, nedeosebind nimic dintru cele de obște, nici spre trebuința sa, nici a altora fără blagoslovenie. Și să aibă purtare de grijă ca, cărțile, scrisorile și hrisoavele să se cerceteze des ca nu cumva din trecere cu vederea să se strice de molii sau de șoareci, că de toate va da seama, osîndindu-se pentru cea mai mică nebăgare de seamă, de aceia i se cuvine acestuia o dată pe săptămînă a le cerceta toate. Și i se cade ca să aibă ajutor credincios pe vreunul dintru postrigul mănăstirii, carele să fie așezat la mănăstire, întreg la fire și statornic pentru ca oricînd s-ar întîmpla să cază schevofilaxul ca în vreo boală sau se va răpi de boală năpraznică ⁵ să știe acela toate pînă la cele mai mici lucruri, ca să nu se strice nimic dintru acestea, nici să se răpuie”.

Din cele relatate mai sus observăm că în concepția celor care au redactat hrisovul și a celui care l-a sancționat, documentele constituie o avere sfîntă a mănăstirilor. Schevofilaxul era obligat să verifice o dată pe săptămînă documentele și cărțile ca să nu sufere degradări, „osîndindu-se pentru cea mai mică nebăgare de seamă”. Pe lîngă aceasta se remarcă și grija pentru formarea temeinică a unui înlocuitor al schevofilaxului pentru momentul cînd acesta nu va mai putea răspunde de păstrarea acestor valori.

Tot în legătură cu păstrarea documentelor și ceva mai mult, pentru elaborarea unei istorii a țării, același domn, în a doua domnie, emite la 20 iulie 1797 hrisovul pentru înființarea Logofeției de obiceiuri ⁶, care, pe lîngă alte atribuții avea menirea de a transcrie în condici speciale, „obiceiurile” stabilite la diferite ceremonii, desfășurarea ceremoniilor de la curtea domnească cu diverse prilejuri, la întîmpinarea solilor curților străine, a privilegiilor țării, precum și colecționarea letopisețelor.

³ Desigur domnul a cerut mitropolitului și episcopilor eparhioți să-i aducă și să-i arate hrisoavele ctitorilor tuturor mănăstirilor de pe cuprinsul țării ca să se documenteze în elaborarea acestor norme.

⁴ Păzitor de vase este traducerea ad-literam a termenului grec schevofilax.

⁵ Ciumă.

⁶ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, ms. nr. 34, f. 94–95 v. ed. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1894, vol. VII, p. 55–57.

Ca și în celălalt hrisov și în acesta, Alexandru Ipsilanti arată necesitatea înființării acestei instituții prin cuvintele: „O rîvnă desăvîrșită avînd domnia mea de a pune în faptă cite sînt de folosul, trebuința și podoaba aceștii de Dumnezeu păzite țării noastre, nu am lipsit și acum într-a doua domnie ... văzînd la orinduiala și obiceiurile politicești o nestatronicie, pricinuind dintr-o aceasta defăimare țării și stăpînirii ei și socotind mijlocul cel cuviincios de a supune și aceasta la îndreptare, am găsit că este de mare trebuință și de folos a avea țara o cancelarie sau cămară osebită adunătoare de toate obiceiurile și orinduiele politicești și de privileghiurile pămîntului acestuia, cite mai jos le vom numi”. În acest scop, domnul așează un mare logofăt de obiceiurri „sau rednic”, ajutat de cite un logofăt al doilea și al treilea și de patru logofeți mici „și voi ca prin îngrijirea, nevoința și strădania numiților să se scrie istoria, orinduiala politicească și dregătoriile țării noastre ... și să se păstreze la această cămară”.

Acest mare logofăt de obiceiuri va sta în rang după marele logofăt al Țării de Jos și, avînd toig va participa cu ceilalți boieri la Divanul domnesc și la alte adunări, judecînd împreună cu ceilalți.

Atribuțiile acestei Logofeții de obiceiuri sînt stabilite în cinci paragrafe și anume: 1. „În istoria domnilor Valahiei: adică să facă adunare de toate letopisețile ce s-au scris după vremi de oameni cu știință, pentru oblăduirea țării cu schimbările și prefacerile ei, împreună cu hronologia domnilor și ocîrmuitorilor pe scurt. 2. În gheografia țării: cum se hotărâște cu cele de afară ale ei, adică cu preaputernica împărăție și cu pămînt strein, precum hotărnicia țării despre partea Bănătului și cu Transilvania, ce s-au făcut prin oameni împărătești la 1792, după pacea de la Șîștov ⁷ i sinetul ce s-au dat nemțește și turcește pentru cercetarea hotarelor de către comisarii Austrii la mina efendiilor hududui ⁸ ai preaputernicii Porți și hotărnicia hasurilor a trei cetăți ⁹ ce s-au făcut din poruncă împărătească, cu mumbașir în domnia lui Ștefan voievod ¹⁰, cum și cercetările ce s-au făcut mai în urmă și privileghiurile țării i hațișerifurile ce s-au dat după vremi pentru privileghiurile ei, iar cele adevărate să se păstreze la Mitropolie, de unde să se ia adevărîntă în scris, cum că s-au dat acolo, care adevărîntă să se treacă la condică. 3. În cele ce se cuvin la domn de la începutul domniei pînă la sfîrșit: adică venirea domniei de la Țarigrad pînă se așează în scaunul domniei; țeremoniile ce se obicinuesc a se face mai des sau mai rar, precum alaiuri, sărbări, felurimile de ieșiri ale domnilor din curtea domnească afară; țeremoniile ce se fac peste an la curtea domnească: nunți domnești, cununii și botezuri domnești, întîmpinări de soli și de alți musafiri”.

Paragraful al patrulea se referă la sarcinile acestei Logofeții de a stabili modul desfășurării ceremoniilor la instalarea mitropoliților, a episcopilor și a egumenilor în funcțiile lor, care urmează să fie trecute în condicile acestei cancelarii. Ultimul paragraf, al cincilea, cuprinde atribuțiile acestei instituții în legătură cu acordarea boieriilor și a dregătoriilor și anume, de a consemna în condici care sînt boieriile și veniturile lor, înda-

⁷ August 1791.

⁸ Hotărnicii — în limba turcă.

⁹ Giurgiu, Turnu și Brăila.

¹⁰ Ștefan Racoviță.

toririle dregătorilor mari și mici, precum și veniturile lor. La înălțarea unei persoane într-o „boierie” șeful acestei cancelarii era dator să dea acea-
tea „însemnare în scris”, care să cuprindă orînduiala acestei boierii și
îndatoririle ei, precum și leafa ce i se cuvine, cu toate că este trecută în
catastiful Vistieriei, care le plătește.

Grija deosebită manifestată pentru păstrarea în bune condițiuni a
documentelor mănăstirești — unul din izvoarele neprețuite pentru istoria
patriei noastre — înființarea Logofeției de obiceiuri cu atribuțiile concret
de a trece în condicile ei a actelor, evenimentelor și dregătorilor țării,
colecționarea letopisețelor, scrierea unei istorii, precum și întocmirea unei
liste cronologice a domnilor, dovedește preocuparea lui Alexandru Ipsilanti
de a pune oarecare ordine în arhivele țării deținute de așezămintele
ecleziastice și de cancelaria acestei instituții. Faptul că dădea îndatorire
marelui logofăt de obiceiuri de a lua adevărîntă de la Mitropolie pentru
primirea documentelor ce se depuneau spre păstrare acolo, demonstrează
încă o dată prețuirea ce o acorda acest domn arhivelor naționale.

În timpul domniilor fanariote se dădea o deosebită importanță cere-
monialului și existau tratate bizantine care prescriau foarte amănunțit
ceremoniile și obiceiurile ce se făceau la ocazii solemne. Dintre acestea
menționăm cartea lui Constantin Porfirogenetul, *Descrierea ceremoniilor*
și aceea a lui Pseud-Codin, *Despre demnitățile palatului*, aceasta din urmă
fiind tradusă în limba greacă populară la 1691 de Hrisant Nottara, din
îndemnul stolnicului Constantin Cantacuzino¹¹. Probabil din acestea și
alte tratate s-a inspirat Alexandru Ipsilanti cînd a înființat Logofeția de
obiceiuri, ale cărei atribuții însă le-a extins și asupra elaborării unei istorii
a țării precum și a altor activități menționate mai sus. Ne punem între-
barea legitimă, unde se vor fi aflînd acum condicile create de această insti-
tuție?

În secția de manuscrise a Academiei R. S. România se găsește *Condica
de obiceiuri a lui Gheorgachi al doilea logofăt*, care ocupă un loc deosebit în
vechea noastră istoriografie. Această este o lucrare de ceremonial — ase-
mănătoare celor bizantine — alcătuită la Iași în 1762 din ordinul voievo-
dului Grigore Calimachi¹². Unele ceremonii cu alaiuri desfășurate la dife-
rite ocazii, datînd din anii anteriori înființării Logofeției sînt trecute în
condicile cancelariei domnești a Țării Românești.

¹¹ D. Russo, *Studii istorice greco-române*, București, 1939, tom. II, p. 533—534.

¹² C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, p. II, București, 1946, p. 477.

R É S U M É

Parmi les réformes entreprises par Alexandru Ipsilante durant le premier et le second règne en Valachie, il y a aussi des instructions concernant la conservation des documents.

Dans le parchemin de Mai 1776 pour la réorganisation de la vie monacale et l'administration des biens monastiques on décide que chaque monastère doit obliger un de ses moines, le plus capable, de garder en bonnes conditions les documents.

Celui-ci devait contrôler chaque semaine l'état des documents, en se mentionnant que pour n'importe quelle irrégularité, le coupable sera puni.

Par le parchemin du 20 Juillet 1797 le même voïvode fonde „Logofeția de obiceiri”, une sorte de service de protocole, qui a côté de la mission d'établir les règles obligatoires pour de différentes cérémonies, avait aussi l'obligation de recueillir toutes les chroniques ayant trait à l'histoire de la patrie, tous les actes concernant les frontières de notre pays et aussi les privilèges obtenus. Les deux dernières catégories des actes devaient être inscrites dans des registres spéciaux et l'original était remi à la conservation de l'Eglise Metropolitaine Orthodoxe.

Dans autres registres on devait transcrire les événements les plus importants du commencement jusqu'à la fin de chaque règne.

Enfin, pour les dignitaires de l'Etat il y avait aussi des registres dans lesquels on transcrivait leurs attributions, leurs revenus et aussi les appointements respectifs.

BIBLIOTECI PERSONALE ÎN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

VIRGINIA ISAC

Cartea, circulația cărții, existența și componența bibliotecilor au o deosebită importanță în cunoașterea dezvoltării spirituale a unui popor.

Se cunosc biblioteci ale statului, particulare și mai puțin cele personale. Despre acestea din urmă, arhivele, acest minunat tezaur, adevărată memorie a națiunii, ne oferă știri prețioase. Fie că e vorba de cataloage detaliate sau simple liste de cărți, anexate odată cu alte inventare de avere mobilă sau imobilă la dosarele succesorale sau de tutelă, sau în nenumăratele și obișnuitele litigii din trecut dintre moștenitori, în care apare și biblioteca decedatului ca avere ce trebuia împărțită, pînă la listele de venituri și cheltuieli ale unei gospodării, cum se obișnuia să se țină pe vremuri, ele constituie toate izvoare importante pentru toți acei ce vor întreprinde cercetări în trecutul cultural al poporului român.

Astfel, în condica de venituri și cheltuieli a casei lui Grigore Sturza, pe anii 1803—1805¹, găsim că la 15 noiembrie 1803 s-a cheltuit 1,20 lei „pentru pusul gîamurilor la bibliotecă”. Cîte cărți conținea în acest timp biblioteca nu cunoaștem, doar atît că la 4 februarie 1804 s-a cumpărat „un lexicon Varini pentru cuconas”, pe care s-au dat 50 lei și o gramatică de „Lascareos”², probabil a lui Ion Lascaris, savant grec care a trăit la curtea familiei Medici. La 9 aprilie 1804 se dau „508,25 lei în 65 galbeni împărătești dascălului franțuz, pentru globuri, hărți și alte cărți de la Paris”³. În același an se mai cumpără de la căminarul Hrisoverghi o carte „a unui Panaite grec”, în valoare de 40 lei⁴. Se mai dau bani pentru „gazeta dascălului franțuz”, pentru un *Anastasimatar* un *Ermologhion* și un lexicon al „cuconasului”⁵. Cuconasul nu este altul decît viitorul domn al Moldovei, Mihalache Sturza, care, în noiembrie 1818, cumpără cărți de la „dugheana lui Gane”, de 210,60 lei, iar în decembrie dădea 41,30 lei „pe cinci trupuri de cărți ce s-au cumpărat”. În anul următor cumpăra cărți de la căminarul Bernard, printre care 37 tomuri de J. J. Rousseau, apoi „o carte cu figuri de la un franțuz”. Se mai abonează „la gazeturi” pînă la sfîrșitul anului, iar în noiembrie face abonament „la aghenție” pentru primul semestru din anul 1820. În decembrie 1819, în condica de cheltuieli sînt trecuți „90 lei cumpărătura lexicoanelor Academiei”⁶.

¹ Arh. St. Iași, Colecția „Documente”, pach. 536/1, 25 file.

² Ibidem, f. 8.

³ Ibidem,

⁴ Ibidem f. 11.

⁵ Ibidem, f. 12, 21, 23 verso, 25.

Știrile sînt puține și sporadice, dar biblioteca lui Mihai Sturza, care era un om cult, desigur că era foarte bogată, dacă în 1839 donează pentru începutul Bibliotecii publice din Iași, 600 volume⁷, poate unele și din biblioteca sa personală.

Căile de procurare a cărților ar putea forma un studiu separat de un mare interes. Bogatul material din arhive ne stă la îndemînă în acest sens. Deoarece ne-a căzut în mină un asemenea document, din perioada informațiilor date mai sus, vom face o paranteză pentru a-l pomeni. Este vorba de plîngerea lui Zaharia Carcalechi „ferlegheru crăștei tipografii din Buda” din 5 mai 1818, pe care o trimite mitropolitului Moldovei, Veniamin Costache, pentru că i-au fost oprite la graniță cărțile românești, pe care le aducea la cererea mai multor boieri în anul 1817 cînd fusese la Iași. Cere să i se trimită „slobozenie de cărțile ce le poate aduce”⁸. Anexează și „Insemnarea cărților ce am a aduce în Moldova și Țara Muntenescă”⁹, pe care le împarte în religioase¹⁰ și „politicești”, dînd și numărul exemplarelor, între 50 și 500.

Revenind la biblioteca lui Mihai Gr. Sturza, mai avem o știre din anul 1886¹¹. La 25 aprilie 1884 Mihail Sturza încetează din viață la Paris. La Iași, Ioan C. Barozzi, procuratorul general al prințului Grigore M. Sturza, fiul cel mai mic al fostului domn, cere să se aplice sigiliile — dat fiind că celălalt fiu, Dimitrie, nu se găsea în Iași — pe mobilierul, corespondența și documentele defunctului, aflate în casa din str. Lozonschi. Inventarierea averii s-a făcut abia în iulie 1886. Dosarul cuprinde cinci inventare, din care unul este intitulat „Inventar de lucrările defunctului principe Mihail Sturza voevod, aflat în odăile palatului Sturza, ocupate astăzi de principele Grigore M. Sturza și care lucruri sînt astăzi proprietatea prințului Dimitrie M. Sturza”. În acest inventar găsim trecută biblioteca¹², care se afla în „patru dulapuri cu uși cu sticlă . . . ca la 1400—1500 volume cărți, așezate pe 61 polițe”. În același inventar, la alt punct, găsim că într-o cămăruță din pod se aflau „una sută pînă la una sută cinci-zeci volume cărți vechi legate”¹³.

Din titlul inventarului se pare că aceste cărți aparțineau lui Dimitrie Sturza. Trebuie să fi fost cărți de la tatăl său și personale. Același lucru îl putem spune și despre cele aproape 150 „cărți vechi legate” din cămăruța din pod, Dimitrie Sturza fiind un mare iubitor de cărți. Ca *hatman al Moldovei a creat prima bibliotecă militară la Iași*¹⁴ și sigur că avea

⁶ Ibidem, Colecția „Manuscrise”, nr. 1492, f. 4 verso și urm.; vezi și Gh. Ungureanu, *Insemnări pe marginea unui manuscris cuprinzînd cheltuielile unei case boierești din Iași în anii 1818—1819*, extras din „Studii și articole de istorie”, II, 1957, p. 369—378.

⁷ „Albina românească”, X, (1839), p. 363.

⁸ Ibidem, Colecția „Documente”, pach. 334/11.

⁹ Ibidem, pach. 334/9.

¹⁰ La biserică de pe moșia Stîncă, a familiei Rosetti Roznovanu se găseau 12 minee românești tipărite la Buda în anii 1804—1805 și cumpărate de vistiernicul Nicolae Rosetti Roznovanu în 4 septembrie 1820, cf. Gh. Ghibănescu, *Stîncă Roznovanului (județul Iași)*, extras din Buletinul „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1928.

¹¹ Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, secția III-a, dosar nr. 313/1884.

¹² Ibidem, p. 32 verso.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Vezi N. Georgescu-Tistu, *O bibliotecă militară la Iași în 1846*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, III, 1960, p. 73—88. Despre această bibliotecă pomeneste și Teodor Codrescu în autobiografia sa, publicată în volumul VII din „Uricarul”, p. 203—221. Iată ce scrie:

și o frumoasă bibliotecă personală. În sprijinul acestei afirmații stă factura din 17 decembrie 1867 trimisă prințului Dimitrie Sturza de „Librairie du Luxembourg” din Paris, care îi expediază 37 volume în valoare de 60 de franci¹⁵. În factură se dă autorul, titlul și prețul. Toate volumele se referă la Principatele române și la țările vecine — în special Rusia și Ungaria —, la evenimentele din această vreme din țara noastră, de unde reiese interesul și preocupările lui Sturza. Dăm mai jos câteva din titluri:*

- La Hongrie et les slaves.
- La liberté en Roumanie
- L’émancipation israélite en Roumanie.
- La question d’Orient et la nation roumaine.
- Chainoi, Dernière occupation des Principautés danubiennes.
- Appel des Roumains à la Conférence.
- Bataillard, la Moldo—Valachie dans...
- Le gouvernement du Prince Couza
- Quelques mots sur la sécularisation de biens.
- Les Principautés — Unies
- Poids de la Moldo—Valachie dans la question d’Orient.
- Note sur les Principautés Unies de Moldavie et V.
- Levy, L’autonomie roumaine et les puissances
- La France, le prince Couza et la liberté en R.
- Episod de la question d’Orient, Rusie, Valachie et M.
- Documents diplomatiques Union de la Mold. V.
- Le code Couza devant la religion et la famille.
- L’Autriche et le prince roumain.
- La révolution roumaine (ș.a.)

Situația principatelor, domnia lui Cuza cu reformele ei, atitudinea străinătății față de această domnie, stîrniseră un puternic ecou, mai ales în familia Sturza, în care toți trei candidaseră la tron.

O altă bibliotecă creată la începutul secolului trecut a fost aceea a comisului Ion Balș, un mare boier, care a moștenit o imensă avere. Din scrisorile geografului Jean Denis Barbié du Bocage cu care Balș se împrietenise în timpul studiilor făcute în Franța, se cunosc câteva din cărțile pe care acesta i le-a trimis de la Paris¹⁶. În colecția de documente a Arhivelor din Iași am găsit catalogul bibliotecii acestui om de vastă cultură care a fost Ion Balș.

Balș moare la Viena în 9 februarie 1839¹⁷. Catalogul datat 6 mai 1840, este intitulat „Inventarium der nach Selig Standesreth Johann

„bezedeu Dimitrie Sturza au înființat cel dintîi, în Hătmănie, o bibliotecă militară. Cumnatul fratelui Manolachi <Codrescu>, colonelul And. Stamati mă recomandă să fac catalogul acestei biblioteci”. Și generalul Iacovachi, fostul comandant al Miliției Moldovei, primea în octombrie 1864 de la librăria militară din Paris a lui J. Dumaine, 90 volume în valoare de 483,65 franci, instrucțiuni, ordonanțe, decrete, cursuri și regulamente privind tactica și strategia militară, tratate asupra fortificațiilor, ș.a. probabil pentru biblioteca sa personală. (Arh. St. Iași, Colecția „Documente”, pach. 1018/167).

¹⁵ Arh. St. Iași, Colecția „Documente”, pach. 470/14.

* Transcrierea este fidelă facturii.

¹⁶ Constantin I. Karadja, *Un bibliophile moldave au début du dix neuvième siècle. Le grand écuyer Ion Balș*, în „Académie Roumaine, Bulletin de la section historique”, tome XXVIII, I, București, 1947, p. 106—130.

¹⁷ „Albina românească”, nr. 16 din 23 februarie 1839, p. 61.

v. Balsch zu Galbena verliebenen Bibliothek”¹⁸. Are formatul 36 × 22 cm., 20 pagini din care 14 scrise, iar hîrtia un sigiliu timbrat. Pe prima filă este trecut titlul. Notația este următoarea : numărul curent, numărul volumelor, autorul și titlul, formatul, locul de apariție și anul. Cărțile sînt împărțite după conținut în 24 de grupe.

Prima grupă este rezervată autorilor clasici latini și greci. Cuprinde 17 titluri în 53 volume, tipărituri făcute la Leipzig, Paris, Veneția, ș.a. între anii 1542—1805. Cităm pe cele mai vechi : *Eustatii, Comentationes in Homerum*, in — folio, Roma, 1542¹⁹ și *Aristophanis, Comediae* in — folio, Aureliae, 1607, apoi *Hesiodi, Operi opera*, Lipsca, 1603.

În grupa a doua găsim literatură, 54 titluri, 604 volume, dintre anii 1733—1832. În capul grupei îl găsim pe D’Alembert *Oeuvres philosophiques, historiques et littéraires*, tipărite la Paris în 1805. Sînt desigur volumele de care vorbește Barbié du Bocage în scrisorile sale²⁰. Apoi operele complete ale lui Beaumarchais, Boileau, Chateaubriand, Rousseau, Molière, Voltaire, fabulele lui La Fontaine, Le Sage, Torquatto Tasso, W. Scott, ș.a.

Urmează grupa cărților de filozofie, 8 titluri în 38 volume apărute între anii 1732 și 1803. Menționăm operele complete ale lui Condillac, ediția 1798, pe care i le trimisese Barbié²¹. Mai găsim pe Kant, pe Volney etc.

Grupa a patra intitulată „Geographie”, cuprinde 12 volume, 7 titluri, dintre anii 1694—1809. Găsim și aici un in-folio tipărit la Lugdunum în 1694 și anume *Stephanus Bizantinus de Urbibus*.

În grupa „Geschichte” găsim printre altele traducerea franceză a *Istoriei imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir, făcută la Paris în 1743. Apoi o traducere din Polyb apărută la Londra, Thucidide *De bello peloponesiaco*, o istorie a Americii, a Rusiei, Greciei, un dicționar istoric, ș.a. Într-una din scrisorile primite de Balș de la Barbié du Bocage, acesta trimite un exemplar din *l’Examen des Historiens d’Alexandre* pentru „l’abbé Daniel”, Găsim și printre cărțile lui Balș, din această grupă *Examen critique des histor. d’Alexandre le gr.*, de Barbié, fără date de apariție.

Grupa a VI-a „Statistik” are 8 volume referitoare la Franța și coloniile sale.

În grupa „Topographie”, sînt 20 titluri în 25 volume, tipărite între anii 1788 și 1811 : ghiduri pentru diferite orașe mari din Europa, un curs de topografie. De asemenea *Le Ciceron de Versailles* și *Guide des étrangers à Versailles*, poate acele lucrări despre care vorbea Barbié în scrisoarea din 1807²².

Cea de a opta rubrică, „Reisebeschreibungen” cuprinde 16 titluri în 46 volume. dintre anii 1768—1818, cărți de călătorii în Grecia, Rusia, Marea Nordului și altele. Găsim pe Jean Jacques Barthélemy cu *Voyage du jeune Anarchasis en Grèce*, Paris, 1794, apoi, Neale, *Voyage en Allemagne, en Pologne (sic) en Mold.*, Paris, 1818, și trei volume Chandler, *Voyage en Asie mineur*, 1806.

¹⁸ Arh. St. Iași, Colecția „Documente”, pach. 552/2.

¹⁹ Probabil ediția pe care dorea să o cumpere din biblioteca lui Villosin, vezi C. I. Karadjas, *op. cit.*, p. 121 și 124.

²⁰ *Ibidem*, p. 120 și 124.

²¹ *Ibidem*, p. 120.

²² *Ibidem*, p. 128.

Din scrisorile lui Barbié du Bocage știm că acesta a tradus *Voyage de Richard Chandler en Grèce* în 1806 și i-a trimis volumele și lui Balș, „l'exemplaire le mieux relié”²³. Deoarece în catalog este trecut cu creionul și foarte slab, *Chandeler, Voyage en Asie mineur* poate fi și o greșală a persoanei care a întocmit catalogul.

În rubrica „Politische Schriften” sînt 15 titluri, 28 volume dintre anii 1784–1822. Aici găsim două cărți despre țara noastră, anume: Salbery, *Essais sur la Valachie et la Moldavie*, Paris 1821, și *La Valachie et la Moldavie*, Paris, 1822.

În scrisorile sale Barbié vorbește și de un „monsieur Codrica (sau Codrika), pe care-l găsim în această grupă ortografiat însă Cordika, cu *Observation sur l'opinion de quelques helenists*, Paris, 1801”²⁴.

Codica țivilă a Prințipatului Moldovei, Iași, 1833 și *Codica politicească a lui Alex. Ipsilant vv*, le găsim în grupa intitulată „Rechtswissenschaften”. Tot în această grupă mai găsim două cărți de pravile, moldovenesti, tipărite, una în 1805 și una în 1813.

Această grupă cuprinde 14 titluri în 44 de volume dintre anii 1578–1833. Mai cităm de aici *Theophili, Institutionum Justiniani, lib. IV*, tipărită în 1578.

„Haus und Landwirthschaft” se intitulează cea de a XI-a grupă de cărți. Sînt 30 titluri, 99 volume dintre anii 1774–1822. Mare moșier, Balș se preocupă probabil și de îmbunătățirea cultivării pămîntului, a creșterii vitelor, a culturii arborilor fructiferi. Găsim de asemenea și un volum intitulat *Description de nouveaux instrumens d'agriculture*, de Thaîr. Apoi două tratate de vînătoare și *Le bon jardinier* de Louny, pe care i-a trimis-o Barbié²⁵.

Grupa cărților tehnice este mai mică, 5 autori, 8 volume dintre anii 1791–1819.

În grupa „Pedagogische Schriften” sînt 15 titluri, 31 volume dintre anii 1760–1811.

În cea de a XIV-a grupă „Sprachlehren”, printre gramaticile francheze, engleze, germane, ba chiar și o gramatică caldeică și sirică de Bustorfi tipărită în 1685, găsim și Gramatica lui Eliade Rădulescu, tipărită la Sibiu în 1828. Alcătuitorul catalogului fiind însă un străin, o trece Gramatică moldovenească tipărită la București. Cea mai veche tipăritură din această grupă este din 1547, la Lyon, anume *De corrupti sermonis emendatione*.

Urmează grupa „Wörterbücher”, 43 volume dintre anii 1637–1828. Din 1637 *Scapulae, Lexicon graeco-latinum*, in -folio tipărit la Londra și *Suida e, Lexicon graece et latine*, in -folio, Londra, 1637, desigur acel pe care Barbié du Bocage îl cumpărase cu 75 livre din biblioteca chimistului Villoisin²⁶. De asemenea, tot în această grupă figurează *Stephani, Thesaurus linguae graecae*, in – folio, Londra 1673 și apendicele tipărit tot la Londra în 1746. Barbié vorbește în scrisorile sale că le-a plătit foarte scump²⁷. Mai găsim un lexicon grec, de Varini, tipărit la Veneția în 1779.

²³ Ibidem, p. 124.

²⁴ Anul adăugat cu creionul în documentul original.

²⁵ C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 124.

²⁶ Ibidem, p. 125.

²⁷ Ibidem, p. 121 și 124.

Nu lipsesc din biblioteca lui Balș istoriile naturale, deși mai puține. Sînt 5 titluri, în 22 volume, din anii 1791—1807. Din aceste volume, 15 formează Dicționarul de istorie naturală a lui Bomar-Valmont, tipărit la Lyon în 1791.

Se pare că Balș avea înclinații deosebite pentru științele exacte. În 1806, același Barbié îi trimite instrumente de optică, de matematică și de fizică²⁸. În catalog, capitolele cuprinzînd cărțile de fizică, mecanică, matematică și geometrie sînt bine reprezentate.

În grupa „Physik” găsim 62 volume dintre anii 1707—1805, printre care și trei volume din Tratatul de mecanică celestă al lui Laplace²⁹.

Găsim apoi 17 volume din domeniul mecanicii din anii 1746—1831; 24 volume de matematică și geometrie dintre anii 1621—1804, o ediție din 1621 a aritmeticii lui Diophantos, operele lui Euclid, in-folio tipărit în 1703 la Oxford, ș.a.

În grupa a XX-a, „Bau und feldmessung Kunst” sînt 28 titluri în 37 volume dintre anii 1680—1830, tratate de arhitectură, de construcții rurale, ș.a.

19 volume formează grupa „Biographie” și cea mai veche tipăritură din această grupă este din 1715 *Histoire du cardinal Martinusius*. Găsim apoi biografii privind pe Napoleon, contele Lavallete, Potemkin, pictori celebri, etc.

Grupa a XXII-a este intitulată „Medicin und Thierheil—Kunde” și are 18 volume dintre anii 1808—1828, în special de medicină veterinară.

În grupa a XXIII-a, „Schriften über schönen Künste” sînt 49 volume dintre anii 1648—1809, lucrări teoretice asupra picturii, desenului, sculpturii, printre care și un tratat de pictură de Leonardo da Vinci, o ediție tipărită la Paris în 1805. Apoi descrieri de muzee, ca Muzeul Napoleon, Galeriile din Viena.

Ultima grupă „Schriften Vermischten Inhaltes” cuprinde 59 de titluri și 429 volume dintre anii 1641—1833. Cităm din această grupă două volume *Histoire de la campagne du conte Souvorow*. Londra, 1799, operele prințului de Ligni, almanahul Gotha din 1826 și 1833, dicționare bibliografice, lucrări cu caracter militar, 224 volume *Encyclopedie methodique*, ș. a.

Biblioteca cuprinde deci 1815 volume (462 titluri) din diferite domenii, în diferite limbi, franceză în deosebi, apoi germană, rusă, română.

Ne-am oprit mai mult asupra acestui catalog, fiind cel mai deosebit din materialul pe care-l prezentăm. Este catalogul bibliotecii unui mare iubitor de cărți și sîntem convinși că nu numai raritatea și frumusețea edițiilor l-a determinat să-și alcătuiască o atît de frumoasă bibliotecă.

Ce s-a întîmplat cu această bogată bibliotecă? Date precise nu avem deocamdată. O informație ne spune că, nepotul său, Iorgu Balș, ar fi moștenit-o, iar după moartea lui, în 1857, Biblioteca municipală din Chișinău a intrat în tratative cu moștenitorii pentru a o achiziționa³⁰.

²⁸ *Ibidem*, p. 125.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ C. I. Caradja, *op. cit.*, p. 106, nota 2.

Tot din această vreme este cunoscută biblioteca unei alte familii de mari boieri, a familiei Rosetti Roznovanu de la Stîncă³¹. Creată de Iordache Rosetti Roznovanu și îmbogățită de fiul său, vistiernicul Nicolae Rosetti Roznovanu³², a moștenit-o fiul acestuia din urmă, Nicolae (Nunuță)³³. La moartea acestuia în 1891, rămînînd o mare avere mobilă și imobilă și doi copii minori, se instituie o tutelă. Dosarul tutelei cuprinde și inventarul averii de la Stîncă, inventar alcătuit de judecătorul de ocol, asistat de soția defunctului și fiul din prima căsătorie, Gheorghe Rosetti Roznovanu³⁴. În inventar, pe lângă mobilele, sutele de pahare și garafe de cristal și farfurii din cele mai fine porțelanuri, găsim și lista cărților care au alcătuit biblioteca, a trei generații, în palatul de la Stîncă.

În salon se aflau șase dulapuri cu cărți, un dulap cu cărți în „antretul ce duce la salon”, un altul în apartamentul doamnei Roznovanu, în apartamentul defunctului pe etajere, pe diferite mobile, iar pe un pat 1123 cărți aduse de la Iași și Pașcani. Numărînd cărțile și revistele din această listă³⁵, constatăm că se ridică la circa 7000 de volume. Creșterea este simțitoare față de 1939 volume cit totaliza biblioteca în 1821³⁶. Parte din cărțile din dulapul aflat în apartamentul doamnei Roznovanu îi aparțineau, ca și o parte din cele aflate într-una din camerele pe care le locuise soțul său³⁷.

Desigur că dulapurile cu cărți din salon, din vestibul și poate și cărțile din apartamentul defunctului au alcătuit biblioteca bunicului și tatălui său.

În această bogată bibliotecă se află operele clasicilor latini și greci, ediții complete sau dispartate, lucrări de istorie, istorie naturală, biografii, lucrări de chimie, medicină, mineralogie, fizică, astronomie, matematică, legislație, gramatică, dicționare — de limbi și geografice — memorii, lucrări de medalistică, scrieri privind arta litografiei, literatură franceză și engleză, atlase și albume militare și alte scrieri cu caracter militar, religios, periodice franțuzești, în deosebi „Revue de deux mondes”. Mai găsim Repertoriul teatrului francez din 1817 și 1820 și multe scrieri despre

³¹ Despre această bibliotecă vezi articolul Corneliiei Teofana Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea, biblioteca de la Stîncă*, în „Studii și cercetări de bibliologie” V, 1963, p. 215—220. Amintită și de Radu Rosetti în *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938, p. 93 și 96.

³² În 1832 în casele de la Stîncă exista „un dulap cu sticlă cu cărți”, în gherghir 12 lăzi cu cărți franțuzești, 172 cărți în dulapul din „șăliță”. 3 hărți și 2 perii pentru cărți, iar în gherghirul caselor din Iași, într-o ladă „13 cartine, 1 atlas, o carte cu figuri roșăști (sic), o hartă a Evropei”. (Arh. St. Iași, Colecția „Manuscrise”, nr. 1633, p. 2, 12 și 20). În 1851, în cabinetul lui N. Rosetti Roznovanu, din casele din Iași, se afla „un dulap mare pentru bibliotecă (care și stă în el), de lemn de nuc, cu lustru, lucrat masiv, cu opt figuri de om...” (Arh. St. Iași, Colecția „Manuscrise”, nr. 29, f. 41 verso).

³³ Radu Rosetti, în *op. cit.*, p. 173—174, ne spune că era fiul lui Neculai R. Roznovanu din căsătoria cu Maria Ghica, născut în 1842. A fost căsătorit de două ori și a avut trei fii. Studiile și le-a făcut în Franța, unde și-a luat licența în drept. În 1861—1863 a luat lecții de limba română la Iași cu Titu Maiorescu. A fost unul din conducătorii mișcării separatiste din Iași de la 3/15 aprilie 1866. Ca ofițer, în luptele de la Plevna s-a purtat vitejește (a obținut „Crucea trecerii Dunării” și încă alte cinci decorații, cf. Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, Secția III-a, dosar nr. 468/1891, f. 58 verso.)

³⁴ Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, Secția III-a, dosar nr. 468/1891, f. 17—58.

³⁵ În listă se dă autorul, titlul și numărul volumelor, dar de multe ori numai titlul volumelor.

³⁶ C. T. Papacostea, *op. cit.*, p. 216 și R. Rosetti, *op. cit.*, p. 93, 96.

³⁷ Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, Secția a III-a, dosar nr. 468/1891, f. 60.

Statele Unite. Alături de acestea se află și scrieri românești sau despre România ce e drept puține. Amintim câteva titluri: I. Alexi, *Gramatica daco-română*, Viena, 1826, *Letopiseștele* lui Mihail Kogălniceanu, *Cronica* lui Șincai, toate trei volumele, *Regulamentul Organic al Moldovei*, în mai multe exemplare, *Veniturile și cheltuielile Moldovei, pe 1853*, ediția grecească — nu știm care — a *Codului civil al principatului Moldovei*. În listă întâlnim: *Istoria Moldovei* în franțuzește, 1620. Desigur că este *Histoire des troubles de Moldavie*, de Iopecourt, care a fost tipărită la Paris în 1620. Apoi se află o lucrare intitulată: *Statul actual al Turciei, statul geografic, civil și politic al Principatelor Române*, în două volume. Ca perioadă întâlnim, *Revista română* pe 1861 și 1862, *Monitorul oficial*, 1859, *Buletinul ședințelor Adunării ad-hoc a Moldovei*, *Protocoloalele ședințelor Adunării legislative pe 1862*, *Dezbaterile Adunării legislative a României*, sesiunile 1863—1864 și 1864—1865, ziarul „Moldova”³⁸. Lista mai cuprinde multe hărți și planuri și două lăzi cu documente și planuri ale moșiilor familiei. De asemenea și 20 caiete de drept roman „manuscripte”, probabil caietele de curs ale lui Roznovanu din vremea studenției.

Împărțirea averii s-a făcut la un an după moartea lui Nunuță Roznovanu, în 1892. Deocamdată nu avem știri despre acest partaj, așa că nu știm cui i-a revenit biblioteca.

Deosebit de interesante sînt știrile în legătură cu bibliotecile personale ale unor soții de boieri fapt ce ne dovedește preocupările lor culturale.

Casandra Ghica de exemplu avea la conacul de la moșia Herța, în una din cele opt odăi „două mici biblioteci de lemn, cu lustru, cîti cu trii policioari, aninatti către păretili odăii”³⁹.

La inventarierea averii rămase de pe urma Casandrei Costachi (Negeloaia), în 1854, s-au găsit 10 cărți bisericești⁴⁰, iar de pe urma vorniceei Smaranda Sturza, în 1862, în „Casa pe ulița ce merge la Copou”, cu două rînduri, 20 camere cu atenanse, „un dulapăș de părete pentru cărți”, care a fost evaluat la 14 lei⁴¹.

Din cele spuse despre bibliotecile acestor „cucoane” nu putem trage o concluzie generală.

Cu câteva decenii mai tîrziu, anume în 1899, la moartea Mariei Hermeziu, fiica vitregă a lui Mihail Kogălniceanu⁴², în casa din strada Paladi, s-a găsit și un dulap de bibliotecă, din stejar, sculptat, în care erau aproximativ 200 de cărți, literatură franceză și românească, unele legate, altele nu. Toate au fost evaluate la suma de 200 lei⁴³. Aceste cărți au fost cumpărate — averea fiind vindută la licitație — de Dimitrie Miculescu cu 350 lei⁴⁴.

Din cei trei frați Adamachi; Hristodor, Iancu și Vasile, fiii bogatului negustor Ioanul Adamachi⁴⁵, cunoaștem ca iubitori de cărți pe Hristo-

³⁸ Care a apărut la Iași și Bacău, între 1866 și 1869.

³⁹ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 1333/1851 f. 110.

⁴⁰ Ibidem, dosar nr. 2045/1854 f. 25 verso.

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 5525/1862 f. 61.

⁴² Soția lui Mihail Kogălniceanu mai fusese căsătorită cu colonelul Crupenschi.

⁴³ Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, Secția III-a, dosar nr. 294/1899, f. 16 verso și 17.

⁴⁴ Ibidem, f. 133 verso și 134.

⁴⁵ Gh. Ungureanu, *Din viața lui Vasile Adamachi*, Iași, 1941, extras din „Revista științifică”, V. Adamachi, vol. XXVII, nr. 1, 1941.

dor și Vasile. Hristodor Adamachi, el însuși mare negustor ⁴⁶, pe care-l găsim printre prenumerații Bibliotecii române din Arad ⁴⁷, moare în 1854. În inventarul averii ⁴⁸ figurează numai 59 cărți, fără a se menționa autorul sau titlul.

Vasile era fratele cel mai mic (1817–1892), foarte bogat și el. Cu- noștea câteva limbi și a ocupat mai multe funcții publice ⁴⁹, pentru care i se dă ran- ul de comis, apoi de spătar. Meritul său constă în donațiile pe care le-a făcut : în timpul vieții o casă pentru deschiderea unei școli pri- mare ⁵⁰, iar prin testament ⁵¹, în afară de sumele de bani pe care le lasă copiilor surorii sale Elenco, lasă legatară universală asupra averii sale Academia Română. Punctul 4 din testament spune : „Biblioteca mea cu tot ce aparține științei o las Universității din Iași”.

Într-adevăr, după moartea sa, 8 martie 1892 ⁵² cînd se face inventa- rierea averii rămase, din partea Bibliotecii Centrale din Iași este delegat custodele L. Săvescu cu întocmirea catalogului bibliotecii. Catalogul ⁵³, datat 29 martie 1892, are o foaie de titlu „Catalogul cărților bibliotecii defunctului Vasile Adamache, 1892”, iar ca rubrici, numărul curent, au- torul, titlul cărții însoțit de numărul volumelor și format. Cuprinde 715 numere curente, dar la ultimul număr sînt trecute cele două dulapuri de bibliotecă, apoi trebuie să mai scădem globul terestru, patru hărți, un plan și un tablou și 7 manuscrise. Adăugînd și numărul volumelor trecut în dreptul fiecărui titlu de carte sau revistă, vedem că biblioteca lui Vasile Adamachi număra 1126 volume. Bibliotecii Universității îi revenea deci o frumoasă donație.

Conținutul bibliotecii era foarte divers : literatură, istorie, scrieri juridice, pedagogice, cu caracter religios, lucrări de matematică, fizică, cărți tehnice, de medicină, statistică, dicționare de limbi și geografice, gra- matici (pentru limba spaniolă, ungară, arabă, gramatica macedo-română a lui I. C. Massimu), cărți de călătorii, albume de artă, atlase, librete de operă (Traviata, Rigoletto, Somnambula, ș.a.), tratate de gramatică, etc. Dintre scriitorii români găsim pe Cantemir, Șineai, I. Cihac și A. Cihac, Bolintineanu, V. A. Urechia, Erbiceanu, P. Rîșcanu, I. E. Rădu- lescu, A. T. Laurian, dr. Cucuian, Grigore Alexandrescu, I. Maiorescu, Ion Ionescu, V. Alecsandri, Bărnuțiu, Cipariu, Gh. Sion, ș.a. Ca autori străini — în original sau traduceri — cităm pe Silvio Pellico, Cervantes, Le Sage, W. de Kotzebue, Homer, Polibiu, Xenophon, Humboldt, G. Sand, Hugo (Balade în traducerea lui C. Negruzzi), La Fontaine, Garibaldi, Al. Dumas, Shakespeare, Lope de Vega, Voltaire, Molière, Beaumarchais și alți clasici francezi, englezi și germani sau din antichitate. Mai găsim

⁴⁶ N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșan*, Iași, 1925, p. 182.

⁴⁷ Vezi „Bibliotecă românească sau adunări de multe lucruri folositoare... tipărită pentru neamul românesc prin Zaharie Carcalechi, p. IV, Buda, 1830, p. 63.

⁴⁸ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 1908/1854, f. 27–33.

⁴⁹ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 5.

⁵⁰ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 51/1870 vezi și Academia Română, *Fun- dațiunea Vasile Adamachi. Acte privitoare la familia donatorului și la regularea donațiunii*, 1793–1894, București, 1894, p. 71.

⁵¹ Arh. St. Iași, Colecția „Documente”, pach. 166/47, publicat și în *Fundațiunea Vasile Adamachi*, p. 21–22.

⁵² Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, Secția III-a, dosar nr. 127/1892, f. 29.

⁵³ Ibidem, f. 140–150 verso.

scrieri în limba rusă și greacă. Dintre periodice amintim : „Revista Carpaților”, „Buletinul telegrafo-poștal, 1865”, „Arhiva românească”, „Dacia literară”, „Contemporanul”, „Românul”, „Revista socială”, „Steaua României”, „Alegătorul liber”, „Reforma”, „Trompeta Carpaților”, „Bondarul”, „Ghimpele”, „Calendarul Ghimpelui”, ș.a. Dintre revistele străine „Figaro”, „Journal des débats”, „Mellon”, „Revue de deux mondes”, etc.

Am vorbit mai sus de hărți, planuri și manuscrise. Din cele șapte manuscrise numai unul are autor și titlul *Alecu Beldiman, Eteristiia în Moldova*. Pentru unul se menționează că este un manuscris de matematică, iar restul numai trei mai au mențiunea că sînt în folio. Planul este al orașului Iași, de Peytavin. Dintre hărți, o hartă în „limba greacă, veche”, harta României din 1855 de C. Bolliac, harta Valahiei din 1788, harta Țărilor Române de Roșculescu și un tablou reprezentînd „o scenă din Apus”.

După catalogare cărțile au fost transportate la Biblioteca Universității, plătindu-se pentru catalogare și transport 140 lei ⁵⁴.

Știri mai mărunte ne spun că serdarul Grigore Alixandri avea „96 de cărți grecești și moldovenesti, bisăricești și istorii, mici și mari”⁵⁵, aga Grigore Docan tot 96 de cărți „mari și mici”⁵⁶, care după moartea lui au rămas în păstrarea fratelui său Nicolae Docan.

În 1856, în ograda din Iași a logofetesei Maria Miclescu, încetează din viață Dimitrie Perini, grec de origine, care locuia într-o cameră în rîndul de jos al caselor. Între puținele lucruri care au rămas de pe urma lui — și care au fost depuse la biserica Talpalari pentru a fi vîndute la licitație — erau și 33 de cărți „în mai multe dialecturi”⁵⁷. La licitația din iunie 1857, cărțile le cumpără Alecu Vasiliu cu 13,14 lei ⁵⁸.

În Fălticeni, serdarul Neculai Goncescu, în casa sa frumos mobilată, avea și 26 de cărți „bisericești și instructive”⁵⁹.

O bibliotecă al cărui conținut vădește dragostea de țară și de scrisul românesc, a fost a postelnicului Manolache Codrescu, fratele mai mare al publicistului și pentru scurt timp arhivist al statului, Teodor Codrescu ⁶⁰. După săvîrșirea sa din viață s-au găsit în casa lui aproximativ 265 volume, cărți, ziare și calendare ⁶¹ și 700 exemplare din *Cvestia relațiilor dintre proprietarii de moșii cu lăcuiitorii*, pe care le luase de la tipografia „Albi-nei” spre a le desface ⁶².

„Buletinul oficial al Moldovei”, „Foaia sătească”, „Zimbrul” și calendarele lui Asachi nu lipseau din biblioteca lui Manolache Codrescu. Biblioteca mai cuprindea cărți vechi bisericești ca *Bisericeasca istorie a lui Meletie*, apoi, Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, cele trei volume ale *Cronicii*

⁵⁴ Fundațiunea Vasile Adamachi, p. 40.

⁵⁵ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 2064/1856 f. 316.

⁵⁶ Ibidem, dosar nr. 2461/1856 f. 79 verso.

⁵⁷ Ibidem, dosar nr. 2404/1856 f. 5.

⁵⁸ Ibidem, f. 41.

⁵⁹ Arh. St. Iași, Colecția „Documente”, pach. 92/72 din anul 1860.

⁶⁰ Vezi „Uricarul”, VII, p. 203—205 și D. Ivănescu, *Teodor Codrescu*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1966, p. 213—226.

⁶¹ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 5267/1861, vol. I, f. 217—218 v.

⁶² Ibidem, vol. II, f. 312 verso.

lui Șincai, *Letopisețele* lui Kogălniceanu⁶³, capitole din *Regulamentul Organic*, *Condica civilă* și *Condica criminală*, „Uricarul” — numai trei volume. Ca literatură, *Satirele* lui Antioh Cantemir, *Alexandria*, *Floarea darurilor*, probabil una din edițiile tipărite la Brașov sau Sibiu. Poeziile lui Costache Conachi, tipărite în 1856; *Istoria lui Numa Pompiliu*, *Mătilda*, d-nei Cottin în traducerea lui Conachi și alte traduceri din vremea, tipărite la Iași sau București, *Gonzalez de Cordova*, *Întimplările lui Telemah*, *Ierusalimul eliberat*, *Paul și Virginia*, *Coliba lui moș Toma* în traducerea fratelui său Teodor Codrescu.

După moartea postelnicului Manolache Codrescu, 14 septembrie 1861, lucrurile i s-au vândut la licitație. Fiul său Iancu cumpără majoritatea lucrurilor printre care și biblioteca, cu 507 lei și un „album de portreturi moldovene din mai multe timpuri, în număr de 21 bucăți”.

Învățăatul pravilist Christian Flechtenmacher⁶⁴ avea în biblioteca sa „108 bucăți cărți de pravile în dialectul nemțesc, franțuzesc, latinesc și grecesc”⁶⁵. Avera lui era modestă, familia numeroasă, poate de aceea nici biblioteca nu era prea mare, dar avea probabil tot ce-i era necesar în munca sa de om de legi. Autorii menționați în manuscrisele sale⁶⁶ desigur că se aflau în rafturile bibliotecii. După moartea sa — 1843 — și pînă în 1856 cînd i-a murit soția, cărțile au rămas încă în casă⁶⁷. Dar, în 1857, consiliul de familie hotărăște să se vîndă clavirul și cărțile⁶⁸. Într-adevăr, în același an, clavirul a fost vîndut cu 1120 lei⁶⁹, iar în octombrie 1858 se vînd și cărțile cu 418 lei⁷⁰. Ele au fost cumpărate pentru biblioteca școlilor din Moldova, iar evaluarea lor s-a făcut de către o comisie compusă din Teodor Codrescu, bibliotecarul școlilor librarul Hennig și doi profesori de la Academie⁷¹.

Se pare că a existat și un catalog al cărților, căci între hîrțile rămase de la căminarul Flechtenmacher este menționat și „un izvod neiscălit de nimine, arătător pe 108 cărți, aceli scrisă în catagrafie”⁷².

O frumoasă bibliotecă a avut și doctorul Osvald Dreuttel, care venit probabil din Germania, s-a stabilit în Moldova, unde s-a și căsătorit.

Dintr-un raport din 19 octombrie 1853, al doctorului L. Steege, aflăm că acesta era chirurg al orașului Iași, cu rangul de spătar⁷³. Moare în plină maturitate, la 52 de ani, 23 decembrie 1860, lăsînd o familie numeroasă și o avere neîndestulătoare. Soția sa cere Tribunalului Iași, în ianuarie 1861, să se ridice pecețile de pe dulapurile cu cărți și instrumente medi-

⁶³ Prima ediție, deoarece Manolache Codrescu moare în 1861.

⁶⁴ Despre viața și activitatea lui Christian Flechtenmacher vezi Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher*, București, 1923, extras din „Academia Română”. Memoriile secțiunii istorice, seria III, tomul I, mem. 4 și Gheorghe Ungureanu, *Jurisconsultul Christian Flechtenmacher*, Iași, 1931.

⁶⁵ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 1898/1854 f. 16—17.

⁶⁶ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 48 și urm.

⁶⁷ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 1898/1854 f. 49.

⁶⁸ Ibidem, f. 69.

⁶⁹ Ibidem, f. 114 v.

⁷⁰ Ibidem, f. 115 v.

⁷¹ Vezi și G. Botez, *Biblioteca școalelor din Moldova (1839—1860)* în „Studii și cercetări de bibliologie”, V, București, 1963, p. 257—266.

⁷² Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 1898/1854 f. 39.

⁷³ Gh. Băileanu, ș.a. *Istoricul Spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași*, vol. I, București, 1956, p. 350.

cale, ca să le poată vinde ⁷⁴. Tribunalul roagă pe doctorii Anastasie Fătu, Hristodor și Zisu să evalueze cărțile și instrumentele ⁷⁵. Biblioteca ⁷⁶ cuprinde 549 volume, din care 112 volume medicină și istoria medicinei, iar restul literatură, scrieri istorice, ș.a. Numai o carte este în limba română, cartea doctorului Cuciureanu, *Descrierea spitalelor Franței și Angliei*, două latinești, citeva în limba franceză, iar celelalte în limba germană. Doctorul Dreuttel citea Iliada și Odiseea lui Homer, poeziile și teatrul lui Schiller, pe poetul liric Uhland, pe Lenau și Lessing, pe Shakespeare și Byron. Istoria țării sale și a altor popoare pare să fi fost una din indeletnicirile plăcute din orele sale libere, căci nu puține sînt scrierile de acest gen din biblioteca sa. Găsim de asemenea celebra lucrare a lui Alexandru Humboldt, *Voiaj în regiunile echinoxiale*, apoi un dicționar mitologic, *Fabulele lui Florian*, ș.a. În lista cărților din bibliotecă sînt trecute și zece manuscrise, dar numai pentru unul se menționează că este „manuscris himic în dialectul german”.

În iunie 1861 biblioteca se vinde la licitație. Cumpărătorul este tot de origine germană, copia foi de licitație nu menționează însă decît „iscălit nemțește”⁷⁷.

Dintre bibliotecile personale ale fețelor bisericești sînt cunoscute din acest secol bibliotecile lui Melchisedec și Iosif Naniescu ⁷⁸. Știrile pe care le dăm despre o altă bibliotecă personală nu se referă decît la numărul volumelor. Este vorba de biblioteca arhierului Varlaam Răileanu Craioveanul, directorul Seminarului „Veniamin Costache” din Iași ⁷⁹. Locuia în incinta seminarului și răspundea și de biblioteca școlii, încît în dulapurile sale, cărțile personale erau amestecate cu cele ale școlii ⁸⁰. Arhierul încetează din viață la 12 mai 1899, pe cînd se afla la lucrările Sinodului, la București ⁸¹. Noul director al Seminarului, economul P. Savin, împreună cu procurorul Tribunalului Iași, la inventarierea lucrurilor fostului arhier, separă cărțile, cele ale defunctului purtînd semnătura și inițialele V.R. pe cotor, le așează în două cufere și le sigilează. Varlaam Răileanu avusese în biblioteca sa personală 644 volume cărți și multe reviste, ziare și broșuri, care nu s-au mai numărat ⁸². Între cărți s-a găsit un volum purtînd iscălitura, „M. Grumăzescu” și anume, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, von Karl Krümbacher.

Arhierul Varlaam fusese și egumen al mănăstirii Sf. Spiridon și împrumutase de aici citeva cărți, pe care acum Epitropia le revendică; o biblie veche, un ceaslov legat în piele și un liturghier nou, în fascicule ⁸³.

În 1903 cărțile din cele două cufere au fost vîndute la piață pentru achitarea datoriilor ⁸⁴.

⁷⁴ Arh. St. Iași, tr. 1788, op. 2039, dosar nr. 4723/1861 f. 29.

⁷⁵ Ibidem, f. 31.

⁷⁶ Ibidem, f. 57–62.

⁷⁷ Ibidem, f. 260–263 verso.

⁷⁸ N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, București, 1932, p. 132–135.

⁷⁹ Arh. St. Iași, fond Tribunalul Iași, secția III-a, dosar nr. 12 (233)/1899.

⁸⁰ Ibidem, f. 82.

⁸¹ Ibidem, f. 1.

⁸² Ibidem, f. 86–88.

⁸³ Ibidem, f. 389 verso.

⁸⁴ Ibidem, f. 481.

Alte știri ne vorbesc de biblioteci mai mici. Astfel Vasile Kirnisch, profesor din Iași, avea o mică bibliotecă „de lemn de tei, conținând patru rafturi cu diferite cărți, parte broșate, parte legate și un sertar cu cărți”⁸⁵.

Mihail Săvescu, profesor la Liceul Internat din Iași, care studiasă filozofia, moare în vîrstă de 27 de ani și iată ce avere lasă : 275 cărți germane, franceze și românești, Schiller, Goethe, Lessing, Lenau, dicționarul Sachs-Villate în două volume, Biblioteca de filozofie contemporană, ediția Alcan, celelalte volume nefiind intitulate⁸⁶.

Avocatul Grigore N. Macri avea în biblioteca sa 376 volume, cărți de drept civil, roman, comercial și internațional, economie politică, economie rurală, ș.a.

Lista întocmită după moartea sa, de cele mai multe ori nu dă titlul, nici autorul, iar atunci cînd îl dă este ortografiat greșit. Cităm doar Regulamentul Organic, Papiu Ilarian, Taine, Elisée Reclus⁸⁷.

O bibliotecă de specialitate avea și inginerul Vasile Bantaș, fost inspector general silvic. Biblioteca sa de nuc american conținea cărți de silvicultură, dar și literatură, reviste și alte cărți de știință⁸⁸.

Cu mult interes am găsit și cercetat lista cărților care au aparținut fraților Ion și Nicolae Ionescu.

În inventarul de estimare a averii moșiei Brad, întocmit în martie 1901, găsim și lista cărților, aflate în două dulapuri în sufragerie și în patru dulapuri din salon⁸⁹.

Lista întocmită de ajutorul de judecător al Judecătoriei ocolului din care făcea parte moșia Brad și de doi experți, Dimitrie Filipescu și C. Dimitriu, cuprinde aproape 1000 de volume. Nu se dă decît titlul și autorul, numărul volumelor și uneori prețul. Lista a fost scrisă probabil de grefier, după dictarea judecătorului sau a experților, căci are foarte multe greșeli în ceea ce privește transcrierea corectă a numelui autorului sau a titlului cărții. Conținutul bibliotecii este foarte variat, aproape din toate domeniile : clasicii latini și greci, ca Homer, Demostene, Tucidide, Tit Liviu, Tacit, Cicero, Horațiu, Vergiliu ; literatură, lingvistică, cărți vechi bisericești, filozofie, scrieri juridice, gramatici — printre care una turcă — dicționare geografice și de limbi, colecția Hurmuzaki, memorii, scrieri despre România, despre Transilvania. Apoi economie politică, tratate, convenții, statistică, finanțe și comerț, antropologie, astronomie, agricultură, viticultură, botanică, zoologie. Găsim și lucrări ale unor economiști și socialiști premarxiști. Cităm lucrarea economistului german Maurice Block, *Socialismul modern ; Le collectivisme, Examen critique du nouveau socialisme* de Paul Leroy Beaulieu, apărută la Paris în 1885, trei lucrări de Leon Say, *Le socialisme d'Etat*, Paris, 1884, *Contre le socialisme*, Paris 1896 și *Les solutions démocratiques de la question des impôts*, Paris, 1886 ; *Le socialisme contemporain* de Emile de Laveleye, Bruxelles, 1881, apoi Alfred Fouillé, *La propriété sociale et la démocratie*, Paris, 1884, și P. J. Proudhon cu „*Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer*

⁸⁵ Ibidem, dosar nr. 11 (228)/1899, f. 6 verso.

⁸⁶ Ibidem, dosar nr. 24 (558)/1899.

⁸⁷ Ibidem, dosar nr. 6/1905.

⁸⁸ Ibidem, dosar nr. 89/1914.

⁸⁹ Ibidem, dosar nr. 359/1901, vol. II, f. 120—130 v.

parti de la révolution, Paris, 1863⁹⁰ și *Système de contradictions économiques ou philosophiques de la misère*, Paris, 1846. Dar biblioteca fraților Ionescu conținea și *Capitalul* lui Karl Marx. Nu putem ști ce ediție era și în ce limbă.

Nu lipsește din bibliotecă lucrările lui Ion Ionescu, deși puține din tot ce a scris. Găsim și o lucrare de Eugen Ionescu, fiul adoptiv al lui Nicolae Ionescu, intitulată: *Dicționarul antichităților grecești*, în limba franceză.

Lista cuprinde și câteva titluri de periodice: „Buletinul Societății geografice române”, „Analele Academiei Române”, „Analele statistice ale României”, „Monitorul oficial”, „Dezbaterile parlamentare”, „Tribuna română”, „Jurnalul de agricultură practică” și câteva franceze.

Este ușor, dar în același timp și greu de deosebit cărțile care au aparținut unuia sau altuia.

Desigur, lucrările de agricultură și tot ce se referă la astfel de probleme au aparținut lui Ion Ionescu, la fel și cele de economie politică⁹¹, finanțe ori statistică.

Cercetări ce vor fi făcute cu răbdare ar putea duce la reconstituirea, chiar în parte numai, a acestei biblioteci. Aflarea lor ar putea lămuri posesia unuia sau altuia, iar adnotările, în cazul când ar fi, ar completa și mai mult cunoașterea acestor doi oameni, cu o viață științifică atât de bogată.

Primăria Iași este rugată în noiembrie 1897 de către Inspectoratul învățământului primar din Iași, să dispună confectionarea unor dulapuri pentru cărțile donate de Ana Conta Kernbach, școlii primare de băieți „Vasile Conta” din Iași. Scopul donației era înființarea unei biblioteci publice în cartierul unde se afla școala, cartier mai îndepărtat de centrul orașului⁹². Se anexează și o copie, făcută de directorul școlii, de pe inventarul cărților donate⁹³.

Inventarul cuprindea numărul curent, autorul, titlul cărții, locul și anul de apariție sau editura, numărul exemplarelor și indicația, broșate sau legate. În inventar sînt 433 titluri în 756 volume dintre anii 1838—1897. Primele numere din inventar sînt rezervate lucrărilor lui Vasile Conta, patru exemplare din *Origine des espèces*, Iași 1888, patru exemplare din *Premiers principes composant le monde*, tipărită tot la Iași, același an. *Les fondements de la métaphysique*, Paris, 1890, ediția românească și franceză a *Teoriei ondulațiunii universale* din 1895, *Încercări de metafizică*, ediția românească și *Bazele metafizicii*, Iași, 18...*. Inventarul cuprinde și alte scrieri de filozofie, psihologie, etică, lucrările de pedagogie abundă, economie politică, istorie, istoria artelor frumoase, literatură, astronomie, manuale didactice, dicționare, ș. a. Remarcăm multe lucrări ale unor mate-

⁹⁰ Din această lucrare lista menționează „13 bucăți”.

⁹¹ Într-o scrisoare a lui Nicolae Ionescu către Gheorghe Sion, trimisă din Paris în 1852, el spune că: „Studiile mele au trebuit să fie neapărat foarte variate, deși concentrate cu totul numai la ce privea de-a dreptul deșteptarea științelor morale și politice în țara noastră... toate se atinge de om privit în societate (economie politică și istorie), iată materia neconținutelor mele meditații: filozofia morală, economică, politică, istoria critică și literară, iată cîmpul indeletnicirilor mele în anii dinții”. Originalul scrisorii se găsește la Biblioteca Universității din Cluj; publicată de Gh. Ungureanu în *Istoria avocaturii în Moldova*, Iași, 1938, p. 208—209.

⁹² Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 156/1896, f. 125.

⁹³ Ibidem, f. 126—140.

* necompletat în inventar.

riaști germani și francezi și *Karl Marx și economiștii noștri*, broșură editată de „Revista socială”.

Autorii români sînt bine reprezentați : Titu Maiorescu, Eduard Gruber, Ion Ghica (Convorbiri economice), A. C. Cuza, Dobrogeanu Gherea cu *Studii critice și Literatură și știință*, *Schițe umoristice* de D. Teleor, *Poveștile și Amintirile* lui Ion Creangă (ediția Biblioteca pentru toți) și *Învățătorul copiilor* de Creangă și Receanu, *Din viața meseriașilor* de I. Popovici Bănățeanu, *Schițe* de I. L. Caragiale, apoi A. Philippide, Sofia Nădejde, Negruzzi Costache și Jack, Gheorghe din Moldova, Versuri și proză de Păun Pincio, Vlahuță, ș. a. Apoi clasicii antici, Homer, Demostene, Tacit și Cezar, din literatura franceză Villon, Margareta de Navara, Malherbe, Racine, Boileau, Molière, Voltaire, Rousseau, romantici Hugo, Musset, Georges Sand, Chateaubriand, Balzac, Maupassant apoi Emile Zolla, Jules Verne, englezii Swift și Dickens, din literatura italiană, Leopardi și Manzoni, Silvio Pellico, din cea rusă Pușchin, Dostoievski, Turgheniev și Tolstoi.

Sînt și multe reviste românești : „Șezătoarea” lui Artur Gorovei, „Arta” lui Titus Cernă, „Arhiva”, „Aurora română”, „Revista pedagogică”, „Contemporanul”, „Dacia viitoare”, „Ciomagul”, „Revista socială”, „Cultura” (N. Beldiceanu), ș.a.

Nu putem crede că Ana Conta și-a donat toate cărțile personale pentru înființarea bibliotecii din cartierul Nicolina, deși numărul lor este atît de mare. În 1897 nu avea decît 34 de ani, vîrstă care pentru o femeie cu o cultură atît de serioasă și cu o personalitate atît de puternică, însemna încă mulți ani de rodnică activitate.

Nu am găsit încă, deocamdată, alte documente care să completeze informațiile date mai sus.

Multe din bibliotecile pomenite vor forma desigur obiectul unor studii dezvoltate. Ne bucurăm că le-am putut măcar semna cu acest prilej.

Cercetări viitoare vor duce poate pe urmele lor, cîte vor mai fi păstrate, înfruntînd uneori vitregia timpurilor, alteleori nepăsarea oamenilor, căci repetînd, pentru a nu știu cîtea oară, cuvintele poetului Terentianus Maurus „Habeant sua fata libelli”, credem că nu greșim.

R É S U M É

S'appuyant sur la considération que l'existence des bibliothèques et leur contenu contribuent à une meilleure connaissance du développement culturel d'un peuple, l'auteur donne des informations inédites — tirées des documents et dossiers gardés aux Archives de Iassy — sur certaines bibliothèques personnelles.

On passe en revue quelques bibliothèques : celle du grand écuyer Ion Balș, une bibliothèque d'un bibliophile, la bibliothèque de la famille Rossetti—Roznovanu, fruit de trois générations, celle de l'agronome Ion Ionescu de la Brad et de son frère Nicolae Ionescu, celle d'une intellectuelle, Ana Conta Kernbach, d'un chirurgien, d'un juriste, d'un représentant de l'église et d'un autre amateur de livres, Vasile Adamachi.

Les livres de ces bibliothèques reflètent les préoccupations de leurs propriétaires, les goûts du temps ou les problèmes qui avaient agité l'époque.

ANII DE STUDII AI LUI NICOLAE BĂLCESCU ÎN COLEGIUL NAȚIONAL „SF. SAVA” DIN BUCUREȘTI (1832—1835)

HORIA NESTORESCU-BĂLCEȘTI

Cercetătorul vieții lui Nicolae Bălcescu întâlnește numeroase lacune în biografiile care i-au fost consacrate de-a lungul a peste o sută de ani. Una dintre acestea este lipsa informațiilor privind perioada studiilor școlare, a formării sale intelectuale ¹.

Primul său biograf, Ioan Voinescu II, în necrologul publicat la Paris în anul 1853 scria numai că „la vârsta de 17 — 18 ani el sfinși cu distincție învățăturile colegiale din Colegiul „Sf. Sava” din București”². Prietenul și biograful său de mai târziu, Ion Ghica, în afara povestirii bătăii pentru halviță cu „Goliatul, căruia toți îi ziceau Sotea”, nimic altceva; „l-am văzut în ușa clasei a IV-a de umanioare”³, când? Ghica nu face nici o precizare.

Ceilalți biografi ai săi și, în special, Gr. G. Tocilescu — care își scrie opera pe când trăiau toți frații Bălcești — nu aduc știri noi. Gr. G. Tocilescu, în 1876, înserează, desigur din tradiție, că „la vârsta de 7 ani începu să învețe carte grecească, după obiceiul timpului, de la un arhimandrit grec, care venia acasă de-i preda lecțiuni”⁴.

¹ Vom corecta cu acest prilej și o seamă de erori cu privire la anii de studii ai lui Nicolae Bălcescu. Printre ele, cea mai importantă ni se pare aceea care îl arată elev al lui Ion Heliade Rădulescu, deși este știut că marele dascăl părăsise directoratul, iar mai apoi catedra Colegiului, încă din anul 1828, pentru a se dedica activității politice întemeind, un an mai târziu, „Curierul românesc”.

² J. Voinescu, *Nicolae Bălcescu*, De Soye et Bouchet, Paris, [1853], p. 2 (Bibl. Acad., ms. rom., Arhiva Ion Ghica, mapa V, f° 225^v).

³ Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, în *Scrieri*, vol. II, ed. Petre V. Haneș, Edit. Minerva, București, 1914, p. 379—380.

⁴ Gregoriu G. Tocilescu, *Nicolae Bălcescu. Viața, timpul și operele sale (1819—1852)*, Noua tipografie a Lucrătorilor români, București, 1876, p. 27. G. Tocilescu ținuse încă din 1874, la Ateneul Român, o conferință despre „Nicolae Bălcescu și scrierile sale” <„Telegraphul”, 4 (1874), nr. 826 (21 decembrie), p. 3>.

Singură, biografia din anul 1920 pe care o datorăm prof. P. P. Panaitescu⁵ aduce — preluând informațiile lui V. A. Urechia⁶ și ale lui Nicolae Iorga⁷ — unele știri noi. Ele n-au fost depășite, pînă astăzi, de nici unul dintre biografii săi.

Pînă în anul 1831 este puțin probabil că familia îl va fi dat pe copilul Bălcescu la școala publică⁸. Perioada turbure a războiului și ocupației rusești, cît și epidemia de holeră care, în mai 1829, „a sbucnit cu atîta furie, încît s-a închis și tipografia, unde se imprima „Curierul”, adică tipografia Mitropoliei”⁹, nu erau, desigur, favorabile frecventării școli publice pentru un vlăstar de viță boierească. De altfel, o parte din acest timp, Colegiul de la Sf. Sava a și fost închis (1828 — septembrie 1831)¹⁰. Este, deci, demnă de crezare afirmația lui Gr. G. Tocilescu, potrivit căreia familia îi adusese copilului Bălcescu un preceptor grec. Fie că a avut, fie că nu, un atestat de la acest „arhimandrit”, Bălcescu va fi putut intra direct în prima clasă a ciclului de „umanioare” depășind, cu puținele cunoștințe obținute¹¹ cele două clase „începătoare”.

Redeschiderea școlii de la Sf. Sava era proiectată pentru „primăvara anului 1830 după încetarea boalei”¹². Provizoriu ea nu s-ar fi putut deschide — așa cum, de altfel, se și poruncise de către Kiselev¹³ — decît în Hanul Șerban Vodă, în care scop se alocă peste 3 000 de lei pentru „repararea camerelor”¹⁴. Vechiul local de la Sf. Sava, transformat în cazarmă și spital¹⁵, urma să fie supus reparațiilor corespunzătoare; pentru aceasta, bugetul anului 1831/1832 prevedea suma de 30 000 de lei¹⁶.

⁵ P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu, după corespondența sa inedită cu A. G. Golescu*, în „Convorbiri literare”, 52 (1920), 8—9, p. 549—552; patru ani mai tîrziu, în 1924, lucrarea apare și în volum separat, tipărirea ei fiind subvenționată de Radu N. Mandra strănepot al lui Nicolae Bălcescu.

⁶ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tcm. 1, Imprimeria statului, București, 1892, *passim*.

⁷ N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei, Domn al Teriei Românești (1849—1856)*, memoriul II. Extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tcm. XXVIII, Memoriile Secțiunii Istorice, Carol Göbl, s-sor, București, 1905, p. 141, 143.

⁸ V. A. Urechia caracterizează perioada premergătoare acestui an drept „șapte ani de doliu și de risipă a țării” (V. A. Urechia, *op. cit.*, tcm. I, p. 110).

⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, tcm. 1, p. 123.

¹⁰ *Ibidem*, p. 134 nota ***, p. 137, 138. „Încă din 1823 armata turcească, de ocupație își făcuse la „Sf. Sava” depozitele ei de orz și porumb” <Ștefan Pop, *Colegiul Național Sf. Sava*, în „Boabe de grîu”, 4 (1933), nr. 7, p. 395>.

¹¹ Gh. Georgescu-Buzău în biografia consacrată, în 1956, lui N. Bălcescu presupune același lucru (Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 41) citînd „un biograf al său”; din contextul citatului rezultă că nu poate fi altul decît Gr. G. Tocilescu, dar o astfel de afirmație autorul biografiei din 1876 nu face niciodată (Gr. G. Tocilescu, *op. cit.* p. 27). În *Introducere* la ediția din 1960 a *Operele alese* ale lui N. Bălcescu, același autor, Gh. Georgescu-Buzău, pune afirmația de mai sus în seama altui biograf, Ioan Voinescu II, citat acum expres (Gh. Georgescu-Buzău, *Introducere*, la Bălcescu, *Opere alese*, vol. I, E.S.P.L.A., București, 1960, p. VII—VIII); spre nefericirea autorului, nici acesta din urmă nu a făcut, niciodată, o atare afirmație (J. Voinescu, *op. cit.*, p. 2).

¹² V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. 1, p. 132.

¹³ *Ibidem*, p. 134, nota ***).

¹⁴ *Ibidem*, p. 134.

¹⁵ *Ibidem*, Cf. și Nerva Hodoș, *Documente privilegiate la Istoria Românilor 1825—1846*, vol. XVII al Colecției „Hurmuzaki”, Carol Göbl, București, 1913, p. 102, doc. CLII (19 septembrie 1828).

¹⁶ *Ibidem*, p. 136.

Colegiul, „cu toată stăruința pusă”¹⁷ este gata a-și primi elevii „numai la fine <le> anului 1831” când profesorii¹⁸ întocmesc și un regulament despre ce „au să se învețe la școala centrală din acest oraș”¹⁹. Cursurile anului școlar 1831/1832 se deschid, numai cu școlarii „ce se adunase”²⁰ la 8 septembrie 1831 în localul provizoriu din Hanul Șerban Vodă²¹. Nu avem nici o mențiune despre frecventarea de către Nicolae Bălcescu a școlii publice, în acest an — 1831/1832.

Ștefan Pop acreditează ideea că Bălcescu s-ar fi aflat printre elevii cursului privat de limbă franceză ținut de J. A. Vaillant prin anii 1830 — 1831, alături de Ion Ghica, Gr. Alexandrescu și alții²². Cel mai indicat să confirme această afirmație, Ion Ghica, nu o face²³.

Anul școlar 1832 — început la 1 martie și încheiat cinci luni mai târziu²⁴ ne aduce primele informații despre elevul Nicolae Bălcescu aflat în prima clasă a ciclului de „umanioare”.

Considerăm acest an — 1832 — drept primul din viața de elev a lui Nicolae Bălcescu. Afirmația necesită, evident, explicații. Ștefan Pop îl arată înscris în clasa a III-a Colegiului, de fapt, *întîia* a ciclului de „umanioare”. Potrivit organizării școlii, din această perioadă, anterior primei clase de „umanioare” existau clase „începătoare”, I — II, unde se predă „după metodelor lăncasterian”. În general, însă „școalele de la 1830 — 1832 — după amintirile lui Al. Orăscu, fost elev al Colegiului, în această perioadă, reproduse de dr. Al. N. Vitzu — nu aveau organizarea ce s-a dat mai târziu, așa pentru exemplu o diviziune în clase ca astăzi nu exista pînă în 1832, cînd li s-a dat o mai bună organizare prin aplicarea regulamentului școalelor”²⁵. Înscrierile făcîndu-se în funcție de cunoștințele copilului²⁶ exista o mare latitudine în frecventarea unei clase (an de studiu) sau alteia

¹⁷ *Ibidem*, p. 137.

¹⁸ Eufrosin Poteca, Ion Pop, G. Ioanid, Gh. Pop și Costache Moroiu (*Ibidem*, p. 137).

¹⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. I, p. 137; Cf. textul integral al regulamentului în *op. cit.*, tom. IV, p. 273—310.

²⁰ *Ibidem*, p. 223.

²¹ *Ibidem*, p. 138. După dr. Al. N. Vitzu cursurile încep „în luna lui Noiembrie” și se sfîrșesc la 1 martie 1832 (Dr. Alexandru N. Vitzu, *Studiu asupra învățămîntului secundar în România*, F. Göbl fii, București, 1888, p. 17). Aceeași lună, noiembrie 1831, indică și Barbu Știrbei, pe atunci membru al Eforiei Școalelor, într-o cuvîntare rostită în februarie 1833 (V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 223).

²² Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 396. Dintre biografii săi de mai târziu, numai Gh. Georgescu-Buzău preia această idee (Gh. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 51).

²³ Ion Ghica, *Scrieri*, vol. III, ed. Petre V. Haneș, Edit. Minerva, București, 1914, p. 170, 365—366.

²⁴ *Ibidem*, p. 187. După N. Iorga care îl citează pe N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei* (Chișinău, 1927), cursurile încep la 1 martie 1832 (N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, Edit. Casei Școalelor, București, 1928, p. 200). Se remarcă, ca un fapt curios, că acest an școlar, 1832, are o desfășurare extraordinară. El este precedat cronologic, firese, de cursurile anului școlar 1831/1832, începute în septembrie (sau noiembrie) 1831 și încheiate la 1 martie 1832 (Dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 17), și urmat de cele ale anului școlar 1832/1833 începute în octombrie 1832 și încheiate la 17 august 1833 (Dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 22).

²⁵ Dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 22. După V. A. Urechia nici în acest an nu se aplică noul regulament al școalelor (V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. 1, p. 177 nota ***).

²⁶ Noul regulament al școalelor prevedea, *în mod expres*, că școlarii trebuie să aducă „atestatări doveditoare de a lor vrednicie pentru clasul în care vor să intre”, iar cei ce nu aveau astfel de atestaturi „se vor cerceta mai întîi asupra învățăturilor ce vor fi urmat și apoi se vor așeza în clasurile ce li se cuvine” (V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. IV, p. 295—296).

unui obiect de studiu sau altuia. De altfel, „atestaturile” de învățătură și purtare nu se eliberau pentru absolvirea unei clase (an de studiu) ci pentru fiecare obiect de studiu în parte, de către profesorul respectiv ²⁷. Numai în acest fel s-ar putea explica cum, Ion Ghica, de pildă, putea fi, în același timp, în clasa a III-a (decî, coleg „de clasă” cu N. Bălcescu) numai la obiectul *aritmetică* ²⁸, în clasa a IV-a, la obiectul *geometrie* ²⁹ și, în fine, în clasa a V-a, la obiectele *desen și limba franceză* ³⁰. Bălcescu însuși, în clasa a III-a, la obiectele *gramatică și caligrafie* ³¹ și, în clasa a V-a, la cursul de *limba franceză* ³². Și tot astfel — chiar și în anii următori — spre exemplu, Sevastian Zisu, în anul școlar 1834/1835 urma *geometria și latina* predate în clasa I a învățămîntului complementar și *trigonometria* predată în cea de a doua. La fel, în același an și la aceleași materii Alecu Chirculescu ³³.

Este exclus, de asemenea, ca Bălcescu, care de la vîrsta de 7 ani lua lecții particulare de *limbă greacă* și care, chiar în acest an — 1832 — fiind în clasa a III-a frecventa cursul de *limbă franceză* cu elevii din clasa a V-a, să fi buhist, un an mai înainte, la vîrsta de 12 ani, slovele unui abecedar! El care — doi ani mai tîrziu — făcea extrase din cronică într-o vreme cînd, după amintirile lui Ghica, „nu se pomenea în școalele noastre de istorie națională” ³⁴.

Cea mai veche matricolă școlară, cunoscută, a Colegiului Național „Sf. Sava” este din anul 1832. Astăzi ea — ca și multe altele — nu se mai găsesc în Arhiva Liceului „Nicolae Bălcescu” din București. Ștefan Pop care reproduce într-un facsimil, o parte a matricolei, ni-l arată pe Bălcescu, în 1832, elev în clasa a III-a de „umanioare”, înscris la obiectele : *gramatică* și *caligrafie* și, în clasa a V-a, ultima a ciclului de „umanioare” frecventînd cursul de *limba franceză*.

Cursul de *gramatică* predat, în anul 1832, de profesorul Ion Pop era frecventat de 83 de elevi; „între aceștia — scrie Ștefan Pop — este înscris sub nr. 16 (p. 38), elevul Bălcescu Nicolae, vîrsta 13 ani, locul nașterii București” ³⁵. Printre colegii săi se pot număra : Papadonatu Nicolae, de 13 ani, fiu de lipcan, născut în București, și locuind în mahalaua Sfîntul Ilie, pe podul Caliții nr. 2367 ³⁶, Alecu Bassarabescu (tatăl scriitorului

²⁷ Vezi, în acest sens, actele de studii ale lui Ion Ghica (Bibl. Acad., ms. rom., Arhiva Ion Ghica, mapa IV).

²⁸ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 397.

²⁹ *Ibidem*, p. 398.

³⁰ *Ibidem*, p. 398—399.

³¹ *Ibidem*, p. 397—398.

³² *Ibidem*, p. 398.

³³ Arh. Liceului „Nicolae Bălcescu” — București, *Registru de numărul școlarilor ce urmează în învățămînt în școlile de umanioare în Colegiul Sfîntul Sava din București <1>835—<1>836*.

³⁴ Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, în *Scrieri*, vol. III, ed. Petre V. Haneș, Edit. Minerva, București, 1914, p. 380.

³⁵ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 397.

³⁶ Nicolae Papadonatu, considerat de Ștefan Pop (*op. cit.*, p. 397) a fi viitorul scriitor Nicolae Filimon. George Baiculescu, *Viața și opera lui Nicolae Filimon*, în N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, Craiova, Scrisul românesc, [1931], p. XI—XII), bazat pe datele furnizate de matricolele Școlii de la Sf. Sava și pe amintirile unor contemporani culese de Pr. George Negulescu-Batiște „Spunîndu-i [— Nicolae Filimon] mami-sii că el învață „filade grecești” cu coconii [— Scarlat și Mitică Bărcănescu] și „apoi se duce la Colegiu” (Pr. G. Negulescu-Batiște și dr.

de mai târziu, Ion Al. Bassarabescu)³⁷, de 14 ani, 3-logofăt și Costache Prezan, de 13 ani, locuind în mahalaua Antim la numărul 1028³⁸.

În catalogul cursului de *caligrafie* (prof. Alexandru Pop) Nicolae Bălcescu este trecut al 26-lea, printre alți 137 de elevi. Avea 12 ani (!) și locuia în mahalaua Boteanu nr. 686³⁹.

Numele său nu figurează printre elevii cursurilor de *aritmetică* (prof. Gh. Pop)⁴⁰ și *geografie* (prof. Iosif Genilie)⁴¹, ambele predate în același an de studii (clasa a III-a de „umanioare”).

Urmează însă, alături de alți 38 de elevi, cursul de *limba franceză* predat la clasa a V-a de Simeon Marcovici. Limba franceză fusese introdusă printre obiectele de studiu, în școala publică, chiar în acel an⁴². Simeon Marcovici preda „pentru școlarii înaintați”, iar Ion Pop „pentru cei începători”⁴³. Nicolae Bălcescu care, desigur, luase anterior lecții particulare cu Vaillant sau alții, frecventa clasa profesorului Simeon Marcovici, împreună cu Costache Bălcescu — fratele său⁴⁴, Grigore Filipescu⁴⁵, Ion Crețeanu, Constantin și Nicolae Lahovari⁴⁶, Nicolae Prejbeanu, Ioniță Poenaru⁴⁷,

N. Vătămanu, *Amintiri și însemnări despre Nicolae Filimon*, în N. Filimon, *Nuvels*, Edit. „Universul”, București, 1926, p. 55) », crede a fi fost elev al colegiului. George Călinescu (*N. Filimon*, Edit. științifică, București, 1959, p. 15) și George Ivașcu (*Introducere la Nicolae M. Filimon*, *Opere*, vol. 1, E.S.P.L.A., [București, 1957], p. 9–10) nu împărtășesc această identificare.

³⁷ La 1848 era secretar al magistraturii din Giurgiu (*Anul 1848 în Principatele Române* Carol Göbl s-sor, București, 1902, tom. 1, p. 613; tom. II, p. 63), unde probabil că se va stabili, definitiv, căci fiul său Ion se naște aici, în 1871 (George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația pentru literatură și artă, București, 1941, p. 515).

³⁸ Constantin Prezan era la 1848 praporcic în polcul al 2-lea dislocat la punctul Călăraș (*Almanah al Statului pe anul 1848*, p. 142; *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. VI, Carol Göbl s-sor, București, 1910, p. 22).

³⁹ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 398.

⁴⁰ Printre elevi întâlnim pe: Ion Ghica, de 16 ani, fiu de hatman, locuind pe podul Calității la nr. 2336 și pe Iancu Zalomit (viitorul profesor), de 12 ani, fiu de sluger, locuind în mahalaua Brezoianu.

⁴¹ Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 398. Ceea ce nu-l împiedică pe unul dintre biografiile săi să-l arate premiant la... *geografie*! (Gh. Georgescu-Buzău, N. Bălcescu, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 52. Vezi, referitor la această biografie recenzia acad. Andrei Oțetea în „Studii” 9 (1958), nr. 1, p. 145–147. Cf. și Gh. Georgescu-Buzău, *Introducere*, la Bălcescu, *Opere alese*, E.S.P.L.A., București, 1960, vol. I, p. IX, unde persistă în aceeași eroare).

⁴² V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. I, p. 145; Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 395–396.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Costache Bălcescu (1813–1902), economist, autorul unui *Proiectu pentru o casă de păstrat și împrumutare*, (București, 1845). Participant la revoluția de la 1848, exilat (1848–1858), ministru de finanțe sub Cuza (1861), ad-interim președinte al Consiliului de Miniștri (1861) sub același domnitor. (George Stanciu, *Costache Bălcescu*, Edit. Cartea Românească, București, 1936, *passim*).

⁴⁵ Grigore Filipescu (1817–1881), poreclit Găță sau Găgăță, fiul căminarului N. Filipescu și al Săteii Hrisoscoleu (George Fotino, *Boierii Golești*, Imprimeria Națională, București, 1939, vol. II, p. 43, nota 3, p. 279 nota 1 și p. 297 nota 1); „mărginit și neînsemnat (I. Ghica apud G. Zane, *Indice de nume la N. Bălcescu Opere* [vol.] IV, *Correspondența* ... Edit. Acad. R.P.R. București, 1962, p. 611). Este tatăl lui Nicolae Filipescu (1861–1916).

⁴⁶ Ambii viitori ofițeri: *Constantin* — parucic, în polcul 1; *Nicolae* (1817–1883) — colonel, aghiotant domnesc. Aceasta din urmă viitor om politic, secretar al adunării electorale a marilor proprietari din județul Vilcea (1859), deputat. Tatăl lui Alexandru Lahovari (1841–1897).

⁴⁷ Ioan Poenaru, pitar, era profesor în București la clasele începătoare (*Almanahul Statului*, 1844, 1848, 1851, 1853).

Mihail Bițcoveanu⁴⁸, Teodor Arion⁴⁹, Manolache Budculescu, Alexandru Persiceanu⁵⁰, Gh. Paraschivescu⁵¹ și alții⁵².

Examenul public are loc la 28 august 1832 „de față cu Prea Sf. Părintele Ocîrmuitorul Sf. Mitropolii, Prea Sf. Sa Părintele Episcopul Buzăului, toată boierimea și o mulțime de privitori”⁵³. „Curierul românesc” din 1 și 4 septembrie 1832 informează detaliat despre desfășurarea examenului notînd printre altele: „sala cea mare a școalei era împodobită de cununii și gherlande de flori, în partea cea d-înainte sta înaltul cliros, și boierii de întîia treaptă; în mijlocul salei, dinaintea unei mese era d. d. Eforii școalei și Ministrul celor Bisericești și al Instrucțiunei publice; și d. colonel Fonton, unul din mădulariile Comisiei orînduite spre revizarea școalelor; în față se afla orînduite toate cîte erau de trebuință pentru cercetare, precum sfere, harte ș.c.l., și de aicea se începea cealaltă adunare și se sfîrșea pînă în fund cu mulțimea de școlari, unde era orînduit un cor de cîntăreți. De îndată cu baterea ceasului zece, corul începi să cînte Cîntarea dimineții, dupe muzica evropinească, de d. Esse”⁵⁴.

Ocazia îi prilejuiește fostului secretar al lui Tudor Vladimirescu⁵⁵, Petrache Poenaru, acum „provizor al școalelor naționale” un „foarte elocvent și simțitor” discurs „în care a dat o răpede idee despre istoria și începutul școalei românești”. Vorbind despre rolul școlii, „cea dintîi îngrijire ce trebuie să aibă o nație”, Petrache Poenaru, spunea printre altele: „fericirea unui neam atîrnă de buna creștere a tinerimii; așadar, buna educație <a> fiecăruia în parte și fericirea tuturor de obște se țin mîna în mîna”⁵⁶.

Examenul public s-a desfășurat „scotînd din fieșce-care clas cîte doi școlari”. După examinare, premiile cuvenite sînt împărțite „din mîna d. Provizorului școalelor și făcîndu-se cunoscut în obște asemenea ce anume daruri primesc”. Treizeci și doi elevi sînt premiați.

⁴⁸ Lista abonaților la „Magazin istoric pentru Dacia”, îl arată lucrînd la Tribunalul Ilfov (Horia Nestorescu, *Știri inedite privind tipărirea și răspîndirea „Magazinului istoric pentru Dacia” în Țările Române*, în „Studii și articole de istorie”, XI, (1967), p. 45—73); era procuror (1844—1848) la secția a doua cu numele Mihalache Bițcoveanu. (*Almanahul Statului*, 1844, 1846, 1848). Un Mihai Bițcoveanu era, în 1848, cilean al Sfatul Orășenesc al Capitalei (*Almanahul Statului*, 1848).

⁴⁹ Teodor Arion, serdar, era cilen la Tribunalul Ialomița (*Almanahul Statului*, 1846, 1948).

⁵⁰ Un Al. Piersiceanu, pitar, aflăm în 1846—1853 vîtaf de aprozi la Curtea Apelativă civilă din București, secția a II-a (*Almanahul Statului*, 1846, 1848, 1850—1851, 1853).

⁵¹ Gheorghe Paraschivescu (n. 1817—?), viitor ofițer, fiul vîtafului de visterie Paraschiva și al jupînesii Manda din mahalaua Popa Soare din București. În 1838, iuncăr și învățător la școala ostășească de la Dudești, împreună cu Nicolae Bălcescu și Toma Constantin. Unterofițir (1834), parucic (1838), ajutorul sefului secției a III-a (1846—1848), căpitan (1853), maior și șeful secției a III-a (1858). Pentru detalii vezi, Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească (1838—1840). Activitatea lui N. Bălcescu ca iuncăr-învățător*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, (1966), p. 105—123.

⁵² Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 398.

⁵³ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 186.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ George Potra, *Petrache Poenaru, Cîtor al învățămîntului în țara noastră, 1799—1875*, Edit. Științifică, București, 1963, p. 63—70.

⁵⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 186.

Din lista premiilor clasei a V-a de „umanioare”, publicată de „Curierul românesc”, aflăm că Nicolae Bălcescu obținea accesit (mențiune) la *gramatica limbii francezești*; premiul I fiind luat de Nicolae Lahovari, iar al II-lea de Iancu Florescu ⁵⁷.

Premiații celorlalte cursuri frecventate de Nicolae Bălcescu, în acest an, sînt : Alecu Bassarabescu, premiul I și Ioniță Gheorghe Popa, premiul al II-lea la *caligrafie*; Costache Călinescu, premiul I, Scarlat Boerescu, premiul al II-lea și Spirache Dragodan, accesit la *gramatică* ⁵⁸ (toate obiecte ale clasei a III-a de „umanioare”).

„Redeschiderea anului școlar 1832/1833 se face în București, cu mare solemnitate, în prezența generalului Kiselev, la 17 octombrie” — se nota într-una din istoriile școlilor noastre ⁵⁹.

În acest an, potrivit studiului doctorului Al. N. Vitzu „școala de umanioare” a fost prelungită de la trei la patru clase ⁶⁰, schimbîndu-se, totodată, și numerotarea claselor ⁶¹.

În clasa a II-a de „umanioare” (clasa a IV-a după vechea numerotare) se predă : *geografia și cronologia* (cu Iosif Genilie), *limba franceză* (cu Costache Aristia), *gramatica română* (cu Ion Pop) și *desenul* (cu Carol Wallenstein) ⁶², iar în clasa a III-a ; *istoria universală* (cu Florian Aaron), *limba franceză* (cu Costache Aristia), *aritmetica rațională* pînă la fracții inclusiv, (cu G. Pop) și *desenul* (tot cu Carol Wallenstein). În clasa a IV-a — înființată în acest an — se predau aceleași materii ale clasei a III-a, în plus *retorica și compunerea în limba română* (cu Simeon Marcovici) ⁶³.

Nu avem nici o referire la Nicolae Bălcescu. Dintre colegii lui, Papadonatu Nicolae figurează în clasa a II-a ⁶⁴. Ștefan Burchi, Sevastian Zisu — colegi de mai târziu — ca și Ioan Florescu, Alecu Hristea, cu un an în urmă sa, frecventau cursurile claselor III-IV, căci îi aflăm în lista premianților ⁶⁵. În ce clasă va fi fost Bălcescu? Printre atestaturile prezentate cu ocazia intrării în oștire ⁶⁶, el menționează și pe cele de la cursurile de *istorie universală* și *aritmetică* obiecte predate în clasele a III-a și a IV-a, în plus indică cunoașterea limbilor : *franceză, latină* și „*elinească*” care, toate, se predau în aceleași clase. Nu e indicat însă cursul de „*retorică*”, predat numai în clasa a IV-a. Credem totuși că Nicolae Bălcescu s-a aflat în

⁵⁷ Iancu Florescu (1818—1869), unul din fiii lui Iordache Florescu, frate cu Luxița Florescu prietena lui Nicolae Bălcescu. Pitar (1840), serdar (1844), paharnic (1851), clucer (1854), consilier la Înalta Curte de Casație (1864), vice-președinte al Consiliului de Stat (1865—1866). Pentru detalii vezi, George D. Florescu, *Istoricul unei vechi case bucureștene : Casa Floreștilor din mahalaua Scorjarului*. Extras din Buletinul Societății Arheologice „Bucureștii vechi”, anul I—V, București, 1935, p. 13.

⁵⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 186.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 193.

⁶⁰ Dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 22.

⁶¹ În anii anteriori : clasele începătoare (I—II) ; umanioarele (III—V) și învățămîntul complementar (VI—VII). Din acest an școlar : clasele începătoare — I—IV ; umanioarele — I—IV ; după care urma învățămîntul complementar și cursurile „slobode” (Vezi *Programa cursurilor* la dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 24—30).

⁶² Dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 22.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ N. Bălcescu, *Opere* [vol.], IV, Corespondența ..., p. 35—36.

această din urmă clasă, fără a urma cursul de retorică sau nu l-a considerat așa de important pentru intrarea sa în oștire spre a prezenta, cu această ocazie, un atestat. Optăm pentru clasa a IV-a, întrucît în anul școlar imediat următor, 1833/1834, îl aflăm în clasa I a învățămîntului complementar. Bălcescu nu se află printre premianți: la *istorie* era Scarlat Turnavitu și Toma Strimbeanu, la *aritmetică* — Ștefann Burchi, Ioan Florescu și Alecu Hristea, la *limba latină* — Scarlat Boerescu și Matache Rîmniceanu, la *limba greacă veche* — Gheorghe Panait și Sevastian Zisu, iar la *sintaxa limbii franceze* — Grigore Bițcoveanu și Matache Rîmniceanu ⁶⁷

Ion Ghica în cunoscuta scrisoare către Vasile Alecxandri intitulată „Nicu Bălcescu”, după povestirea episodului bătăii pentru halviță, serie și el că „a doua zi ... l-am găsit în ușa clasei a IV-a de umanioare”. Filele risipite ale caietului zdrențuit în luptă, fuseseră, „lipite și cirpite fiecare la locul lor, cu o minuțioasă îngrijire. Dar ce m-a mirat mai mult a fost să văd pe unele pagini scrise cu litere majuscule fraze ca acestea:

Petru Maior spune ...

Fotino zice ...

Din Constantin Căpitanul ...

După logof. Radu Greceanu ...” ⁶⁸

Este anul în care — după spusele aceluiași biograf — nu se pomenea în școlile noastre de istorie națională, iar cursul elementelor de *Istorie universală* al lui Florian Aaron, urmat și de Bălcescu în acest an, „vorbea despre Asirieni și Egipteni; nu ajunsese nici la Greci nici la Romani” ⁶⁹. Primul volum de istorie a Principatului — în limba română, căci un Gebhardi și Engel o scriseseră în nemțește, iar Fotino, în grecește — apare, cîțiva ani mai tîrziu, în 1835. Sint cu atît mai remarcabile preocupările elevului de 14 ani, Nicolae Bălcescu, de a studia cronicile țării aflate, în acea vreme, în manuscris ⁷⁰.

Anul școlar 1833/1834 ne aduce noi și importante informații despre elevul Nicolae Bălcescu. Îl aflăm în clasa I a învățămîntului „complementar”. Așadar, în cei doi ani anteriori — 1832 — 1833 — el încheie cursurile ciclului de „umanioare”. Urmase: *gramatica română, caligrafia, aritmetica, istoria universală și limbile franceză, latină și greacă*.

Învățămîntul complementar — pe care N. Iorga îl considera „începutul universitar” ⁷¹ — cuprindea doi ani de studiu: în clasa I se predă *algebra și geometria* (cu Dimitrie Pavlidis, întors chiar în acel an de la Paris unde fusese bursier ⁷², iar în clasa a II-a — *trigonometria și topografia practică* (cu Petrarhe Poenaru, iar din anul următor tot cu Dimitrie Pavlidis) ⁷³. După alte surse, în învățămîntul complementar se mai predă, de asemenea *latina*, în clasa I și *legile*, în cea de a doua ⁷⁴.

⁶⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁸ Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, în *op. cit.*, p. 380.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Mihail Kogălniceanu mărturisește și el că a început studiul cronicelor la vîrsta de 16 ani.

⁷¹ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 200 și 202.

⁷² Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 401.

⁷³ N. Iorga, *Viața ei domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei*, p. 140.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 140 și 146; la Dr. Al. N. Vitzu, *op. cit.*, p. 24 și 29–30; la V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 232.

Într-o listă de „școlari ce iasă la eczamenul general și iau premii” — publicată de Nicolae Iorga — îl găsim pe Nicolae Bălcescu „rumân, <fiu de> pitar, ecstern”, luînd premiul al II-lea, în urma lui Ștefan Burchi „rumân, <fiu de> stolnic exstern”⁷⁵ și înaintea lui Costache Comănescu „rumân, <fiu de> boiernaș, ecstern”⁷⁶, premiat cu „accesit”⁷⁷. Nu ni se precizează la ce obiect anume, dar coroborînd cu faptul că obiectul înserat următor, în listă, este *trigonometria* și că, la acest obiect, predat în clasa a II-a, va fi premiat în anul următor, 1834/1835, rezultă, în mod cert că, în acest an, 1833/1834 este premiat la *geometria* sau *algebră*.

Anul școlar, după noua organizare, nu se mai încheia în septembrie, ci în iunie cînd sînt date și examenele, iar împărțirea premiilor se făcea de sf. Petru⁷⁸.

Bălcescu urma, în anul școlar 1834/1835, cursul de *trigonometrie* în clasa profesorului Dimitrie Pavlidis⁷⁹. După o „listă de școlari ce primesc cărți în dar la eczamen, 1835 iunie 30”⁸⁰, aflăm că acesta este premiat cu „accesit”; premiul I este luat de Ștefan Burchi, iar al II-lea de Costache Comănescu. Precum se vede, cei trei colegi își disputau, an de an, premiile.

Lui Burchi îi sînt înmîinate trei cărți: *Bibliothèque*⁸¹, *Leçon française de littérature et morale* și *Scrierile lui Enechie*; lui Costache Comănescu: *Oeuvres complètes d'Horace*, *Scrierile lui Enechie* și *Catihismul*, iar lui Nicolae Bălcescu numai acestea două din urmă: *Scrierile lui Enechie* și *Catihismul*.

Identificînd cărțile primite în dar de Nicolae Bălcescu aflăm că „scrierile lui Enechie” sînt opera lui Johan Gottlieb Heineccius (1681 — 1741), jurist, profesor de filosofie la Halle, în 1713, profesor de drept la Franken în Olanda, în 1720, la Frankfurt pe Main, în 1724 și, din nou la Halle, în 1733. „Scrierile” sînt lucrarea: *Filosofia cuvîntului și a năravurilor, adică Loghica și Itica elementare, cărora să pune înainte Istoria Filosoficească srise întîiu latinește de laudatul profesor Io. Gottlieb Ainekîe fiind în catedra filosof. din Alla. Apoi traduse în limba elineastică de dumnealui marele Ban Grigore Brîncoveanu, iar acum în limba rumânească de Eufrosin Dimitre Poteca Ierom. și profesor de filosofie de la București spre povățuire la legile sale de filosofie. Logica und Moral-Philosophie walachisch. La Buda în*

⁷⁵ Ștefan Burchi, șef masă la secția a 3-a a Departamentului Dreptății (1838—1840), grefier la Curtea Apelativă din București (1841—1848), șeful secției a II-a a Departamentului Dreptății (1850), șeful secției I a aceluiași departament (1851—1853). Pitar (1839—1846), serdar (1848), paharnic (1850), mare clucer (1853). În 1857 îl aflăm deputat din partea marilor proprietari în Divanul ad-hoc (partida Bibescu-Știrbei), considerat ultraconservator „l'un des instruments les plus serviles de prince Știrbey”.

⁷⁶ Costache Comănescu „scriitor” la Curtea Apelativă din București, secția comercială (1848); ajutor de grefier la Curtea Apelativă Comercială din București (1850), șeful mesei a II-a a „mezaturilor” din secția I-a a Departamentului Dreptății (1851—1853). În 1857—1858 era șef de masă, iar mai apoi, șef de secție la Ministerul Justiției.

⁷⁷ N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei*, p. 141.

⁷⁸ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 258.

⁷⁹ Arh. Buc. St., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (Țara Românească), dosar nr. 8309/1835, f. 4.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Lista nu dă titlul integral; în acest an elevilor li se dau două cărți al căror prim cuvînt din titlu este *Bibliothèque*: *Bibliothèque française* și *Bibliothèque des enfans* (Ibidem, passim).

*Crăiasca Tipografie a Ouniversității Oungariei, 1829*⁸². În ceea ce privește *Catihismul*, credem a fi lucrarea lui Florian Aaron apărută cu un an mai înainte *Catihismul omului creștin, moral și soțial. Pentru trebuința tinerilor din școalele începătoare de F. Aron. Profesor de istorie generală în Colegiul Național din București. București, În Tipografia lui Eliad, 1834*⁸³.

În arhiva fostului Colegiu „Sf. Sava” din București (astăzi Liceul „Nicolae Bălcescu”) există, din vremea cînd Nicolae Bălcescu a fost elevul său, o singură matricolă cu următoarea foaie de titlu: *1835. Registru de numărul școlarilor ce urmează învățămîntul în școalele umanioare în Colegiul Sfîntului Sava din București. 835—836. Nicolae Bălcescu este trecut la cursul de trigonometrie*⁸⁴ (pentru anul școlar 1835/1836 !?) curs pe care — după cum rezultă din lista premianților, purtînd semnătura lui Petrache Poenaru, din care dăm un extras în anexe⁸⁵ — îl absolvise în anul anterior, 1834/1835.

Comparînd matricola presupusă 1835/1836 cu lista premianților acestui an, constatăm, cu surprindere că toți elevii luau premii la obiecte predate într-o clasă superioară, cu un an, celei în care sînt înscrși în matricolă. Dimpotrivă, dacă comparăm aceeași matricolă cu lista „de școlari ce primesc cărți în dar la examen 1835”, constatăm o identificare perfectă, atît în ceea ce privește vîrsta elevilor, trecut în matricolă și, respectiv, în listă. cît și privind clasele din care aceștia fac parte⁸⁶.

Va trebui, din acest motiv, să conchidem că matricola aparține anului școlar 1834/1835.

⁸² [48] + 390 p.

⁸³ 102, p.

⁸⁴ Matricola nu conține alte obiecte ale clasei a II-a din învățămîntul complementar.

⁸⁵ Anexele nr. 1 și 3.

⁸⁶ Tabelul pe care-l dăm mai jos credem că oferă toate elementele necesare acestei comparații :

Numele și prenumele elevului	Lista premianților 1834/1835		Matricola presupusă 1835/1836		Lista premianților 1835/1836		Lista premianților 1837/1838	
	Clasa	Vîrsta	Clasa	Vîrsta	Clasa	Vîrsta	Clasa	Vîrsta
Alec Zanea	2	14	2	14	3	15	5	18
Tache Frumușanu	2	16	2	16	3	17	5	19
Anton Rahtivanu	3	16	3	16	4	16	6	19
Nestor Heruvim	3	16	3	16	4	17	6	20
Iancu Bozianu	4	18	4	18	5	19	—	—
Iorgu Costaforu	4	14	4	14	5	15	—	—
Iancu Zalomit	5	16	5	16	6	15	I compl.	18
Nicolae Donat	6	17	6	17	I compl.	17	—	—
Alex. Popescu	6	21	6	21	I compl.	22	—	—
Ioan Florescu	I compl. geometrie	17	I compl. geometrie	17	I compl. legi	18	II compl. legi	19
Alec Hristea	I compl. geometrie	19	I compl. geometrie	19	II compl. trigonom. legi	20	II compl. legi	22
Sevastian Zisu	I compl. geometrie	18	I compl. geometrie	18	II compl. trigonom.	19	II compl. legi	20
Burchi Ștefan	II compl.	18	II compl.	18	—	—	—	—
Comănescu Const.	II compl.	18	II compl.	18	—	—	—	—
Bălcescu Nic.	II compl.	15	II compl.	15	—	—	—	—

Așadar, Bălcescu, de 15 ani, fiu de pitar, locuind la părinți în mahalaua Boteanu, nr. 686, este imatriculat, în cel de-al doilea an al învățământului complimentar, în clasa profesorului Dimitrie Pavlidis, la cursul de *trigonometrie*. Colegi săi sînt : Sevastian Zisu, de 18 ani, fiu de pitar, locuind la părinți în mahalaua Biserica Enei, nr. 2259 ⁸⁷, Ștefan Burchi, tot de 18 ani, fiu de stolnic, locuind, de asemenea, la părinți în mahalaua Cișmigiului, Costache Comănescu, de 18 ani, Alecu Chirculescu, de 19 ani, fie de serdar, locuind la părinți, în mahalaua Sf. Sava și, în fine, Alecu Marinovici ⁸⁸. În total 6 elevi ⁸⁹.

Matricola — din care dăm în anexă datele referitoare la cursul de *trigonometrie* — ne pune la dispoziție și unele informații de amănunt privitoare la frecvența, purtarea și gradul învățaturii elevilor. După cum se observă, toți, fără excepție, au o frecvență și o purtare foarte bună, de asemenea, un nivel de pregătire bun (exceptînd, poate, unele note mai mici ale lui Alecu Chirculescu). Notarea se făcea de la 0 (zero) la 5 și E (eminent) valoarea notei descrescînd față de creșterea ei aritmetică, astfel 0 e cea mai mare și 5 cea mai mică. Cu note de 4 și 5 se repeta clasa ⁹⁰. Tot din această matricolă putem observa că, de fapt, tot cursul a fost predat în numai două luni — aprilie și mai — deși anul școlar începea în noiembrie și se termina în august anul următor.

Matricola nu cuprinde cursul de *legi*, astfel că nu putem ști dacă Bălcescu l-a absolvit în acest an (1834/1835) sau în cel următor. Cert este că, în anul 1835/1836 nu-l aflăm printre premianții acestui curs, ei fiind Alecu Hristea și Ioan Florescu, pentru *drept comercial* și F. Marcovici pentru *drept criminal*. Dacă avem în vedere numele premianților (care erau exact cu o clasă în urma lui), putem presupune, cu suficientă certitudine, că Nicolae Bălcescu a frecventat cursul de *legi* în anul școlar 1834/1835. Obiectul nu putea fi decît cel menționat de el însuși : *drept civil român* ⁹¹.

Învățăturile colegiale de la Sf. Sava elevul Nicolae Bălcescu le încheie așadar în anul 1835, la vîrsta de 16 ani împliniți cu o zi înainte de examen.

P. P. Panaitescu apreciază că „în această epocă de biurocrație a Regulamentului Organic <nu mai era> nici entuziasmul primelor zile ca pe vremea lui Lazăr, cînd cultura se da ca de pe amvon, dar nici nu se ajunsese la o perfecționare științifică a învățămîntului” ⁹².

Colegiul Național „Sf. Sava” — căruia i se da o vădită importanță prin participarea la deschiderea cursurilor ori la examene a generalului

⁸⁷ Sevastian Zisu, ajutor șef masă la Departamentul Dreptății (1841—1842), grefier la Tribunalul de comerț din Brăila (1844—1846), grefier la Tribunalul Comercial Ilfov (1848—1850), revizor la Departamentul Dreptății (1853).

⁸⁸ Alecu Marinovici, profesor supleant la clasele începătoare (1837), profesor la clasa a IV începătoare (1838—1846), secretar la redacțiile gazetelor „Muzeul național” și „Curierul românesc” (1837), redactor la „Foaia satului” (după reorganizarea ei sub conducerea lui N. Bălcescu — 1848). Participant la revoluția din 1848.

⁸⁹ Anexa nr. 2.

⁹⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. IV, p. 283.

⁹¹ Datorită unei lecturi eronate, în cererea lui N. Bălcescu de intrare în oștire, publicată în volumul al IV-lea al *Operei* sale, apare forma *drept civil Roman*; în realitate Bălcescu nu a urmat cursul de *drept roman* care, de altfel, încă nu figura printre obiectele de studiu, în acești ani. Se pare că bazele acestei catedre le pune Eftimie Murgu începînd cu anul școlar 1837/1838, catedră preluată după demisia acestuia și o dată cu reorganizarea cursurilor de *legi* (1838) de către Costache Moroiu.

⁹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10.

Kiselev și, ulterior, a domnitorului și pe băncile cărui se întâlnesc acum, pentru prima dată, atât fii marilor boieri, cât și ai burgheziei, negustorilor și meseriașilor înstăriți — se afla într-o epocă de continuă organizare. Este greu de presupus, tocmai datorită acestui fapt, că el îi va fi asigurat elevului Bălcescu, mai mult decât un minim de cunoștințe. Cursurile de „umanioare” ca și cele „complimentare”, pe care Bălcescu le frecventase în colegiul de la Sf. Sava răspund mai mult predilecției sale pentru matematici și mai puțin pasiunii pentru istorie.

Bălcescu, caracterizat de contemporani ca un copil „înzestrat de natură cu o inteligență întinsă, cu o imaginație bogată și cu o memorie rară”⁹³ nu se putea opri aici. Stăruințele sale de a fi trimis la studii superioare în străinătate se lovesc însă de greutatea prin care familia sărăcită trecea în această perioadă.

„Ardent și entuziast” cu „o mare dorință de a învăța”, Bălcescu se adresează bănațeanului Eftimie Murgu cu rugămintea de a-i îngădui participarea la cursul liber ce acesta ținea, la București, în anii 1836 — 1837⁹⁴. Din amintirile contemporanilor rezultă că acesta „văzînd atîta aplecarea la un june de 17 — 18 ani ... primi cu bucurie”⁹⁵. Cursul de *filosofie formală* cum însuși îl numește, va fi fost urmat prin 1836, 1837, mai de grabă în acest din urmă an. Vîrsta indicată de Ioan Voinescu II — 17 — 18 ani — pledează și ea pentru acești ani. Mai mult, cu ocazia interrogatoriului luat, în 1840, lui Eftimie Murgu acesta spune că îl cunoaște pe iuncărul Bălcescu „de cînd au învățat cu mine”⁹⁶, precizînd că aceasta s-a întîmplat „mai înainte de trei ani”⁹⁷. Cum, interrogatoriul este luat la data de 15 noiembrie 1840, putem presupune, cu destulă certitudine, că Eftimie Murgu, sosit în Țara Românească, după propria sa declarație, din 1840, de „patru ani trecuți”⁹⁸, adică în 1836, îi va fi dat lecțiuni particulare proaspătului absolvent al învățămîntului colegial de la Sf. Sava, un an mai tîrziu, adică în 1837. Certitudinea ne este conferită și de distincția pe care însuși Eftimie Murgu o face atunci cînd numără anii trecuți de la venirea sa în țară — patru ani (1836 — 1840) — și anii trecuți de cînd îl cunoștea pe Bălcescu — mai înainte de trei ani (1837 — 1840)!

Fără îndoială Bălcescu este un autodidact⁹⁹, căci școala vremii sale nu-și propunea decât a scoate buni „amplioiați”, dar influența pe care profesorii săi și, în special, Eftimie Murgu — „apostolul naționalității românești”,¹⁰⁰ își va fi pus desigur amprenta asupra formării sale. Informațiile pe care

⁹³ Voinescu J., *op. cit.*, p. 2.

⁹⁴ Eftimie Murgu, cărui Eforia Școalelor îi întîrzie deschiderea cursului „își pierde răbdarea și deschide prelegeri private la care accurgea jumimea din Bucuresci, încă și din familiile mai de frunte” < [Gh. Barițiu ?] + *Dr. Eftimie Murgu*, în „Transilvania”, III (1870), nr. 11 (1 iun.), p. 131> deci, nu este vorba de lecții destinate, în exclusivitate, lui Bălcescu cum s-a crezut pînă acum, ci acesta din urmă participa, împreună cu alții, la un curs particular ținut de Eftimie Murgu în București. Firește că obiectul acestui curs nu putea fi altul decât „filosofia” pe care Murgu dorise atît de mult s-o predea la Iași, ca și la București.

⁹⁵ J. Voinescu, *op. cit.*, p. 2.

⁹⁶ G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, III, 1963, p. 256.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 257.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 255.

⁹⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁰⁰ [Gh. Barițiu], *op. cit.*, p. 130.

le avem despre atmosfera din colegiul „Sf. Sava” atestă o stare de puternică receptivitate a elevilor la ideile progresiste și revoluționare. Reunirea pe băncile aceleiași școli a fiilor de boieri și ai burgheziei în formare ¹⁰¹, pleiada profesorilor cu studii superioare reînforși din marile centre universitare ale occidentului și, în special, de la Paris, sint tot atîția factori care vor fi inoculat elevilor germenii unui nou mod de a privi lumea și societatea în care trăiesc. Să ne amintim numai cuvintele cu care profesorii justificau regulamentul școalelor din 1831/1832 propus lui Kiselev : „educația trebuie să fie la îndemina tuturor claselor sociale, nu numai a uneia singure” sau însăși „gluma” domnitorului care în dreptul numelui elevului Rudolf Roset a scris : *președintele republicii* ¹⁰² O glumă, da, desigur, dar o glumă care atestă, în cel mai înalt grad, starea de spirit care domnea în colegiu. Corneliu Dima-Drăgan, într-un studiu publicat acum cîțiva ani, semnală existența în biblioteca Colegiului de la Sf. Sava, în 1846, a fulminantului pamflet al lui J.P. Marat : *Les chaînes de l'esclavage*, scoasă de cenzură abia în 1850 și considerată a fi „un fel de tratat practic la îndemina viitorilor revoluționari, în care se găsește înșirate, analizate și comentate diferite probleme ale strategiei insurecției” ¹⁰³. Cu astfel de cărți drept lectură este explicabilă evoluția multora dintre profesorii și elevii Colegiului, pe care-i aflăm în primele rînduri ale mișcării de regenerare a țării.

„La douăzeci de ani” — își amintea Ion Ghica — Bălcescu „citise pe ici pe colo tot ce se putea citi despre istoria națională”. Mult mai tirziu, colindînd capitalele și orașele Europei și, în special, Parisul, Bălcescu va avea prilejul să se desăvîrșească la școala revoluției franceze.

ANEXE

1

Listă de școlari[i] ce iasă la ecamenu formal și priimescu premii

No. Prețuri	Pronumele	Numele	Vîrsta ani	Neam	Prof/esia/părintelui	Numele Profesorilor
<i>Trigonometria cl. II</i>						D. Pavlidis
79 Pr[emiu] 1	Burchi Ștefan	18	Rumân	Boer		
80 „ 2	Comănescu Costache	18	„	Boer		
81 Accesit	Bălăcescu (!) Nicolae	15	„	Pitar		

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar nr. 8304/1835, f. 4^e.

¹⁰¹ Din datele furnizate de „Registrul de numărul școlarilor ce urmează în învățămînt în școalele de umanioare în Colegiul Sfîntul Sava din București”, pentru anul 1834/1835, constatăm că frecventau cursurile : 122 fii de boiernași (46,8 %), 87 fii de negustori (33,4 %), 30 fii de intelectuali (11,4 %) și, în fine, 22 fii de meșteșugari (8,4 %).

¹⁰² N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei...*, p. 141.

¹⁰³ Corneliu Dima-Drăgan, *O carte revoluționară în biblioteca Colegiului național „Sf. Sava”*, în „Călușă bibliotecarului”, XII (1959), nr. 12 (decembrie), p. 40—42.

2.

Matricola clasei a II-a de „complimentare” la obiectul

Luna Ziua	Prenumele [și] numele	Vîrsta	Profesia [părinților]	Locul nașterii	Nația	Correspondentul	Lăcuința	Nr. casii
	Zisu Sevastian	18	Pitar	București	Rumân	Părinți[i]	B. Enei	2259
	Burche Ștefan	18	Stolnic	București	Rumân	Părinți[i]	Gișmigiu	
	Bălăcescu (!) Nicolae	15	Pitar	București	Rumân	Părinți[i]	Mh. Boțeanu	676**)
	Comănescu Costache	18***						
	Chirculescu Alecu	19	Serdar	București	Rumân	Părinți[i]	Sf. Sava	[1112]****)
	Marinovici Alecu							

(Arhiva Liceului „Nicolae Bălcescu” București, Registrul de numărul Scolerilor ce urmează învățămîntul în școlile umane în Colegiul Sfîntul Sava din București).

3.

Listă de școlari ce primesc cărți în dar la examenul 1835 iunie 30

No. școlarului	Prețuri	Prenumele	Numele	Vîrsta	Neamul	Profesia părintelui	ce cărți să se dea
		<i>Trigonometrie cl. II-lea</i>					
79	Premiul 1	Burchi Ștefan		18	[rumân]	Boer	Bibliothèque, Leçon françaises de littérature et morale.
80	„ 2 lea	Comănescu Costache		18	„	Boer	Scrierile lui Einechie Oeuvres complètes d'Horace. Scrierile lui Einechie.
81	Accesit	Bălăcescu (!) Nicolae (ss.) P. Poenaru		15	„	Pitar	Catihismu. Scrierile lui Einechie, Catihismu.

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar nr. 8309/1835, f. 30^v.

„trigonometriei”, în anul școlar 1834/1835

Frecvenția									Purtarea									Gradul învățăturii									Semestrul I-ii		Semestrul II						
Noiembrie	Decembrie	Genarie	Februarie	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie	August	Noiembrie	Decembrie	Genarie	Februarie	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie	August	Noiembrie	Decembrie	Genarie	Februarie	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie	August	Frecvenția	Purtarea	Gradul învățăturii	Frecvenția	Purtarea	Gradul învățăturii
					0	0									1	0									1	0									
					0	0									1	1									1	1									
					0	0									1	1									1	1									
					0	0									1	1									1	1									
					0	0									1	1									2	3									
					0	0									1	0									1	0									

R É S U M É

En étudiant la vie de N. Bălcescu on rencontre de nombreuses lacunes, dans les biographies qui lui ont été consacrées plus de cent ans. L'une de ces lacunes est aussi celle qui concerne ses études scolaires, sa formation intellectuelle.

N. Bălcescu après des leçons prises en particulier chez un „archimandrit” grec, suit les cours du collège St. Sava de Bucarest. Les documents consignent qu'il a suivi ces cours pendant les années 1832 et 1835, étant parmi les premiers élèves, surtout aux sciences exactes, par exemple aux mathématiques.

Désirant se perfectionner et faute de possibilités matérielles pour suivre les cours supérieurs à l'étranger, Bălcescu suit les cours de philosophie pour les jeunes gens de Bucarest, sous la conduite d'Eftimie Murgu, l'un des combattants du Banat pour l'émancipation sociale et nationale des Roumains.

Sans doute Bălcescu a été un autodidacte car l'école de l'époque n'avait autre but que de former des „employés”, mais l'influence de ses professeurs et spécialement Eftimie Murgu „l'apôtre de la nationalité roumaine” comme était-il nommé par ses contemporains et aussi par ceux qui lui ont succédé, le milieu scolaire dans lequel il a commencé faire sa formation intellectuelle auront bien mis leurs empreintes sur sa formation. Plus tard errant dans les capitales et les villes de l'Europe et particulièrement à Paris, Bălcescu a eu l'occasion de parachever ses idées d'avant-garde à l'école de la révolution française.

O MIȘIUNE FRANCEZĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ȘI DORBOGEA ÎN ANUL 1848

AL. UNGUREANU

În Arhiva Istorică Militară a Franței, care se păstrează în castelul Vincennes din apropierea Parisului, se găsesc documente bogate în informații asupra așezărilor, economiei, situației politice și sociale din țările române, în special din secolul al XIX-lea.

Printre aceste documente am întâlnit o serie de materiale rezultate dintr-o expediție de recunoaștere organizată de Franța în vara anului 1848, moment istoric pentru Imperiul otoman, primejduit din nou de mișcările de emancipare socială și națională din țările dunărene.

Expediția a fost inițiată de generalul Aupick, ambasadorul Franței la Istanbul în vederea obținerii unor informații cât mai exacte și complete asupra acestor teritorii marginale ale imperiului, situate spre frontierele Austriei și Rusiei. Semnificativ pentru importanța acordată acestei misiuni este faptul că în componența ei au intrat doi din primii adjuncți ai ambasadorului : căpitanul de geniu Cr. Sabatier ¹ și căpitanul J. Desaint ², ofițeri bine pregătiți, cu serioase cunoștințe de topografie și cartografie.

Materialele misiunii constau dintr-un memoriu rezumativ, redactat de căpitanul Sabatier ³, din două registre pentru observațiile și măsurătorile la teren, efectuate de căpitanul Desaint ⁴ și dintr-o hartă formată din 3 foi, cu itinerariul expediției ridicată tot de Desaint.

Registrele de observații și măsurători (primul pentru Țara Românească și Moldova iar al doilea pentru traseul Tulcea-Istanbul) au fost întocmite în primul rînd pentru a servi la ridicarea hărții topografice. Este descrisă cu detalii zona parcursă, pe o lățime de 5 — 10 km de ambele părți ale itinerariului și se indică cu o mare precizie distanțele. Observațiile sînt notate pe două coloane, corespunzătoare zonei din dreapta și, respectiv din stînga parcursului. Printre observații sînt intercalate crochiuri topografice, profile și calcule topografice. Dintre aceste desene și

¹ care, așa cum arată Ubicini, ajunsese în 1857 consul general la Alexandria.

² pe care Ubicini ni-l indică în 1857 colonel de stat major.

³ cu titlul „Mémoire sur la Valachie et la Moldavie”, datat 1 februarie 1849, Constantinopol. Arhiva istorică militară, Paris, castelul Vincennes, Manuscrise, cutia 1620 nr. 6.

⁴ cu titlul : „Itinéraire à l'appui d'un levé à vue exécuté dans les Principautés Danubiennes (Valachie et Moldavie) pendant les mois de août-septembre 1848” și „Itinéraire à l'appui d'un levé à la boussole exécuté dans la Dobroudja, la Bulgarie et la Roumélie (août-octobre 1848)”. Colecția manuscrise (M.P.), cutia 1620, mapele 10 și 11.

calcule remarcăm un profil transversal, foarte exact executat al așa numitului „val al lui Traian” din Dobrogea Centrală; profilul arată, în mod evident, orientarea acestuia spre sud.

Harta a fost întocmită la scara 1 : 400.000. Cele trei foi reprezintă, respectiv, itinerariul parcurs în Țara Românească, Moldova și Dobrogea. Așa cum indica Desaint, harta a fost ridicată în mod destul de expeditiv, cu busola și cu măsurători de distanțe doar în lungul traseului, celelalte distanțe fiind doar approximate⁵. Pe hartă se reprezintă în mod fidel aceeași fișie de teren, cu o lățime de 5 — 10 km de ambele părți ale traseului; restul teritoriului este redat doar în linii cu totul generale.

Relieful este reprezentat în *curbe de nivel*, ce-i drept, destul de aproximative, cu scopul de a reda doar liniile generale ale configurației reliefului, fără a se baza pe o ridicare altimetrică precisă. Credem totuși că este prima hartă care reprezintă în curbe de nivel o suprafață atât de întinsă din țara noastră.

Așezările sînt redată mult mai detaliat, prezentîndu-se atît conturul cît și textura stradală. Se dă o atenție deosebită reprezentării drumurilor (clasificate calitativ), podurilor, vadurilor, stațiilor de poștă și punctelor de reper.

Unele porțiuni ale traseului au fost neglijate, fiind parcurse probabil seara tîrziu sau chiar noaptea. Așa sînt : ultima porțiune dinainte de București, începînd de la Moara Domnească, porțiunea dintre Teslui și Craiova, întregul traseu de pe valea Oltului în amont de Ionești, ultimii kilometri dinainte de Curtea de Argeș etc.

Toponimia hărții este bogată și există o strictă corespondență între aceste și toponimia notată în registrele de observații. Pentru traseul parcurs în țările române sînt menționate 224 oiconime și 37 hidronime, dar numai 2 oronime și 2 denumiri de păduri.

Identificarea așezărilor este, în general, destul de ușoară, cu toate deformările, datorită precizării poziției topografice. S-au utilizat pentru comparație o serie de hărți contemporane, în primul rînd harta rusească din 1829 (1835) și reambularea acesteia din 1850 (1853), apoi hărțile românești derivate din harta rusească, harta Țării Românești a lui Fligely (1856) ș.a. Totuși, unele sate n-au putut fi identificate cu precizie, datorită deformărilor exagerate în redarea toponimiei. În această situație se află satele : *Ititcheny* (situat pe malul stîng al Argeșului, pe vechiul drum de poștă București-Slatina), *Abeschan* (pe valea Oltului, la sud de Drăgășani), *Saska* (dintre Olt și Topolog), *Kadjieni* (la vest de Buzău), *Talifo* (pe malul drept al Cîlnăului), *Pirnesty* (la sud de Roman).

Este evident faptul că membrii misiunii n-au folosit nici un alt material informativ și, în special, nici un alt material cartografic anterior. Aceasta reiese tocmai din frecvențele greșeli de transcripție a toponimiei, care autentifică însă informația exclusiv orală, de la locuitori și de la însoțitorii de pe teren. În această ordine de idei, ni se pare caracteristică redarea multor oiconime cu antepunerea prepoziției *la*, adică așa cum au fost auzite din gura interlocutorilor (*Lassaouchesty* = la Săucești, *Laskinelly* = la Schineni, *Lagoura Krazé* = la Gura Crasnei ș.a.). Unele oiconime păs-

⁵ Călătoria a fost făcută relativ repede. Plecarea din Istanbul a avut loc la 8 august 1848; ofițerii francezi au ajuns la București la 18 august și au plecat după 25 august, în cursul lunii septembrie ei ajung la Galați și în octombrie se întorc, pe uscat la Istanbul.

trează o alură fonetică regională (*Sirgui* = Sîrghi, adică Sîrbi în dialect moldovenesc). Sînt și denumiri extrem de deformate, de nerecunoscut; probabil aceasta se poate explica prin luarea drept toponime a unor alte cuvinte din vorbirea interlocutorilor: numai așa ne putem explica cum satul Poieni a ajuns *Woranloubanof* pe harta francezilor. Alte confuzii au dus la dublarea denumirii unei singure localități. Astfel, Tîrgul Cucului de pe valea Rîmnei apare dedublat sub forma a două localități distincte: *Tîrgokouko* și *Tîrgoformo*.

Este adevărat că nu lipsesc nici unele greșeli mai grave. Se menționează, astfel, la 3 km nord de Constanța, cam pe la Anadolchioi, satul *Tadlazick* (confundat cu satul Tatlageac, azi 23 August, de la nord de Mangalia). Se mai inversează ordinea unor localități în succesiunea lor pe traseu, de exemplu, Doba și Arcești, de pe valea Oltului.

Itinerariul expediției a fost, pe scurt, următorul: de la Istanbul pînă la Brăila, Sabatier și Desaint au călătorit pe mare și pe Dunăre cu un vas; pentru această parte a călătoriei orice fel de alte detalii lipsesc. De la Brăila ei s-au îndreptat spre București pe cel mai scurt drum de poștă, prin Făurei și Urziceni. De la București au mers la Craiova prin Slatina, au revenit la Olt în fața Slatinei, au urcat pe valea Oltului pînă la Rîmnicul Vilcea și apoi au traversat, cu multe greutate, pe sub munte, colinele înalte și văile paralele dintre Rîmnicul Vilcea, Curtea de Argeș și Cîmpulung. De la Cîmpulung, reluînd un drum de poștă, peste Dealul Mățăului, au coborît pe valea Dîmboviței pînă la Tîrgoviște, de unde, pentru a ajunge la Ploiești, au făcut un mare ocol pe la sud, urmărind mult timp valea Ialomiței. De la Ploiești, urmărind contactul Subcarpaților cu Cîmpia, au ajuns la Focșani, apoi, traversînd Siretul, au urcat pe valea Bîrladului de la Vaslui continuînd pe noul drum de poștă de pe valea Vasluietului, pînă la Iași. De la Iași, s-au îndreptat spre Galați, trecînd prin Tîrgul Frumos, Roman, Bacău, Adjud și Tecuci. Se pare că de la Galați Sabatier s-a întors direct la Constantinopol pe mare, căci memoriul său nu se mai referă și la drumul pe uscat de la Tulcea la Istanbul, prin Dobrogea și Bulgaria, drum descris doar în registrul de observații și în harta lui Desaint.

Informațiile cuprinse în materialele expediției sînt de natură foarte diversă. Ele se referă atît la cadrul natural, populație și așezări, cît și la culturile agricole, creșterea animalelor, meșteșuguri, industrie, mijloace de transport, comerț, nivel de trai, amenajări edilitare, organizare administrativă și monumente istorice. Memoriul lui Sabatier se încheie cu o serie de considerații referitoare la starea de spirit a locuitorilor și cu o sumă de propuneri menite să contribuie la propășirea economică și socială a principatelor.

Din *cadrul natural*, călătorii francezi au notat ceea ce era, de sigur, mai frapant pentru ochii lor: întinderea nemărginită a stepei din estul Cîmpiei Române și ariditatea acesteia, apa sălcie și rară, păduricile de stejar din silvostepă, zonele de contact dintre pădure și stepă (de exemplu, la Hamangia, în Dobrogea), creșterea suprafețelor de pădure odată cu înaintarea în amonte pe văile Oltului și Bîrladului, paralel cu creșterea gradată a înălțimilor. Pe versantul sudic al Munților Făgărașului ei notează limita superioară a pădurii, iar în luncile Ialomiței, Bîrladului și Siretului frumoasele păduri de stejar. Oltul și Argeșul sînt remarcate pentru regimul lor torențial iar în Cîmpia Moldovei nu sînt scăpate din vedere

iazurile (se notează un iaz pe Valea Oilor). Pe cordonul de nisip dintre lacul Tașaul și mare, Desaint își dă seama de prezența dunelor, existente, de altfel, și astăzi. El caută, necunoscând probabil rezultatele expediției lui Moltke din 1837, să clarifice și vechea problemă a văii Cara-Su și ajunge, prin măsurători topografice să demonstreze absurditatea existenței unui vechi curs al Dunării spre mare, pe această vale.

Extrem de bogate sînt datele referitoare la populația și la așezările omenești din Principate. Pentru Țara Românească, Sabatier dă 2.500.000 locuitori (32 locuitori la 1 km²) iar pentru Moldova 1.500.000 locuitori (24 locuitori la 1 km²) — sînt, de altfel cifre comune pentru toți autorii timpului. Pentru orașe și țirguri se indică cifra populației în suflețe, iar pentru sate se dă numărul de case sau focuri⁶. Sînt de sigur, evaluări foarte aproximative, totuși ele corespund, uneori, surprinzător de bine cu alte evaluări din aceeași perioadă, în special cu cele de pe harta rusească din 1850 (1853). Majoritatea orașelor sînt vizibil supraevaluate: se dau 100.000 locuitori pentru București, 60 000 pentru Iași, cîte 30 000 pentru Craiova și Galați, 28.000 pentru Focșani și 25.000 pentru Ploiești. Brăila ar fi avut 14.000 locuitori, Rîmnicul Vilcea 9.000, Cîmpulung, Tecuci și Tulcea cîte 8.000. Pentru Bacău se dau numai 3.000 suflețe iar pentru Constanța doar 2.500.

Este sesizată diferența dintre satele mari și rare din Cîmpia Română și satele mici dar dese din zonele de podiș și coline. Cele mai mari sate înfilnate sînt: Coșăreni (pe Ialomița), Șindrilita, Colibași (pe Olt), Cornești (județul Dîmbovița, unde se indică și reședința unui subcîrmuitor) și Inotești, toate cu 1.500 locuitori. Cel mai mare sat din Podișul Moldovei este Schitul Ducăi, cu 1.500 locuitori. În aceeași categorie intră și Ostrov din Dobrogea, cu 1750 locuitori. Dimensiunea medie a satelor din Podișul Getic era de numai 200—300 locuitori.

Sînt considerate sate o serie întregă de țirguri, într-adevăr încă insuficient desprinse din mediul rural, ca Drăgășani (400 locuitori), Balș, Mizil (600 locuitori), Podul Iloaiei, Țirgul Domnești. Nu este uitat nici Docolina, țirgușor astăzi dispărut căruia însă nu i se atribuie mai mult de 100 locuitori.

Francezii remarcă gradul slab de impopulare a zonelor stepice din estul Cîmpiei Române (Cîmpia Brăilei, Cîmpia piemontană a Putnei) și din Dobrogea, în comparație cu Podișul Getic și în special cu valea Oltului. În Cîmpia Brăilei se indică numeroase țirle dispărute ulterior, odată cu trecerea de la păstorit la agricultura cerealieră.

Pentru Dobrogea, harta lui Desaint este mult superioară hărții rusești din 1850 (1853), dovedind că reambularea hărții rusești, din 1829 (1835) a fost efectuată doar în Principate. Astfel, o serie de sate distruse în 1829 și menținute tot ca sate distruse pe ediția din 1853 a hărții rusești se refăcuseră între timp, în realitate, după cum arată harta franceză: Ceamurlia, Poturi, Caranasuf, Gargalic, Poarta Albă, Burlat (acesta din urmă distrus din nou și de data aceasta definitiv în timpul războiului din 1854). Se menționează și Satul Nou (de la gura Taiței) apărut între 1829 și 1848.

Din aspectele fizionomice ale satelor, călătorii francezi sînt frapați mai ales de alungirea extremă a satelor-stradă din Oltenia (pe valea Oltu-

⁶ Populația satelor, din anexă, a fost obținută, în modul obișnuit, prin înmulțirea cifrei gospodăriilor cu coeficientul 5.

lui) și remarcă cu interes aspectul, probabil familiar, al satelor cu case risipite din podgorie (la est de Craiova sau pe colinele înalte dintre Topolog și Olt).

Des întâlnite sînt remarcile asupra structurii naționale a populației. În principate, populația neromânească este menționată doar în cîteva orașe : negustori greci la Brăila, meseriași germani la Craiova etc. În Dobrogea se face însă greșeala de a nu se indica deloc o populație românească. Se menționează doar tătari (la Ienichioi, Cataloi, Hagilar, Congaz, Caranasuf, Poarta Albă), turci (la Babadag, Constanța și Tulcea), bulgari (la Peletlia și Poarta Albă), greci (la Tulcea). Această scăpare este contrazisă de toponimia uneori curat românească : Satul Nou, Frecăței, Mirleanu, Oltina. Ni se pare, apoi, interesantă forma foarte românească, de antroponimice la plural sub care sînt redată numeroase toponime dobrogene de origine turco-tătară : *Jenikeni* (Ienichioi), *Sarriourkeny* (Sariurt), *Kapsakeny* (Casapchioi) ș.a. Aceste forme nu puteau fi auzite decît de la localnicii români.

Numeroase observații ale membrilor misiunii franceze au ca obiect *agricultura*, ramura economică principală a țărilor române în acea perioadă. Arăturile erau în plină expansiune în dauna pășunilor, cu deosebire în partea de est a Cîmpiei Române și autorii francezi surprind foarte concret acest fenomen. Porțiuni întinse de pășune încă nedesțelenite se mai păstrau în Cîmpia Brăilei, în cîmpia piemontană dintre Buzău și Putna, pe conul de dejecție al Prahovei, în Cîmpia Covurluiului și, bine înțeles, în stepa Dobrogei. Zonele desțelenite din estul Cîmpiei Române (de exemplu , în jurul Urleascăi) erau cultivate aproape exclusiv cu cereale (grîu și — mult mai puțin — porumb) și această monocultură, ca și lipsa aproape totală a culturilor de legume provoacă surpriza. Mai departe, după acest prim contact cu țărilor române făcut prin intermediul stepei, călătorii aveau să întâlnească și alte tipuri agricole, mult mai complexe. Grădini de legume sînt consemnate la Gîrbovi, la Mirila (pe valea Oltețului), la Mănești (pe valea Dimboviței) și chiar pe valea Vasluietului în Podișul Moldovei. Valea Ialomiței era încă insuficient pusă în valoare și se propune chiar irigația, cu *norias*. O impresie foarte frumoasă a fost lăsată de luncile fertile ale rîurilor din centrul, vestul și nordul Țării Românești (văile Argeșului, Oltului, Topologului, Rîului Tîrgului, Dimboviței) ca și Cîmpia Siretului, văile Siretului și Birladului din Podișul Moldovei. Viile acopereau suprafețe întinse pe terasele Jiului, în podgoria Drăgășanilor, în dealurile Istriței, coborînd mai rar în cîmpie (la Babele, pe valea Neajlovului). Livezi frumoase sînt menționate pe valea Oltului (la Șanț), la Ulmi în Cîmpia Tîrgoviștei și la Poieni în Podișul Moldovei.

„Turme imense” pășteau pe văile Birladului și Bahluiului, ca și în Dobrogea de sud (Ostrov). La Coșăreni se evaluează 1.200 vite mari la o populație de 1.500 locuitori. Mulți porci erau crescuți în lunca Argeșului iar în Dobrogea de nord se remarcă un mare număr de cai.

Industria era încă aproape inexistentă și călătorii francezi sînt uimiți de lipsa oricărui efort în această direcție. Nici în București, nici în Craiova, nici în Focșani sau alte orașe mai însemnate nu se putea vorbi de vreo fabrică demnă de a fi luată în considerație. Doar la Bacău se vorbește despre existența mai multor fabrici, a căror natură nu este precizată,

mînate de apele Bistriței. La Tulcea funcționa un mic șantier naval care construia vase fluviale ce nu depășeau 300 t. Exploatarea lemnului (pentru corăbii) era vizibilă doar în Dobrogea de nord, în Principate călătorii observînd doar despăduriri prin incendiere (de exemplu, între Argeș și Topolog). Ateliere meșteșugărești de prelucrare a lemnului și a metalelor sînt menționate doar la Craiova și la Buzău. Apele Argeșului, Vilsanului și Rîului Doamnei purtau numeroase mori și Desaint notează o moară chiar pe valea Teliței. Regiunile stepice din estul țării foloseau încă multe mori de vînt ; acestea sînt menționate în Cîmpia Covurului (lîngă Șendreni), în Cîmpia Siretului (Blăjerei), pe dealurile din împrejurimile Bîrladului, și mai ales în Dobrogea (Peletlia, Beilie etc.).

Comerțul exterior reflecta aceeași profundă înapoiere economică. Cel mai important port de export era Galați, pe unde se trimiteau la Istanbul grîne, vite, lînă, piei, ceară, seu, miere, unt și in. Griul lua, în cea mai mare parte, drumul străinătății ; colectat în Buzău, Focșani, Tecuci sau Bîrlad el era îndreptat spre Brăila și Galați. Cei doi străini întîlnesc chiar lungi convoaie de care cu boi transportînd spre porturi grînele românești. Rîmnicul Vilcea trimetea în Transilvania lînă și animale, prin Tulcea se trimetea în Turcia lemn. Cîmpulungul era deja decăzut sub aspect comercial, Constanța exporta o cantitate mică de cereale iar Bucureștii nu aveau nici pe departe viața comercială a unei capitale. Aproape totalitatea obiectelor fabricate erau aduse din străinătate (Germania, Austria), încît membrii misiunii ajung să creadă că pînă și postavul hainelor țărănești este de fabricație germană.

Călătorii francezi indică foarte exact rolul comerțului intern în viața orașelor, acesta fiind principalul element funcțional distinctiv dintre oraș și sat în epoca respectivă. Este surprins schimbul produselor cîmpiei cu cele ale dealurilor și munților care înviora orașe ca Tîrgoviște și Ploiești. La Focșani, important nod de drumuri, se negociau grîne și vite, la Roman — grîne, vite și lînă, la Bîrlad — vin și grîne. Carasu (Medgidia) era un cunoscut tîrg de cai. Se indică și frecvența zilelor de tîrg: săptămînale la Focșani, bisăptămînale la Roman.

Drumurile mijloacele, și modalitățile de transport se bucură de o atenție cu totul particulară, de altfel, ușor de înțeles. În general, expediția franceză a urmat drumurile obișnuite de poștă, drumuri bine cunoscute, deși unele au dispărut ulterior sau și-au schimbat destul de sensibil traseul, așa cum este vechiul „drum al olacului” București-Slatina, părăsit odată cu trasearea căii ferate prin Pitești.

Cea mai lungă porțiune de drum în care nu s-a urmat traseul vreunui drum de poștă a fost porțiunea Rîmnicul Vilcea-Curtea de Argeș-Cîmpulung ca și cea mai mare parte a drumului prin Dobrogea. Un traseu curios a fost cel urmat între Tîrgoviște și Ploiești, unde, în locul drumului direct, pe traseul poștei s-a preferat un lung ocol pe la sud, trecîndu-se Ialomița abia la Socetu. Mai menționăm, traseul drumului de poștă de la nord de Vaslui, încă nou și neprecizat, care, pe atunci mergea încă de la Vaslui pe stînga Vasluietului, pînă la Solești.

Drumurile deși de cele mai multe ori erau „simple piste”, erau jalonate la o distanță medie de 20 — 22 km de stații de poștă, pe care francezii le notează de obicei cu multă grijă. Multe stații de poștă, cu hanurile (rateșele)

aferente au generat ulterior sate (Poșta Ianca, Poșta Baciuc de pe Glavacioc, Poșta Talpa de pe Clanița, Poșta Cîlnău, Hanul Conachi, menționat încă doar ca stație de poștă de francezi etc.). Odată cu dispariția poștelor, multe din aceste așezări s-au risipit : Poșta Muftiu din Cîmpia Brăilei, Poșta Pereschiv și Strimtura de pe valea Birladului, Peneul ș.a. Sigur că și dispariția Docolinei este de încadrat în acest proces.

Trimișii francezi nu uită să noteze pînă și numărul de cai disponibili la stațiile de poștă (150 cai la Țuguia, 50 cai la Vadul Lat etc.), și, mai ales, calitatea cailor, care li se pare mult superioară în Moldova față de Țara Românească ; se mai notează cai de calitate la Poșta Cîlnău, în schimb cei mai „rahitici” erau cei de la Poșta Talpa.

În Moldova, călătorii mai apreciază buna calitate a primelor șosele împietruite „mihăilene”. Tronsoane din aceste șosele au fost întîlnite în lungul văii Siretului de la „Doi Lei” prin Roman, Bacău, Adjud și Tecuci pînă la Hanul Conachi (de aici pînă la Galați, noua șosea nefiind terminată) și între Movila lui Burcel și Iași. În Țara Românească începuturile de construire a șoselelor erau încă mult mai timide : se indică cîteva porțiuni mici între Craiova și Slatina, 2 km între Sabar și Argeș, drumul ce urca de la Țirgoviște pe valea Dîmboviței.

Majoritatea drumurilor erau însă cu totul primitive și neîntreținute. Cele mai rele tronsoane de drum erau, după cum era și de așteptat, cel ce traversa numeroase culmi paralele dintre Olt și Argeș și drumul peste Dealul Mățau. Foarte greu de parcurs era și porțiunea Iași — Țirgul Frumos.

Podurile se bucură de o atenție egală, se dau date referitoare la calitatea, rezistența, lungimea și lățimea lor, numărul de pile. Ce-i drept, se mai trecea încă prin vad în multe puncte : peste Rîul Doamnei, Leaot, Teleajen și Buzău. În schimb, poduri rezistente, de zidărie, erau deja construite la Slatina pe Olt, peste Cîlnău, Birlad (așa numitul „pod al Doamnei”, existent și astăzi), peste Moldova la Roman. Cele mai multe poduri erau însă de lemn, unele destul de bune (peste Neajlov), altele acceptabile (peste Călmățui, Cotorca, Ialomița, afluenții mărunchi ai Oltului și Birladului, Cricovul Duce, Bistrița, Troțuș). Multe poduri de lemn erau însă sub orice critică : peste Sabar, Glavacioc, Clanița, Teleorman, Burdea, Olteț, peste Argeș la Curtea de Argeș ; de multe ori, în astfel de cazuri se prefera trecerea prin vad. Peste râurile mai mari se trecea deseori pe poduri de vase : peste cursul inferior al Argeșului, peste Siret, atît la Ionășești cit și la Furceni și Miclăușeni. La Rîmnicul Vilcea se trecea Oltul cu bacul.

Călătorii remarcă superioritatea căruțelor moldovenesti față de cele muntenești : cele dintii erau mai mici, dar cu roțile strînse în șine de fier, care lipsese în Țara Românească.

Navigația pe Dunăre începuse a se înviora. Vase maritime urcau pînă la Tulcea, Galați și Brăila, în acest din urmă port debarcînd și călătorii noștri la un cheu de lemn, în același timp, portul Constanța era aproape necercetat. Se indică plutărit pe Olt, la ape mari, dar ne miră faptul că nu a fost observat plutăritul pe Bistrița și Siret.

Registrele de itinerariu și memoriul abundă în observații referitoare la nivelul de trai al locuitorilor, la aspectele edilitare ale așezărilor, la situația socială a populației.

Bucureștii fac o impresie foarte rea, cu toate dimensiunile mari și cele 300 de biserici. Desăint descrie astfel orașul : „simți o profundă decepție intrînd în această capitală a Valahiei care nu are nimic remarcabil și a cărei stare de mizerie a fost agravată de urmele unui violent incendiu care a distrus foarte recent circa 2.000 de case”.

Sabatier este izbit de aspectul insalubru al malurilor mlăștinoase ale Dîmboviței, de faptul că doar cîteva străzi sînt pavate și iluminate, de izolarea mahalalelor.

Prin contrast, Iașii megalomanului Mihai Sturza, cu proaspetele sale case și palate boierești, cu străzi pavate „depășește cu mult Bucureștii” (Sabatier). „Aici se găsesc luxul și resursele demne de o capitală”, notează și Desaint.

Orașe cu un aspect mai civilizat, cu case de piatră și cărămidă, cu străzi largi și drepte, mai erau : Craiova, Ploiești, Cîmpulung, Tîrgoviște și Roman. O impresie agreabilă lasă și Focșanii, ca și Rîmnicul Sărat iar despre Bacău se spune că „aspectul său denotă bogăția” (Desaint). Orașul Galați este găsit „rău construit” iar în Constanța „domnește o mizerie groaznică”. În acest din urmă oraș, ca și la Brăila se notează fortificațiile construite de turci și distruse în ultimul război. Orașelele și tîrgurile lasă o impresie excesiv de rurală (Tîrgul Frumos, Babadag).

În sate, călătorii au întîlnit deasemeni aspecte foarte diverse. Satele din estul Cîmpiei Române și din Cîmpia Găvanu-Burdea — cu rare excepții : Meteleu — cu case de pămînt, cu locuitori ce ard tizic, lasă o impresie de mizerie (vezi notele pentru Filipești, Cotorca, Glodeanu-Siliștea, Vadul Lat). În Cîmpia Vlăsiei aspectul se schimbă iar cele mai frumoase și avute sate sînt cele de pe valea Oltului și mai ales din Cîmpia Tîrgoviștei (Mănești, Ulmi, Cornești ș.a.).

În ce privește situația socială, Sabatier și Desaint denunță mizeria țărănimii clăcașe, luxul exagerat și contrastant al boierilor, venalitatea administrației, abuzurile domnitorilor. Printre observații se strecoară note referitoare la marile latifundii din Cîmpia Română, inclusiv la proprietățile bisericii. În unele sate se remarcă prezența unor impozante case boierești : casele familiei Conachi de la Țigănești ș.a.

Cei doi observatori ajung să-și dea seama că este imposibilă utilizarea sentimentelor naționale ale românilor pentru apărarea dinspre nord a Imperiului Otoman, așa cum sperau superiorii lor. Dimpotrivă, ei susțin ideea creării unui stat românesc unitar, cu o populație de 8.000.000 locuitori, ca un factor de echilibru politic în sud-estul Europei, „On aura ainsi aux bouches du Danube des gardiens fidèles”, serie Sabatier.

Nu lipsesc nici o serie de propuneri privind progresul social al Principatelor, propuneri care pot fi sintetizate în patru puncte : emanciparea țăranilor, introducerea unei administrații oneste, reforma clerului și introducerea unei adevărate justiții.

În esență atitudinea trimișilor Franței reflectă contradicțiile proprii lor situații politice : privind prin prisma intereselor politicii externe a Franței, ei nu înțeleg pînă la capăt mobilurile și țelurile revoluției din 1848, despre care evită să vorbească, dar își dau totuși seama de necesitatea imperioasă a transformărilor sociale și politice.

ANEXĂ

LISTA AȘEZĂRILOR DIN ITINERARIUL MISIUNII SABATIER – DESAINT¹⁾

A. Orașe (villes) și tirguri (bourgades)

Ibrahilow (Brăila) – 14.000, *Oursilcheny* (Urziceni) – 1.500, *Bucharest* – 100.000, *Slatina* – 1.800, *Crayova* – 30.000, *Rimnik* (Rimnicul Vilcea) – 9.000, *Kurte-Argis* (Curtea de Argeș) – 3.000, *Kimpoloung* – 8.000, *Tergovist* – 6.000, *Plecsty* – 25.000, *Bouzeo* – 10.000, *Rimnic* (Rimnicul Sărat) – 4.000–4.500, *Foktchani* – 25.000, *Tekoutsch* – 8.000, *Burlat* – 6.000, *Waslouty* – 4.000, *Jassy* – 60.000, *Tirgo Formes* (Tirgul Frumos) – 2.500–3.000, *Roman* – 5.000, *Bakeo* – 3.000, *Adschiod* – 1.800, *Galatz* – 30.000, *Toullela* – 8.000, *Babadagh* – 4.000, *Kustendje* (Constanța) – 2.500, *Karasou* (Medgidia), *Rassova* (Rasova) – 1.250–1.500.

B. Sate

Moustiou (Poșta Muftiu), *Ianca* (Poșta Ianca) – 600 (cifra include probabil și Ianca-Sat), sat fără nume (probabil Sordila Grecilor) – 600, *Glalaria* (Graporica, astăzi Filipești) – 500, *Faurei* (probabil Făureii Noi) 400 (cifra include probabil și Făureii Vechi), *Strimbou* (Strimbu) – 500, *Machilavey* (Movila Oii), *Loutchy* (Luciu), *Tschougourian* (Tuguiațu, astăzi contopit cu Caragelile), *Lipanesko* (Metelul Lipănescu) – 500, *Médéleou* (Metelul Scutelnici sau, simplu, Scutelnici) – 350, *Kotosk* (Cotorca sau Cotorca Mică) – 350, *Kekatzé* (Frecăței sau Glodeanul-Frecăței, ulterior Glodeanul-Siliștea) – 300, *Guirbozith* (Girbovi) – 750, *Monastia* (Manasia) *Barboresko* (Bărbulești), *Sassariera* (Coșăreni) – 1.500, *Movila* (Movilița sau Movilița Veche) – 600, *Schindrilita* (Șindrilita) – 1.500, *Marelnomiaska* (Moara Domnească) – 1.000, *Sabar* (Slobozia Bulgaru ?) – 250, *Itchelinko* (Clinceni) – 500, *Itcheny* (?), *Prézitcheny* (Presiceni) – 400, *Baboley* (Babele) – 250, *Vadoulat* (Vadul Lat) – 1.000 (cifra include probabil și Obedeni), sat fără nume (Anghelști ?) – 300, *Batchou* (Baciu-poștă) – 400 (cifra include probabil și Baciu-sat), *Seriska* (Serica), *Talpa* (Talpa-la-poștă) 600 (cifra include probabil și Talpa-sat), *Tilorman* (de fapt Lada) – 750, *Tscholonesty* (Poșta Ciolănești) – 1.000 (cifra include probabil și Ciolănești-sat), *Lembrata* (Jimbreașca sau Zimbreașca) – 500, *Baloutchy* (Balaciu) – 1.000, *Jacounduru* (Tecucul Calenderu), *Sloboresti* (Stoborăști), *Cherbonesti* (Șerbănești), *Mirlesti* (Mierlești, însă amplasat greșit), *Greschiy* (Greci), *Petsche* (de fapt Brebeni, însă confundat cu Recea), *Slativera* (Slătioara) – 1.000, *Warnech* (Cornești) – 300–400, *Bergoum* (Belgunu) – 300, *Mirilah* (Mirila) – 400–500, *Basclou* (Balș) – 300, *Teiouch* (Teișu), *Balchitza* (Balșița, azi Spineni) – 200, *Touzlou* (Poșta Tesluiu) – 250–300, *Isworah* (Izvoru) – 1.100, *Archesti* (Arcești), *Doba* (Doba) – 1.000, *Collibach* (Colibași) – 1.500, *Rounka* (Runcu), *Aschantz* (Șant) – 250, *Abeschau* (?), *Ragaschan* (Drăgășani) – 400, *Brazeru* (Birsanu), *Akalih* (Călina) – 250, *Ionesti* (Ionești Micul ?), *Modayo* (Goranu) – 250, *Médari* (Blidari) – 150, *Saska* (?) – 500, *Casasuschveresti* (Alimănești de Sus ?), *Famara* (Tigveni), *Iammali* (Valea Uleului ?), *Iachaloui* (Valea Iașului) – 200, *Muchetesty* (Mușetești) – 150, *Stanisty* (Stănești), *Slanigou* – 200, *Brabogesty* (Berevoiești) – 150, *Matzao* (Mățau) – 250, *Valeny* (Văleni, dar ca poziție este, de fapt, Boteni), *Voinesty* (Voinești) – 200, *Riouballi* (Riul Alb, prin care se înțelege probabil grupul de sate Suduleni – Rudari) – 300, *Iswohri* (Izvoru sau Izvoarele) – 350, *Guiboeni* (Gheboeni) – 250, *Monesti* (Mănești), *Oulmi* (Ulmii) – 1.000, *Bretesti* (Brătești) – 450, *Arestodoblesta* (?) – 750, *Baleny* (Băleni) – 150–200, *Bernaccialo* (Cornățelu) – 200, *Boschietto* (Socetul) – 300, *Cornesti* (Cornești) – 1.500, *Austernach* (Păstirnac) – 1.000, *Bokoresty* (Cocorăști sau Cocorăști-Colți) – 350, *Stangest* (Stănești) – 500, *Zanai* (Zalhanaua) – 200, *Labratienne* (Berceni) – 250, *Partavie* (Pantazia), *Lamourana* (Murul) – 400, *Bolceska* (Loloiasca) – 200, *Imolesti* (Inotești) – 1.500, *Tirgowesilo* (Tirgul Menzilu, azi Mizil), *Lacondira* (Clondiru), *Kadjieni* (?), *Talifo* (?), *Kilineo* (Cilnău, Poșta Cilnău) – 750, *Slabodseio* (Slobozia Coroteni sau Slobozia Bradului) – 350, *Tirgoformo* – 300 și *Tirgokouko* (Tirgul Cucului sau Plăinești), *Strajesco* (Străjescu sau Pomii Străjescului), *Fourtcheny* (Furceni) – 250, *Malonesko* (Mălureni) – 400, *Vadonesko* (Tigănești Vechi) – 600, *Danescio* (Tigănești Noi) – 1.000, *Blanesty* (Slobozia Băneasa, azi Munteni), *Preetchy* (Poșta Berheci) – 200, *Paraschiera* (Poșta Pereschiv, azi dispărut) – 150, *Schilowa* (Simila), *Kojoregno* (Zorleni), *Ungoura-Ploeschy* (proba-

¹ Toponimicele în cursive sint cele date de francezi iar cele din paranteze sint cele reale. Cifrele indică populația în suflete.

bil rateșul Florești, azi dispărut) — 150, *Swandoura* (Strimtura, azi dispărut) — 100—150, *Sirgui* (Sirbi), *Dokowlena* (satul Docolina, azi dispărut) — 100, *Tirgo* (tirgul Docolina, azi dispărut), *Lagoura Kraze* (Gura Crasnei) — 200, *Torois* (Babarea), *Lipweski* (de fapt Slobozia Băcăoani, confundat cu Lipovăț) — 150, *Santo Montielo* (Muntenii de Jos) — 250, *Lipovel* (Lipoveni) — 500, *Mora greschi* (Moara Grecilor) — 1.000, *Untielo* (Muntenii de Sus), *Domusesty* (Moara Domnească), *Vallaresty* (Valea Rea), *Solesty* (Solești) — 1.000, *Mowilah* (Movila sau Movila lui Burcel) — 200, *Pribiesty* (Pribești), *Vovoschieni* (Coropeni), *Akernoia* (Poiana Cîrnului, astăzi simplu Poiana) — 300, *Donitziesti* (de fapt Schitul Ducăi, confundat cu cătunul, alăturat Dumitreștii Ducăi) — 1.500, *Woranlcutanof* (Poieni!) — 1.000, *Liskany* (Letcani) — *Hoesesti* (Hoiești) — 500, *Polliley* (Podul Leloaiei, azi Podul Ilcaiei) — 1.250, *Surka* (Sirca) — 300, *Zabochesty* (Hăbășești), *Miklouschény* (Miclăușeni), *Pirresty* (?), *Gretschy* (Cîrligi), *Kalbeni* (Poșta Galbeni) — 150, *Beresty* (Berești, astăzi Berești-Bistrița), *Laskinelly* (Schineni) — 300, *Lassaouchesty* (Săucești), *Recatcheny* (Răcăciuni), *Manăreska* (Mîndrișca), *Sassekout* (Sascut-Sat), *Acheskana* (Șișcani), *Adschicud Vechio* (Adjutul Vechi), *Tirgo Domnesty* (Tirgul Domnești) — 250, *Marechesty* (Mărășești) — 400, *Iowanesty* (Ionășești) — 1.250, *Kchernikai* (Cernicari) — 300, *Respach* (Răstoaca, astăzi dispărut) — 400, *Reganesty* (Drăgănești) — 300, *Torchesty* (Torcești) — 600, *Blagesty* (Blăjerei) — 450, *Prevala* (Prevala, azi dispărut), *Schiesko* (Piscu) — 600, *Penichao* (Peneul, astăzi dispărut) — 300, *Braina* (Braina) — 300, *Sherbesty* (Șerbești-Braniștea, astăzi simplu Braniștea) — 500, *Serbechti Vecchio* (Șerbeștii Vechi) — 250, *Sardar* (Serdaru, astăzi Șendreni) — 200, *Bartochi* (Barboși) — 200, *Jenikeni* (Ienichioi, astăzi Mihail Kogălniceanu), *Kotolcwy* (Cataloi), *Frikatche* (Frecăței) — 400, *Hadjelar* (Hagilar), *Salanova* (Satul-Nou) — 300, *Konkatsé* (Congaz) — 600, *Bisternia* (Visterna) — 400, *Tchamourly* (Ceamurlia de Jos), *Amandgy* (Hamangia) — 400, *Potoury* (Poturi azi Panduru) — 600, *Sarriourkeny* (Sariurt, astăzi Mihai Viteazul) — 750, *Kapsakeny* (Casapchioi, astăzi Sinoie), *Vevently* (Caranasuf, astăzi Istria), *Dokoundzy* (Duingi, astăzi Nuntași) — 750, *Peretty* (Peletlia, astăzi Săcele) — 1.000, *Kargalik* (Gargalic, astăzi Corbu) — 400, *Meidarkeny* (Mamacchioi, astăzi Mamaia-sat) — 200, *Tatladzick* (probabil Anadolchioi, confundat cu Tatlageac) — 250, *Alakapy* (Alacapi, astăzi Poarta Albă), *Bourlac* (Eurlat, astăzi dispărut), *Mirlanjo* (Mirleanu) — 900, *Bedjilick* (Beilic), *Vollinazo* (Oltina), *Adakeny* (Ostrov) — 1.750.

R É S U M É

On présente les documents d'une mission française qui, en août-octobre 1848, a entrepris un voyage de reconnaissance dans les Principautés Roumaines et en Dobroudja sous les auspices de l'ambassade de France à Constantinople.

Ces documents comprennent : un mémoire sur la Valachie et la Moldavie, rédigé par le capitaine Cr. Sabatier, deux journaux d'itinéraire, correspondant, respectivement, au trajet dans les Principautés et au trajet à travers la Dobroudja et la Bulgarie et une carte d'itinéraire à l'échelle 1 : 400.000. Les journaux et la carte sont l'œuvre du capitaine J. Desaint.

Tous ces matériaux sont riches en renseignements sur l'état des pays roumains au milieu du XIXe siècle. Ces informations concernent le cadre naturel, la population, l'habitat, l'économie, les routes, le commerce, l'état social et la situation politique. En fin de compte l'auteur du mémoire propose aussi une série de réformes nécessaires à l'amélioration de la vie sociale et économique de la Valachie et de la Moldavie.

On compare les données de l'expédition française avec celles des autres sources documentaires et cartographiques contemporaines et surtout avec la carte russe de 1829 (1850).

En annexe on donne une liste des localités mentionnées, avec la toponymie de la carte française, leur localisation et la population évaluée par les membres de la mission.

CUM S-A INTRODUS FORȚA ABURULUI ÎN INDUSTRIA MORĂRITULUI DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

I. COJOCARU

Transformarea cerealelor în făină se constată a fi, pentru Moldova și Țara Românească, pînă tîrziu în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o ramură a micii industrii, care cunoaște o largă răspîndire pe întregul teritoriu al Principatelor. În rîndurile ce urmează nu ne propunem a explica ce anume a stimulat aici dezvoltarea acestui gen de morărit, nici conținutul noțiunii „moară”, la noi, în perioada premergătoare marii industrii. Vom încerca a da numai cîteva date asupra dezvoltării acestei îndeletniciri pe o treaptă superioară.

Multe secole de-a rîndul, în cele două Principate au fost folosite pentru măcinatul cerealelor morile de tip mic, construite din lemn — material ce se găsea din abundență în pădurile țării — de meșteri autohtoni. O răspîndire largă aveau morile de apă, datorită rețelei de riuri ce izvorau din munți și-și mînau apele spre cîmpie, pînă la vărsarea lor în Dunăre. Deși în unele regiuni — cum ar fi județele Brăila și Covurlui — documentele semnaleză numeroase mori de vînt, totuși răspîndirea lor, sporadică în restul teritoriului, este explicabilă. „Vîntul era prea puțin constant și prea puțin controlabil” — scrie Marx¹. Energia hidraulică fiind la îndemină, se construiesc mori de apă în cîmpie dar în număr mult mai mare la munte. Astfel, în multe județe de munte, acest fel de mori se numărau cu sutele.

Fără îndoială că și micile mori acționate pe principiul roții hidraulice prezentau dezavantaje. Perioadele de secetă din anotimpul călduros micșorau debitul apelor, după cum pe vremea înghețului funcționarea lor suferea de asemenea întrerupere. Oamenii se obișnuiseră de aceea — dacă vreo restriște nu-i împiedica — să-și macine din timp rezerve de cereale, ceea ce totuși se verifica a nu fi suficient. Se recurgea atunci la mori acționate manual — denumite pe alocuri „rîșnițe” — sau hipo. Morile cu cai (iar rareori, cu boi) se întîlnesc atît prin județe (ținuturi), cît și la Iași și București. Folosirea forței motrice vii dădea putința de a se produce făină în orice anotimp, dar nu în cantități prea mari.

Inconveniente de mai sus au fost eliminate prin adoptarea mașinii cu abur drept forță motrice și în morărit. Lipsa cărbunilor — drept com-

¹ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, Editura de Stat pentru Literatură Politică, ediția a III-a, București, 1957, p. 391.

bustibil — pe alocuri, nu constituia un impediment deoarece acesta putea fi înlocuit prin lemne. Este cazul celor două mașini cu abur, care pe vremea domnitorului Gh. Bibescu au fost importate și instalate la București pentru alimentarea cu apă a unei părți din oraș.

Cel mai cunoscut antreprenor din ramura morăritului în această perioadă la noi a fost George Assan, un negustor marchitan cu patentă de categoria („clasa”) I². El a adus moara sa cu abur în 1853, de la Viena. Pînă atunci, acest antreprenor — mai exact: firma „Martinovici și Assan” — nu posedase decît o mică instalație de prese pentru ulei, acționate manual, precum și moară de cai. După cum relatează periodicul semi-oficial „Anunțătorul român”, de fapt, „lucrarea fabricii de făină cu vapor” a început abia în 1857.

Această întreprindere are meritul de a fi pus baze solide morăritului prin mașină cu abur la București, reușind să reziste, ba chiar să se dezvolte de-a lungul unei lungi perioade de timp, spre deosebire de alte fabrici de la noi, ce sucombau încă în faza lor incipientă.

Despre George Assan (adică firma „Martinovici și Assan”),³ ce a întemeiat moara de mai sus, s-a zis în trecut că-i revine meritul de a fi introdus mașina cu abur în industria română. Cercetarea documentelor ce se păstrează la Arhivele Statului permite lămurirea acestei chestiuni. Astfel, la 16 ianuarie 1845 Chircor Anusoglu vinde prin zapis lui H. Agop Ghenovici „moara de vapor, clădită lingă șosea pă moșia Colentina”. Fără a se ști cu cît timp înaintea acestei vînzări avusese loc construirea morii, se precizează că ea ocupa un teren avînd cam următoarele dimensiuni: 140 m. lungime și 110 lățime. Tot la București, își începuseră funcționarea în timpul lui Gheorghe Bibescu Vodă, 2 mici mașini cu abur — pomenite mai sus — ce acționau pompele de alimentare cu apă a Podului Mogoșoarei. La Iași ia ființă o moară cu abur, construită în 1847 de o societate din Moldova, mașinile fiind livrate de firma F. Calla Fils din Paris (care de altfel oferă a instala o asemenea moară și la București)⁴.

De asemenea, negustorul Petre Apostol din Craiova importă în 1851 de la Marsilia⁵ o moară cu abur, care are o productivitate de 6000—7000 ocale făină în 24 ore. „Mașinile aceștii mori sînt așa organizate, încît singure ridică produsul de jos pînă la al 3-lea rînd, de unde ciuruindu-se singur prin mai multe țilendre ciuruitoare, îl curăță prin mijlocu vîntului, ce iarăși mașina îl dă”, relatează proprietarul morii⁶.

În anul 1854, după cum rezultă dintr-o statistică a vremii, în cuprinsul ocolului Bahluiul funcționau nu mai puțin de 20 mori cu abur, cu un total de 48 pietre. Problema revoluției industriale, inclusiv în morărit, a făcut și la noi obiectul unor cercetări recente⁷.

² Biblioteca Academiei R. S. România, doc. rom., 31 DLXXVII.

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond R.E.A.Z. dosar nr. 183/1858, f. 68—73, orig.

⁴ Ibidem, fond Departamentul lucrărilor publice, Țara Românească dosar nr. 61/1847, f. 4, orig.

⁵ Ibidem, Interne, Ad-tive, dosar nr. 141/1851, f. 1, orig.

⁶ „Vestitorul românesc”, nr. 41 1/852, p. 164.

⁷ Cităm studiile din lucrarea *Revoluția industrială*, Ed. Politică, 1963 (p. 228 din studiul tov. N. N. Constantinescu despre revoluția industrială în țara noastră), precum și lucrarea recentă a lui V. Roman: *Revoluția industrială în dezvoltarea societății*, Editura Științifică, 1965, p. 43—69.

Pe lângă un randament mărit, pe lângă funcționarea instalației pe orice anotimp, un alt avantaj al morilor cu abur constă în diversitatea sorturilor de produse ce scot. Astfel, moara lui Petru Apostol dădea 6 categorii de făină, care se desfăcea clienților la magazinul propriu al fabricantului, în Craiova (clădirea din fața cazinoului Minerva, de atunci). Se măcinau și grînele altora, contra plată. Făina morii „Martinovici și Assan”, tot de mai multe sorturi⁸, se vindea în magazinul acestei firme, situat la București în strada Lipscani⁹. În acest magazin, pe lângă făină se mai găsea de cumpărat : ulei de rapiță pentru iluminat (produs în întreprinderea proprie), ceai din Moscova, cașcaval de Penteleu, icre negre de Rusia, urdă de Brașov, apă „anaterină” preparată de doctorul dentist I. G. Pop din Viena, ciocolată de Paris, Viena și București¹⁰, etc.

Referitor la plata forței de muncă, deși nu se cunosc deocamdată suficiente date pentru caracterizarea acestui început de dezvoltare capitalistă în ramura morăritului, există totuși unele indicii elocvente. Pe moșia, Țigănești (districtul Tecuci) la anul 1859 funcționa moara cu abur ce fusese construită de „frații Petaven”, pe baza contractului încheiat de aceștia cu Nicolae și Catinca Conachi-Vogoride, stăpînii moșiei. La 18 martie 1859, prefectura Tecuci sesizează ministerul interior că a primit o reclamație scrisă, din partea personalului morii Țigănești. Acești oameni, în număr de 18, „fiecare cu meșteșugul său”, se plîng că „au venit acum într-o tristă poziție, neavînd nici zilnica hrană pentru ținerea familiilor și a copiilor, din cauză că în timp de doi ani de cînd servesc, n-au primit nici o plată, cerînd grabnic punerea la cale întru căpătarea mijloacelor de vețuire”¹¹.

Această plîngere colectivă denotă starea de lipsuri în care își duceau viața lucrătorii de la una din morile cu abur, care — din cauzele enumerate mai sus, inclusiv numărul insuficient al brațelor de muncă din Principate — luau naștere din ce în ce mai frecvent pe moșii, precum și prin orașele țării.

Pe scurt

— În Moldova și Țara Românească au fost construite mori de apă de vînt, precum și cu tracțiune animală, dintre care primele au avut cea mai largă răspîndire. Fiind niște întreprinderi mici, înființarea lor necesita fonduri bănești destul de reduse și un personal puțin numeros.

Prima moară „de vapor” în Principate este semnalată la începutul anului 1845 într-un act de vînzare și se afla contruită lângă București, pe moșia Colentina.

— Următoarele două mori cu abur (cea dintîi la Iași, aparținînd u nei societăți, iar a doua la Craiova, a unui neguțător), au fost importate din Franța. Se marchează astfel introducerea forței aburului în industria n oastră, pe la mijlocul secolului al XIX-lea.

— La cîtiva ani după aceea, ia ființă la București o a 2-a moară cu abur. Ea este importată de la Viena de către firma „Martinovici și Assan”

⁸ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond R.E.A.Z., dosar nr. 18/3 1858, p. 68—73.

⁹ „Anunțătorul român”, nr. 17 1857; 79 1859.

¹⁰ Ibidem, nr. 17 1857, 49, 83 1858.

¹¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Interne, Moldova I, dosar nr. 118/1859,

și această întreprindere capitalistă a cunoscut o perioadă de funcționare destul de lungă.

— Capitalul investit în industria cu abur — incipientă — a morăritului aparține unor comercianți și el se concentrează mai ales în principalele orașe ale țării : București, Iași și Craiova ; pe moșii, o densitate maximă a acestui fel de mori înregistrează ocolul Bahluiul.

— Grupînd un număr de lucrători superior față de întreprinderile de mici proporții ce le preced, morile cu abur presupun un profit capitalist mărit, în timp ce plata forței de muncă lăsa de dorit, ca în cazul de la moșia Țigănești semnalat mai sus.

R É S U M É

Un intéressant domaine de la recherche scientifique c'est celui concernant l'évolution de la technique industrielle de la meunerie dans les Principautés de la Moldavie et de la Valachie — où la culture des céréales est connue depuis l'antiquité. Ici, l'existence documentaire des moulins à eau est multiséculaire ; on commence à installer dans cette contrée des moulins à vapeurs à peine dans la première moitié du XIX-ème siècle.

Le premier moulin à vapeurs est attesté — dans nos documents des Archives d'État — en 1845 à Bucarest et notamment près de Colentina. Quelques années plus tard, on en construit d'autres deux : à Iassy et à Craiova, dont l'outillage était importé de France.

La deuxième moitié du XIX-ème siècle est inaugurée dans les Principautés par l'installation de plusieurs moulins à vapeurs (à côté desquels continuaient, bien sûr, à fonctionner des moulins ; à'eau, plus rarement à cheval et à vent). Le plus connu à Bucarest est celui d'Assan, importé en 1853 de Vienne. Cette dernière entreprise a connu un développement assez important et de longue durée.

Par l'extension de l'industrie des moulins mécaniques, ce sont les patrons qui obtenaient d'importants profits pendant que les ouvriers étaient mal payés, comme le prouve le cas du moulin Țigănești en Moldavie.

DEPOSEDAREA CLĂCAȘILOR DE LOTURILE LOR (1859—1864)

GH. GEORGESCU-BUZĂU

Știm că trecerea de la producția restrânsă, de consum, caracteristică orînduirii feudale, la producția de schimb, de cereale-marfă, caracteristică orînduirii capitaliste a determinat, pe de o parte, agravarea exploatării țărănimii, iar pe de altă parte deposedarea de pămînt a țăranilor care mai rămăseseră liberi, precum și a rumânilor și vecinilor mai întîi, iar apoi a clăcașilor, de loturile ce aveau în folosință de la boieri și mănăstirii.

Deposedarea acestora se constată din prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd au loc eliberării din starea de rumânie, la care boierii consimt, punînd, de regulă, clauza : „însă numai capetele lor fără de moșie”¹. Sînt foarte rare, în această vreme, exemplele cînd „eliberarea” individuală se face în deplinătatea ei, adică înapoiindu-se celui „eliberat”, celui „judecit” și ocina bineînțeleș în schimbul unui greu preț de răscum-părare².

Numai eliberările colective, pe care rumânii și vecinii le obțin cu greu de la unii domnitori, în urma unor procese îndelungate pentru „slobozenie” sau prin unele inițiative domnești, sînt însoțite și de restituirea ocinelor, ceea ce aduce domnitorilor respectivi venituri importante.

Această tendință a boierimii de a elibera pe rumâni și vecini fără pămînturi, se va accentua spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea este concretizată pe plan general pentru Țara Românească, în reforma din 1746 de desființare a rumâniei³ iar pentru Moldova în reforma similară din 1749⁴.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, și anume după tratatul de la Adrianopol (1829) care, ca factor extern, a impulsionat procesul intern al producției și schimbului de mărfuri, această tendință este exprimată în Regulamentul organic. În art. 144 din Regulamentul organic

¹ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 330—331, nota 2, documentele din : 1650 mai 10, 1653 august 5, 1661 ianuarie 16.

² Mitrea paharnicul din Mihăești (Vilcea) judecește în anul 1625 pe rumânul său, „pre Martin de la Tătești, pre el și pe feciorii lui cîți vor fi di la trupul lui și cu toată casa lui și cu siliștea lui și cu un loc supt Mlac, drept 20.000 de aspri gata” (Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, Colecția Achiziții Noi, doc. nr. CCLXXXVIII/2).

³ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, Edit. Acad. R.P.R. [1961], nr. 300.

⁴ *Ibidem*, vol. II, Moldova, nr. 260.

al Țării Românești se precizează că „proprietarul”, respectiv boierul, va fi slobod „să depărteze pe lăcuiitorii ce ar avea prea mulți după asemenea întinderii moșiei sale”, iar în art. 127 din Regulamentul Moldovei se prevede, în același sens, că „este volnic și stăpînul a depărta ... pe sătenii carii ar fi de prisos piste analoghia moșii sale”. Se dădea astfel contur tendinței mai vechi de a degreva proprietatea boierească și mănăstirească de servituțiile feudale, pentru a fi transformată în proprietate de tip capitalist, „sacra și inviolabilă”. În acest sens Regulamentul organic pune în circulație și termenul de „proprietar” în locul aceluia de boieri, stăpîn de moșie de tip feudal.

Reprezentanții boierilor în „Comisia proprietății” din cadrul revoluției de la 1848 în Țara Românească au susținut aceeași formulă a eliberării clăcașilor fără improprietărire. În contrast cu aceștia și exprimînd punctul de vedere, unanim acceptat, al conducerii revoluției, N. Bălcescu va scrie în articolul său *Mersul revoluției în istoria românilor* că: „Revoluția de la 1848 a vrut ca românul să fie nu numai liber, dar și proprietar, fără care libertatea și egalitatea e minciună”⁵.

Cele două legiuri din 1851, date în Țara Românească de Barbu Știrbei și în Moldova de Grigore Ghica, precum și proiectul de reformă agrară conceput de Comisia centrală de la Focșani în sens reacționar, prezentînd eliberarea clăcașilor fără improprietărire, au reflectat mai accentuat această tendință. Proiectul de lege rurală al Comisiei Centrale de la Focșani astfel conceput în anul 1860, a și fost prezentat în Adunarea Legiuitoare în mai 1862 și votat în ședința din 11 iunie 1862, „ca batjocoră a aniversării zilei de 11 iunie 1848”⁶. Cunoscutul și vibrantul discurs pe care Mihail Kogălniceanu l-a ținut împotriva acestui proiect în ședința Adunării de la 25 mai 1862, acuzînd pe autorii lui că veneau cu o lege care era mai înapoiată chiar decît legiurile din 1851, pentru că îi arunca pe țărani pe drumuri sau, cum spune el, le dădea „doar libertatea păsărilor care se gonesc de pe un copac plin de fructe pe un copac cu crengi goale”, a fost zadarnic⁷.

Nu mai că domnitorul Alexandru Ioan Cuza a refuzat să sancționeze legea, proiectul nefiind „conform dorințelor” sale și neîmpăcînd „interesul național”, cum argumentează însuși domnitorul⁸.

Paralel, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea tinde să lichideze ultimele resturi de proprietate moșnenească și răzeșoască. Astfel sînt jefuiți în masă răzeșii din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc de Constantin Vodă Ipsilanti și apoi de familia Balș, cei din ocolul Vrancei de la Iordache Ruset vistiernicul, moșnenii din Brănești (Dimbovița)⁹, moșnenii din Bezded și Țița (Dimbovița) de către logofăul Ștefan Belu, pe care Iordache Goleșcu l-a caracterizat plastic, în versul „Belu belește”¹⁰;

⁵ N. Bălcescu, *Opere*, ediție critică de G. Zane, vol. I, București, 1940, p. 106.

⁶ M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țăganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, Discurs rostit la Academia Română, București, 1891, p. 42.

⁷ Gh. Georgescu-Buzău, *Mihail Kogălniceanu înnoitorul*, Edit. de Stat, București, 1947.

⁸ L. Rădulescu Pravăț, *Activitatea lui Mihail Kogălniceanu pînă la 1866*, Iași, 1913, p. 204.

⁹ I. Ionașcu, *Răpirea pămîntului ce aparținea moșnenilor din Brănești de către boierul Diamandî Cărpenșeanu în preajma anului 1821*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, I, (1950), vol. I, iulie — decembrie, p. 102—111.

¹⁰ I. Ghica, *Serieri* ediția P. V. Haneș, București, 1914, vol. III, p. 40—42.

Alexandru Vodă Suțu deposedează pe ȧrgovișteni¹¹, iar Mihai Vodă Sturza acaparează o seamă de moșii răzeșești de pe văile mănoase ale rîurilor Moldovei¹². N. Suțu arată că prin anul 1838, din 1933 de moșii din Moldova, 1092 erau deținute de familiile boierești, adică aproximativ 56 %, 396 de mănăstiri, sau aproximativ 21 %, iar cele 140.818 familii de țărani stăpîneau 448 moșii sau aproximativ 30 %¹³. Pe la 1840, N. Istrati recunoaște că „în ziua de astăzi foarte puține moșii au mai rămas pe la răzeși, din pricină că unora dintre noi le vine mai ușor să numere bani pe cîtiva stînjeni de pămînt în moșia răzeșească și apoi, încetișor, prin feliuri de amestecături, să se lățească peste bieții răzăși” și conchide că „încă puțin, și răzăși cu moșie în Moldova nu se va mai afla”¹⁴.

Această deposedare de pămînturi a țărănilor liberi s-a intensificat și în Țara Românească. Cam în aceeași vreme, repartitia proprietății, aici, era următoarea: din totalul de 3590 sate, 2416, adică aproximativ 67 % aparțineau boierilor, 527, adică aproximativ 15 %, aparțineau mănăstirilor, și numai restul de 637, adică 18 %, mai rămăsese în proprietatea moșnenilor¹⁵.

Deposedările¹⁶, fie ale puținilor țărani liberi de pămînturile lor, fie ale clăcașilor de loturile ce aveau în folosință, se înmulțesc după formarea statului național la 24 ianuarie 1859. Unirea Principatelor, dublată de consolidarea pieței interne, a înlesnit atît devzoltarea comerțului intern, cît și a celui extern. În primul an după Unire, în 1860, exportul s-a ridicat, valoric, la suma de 166.166.407 lei iar importul la 62.718.263 lei pentru ca în 1868 exportul să atingă suma de 198.025.684 lei, iar importul 90.789.519 lei¹⁷, ceea ce reprezintă o creștere de aproximativ 70 % în decurs de 9 ani.

Țărănimea își legase mari speranțe de Unirea țărilor române, în sensul că aceasta va fi urmată de reforme democratice și în deosebi de reforma emancipării și împrîrietării clăcașilor. Întîrzierea înfăptuirii acestei reforme epocale, cerută ultima oară de reprezentanții țărănimei în Adunările ad-hoc nu poate fi cituși de puțin motivată nici măcar pînă la recunoașterea Unirii de către marile puteri europene spre sfîrșitul anului 1861, cum s-a încercat a se demonstra¹⁸. Cu ani în urmă¹⁹ am încercat să arăt care este adevărul istoric în această problemă.

Drama țărănimii a continuat, așa dar, după 24 ianuarie 1859, adăogindu-i-se un nou act, mai sumbru, care s-a prelungit pînă la decretarea

¹¹ *Istoria României*, vol. III, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 681.

¹² Gh. Georgescu-Buzău, *Un mare latifundiar în Moldova după tratatul de la Adrianopol: Mihail Sturza*, în „Studii și referate de istorie modernă”, București, 1957, vol. I, p. 1—24.

¹³ N. Sourzo, *Notices statistiques sur la Moldavie*, București, 1941, p. 276.

¹⁴ N. Ist. atî, *Cîteva documente moldovenesti*.

¹⁵ J. A. Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, tom. III, p. 1—37. Admitem datele lui J. A. Vaillant pînă la o încercare de evaluare pe bază de izvoare interne. Ne gîdim în primul rînd la cele 3 catagrafii din perioada regulamentară.

¹⁶ Pentru Moldova vezi și Gh. Platon, *Frîmintări țărănești în Moldova în preajma Unirii*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 115—126.

¹⁷ P. S. Aurelian, *Tera nostra*, Schițe economice asupra României, București, 1875, p. 179.

¹⁸ Dan Berindei, *Problema agrară în dezbaterile divanului ad-hoc și a Adunărilor Țării Românești (1857—1861)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 1.

¹⁹ Gh. Georgescu-Buzău, *Aspectul agrar al revoluției din 1848 în Țara Românească*, Edit. de Stat. București, 1948; Mihail Kozlovski, *Încercarea*.

reforme agrare în august 1865, devenită posibilă numai în urma loviturii de stat de la 2 mai 1864.

Documentele privind frământările țărănești în perioada 1859 — 1864 — adunate în cadrul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei R. S. România de un colectiv din care am făcut parte — ne dau posibilitatea să reconstituim acest ultim act al îndelungatului feudalism prelungit pînă în această vreme în cele două țări române.

Ne vom opri, în acest studiu, numai asupra unui aspect — depozarea clăcașilor de loturile lor în perioada premergătoare reformei din 1864.

Din materialul documentar reiese că depozarea țăranilor, în această vreme a clăcașilor, de pămîntul aflat în folosință cunoaște intensitatea cea mai mare după primele patru valuri anterioare ²⁰.

Intensificarea depozării clăcașilor de loturile lor în această vreme a fost, pe de o parte, consecința dezvoltării schimbului de mărfuri în noile condiții create de Unirea țărilor române, iar pe de altă parte s-a datorat tendinței „proprietarilor” de a degreva moșiile de sarcinile feudale în ajunul reformei agrare care devenise iminentă încă din 1863.

Dosarele masive privitoare la așa zisele „strămutări” arată proporțiile acestei depozări.

Nu ne referim decît în treacăt la strămutările „de bunăvoie”, cerute de clăcași de la proprietari și obținute de multe ori cu ușurință — firește, prin acoperirea pretențiilor acestora prevăzute în cele două legiuri din 1851. Observăm că aceste cereri de strămutare din partea țăranilor erau acceptate de proprietarii interesați să-și „elibereze” moșiile și să reia loturile date în folosință clăcașilor. Dintre numeroasele exemple de acest fel menționăm strămutarea cerută în toamna anului 1862 de 20 de clăcași de pe moșia Rusăneștii de Jos (Romanăți) a lui Al. G. Golescu. Acesta a consimțit la strămutarea „prin împlinirea tuturor formelor prevăzute de lege” ²¹. Zece familii de clăcași s-au strămutat atunci pe proprietatea Plăviceanca a bisericii Crețulescu din București, cinci familii pe proprietatea Rusăneștii de Mijloc a lui Nicolin Jianu iar alte cinci familii pe moșia Studina ²².

Dar nu strămutările „de bunăvoie”, ci alungările de pe moșii, „isgonirile” — termen folosit frecvent în actele oficiale și mai ales în plîngerile țăranilor — exprimă adevărata realitate și asupra lor vom stăruî.

Multe cereri de „strămutare”, în această categorie, făcute de proprietari sau arendași, se bazează pe art. 144 al legiurii de la 1851 din Țara Românească sau, în Moldova, pe art. 23 al legiurii agrare analoage, prin care se tinde la transformarea stăpînului feudal în proprietar absolut, de tip capitalist, mai categoric decît o făcuse Regulamentul organic. „Pro-

²⁰ Primul val, în perioada dezvoltării feudalismului, după legătura lui Mihai pînă la reformele lui Constantin Mavrocordat (1746 și 1749); al doilea, după aceste reforme pînă la Regulamentul organic (1831 — 1832), adică în perioada descoperirii feudalismului și a începuturilor capitalismului; al treilea, după punerea în aplicare a Regulamentelor organice pînă la legiurile din 1851; al patrulea după aceste legiuri pînă la unirea țărilor române (1859).

²¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul de Interne, Rurale — Comunal, dosar nr. 1516/1863, f. 50.

²² Ibidem, f. 41 și 65.

prietatul", conform articolelor citate, putea folosi moșia cum credea mai bine, lăsând pe ea sau expulzând atîți țărani cîți va voi ²³.

Strămutările sînt cerute de proprietari și arendași în complicitate, cum procedează „proprietarul” D. Polizu pentru alungarea a doi clăcași de pe moșia Polizești ²⁴.

Unii „proprietari”, care pînă atunci nu se grăbiseră să parceleze loturile lăsate în folosință țăranilor după legea din 1851, în 1859 și după aceea, cînd reforma agrară devenea inevitabilă, trec în grabă la împărțirea acestor loturi, fără a se gîndi la consecințe, fapt ce îngrijorează organele ad-tive care iau unele măsuri de prevenire a „dezordinilor”. Astfel, la 24 aprilie 1859, administratorul județului Dolj, N. Opran, seria Ministerului de Interne : „Mai mulți dintre proprietarii și arendașii din acest district în curs de șase ani de zile de cînd s-a făcut legiuirea pentru darea pogoanelor legiuite locuitorilor chiriași în tarlale, n-au făcut nici o punere la cale, ci tocmai acum, în cel din urmă an, voește a pune în faptă expusa legiuire, cînd se așteaptă de toți îndeobște promulgarea noilor legiuri, din care cauză la mai multe proprietăți locuitorii s-au ezaltat vîzînd că arendașii voește a-i strămuta din vechile lor locuri ce le au curățate din topor, încît subsemnatul s-a văzut silit, ca să eviteze orice scandal, mai virtos în timpul de astăzi cînd se cere unire în toate clasele”, să ceară subcîrmuitorilor a împiedica pe proprietari și arendași de a mai strămuta pe locuitori „tocmai acum în timpul muncii pămîntului” ²⁵. Ministerul, deși dă dezlegarea cerută administratorului, observă totuși că strămutările sînt îngăduite în ultimul an al „periodului” ²⁶. Asemenea practici se constată și în județul Dimbovița ²⁷ iar din Vlașca prefectul raportează alarmat despre creșterea împotririi țăranilor față de cele „în ființă legiuri” semnăind „pornirea lor în gloată la Capitală”, în aprilie 1859 ²⁸. Presiunile săvîrșite de proprietari și arendași asupra clăcașilor, pe diverse căi, aveau ca scop îndepărtarea acestora din urmă. În martie 1859, locuitorii clăcași din Izvorul de Sus (Argeș), într-o jalbă către Ministerul de Interne, arată că din cauza unor asemenea presiuni „sîntem gata a ne sparge satul” ²⁹.

Marii proprietari hotărâse ei înșiși izgonirile, fără respectare termenului legal de un an, punînd autoritățile — care trebuiau totuși să-și dea aprobarea — în fața faptului împlinit. Așa procedează N. Bibescu, izgonind pe clăcașul Costache Vinătorul de pe moșia Brezoaia ³⁰.

Sub amenințarea izgonirii, proprietarii sau arendașii fac adesea presiuni pentru a sili pe clăcași să consimtă la condiții mai grele de exploatare, iar alteori pentru a smulge de la cei mai înstăriți chiar sume de bani spre a-i „tolera” să șadă mai departe pe moșie. Locuitorul Ștefan Radu,

²³ O analiză minuțioasă a acestor articole vezi la Marcel Emerit, *Les pays roumains depuis le traite d'Adrinople jusqu'à la liberation des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, 577 p. V. Maciu a reluat această analiză, în 1955, în articolul *Caracterul legiunilor agrare din România din deceniile VI și VII ale secolului XIX*, în „Comunicări și articole de istorie”, Societatea de științe istorice, București, 1955, p. 59—79.

²⁴ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul de Interne, Țara Românească, Rurale-Comunale, dosar nr. 900/1860, f. 524.

²⁵ Ibidem, Administrative, dosar nr. 16/1859, f. 745.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, f. 773.

²⁸ Ibidem, f. 688.

²⁹ Ibidem, f. 780.

³⁰ Ibidem, Rurale-Comunale, dosar nr. 900/1860, f. 524.

izgonit din Comuna Crovu (Vlașca), de pe moșia Marghioalei Arion, împreună cu alți 3 clăcași, s-au statornicit vremelnice în comuna Naipu. Într-o jalbă către Ministerul de Interne, în martie 1865, Ștefan Radu arată că ceilalți trei s-au întors la urma lor, „primindu-i arendatorul cu profit de opt lire”, iar pe el l-a respins „neiertându-mă mijloacele să dau ce-mi cerea aflindu-mă sărac”³¹.

Consimțământul clăcașilor pentru a se strămuta, pe care proprietarii sau arendașii trebuiau totuși să-l aibă, este, de cele mai multe ori, impus printr-o adevărată teroare. Astfel clăcașu Matache al Popii, izgonit de proprietarul Grigore Balotă, arată că a consimțit să plece spre a scăpa de „niște asemenea arbitralități și șicane din partea d-lui Balotă”³².

Proprietarii manevrează unele consilii satești pentru a cere ele izgonirea unor consăteni, prezentându-i autorităților ca „răi nărăviți”, cum face obștea satului Lupșanul (Ialomița) la 28 septembrie 1862. Unele consilii comunale sprijină pe proprietari, când cei izgoșiți fac cerere de revenire, așa cum procedează consiliul comunal al comunei Crețești (Ilfov), declarându-se de acord cu izgonirea clăcașului Mihăiță Anastase Grecu pentru că : „Este unul din aceia ce în toată vremea umblă cu intrigi la toți lăcuitorii și îndemnează pentru contra (sic !) proprietății...”³³.

Proprietarii cer adesea ca strămutările să se facă imediat, uneori în momente imposibile, în pragul iernii sau în plină iarnă, fără respectarea termenului legal, alteorii înainte de stringerea recoltei, pentru a-și însuși recolta celor izgoșiți³⁴. Abuziv, proprietarii impun izgonirea chiar când sînt în curs de judecare procesele intentate de clăcași împotriva izgonirilor. Strămutările abuzive sînt recunoscute chiar de unele organe locale sau de Ministerul de Interne. Strămutările cerute primăvara, înainte de a începe munca cîmpului aveau drept scop însușirea loturilor clăcașilor pentru a fi cultivate de proprietari sau de arendași.

Evaluarea despăgubirilor pentru țărani izgoșiți se face, de obicei, sub orice așteptări, de către proprietari în complicitate cu autoritățile locale iar uneori prin sfidarea acestora. Clăcașul Niță Fianu de pe moșia Valea Foi (Muscel), de pe care încearcă să-l izgonească, încă din 1862, proprietarul Grigore Anghelleanu prin fel de fel de samavolnicii și distrugerii se plînge prefectului de Muscel, în aprilie 1864, că dacă îl va izgoni, *va rămîna pe drumuri cu un cîrd de copii și fete de măritat*. Referindu-se la despăgubirea fixată de proprietar, socotindu-l chiar dator, clăcașul protestează spunînd : „mai are să-mi mai dea, iar nu să-i dau”³⁵. Uneori proprietarii pentru a-și degreva moșia, consimt la despăgubiri mai mari decît cele legale spre a determina pe clăcași să se strămute. Așa procedează proprietarul moșiei Dîrvari (Ilfov), dar sătenii nu se lasă ademeniți³⁶. Adesea proprietarii nu plătesc despăgubirile evaluate legal. De pildă clăcașul Toader Mareș izgonit în anul 1860 de pe moșia Valea Lungă (Prahova), nu era despăgubit de proprietarul Iorgu Cantacuzino, nici în mo-

³¹ Ibidem, dosar nr. 1519/1863, f. 142.

³² Ibidem, dosar nr. 1070/1862, partea II-a, f. 74.

³³ Ibidem, dosar nr. 900/1860, f. 749.

³⁴ Ibidem, dosar nr. 819/1859, f. 289. Cerere de îndepărtare „în vremea muncii”, pe moșia Fierbinți (Ilfov) a lui Alex. Scarlat Ghica.

³⁵ Ibidem, dosar nr. 1512/1863, f. 39.

³⁶ Arh. St. jud. Ilfov, Prefectura Ilfov, dosar nr. 565/1861, f. 369.

mentul decretării reformei agrare, în 1864, cu toate ordinele date de Ministerul de Interne în urma petițiilor celui prigonit. În jalba sa din 18 februarie 1863, Toader Mareș spune: „Am luat știință că d. proprietar voește <el> a-mi prețui averea. Oare drept va fi, d-le ministru, de va fi adevărat, cu sudoarea ostenelelor părinților mei și a mea pînă în vîrsta în care mă vedeți, să muncesc o sută de ani și să mi se ia averea ca lucru ce nu ar fi fost al meu? Și dacă ați găsi de cuviință a mi se lua averea mie și altor săteni ce au suferit ca mine, fi-va drept a ne mai așeza pe pămînturile române?... Nu am găsi mai multă mintuire în alte țări streine?”³⁷ M. Kogălniceanu, în calitate de ministru de interne, a dat un ordin drastic în iunie 1864, către prefectul de Prahova ca „din orice avere mișcătoare a d-lui Cantacuzino să îndestule pe suplicant... pînă în zece zile” și să trimită ministerului chitanța petiționarului că a primit suma³⁸. Deși trebuia ca pînă la începutul lunii iulie să fie executat ordinul ministrului de interne, prefectul de Prahova de-abia la 7 august intervenea cu o nouă amîinare, cerînd dosarul referitor la deferendul dintre Toader Mareș și moșierul Cantacuzino³⁹.

Un alt caz asemănător, dintre multe altele, este acela al clăcașului Ștefan Radu, care nu primise nici pînă în iulie 1865 despăgubirea ce-i fusese fixată de prefectura județului Vlașca la 20 septembrie 1863, cînd fusese izgonit de pe moșia Crovu a Marghioalei Arion⁴⁰.

Unii dintre țăranii nedespăgubiți refuză să plece din satele respective, adăpostindu-se pe la cănsăteni, care se solidarizează cu ei.

Cele mai frecvente motive invocate de proprietari în sprijinul cererilor lor de strămutare sînt acelea de „intriganți”, „instigatori” sau de nesupunere la îndeplinirea drepturilor „proprietărești”. Dacă în multe cazuri această acuzare corespunde realității uneori ea nu e decît o mistificare, un simplu pretext. Una dintre cele mai flagrante mistificări de acest gen găsim în cazul țăranului Lupu Andronoiu, a cărui izgonire din comuna Greabănu (Rîmnicul—Sărat) a fost cerută de proprietăreasa Luxandra Racoviță, prin fratele ei Gr. Suțu, sub pretextul că atentase la viața arendașului, Hristu Anghelidis care, de spaimă, ar fi părăsit moșia în toiul secerișului. Țăranul fusese deferit justiției, dar pus în libertate pe cauciune și lăsat mai departe în sat. „Atentatorul”, într-o jalbă adresată domnitorului, cu prilejul trecerii acestuia prin „district” arăta adevărul: „Domnul prefect al districtului Rîmnicul-Sărat... prin subprefectul Rîmniculului de sus mă executează cu asprime de a eși din comuna Greabănu, unde îmi am locuința de mai bine de 80 de ani, sub pretext că așa este voința plenipotentului doamnei Ruxandra Racoviță”.

Domnitorul convingîndu-se de dreptatea țăranului a ordonat verbal la 3 septembrie 1864 să oprească izgonirea bătrînului⁴¹.

Pentru izgonirea fraților Dincă și Ilie Craia de pe moșia Goștinari (Ilfov) a lui Barbu Belu s-a invocat ca motiv faptul că instigaseră pe țărani, mai întîi în plasa Sabarului, să participe la mișcarea din ianuarie 1862 de

³⁷ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul de Interne, Rurale — Comunale, dosar nr. 1070/1862, partea II, f. 251 și 291.

³⁸ Ibidem, f. 362.

³⁹ Ibidem, f. 365.

⁴⁰ Ibidem, dosar nr. 1519/1863, f. 140.

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 1515/1863, f. 94 și 97.

sub conducerea lui Mircea Mălăieru ⁴², iar apoi în plasa Cilniștii (Vlașca), în comuna Fălăștoaca, unde fuseseră strămutați, precum și în comunele vecine Comana și Budeni ⁴³.

Sub învelișul tuturor motivelor și pretextelor invocate de proprietari și arendași se ascundea, tendința acestora de a valorifica întreaga suprafață a moșiilor în beneficiul lor. Acest adevărat motiv este arătat chiar de unele autorități care observă „lăcomia de câștig” sau „rea năvălire” proprietarilor și arendașilor.

Fie prin oamenii lor, fie cu concursul unor autorități locale, proprietarii și arendașii întrebunțează împotriva țăranilor pe care vor să-i izgonească o teroare de neînchipuit, distrugându-le casele, grajdurile vitelor, coșarele, luîndu-se vitele și recolta pentru a-i sili să se mute ⁴⁴.

Șase locuitori din Glăvănești (Tecuci) se plîng Ministerului de Interne la 27 decembrie 1863 că „posesorul” (arendășul), „li-au stricat casele în lipsa lor și le-au izgonit fimeile” ⁴⁵.

„Mi-au tăiat casa și tot cuprinsul ce l-am avut” — se plînge Petru Sîrbu din Cernica (Ilfov) în urma unui astfel de act de vandalism săvîrșit de doi călugări ai mănăstirii cu mai mulți țigani ⁴⁶.

Alteori casele locuitorilor sînt ocupate, pur și simplu de proprietari și arendași.

În afară de însușirea locurilor de hrană ale clăcașilor izgoniți, depozitarea se mai face prin scoaterea lor din „vechile pogoane”, mai fertile și expedierea parțială în pămînturi mai proaspete sau mai depărtate. Este cazul clăcașilor de pe moșia Segarcea (Teleorman) cu suprafață de 14.000 pogoane, în primăvara anului 1863. ⁴⁷

Țăranii nu sînt depozdați numai de locurile de hrană ci și de izlazurile pe care proprietarii le ară apoi pentru a le transforma în ogoare. Arendașul moșiei Cartojani și Sadina (Vlașca), după ce a arat, în primăvara anului 1858, un izlaz al vitelor, „rămînîndu-ne vitele muritoare de foame” — cum se plîng țăranii — în primăvara anului 1859 vrea să are și al doilea izlaz ⁴⁸.

Uneori urmărind depozitarea clăcașilor, proprietarii și arendașii delimitează moșiile astfel încît să taie căile de comunicație ale țăranilor. Un astfel de caz s-a petrecut la Chirnogi în primăvara anului 1863 ⁴⁹.

Victime ale izgonirilor sînt uneori clăcașii înstăriți care dispuneau de mai mult loc de hrană ⁵⁰, alteori bătrîni care nu mai puteau munci ⁵¹ sau „vechilii” (reprezentanții, înlocuitorii) țăranilor la procese ⁵². Se în-

⁴² Ibidem, Administrative, dosar nr. 36/1862, f. 7.

⁴³ Ibidem, f. 1—5.

⁴⁴ Ibidem, Rurale — Comunale, dosar nr. 1070/1862, partea II, f. 76 și 97.

⁴⁵ Ibidem, Administrative, dosar nr. 70/1864, f. 39 v—40.

⁴⁶ Ibidem, Rurale — Comunale, dosar nr. 1069/1862, partea I, f. 340.

⁴⁷ Ibidem, fond Ministerul Agriculturii, Bunuri mici, dosar nr. 3/1863, f. 384.

⁴⁸ Ibidem, fond Ministerul de Interne, Țara Românească, Administrative, dosar nr. 6/1859, p. 445, ibidem, dosar nr. 146/1861, f. 6.

⁴⁹ Bibl. Acad. R.S. România, ms. 4866, f. 164.

⁵⁰ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul de Interne, Țara Românească, Rurale — Comunale, dosar nr. 1513/1863, f. 8 și 16; 1510/1863, f. 146, 149—150 și 163.

⁵¹ Ibidem, dosar nr. 1512/1863, f. 5; ibidem, Administrative, dosar nr. 18/1859, f. 190 și 191 etc.

⁵² Ibidem, Rurale — Comunale, dosar nr. 1800/1863, f. 2, 7—8 etc.

tilnește și cazul izgonirii rudelor unor țărani care au ucis pe proprietar, cum s-a întâmplat la Cojasca (Dimbovița) ⁵³.

În afară de strămutări mai restrinse, proprietarii făceau uneori și cereri de izgoniri în masă, invocând regulamentul pentru alinierea satelor ⁵⁴. Căpitanul Ahil Teohari, proprietarul moșiei Ciocănești (Romanțați) cere, la începutul anului 1859, desființarea unui întreg cătun alcătuit din 40 familii de țărani, invocând acest regulament ⁵⁵. Alte cereri de izgoniri masive înregistrăm pentru un cătun al satului Amărăști (Dolj) în primăvara anului 1860 ⁵⁶, pentru 18 clăcași din Bălcești (Argeș) ⁵⁷, pentru 22 „chiriași” din Gîrla Mare (Mehedinți) ⁵⁸, pentru 37 locuitori din Stănești (Vlașca) ⁵⁹, pentru mai mulți țărani din Plopi (Mehedinți) ⁶⁰ și pentru 36 locuitori din Scheia (Dimbovița) ⁶¹. Unele cereri sînt aprobate de Ministerul de Interne, altele respinse, probabil pentru a se preveni eventualele răzvrătiri locale.

Dacă la aceste strămutări forțate se adaugă numeroasele strămutări „de bună voie”, unele masive, ne putem da seama de proporțiile ce luase depozedarea clăcașilor de către proprietari în această perioadă premergătoare reformei agrare din 1864.

Strămutările devin mai frecvente din anul 1863, odată cu venirea guvernului Mihail Kogălniceanu de care se temeau marii proprietari întrucît avea în programul său problema agrară. În unele documente se arată precis că ele sînt făcute pentru că „vine reforma” ⁶². Printr-o circulară din 9 noiembrie 1864 M. Kogălniceanu, ca ministru de interne, recomandă prefectilor paza ordinii și legalității în așteptarea soluționării chestiunii rurale ⁶³. În această vreme, mulți dintre țărani izgoniți cer anularea strămutării lor, pentru a beneficia de reforma agrară iminentă ⁶⁴. Paralel, și mai ales după 2 mai 1864 proprietarii recurg la diverse amăgiri și samavolnicii pentru a intensifica depozedarea clăcașilor de pămînturi ⁶⁵. După 14 august 1864, rolul acestor silnicii crește.

Pentru a opri strămutările M. Kogălniceanu, în afară de anularea unora prin ordine ministeriale, dă cîteva circulare pentru stăvilirea abuzurilor, dar acestea nu sînt pretutindeni executate de autoritățile administrative locale care pactizau cu reacțiunea ⁶⁶. Așa fiind, proprietarii au mai continuat, prin unele suptefugii, strămutarea țăranilor, chiar după de-

⁵³ Ibidem, dosar nr. 900/1860, f. 376 etc.

⁵⁴ Ibidem, dosar nr. 819/1859, f. 809—910 și 909—910.

⁵⁵ Ibidem, f. 178—179 și 866—868.

⁵⁶ Ibidem, dosar nr. 900/1860, f. 156—158.

⁵⁷ Ibidem, f. 219—222.

⁵⁸ Ibidem, dosar nr. 1511/1863, f. 27.

⁵⁹ Ibidem, dosar nr. 1519/1863, f. 60.

⁶⁰ Ibidem, dosar nr. 1069/1862, partea I, f. 64, 65, 77, 108 109, și 131.

⁶¹ Ibidem, f. 142—143.

⁶² Ibidem, dosar nr. 1518/1863, f. 34.

⁶³ Ibidem, dosar nr. 1839/1863, f. 5 și 6.

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 1508/1862, f. 6.

⁶⁵ Ibidem, dosar nr. 1893/1863, f. 12.

⁶⁶ Ibidem, Administrative, dosar nr. 272/1864, f. 193 și 229.

cretarea reformei ⁶⁷. Paralel, țărani strămutați anterior cer revenirea la vechile locuri pentru a beneficia de legea rurală ⁶⁸.

Din numeroasele documente ale acestei perioade reiese, pe de o parte, că reforma agrară de la 1864 se datorește și presiunii crescînde a țărănimii, iar pe de altă parte că o mare parte a țăranilor nu a mai putut beneficia de reforma agrară, din cauza stratagemii la care au recurs moșierii, fie amăgindu-i pe clăcași cu eliberarea în anii dinaintea reformei, fie izgonindu-i printr-un șir de samavolnicii aproape de neînchipuit. Prin urmare, faptul că foarte mulți, clăcași n-au mai putut beneficia de reforma agrară de la 1864 a fost epilogul acestei dezmoșteniri prealabile practicate de moșieri între anii 1859—1864.

RÉSUMÉ

La loi rurale de 1864, ne peut être bien comprise sans de sérieuses connaissances de l'époque qui a succédé aux lois agraires de 1859, une période dont les recherches étaient encore au commencement de notre historiographie.

Dans la conception des boiards le passage au nouveau régime suppose non seulement le dégrèvement de grandes propriétés des servitudes féodales, mais aussi la transmission tant qu'il est possible, de toute la surface des domaines dans la propriété absolue, de type capitaliste. Voici pourquoi, surtout après l'année 1851 en pressant l'apparition de la nouvelle réforme, de nombreux boiards ont recours par des moyens perfides ou des plus forcés, en se prévalant de certaines prévisions de la loi de 1851, à l'écartement des serfs de leur domaine, pour n'être pas obligés à une future attribution de terre de leur propriété.

Dans cet article l'auteur s'appuyant sur des données concrètes, aborde cet aspect grave de la question agraire, de 1859 à 1864, quand on a décrété la loi rurale.

⁶⁷ Ibidem, Rurale — Comunale, dosar nr. 1508/1863, f. 3, 6 și 20; 1506/1863, f. 85; 1513 1863, f. 27; 1448 1862, f. 6.

⁶⁸ Ibidem, dosar nr. 1448/1862, f. 8; alte cereri de repunere în drepturi: ibidem, Administrative, dosar nr. 444/1864, f. 11 și 22; ibidem, Rurale — Comunale, dosar nr. 1505/1863, f. 55.

DIN ECOUL PROCESULUI MEMORANDIST

C. CĂZĂNIȘTEANU, GH. PÎRVULESCU

Mișcarea memorandistă, cu toate implicațiile sale sociale, politice și ideologice marchează una din etapele de vîrf ale luptei de emancipare națională a românilor din Transilvania. Ea reprezintă expresia cea mai deplină și fidelă a unității de vederi și de acțiune a românilor de pretutindeni, din totalul inițiativelor întreprinse în acest sens în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Procesul intentat în primăvara anului 1894 fruntașilor români, ce elaboraseră și înaintaseră încă din 1892 suplica revendicativă a națiunii române din Transilvania, se așează printre marile momente care jalonează drumul spre desăvîrșirea unității de stat. Vestea înscenării judiciare de la Cluj, îndreptată împotriva unor oameni care nu ceruseră nimic altceva decît recunoașterea drepturilor legitime ale unui popor oprimat, a stîrnit o puternică reacție protestatară și de sprijin la toate nivelele societății românești. Ea s-a transformat treptat într-o amplă acțiune populară în a cărei arie și manifestări au fost cuprinse categoriile sociale cele mai diferite de la țărani și muncitori pînă la reprezentanții micii burghezii, intelectualității sau ai cercurilor conducătoare din cele mai influente. Dacă manifestările de simpatie, sprijin sau protest ale populației transilvane din perioada anterioară procesului, din timpul dezbaterilor și a pronunțării sentinței, precum și a celor ce au urmat acesteia pînă la eliberarea condamnaților sînt îndeobște cunoscute, fie grație unor însemnări memorialistice, fie unor studii mai vechi sau cercetări recente,¹ adeziunea totală a maselor populare din România veche și a românilor din celelalte provincii aflate sub dominație habsburgică, și formele pe care această adeziune le-a îmbrăcat, sînt mai puțin cunoscute. Nu au fost suficient studiate și subliniate nici ecourile pe care mișcarea memorandistă le-a stîrnit în diversele state europene. Încercăm în rîndurile de față să împlinim aceste lacune — fie și parțial — convinși fiind că aprofundarea

¹ Amintim în acest sens Ion Lepădatu, *Din anii memorandumului*, București, 1941, extras din volumul „Omagiu profesorului Ion Lupaș”; Vasile Gionea, *Ecoul memorandumului în școlile secundare*, Brașov, 1942; dr. Emil Micu, *Memorandul*, Brașov, 1944; V. Netea, *Istoria memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1946; R. Pațiția, *Amintiri din timpul Memorandumului*, publicate de E. Hulea în „Transilvania”, an. 7, din 1944; Z. Piclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal*, în „Revista fundațiilor regale” an I, nr. 5, din 1934; Șt. Pascu, *Răsunetul procesului memorandist în masele populare* Sibiu, 1944; M. Danciu, *Din frământările maselor populare în timpul procesului memorandist* în „Studia Univ. Babeș Bolyai”, Historia, fasc. 1, din 1959, etc.

investigației va putea adăuga alte noi elemente, de natură să întregască tabloul solidarității românești de la sfîrșitul veacului trecut.

Încă cu cîteva luni înainte deschiderii procesului de la Cluj opinia publică din România a început să se agite. Presa și „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor” s-au făcut în chipul cel mai cuprinzător și militant exponentele frămîntărilor și hotărîrii de acțiune a maselor, neliniștite de măsura samavolnică pe care prevedeau că intenționează [să o ia împotriva conducătorilor memorandiști reacțiunea imperială. Apropierea judecării memorandiștilor a dus la intensificarea sensibilă a activității de solidaritate și susținere. Ziarele înserau tot mai frecvent știri despre pregătirile ce se făceau, demascînd caracterul lor abuziv și chemau totodată la luptă pentru împiedicarea intențiilor opresive ale stăpînitorilor străini. „Clujul, vechea capitală a Transilvaniei, va fi transformată în aceea zi (a procesului n.n.) în golgota românilor de peste munți — scria „Curierul român” — căci în aceea zi merită a rămîne veșnic memorabilă în analele neamului nostru, vor pleca la Cluj douăzeci și cinci de frunți ai celor trei milioane de români subjugăți din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș spre a fi judecați și osîndiți. . .”². S-au editat numeroase manifeste, gazete sau foi volante speciale. Prin ele se dădeau asigurări și garanții de ajutorare impricinaților, le era stimulată bărbăția, era reafirmată unitatea în gînd și faptă a tuturor românilor. La București apare într-un număr unic ziarul „Golgota”³, adevărat rechizitoriu al nedreptăților la care erau supuși românii din Transilvania. El cuprindea un înflăcărat elogiu adus echității și libertății, ce vor aureola în ultimă instanță lupta eliberatoare a memorandiștilor și în genere a întregului popor din lanțurile robiei. Sub semnăturile lui V. A. Urechia, P. S. Aurelian, Al. Vlahuță, George Coșbuc sau Mariei Periețeanu-Buzău, în paginile sale au fost publicate materiale străbătute de un cald patriotism, de încredere în izbînda finală. În rîndul acestora se înscrie și poezia „Eroilor martiri” a lui Al. Vlahuță.

Pe lîngă susținuta campanie de presă, în întreaga țară au avut loc mari întruniri de protest și simpatie, organizate în special de „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor”, la care au participat sute de mii de oameni, aparținînd tuturor păturilor și claselor sociale. La 15 aprilie 1894 „Liga” lansa un apel către toate filialele din țară, mobilizîndu-le să organizeze la 19 aprilie o adunare de protest împotriva simulacrului judiciar de la Cluj. „În fața acestui proces — se spunea în apelul amintit — fără seamăn în istoria popoarelor ne-am mișcat adînc și ne-am revoltat și mai mult. De aceea am făcut apel la toată lumea ca în mitinguri mari și entuziaste să-și arate iubirea și solidaritatea lor întreagă cu frații care suferă în numele întregului popor român”⁴. Organizațiile provinciale erau chemate să-și trimită delegați la marele miting ce avea să aibă loc la București „pentru ca să putem da manifestațiunii — explicau inițiatorii — caracterul pulsului românesc”⁵. La fel, filialele din Moldova, trebuiau să-și desemneze reprezentanți la adunarea de la Iași. Aceasta ex-

² „Curierul român”, an. IX, nr. 13—14, din 12 aprilie 1894

³ *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 65 Cf. și V. Netea, *op. cit.*, p. 444—445.

⁴ Bibl. Acad. R.S. România, Arhiva Al. Periețeanu-Buzău, I, imprimate 2.

⁵ *Ibidem*

plică în parte participarea masivă la mitingurile din cele două orașe, adunări considerate pe bună dreptate drept cele mai puternice din câte au avut loc în această perioadă în principalele centre ale țării. Amploarea pregătirilor din București și Iași îngrijorau. Goluchowski, consulul Austro-Ungariei, la București, îi trimetea lui Kalnoky, ministru de externe habsburgic, traducerea germană a unui articol apărut în „Universul” privitor la pregătirile ce se făceau în vederea adunărilor de la 24 aprilie ⁶. Asemenea știri vor constitui obiectul intervenției de peste câteva luni a ministrului de externe pe lângă guvernul român.

La mitingul de la București, din 24 aprilie 1894, înaintea unei mulțimi impresionante s-au perindat la tribună reprezentanți de frunte ai vieții culturale și politice, printre care președintele „Ligii culturale” V. A. Urechia, scriitorul Barbu Ștefănescu-Delavrancea, omul de stat C. A. Rosetti, fostul ministru C. Costaforu, M. Săulescu, Nicolae Filipescu și alții ⁷. Toți aceștia au înfierat în cuvântul lor actul abuziv al autorităților habsburgice, manifestându-și solidaritatea cu membrii comitetului supus judecății. Acum a fost scoasă publicația festivă „Golgota”. În moțiunea adoptată cu acest prilej, cetățenii capitalei își arătau pe lângă deplina lor simpatie și admirație „întregii națiuni române” din Transilvania, încrederea nestrămutată în izbînda cauzei acesteia, „care este cauza dreptății și civilizațiunii” ⁸.

O adunare aproape similară s-a desfășurat în aceeași zi la Iași. Răspunzînd chemării secțiunii din Iași a „Ligii culturale”, de a veni „în număr cît de mare spre a afirma încăodată prin prezența noastră simțămîntele patriotice care ne însuflețesc, dovedind astfel că nu ne vom abate niciodată de la tradițiunea străveche de a lupta pentru triumful marelui idei naționale” ⁹, mii de ieșeni, cărora li s-au alăturat alte mii de delegați din diverse orașe moldovene ca Roman, Vaslui, Birlad, Piatra-Neamț, Moinești, Botoșani, au luat parte la adunarea de protest ținută, din pricina ploii, în incinta cercului din localitate ¹⁰. Dintre vorbitori amintim pe profesorii A. D. Xenopol, Al. Suțu, Culianu, rectorul universității, pe Gr. Macri, decanul baroului ieșean și pe Al. Bădărău ¹¹, delegatul grupului radical din Iași, însărcinat să pronunțe o scurtă alocuțiune ¹². Și aici a fost adoptată o moțiune prin care cei prezenți se declarau solidari cu frații lor de peste munți și-i „încurajau la luptă neînfrîcată, căci cu ei este dreptatea și al lor va fi și triumful” ¹³. În încheiere adresa un apel insis-

⁶ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală, dosar nr. 21/1894, f. 50. Vezi articolul *Manifestațiile de mîne* în „Universul”, an. XII, nr. 94, din 24 aprilie 1894.

⁷ Vezi V. Netea, *op. cit.*, p. 359 și V. Netea, V. Curticăpeanu, *Contribuția societăților cultural-politice la realizarea unității naționale*, în „Analele Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R.” nr. 3–4/1968, p. 169; Ștefan Pascu, *Mișcarea memorandistă și lupta pentru unitatea de stat*, în „Desăvîrșirea unității statului național român”, București, 1968, p. 65.

⁸ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală, dosar nr. 2/1894, f. 13.

⁹ „Evenimentul”, an. II, nr. 359, din 22 aprilie 1894.

¹⁰ „Evenimentul” an II nr. 361, din 26 aprilie 1894

¹¹ Ibidem

¹² Grupul radical din Iași hotărîse în unanimitate să desemneze pe Al. Bădărău ca să rostească un discurs la miting și dispuse cu toți membrii „să fie invitați special a lua parte la această întrunire” („Evenimentul”, an II, nr. 356, din 17 aprilie 1894).

¹³ „Evenimentul”, an. II, nr. 361 din 26 aprilie 1894.

tent presei românești și străine, ca și oamenilor politici români și celor din restul Europei, să intervină în favoarea memorandiștilor ¹⁴.

Dar conform deciziei „Ligii culturale”, cu cinci zile mai înaintea adunărilor de la București și Iași, adică la 19 aprilie 1894, se ținuseră asemenea adunări în toate capitalele de județ și în toate centrele unde „Liga” avea secțiuni și chiar în unele târguri sau sate. Sînt atestate documentar ⁴²¹⁵ de mitinguri desfășurate în toate unghiurile țării: Piatra Neamț, Birlad, Roman, Moinești, Botoșani, Rîmnicul Sărat, Buzău, Tîrgoviște, Topolog-Țigani, Slănic, Caracal, Alexandria, Cîmpulung-Muscel, Tr. Măgurele, Fălticeni, Tecuci, Giurgiu, Cîmpina, Calafat, Hirșova, Ploiești, Curtea de Argeș, Drăgășani, Craiova, Călărași, Pașcani, Galați, Bacău, Dorohoi, Pitești, Predeal, Tr. Severin, Brăila, Oltenița, Zimnicea, Isaccea, Putna, Focșani, Constanța, Vaslui, Iași și București unde se pare că totuși au avut loc întruniri de proporții restrînse în această zi. Într-adevăr se păstrează un manifest al „Ligii culturale” și al Comitetului studenților, prin care locuitorii Bucureștiului erau invitați marți 19 aprilie 1894 la o întrunire de protest împotriva procesului memorandiștilor ¹⁶, și telegrama trimisă de participanții la mitingul de la Iași Președinției Consiliului de Miniștri ¹⁷.

La fiecare din mitingurile de la 19 aprilie 1894, la care au vorbit numeroși oratori, s-au adoptat moțiuni de protest semnate uneori de sute de persoane ¹⁸, în care se cerea printre altele, lucru demn de reținut, intervenția statului român pentru acordarea unui sprijin eficace memorandiștilor, implicit luptei de eliberare a românilor din Transilvania. Iată cîteva exemple ilustrative:

Adresîndu-se președintelui Consiliului de miniștri cetățenii Galaților îl rugau „ca în interesul păcii și al umanității să nu părăsiți cauza sfîntă a fraților noștri de neam din Transilvania și Ungaria și să faceți tot ce stă în putința domniilor voastre pentru triumful dreptății” ¹⁹. Participanții la adunarea de la Călărași, în moțiunea trimisă regelui, după ce arătau că românii sînt chemați înaintea judecății și condamnați pentru că avuseseră îndrăzneala — în marginile garanțiilor constituționale — de a se ridica împotriva nedreptăților și persecuțiilor sistematice îndreptate în contra lor, conchideau: „Iubirea de frate și marele interes național al existenței românilor de pretudindenii nu ne pot lăsa indiferenți la strigătele de durere ale fraților noștri de peste Carpați și la tendințele de deznaționalizare îndreptate în contra lor; între ei și noi există cea mai strînsă solidaritate...” ²⁰. Subliniind că „nedreptatea ce i se pregătește (poporului din Transilvania n.n.) a mișcat dureros inimile tuturor româ-

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Ștefan Pascu indică 23 (Vezi Șt. Pascu *op. cit.*, p. 23) iar V. Netea circa 40 (Vezi V. Netea, *Istoria Memorandului* București, 1946, p. 359). Am ajuns la această cifră confruntînd datele furnizate de Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 65, cu cele ale lui I. Burlacu și Tr. Rus, *Contribuții documentare privind rolul Ligii culturale în fîurirea statului național-unitar român*, în „Revista Arhivelor”, XI (1968), nr. 2, p. 105–121 și cu documentele Arhivei istorice centrale, fond Casa Regală, dosar 2/1894.

¹⁶ Bibl. Acad. R.S. România, Arhiva Al. Periețeanu-Buzău, I., imprimate 1.

¹⁷ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală, dosar nr. 2/1894, f. 41.

¹⁸ Ibidem, f. 11. Moțiunea de la Rm. Sărat spre exemplu fusese semnat de 171 de persoane.

¹⁹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală, dosar nr. 2/1894, f. 20.

²⁰ Ibidem, f. 18.

nilor”, în telegrama expediată regelui de la Fălticeni, în numele cetățenilor județului Suceava, se cerea imperios să se arate că „poporul român de peste munți nu este răsleț în lume și că este nu numai în interesul păcii europene dar și în al imperiului austro-ungar ca să nu se permită a fi zdrobit pe nedrept”²¹. Numărul celor prezenți la mitingurile din 19 aprilie 1894 a fost deosebit de ridicat. O dovedesc pe de o parte procentele mari ale semnatarilor telegramelor-moțiuni adresate Președinției Consiliului de Miniștri sau direct regelui, iar pe de alta o demonstrează relatările — sumare este adevărat — ce ne-au rămas despre desfășurarea lor. Așa de pildă la Brăila au participat 4.000 de oameni²². Și dacă la 24 aprilie secțiile provinciale au trebuit să-și trimită reprezentanții la București sau Iași, la 19 aprilie centralele „Ligii culturale” din cele două orașe și-au avut delegați la o bună parte din adunări²³. Obiceiul editării unor ziare ocazionale, legate de aceste evenimente, datează din ziua de 19 aprilie când a apărut gazeta „19 aprilie 1894”²⁴.

Un alt mijloc folosit pentru mobilizarea maselor populare în sprijinul luptei românilor din Transilvania l-au constituit simpozioanele și conferințele. În multe părți, membrii conducerilor locale ale „Ligii” sau deseori membrii ai corpului profesoral, în însuflețite discursuri au elogiât măreția luptei românilor pentru drepturi și libertăți și au menționat necesitatea susținerii ei pe toate căile²⁵.

Muncitorii din România veche nu puteau privi cu indiferență la evenimentele ce se petreceau peste Carpați. De aceea, curînd după primirea vestii punerii sub acuzare a reprezentanților cei mai autorizați ai națiunii române din Transilvania, aceștia aveau să-și formuleze poziția lor înaintată. Drept urmare, cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai, la Ploiești, proletarii prahoveni au votat o moțiune prin care protestau cu energie în contra asupririi pe care o exercitau clasele dominante din imperiul habsburgic „asupra fraților noștri de peste munții”²⁶. Moțiunea muncitorilor prahoveni a produs o mare satisfacție dincolo de Carpați fiind consemnată prompt de ziarul „Dreptatea”, ce apărea la Timișoara, subliniind că: „... În adunarea de 1 Mai a lucrătorilor din Ploiești s-a votat o moțiune de protestare...”²⁷.

În chip asemănător și-au manifestat simțămintele studenții și zia-riștii. De multe ori în fruntea acțiunilor de protest, sau informînd cu scrupulozitate despre inițiativele luate de populația transilvăneană în ajutorul memorandiștilor, și unii și alții au ținut să asiste la înscenarea de la Cluj nu numai din îndatorire profesională ci și din convingerea că prezența lor însemna un neprețuit suport moral pentru cei implicați în ceea ce unii numeau „procesul secolului”. Astfel în zilele dezbaterilor s-au găsit alături de frații lor, pe lângă o impunătoare delegație a studenților bucureș-

²¹ Ibidem, f. 1.

²² „Lupta Națională”, an. II, nr. 17, din 28 aprilie 1894.

²³ La Vaslui, la mitingul din 19 aprilie 1894 a vorbit despre legitimitatea luptei transilvănenilor și I. Petreanu delegatul „Ligii” din Iași („Evenimentul”, an. II, nr. 358, din 21 aprilie 1894).

²⁴ Cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 65.

²⁵ Vezi „Evenimentul”, an. II, nr. 358, din 21 aprilie 1894, p. 3 relatează despre conferința intitulată „Un proces celebru” ținut de profesorul I. Mîtru.

²⁶ „Munca”, an. V, nr. 9, din 24 aprilie 1894.

²⁷ „Dreptatea”, an. I, nr. 91, din 25 aprilie/7 mai 1894.

teni, și reprezentanții principalelor cotidieni din capitala țării ²⁸. În pofida opreliștelor și a atitudinii oficiale, presa a ținut la curent opinia publică cu preparativele din jurul procesului. ²⁹.

În Bucovina dovezile de adeziune patronate de societatea „Concordia” au fost numeroase. Deschise printr-o declarație de „aderență” a Societății „Concordia” în numele tuturor românilor bucovineni, față de acțiunea îndreptățită și legală a fraților din Transilvania ele s-au continuat printr-o adunare desfășurată la hotelul Weiss în aceeași zi de 24 aprilie, ca și în restul țării, la care au participat peste 300 de oameni. Cam tot pe atîția fuseseră întorși din drum de către jandarmi și împiedicați să-și exprime sentimentele favorabile luptei transilvănenilor. Printre oratorii perindați la tribună s-au numărat Modes Grigorcea, dr. Zotta, țărănul Vasilovici din Vicov și alții. La sfîrșitul întrunirii s-a „subscris” o scrisoare de „aderență” doctorului Ion Rațiu ³⁰. Atari scrisori de solidaritate către I. Rațiu urmau a fi trimise din fiecare comună. ³¹ Și femeile au ținut să-și manifeste simpatia față de memorandiști, trimițîndu-le „adrese de aderență” ³². Dealtfel mișcarea de solidaritate cu memorandiștii a avut un puternic răsunet și printre celelalte femei din țară. Peste 500 de bucureștence — ne informează „Dacia” — și-au dat „obolul lor pentru a face daruri martirilor naționali” ³³. Tot în același scop și-a canalizat activitatea și „Societatea de binefacere a femeilor române” din Capitală. ³⁴

Campania promemorandistă începută sub auspicii așa de favorabile și desfășurată pe cea mai mare parte a teritoriului locuit de români își va păstra gradul de intensitate atît pe toată durata lucrărilor procesului cît și în lunile următoare sentinței. În acest răstimp s-au organizat mitinguri de înfierare a condamnaților conducătorilor memorandiști, s-au editat ziare ocazionale, s-au deschis liste de subscripție pentru ajutorarea celor închiși și a familiilor lor, s-au întocmit și răspîndit note de protest, s-au expediat pe adresa lui Ion Rațiu, Vasile Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești sute și mii de scrisori de îmbărbătare și simpatie etc.

Una dintre cele mai grandioase demonstrații împotriva sentinței tribunalului din Cluj, poate cea mai mare din cîte s-au ținut, a avut loc la București în ziua de 22 mai 1894. Numărul manifestaților s-a ridicat la peste 50.000, mulți participanți fiind veniți din provincie, în special din Ploiești ³⁵. Cu ocazia mitingului din Capitală pe adresa „Ligii culturale”, for organizatoric s-au primit telegrame de protest din toate unghiurile țării. Participanții au adoptat „Apelul la dreptate”, adresat tuturor cetățenilor țării, în care era demascată asuprirea românilor din Transilvania, apel pe care aveau să se depună zeci de mii de semnături ³⁶. O manifestare similară a avut loc la aceeași dată la Iași, ai cărei protagoniști

²⁸ R. Boilă, *La aniversarea a 50 de ani de la procesul memorandumului*, Sibiu, 1945, p. 14.

²⁹ Vezi „Dacia”, an II, nr. 30 din 1 mai 1894 și nr. 32 din 15 mai 1894; „Timpul” an. XVI, nr. 91, din 26 aprilie 1894; „Farul”, an. I, nr. 9.

³⁰ „Gazeta Bucovinei”, an IV, nr. 33, din 28 aprilie 10 mai 1894.

³¹ „Evenimentul”, an II, nr. 358, din 21 aprilie 1894.

³² „Dreptatea”, an I, nr. 91, din 25 aprilie/7 mai 1894.

³³ „Dacia”, an II, nr. 27, din 10 aprilie 1894

³⁴ Ibidem

³⁵ „Democratul”, an XVIII, nr. 1060, din 26 mai 1894.

³⁶ „Curierul român”, an IX, nr. 15—16 din 8 mai 1894. Vezi și „Naționalul”, an V, nr. 132, din 28 mai 1894.

principali au fost studenții ³⁷. Din inițiativa lor, mai cu seamă a acelor care erau membri ai Societății „Solidaritatea” s-a deschis o listă de subscripție „pentru ajutorarea familiilor martirilor din Transilvania” ³⁸. Pe o primă listă se depuseseră 557 lei ³⁹, iar pe o alta, publicată de ziarul „Legalitatea” din Iași ⁴⁰, erau înscrise zeci de nume cu donații de sume apreciabile în dreptul fiecăruia. Liste de subscripție au fost apoi completate de aproape toate secțiunile „Ligii culturale” ⁴¹. În acelaș scop se creau la Ploiești o societate purtând numele lui Horia ⁴². La București ziarul „L'Independence roumaine”, deschisese și el o listă de subscripție ⁴³.

Dintre nenumăratele proteste ce s-au înălțat atunci de pretutindeni, amintim pe cel al celor 35 de cadre universitare de la Iași, printre care P. Poni, A. D. Xenopol, Gh. Mirzescu, A. Obreja, P. Missir. Totodată universitarii ieșeni își manifestau „simpatia și admirațiunea pentru atitudinea neînfricăată și hotărâtă pe care memorandiștii o dovediseră în apărarea „sfintei cauze naționale” ⁴⁴.

În acest timp la Universitatea din București, profesorul V. A. Urechia în locul prelegerilor obișnuite, înfățișa studenților „suferințele românilor de peste Carpați” și aspecte ale procesului de la Cluj. ⁴⁵ Cadrele didactice din liceele bucureștene „văzînd că profesorii universitari din București și Iași și-au făcut „datoria de a protesta în fața Europei”, au convocat în ziua de 4 iunie în localul Liceului „Sf. Sava” o adunare a tuturor profesorilor secundari din Capitală și din restul țării, pentru „aprobarea unei asemenea protestări, din partea corpului didactic” ⁴⁶. Indignarea și revoltele se alătură unei rezoluții de aceeași natură a medicilor din București. ⁴⁷

Academia Română forul cultural și științific cel mai înalt al țării s-a ridicat cu toată autoritatea în apărarea românilor transilvăneni și a victimelor procesului din mai 1894. „Academia Română — se spunea în manifestul pe care l-a dat publicității — cercetătoare a istoriei neamului românesc, păstrătoare a limbii națiunii românești și centrul de activitate a culturii românești, face un călduros apel la membrii institutelor de cultură ale întregului neam românesc, să se intereseze de cauza cea dreaptă a românilor din Transilvania și Ungaria, care e totodată o cauză culturală generală. Numai încetînd dintre națiuni luptele cu scop de a se distruge unele pe altele, pașnica și armonica dezvoltare a omenirii, prin științe și arte va fi asigurată și lumea va da un spectacol demn de eforturile ce au făcut și fac spiritele superioare, care de secolu lucrează la progresul constant al omenirii” ⁴⁸.

³⁷ „Evenimentul”, an II, nr. 383, din 22 mai 1894

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, din 1 iunie 1894.

⁴⁰ „Legalitatea”, an I, nr. 20, din 29 mai 1894.

⁴¹ V. Netea, *op. cit.*, p. 359.

⁴² „Legalitatea”, an I, nr. 21 din 2 iunie 1894

⁴³ „Naționalul”, an V, nr. 125 din 18 mai 1894

⁴⁴ „Evenimentul”, an II, nr. 384, din 24 mai 1894.

⁴⁵ „Dacia”, an. II, nr. 33, din 22 mai 1894

⁴⁶ „Legalitatea”, an. I, nr. 20, din 29 mai 1894

⁴⁷ „Democratul”, an. XVIII, nr. 1 061, din 29 mai 1894.

⁴⁸ T. V. Păcățean, *Carlea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, vol. VII, p. 676. Vezi și Eugen Brode, *Chestiunea română din Transilvania și Ungaria*, București, 1895, pag. 329.

Țărănimea se pronunță și ea în forme din cele mai vehemente „Unindu-ne slabul nostru glas cu al tuturor românilor, ce simt strivindu-i-se inima de cele ce văd în Transilvania, nu găsim cuvinte să protestăm, și trimițând peste hotare nenorociților noștri frați o salutare frățească, le zicem din toată inima curaj și răbdare, adevărul și dreptatea nu pier niciodată, ieși-vor din lupta voastră a tuturor cîndva biruitoare”⁴⁹.

Mișcarea muncitorească a înfierat la rîndu-i judecarea și condamnarea memorandiștilor în 1894. „Toți oamenii cinstiți și serioși — subliniază ziarul „Munca” — simpatizează cu acuzații, cu poporul românesc din Ungaria, care se agită și vrea să-și aibă drepturile lui. În țară la noi s-au făcut mitinguri de protestare, de solidaritate cu acuzații din Cluj, cu poporul suferind”⁵⁰. Atitudinea socialiștilor români este sintetizată fără echivoc în formularea că ei nu pot „fi de cît pentru drepturile naționalităților și dezrobirea popoarelor, mai ales pentru dezrobirea tuturor românilor.”⁵¹. De aceea protestează contra sentinței juraților de la Cluj, calificînd procesul intentat românilor „condamnabil din toate punctele de vedere”⁵².

În afara acestor proteste și declarații de principii merită a fi semnalate și alte modalități de luptă. Între 22 mai și 20 iunie, din inițiativa unui grup de tineri studenți a fost editată gazeta „Tinerimea română” prin intermediul căreia s-a dus o susținută propagandă împotriva opresiunii și jugului național. Printre colaboratorii ei s-au aflat nume prestigioase ca cele ale lui V. A. Urechia, Al. Vlahuță, B. P. Hasdeu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Radu R. Rosetti, Cincinat Pavelescu, Th. D. Speranția⁵³. Sute de telegrame de îmbărbătare au fost trimise celor închiși. Gălățenii, printre mulți alții, scriau plini de încredere: „Cu sufletul și inima suntem între voi. Aderăm la toate hotărîrile ce luați. Prin fapte mergem la sigur triumf”⁵⁴. Iar studenții din Iași felicitau pe dr. I. Rațiu cu cuvintele: „Membrii societății studenților universitari «Solidaritatea» vă felicitază pentru curajul și demnitatea ce arătați și au speranța că era dreptății va suna în curînd”⁵⁵. Presa și-a făcut o datorie de onoare din a publica articole privitoare la cei închiși, materiale de înfierare a sentinței nedrepte, de încredere în victoria cauzei unității românești. Deosebit de puternic a fost protestul românilor din Bucovina, deși se aflau și ei sub stăpînirea imperiului habsburgic. Ziarul ce se adresa românilor a înființat o rubrică specială sub titlul „Procesul națiunii române”, pe care a menținut-o pe toată durata acestuia. Într-unul din articolele apărute în zilele procesului se sublinia profunda semnificație a acestuia „Procesul acesta a înălțat unda vieții naționale de peste munți la o înălțime neașteptată. Ce-a clădit pînă acum țîșnește cu putere... Poporul are o atitudine admirabilă”⁵⁶. Pe adresa redacției seseaua moțiuni de solidaritate din toată provincia. Numai într-o singură zi s-au primit „aderențe” din 19 localități printre

⁴⁹ „Gazeta săteanului”, an. XI, nr. 4 (220) din 5 mai 1894, p. 109.

⁵⁰ „Munca”, an. V, nr. 12, din 15 mai 1894.

⁵¹ „Munca”, an. V, nr. 13, din 22 mai 1894.

⁵² Ibidem, nr. 12, din 15 mai 1894.

⁵³ V. Netea, *op. cit.*, p. 366.

⁵⁴ „Dacia”, an. II, nr. 34, din 29 mai 1894.

⁵⁵ „Evenimentul”, an. II, nr. 368, din 4 mai 1894.

⁵⁶ „Gazeta Bucovinei”, an. IV, nr. 35, din 5/17 mai 1894.

care : Berchisești, Videști, Chilișeni, Dănila, Solca, Todirești, Șerbăuți, Bosanci, Cimpulung, Dorna-Vatra și Vama ⁵⁷. „Simțămintele noastre cele mai profunde pentru energia cu care vă luptați — scriau sătenii din Horodniceni de Jos — și de devotare pentru cauza ce o apărați”⁵⁸. Vestea sentinței arbitrară avea să producă consternare, întristind „toate sufletele românești”, care urmăreau cu încordare acest proces ⁵⁹. Tineretul la rîndu-i a remis o scrisoare de simpatie dr. V. Lucaciu. ⁶⁰

Trecerea în revistă a formelor și mijloacelor variate prin care poporul român și-a exprimat profundă sa nemulțumire față de procesul memorandiștilor, vehemența protestului său împotriva sentinței de condamnare, solidaritatea necondiționată cu fruntașii mișcării naționale din Transilvania, demonstau odată mai mult unitatea sa indestructibilă de simțire și acțiune. Se cuvine subliniat că marea majoritate a acțiunilor au fost întreprinse peste capul și voința oficialităților, constrînse să le interzică datorită obligațiilor internaționale ale statului român față de imperiul habsburgic. În discursul său din 18 și 19 septembrie 1894, contele Kalnoki, ministrul afacerilor externe austro-ungar referindu-se la „chestiunea română” declara : „Negreșit guvernul român are puterea conform legii a opri întruniri sub cerul liber, procesiuni tumultuoase și a suprima transgresiunile de stradă și manifestările îndreptate împotriva unor puteri amice, și în această direcțiune guvernul a luat deja o atitudine hotărîită iar eu am primit declarația pozitivă că dînsul e decis să procedeze cu cea mai mare hotărîre și energie”⁶¹. Pe deasupra tuturor garanțiilor guvernamentale primite de demnitarul imperial, manifestările de sprijinire a memorandiștilor vor continua totuși poate cu mai puțin zgomot și insistență ca pînă atunci. Chiar în ziua de 25 septembrie 1894 s-a ținut la sala „Orfeu”, din București, o mare întrunire publică, care a prilejuit un aspru rechizitoriu politicii opresive exercitate în Transilvania și chema la acțiune pentru eliberarea „românilor asupriți”⁶².

După un an și ceva lupta poporului român avea să-și justifice rațiunea. Sub apăsarea presiunilor convergente exercitate de români din interiorul imperiului habsburgic și a celor ce-și cîștigaseră independența, conducătorii mișcării memorandiste sînt eliberați. Anunțînd marea izbîndă ziarul „Adevărul” din 8 septembrie 1895 scria : „În București a fost unanimă veselie, o ușurare generală s-a produs și fără expansiuni zgomotoase, mulțimea s-a manifestat în presă, la Ligă, în toate convorbirile”⁶³. Referindu-se la semnificația actului, cotidianul remarcă : „Nu se poate tăgădui importanța acestei grațieri, căci pe de o parte ea deschide o eră de politică împăciuitoare, iar pe de alta șovinismul exagerat al unor politicieni.. a fost învins”⁶⁴.

Un ton similar adoptă și celelalte gazete, unele reamintind esența politicii românești în privința conaționalilor subjugați : „Libertatea martirilor întemnițați ai cauzei române din Transilvania și Ungaria, este actua-

⁵⁷ Ibidem, nr. 34 din 13 mai 1894

⁵⁸ Ibidem, nr. 36, din 8/20 mai 1894.

⁵⁹ Ibidem, nr. 39, din 19/31 mai 1894

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 341—342.

⁶² Ibidem, p. 354—355.

⁶³ „Adevărul”, an. VIII, nr. 2308, din 8 septembrie 1895.

⁶⁴ Ibidem. nr. 2307. din 7 septembrie 1895.

mente cel mai însemnat eveniment național și continuă a fi obiectul discuției ziaristice în toate țările locuite de români... Libertatea martirilor a cauzat ce e drept, o nespusă și legitimă bucurie. Dar ea nu schimbă întru nimic linia de conduită a politicii române de peste munți”⁶⁵.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rezolvarea problemei naționale a românilor preocupa în mod serios Europa. De aceea și procesul memorandumului, departe de a constitui doar o dispută între poporul român și forțele opresoare, a stîrnit interesul și a antrenat deopotrivă opinia publică progresistă de pe aproape întregul continent. „Astăzi — se sublinia într-un articol din „Era nouă” — chestiunea românilor din Ardeal nu mai este o simplă chestie de interes național numai pentru români. Astăzi ea aparține publicității celei mari și o lume străină se interesează de soarta românilor”⁶⁶. O dovadă în plus a interesului cu care erau înconjurată lucrările procesului de către străinătate este prezența la Cluj a diferiților corespondenți de presă, precum Roberto Fava (Roma) Rudolf Eigel (Viena), Emil Gavrilla (Belgrad), Pavel Blacho (Praga)⁶⁷.

O recunoșteau și gazetarii străini ca Frederic Amouretti, care spunea: „Procesul de la Cluj, care interesează în Orient atîtea milioane de persoane și o naționalitate atît de vie ca naționalitatea română, are o adevărată importanță europeană”⁶⁸.

În Anglia cu mitingul de la 5 martie 1894 din sala de festivități a colegiului St. Johns al Universității din Oxford — cea mai grandioasă manifestare engleză de simpatie de altfel — se deschide campania de susținere a revendicărilor naționale formulate de românii transilvăneni.

Adunarea de la Oxford, la care au putut fi văzuți cîteva sute de studenți, publiciști și alți intelectuali, s-a desfășurat sub președinția apreciatului filozof W. R. Morfill și s-a bucurat de asistența altor renumiți profesori.⁶⁹

La 12 aprilie în orașul Swansea un anume H. D. Swyne a dezvoltat — în fața unui imens auditoriu — o conferință cu o temă apropiată celei dezbătute la Oxford. La sfîrșitul conferinței — ale cărei lucrări au fost publicate în ziarul local — s-a propus votarea unei „adrese de simpatie către poporul român din Transilvania în lupta energetică și dreaptă ce a întreprins”⁷⁰. Este de remarcat că atari conferințe au mai ținut și alte personalități engleze precum lordul E. Fitzmaurice,⁷¹ și că presa britanică, ca și-a altor țări, a acordat locul cuvenit problemei memorandiste.

Manifestările de simpatie și solidaritate din Franța par a fi mai diversificate și viguroase. La 11 mai 1894 la Sorbona s-a organizat un mare miting, un fel de replică a celui de la Oxford, avînd o asistență similară cifrată însă la peste 3.000 de persoane⁷². Mai mulți oameni de cultură din capitala Franței au fondat „Liga franceză pentru apărarea și ajuto-

⁶⁵ „Gazeta Bucovinei”, an. V, nr. 73, din 14/26 septembrie 1895.

⁶⁶ „Era nouă”, an. V, nr. 239, din 1 mai 1894.

⁶⁷ „Tîmpul”, an. XVI, nr. 96, din 1/13 mai 1894.

⁶⁸ V. A. Urechia, *Voci latine*, București, 1894, p. 83.

⁶⁹ Pentru amănunte vezi George Moroiu *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*, București, 1929, p. 18 și următoarele și V. Netea, *op. cit.*, p. 315.

⁷⁰ „Evenimentul”, an. II, nr. 350, din 9 aprilie 1894.

⁷¹ George Moroiu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj, 1923, p. 2 și „Adevărul”, an. V, nr. 1 226 din 5 iulie 1894.

⁷² G. Moroiu, *Unirea de la 1859 și contribuția vechiului regal la unirea cea mare*, Cluj, 1927, p. 37.

area românilor transilvăneni”⁷³, iar presa se arăta de asemeni mai vivace, mai pătrunzătoare, mai atentă cu momentul politic respectiv, cuprinzând pe lângă informații și articole analitice asupra tuturor laturilor și articulațiilor posibile sugerate de fenomenul memorandist.

În Italia chestiunea memorandului românesc a constituit obiectul unei interpelări parlamentare. Radicalul R. Imbriani, sprijinit de alți opt deputați, întreabă, la 27 mai 1894, pe primul ministru ce intenționează să facă „pentru a ocroti drepturile naționalităților și mai ales ale unui popor latin din Austro-Ungaria”⁷⁴. La refuzul primului ministru Crispi, de a răspunde, cunoscute fiind vederile lui politice germanofile, Imbriani cere ca din parlamentul italian „să pornească o semeată protestare și în acelaș timp cuvinte de simpatie pentru niște popoare care luptă pentru independența lor”⁷⁵. Inimosul publicist Roberto Fava, un admirator al poporului nostru scrie, în vara anului 1894, o broșură⁷⁶ în care sînt cuprinse admirabile caracterizări la adresa poporului român: „Acești bravi campioni ai rasei latine, descendenți direcți ai coloniștilor aduși de Traian în Dacia — declara R. Fava — au fost veacuri de-a-rîndul bastionul și scutul bătrînei Europe pe care au apărut-o cu piepturile lor în calea tuturor invaziilor barbare. Zeleși apărători ai drepturilor lor și ai propriei independențe, ei au rezistat totdeauna cu cel mai mare eroism contra tuturor încercărilor făcute pentru a le distruge existența națională. Lungile suferințe n-au făcut altceva decît i-au cimentat tot mai mult și au întărit în ei tenacitatea și vitalitatea lor deosebită.”⁷⁷ Poetul Giosue Carducci, animat de aceleași simțăminte de prietenie și fraternitate transmitea, la 11 iunie 1894 „românilor de lingă Carpați, de lingă Columna Traiană, un salut pentru viața nemuritoare a gîntei noastre”⁷⁸.

În alte state, fără a cunoaște amploarea din Anglia, Franța sau Italia, sensurile esențiale ale mișcării memorandiste au fost cunoscute și debătute cuprinzător în presă.

Cauzei românești i s-au raliat neîntârziat și celelalte popoare care gemeau sub apăsarea regimului dominaționist habsburgic. Printre apărătorii frunțașilor memorandiști au fost avocații slovaci Miloș Stefanovici, Matei Dula și Stefan Fainor și avocatul sîrb dr. Emil Gavrilla, directorul ziarului „Zastava”⁷⁹.

Ziarul „Politika” din Praga împărtășea părerea că întreg procesul a fost „un” atentat asupra sentimentului de dreptate al unui întreg popor⁸⁰. Organul opoziției croate „Agramer Tageblatt”, ce apărea în limba germană la Zagreb, nutrea o evidentă „simpatie pentru cauza română”. pentru „lupta națională a poporului românesc”.⁸¹

Pînă și în imperiul austro-ungar s-au auzit voci care au condamnat trimiterea în judecată a memorandiștilor și au recunoscut justetea cere-

⁷³ „Drapelul”, an I, nr. 26, din 22 mai 1894

⁷⁴ „Timpul”, an XVI, nr. 108, din 17/29 mai 1894

⁷⁵ Ibidem

⁷⁶ *La questione Rumena egli agenti le signior Wekerle in Italia.*

⁷⁷ D. Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul memorandumului Sibiu*, 1942, p. 54.

⁷⁸ A. V. Urechia, *op. cit.*, p. 18

⁷⁹ Vezi „Timpul” nr. 91 din 26 aprilie/8 mai 1894 și nr. 96 din 1/13 mai 1894.

⁸⁰ „Dreptatea”, an I, nr. 110, din 15/30 mai 1894.

⁸¹ Ibidem nr. 96, din 29 aprilie/11 mai 1894

rilor și a luptei lor. În acest sens s-a pronunțat deputatul austriac Lueger, fapt ce l-a determinat pe președintele Comitetului „Ligii culturale” din Iași să-i trimită următoarea telegramă: „Cuvintele generoase pe care dvs. le-ați rostit în sinul Camerei deputaților austriece, în favoarea dreptei cauze a românilor din Transilvania, a umplut inima oricărui român de cele mai vii sentimente de admirație, stimă și recunoștință față de dvs.”⁸² Unele materiale din ziarul „Reichsport” se plasau pe o platformă apropiată.⁸³

Presa maghiară la rându-i a recunoscut lipsa de justete a antrenării frunțașilor români în procesul de la Cluj,⁸⁴ iar unul din jurații chemați să-i condamne pe memorandiști a refuzat să mai ia parte la proces, pe motivul că dezbaterile au dovedit nevinovăția acuzaților și că nu voiește să contribuie la o judecată nedreaptă.⁸⁵ Ca el vedea o bună parte a populației maghiare din Transilvania, ca de altfel și celelalte minorități. Articolul „În ceasul din urmă” din publicația săsească „Kronstädter Zeitung”, de la Brașov, considera că modul cum a acționat poporul român pentru salvarea intereselor sale naționale trebuia să „umple de admirație”⁸⁶ și populația săsească. Un alt ziar săsesc „Siebenbürgisch Deutsche Tageblatt”, în numărul său din 30 mai 1894, întrebându-se dacă cumva jurații din Cluj au adus vreun serviciu cauzei păcii în această parte a Europei, socotea că sentința în procesul memorandiștilor nu va putea face să înceteze această puternică mișcare și însuflețire a românilor⁸⁷.

* * *

Ecoul intern și internațional al procesului memorandist ilustrează locul important pe care-l ocupa rezolvarea problemei naționale în conștiința și programul românilor, precum și interesul opiniei publice europene pentru lupta națională a românilor. Procesul a imprimat un puternic impuls luptei pentru desăvîrșirea statului național unitar român, oferind totodată un exemplu de solidaritate națională. „Datoria noastră mai cu seamă a românilor din România liberă — atrăgea atenția o publicație a vremii — este să dovedim Europei de azi înainte, că nu numai ne facem solidari cu suferințele și durerile fraților noștri, dar că avem conștiința despre plenitudinea aspirațiilor lor și că, cu jertfe nesfîrșite, sintem hotărîți de a lupta neîncetat, fără preget, pînă vom duce la bun sfîrșit realizarea marelui nostru ideal”⁸⁸ Unitatea de monolit și solidaritatea manifestată în jurul procesului de la Cluj a fost expresia cea mai concludentă a unității de vederi a întregului nostru popor asupra drepturilor și rosturilor sale în lume. A prilejuit de asemenea chemarea și participarea la viața politică conștientă a maselor celor mai largi, ale căror aspirații s-au identificat pe de-a întregul cu idealul major al națiunii române rămas

⁸² „Evenimentul”, an. II, nr. 370, din 6 mai 1894; „Democratul”, an XVIII, nr. 1056, din 9 mai 1894

⁸³ George Moroianu, *op. cit.* p. 1429

⁸⁴ Șt. Pascu, *Memoires et protestations des roumains de Transylvanie*, București, 1939, p. 26

⁸⁵ „Farul”, an I, nr. 9, din 15 mai 1894

⁸⁶ „Timpul”, an XVI, nr. 112, din 21 mai/2 iunie 1894

⁸⁷ „Dreptatea”, an I, nr. 113, din 21 mai/2 iunie 1894

⁸⁸ „Drapelul”, an I, nr. 24, din 8 mai 1894.

neîmplinit. Mișcarea memorandistă și acțiunile de solidaritate din vechea Românie au reamintit popoarelor continentului nostru legitimitatea cerințelor românești, marea lor majoritate însușindu-și strigătul de dreptate a românilor, sprijinindu-le cauza. Prin răsunetul său, dincolo de fruntările politice ale țării, el a atras din nou atenția lumii asupra necesității stringente a rezolvării chestiunii naționale din sud-estul european.

Prin toate acestea procesul memorandist, și mișcarea memorandistă în întregul ei, au reprezentat cea mai de seamă manifestare a dorinței de unire a românilor de pretutindeni până la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, în a cărei pregătire ele au constituit o fază importantă.

R É S U M É

Le procès intenté au printemps de l'année 1891 contre ceux qui avaient demandé la reconnaissance des droits légitimes des Roumains de la Transylvanie a déclenché un puissant flot de protestations à l'échelon de toutes les classes de la société roumaine.

La presse et la „Ligue pour l'unité culturelle de tous les Roumains” ont été les représentants des tourments des masses et de leur décision d'agir. Par de nombreuses manifestations de protestation, de résolutions, des lettres d'adhésion à ceux qui ont été impliqué dans le procès, elles ont condamné l'action abusive des autorités autrichiennes.

Le mouvement mémorandiste et les actions de solidarité déroulées dans l'ancienne Roumanie et au — delà des frontières ont attiré l'attention sur la résolution des problèmes nationaux du sud-est européen.

Le procès du „memorandum” et le mouvement mémorandiste ont représenté la plus concluante manifestation du désir pour l'union des Roumains jusqu'à la Grande Asssemblée d'Alba-Iulia du 1 décembre, pour les préparations de laquelle ils ont constitué une phase importante.

DIN ACTIVITATEA DIPLOMATICĂ A ROMÂNIEI PENTRU DESFIINȚAREA COMISIEI INTERALIATE A DUNĂRII (1919—1920)

IULIAN CIRȚINA

Printre preocupările importante ale politicii externe românești în perioada de după primul război mondial regimul Dunării ocupă un loc de frunte.

În condițiile istorice de la sfârșitul războiului când în Europa se formează state naționale noi, altele își recâștigă independența sau se făuresc state naționale unitare printre care și România, se desfășoară o intensă activitate politico-diplomatică din partea statelor aliate riverane la Dunăre cu scopul de a se stabili pentru acest mare fluviu un regim, care fără a ignora interesele generale ale tuturor națiunilor, să le respecte independența și suveranitatea, să țină seama înainte de toate de interesele lor legitime.

Dar, imediat după încheierea armistițiului cu Puterile Centrale, Marile puteri ale căror armate controlau întreaga navigație pe fluviu, având interese economice, politice și strategice determinate de tendințele lor de dominație, recurgeau, din ce în ce mai mult, la presiuni asupra statelor mici riverane pentru a schimba statutul politico-juridic al Dunării în favoarea lor.

Fluviul, împărțit de Comandamentul armatelor aliate în mai multe sectoare, a fost pus sub controlul unei comisii militare, —denumită Comisia Interaliată a Dunării —al cărei sediu s-a stabilit la Budapesta. În perioada existenței sale, această Comisie a luat o serie de măsuri care au lezat suveranitatea și independența statelor mici riverane.

România, care în ceea ce privește Dunărea avusese de suportat, nu cu mult înainte, regimul înrobitor impus de Puterile Centrale prin Tratatul de la București, nu putea accepta să fie supusă chiar din partea aliaților ei la un regim asemănător, să renunțe la drepturile ei suverane asupra Dunării românești. De aceea, ea va desfășura o intensă activitate politico-diplomatică, pentru a se pune capăt regimului militar instituit pe Dunăre de puterile aliate, pentru ca, Conferința de pace de la Paris, să stabilească pe Dunăre, un regim juridic echitabil de adevărată libertate, în conformitate cu principiile dreptului internațional

Cercetări recente cu privire la regimul Dunării în primii ani după încheierea războiului, modul în care s-a creat și a funcționat Comisia Intera-

liată de la Budapesta, poziția României față de regimul stabilit de aliați ne-au dat posibilitatea să punem în lumină unele date noi, despre lupta politico-diplomatică a țării noastre, pentru respectarea drepturilor sale de de stat independent și suveran.

În vara și la începutul toamnei anului 1918, armatele Puterilor Centrale sufereau înfringeri pe toate fronturile. Forțele aliate, mai ales cele franceze, pătrunzând la Dunăre, izbutese să bareze la Lom-Palanca, retragerea vaselor și materialelor de război inamice aflate în partea de jos a fluviului, care nu fuseseră distruse sau retrase în perioada anterioară. La începutul lunii noiembrie 1918 Comandamentul Armatelor Aliate din Balcani, care avea ca șef pe generalul francez Franchet-d'Esperey își stabilește sediul său la Belgrad, punând în acest fel capăt dominației fluviului de către flotele Puterilor Centrale. România care a reînceput la sfârșitul lunii octombrie 1918 acțiunea militară împotriva centralilor intră în posesia teritoriilor sale ocupate de aceștia inclusiv a gurilor Dunării.

La 11 noiembrie 1918, Germania era silită să încheie armistițiu, punându-se astfel capăt războiului pe cît de lung, pe atît de pustiitor.

În condițiile de armistițiu, impuse Germaniei, se prevedea printre altele, ca în Orient, să fie evacuate fără amînare (sans délai) toate teritoriile care fuseseră ocupate după 1 august 1914 și să se renunțe printre altele la tratatele de la Brest-Litowsk și București¹.

Deci prin însăși prevederile armistițiului, Puterile Centrale erau obligate să declare nule toate condițiile înrobitoare impuse țării noastre prin păcea de la București, iar statul român să fie repus în drepturile sale.

Făurirea statului național unitar prin Unirea Transilvaniei și Banatului cu România, mărise porțiunea de fluviu ce intra sub jurisdicția statului român, incluzîndu-se și sectorul Porților de Fier și a Cataractelor, punct atît de însemnat în navigația fluvială.

România în mod normal, trebuia să intre în toate drepturile sale suverane atît asupra Dunării maritime, cît și în apele sale teritoriale pe porțiunea de la Galați în sus. Cu toate că starea de război încetase, Comandamentul suprem interaliat, acționînd în numele marilor puteri, va prelua el în stăpînire întreaga navigație pe Dunăre inițial sub imperiul necesității aprovizionării trupelor, iar apoi vizînd direct și controlul asupra comerțului și navigației civile.

La început, Dunărea a fost împărțită de către aliați în două sectoare distincte : Dunărea de Sus, de la Orșova pînă la Ulm pusă sub comanda amiralului englez Troubridge și Dunărea de Jos, de la vărsare pînă la Orșova sub comanda comandorului francez Belloy².

Această departajare semnifica, lucrul lesne de înțeles, împărțirea fluviului în zone de influență între cele două mari puteri.

Mai tîrziu, în urma unei înțelegeri intervenite între comandamentele celor două sectoare, cu aprobarea guvernelor lor, această împărțire a fost modificată. Astfel sectorul Porților de Fier și al Cataractelor, a trecut sub comanda amiralului englez Troubridge, care a folosit în continuare vechea administrație cesaro-crăiască fără să considere necesar să consulte măcar

¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală, Ferdinand, dosar nr. 105 f.1

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare A.M.A.E.) fond 8, Convenții D. 18, vol. I. Adresa nr. 569 din 5 iunie 1919.

pentru aceasta, statele riverane, sectorului : România și Regatul Sîrb-Croato-Sloven³.

Misiunea militară americană de aprovizionare a armatelor, la care s-a asociat și misiunea engleză, s-au plins Consiliului Suprem al Conferinței de pace, că serviciile de navigație de pe partea de jos a fluviului, puse sub control francez, nu funcționează în condiții bune și produc greutatea transporturilor militare pe Dunăre⁴. De fapt cele două mari puteri, încercau în acest fel să-și întindă influența și asupra acestui sector. Ele intenționau să introducă în transporturile pe fluviu restricții de circulație și să favorizeze cît mai mult societățile lor de navigație care se formau în locul și pe seama vechilor societăți fluviale germane, austriece și ungare⁵.

Consiliul Suprem a ținut la 19 mai 1919 o ședință specială sub președinția premierului Clemenceau, în care s-a analizat modul în care au funcționat pînă în momentul respectiv serviciile militare de transport pe Dunăre și a luat unele hotărîri privitoare la navigația vaselor comerciale și militare⁶.

În aceeași zi, hotărîrile luate au fost transmise generalului Franchet d'Esperey, comandantul șef al Armatelor Aliate. Comandantului i se transmitea că în vederea ușurării transporturilor de aprovizionare și comerț pe Dunăre „navigația va fi pusă în ceea ce privește aceste transporturi sub controlul superior al unei Comisii Interaliatate, care va depinde de Înalțul Comandament”⁷.

Această Comisie militară, din care făceau parte, delegații Angliei, Franței, Statelor Unite ale Americii și Italiei, era pusă sub președinția amiralului englez Troubridge⁸. Ea comunica direct cu Secțiunea de transporturi a Consiliului Suprem Economic al Conferinței de pace avînd misiunea : să ușureze circulația vapoarelor de aprovizionare și comerț, eliberînd permise valabile pe toate sectoarele ; să asigure, colaborînd cu misiunile de comunicații stabilite și cu statele riverane întreținerea vapoarelor și aprovizionarea lor cu combustibil peste tot unde va fi necesar ; să îmbunătățească rapid mijloacele de comunicație și de legătură între comandanții de sector⁹.

La 5 iunie 1919 șeful Misiunii Navale Franceze în România, căpitanul Belloy, comunica printr-o notă guvernului român aceste măsuri și propunea o colaborare strînsă româno-franceză pe Sectorul Dunării de Jos pentru ca să contracareze — spunea el — planurile engleze și americane „ale căror interese îi îndeamnă să facă bloc contra noastră”¹⁰.

Guvernul român îngrijorat de hotărîrile luate de Consiliul Suprem, în privința Dunării, a trimis șefului delegației române la Conferința de pace, Ion I. C.Brătianu, la 9 iunie 1919 o lungă notă în care, expunînd punctul său de vedere arăta că prin măsurile luate de aliați, se stabilea „încetul cu încetul pe Dunăre, un regim de exclusivitate și care corespunde

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, fond Biblioteca „Ion I. C. Brătianu”, vol. IV, f. 564.

⁶ Ibidem, fond 8, Convenții D. 18, vol. I, adresa din 5 iunie 1919.

⁷ Ibidem, telegrama din 19 mai 1919.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, nota nr. 569 din 5 iunie 1919.

cu tendința celor trei mari din Paris de a-și așeza și aici, supremația politică și economică în paguba celor mici și contra principiilor moderne de interes general. Se caută să se transforme într-un regim permanent măsurile provizorii luate odată cu înaintarea armatei în perioada de operații”¹¹.

Nota sublinia faptul că acest regim vexatoriu, se aplica nu numai pe porțiunile de fluviu ce aparțineau statelor învinse, ci și pe acelea ale statelor riverane aliate știrbindu-se în acest fel, independența și suveranitatea lor¹².

Referindu-se la mobiiurii notei franceze care propunea să colaboreze cu România pentru organizarea navigației pe Dunărea de Jos, guvernul român, sublinia că această propunere, nu urmărea apărarea intereselor românești, așa cum pretindea, ci viza consolidarea pozițiilor franceze pe această parte a fluviului¹³.

Nota sugera lui Brătianu să ceară Consiliului Suprem „reintegrarea statului român în toate drepturile sale dinainte de război și a se restabili pe Dunăre, regimul de libertate al comerțului, deocamdată pentru statele aliate cu rezervele ce comportă starea de război și situațiunea impusă pavilionelor dușmane”¹⁴.

La 21 iunie 1919, printr-un ordin al comandantului șef al Armatei Aliate din Orient, se institua Comisia Interaliată a Dunării care urma să funcționeze sub controlul Comandamentului acestei armate¹⁵.

Prin acest ordin, se punea la dispoziția acestei Comisii militare, toate vasele capturate sau sechestrare de la foștii inamici, indiferent de proveniența lor, pentru a le folosi în aprovizionarea armatelor aliate și pentru comerț, până la împărțirea lor definitivă, între puterile aliate și asociate. Totodată se comunicau atribuțiile ce-i reveneau acestui organism conform hotărârii Consiliului Suprem¹⁶.

Înțelegând gravitatea situației care se crea României în apele sale teritoriale, delegația română la Conferința de pace, a înaintat la 26 iunie 1919, Consiliului Suprem un memoriu de protest în care arăta că : „Atribuțiile acordate în ultimul timp Comisiei de Control a navigației pe Dunăre ies din cadrul măsurilor de aprovizionare pur militare. care ele însuși sînt reduse la minim de cînd trupele aliate din occident nu se mai compun în această regiune decît din contingente franceze care se găsesc în centrul vechii Ungarii ; ele se întind la comerțul în general pe Dunăre și prin eliberarea permiselor de navigație, ele ating, principiile de libertate a navigației pe Dunăre, declarat fluviu internațional, principiu consacrat de asemenea prin Tratatul de pace”¹⁷.

Prin acest memoriu, România reclama Consiliului Suprem, să se restabilească pe Dunăre regimul de libertatea navigațiunii existente înainte de război la gurile fluviului, să se restituie de urgență statului român vasele sale, capturate de către armatele inamice și transportate în apele lor teritoriale, care se găseau în posesia provizorie a Armatei Aliate și comple-

¹¹ Ibidem, nota din 9 iunie 1919.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, ordinul nr. 2009/4 din 21 iunie 1919.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, fond 1, Convenții B. 10, vol. 1, memoriul din 25 iunie 1919.

țarea Comisiei Interaliatate cu reprezentanții Republicii Cehoslovace, ai Regatului Sirbo-Croato-Sloven și României, state riverane aliate ¹⁸.

La 28 iunie 1919 s-a semnat la Versailles, Tratatul de pace între Puterile Aliate și Asociate și Germania. Acest Tratat, stipula menținerea vechii Comisii europene la gurile Dunării și înființarea pe restul fluviului a unei alte Comisii Internaționale, arătând că o conferință special convocată va fi chemată să fixeze definitiv statutul ei politico-juridic.

Era normal, ca după fixarea acestor măsuri de către Conferința de pace, Comisia Interaliată a Dunării, rezultat al unei situații de tranziție de la starea de război la cea de pace să-și înceteze activitatea, locul ei, urmînd să fie ocupat de Comisia Internațională, prevăzută în Tratat. Marile Puteri nu erau însă dispuse să renunțe la dominarea fluviului. Ele continuă să mențină Comisia Interaliată cu caracter militar cu scopul de a le apăra mai bine, interesele pe Dunăre.

La 23 august 1919, Consiliul Suprem a transmis delegației române la Conferința de pace, o notă de răspuns la memoriul său din 26 iunie. În nota Consiliului se arăta că : „Pentru moment singurul regim internațional posibil pe Dunăre, este un regim militar, pus sub conducerea comandantului șef al Armatei Aliate din Orient, care au sub controlul lor statele inamice în virtutea condițiilor de armistițiu și al mijloacelor de care dispun pentru menținerea ordinii ¹⁹. Documentul încerca să justifice măsurile militare luate pe Dunăre inclusiv scoaterea sectorului de la Porțile de Fier de sub jurisdicția riveranilor și punerea lui sub administrația Comisiei militare de la Budapesta ²⁰.

Marile Puteri au fost silite să țină seama însă de sugestiile făcute de guvernul român și au admis ca din Comisia Interaliată să facă parte, în afara reprezentanților lor și delegații Republicii Cehoslovace, Regatului Sirbo-Croato-Sloven și ai României, state riverane aliate ²¹.

La 25 august 1919 comandantul șef al Armatei Aliate din Orient pe baza instrucțiunilor primite de la Paris, a dat un nou ordin, prin care aduce la cunoștința comandaților de sectoare, modificarea intervenită în componența Comisiei Interaliatate, făcînd totodată cunoscut că atribuțiile Comisiei rămîn în vigoare, așa cum au fost ele fixate inițial de Consiliul Suprem. ²²

Ordinul nu suprima comandamentele militare ale sectoarelor, care încălcau și suveranitatea statelor riverane.

Misiunea Navală Franceză din România, din însărcinarea guvernului francez, a informat guvernul român despre schimbările aduse în componența Comisiei Interaliatate, cerîndu-i să numească de urgență delegatul său în această comisie ²³.

Guvernul român a desemnat, la 8 septembrie 1919, pe comandorul Paul Popovăț, directorul Serviciului Maritim Român, ca delegat în comisia Interaliată a Dunării. Cu acest prilej guvernul României atrăgea din nou

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem. fond 8, Convenții D. 18, f. 116—117.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, vol. I, ordinul nr. 3692/4 din 25 august 1919.

²³ Ibidem, referatul din 3 septembrie 1919.

atenția asupra caracterului temporar al Comisiei Interaliatate a Dunării și a hotărârilor ei ²⁴.

Comisia Interaliată a luat o serie de măsuri cu privire la navigația pe Dunăre, fără să consulte statele riverane aliate. Astfel în sectorul Porților de Fier a reintrodus administrația fostei monarhii austro-ungare, a refuzat să înapoieze României vasele sale fluviale identificate, a eliberat datorită atribuțiilor cu care fusese investită, permise de navigație ș.a

Măsurile comisiei nu numai că au produs numeroase dificultăți navigației pe Dunăre dar au nesocotit drepturile și interesele statelor riverane recunoscute prin tratatele de pace.

Starea de lucruri creată determină delegația română la Conferința de pace să prezinte Consiliului Suprem, la 20 septembrie 1919, un nou memoriu, în care după ce protesta contra măsurilor vexatorii luate de Comisia Interaliată în apele românești, cerea să se treacă la aplicarea imediată a prevederilor Tratatului de pace încheiat cu Germania ²⁵. Prin el se cerea să se restituie imediat vasele românești capturate de inamici și folosite de aliați, să se pună la dispoziția României și Regatului Sîrb-Croato-Sloven instalațiile existente în sectorul Porților de Fier, să se permită celor două state să-și organizeze ele singure administrarea acestui sector și să se înființeze imediat, potrivit clauzelor Tratatului de pace, Comisia Internațională a Dunării, deoarece Comisia Interaliată de la Budapesta „nu poate fi identificată cu aceea prevăzută în art. 347 din suszisiul Tratat” ²⁶.

Guvernul român insista ca în secțiunea fluviului cuprinsă între Galați și Sulina să-și reia activitatea Comisia Europeană a Dunării, iar în amonte de Galați pînă la Orșova să fie menținută starea de lucruri existentă înainte de război, cînd România își exercita pe deplin drepturile sale de stat riveran independent.

Ignorarea sau neglijarea cererilor au determinat delegația română să adreseze Conferinței de pace la 27 noiembrie 1919 un alt memoriu în care se revenea asupra revendicărilor prezentate anterior ²⁷.

Pe măsura scurgerii timpului Comisia militară, căuta să lase impresia că de fapt, nu este altceva decît Comisia Internațională a Dunării prevăzută în Tratatul de pace de la Versailles.

Președintele Comisiei Interaliatate de la Budapesta, acționînd în numele marilor puteri, a convocat prima sesiune a acestei Comisii la Belgrad, la 29 noiembrie 1919, fără să anunțe statul român despre data și locul unde urma să aibă loc. Guvernul de la București era informat, la 28 noiembrie 1919, de Langa Rășcanu, trimisul României la Belgrad că a doua zi urma să înceapă, în capitala țării vecine, prima reuniune a Comisiei Interaliatate a Dunării, și că delegatul Franței amiralul Fatou, insista să vină de urgență și delegatul român ²⁸.

Ministerul Afacerilor Străine, comunica drept răspuns la telegrama primită de la Belgrad : „Noi nu avem nici un fel de cunoștință despre

²⁴ Ibidem, nota nr. 4092, din 8 septembrie 1919.

²⁵ Ibidem, fond 1 Convenții B. 10, vol. I, memoriul din 26 septembrie 1919.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, fond 8 Convenții, D. 18, vol. I, memoriul din 27 noiembrie 1919.

²⁸ Ibidem, telegramă nr. 898.

convocarea la Belgrad a unei Conferințe Interaliatate de navigație pe Dunăre și în consecință, noi ignorăm compoziția, competența și măsurile pe care ea le va propune”²⁹.

În zilele de 29 noiembrie și 2 decembrie 1919, Comisia Interaliată a Dunării și-a ținut întrunirile la Belgrad pe bordul vasului „Sofia”, fiind prezenți delegații Angliei, Franței, Italiei, Regatului Sîrbo-Croato-Sloven și Republicii Cehoslovace. De la dezbateri au lipsit delegații Statelor Unite ale Americii și României³⁰. În cadrul reuniunilor au fost puse în discuție problema privind organizarea activității Comisiei, serviciile de la Porțile de Fier, sediul central, lucrările tehnice de executat pe fluviu, bugetul, taxele de navigație, personalul, constituirea unui birou hidro-metric etc. care interesau în mod nemijlocit și România³¹.

Ca urmare a presiunilor exercitate de Anglia și Franța, Comisia a hotărît să mențină sub controlul său în continuare serviciile de la Porțile de Fier, mărinind totodată de 20 de ori taxele de navigație la trecerea vaselor prin acest sector³².

Totodată Comisia a însărcinat Secretariatul general, să pregătească pentru următoarea ședință, un proiect de regulament de navigație, care să fie valabil pe întreaga porțiune navigabilă a fluviului, un proiect de pavilion al Comisiei și un proiect de buget. Aceste fapte atestă intenția marilor puteri de a transfera Comisiei Interaliatate sarcinile stabilite prin tratatele de pace pentru Comisia Internațională a Dunării³³.

Comisia Interaliată și-a asumat și alte atribuții pe seama statelor riverane aliate, numind în porturile dunărene, fără consimțământul guvernelor acestora, agenții săi speciali, agenți care se bucurau de imunitate³⁴.

România nu putea accepta măsurile stabilite la Belgrad fără ea și împotriva intereselor sale de către Comisia Interaliată, întrucât ele nu numai că contraveneau principiilor dreptului internațional dar aduceau țării grave prejudicii de natură economică și politică. Ea a protestat la 3 ianuarie 1920 pe lângă guvernele Angliei, Franței și Statelor Unite ale Americii împotriva modului în care fusese convocată reuniunea de la Belgrad și a hotărîrilor adoptate, atrăgându-le atenția că nu se consideră în nici un fel obligată să le aplice pe porțiunea sa de fluviu³⁵.

Note de protest similare au fost adresate și generalului Franchet d'Esperey comandantul șef al Armatelor Aliate din Orient, precum și guvernelor Republicii Cehoslovace și Regatului Sîrbo-Croato-Sloven ai căror reprezentanți votaseră în favoarea măsurilor adoptate³⁶.

La 4 ianuarie 1920 guvernul român însărcina delegația sa la Conferința de pace să protesteze la rîndu-i pe lângă Consiliul Suprem și să atragă atenția asupra pericolului ce-l implică pentru independența și suveranitatea statelor riverane aliate, continuarea activității Comisiei Interaliatate a Dunării.³⁷

²⁹ Ibidem, telegrama nr. 18 091 din 5 decembrie 1919.

³⁰ Ibidem, procesele-verbale ale ședințelor din 28 noiembrie și 2 decembrie 1918.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, Vezi și nota nr. 98 din 10 decembrie 1919.

³⁴ Vintilă Brătianu, *Chestiunea Dunării*, București 1920, p. 21.

³⁵ A.M.A.E. fond 8 Conventii, D. 18, vol. I, nota nr. 00139 din 3 ianuarie 1920.

³⁶ Ibidem, nota nr. 143/1920.

³⁷ Ibidem, fond Biblioteca „Ion I. C. Brătianu”, vol. IV, f. 85—86.

La rîndul său Ministerul Afacerilor Străine al României a trimis, la 7 ianuarie 1920, o notă de protest președintelui Comisiei Interaliatelor a Dunării arătînd că : „Guvernul român, nu poate considera lucrările consemnate în procesele — verbale din 29 noiembrie și 2 decembrie 1919, decît ca simple propuneri, destinate a da oarecare indicațiuni asupra aplicării unor măsuri cu totul provizorii, pînă cînd Comisiunea de 9 reprezentanți ai țărilor aliate și asociate va hotărî statutul definitiv al regimului fluviului — pe baza căruia vor începe să funcționeze Comisiunea Internațională desemnată în Tratatul de pace cu Germania. Pentru ca aceste indicații să poată fi valabile, urmează să fie ascultate toate țărilor riverane interesate, spre a se putea ajunge la deciziuni echitabile și folositoare libertății navigației, cu respectarea dreptului de suveranitate a țărilor riverane și cu păstrarea principiilor de libertate, egalitate și continuitate, consacrate în discuțiunile Conferinței de pace de la Paris”.³⁸

La 19 ianuarie 1920 delegația română la Conferința păcii a prezentat și ea așa cum i se ceruse din țară, un lung memoriu Consiliului Suprem prin care protesta împotriva măsurilor luate de Comisia Militară de la Budapesta și cere să fie instituită imediat Comisia Internațională a Dunării prevăzută în Tratatul de la Versailles, pentru a se pune capăt regimului provizoriu impus navigației pe Dunăre după război, subliniind că România nu va aplica hotărârile luate la Belgrad dacă ele nu vor fi rediscutate în viitoarea sesiune a Comisiei la care să poată lua parte și delegatul român.³⁹

În urma protestelor repetate ale României aliații au fost nevoiți să repună în discuție Comisiei Interaliatelor la reuniunile sale de la Budapesta, ținute între 2 și 9 februarie 1920, de această dată și în prezența reprezentantului român, problemele în care se luaseră deja hotărîri la Belgrad.⁴⁰

În prima ședință din 2 februarie 1920 marile puteri au încercat să impună statelor riverane aliate, acceptarea măsurilor luate la Belgrad, dar acum se vor ridica împotriva acestora alături de România și Regatul Sîrbo-Croato-Sloven și Republica Cehoslovacă, deopotrivă interesate în respectarea drepturilor lor suverane pe Dunăre.⁴¹

Delegatul României în această Comisie, Paul Popovăț, din însărcinarea guvernului român, a protestat împotriva măsurilor adoptate la Belgrad, arătînd că România nu poate accepta o administrație străină la Porțile de Fier, unde conform tratatelor de pace, toate problemele acestui sector : pilotaj, remorcaj ca și alte lucrări necesare trebuiau să fie rezolvate pe baza unui acord între cele două state riverane.⁴²

Marile Puteri, interesate în a păstra în mîinile lor sectorul Porților de Fier au susținut, prin delegatul Angliei, că : „Prin internaționalizarea Dunării, prescrisă de tratatele cu Austria și Germania, se înțelege că executarea serviciilor de pilotaj, remorcaj, tehnice, etc. să se facă de Comisiune, care va aplica deocamdată această interpretare la Porțile de Fier, din cauza

³⁸ Ibidem, f. 1—5.

³⁹ Ibidem, fond 1 Convenții, B. 10, vol. I, memoriul din 19 ianuarie 1920.

⁴⁰ Ibidem, fond 8 Convenții, D, 18, f. 34.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, vol. I, raport nr. 3 din 15 februarie 1920.

deosebitei importanțe ce are această regiune în chestiunea libertății de navigațiuni”.⁴³

Reprezentanții României și Regatului Sîrbo-Croato-Sloven, au luat din nou poziție arătînd că interpretarea dată internaționalizării Dunării este deosebit de periculoasă, deoarece aplicată în practică, aduce grave atingeri dreptului de suveranitate al riveranilor.⁴⁴

În ciuda tuturor protestelor, președintele Comisiei, în numele Marilor Puteri, a declarat că pe acest sector se va menține în continuare principiul internaționalizării, administrația propriu zisă revenind Comisiei Interaliatelor a Dunării.⁴⁵

În ședința de la 6 februarie 1920 delegatul român a căutat să convingă pe ceilalți membrii ai Comisiei că România nu poate accepta măsurile preconizate, întrucît ele contravin spiritului tratatelor de pace care nu au dat mandat Comisiei militare să se ocupe de administrarea fluviului, această sarcină revenind țărilor riverane și noii Comisii Internaționale ce urma să ia ființă.⁴⁶

Marile Puteri au acreditat însă ideea exprimată și în cuvîntarea amiralului Troubridge în ședința de închidere a sesiunii de la Budapesta din 9 februarie 1920, că internaționalizarea unui fluviu implică în mod necesar, renunțarea de bună voie din partea riveranilor, la drepturile lor suverane asupra porțiunilor care le aparțin în folosul comunității internaționale.⁴⁷

Teoretizarea unor asemenea principii erau necesare Marilor Puteri pentru a-și impune dominația lor pe aceste fluvii în dauna intereselor economice, politice și strategice ale riveranilor.

În urma ședințelor de la Budapesta, surprinzînd cu clarviziune care erau intențiile Marilor Puteri privitoare la Dunăre și ce urmăreau ele în fapt, delegatul supleant al României în Comisia Interaliată, comandorul Eugeniu Botez, scria în țară la 17 febr. 1920 : „Aliații intrînd în Dunăre, au adoptat sistemul zonelor de influență pe sectoare : francezii pe Dunărea de Jos, englezii pe Dunărea de Sus. Francezii cu vasele capturate se grăbesc a întocmi o companie de navigație independentă sub autoritatea militară, cu scopuri comerciale.

Englezii întrebunțează alt mod de procedare : nu fac societăți independente, ci se folosesc de persoanele și organizațiile locale ungurești, austriace, sîrbești, punînd în același timp mîna pe administrația ungară a Porților de Fier.

Francezii, văzînd că sînt devansați efectiv de englezi, părăsesc sistemul zonelor de influență pe sectoare și încearcă a introduce un sistem de extensiune pe tot ansamblul rețelei fluviale, prin intermediul acestei Comisii Interaliatelor a Dunării . . . prin această Comisie tind să obțină acum rezultate care ar putea să rămînă definitive și care în stare normală nu s-ar putea realiza. Au tendința de a împinge cît mai departe internaționalizarea Dunării, cu scopul de a ajunge la întinderea regimului de la gură pe tot fluviul”.⁴⁸

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, D. 18, f. 161—162.

⁴⁷ Ibidem, fond Biblioteca Ion I. C. Brătianu, vol. IV, f. 115—116.

⁴⁸ Ibidem, f. 564—565.

Aceste fapte semnificative coroborate cu altele, ne întregesc mai bine imaginea despre adevăratele scopuri ale Marilor Puteri în chestiunea Dunării. Încă din 1920 Anglia a înființat pe Dunăre societatea sa „Danube navigation Company” cu un capital de 1 200 000 lire sterline prin cumpărarea de la statul austriac a acțiunilor societății „Bayerischer-Lloyd” și ale societății „Suddutsche Donau-Danupfschiff fahrtsges”. La aceasta trebuie adăugat și faptul că în navigația dunăreană a Bulgariei, Cehoslovaciei și Regatului Sîrbo-Croato-Sloven, pătrunsese puternic capitalul britanic.⁴⁹

De aceea România, înțelegea ca și înainte de primul război mondial să accepte principiul internaționalizării Dunării prin libertatea de navigație pentru toate pavilioanele, dar nu putea admitea ca porțiunea sa de fluviu să aparțină în fapt altor puteri.

Ea nu dorea ca prin diferite tratate să fie scoase de sub jurisdicția sa atribute de bază ale suveranității și independenței sale.

După ratificarea de către Germania a tratatului de pace încheiat la Versailles ca urmare a activității diplomatice românești și a celorlalte state riverane s-a ajuns în mai 1920 la desființarea Comisiei Interaliatate a Dunării⁵⁰ și la intrarea în funcție a noii Comisii Internaționale a Dunării.

În iunie 1920 noua Comisie ținea prima sa reuniune de lucru, la Paris, conform prevederilor tratatului de pace⁵¹, punîndu-se astfel capăt situației de provizorat și nesiguranță inspirate de existența și activitatea Comisiei Interaliatate a Dunării.

Așa s-a trecut de la regimul de ocupație militară la situația reală, de pace care trebuia să urmeze marii conflagrații.

R É S U M É

Dans cet article l'auteur présente l'intense activité politique-diplomatique déployée par la Roumanie contre les tentatives des grandes puissances alliées à contrôler la navigation sur le Danube durant les années 1919–1920, par la fondation d'un organisme militaire „la Commission interalliée”.

En s'opposant à ces tentatives, l'Etat roumain poursuit l'établissement d'un régime d'une liberté complète pour la navigation, qui doit tenir compte des intérêts généraux de tous les Etats, mais un régime qui doit respecter en même temps la souveraineté et l'indépendance de l'Etat roumain et des autres Etats riverains alliés.

⁴⁹ Grigore Antipa, *Chestiunea Dunării*, în „Politica externă a României, 10 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român”, București, f. a, p. 152.

⁵⁰ A.M.A.E., fond 8, Convenții, D. 19, vol. I, raport nr. 80 din 31 mai 1920.

⁵¹ Ibidem, D., 18, vol. I, Telegrama nr. 658 din 26 iunie 1920.

INFORMAȚII REFERITOARE LA ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE CĂTRE COMISIA SUPERIOARĂ A MONUMENTELOR PUBLICE

VIRGILIU TEODORESCU

Preocuparea pentru asigurarea realizării și amplasării în condiții tot mai bune, a unor monumente de artă a determinat în al treilea deceniu al secolului nostru înființarea, pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, a unei Comisii Superioare a Monumentelor Publice*. Intervenția Ministerului de Război pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor a dus la crearea acestei comisii care, încă din primii ani de activitate, a determinat demontarea unor monumente, refacerea altora, impunând totodată revizuirea proiectelor monumentelor care se găseau în stadiu de execuție.

La 14 noiembrie 1929, se consemna înființarea și se precizau atribuțiile acestei comisii, ca organ consultativ de îndrumare și control pentru problemele de estetică a monumentelor publice ce urmau să se ridice pe teritoriul țării.

În competența Comisiei intrau următoarele : examinarea și avizarea proiectelor, machetelor de monumente comemorative, statui, fântini publice și oricare alt gen de lucrare de artă plastică executată de către instituții de stat, comitete de inițiativă sau particulari ; reglementarea obligațiilor care revenea instituțiilor de stat pentru respectarea punctului de vedere al Comisiei Superioare a Monumentelor Publice ; stabilirea obligativității pentru solicitant de a înainta comisiei, pentru realizarea și amplasarea unor lucrări de artă, datele referitoare la scopul lucrării, informații despre terenul unde va fi amplasată precum și relații despre execuția artistică¹.

Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, la propunerea Comisiei Superioare a Monumentelor Publice a intervenit la 4 iunie 1930 pe lângă

---

* În anul 1893 a fost creată Comisia Monumentelor Publice, care și-a desfășurat activitatea în domeniul restaurării și conservării monumentelor, devenind pe parcursul anilor Comisia Monumentelor Istorice. La 10 februarie 1939 profesorul Nicolae Iorga, președintele Comisiei Monumentelor istorice, intervenea pe lângă Ministerul Cultelor și Artelor pentru a fi schimbată denumirea Comisiei superioare a Monumentelor Publice cu scopul de a nu se provoca confuzii (Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar nr. 56/1939, f. 1.)

¹ „Monitorul Oficial” nr. 52 din 5 martie 1930, decizia nr. 30544 din 27 februarie.

Ministerul de Interne și Ministerul Armatei cu rugămintea de a da dispozițiunile necesare prefecturilor, primăriilor și comandamentelor militare din țară în vederea respectării prevederilor cuprinse în regulamentul privitor la monumentele publice².

Învingînd greutăți inerente începutului, făcînd cu greu față deselor schimbări organizatorice din cadrul ministerelor, și în mod deosebit structurărilor de posturi comisia a contribuit la acțiunea de ridicare a unor monumente corespunzătoare din punct de vedere estetic și al execuției tehnice. În acest sens sint grăitoare argumentele folosite de ministrul Instrucțiunii, Cultelor, și Artelor în referatul adresat Consiliului de Miniștri, pentru continuarea activității Comisiei Superioare a Monumentelor Publice³.

Comisia era formată din pictori, sculptori, decoratori, arhitecți, oameni de litere. La 30 decembrie 1929, au fost numiți ca membri ai comisiei sculptorii Fr. Ștork și I. Jalea, pictorul J. Al. Steriade și arhitectul Duiliu Marcu. Ca președinte a fost numit Z. Picișanu care ulterior, fiind detașat la Președinția Consiliului de Miniștri a fost înlocuit din 4 octombrie 1930 cu scriitorul Ion Minulescu, inspector general al artelor, iar ca secretar al comisiei a activat ani de zile Ion Pașa. Pe parcursul anilor au intervenit unele modificări în componența comisiei. Procesele verbale ale ședințelor poartă semnăturile pictorilor Ștefan Popescu, Camil Ressu, sculptorilor Cornel Medrea, I. Gr. Popovici, M. Onofrei, arhitecților Horia Theodoru, Horia Creangă, Gh. Ionescu, a literatului Adrian Maniu.

Condusă cu competență de Ion Minulescu, Ion Jalea, Adrian Maniu, comisia și-a desfășurat activitatea prin ședințe de lucru în care erau dezbătute principalele probleme la ordinea zilei precum și prin deplasări pe teren. Avînd în componența ei laureați ai premiilor naționale, Ion Jalea, Ștefan Popescu, profesori universitari la Academia de Arte Frumoase, Fr. Ștork, Cornel Medrea, Horia Theodoru, creatori de valoroase construcții arhitecturale, monumente artistice, constituind un detașament de frunte al artei din țara noastră, comisia a reușit să se impună tot mai mult în anii următori. Încă în primii trei ani de activitate (1930—1932) comisia a ținut 16 ședințe de lucru în cadrul cărora au fost dezbătute nenumărate proiecte pentru monumente publice, avîzîndu-se 58 de lucrări, contribuind astfel din plin la realizarea unor monumente valoroase⁴.

Din anul 1938 activitatea Comisiei Superioare a Monumentelor Publice se conduce după un nou regulament de organizare a activității în care se reflectă experiența cîștigată și totodată gradul de exigență față de noile monumente artistice care urmau să se realizeze. În noul regulament un accent deosebit se pune pe concursurile publice care urmau să fie organizate pentru ridicarea unor opere reprezentative⁵.

Parcursirea materialelor de arhivă create în cadrul anilor de activitate oferă cercetătorului posibilitatea de a lua cunoștință de preocupările comisiei pentru asigurarea ridicării unor monumente care — să evoce mo-

² Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond: Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, Inspectoratul Artelor, dosar nr. 61/1933, f. 53, 53 v.

³ Ibidem, dosar nr. 86/1934, f. 38.

⁴ Ibidem, dosar nr. 61/1933, f. 53.

⁵ Ibidem, fond Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, Direcția Artelor, dosar nr. 87/1942, f. 1.

mente semnificative din istoria patriei, personalități ale culturii și vieții politice naționale și, în mod deosebit, să cinstească memoria celor căzuți în luptele din primul război mondial.

* * *

Din materialele documentare care se păstrează la Arhivele Statului București, în cadrul fondului Ministerului Instrucțiunii Cultelor și Artelor se desprinde bogata activitate desfășurată de-a lungul unui deceniu și jumătate (1930—1944) de Comisia Superioară a Monumentelor Publice. De asemenea numeroase acte oglindesc strădaniile unor oameni de bine, din diferite colțuri ale țării, pentru ridicarea de monumente închinete memoriei înaintașilor noștri.

Astfel, memoriul ⁶ înaintat Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, la 9 octombrie 1934, de către Președintele comitetului format pentru a ridica monumentul în amintirea lui Mihai Veliciu informează despre străduințele locuitorilor din Chișinău Criș de a evoca, cu prilejul aniversării a 40 de ani de la judecarea procesului „Memorandumului”, pe Mihai Veliciu — unul din conducătorii acțiunilor revendicative — originar din această localitate. Inițiativa aparținea unor intelectuali care au participat alături de Mihai Veliciu la evenimentele anilor 1891—1910. Bustul executat de către Andrei Gal, absolvent al școlii de belle arte din Viena, a fost amplasat în piața comunei Chișinău Criș.

Sculptorul Ion Jalea se adresa ⁷, la 12 aprilie 1934, forului competent pentru autorizația necesară amplasării a două valoroase lucrări în orașul București. Statuia realizată pentru a-l reprezenta pe omul de știință și cultură, reorganizator al învățămîntului, Spiru Haret avea să fie ridicată în Piața Universității. A doua lucrare — Monumentul Infanteriei — urma să fie situată în primul rond de la șoseaua Kiseleff.

Alte materiale ⁸ oferă o suită de informații referitoare la istoricul înființării Muzeului Militar Național din București și a unor unități din teritoriu.

O bogată corespondență ⁹ între Comitetul de inițiativă din Brașov și Comisia superioară a Monumentelor Publice informează despre hotărîrea lor de a cinsti memoria poetului Cincinat Pavelescu, care a activat ca magistrat ani de zile în orașul de la poalele Tîmpei, și prin ridicarea unui bust așezat lingă cel al lui Ștefan O. Iosif, în centrul orașului. Președintele Comitetului de inițiativă Gr. Trancu — Iași prezenta comisiei lucrarea sculptorului Oscar Spăthe.

Ridicarea unui monument la Alba Iulia ¹⁰, care să evoce jertfa țărănilor răsculați conduși de către Horea, Cloșca și Crișan, a provocat în cadrul Societății ASTRA dezbateri aprinse, luări de poziție mai ales față de atitudinea unor oameni politici care se opuneau acestei inițiative prilejuite de împlinirea a 150 de ani de la martiriul conducătorilor răscoalei. Planu-

⁶ Ibidem, fond Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, Inspectoratul Artelor, dosar nr. 82/1934, f. 60—61.

⁷ Ibidem, dosarele nr. 82/1934, f. 22—23 și nr. 86/1934, f. 15.

⁸ Ibidem, dosar nr. 84/1934.

⁹ Ibidem, dosarele nr. 60/1935, f. 2, 70—72 și nr. 61/1935, f. 4, 5, 12.

¹⁰ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosarele nr. 56/1936, f. 27—32, și nr. 57/1936, f. 14, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 5/1937.

rile monumentului obelisc-far au fost întocmite de către D. Mihailan, arhitectul județului Alba.

Interesante ne apar informațiile¹¹ referitoare la contribuția adusă de o serie de artiști plastici la definitivarea Arcului de Triumf, monomentală lucrare înălțată după planurile arhitectului Petre Antonescu, care cinstește jertfa celor căzuți în luptele din timpul primului război mondial, pentru făurirea statului nostru național unitar. Printre cei care au contribuit la realizarea desenelor și sculpturilor se remarcă Costin Petrescu, Artur Verona, Cecilia Cuțescu Ștork, Militza Pătrașcu (medalionul „Împăratul Traian”), Mac Constantinescu (medalionul „Decebal”), Ion Jalea (basorelieful „Curajul”), Constantin Baraschi (basorelieful „Credință”), Mihai Onofrei, Cornel Medrea, Alexandru Călinescu ș.a.

Evocarea lui Decebal¹² a oferit hunedorenilor prilejul înălțării unui monument în Parcul de la poalele cetății din Deva. Documentele oferă date prețioase despre etapele prin care a trecut această inițiativă, transpusă în viață prin strădania sculptorului Radu Moga. Omagiu al locuitorilor acestor meleaguri adus înaintașilor pentru a aminti despre originea daco-romană a neamului românesc, monumentul se compune din statuia lui Decebal și 4 basoreliefuri. Unele din filele dosarului aduc la cunoștință participarea scriitorului Ion Minulescu la festivitățile de inaugurare a monumentului ca delegat al Comisiei Superioare a Monumentelor Publice.

Alte documente¹³ informează despre preocuparea locuitorilor orașului Lugoj de a ridica în fața Prefecturii județului Logoj, în anul 1938, o statuie care să evoce figura lui Alexandru Mocsonyi, reprezentant de seamă al gândirii social politice progresiste a burgheziei române din Transilvania, unul din conducătorii luptei românilor din Banat pentru drepturi egale cu celelalte naționalități din Imperiul austro-ungar. Statuia realizată de sculptorul Radu Moga a fost așezată în centru orașului lângă Monumentul Unirii.

Alte materiale ne permit să trecem în revistă activitatea desfășurată la Cluj de artistul Eugen Ciucă, Varietatea documentelor (memorii, extrase din ziare, programe de expoziții, recomandări) reliefează totodată strădaniile și căutările artistului¹⁴.

Numeroase materiale arhivistice oglindesc inițiativele comunelor rurale și urbane de a cinsti pe cei căzuți în luptele din anii primului război mondial. Există astfel informații¹⁵ despre Cimitirul de Onoare și Monumentul Eroilor din 1916—1918, ridicat în anii 1936—1937 la Turnu Măgurele, prin strădania Societății „Cultul Eroilor”. În criptă au fost depuse osemintele a 30 de soldați români, 30 soldați inamici și 76 neidentificați. Lucrările de sculptură au fost executate de artistul Spiridon Georgescu.

Un alt dosar¹⁶ redă componența Comisiei de recepție a lucrărilor executate la Mausoleul de la Mărășești. Comisia formată din arhitectul Horia Theodoru, pictorul Ion Teodorescu Sion și sculptorul Mac Constan-

¹¹ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar nr. 60/1936.

¹² Ibidem, doar nr. 89/1937, vol. I, f. 35—40, 126.

¹³ Ibidem, dosar nr. 96/1938, f. 184.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 92/1938, f. 2—34.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 127/1938, f. 5.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. 94/1938, f. 81.

tinescu, a participat, la 12 septembrie 1938, la recepționarea lucrărilor în vederea inaugurării Mausoleului.

Evocarea lui Costache Negri în comuna natală, printr-un bust reprezentativ a preocupat pe localnici încă din anul 1934, însă datorită greutăților materiale a „secetei și sărăciei” n-au putut fi strinse fondurile necesare. În anul 1938 se realizează în sfârșit dorința acestora. Bustul lui Costache Negri realizat de Gh. Popoiu va fi așezat în centrul satului.¹⁷

Cercul Juridic Bănățean, cu sediul la Timișoara, hotărăște să obțină aducerea, de pe meleaguri străine în comuna natală Hodoni, a rămășițelor pămîntești ale juristului, profesorului, ziaristului și omului politic Vincențiu Babeș și reînhumarea lor precum și ridicarea unui bust realizat de sculptorul Romulus Ladea¹⁸ pentru a-i cinsti memoria și a-l evoca pe luptătorul pentru drepturile naționale a românilor din Transilvania, unul din fruntașii Partidului Național Român din Transilvania pînă în anul 1891. Dezvelirea bustului a fost programată pentru data de 2 octombrie 1938.

Garnizoana Militară din Făgăraș se adresa¹⁹ la 6 septembrie 1938 Comisiei Superioare a Monumentelor Publice cerînd aprobarea pentru a ridica în apropierea Cetății Făgăraș, pe malul exterior al șanțului de apărare, bustul care s-o evoce pe Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, realizîndu-se pe această cale, una din inițiativele profesorului Nicolae Torga. Bustul a fost executat de sculptorul Spiridon Georgescu,

O corespondență²⁰ a Comisiei Monumentelor Istorice cu Ministerul Cultelor și Artelor ne informează că imobilul din strada Castelului nr. 36 din Brașov, unde a locuit poetul revoluționar Andrei Mureșanu, în ultimii ani ai vieții sale, a fost declarat monument istoric.

Dintr-o petiție²¹, a lui Virgil Cioflec păstrată în copie la Direcția Artelor aflăm măsurile luate de către unii iubitori de artă plastică cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la nașterea pictorului Ștefan Luchian. Pe lângă organizarea unei mari expoziții retrospective de către Academia Română în sălile Fundației Ion I. Dalles, s-a preconizat așezarea unei plăci comemorative pe peretele casei din strada Nicolae Bălcescu nr. 29, fostă Primăverii. Placă a fost executată din granit de Bulgaria, cu un portret și o inscripție din bronz patinate verde. Pentru achitarea lucrării, încredințată sculptorului Dumitru Anastasescu, erau necesare fonduri. Petiționarul obține următoarea rezoluție din partea scriitorului Ion Marin Sadoveanu: „Recomand cu căldură și ajutorul și intervenția”, iar o altă rezoluție consemna: „s-a aprobat 10 000 lei ...”.

Sculpturile realizate în bronz de Constantin Baraschi pentru Universitatea din Iași reprezentînd pe savanții Vasile Conta, Titu Maiorescu și A. D. Xenopol au fost expuse în anul 1940 în fața clădirii Fundației Ion I. Dalles. Corespondența²² purtată între Universitatea din Iași, Academia Română, organizatorii manifestărilor prilejuite de centenarul nașterii lui Titu Maiorescu, relevă preocuparea Comitetului din Iași de a ridica aceste

¹⁷ Ibidem, dosarele nr. 93/1938, vol. II, f. 189–190, 247–248 și nr. 96/1938, f. 149.

¹⁸ Ibidem, dosarele nr. 93/1938, vol. II, f. 242–244, 94/1938, f. 72 și nr. 96/1938, f. 112.

¹⁹ Ibidem, dosarele nr. 93/1938 vol. II, f. 203–206 bis și nr. 96/1938, f. 153–154.

²⁰ Ibidem, dosar nr. 56/1939, f. 2.

²¹ Ibidem, dosar nr. 58/1939, f. 177–178.

²² Ibidem, dosar nr. 89/1940, f. 27–30, 36–43.

statui în jurul unei coloane a științei, conform unei inițiative din anul 1927.

Din alte materiale ²³, aflăm hotărîrea luată de a declara monument istoric ansamblul de la Golești obținîndu-se sumele necesare restaurării sale, urmînd ca aici să se amenajeze și un muzeu regional.

Ținem să mai menționăm corespondența ²⁴ purtată între anii 1942 — 1944 de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, Primăria Municipiului București și diferiți artiști plastici în vederea realizării busturilor unor reprezentanți de seamă ai culturii românești. Astfel numeroși artiști au avut prilejul să dăltuiască în piatră chipurile lui M. Eminescu, V. Alecsandri, I. L. Caragiale, Al. Vlahuță, G. Coșbuc, O. Goga, Șt. O. Iosif, Al. Odobescu, T. Maiorescu, N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, D. Zamfirescu, P. Cerna, Al. Macedonschi, I. Creangă, P. Ispirescu, Gr. Alecsandrescu, D. Bolintineanu, N. Gane pentru a fi expuse la București în grădinele Cișmigiu și Icoanei sau a lui C. Negruți, V. Pogor, C. Meissner, N. Gane, V. Micle, la Iași. Astfel în aceste două centre culturale s-a creat o interesantă galerie care ne evocă azi personalitatea marilor noștri înaintași.

* * *

Parcursirea filelor dosarelor de către cercetătorul interesat de a găsi mărturii referitoare la istoria culturii românești oferă o gamă variată de informații din domeniul arhitecturii, sculpturii, restaurării monumentelor precum și din bogata activitate desfășurată de înaintașii noștri preocupați de a realiza valori spirituale ale poporului român care să înfrunte veacurile. Informațiile redată vor contribui la reliefarea profilului acestor materiale, la folosirea lor în circuitul științific, prilejuind totodată surse de informații pentru lucrările de popularizare a trecutului istoric al monumentelor care, de la o zi la alta, sînt tot mai mult solicitate de noile generații.

Materialele documentare create pe parcursul anilor de către Comisia superioară a Monumentelor Publice, valorificate împreună cu corespondența Comisiei Monumentelor Istorice, vor putea oferi o imagine mai amplă a strădaniilor și eforturilor depuse, de înaintași în condițiuni materiale modeste, pentru salvarea vestigiilor trecutului, pentru înălțarea de noi monumente evocatoare.

R É S U M É

L'auteur s'appuyant sur des documents relève l'activité déployée plus de deux décennies par la Commission Supérieure des Monuments publics. Ayant comme but à coordonner l'activité, dévoilée par de différents institutions d'Etat ou particulières pour la construction des monuments précieux au point de vue artistique, qui évoquent des moments significatifs de l'histoire de la Roumaine ou de la rares personnalités culturelles.

Les matériaux documentaires créés par le ministère des Cultes et des Beaux-Arts corroborés avec d'autres sources d'informations offrent la possibilité au chercheur à connaître les efforts mis par nos précurseurs dans les modestes conditions dès lors, pour sauvegarder les vestiges de notre passé par la construction des monuments représentatifs.

²³ Ibidem, fond Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, Direcția Artelor, dosarele nr. 97/1943, f. 28 și nr. 98/1943, f. 40.

²⁴ Ibidem, dosarele nr. 106/1943, 44/1944, f. 35—36, 40, 44—46 și nr. 47/1944, f. 31—38, 22—25.

ȘCOALA DE ARHIVISTICĂ

TR. RUS, IOANA BURLACU

După primul război mondial arhivistica parcurge o etapă de consacrare. Această disciplină începe să intre tot mai mult în atenția opiniei publice, dovedindu-și necesitatea pe o mare diversitate de planuri: în știință, în viața politică, în viața cotidiană.

Asistăm deci la o mișcare de renaștere a arhivelor în cadrul căreia se manifestă cu tărie idei înnoitoare îndreptate spre îmbunătățirea organizării acestor instituții, potrivit cerințelor vremii, pentru progresul ei în conformitate cu însemnătatea și cu sarcinile ce le împlinea. Tot acum, unanim, se recunoaște necesitatea de a se da lucrătorilor din arhive o pregătire științifică superioară,

Pînă la război școlile speciale erau puține. Totuși în unele țări astfel de instituții au fost întemeiate cu mult înainte.¹

După război numărul lor se ridică continuu. Era deci normal ca acest curent nou să se manifeste cu putere și în țara noastră.

Ca urmare, în anul 1924, se înființează o astfel de școală pe lângă Direcția generală a Arhivelor Statului, care în decursul anilor și-a desfășurat activitatea cu un program mereu îmbunătățit sub următoarele denumiri: Școala practică de arhivari-paleografi, Școala superioară de arhivistică și paleografie, Școala de arhivistică, Institutul de arhivistică, bibliografie și muzeografie.

I. Școala practică de arhivari — paleografi (1924—1931)

Încă din anul 1862 colonelul Bengescu, primul director general al Arhivelor Statului proiecta crearea unui Institut de paleografie. Ideea rămasă în proiect e reluată de Gr. Manu care propune Ministerului Ins-

¹ Iată câteva dintre acestea: École des Chartes înființată la Paris în 1821, Scuola di Paleografia la Milano în 1842 iar la Viena în anul 1854 Institut für oesterreichische Geschichte forschung. În 1854 la Veneția s-a instituit o școală de paleografie similară cu cea din Milano iar în 1857 la ființă la Madrid Escuela di diplomatica, de archiveros, bibliotecarios y anti-quarios.

La 1858 s-a deschis o Scuola di paleografia e diplomatica pe lângă Arhiva Centrală de Stat din Florența. Aceasta se reorganizează în 1870, ca Scuola di paleografia pe lângă Facultatea de litere iar prin decretul din 29 octombrie 1919 e transformată în Scuola per bibliotecari e archivisti paleografi. În 1867 se întemeiază Societatea istorică maghiară cu scopuri similare iar pentru Transilvania, Franz Zimmermann inițiază cursuri de paleografie la Sibiu în anul 1876. În 1877 ia ființă Școala de arhivistică de la Petrograd iar în 1884 o școală de paleografie și diplomatică la Vatican. O școală similară se fondează în 1909 la Liverpool: School of local history and records. (A. Sacerdoțeanu, *Pregătirea arhiviștilor*, în „Hrisovul”, V, 1945, p. 12—13).

trucriunii Publice la 9 octombrie 1870, înființarea unei școli de arhivari². Fără a se realiza nici de data aceasta ideea înființării unei școli de arhivistică în țara noastră va fi îmbrățișată mai târziu cu multă stăruință și căldură de Constantin Moisil. Încă în timpul primului război mondial acesta propune lui Dimitre Onciul înființarea unui institut de paleografie pe lângă Arhivele Statului din București, idee pe care în anul 1923 o va expune astfel: „Cu concursul citorva savanți și specialiști s-ar putea organiza pe lângă Arhivele centrale un fel de École des Chartes, care în scurt timp ar ridica și ar crea elemente competente pentru publicarea și studierea documentelor noastre după metode rigurose științifice”³.

Pentru traducerea în viață a acestei idei Constantin Moisil începe o muncă metodică de studiere a programelor școlilor similare din alte țări pe care o conjugă cu consultații și convorbiri cu numeroși specialiști din domeniul istoriei și științelor auxiliare⁴.

După terminarea acestor studii C-tin Moisil își va expune concluziile sale într-un memoriu pe care îl înaintează la 15 februarie 1924 Ministerului Instrucțiunii⁵.

Argumentînd necesitatea înființării unei școli de arhivistică pe lângă Direcția generală a Arhivelor Statului memoriu arăta: „Intemeierea unei astfel de școli se impune astăzi cu atît mai mult, cu cît nu avem decît foarte puține elemente pregătite spre a descifra și interpreta vechile documente românești scrise cu litere antice, iar cît privește documentele slave, latinești sau grecești, emenate din cancelaria domnilor noștri, citirea și traducerea lor sînt rezervate citorva rari specialiști. În acelaș timp, studiul vechilor noastre peceti și steme este ca și inexistent iar cursuri de arhivistică nu se fac în nici o școală din țara noastră”.

Școala își propunea pregătirea de specialiști pentru Arhivele Statului, centrale și regionale, ca și pentru arhivele județene și comunale, precum și răspîndirea în publicul nostru cult a cunoștințelor practice necesare pentru studierea și înțelegerea documentelor, sigiliilor și monumentelor noastre heraldice și deci pentru apărarea de distrugere și înstrăinare a acestor importante urme culturale ale trecutului nostru⁶.

Normele de organizare și funcționare a școlii urmau să fie precizate în legea pentru organizarea Arhivelor Statului lege care n-a putut fi însă discutată în 1924 în Parlament. Pentru a nu se pierde un an școlar, s-a cerut aprobarea Ministerului Instrucțiunii pentru funcționarea școlii în mod provizoriu de la 1 noiembrie 1924. Totodată se prezenta ministerului planul de învățămînt cu sublinierea că orele de curs, „se vor preda cu referință specială la români și lucrările practice — care vor forma de altfel partea lor esențială — se vor face pe bază de documente și monumente românești”, iar „dacă nevoia o va cere se vor putea adăuga și alte cursuri speciale ca studii comparative de instituții, arte minore etc.”⁷. Ca urmare a aprobării primite de la minister școala începe să funcționeze

² Ibidem, p. 13—14.

³ „Cronica numismatică și arheologică”, IV, 1933, p. 22.

⁴ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Instrucțiunii Publice și Culturii, dosar nr. 540/1924, f. 1.

⁵ Ibidem, f. 1—2.

⁶ Ibidem, f. 1.

⁷ Ibidem, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 1/1924, f. 64.

de la 24 noiembrie 1924 cu următoarele obiecte de studiu: arhivistica, paleografia română, latină și slavă, izvoarele istoriei românilor, la anul I, și sigilografia, heraldica, diplomatica, instituțiile vechi românești și dreptul vechi românesc, la anul II. Ministerul Învățământului l-a însărcinat pe C-tin Moisil ca împreună cu N. Iorga să alcătuiască un ante-proiect de lege pentru înființarea școlii, fără însă a-și lua obligația în ceea ce privește plata corpului profesoral⁸. Proiectul de lege întocmit, a fost intercalat în legea de organizare a Arhivelor Statului din 1925, prin care școala practică de arhivari-paleografi a primit confirmarea legală.

Pe lângă obiectele de studiu amintite, urmau să se predea în baza acestei legi miniaturistica, cronologia, genealogia și numismatică. Cursurile puteau fi frecventate de două categorii de elevi; elevi asistenți care posedau diplomă de bacalaureat și elevi audienți, absolvenți de școli secundare⁹. După terminarea cursului de doi ani, pe baza susținerii și trecerii cu succes a unui examen, absolvenții obțineau titlul de diplomați ai școlii practice de arhivari — paleografi. Cursurile erau predate de către specialiști recrutați dintre profesorii secundari, sau alte persoane cu lucrări sau studii terminice în vreuna din specialitățile ce se predau, în școală.

În anii următori sfera de activitate a școlii s-a lărgit, fiind adaptată mai mult necesităților științifice și culturale ale țării. Așa de exemplu, avându-se în vedere că în România nu exista o școală specială pentru formarea de lucrători ai bibliotecilor, s-a creat în cadrul școlii, la sfârșitul anului 1925, prin gruparea unei părți din obiectele de studiu cu caracter mai general și a celor privitoare la biblioteci, secția de bibliologie. De asemenea, în anul 1926, s-a creat secția de expertiză grafică a cărei scop era să pregătească „viitori experți necesari justiției, experți care vor avea o pregătire științifică superioară”¹⁰. Totodată, prin crearea acestei secții s-a urmărit punerea „la îndemina tineretului și mijloacele de a putea constata, după metodele cele mai noi și cu aparatele cele mai moderne autenticitatea actelor și documentelor”¹¹. În cadrul acestei secții, pe lângă obiectele cu caracter general, s-a introdus expertiza grafică și grafologia¹².

O atenție deosebită s-a acordat de către conducerea școlii procurării materialului didactic. La început multe cărți și albume paleografice nece-

⁸ C. Moisil, *Din istoria școlii de arhivistă*, în „Hrisovul”, I, 1941, p. 24.

⁹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistă, dosar nr. 7/1928, f. 12.

¹¹ Ibidem, dosar nr. 4/1926, f. 64.

¹¹ Ibidem, f. 13.

¹² În școală, în această perioadă se predau următoarele cursuri. — Anul I — cursuri comune: arhivistica (C-tin Moisil), paleografia română (N. Cartoian), instituțiile românești (C. C. Giurescu), izvoarele interne ale istoriei românilor (I. Vlădescu), dreptul vechi românesc (I. C. Filitti); cursuri speciale: paleografia slavă (P. Cancel), paleografia latină (Zoe Balș, iar din 1926 Maria Holban), paleografia greacă (Iulian Ștefănescu), expertiza grafică (H. Sthal) și biblioteconomia (Al. Ionescu-Sadi, până la moartea sa în septembrie 1928 iar din decembrie 1928 Nicolae Georgescu-Tistu).

— Anul II — cursuri comune: sigilografia și heraldica (C-tin Moisil), diplomatică (N. Constantinescu, iar din 1929 A. Sacerdoțeanu) izvoarele externe ale istoriei Românilor (P. P. Panaiteșcu) cursuri speciale: aceleași ca la anul I. (Ibidem, dosarele nr. 3/1925, I, 1941, p. 502—503). f. 9; nr. 4/1 /1926, f. 5, 7 și 64; nr. 7/1928, f. 32 și 86, nr. 8/1929, f. 89 și 92; „Hrisovul”, I, 1941, p. 502—503

sare școlii au fost aduse din străinătate¹³, apoi s-a trecut la editarea de către școală a unor albume paleografice pe baza documentelor din depozitele Arhivelor Statului. Primul album editat a fost cel de paleografie română întocmit de profesorii I. Bianu și N. Cartoian. Autorii și-au propus ca să întocmească această publicație în genul albumului de paleografie latină și franceză a lui M. Prou și A. de Boürd. Dar conducerea școlii le recomandă să cuprindă în album „facsimilele de pe manuscrise, hrisoave, zapise și scrisori — pe cât va fi posibil inedite — din toate epocile și din toate ținuturile românești. Materialul va fi astfel ales încît să înfățișeze un interes multilateral prin cuprinsul cît mai bogat, mai variat și mai interesant atît din punct de vedere istoric, cît și literar. La sfîrșit se vor alege cîteva planșe cu semnături de domni, boieri, mitropoliți, precum și de finale de hrisoave cu numele și titulatura domnilor — pentru studiul ligamentelor de litere”¹⁴. Și într-adevăr albumul de paleografie română, pentru tipărirea căruia s-au plătit peste 100 000 lei, cuprindea „facsimilele de manuscrise și documente de la cele mai vechi pînă la cele mai noi, alese și dispuse astfel, încît nu numai să înlesnească urmărirea evoluției scrisului chirilic, dar să se poată deștepta interesul — prin cuprinsul lor variat — pentru trecutul nostru istoric și literar”¹⁵. Albumul astfel conceput a fost un prețios ajutor și profesorilor secundari care l-au folosit ca un bun auxiliar pentru ilustrarea cursului de istorie națională și de istoria limbii și literaturii române. Astfel se explică și editarea lui în 3 ediții mereu îmbunătățite¹⁶.

Conducerea școlii hotărăște, începînd cu vara anului 1925 să editeze și primul anuar al școlii, în care urmau să fie valorificate lucrările profesorilor și ale elevilor, precum și cele mai însemnate documente de arhivă. Pentru realizarea acestuia, s-a cerut arhivelor regionale părerea asupra metodelor de publicare a documentelor, precum și concursul în întocmirea unor studii de arhivistică, paleografie sau alte științe auxiliare, schițe ale istoriei arhivelor noastre regionale, județene, comunale, sau relații asupra fondurilor arhivistice din depozite¹⁷.

Un loc important în cadrul școlii îl ocupau aplicațiile practice. De aceea conducerea școlii își propune dotarea acesteia cu un laborator înzestrat cu aparatura și materialele necesare. În noiembrie 1927, prof. Henri Stahl, a fost însărcinat cu organizarea unui laborator *fotografic* al școlii, pentru amenajarea căruia era necesară pentru început suma de 30 000 lei. Aceasta s-ar fi acoperit în scurtă vreme din taxele pe care urmau să le plătească cei interesați de a obține fotocopii de pe documente. Cu venitul realizat, după amortizarea costului laboratorului, urmau să se cumpere treptat „microscope, colorimetre, aparatele de proiecțiuni

¹³ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 1/1924, f. 60.

¹⁴ Ibidem, f. 3.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 3/1925, p. 12.

¹⁶ N. Cartoian, I. Bianu, *Album de paleografie românească*, (Scriere chirilică), București 1926, 2 f., XXXII pl. (Arhivele Statului, Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie); Idem ed. a II-a, București, 1929, 2 f. + XXXV pl., Idem, ed. a III, București, 1940, 12 p. + XLIV pl.

¹⁷ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 3/1925 f. 19.

și utilajul chimic necesar studiului falsurilor, analizei cernelurilor, hîrtiei, pergamentelor, peceților, monedelor etc.”¹⁸.

În rezoluția pusă de conducerea școlii pe propunerile făcute de prof. Henri Stahl, se menționează că „se va interveni la timp la minister pentru acordarea sumei necesare”¹⁹.

Aceste gânduri și preocupări îmbrățișate cu entuziasm de toți lucrătorii școlii, legate de editarea unui anuar și crearea unui laborator, n-au putut deveni realitate din cauza condițiilor grele în care școala și-a desfășurat activitatea încă din primul an de funcționare²⁰.

Referindu-se la greutățile prin care a trecut școala prof. H. Stahl arăta în anul 1939 : „Școala aceasta soră cu vestita École des Chartes din Paris, deși are o misiune infinit mai grea de împlinit decît colega din Paris, a fost o soră vitregă, pentru că pe cită vreme școala din Paris este răsfațată autorităților școlare superioare din Paris, școala din București a avut de luptat cu nesfîrșite greutăți”²¹.

În situația grea în care se afla școala amenințată mereu cu desființarea²², conducerea ei cu asentimentul întregului corp profesoral, a fost nevoită să apeleze la ajutorul unor instituții de stat și particulare care aveau legături mai strînse cu Arhivele Statului și care au înțeles rostul acesteia²³. Iată ce se spune, printre altele, în apelul adresat Ministerului Agriculturii : „Cum dintre toate autoritățile publice Ministerul Agriculturii are legăturile cele mai strînse cu Arhivele Statului, căci mereu se concentrează și se transcriu pentru acest minister acte și dosare necesare pentru procesele de proprietate, îmi permit a face apel la sprijinul dv., domnule ministru, rugîndu-vă să binevoiți a ne acorda o subvenție spre a putea acoperi măcar în parte marile cheltuieli ce trebuie să le suportăm, atît cu muzeu, cît și cu școala de arhivistică și paleografie”²⁴. Majoritatea instituțiilor la care s-a apelat au acordat o serie de ajutoare în bani cu care s-a reușit să se plătească diurnele profesorilor și să se acorde un număr redus de burse elevilor săraci²⁵.

Cu toate greutățile pe care le-a întâmpinat școala, încă din primul an de existență, cursurile s-au desfășurat, datorită strădaniilor depuse de profesori, în mod regulat la un înalt nivel științific, fiind frecventate cu interes de elevi. Totodată, cadrele didactice au desfășurat o bogată activitate științifică. În cadrul acesteia se remarcă ciclul de conferințe, pe teme de specialitate care începînd din anul 1927 devin publice. În acest an seria

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 5/1927, p. 71.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, dosar nr. 20/1938, f. 12–13. În anul școlar 1924–1925, s-a acordat suma de 20 000 lei pentru achitarea salariilor corpului didactic și personalului angajat temporar pentru aranjarea arhivei vechi la care s-a adăugat, din luna martie 1925 și suma de 15 000 lei. Începînd cu noul an școlar s-a prevăzut în bugetul Ministerului Instrucțiunii, suma de 100 000 lei care s-a acordat școlii mulți ani în șir, deși în anul 1927, de pildă, întreținerea școlii se ridica la 280 000 lei. Din această sumă alocată s-a putut achita profesorilor salariile numai pe 6 luni, iar în 1928 pe 3 luni. Tot din această cauză C-tin Moisil, a condus școala în mod gratuit.

²¹ Ibidem, fond D.G.A.S., dosar nr. 1122, vol. II/1939, p. 38.

²² Ibidem, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 3/1925, f. 36.

²³ C-tin Moisil, *op. cit.*, p. 35.

²⁴ Arh. St. Buc., Arhivă istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 1/1924, f. 63.

²⁵ Ibidem, dosar nr. 7/1928, f. 37.

este deschisă de către eruditul expert grafolog francez I. Crépieux Jamin cu conferința „Principiile fundamentale ale grafologiei”²⁶.

Din anul 1929 această acțiune de a prezenta public expuneri cu subiecte în legătură cu izvoarele și științele auxiliare ale istoriei României, se intensifică. Pe lângă profesorii școlii, au fost invitați să conferențieze specialiști, de seamă ca: N. Iorga, Gh. Ghibănescu, Sextil Pușcariu, I. Lupaș, Silviu Dragomir, Bogdan Duică, S. Mehedinți²⁷.

Ciclul de conferințe din 1929 a fost deschis la 14 februarie, în localul Arhivelor Statului, de către N. Iorga cu conferința „Arhivele Veneției”²⁸.

De asemenea, periodic s-au organizat cu elevii școlii, vizite la cele mai importante muzee și biblioteci din București²⁹.

II. Școala superioară de arhivistice și paleografie (1931–1938)

Începînd cu anul școlar 1926–1927, cursurile s-au desfășurat în trei secții: arhivistico-paleografică, de bibliologie și de expertiză grafică. Din acel moment școala a primit denumirea de Școala superioară de arhivistice și paleografie, prin aceasta recunoscîndu-se „că era o instituție de învățămînt superior, caracterizată atît prin obiectele ce se predau cît și prin pregătirea profesională și calitatea elevilor, aceștia din urmă fiind cu toții absolvenți de curs secundar (bacalaureați)”³⁰. Noua situație a școlii a fost recunoscută însă numai în 1931 prin: Regulamentul de funcționare al ei³¹ și apoi prin modificarea ce s-a adus în 1932 legii de organizare a Arhivelor Statului³².

Prin noul regulament sfera de activitate a școlii s-a lărgit. Astfel, se face precizarea că școala cu durată de doi ani urmărește: să promoveze studiile de specialitate în disciplinele ce au legătură cu arhivele și bibliotecile; să răspîndească cunoștințele necesare pentru înțelegerea și studierea documentelor, sigiliilor, monumentelor heraldice, miniaturistice, numismatice etc. precum și pentru adunarea și conservarea lor; să pregătească specialiști pentru arhivele autorităților centrale, județene și comunale, pentru arhivele instituțiilor publice și particulare etc.; să pregătească funcționari speciali necesari bibliotecilor publice; să formeze experți grafici cu pregătire științifică pentru instanțele judecătorești.

Avînd în vedere că absolvenții școlii „sînt tineri cu studii superioare și că pregătirea ce o primesc în școală, la toate secțiile, este cît se poate de temeinică atît din punct de vedere teoretic cît și din punct de vedere practic, de altă parte ținînd seama că diplomații școlii sînt adevărați specialiști în disciplinele ce se predau în secția respectivă și întrunesc toate condițiile unor intelectuali cu pregătire științifică modernă”, în Regulament s-au inclus și propunerile făcute de conducerea școlii la 9 iunie 1931 Președinției Consiliului de Miniștri și anume³³ ca diplomații Școlii

²⁶ Ibidem, dosar nr. 5/1927, f. 35.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 8/1929, f. 10–11

²⁸ Ibidem, f. 14.

²⁹ Ibidem, dosar nr. 4/1926, f. 22.

³⁰ C-tin Moisil, *op. cit.*, p. 29.

³¹ „Monitorul oficial”, partea I, 10 iunie 1931.

³² *Arhivele Statului, 125 de ani de activitate 1831–1956*, București, 1957, p. 210–213.

³³ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistice, dosar nr. 10/1931, f. 19.

superioare de arhivistică și paleografie să fie preferați în viitor la numirile de funcționari pentru arhivele și bibliotecile de stat sau subvenționate de stat, județe și comune și de experți grafici de pe lângă toate instanțele judecătorești sau de pe lângă autoritățile statului județelor și comunelor.

Obiectele de studiu ce se predau în școală, înscrise în regulament, erau : obiecte comune tuturor secțiilor și obiecte speciale. În categoria obiectelor comune tuturor secțiilor intrau arhivistica (știința și serviciul arhivelor), paleografia română, instituțiile românești, izvoarele interne și externe ale istoriei românilor, diplomatica generală și românească (cu critica textelor), cronologia, genealogia, sigilografia, heraldica, numismatica, miniaturistica și dreptul vechi românesc. Obiectele speciale erau : paleografia latină (medievală și modernă), paleografia slavo-română și paleografia greacă (medievală și modernă) pentru secția arhivistico-paleografică, bibliologia (istoria cărții), biblioteconomia (legislația și organizarea bibliotecilor) și bibliografia pentru secția de bibliologie, grafologia și expertiza grafică pentru secția de expertiză grafică.

Prin modificările aduse legii de organizare a Arhivelor Statului în anul 1932, se omit cursurile de bibliologie, biblioteconomie, bibliografie, grafologie și expertiză grafică, iar izvoarele istoriei românilor și dreptul românesc devin facultative.

Cu toate acestea în anii următori aceste cursuri au fost predate elevilor școlii ³⁴ cursul de numismatică, fiind introdus în mod obligatoriu printre obiectele comune tuturor secțiilor abia în anul 1935 ³⁵. Introducerea numismatiei ca obiect de studiu a contribuit la dezvoltarea acestei științe și la formarea unor buni specialiști în acest domeniu.

Momentele grele prin care a trecut școala, amenințată cu desființarea din cauza refuzului autorităților de a plăti vreo subvenție și a sistării de către instituții a ajutoarelor acordate, din cauza crizei, au putut fi trecute datorită entuziasmului, pasiunii și atitudinii demne și dezinteresate a profesorilor. Timp de 7 ani, cadrele didactice făcând un gest de înaltă abnegație și de mare devotament, au predat cursurile în mod gratuit ³⁶ interesându-se de toate problemele școlii cu dragoste și bunăvoință ³⁷. Pe această linie se înscrie organizarea, pe lângă școală, în 1936 a cursurilor cu viitorii funcționari de la arhivele armatei ³⁸, frecventate de o serie de tineri militari care, s-au pus la curent din punct de vedere teoretic cu principalele probleme ale științei arhivistice și ale celorlalte științe auxiliare, iar în mod practic s-au deprins cu inventarierea, clasarea și catalograrea materialului arhivistic ³⁹.

Din februarie 1932 s-au organizat în cadrul școlii cursuri cu elevii școlilor secundare din București, pentru a le înlesni cunoașterea și prețuirea monumentelor arhivistice ⁴⁰. La aceste cursuri elevilor li se arătau și explicau documentele, sigiliile, piesele heraldice și stampele mai interesante

³⁴ Ibidem, dosarele nr. 19/1937 și nr. 20/1938.

³⁵ Ibidem, dosar nr. 15/1935, f. 5.

³⁶ Ibidem, fond D.G.A.S., dosar nr. 122, vol.II 1939, f. 38—39

³⁷ C-tin Moisil, *op. cit.*, p. 36.

³⁸ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosarele nr. 13/1934, 15/1935.

³⁹ C-tin Moisil, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁰ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 11/1932, f. 3.

și mai instructive în legătură cu trecutul românesc, păstrate în depozitele Arhivelor Statului. Aceste cursuri au fost frecventate cu interes de foarte mulți elevi și profesori.

De asemenea, pentru elevii școlii, sub conducerea lui C. Moisil și Maria C. Golescu, s-a organizat un ciclu de lecții privind antichitățile bizantine. În acest scop Maria C. Golescu a participat în 1934 la Congresul internațional de studii bizantine de la Sofia și a vizitat monumentele bizantine din Bulgaria, iar în 1935 a participat în calitate de delegată a școlii la cursurile de artă bizantină, organizate de Institutul interuniversitar italian la Ravena în perioada 27 aprilie–10 mai 1935⁴¹.

Conducerea școlii a creat condiții cadrelor didactice de a-și extinde cercetările și asupra arhivelor străine. Menționăm deplasarea la Paris în luna septembrie a anului 1935 a prof. Maria E. Holban în vederea efectuării unor cercetări în arhivele naționale, biblioteca națională (secția manuscriselor) și în arhivele Ministerului Afacerilor Străine pentru completarea publicațiilor sale asupra „rapoartelor consulare din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea privitoare la țările noastre”⁴². Tot cu această ocazie a studiat în cadrul École des Chartes cele mai noi metode și materiale didactice pentru predarea paleografiei și epigrafiei latine.

Scopul școlii fiind mai ales formarea de elemente bine pregătite din punct de vedere practic, cadrele didactice au dat aplicațiilor practice ale obiectelor de studiu o extensie și o importanță deosebită. O atenție mărită s-a acordat în special susținerii probei practice la examenul de diplomă.

Proba practică pentru absolvenții secției arhivistico-paleografică consta din descifrarea și interpretarea unui document original, inedit din specialitatea paleografică a candidatului, pentru absolvenții secției de bibliologie, din determinarea cotei unei tipărituri după diferite sisteme și în special după sistemul zecimal, iar pentru absolvenții secției expertiză grafică din identificarea unui scris cu caractere latine sau chirilice, după probe grafice a unui fals total sau parțial, a unei omonime și a unui act cu scris alterat din cauze patologice.

Un accent deosebit s-a pus pe întocmirea tezei de diplomă, care trebuia să trateze un subiect din specialitatea candidatului și se baza pe cercetări și observații personale făcute de acesta în arhive, biblioteci sau în depozite cu material de expertiză grafică. De asemenea, candidatul trebuia să dovedească o pregătire suficientă în ceea ce privește adunarea și interpretarea materialului de studiu după metode strict științifice.

În perioada 1924–1938, cursurile școlii au fost absolvite de 729 de elevi. Dintre aceștia, 28 și-au luat diplome pe bază de lucrări originale, după cercetări de arhivă scoțind la lumină neprețuite informații⁴³.

Deși școala a fost absolvită de cadre bine pregătite care și-au început activitatea în arhive și biblioteci și pe lângă instanțele judecătorești, totuși ea n-a reușit să satisfacă, în această perioadă, nevoile crescânde ale activității arhivistice din țara noastră. Era nevoie de un număr tot

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 15/1935, f. 10.

⁴² Ibidem, f. 34.

⁴³ Vezi lista completă cu diplomații și elevii școlii din perioada 1924–1940, publicată de Aurelian Sacerdoțeanu, în „Hrisovul”, I, 1941 p. 505–513.

mai mare de arhiviști bine pregătiți care să adune, să păstreze în condițiile cele mai bune și să studieze după cele mai exigente norme ale științei, toate depozitele noastre arhivistice pline de atâtea informații de cea mai mare importanță, deseori unică. „Ne trebuie acest corp — susținea în 1938 în fața autorităților școlare superioare, prof. A. Sacerdoțeanu — ca să dea la lumină tot acest material, ori să-l pună la îndemina cercetătorilor cu toată dragostea, cu toată înțelegerea și cu toată pasiunea pe care o merita... Ne trebuie un întreg corp de bibliotecari pregătiți, să fie cei mai buni îndrumători — și îndrumători prietenoși — ai doritorilor de cărți. Ne trebuie să înmulțim mănunchiul de experți grafici care să poată da cu competență avizul asupra falsurilor moderne și a arăta cu certitudine falsurile pe care întâmplător le pot avea arhivele istorice”⁴⁴.

III. Școala de Arhivistică (1938–1948)

La 4 noiembrie 1938, școala a fost încadrată în rîndurile școlilor superioare, sub denumirea de Școala de Arhivistică⁴⁵, cu o durată de 3 ani. Sub această denumire școala își va desfășura activitatea pe drumul trasat de la început cu clarviziune și hotărîre de către Constantin Moisil, într-un climat de căutări creatoare, am putea spune fără egal în istoria ei. Activitatea școlii s-a desfășurat mereu ascendent datorită noului director prof. A. Sacerdoțeanu și muncii pline de abnegație depuse de cadrele didactice. „Munca aceasta — se arată într-un raport al școlii din 1942 — nu este dintre cele mai plăcute, dar rămîne cea mai necesară formării noastre culturale, sîntem însă, bucuroși să ne înhămăm la ea cu toată puterea noastră de muncă”⁴⁶.

Natura și scopul pregătirii în această instituție sînt eminamente științifice, accentuîndu-se preocupările de metodică și tehnică în cercetarea și munca științifică în general și cea istorică în special, precum și pregătirea unor specialiști în domeniul arhivei, bibliotecii și muzeului, cele trei mari instituții de cultură destinate păstrării și prezentării materialului pentru cercetări în toate domeniile. Din aceste motive recrutarea corpului didactic s-a făcut conform prevederilor legii învățămîntului superior, referitoare la profesorii titulari iar regimul cursurilor și studenților a fost același ca și în instituțiile de învățămînt superior, tehnico-științific, cursurile fiind urmate nu numai de bacalaureați ci și de studenții sau licențiații facultăților de drept, litere și filozofie, științe etc.

Posturile vacante de la școală se ocupau prin concurs, ceea ce a permis recrutarea persoanelor „care s-au dedicat prin studii și activitate acestei specialități”⁴⁷. Dintre aceștia amintim pe: Maria Dumitrescu (catedra de bibliografie, biblioteconomie și bibliologie), M. Berza (catedra de metodologie și istoriografie, genealogie și heraldică), E. Bogdanovici (catedra de expertiză grafică și grafologie).

Pentru a satisface nevoile acestui învățămînt de o deosebită importanță pentru disciplinele metodologice și pentru a-i acorda rangul deținut de școlile similare din străinătate, în 1945, consiliul profesoral a propus reorganizarea școlii în instituție autonomă de învățămînt superior, iar

⁴⁴ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 20/1938

⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 42/1943, f. 133.

⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 33/1942, f. 100.

⁴⁷ Ibidem, dosar nr. 49/1944, f. 17.

„actualii profesori definitivi și agregați ai școlii de arhivistică urmează a fi încadrați la catedrele corespunzătoare cu gradul de profesori universitari titulari, respectiv profesorii universitari agregați și cu toate drepturile câștigate în învățămînt”⁴⁸.

Pentru o mai bună repartizare a materiilor și completarea programului de studiu „consiliul profesoral a propus crearea catedrei de genealogie, sigilografie, heraldică și numismatică” și transformarea parțială a unor catedre existente. Aceste propuneri și-au găsit expresia în decretul lege pentru reorganizarea școlii de arhivistică⁴⁹.

Aceste catedre cu mici modificări au existat din anul 1940 exceptînd anul 1941 cînd prin hotărîrea Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor Școala de arhivistică a fost desființată deși în cadrul Facultății de Litere nu se predau majoritatea acestor discipline. În fața acestei situații școala a desfășurat o largă campanie pentru a face cunoscut lumii științifice și culturale din țară necesitatea funcționării și-n continuare a acestei instituții de cultură.

În numele corpului didactic, prof. Aurelian Sacerdoțeanu directorul școlii înaintează la 30 mai 1941 Ministerului Culturii Naționale și Cultelor un emoționant memoriu în care sînt expuse pe larg temeinicele motive ce concură la păstrarea școlii. Memoriu publicat în primul număr al buletinului Școlii de arhivistică „Hrisovul” susține printre altele: „Școala de arhivistică nu trebuie desființată dar nici nu poate fi adăogată la vreo facultate. La Facultatea de Litere nu există nici o disciplină care să înglobeze, măcar în capitole izolate, toate disciplinele noastre. Nimeni acolo nu poate dirija facerea unui inventar, alcătuirea unei fișe descrierea unui fond arhivistic sau bibliografic, formarea unui funcționar de carieră, lucrări pe care le cerem de acum, mai mult decît orice teorie... În sfîrșit, nici o facultate nu va putea pune la dispoziția studenților săi materialul pe care îl au Arhivele Statului atît în biblioteca de specialitate, plecînd de la incunabile pînă la ultimele cărți alese să reprezinte toate dificultățile bibliograficești, cît și în depozitele de manuscrise, documente originale (peste 200 000) peceti, monezi (originale și mulate) piese de muzeu și bogate colecții de albume paleografice de tot felul.

Pentru toate aceste discipline numai Arhivele Statului sînt în măsură să servească tot materialul de care este nevoie”.

În fața acestei situații, numeroase personalități ale vieții noastre culturale și științifice dezaprobă măsura pripită luată de autoritățile școlare superioare. Iată cîteva scrisori venite la direcția școlii din partea diferitelor personalități sau instituții: „Existența ei nu trebuia întreruptă. Eu mă înscriu pentru continuarea, cu titlul gratuit, a predă un curs săptămînal despre antichități naționale pînă la întemeierea Principatelor” (D. I. Andrieșescu, 30 ianuarie 1942)⁵⁰, „existența școlii de arhivistică

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 61/945, f. 98.

⁴⁹ În conformitate cu acest decret, în cadrul școlii funcționau catedrele: arhivistică, diplomatică, și cronologie; bibliografie, biblioteconomie și bibliologie; expertiza grafică și grafologică; muzeografia și arheologia medie și modernă; paleografia latină și limba textelor; paleografia română și limba textelor; paleografia slavă și limba textelor; paleografia medie și neogrecă și limba textelor; izvoarele interne și externe ale istoriei românilor; instituții vechi românești și istoria vechiului drept românesc; metodologie, istoriografie și critica textelor; genealogia; sigilografia; heraldica și numismatica. (Ibidem, dosar nr. 61/945, f. 100—101).

⁵⁰ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 32/1941—1942, p. 1.

este absolut necesară” (M. Costăchescu, 30 ianuarie 1942)⁵¹. „Fără ea nu vom mai putea avea specialiști bine pregătiți în materie, din care să se recruteze funcționari arhiviști și nici laboratorul de stimulare ce reprezintă această școală pentru tinerii cu tragere de inimă spre aridele și puțin răsplătite studii și cercetări în domeniul trecutului istoric românesc. Și e păcat că e așa” (Conducerea revistei „Arhivele Olteniei”, 26 decembrie 1941)⁵²; „Ne trebuie o școală specială de arhivistică” (Conducerea Academiei române, 23 ianuarie 1942)⁵³; „Această instituție care și-a dovedit atât de temeinic valoarea pentru progresul studiilor istorice, trebuie să-și continue activitatea și locul ei nu va putea fi decât tot pe lângă Arhivele Statului ca și pînă acum” (Radu Vulpe, 21 ianuarie 1942)⁵⁴; „Necesitatea școlii de arhivistică o consider ca fiind mai presus de orice îndoială” (I. Lupaș, 20 decembrie 1941)⁵⁵.

Sub presiunea opiniei publice ministerul va reveni asupra măsurii luate. După redeschiderea ei prin activitatea științifică și metodică desfășurată, școala de arhivistică se impune tot mai mult atenției specialiștilor din țară și străinătate, afirmându-se ca o importantă instituție de cultură. Acest lucru este confirmat în special de publicațiile editate sub egida ei. Dintre acestea amintim: *Carnetul studentului*; *Culegerea de facsimile pentru școala de arhivistică* (seriile română, latină, slavă, greacă și turcă)⁵⁶, lecțiile de deschidere pe diferite teme, adevărate programe analitice ale cursurilor de științe auxiliare (diplomatică, cronologie, arhivistică, genealogie), catalogul expoziției precum și lucrările profesorilor în afara orelor de curs și seminar etc. Cea mai mare realizare însă rămîne editarea buletinului școlii de arhivistică, „Hrisovul”.

Încă de la apariția primului număr, datorită ținutei științifice, a problemelor de specialitate tratate și a îndrumărilor metodice date, a fost primit cu multă căldură de către specialiștii din țară și străinătate. Iată cîteva aprecieri: „Literatura noastră istorică, precum și disciplinele înrudite (printre ele în primul rînd filologia) se îmbogățesc cu o revistă excelentă” (Iorgu Iordan)⁵⁷; „Conținutul e bogat și variat, totul util”

⁵¹ Ibidem, f. 5.

⁵² Ibidem, f. 7.

⁵³ Ibidem, f. 34.

⁵⁴ Ibidem, f. 36.

⁵⁵ Ibidem, f. 23.

⁵⁶ Vezi: *Carnetul studentului*, ed. a 2-a (Prefață de prof. Sacerdoțeanu Aurelian), București, Cartea Românească, 1945, 87 p. (Școala de arhivistică); Aurelian Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*, Seria română. Fasc. I, (nr. 1–18); Maria Holban și Virginia Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*, Seria latină, Fasc. I (nr. 1–25), București, 1942 (Colecțiile Arhivelor Statului, Ediții îngrijite de prof. Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului); Aurelian Sacerdoțeanu și Damian P. Bogdan, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*, Seria slavă. Fasc. I (nr. 1–20), București, 1934 (Colecțiile Arhivelor Statului, Ediții îngrijite de prof. Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului); A. Sacerdoțeanu, și M. Regleanu, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*, Seria greacă, Facs. I, (nr. 1–25), București, 1924 (Colecțiile Arhivelor Statului, Ediții îngrijite de prof. Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului); H. Dj. Siruni, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*, Seria turcă, Fasc. I (nr. 1–28), București, 1943 (Colecțiile Arhivelor Statului, Ediții îngrijite de prof. Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului).

⁵⁷ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică, dosar nr. 32/1942, f. 12.

(C. I. Andreescu)⁵⁸, „Te felicit din toată inima pentru această impunătoare realizare științifică” (I. Lupaș)⁵⁹; „Rog să primești cele mai calde felicitări pentru această realizare atât de izbită, de o ținută atât de aleasă și de un conținut atât de prețios” (Radu Vulpe)⁶⁰; „L-am citit cu mult interes și găsesc că apariția și existența lui este foarte necesară. De ar fi asemenea lucrări cât mai multe, ar fi numai bine. Studiile din el toate sînt foarte importante prin seriozitatea lor” (M. Costăchescu)⁶¹; „Conținutul acestui volum onorează pe deplin școala dv. arhivistică și pot să adaug că m-a interesat atît cuvîntul dv. introductiv cît și în special contribuția dv. proprie” (Lothar Cross, Viena)⁶²; „E o publicație care face onoare vouă, școlilor voastre și României. Din numeroasele articole mi-am putut da seama imediat și de caracterul științific care le dă lor o valoare universală; unele mă interesează în mod direct și am de gînd să le citesc în întregime cu ajutorul prietenilor români din Roma. Sînt sigur că revista va servi în mod eficace la cunoașterea și-n străinătate a studiilor române” (Giulio Battelli, Roma)⁶³.

Începînd din anul 1943, activitatea științifică se desfășoară sub controlul și îndrumarea Institutului de cercetări științifice, înființat acum și avînd ca scop pregătirea cercetărilor de specialitate în legătură cu izvoarele trecutului, cu arhivele, bibliotecile, muzeele, etc. și răspîndirea cunoștințelor și metodelor necesare adunării, păstrării, studienii și folosirii mărturiilor istorice⁶⁴. Potrivit regulamentului de funcționare acesta avea următoarele atribuțiuni: să colaboreze la periodicele de specialitate a școlii, să publice opere de sinteză, monografii, ediții critice de texte, documente sau alte izvoare istorice, albume paleografice, manuale și studii de metodică istorică etc., să organizeze ședințe ale membrilor săi sau ședințe publice în care să facă comunicări cu caracter științific sau didactic, să organizeze conferințe publice sau excursii de studii în țară sau străinătate, să întreprină relații cu instituțiile de cercetări istorice și juridice din țară și străinătate, să ia parte prin delegații săi, la conferințele internaționale de specialitate, să organizeze un serviciu de informație și documentare științifică, pentru cercetătorii români și străini ai mărturiilor istoriei românești, alcătuind în acest scop o bibliotecă de specialitate, o bibliografie critică și un fișier de documentare, să organizeze cursuri de specialitate cu profesorii școlii de arhivistică și cu profesorii facultăților de litere și filozofie sau drept din țară sau cu specialiștii din țară și străinătate, în vederea propășirii cercetărilor arhivistice sau în vederea obținerii certificatului de specializare, să organizeze cursuri libere pentru completarea cunoștințelor de specialitate ale funcționarilor netitrați de la arhive, biblioteci, muzee etc.

Institutul era condus de un comitet format din directorul și doi profesori definitiv ai școlii, delegați pe termen de 3 ani de către consiliul profesoral.

⁵⁸ Ibidem, f. 1.

⁵⁹ Ibidem, f. 23.

⁶⁰ Ibidem, f. 35.

⁶¹ Ibidem, f. 5.

⁶² Ibidem, f. 39.

⁶³ Ibidem, f. 38.

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 42/1943, f. 174.

Activitatea științifică desfășurată de cadrele didactice a fost apreciată de către comisia consultativă a școlii „Comisia ia act cu satisfacție — se arată în concluziile din 28 iunie 1947 — că membrii corpului didactic al școlii au desfășurat în ultimii ani o bogată activitate publicistică de specialitate, participând cu comunicări și conferințe la iustituțiile științifice”⁶⁵.

Prin activitatea bogată desfășurată în toți acești ani școala de arhivistică a continuat să se mențină și să-și păstreze locul în rindul celor mai de seamă instituții științifice ale țării.

IV. *Institutul de arhivistică, bibliologie și muzeografie (1948—1950)*

În urma reformei învățământului din anul 1948, Școala de Arhivistică a fost transformată în Institut de Arhivistică, bibliologie și muzeografie.

Menirea institutului nu se oprea numai la formarea de specialiști pentru arhive, biblioteci și muzee; activitatea lui trebuia să se simtă mai departe, în mijlocul tuturor celor care se interesează de una sau alta din disciplinele care stau la baza ei și de lucrările care cad în competența celor care o frecventează. De aceea institutul urmărea și formarea elementelor bine pregătite pentru cercetarea științifică în general și pentru cercetarea istorică în special.

Reorganizarea școlii de arhivistică s-a impus deci, deoarece „organizarea arhivelor, bibliotecilor și muzeelor publice trebuie făcută pe baze științifice pentru ca aceste instituții să poată fi puse în slujba poporului și să nu mai fie rezervate unui cerc restrâns de specialiști”⁶⁶. Acest lucru însă, nu putea fi făcut decât de cadre bine pregătite profesional care să fie capabile să conducă, îngrijească și valorifice comorile culturale acumulate de cele trei instituții amintite.

Pregătirea acestor cadre, începând cu toamna anului 1948, s-a făcut de către Institutul de arhivistică, bibliologie și muzeografie, cu o durată de trei ani fiind asimilat cu facultățile din cadrul universității, cadrele didactice bucurându-se de aceleași drepturi și datorii morale și materiale ca și corpul didactic universitar.

Activitatea de învățământ se desfășura în trei secții: arhivistică, bibliologică și muzeografică⁶⁷.

În cadrul secției de arhivistică se predau disciplinele: arhivistica și diplomatica, paleografiile română, slavă, latină și greacă*, izvoarele istoriei României, instituțiile vechi românești, istoriografia și metodologia, cronologia, genealogia, heraldica și sigilografia, expertiza grafică.

Un accent deosebit s-a pus pe studierea paleografiilor avându-se în vedere că paleograful a cărui răspundere este foarte grea, trebuie să poată îndeplini cu folos rolul de om de știință și de tehnician.

Se urmărea specializarea în una din aceste discipline, tocmai pentru ca viitorul paleograf să poată adânci disciplina în care va lucra, pentru

⁶⁵ Ibidem, dosar nr. 78 /1947, f. 68.

⁶⁶ Ibidem dosar nr. 83/1948, f. 30.

⁶⁷ Ibidem, dosar nr. 96/1949, f. 101—102.

* S-au prevăzut și posturi pentru paleografia turcă, maghiară și germană, care însă n-au fost ocupate din lipsă de specialiști.

a da un randament maxim și de calitate superioară, pentru a înlătura diletantismul și improvizarea.

În cadrul acestor cursuri viitorul paleograf, adică viitorul cercetător, învață odată cu scrierea veche și limba respectivă. Se studia alfabetul, materialele și uneltele scrisului, prescurtările, prosodiile, semnele numerale, vechile măsuri, greutatea și monede, evoluția și diferențierea scrierii pe epoci și provincii, identificarea, localizarea și datarea textelor după particularitățile grafice⁶⁸. În încheiere se prezenta problema metodologică și un fapt extrem de important a editării critice a textelor, adică punerea în practică a tuturor cunoștințelor adunate.

Pregătirea tehnică necesară bibliotecarilor se făcea în cadrul secției bibliologice. Menirea secției bibliologice din cadrul Institutului de arhivistică, bibliologie și muzeografie singurul de acest fel din țară și care reprezenta treapta cea mai înaltă de învățământ pentru bibliotecari, era de a pregăti cadre pentru biblioteci, care să aibe cunoștințe nu numai din domeniul strict al tehnicii, cărții și bibliotecii, ci și cunoștințe științifice ajutătoare, care să-l facă apt pentru rolul său nou.

Tocmai în acest scop, s-a prevăzut ca în cadrul acestei secții să se predea două categorii de materii: materii de strictă specialitate (bibliologie, biblioteconomie și bibliografie) și materii ajutătoare pentru completarea culturii generale a bibliotecarului și pregătirea sa ca om de știință și îndrumător cultural, ținând seama de specificul și istoria poporului nostru (metodologia, istoriografia și instituții, românești, izvoarele istoriei României, cronologia, heraldica, paleografiile română, slavă, latină și greacă, elemente de arhivistică și muzeografie).

Un accent deosebit se punea în cadrul cursurilor și seminariilor practice pe însușirea de către studenți a principalelor probleme din munca bibliotecarului: organizarea, administrarea și folosirea bibliotecii. În lucrările practice studenții făceau aplicații imediate a celor predate la curs, iar prin lucrările de seminar ei se deprind să studieze și să înfățișeze într-o formă personală aspecte ale problemelor ridicate la curs. Prin aceasta s-a dat studenților „cea mai înaltă calificare profesională spre a-i face apti să lucreze în orice bibliotecă, să conducă și să controleze orice activitate de bibliotecar”⁶⁹.

Rolul secției de muzeografie era să pregătească tehnicieni de muzee și experți de artă. Pentru ca aceste cadre să fie apte a-și îndeplini misiunea, se predau materiile: muzeografia, introducerea în istoria artelor, introducerea în științele naturale, tehnologia, introducerea în arheologie, introducerea în etnografie.

Ținându-se seama de categoriile de obiecte ce se pot întâlni la noi în țară, în lecțiile practice și chiar în cele teoretice s-a insistat în mod deosebit asupra celor care se pot prezenta mai ușor în muzee: arta populară, arheologia, obiectele de artă plastică veche românească, din epoca feudală, arta românească modernă, obiecte de faună, floră etc. Aceste piese erau studiate mai ales sub raport economic și evolutiv.

O atenție mare s-a acordat predării și însușirii de către studenți a muzeografiei, deoarece acestei discipline nouă în cadrul învățământului

⁶⁸ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Școala de arhivistică dosar nr. 140/1950, p. 4-5.

⁶⁹ Ibidem, dosar nr. 123/1949, p. 1.

superior îi revenea sarcina să formeze elemente bine pregătite și familiarizate cu metodele și sistemele ce se aplică la organizarea, funcționarea și administrarea muzeelor.

Programa cursului de muzeografie prevedea expunerea sistemelor generale și speciale experimentate pentru a da posibilitate studenților să se folosească de ele când le vor întâlni în viitor cu ocazia realizării noului tip de muzeu. De asemenea se expunea istoricul dezvoltării muzeelor din antichitate până în zilele noastre. Prin cursuri și seminarii se urmărea și pregătirea elementelor care să efectueze corect și după procedee cât mai științifice, toate operațiunile de inventariere, catalogare și clasificare la care este expus un obiect din momentul intrării în muzeu și până când este expus și pus cât mai bine în valoare.

În afară de lecțiile teoretice și de lucrările de seminar, care cuprindeau subiecte ce permiteau studenților să-și verifice noțiunile dobândite la curs, se tindea ca prin repetate vizite în muzee și ateliere de specialitate, să se dea posibilitate studenților, încă din perioada de studii, să vină în contact direct cu materialul de studiu și să se deprindă cu caracterul special al muncii ce vor avea de desfășurat în calitatea lor de viitori conservatori de muzee. Tot în acest scop, s-a întocmit o colecție de 700 diapozitive, o serie de materiale de științe naturale și etnografie și s-au efectuat cercetări pe teren asupra unor probleme specifice, cum ar fi cunoașterea vechiului port românesc. În același timp s-a trecut la alcătuirea unui repertoriu al muzeelor din țară și al tezaurilor monetare descoperite pe teritoriul țării noastre⁷⁰. De asemenea, studenții au prezentat o serie de referate, apreciate de către cadrele didactice. Așa au fost de pildă referatele: utilitatea cercetărilor pe teren pentru viitorii muzeografi: expoziția grafică sovietică; alcătuirea unui album de paleografie română etc.⁷¹

Cadrele pregătite de această secție, prin munca depusă au transformat muzeul într-o forță vie, pozitivă, într-un important instrument de culturalizare a maselor populare din țara noastră.

Institutul de arhivistică, bibliologie și muzeografie și-a desfășurat activitatea până în septembrie 1950, când printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri a fost transformat în secție de arhivistică în cadrul Facultății de istorie București⁷².

* * *

În sistemul învățămîntului din țara noastră, Școala de arhivistică, acest „așezămînt de mare valoare corespunzător cu École de Chartes din Paris”⁷³, după cum o considera N. Iorga, a îndeplinit cu cinste rolul important de a pregăti specialiști care să păstreze și popularizeze neprețuitele tezaure aflate în cele trei mari instituții ale culturii umane: arhiva, biblioteca, muzeul. Numeroși elevi după absolvirea școlii au desfășurat o activitate științifică susținută, afirmîndu-se nu rareori, prin lucrări remarcabile în domeniu lor de specialitate. Este suficient să amintim aici activitatea desfășurată de Damian P. Bogdan, Aurel O. Boia, George

⁷⁰ Ibidem, dosar nr. 92/1949, f. 36.

⁷¹ Ibidem, dosar nr. 146/1950.

⁷² Ibidem, dosar nr. 157/1950, f. 1.

⁷³ Ibidem, dosar nr. 20/1938, p. 61.

Buzdugan, Ileana Leonte, Mihai Regleanu, Aurelian Sacerdoțeanu, Dan Simonescu, Mircea Tomescu, Dr. Th. Vasiliu pentru a evidenția o dată mai mult utilitatea și însemnătatea Școlii de arhivistică în cultura românească și deci necesitatea reînființării ei.

R E S U M E

L'idée de la fondation d'une école archivistique dans la Roumanie nous la rencontrons pour la première fois en 1862, quand le colonel Bengescu, le premier directeur général des Archives d'Etat projetait un Institut de paléographie.

L'idée projetée est reprise dans 1870 par Gr. Manu, qui propose au Ministère d'Enseignement Public la fondation d'une école des archivistes. Mais cette initiative est restée un simple desideratum.

Grâce aux instances de C. Moisil dans l'année 1924, on met les bases d'une école archivistique et elle fonctionne jusqu'à 1950, avec un programme toujours amélioré.

Au cours de son activité l'école a connu les suivantes dénominations; l'école pratique des archivistes paléographes; l'école supérieure d'archivistique et paléographie, l'école archivistique; l'institut d'archivistique; de bibliographie et muséographie.

Créée dans le but de former des spécialistes pour les archives centrales et régionales, et pour les archives du district ou des communes, aussi elle a diffusé parmi le grand public les connaissances nécessaires pour comprendre les documents, les sceaux et les monuments héraldiques, pour sauver de la destruction et de l'aliénation les vestiges culturels du notre passé au cours des années, l'école archivistique a élargi sa sphère d'activité.

Les auteurs poursuivent les étapes du développement de l'école les programmes d'enseignement à différentes époques, les efforts des professeurs pour un bon déroulement du processus d'enseignement, la riche activité des professeurs et des élèves.

Dans le système d'enseignement de notre pays, l'école archivistique a accompli honorablement son important rôle de former des spécialistes pour les trois grands établissements: les archives, les bibliothèques et les musées, qui gardent et mettent à la portée de ceux qui sont intéressés les documents et les sources nécessaires pour le parachèvement du travail scientifique.

UTILIZAREA POLIETILENEI PENTRU RESTAURAREA MATERIALULUI DOCUMENTAR

NATALIA DRĂGHICI
MARGARETA PLATON
ELEONORA SENCHIEVICI

De-a lungul timpului, prin folosire, materialele documentare au suferit fenomene de degradare mai mult sau mai puțin avansate, cu efect de îmbătrânire a suportului papetar. Cele mai grave forme de degradare însă se datoresc atacului microorganismelor, care, procovînd descompunerea celulozei și substanțelor însoțitoare din compoziția hîrtiei, determină scăderea pînă la anulare a rezistențelor fizico-mecanice.

Aceste materiale, aflate într-un stadiu atît de înaintat de degradare, încît nu mai pot fi păstrate ca atare fără riscul de a se pierde definitiv, nu se pot restaura decît prin placare cu folii sintetice ; prin aplicarea acestora se realizează o bună consolidare a materialului, fără a se pierde cu nimic claritatea textului scris, documentul recăpătîndu-și elasticitatea, rezistența la solicitările mecanice, cu aspect semi-mat ce permite studierea și fotocopierea sa, în condiții bune.

În Direcția generală a Arhivelor Statului, procedeul utilizat pentru restaurarea documentelor puternic degradate prin placarea cu folii sintetice se aplică încă din anul 1960¹, ca material pentru consolidare folosindu-se polietilena sub formă de folii de grosimi de 30 microni, care se aplică cu ajutorul termopresei Impregnator tip K, la o temperatură de 110°C timp de 30 sec., cu o presiune de 6 kg/cm².

Pentru verificarea comportării eficacității restaurării cu polietilenă au fost efectuate, în laboratorul de cercetare al Direcției generale a Arhivelor Statului, o serie de studii care au urmărit comportarea documentului în timpul laminării, precum și în timpul păstrării.

Astfel, pentru a se stabili influența procesului de laminare cu folii de polietilenă, s-au efectuat lucrări de microscopie optică, cu ajutorul microscopului universal de cercetare tip MCI-IOR, atît asupra suprafeței documentului cît și asupra secțiunilor efectuate la microtom. Aspectul suprafeței indică o acoperire cu un film continuu de polietilenă, la nivelul documentului ; pătrunderea acesteia în masa de material fibros se apreciază în limitele de 10—15 microni, respectiv 13—18% din grosimea hîrtiei,

¹ N. Damian, V. Cristescu, *Noi procedee tehnice de întărire a documentelor deteriorate*, în „Revista Arhivelor” III (1960), nr. 2, f. 262—270.

pentru o singură față, fiind în funcție de netezimea și porozitatea documentului de restaurat. Se poate deci considera că folia de polietilenă acționează ca o barieră care împiedică pătrunderea agenților externi dăunători hirtiei, realizând pe lângă consolidare o conservare a materialului documentar.

Pentru a se stabili comportarea în timp a documentului restaurat prin acest procedeu, au fost efectuate o serie de determinări atât asupra materialelor ca atare cât și asupra laminatelor, toate analizele efectuându-se în paralel atât înainte cât și după aplicarea tratamentului de îmbătrânire artificială.

Au fost analizate în acest mod, pentru obținerea rezultatelor comparative, diferite sorturi de hirtie de fabricație recentă sau extrase din arhivă din diferite epoci, cu compoziții fibroase variind de la 100% celuloză bumbac, 100% celuloză sulfit albită, 25% celuloză sulfit albită în amestec cu 75% pastă mecanică, precum și câteva sorturi de polietilenă ca: polietilenă granule KDG din Anglia tip L 728 prelucrată în folii de 0,030 mm grosime la Fabrica de Mase Plastice București, polietilenă daneză de 0,020 mm și polietilenă indigenă de 0,030 mm grosime produsă de Combinatul Petrochimic Ploiești.

Pentru reproducerea accelerată a condițiilor de păstrare existente în depozitele de arhivă, îmbătrânirea artificială a fost realizată cu diferite aparate ca:

— etuvă de laborator, la o temperatură de 105°C timp de 24—48—72 ore, cu circulație de aer;

— aparatul Whether-o-Meter Atlas, parametrii de tratament stabiliți fiind: iradierea cu lumină albă produsă de 2 lămpi cu arc voltaic închis de 7,5 KW, fiecare la o distanță de 200 mm, cu o distribuție spectrală a luminii comparativ cu lumina solară conform tabelului (1).

TABELA 1

Distribuția spectrală a luminii la care au fost expuse epruvetele în aparatul Atlas

Domeniu spectral	Lumina solară		Dublu arc închis	
	Wați/m ²	% din radiația totală	Wați/m ²	% din radiația totală
Sub 400 milimicroni	65,6	5,9	321,8	20,3
400—700 milimicroni	504	49,5	158	9,6
700—1400 milimicroni	422	38,1	288,5	18
peste 1400 milimicroni	72,2	6,5	833	52,1

Expunerea probelor s-a făcut în două cicluri complete de 72 ore și 144 ore, cu o menținere a temperaturii în limitele $42 \pm 2^\circ\text{C}$ cu circulație continuă de aer la o umiditate relativă de 85% fără reproducerea precipitațiilor atmosferice.

— Aparatul de climatizare tip Feutron, expunerea probelor fiind făcută în câte 5 cicluri complete (15 zile) și 10 cicluri complete (30 zile), parametrii aleși pentru un ciclu reprezentând ansamblul următoarelor variații climatice succesive:

— 16 ore la o temperatură de 40°C și umiditate relativă 98%.

— 8 ore la o temperatură de 21°C și umiditate relativă 98%.

— 48 ore la o temperatură de 65°C cu o umiditate relativă de 10% sub acțiunea simultană a radiațiilor ultraviolete și infraroșii.

Trebuie menționat faptul că acest tratament, în special cel reprezentat prin 10 cicluri complete, a avut un caracter excesiv, exagerând la maximum condițiile de îmbătrânire artificială, pentru a verifica comportarea polietilenei în cazuri extreme.

ANALIZE FIZICO-MECANICE

Efectul îmbătrânirii artificiale asupra probelor analizate s-a stabilit prin determinarea caracteristicilor probelor de hîrtie și polietilenă ca atare și a laminatelor, atît înainte cît și după îmbătrînire artificială. Au fost efectuate următoarele tipuri de analize:

Încercări fizico-mecanice — rezistența la tracțiune la duble îndoiri, rezistența absolută la sfîșiere și plesnire, grad de alb, efect de bloc, migrația cernelii.

Analize de spectroscopie în infraroșii — degradarea structurală a polietilenei îmbătrînite, modificările chimice în macromoleculă de polietilenă.

Analize de microscopie optică — aspectul foliei de polietilenă ca atare și laminată pe suport, înainte și după îmbătrînire.

Din analiza rezultatelor obținute s-au putut trage următoarele concluzii:

— Determinările fizico-mecanice efectuate asupra probelor tratate cu polietilenă, au indicat, înainte de îmbătrînire o creștere în medie a rezistențelor față de probele martor neconsolidate, astfel: sarcina de rupere efectuată la dinamometrul Schopper crește cu 60%, rezistența absolută la plesnire, efectuată cu aparatul Schopper Riegler crește cu cca 120%, rezistența la duble îndoiri efectuată cu aparatul Schopper și rezistența la sfîșiere, determinată cu aparatul Brecht-Imset crescînd la valori mari de peste 10 ori. Gradul de alb al probeilor, determinat la Leucometrul Zeiss rămîne nemodificat.

— După efectuarea diferitelor tratamente de îmbătrînire artificială, probele au fost analizate comparativ atît cu probele inițiale înainte de îmbătrînire, cu probele de polietilenă cît și cu probele de hîrtie ca atare netratate îmbătrînite, determinîndu-se modificarea aspectului și caracteristicilor fizico-mecanice, prin aceleași metode. Rezultatele au indicat scăderi diferite ale caracteristicilor în funcție de procedeul utilizat pentru accelerarea îmbătrînirii și de compoziția chimică a polietilenei utilizate. Cele mai bune caracteristici au fost obținute asupra probelor de polietilenă daneză, cifrele limită specificate mai jos, indicînd scăderile valorilor ca urmare a aplicării condițiilor diferențiate de tratament, respectiv de la tratamentul de îmbătrînire termică la etuvă timp de 24 ore pînă la expunerea în 5 cicluri complete la aparatul de climatizare Feutron, astfel:

— Sarcina de rupere scade în medie cu 3—16%, rezistența absolută la sfîșiere scade în medie cu 18—35%; rezistența absolută la plesnire scade în medie cu 7—15%; numărul de duble îndoiri scade în medie cu 10—23%; gradul de alb scade cu 13—27% condiționat fiind însă și de compoziția fibroasă a suportului papetar.

Rezultatul obținut asupra probelor menținute 10 cicluri în acest aparat, nu au fost luate în considerație, condițiile fiind prea excesive pentru a putea constitui situații existente pe durata păstrării documentelor, determinările au fost numai de orientare.

ANALIZE SPECTROSCOPICE

Studiul modificărilor compoziției chimice a polietilenei înainte și după tratamentul de îmbătrânire s-a efectuat prin analiza spectroscopică, cu ajutorul spectroscopului (UR 10 Karl Zeiss Jena) în zona de lumină infraroșie cu banda de $700-3200\text{ cm}^{-1}$, bandă caracteristică polietilenei, utilizând prisme de NaCl. S-a urmărit reproductibilitatea în special în banda de $710-740\text{ cm}^{-1}$, bandă din care s-a calculat cristalinitatea. Rezultatul analizelor este indicat în diagramele din fig. 1 și 2 pentru probele îmbătrânite la aparatul Whether-ometer Atlas.

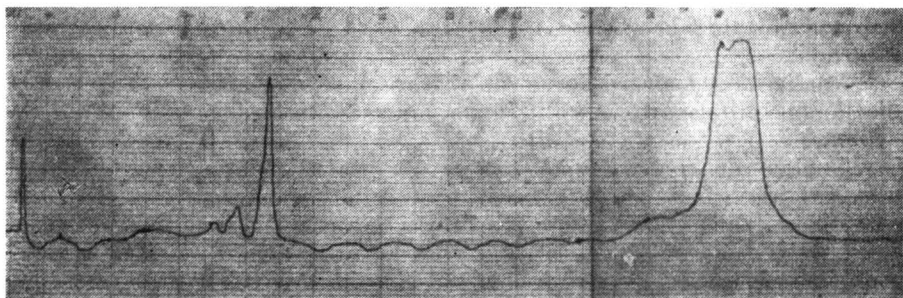

Fig. 1. — Diagrama reprezentând spectrograma foliei pe polietilenă după îmbătrânire artificială (aparatură U. R. 10 — Karl Zeiss Jena).

Din analiza diagramei rezultă că dubletul CH caracteristic polietilenei, cu frecvențe de $721-730\text{ cm}^{-1}$ dă la răcire o intensificare a benzii de 730 cm^{-1} . Aceasta se atribuie porțiunii cristaline spre deosebire de banda 721 cm^{-1} care se atribuie porțiunii amorfe. Din raportul intensităților aparente ale celor 2 benzi rezultă o scădere a cristalinității polietilenei după îmbătrânire avansată, cu cca 10%, fapt ce poate atrage după sine o oarecare scădere a caracteristicilor de rezistență sau transparentă. Valoarea însă fiind mică, scăderile respective vor fi la rîndul lor nesemnificative.

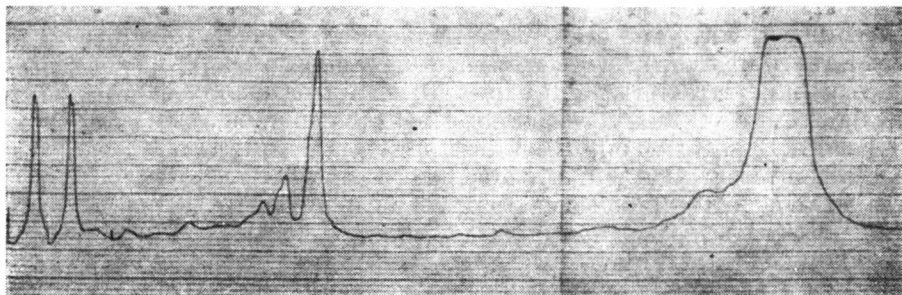

Fig. 2. — Diagramă reprezentând spectrograma foliei de polietilenă înainte de îmbătrânirea artificială (aparatură U. R. 10 Karl Zeiss Jena).

Din punct de vedere chimic, studiul diagramelor nu pune în evidență vreo modificare a compoziției chimice a polietilenei după procesul de îmbătrânire. La degradarea termică și oxidativă înaintată, polietilena nu dă naștere la produși auxiliari, descompunându-se în procente scăzute, de 1% monomeri și în fragmente de catene cu monoolefine inofensive suportului papetar.

ANALIZE DE MICROSCOPIE OPTICĂ

Aceste analize au fost efectuate cu ajutorul microscopului universal de cercetare (MCI-IOR), folosind lumina vizibilă filtrată, câmp întunecat și contrast de fază.

Din analiza câmpului microscopic și al fotografiilor executate s-a constatat că folia de polietilenă prezintă aceeași transparență și suprafață atît înainte cît și după îmbătrânire. La o îmbătrânire avansată, timp de 144 ore la Aparatul Atlas și 5 cicluri complete la aparatul Feutron, apar pori în proporție redusă însă, și în special în cazul foliilor subțiri, sub 0,03 mm grosime.

Rezultă că după îmbătrânire avansată stratul acoperitor de polietilenă nu mai este continuu, ci apar pori care permit ca fibrele suportului să comunice cu mediul înconjurător.

Pentru a urmări comportarea materialelor documentare restaurate cu polietilenă în dosare sau volume legate în timpul depozitării, s-au efectuat determinări ale efectului de bloc respectiv fenomenul de lipire între paginile învecinate presate în rafturi timp îndelungat, și al migrației cerneleurilor prin traversarea pigmentului către fața exterioară a documentului restaurat și alterarea reciprocă a textului celor 2 pagini alăturate.

Reproducerea accelerată a acestor fenomene, chiar în condiții exagerate față de metoda clasică (aplicarea unei presiuni de 7 kg/100 cm² asupra unui pachet format din 10 file placate cu polietilenă pe ambele fețe la o temperatură de 40° C timp de 24 ore pentru provocarea apariției efectului de bloc și respectiv menținerea unor epruvete cu dimensiuni de 12,5 × 9 cm între 2 hîrtii de filtru, între plăci de sticlă timp de 24 ore la 70°C sub o presiune de 5 kg pentru provocarea migrației diferitelor tipuri de cerneleuri recoltate din depozitele de arhivă), nu au indicat apariția acestor efecte.

În eventualitatea ivirii de-a lungul păstrării a necesității recuperării documentului la starea în care acesta se afla înainte de restaurare, fie în scopul refacerii consolidării printr-un alt procedeu, fie în scopul unui alt tratament, s-au făcut încercări de înlăturare a polietilenei. S-a urmărit astfel comportarea diferitelor tipuri de cerneală la tratamentul cu solvenți și efectul acestora asupra structurii fibroase și caracteristicilor documentului. Determinările s-au făcut asupra documentelor consolidate înainte și după îmbătrânire prin îndepărtarea foliei de polietilenă cu toluen la 60°C. S-a constatat că îndepărtarea polietilenei este totală după 3 minute de menținere a probei imersată în solvent atît în cazul laminatelor recente

cît și în cazul probelor îmbătrînite, fără a se produce modificări ale caracteristicilor fizico-mecanice comparativ cu probele martor. Din cele 28 tipuri de cerneluri experimentate, 5 au prezentat decolorări parțiale.

Avînd în vedere faptul că cele mai bune rezultate au fost obținute cu polietilena de import, cercetările noastre au urmărit și obținerea unui sort de polietilenă indigenă adecvată, cu caracteristici tehnice corespunzătoare restaurării materialului documentar. În cursul anului 1968 în colaborare cu Combinatul Petrochimic Ploiești, s-au realizat o serie de sorturi de polietilenă, din care prin selecție și îmbunătățiri s-a obținut sortul 512/02. Acest sort, prin conținutul de aditivi cu acțiune antioxidantă ca Topanol 200 părți/milion împotriva termooxidării și Tinuvin 0,5% ca stabilizator împotriva acțiunii radiațiilor ultraviolete, a fost considerat cel mai indicat pentru utilizare în tratamentul de restaurare al materialelor documentare.

Rezultatele analizelor obținute în condițiile specificate mai sus au indicat caracteristici superioare față de celelalte tipuri de polietilenă experimentată, respectiv scăderi mai mici ale valorilor ca urmare a tratamentului de îmbătrînire. Comparativ cu acestea, noul tip de polietilenă prezintă caracteristici îmbunătățite, astfel: sarcina de rupere crește cu 9%, numărul de duble îndoiri cu 33%, rezistența absolută la sfîșiere cu 30%, iar rezistența la plesnire cu 28%. Caracteristicile se mențin superioare și după îmbătrînirea artificială, pierderile de rezistență prezentînd scăderi mai mici cu 32—51% față de celelalte tipuri de polietilenă utilizată, analizată în aceleași condiții. O eficacitate mai evidentă o indică modificarea gradului de alb după îmbătrînire, protecția polietilenei sort 512/02 ducînd la scăderi de maximum 12% grad de alb, în condiții limită de îmbătrînire accelerată (aparat de climatizare Feutron, 5 cicluri complete).

Din experimentările efectuate pentru stabilirea eficacității polietilenei la restaurarea materialelor documentare se desprind următoarele concluzii :

Polietilena aditivată corespunzător este un produs care, datorită caracteristicilor sale fizico-mecanice și chimice, este indicat în scopul restaurării materialelor documentare în stare avansată de degradare; consolidarea cu polietilenă permite o mecanizare a operațiilor, pentru mărirea productivității, fiind în anumite cazuri posibilă aplicarea pe ambele fețe ale documentului un suport de hîrtie japoneză de 20 g/m², în vederea mării rezistenței pe de o parte și completarea spațiilor lipsă pe de altă parte; în acest caz polietilena plasată între document și hîrtia japoneză, jucînd rol de liant, pătrunde între fibrele hîrtiei japoneze, dîndu-i o transparență corespunzătoare pentru a nu împiedica citirea textului.

Utilizarea acestui material pune însă aceleași probleme ca și utilizarea celorlalte folii sintetice utilizate curent în restaurarea documentelor. Modificările de aspect pe care le prezintă documentul astfel restaurat, fac ca acest material să se folosească numai în cazuri extreme pentru restaurarea documentelor în stare deosebit de gravă, ce nu pot fi păstrate sau studiate ca atare fără riscul de a se distruge pentru totdeauna și asupra cărora nu se pot aplica alte procedee de restaurare.

R É S U M É

L'article se réfère à l'étude du folio de polyéthylène comme matériel usité pour consolider les documents trouvés dans un stade avancé de dégradation, spécialement comme suite de l'attaque des microorganismes.

Pour restaurer ces documents le folio de polyéthylène appliqué par le moyen d'un thermopresse assure aux documents une résistance élevée en les faisant aptes à être étudiés et conservés pendant un long espace de temps.

De l'étude effectuée sur le folio de polyéthylène et aussi sur les documents restaurés par cette méthode, résultent une bonne efficacité et une bonne résistance à l'usure, traits caractéristiques nécessaires pour tous les matériaux utilisés dans le processus de restauration. Les recherches qui se sont effectuées, se sont axées sur des analyses physico-mécaniques, des analyses chimiques — structurales et des analyses optiques, les déterminations ayant été faites sur les matériaux initiaux, et aussi sur les preuves soumises à l'usure accélérée avec des installations spécifiques pour ce type de travaux.

SCAUNUL SĂSESC SEBEȘ

I. FRĂȚILĂ
M. ANDRIȚOIU

Se știe că după ce au fost colonizați în Transilvania, sașii, ca apărători ai granițelor, s-au bucurat de o serie întreagă de privilegii economice, politice și religioase. Acest lucru a favorizat ca așezarea lor să se întindă peste unele vechi organizări românești. Ei se organizează în scaune (sedes) încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea.

Modul de organizare al sașilor în scaune, de altfel și al secuilor, pare a fi împrumutat de la românii băștinași, care după cum se știe erau organizați în cnezate și voievodate. Această formă de organizare nu a existat în altă parte înainte.

Scaunele își aveau reședința în orașe (Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Sebeș, Orăștie) sau în târguri (Mercurea, Rupea, Noerich, Cincul). În scaunele care își aveau reședința în orașe magistratele orășenești îndeplineau și funcțiile de magistrat ale scaunelor, iar cele cu reședință în târguri aveau oficialitatea scaunelor.

Funcționarii superiori ai scaunelor erau primarii din Sibiu, Sighișoara și Mediaș (după 1553), juzii primari din Bistrița, Brașov și Mediaș (pînă la 1553), juzii regali din Sibiu, Sighișoara, Sebeș, Orăștie și juzii scaunului din Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Sebeș, Orăștie.

Juzii scaunelor, de la început erau aleși de locuitori ca adjutanți ai juzilor regali, constituind judicatul scaunului ca primă instanță în procesele civile și organ de anchetă în problemele criminale. Concomitent cu acest judicat al scaunelor, funcționau și alte instanțe speciale, ele avînd dreptul de primă instanță. Acestea erau unele comune privilegiate, primarii și vilicii orașelor lor.

Problemele administrative și judecătorești, mai însemnate se rezolvau de către adunarea scaunului care se întrunea de patru ori pe an, judele regesc fiind cel care prezida adunarea și aducea la îndeplinire sentințele date de către aceasta. În atribuțiile scaunelor intrau și probleme militare, judele regal fiind totodată și conducătorul militar al scaunului, avînd sarcina să participe personal la campaniile militare. El se ocupa de asemenea cu repartizarea, strîngerea și administrarea impozitelor.

Scaunul Sebeșului (Sedes Sebus) apare documentar în secolul al XIV-lea.¹ Primul act din care rezultă o organizare politică a Sebeșului

¹ P. I. Șchiopul, *Diploma Andreiană din 1224*, Cluj, 1934.

este scrisoarea sibienilor, din 1301, prin care aceștia cer sebeșenilor dreptul de a trece nestingheriți peste teritoriul lor.²

Un alt act ce se referă la vechimea Scaunului Sebeș propriu-zis, datează de la 1303 când pe plenipotența dată de Decanatul săsesc din Sebeș lui Berhold din Cîlnic, apărătorul decanatului amintit, în procesul cu Capitlul din Alba-Iulia se face amintire de scaunul judiciar provincial al Sebeșului, iar o mențiune din 1345 se referă neîndoios la pecetea orașului.³

În secolul al XIV-lea Scaunului Săsesc Sebeș îi aparținea orașul liber Sebeș și comunele Lancrăm, Pianul de Jos, Răchita, Strungari, Loman, Petrești, Reci, Cîlnic și Deal. Celelalte sate din Valea Sebeșului (Sebeșel, Săsciori, Laz, Cacovița, Căpîlna, Jina) erau enclave ale Comitatului Alba.

Fiind așezat în partea de sud a Transilvaniei, încă din cele mai vechi timpuri, Scaunul Sebeșului a avut un rol economic și politic, dar mai ales militar. În secolul XIV și XVII principii transilvăneni își adunau de regulă aici oștile care porneau împotriva turcilor.

Scaunul Săsesc Sebeș își desfășoară activitatea până în anul 1876, când pămîntul crăiesc este desființat și înglobat în noile comitate create.

Arhiva instituției de care ne ocupăm totalizează o cantitate de 149 m.l., cu anii extremi 1438—1876 fiind preluată la Arhivele Statului Hunedoara-Deva de la fostul Sfat popular al orașului Sebeș.

Materialele documentare create de Scaunul Săsesc Sebeș au fost constituite cu registre, separat pentru cele administrative, economice și politice și separat pentru cele judecătorești. După un studiu amănunțit s-a constatat că materialele în majoritatea lor sînt răvășite și că se păstrează o parte din instrumentele contemporane de evidență a acestora; protocoale de ședințe și registre de intrare și ieșire, această situație impunînd mai întîi operațiunea de inventariere a acestora. La încheierea acestei lucrări am constatat că instrumentele contemporane de evidență lipsesc pe anii: 1743—1767, 1769, 1774—1776, 1784—1785, 1787—1788, 1790—1799 și 1808.

Prelucrarea fondului a constatat în ordonarea materialelor cronologic, după registrele de intrare și ieșire sau după protocoalele de ședințe, făcîndu-se liste cu pozițiile din aceste instrumente la care materialele lipseau. Materialele care nu au fost cuprinse în registru s-au constituit pe probleme ce au fost incluse în listele anexe ce s-au așezat la fiecare registru.

Pentru perioadele mai sus arătate, cînd lipsesc instrumentele de evidență, s-a adoptat metoda grupării materialelor pe probleme, care apoi s-au fișat.

Studierea materialelor documentare ale fondului de care ne ocupăm dă posibilitatea cercetătorului de a cunoaște sau aprofunda unele aspecte privind dezvoltarea manufacturilor și activitatea breslelor meșteșugărești, viața grea a maselor populare sub dominația otomană și habsburgică, nemulțumirile acestora, unele date inedite referitoare la Răscoala din 1784, Revoluția burghezo-democratică de la 1848 etc.

² Documente privind Istoria României, veacul XIV, seria C. Transilvania, vol. I(1309--1329), doc. nr. 8, p. 6—7.

³ Ibidem, Introducere, vol. II, p. 613.

Dezvoltarea manufacturilor a cunoscut un oarecare avînd în orașele Transilvaniei, mai ales sub stăpînirea habsburgică. Pînă la mijlocul secolului al XVI-lea orașele săsești, meseriașii și negustorii sași s-au bucurat de anumite privilegii, ceea ce a determinat ca în Scaunul Sebeșului să se dezvolte diferite manufacturi pentru prelucrarea materiilor prime; a cerealelor în primul rînd, a cărnii, pieilor, a metalului, iar mai tîrziu a celulozei, prin înființarea Morii de hîrtie de la Strugari. Astfel aflăm dintr-un tabel al bunurilor arendate din proprietatea locală comunală, pe anul 1797, că în Sebeș exista o moară cu patru roți, la Petrești una cu trei roți, la Pianul Săsesc o moară cu trei roți iar la Pianul Românesc una cu două roți. În același an moara de hîrtie de la Strugari este trecută de la arendatorul Barth în administrația orașului.⁴

Pentru a ne face o imagine mai aprofundată a dezvoltării breslelor e necesar să arătăm că determinați de pierderea statutului breslei cuțitarilor, în urma grozaviilor ce s-au abătut asupra orașului Sebeș, în numele lui Michael Schletters starosetele acestei bresle, primarul și judele regal al scaunului hotărâse a cere o copie de pe acest statut, care se afla la Universitatea Săsească din Sibiu, scris pe pergament „dat și întărit cu sigiliul, în 30 decembrie 1665”.⁵ Într-una din prevederile acestui statut se precizează că o condiție a celor ce vor să învețe meserie e să fie de origine germană, fapt ce explică de ce populația românească n-a ajuns în acel timp să-și însușească unele meserii în breslele meșteșugărești.

Activitatea puterii centrale pentru încurajarea producției meșteșugărești manufacturiere, dar mai ales pentru limitarea monopolurilor de breaslă este de asemenea bine oglindită în paginile fondului. În 1792 comitele sașilor atrage atenția magistratului Scaunului Săsesc că în domeniul breslelor și meșteșugarilor, pînă la noi ordine rămîn în vigoare dispozițiile date în timpul Mariei Tereza și a lui Iosif al II-lea. El constată cu nemulțumire că unele bresle și maeștrii breslași țin adunări fără să-l anunțe pe inspectorul breslei, sau să-l invite și pe el, că fac de la sine putere tot felul de statute etc.⁶

Dacă de la începutul secolului al XVII-lea dominația otomană în Transilvania era oarecum mai ușoară, pe la mijlocul secolului aceasta devine tot mai apăsătoare. „În perioada de criză prin care trece principatul autonom al Transilvaniei după expediția dezastruoasă din Polonia și mazilirea lui Gheorghe Rákoczi al II-lea (1657), pretențiile Porții cresc în chip sensibil. Tributul este stabilit în 1661 la 40.000 galbeni, sau 80.000 de taleri anual, valoare la care se menține pînă la sfîrșitul dominației otomane asupra Transilvaniei, adică pînă în 1686.”⁷ De obicei plata se pretindea în aur, monedele de argint (taleri, asprii, etc.) trebuiau schimbate în monede de aur, în galbeni. Această stare este oglindită și în adresa din 23 mai 1668 a consulului din Sibiu Mathias Semriger prin care arată: „Vă este fără nici o îndoială, pe deplin cunoscut, că binele nostru, al tuturor rămîne și constă în plățirea anuală, la timp și fără lipsuri a tributului și birului pe care-l datorăm Porții Otomane. Pentru că acest

⁴ Arh. St. Deva, fond Scaunul Săsesc Sebeș, u.p. 6/1746.

⁵ Ibidem, u. p. 12/1761.

⁶ Ibidem, u. p. 10/1792.

⁷ *Istoria României*, Edit. Acad. R.P.R., 1964, vol. III, p. 30.

timp se apropie, să fiți zilnic severi în administrație, să nu aveți restanțe, vă recomand ca la început să vă ocupați de porția d-voastră de 17 taleri aur.”⁸

Prin pacea de la Carlovitz (1699) Imperiul otoman a fost nevoit să renunțe la suzeranitatea asupra Transilvaniei în favoarea Curții din Viena, care pe baza diplomei leopoldine va organiza principatul în așa fel încât autonomia țării să fie cât mai limitată. Într-o astfel de situație garanția împotrivirii tuturor nemulțumirilor nu se putea asigura decât printr-o armată numeroasă, care se înțelege, au constituit un mare consumator al produselor agricole, o greutate pe care au suportat-o, în primul rând masele producătoare. Obligațiile de tot felul privind transportul și abuzurile acestei armate constituiau o adevărată calamitate pentru localitățile unde era incartiruită. Pentru a ilustra acest lucru cităm o parte a plîngerii locuitorilor din Sebeș și împrejurimi către guvernatorul Transilvaniei: „Cu mare umilință sîntem siliți a ne pleca la picioarele dumneavoastră, în starea noastră neputincioasă deoarece localitățile noastre sînt în așa fel de situație că trebuie să transportăm cu căruțele pe cei care vin și pe cei care pleacă din țară — dinspre Banat, precum și dinspre Alba Iulia — tot la a treia zi sau la săptămîna cu căruțele trase de cai sau de boi, fără întrerupere ca și în luna aprilie, fără răgaz. Dovedim aceasta cu comisarii ținutuali și cu comisarul principal șef Bellinus. Așa cum arătam în nenumăratele memorii pe care vi le-am făcut dorim ca vitele și căruțele noastre să fie puse la privațiuni mai ușoare ca să putem și noi cîștiga cu ele. ... și cei mai de jos ofițeri ne silesc să-i onorăm cu diferite cadouri ca miei, viței și alte atenții, însă cu puține rezultate că ei totuși își fac interesele lor. Deoarece nu toți din această țară nobilă ci doar unii au simțit aceasta, numai cei de o treaptă cu noi pot să dea crezare celor pe care vi le-am arătat, cu mare stimă ne aplecăm înaintea privirii părințești a Excelenței Voastre, rugîndu-vă ca localitățile noastre sărace să primească odihnă și pace, asigurîndu-vă că noi serviciul îl vom face în măsura puterilor noastre...”⁹

Diferitele contribuții și taxe după semănături, după animale, după fumuri, după venituri, după cap etc. sporeau din ce în ce mai mult greutatea sarcinilor. Acestea au determinat ca numărul plîngerilor să fie din ce în ce mai mare. Iată ce se spune într-o asemenea plîngere a celor zece comunități din Scaunul Săsesc Sebeș la 1796: „Întru-cît sarcinile noastre cresc zi de zi ... cu voința noastră unanimă ne-am învoit într-aceia ca să trimitem înaintea Excelenței Voastre pe diaconul Ioan Maxim din Lancrăm care în numele nostru și reprezentarea noastră să vă arate multele jeluiri și sarcini ce ne apasă. El a îndeplinit dorința noastră, dar ca lucrul să fie făcut mai cu desăvîrșire ne-a întrebat pe noi, pe fiecare sat prin doi nobili veritabili dacă dorim cu toții ca să prezentăm jeluirile noastre. Înalt Consiliu Directorial suprem, noi sperăm că această faptă a sa nu a fost în contradicție nici cu Dumnezeu și nici cu legile Țării, ci a făcut-o numai pentru legitimarea sa în viitor dacă vor fi întrebate comunitățile, dacă au voit, sau că s-au înțeles și cu intenția ca să fie arătate jeluirile. Ce fel de jeluiri sînt acelea, am arătat mai sus.

⁸ Arh. St. Deva, fond Scaunul Săsesc Sebeș, u.p. 3/1688

⁹ Ibidem u.p. 12/1730

Pentru aceasta cu plecăciune ne rugăm Excelențelor Voastre să dați ascultare rugămintelor fierbinți ale noastre și să dați poruncă ca să fie eliberat din robie săracul diacon al nostru care în mod blăstămat a fost prins de către domnii din Sebeșul Săsesc și ferecat în fiare tari ca și un rău făcător, adică răsculător de țară. Noi sîntem gata să îndeplinim domniilor voastre milostivi toate care sînt legale și se potrivește cu poruncile Domniilor Voastre, dar asupra noastră apasă și astfel de greutăți care nu izvorăsc din legi și nici din poruncile Excelențelor Voastre. Ne rugăm dumneavoastră pentru eliberarea diaconului nostru întrucît noi sîntem gata să luăm garanție pentru el.

În așteptarea răspunsului binevoitor și părintesc al Excelențelor Voastre semnăm cu aplecată stimă.¹⁰ (Semnează reprezentanții celor 10 comunități din Scaunul Săsesc Sebeș).

Numeroase sînt cazurile cînd locuitorii satelor înaintează plîngerii prin care arată lipsa de pămînt, pășuni sau că anumite dări și contribuții sînt prea mari. Astfel locuitorii din comuna Lancrăm arată în noiembrie 1787 că „nu au lemne de foc, nici bani ca să le cumpere” și fac propunerea ca ei să se ocupe cu tăiatul lemnului din păduri precum și cu transportul lor în orașul Sebeș, iar ca răsplată pentru aceste munci să primească și ei lemne de foc.¹¹ În urma unor plîngerii legate de „strîmtoarea hotarului și luarea pămîntului”, a locuitorilor din Pianul Românesc autoritățile au efectuat mai multe cercetări ce sînt consemnate în corespondența scaunului cu guvernul. Tot datorită numeroaselor plîngerii, prin adresa 3265 guvernul cere să se facă cercetări în legătură cu taxele ce trebuiau să se plătească în fiecare an de locuitorii din Cilnic cu ocazia împărțirii pămînturilor sau pentru lipsa de teren necesar pășunatului vitelor.¹²

De asemenea locuitorii comunei Strungari se plîng „că de cînd li s-a luat pămîntul pentru construirea morii de hîrtie de la Strungari, în urmă cu 20 de ani (1767) încă nici acum nu au fost despăgubiți”.¹³

O parte însemnată a corespondenței anului 1763 se referă la plîngerile repetate ale meșteșugarilor din breasla măcelarilor din Sebeș referitoare la drepturile lor (libertățile orășenești) etc.¹⁴

O conscripție din anul 1785, care s-a făcut cu scopul „de a lua în evidență populația și schimbările ce au survenit în toate comunitățile scaunului”¹⁵ reflectă o creștere relativă a populației, dar nu în măsura posibilităților, situație ce trebuie explicată prin dese distrugerii ale războaielor din secolele XVII și XVIII, a trecerilor destul de numeroase ale românilor peste Carpați, dar mai ales a dublei exploatare; feudale și străine. Această conscripție precum și alte documente de mai tirziu scot în evidență procentul mare al românilor și răspîndirea lor pe pămîntul acestui Scaun Săsesc, lupta lor pentru a obține drepturi, pentru a nu mai fi socotiți „tolerați”, ci ca a patra „națiune”, pentru ștergerea iobăgiei în scaunele secuiești, unde oficialitățile sileau pe români la robotă cu toate că erau liberi. În memoriul scris în limba română și înaintat de către

¹⁰ Ibidem, u.p. 5/1796

¹¹ Ibidem, dosar nr. 15/1787

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, dosar nr. 30/1787

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 113/1763

¹⁵ Ibidem, u. p. 3/1785

locuitorii români din orașul și scaunul Sebeș magistratului scaunului, privind nemulțumirea lor cu prilejul restaurării magistratului și a alegeri, care s-au făcut în lipsa lor se spune : „E lucru de obște cunoscut precum că noi locuitorii români din astă cetate și scaun văzînd nedreptățile comise cu prilejul restaurării Magistratului de aici, și mai vîrtos văzîndu-ne chiar și dela reprezentațiunea noastră exclușii, am protestat, nu am luat parte la alegeri și pînă azi la nimica. Deci auzînd, că magistratul nostru s-au restaurat și fără de noi și că de curînd s-a și început transpunerea oficiului și împărțirea comunelor noastre după inspectorate, și e de prevăzut și aceea, că în zilele următoare să începeți introducerea inspectorilor după obicei în comunele noastre, tot în interesul bunei înțelegeri a cărui ajungere dorîndă am și fost încercat-o, dela începutul lucrului —însă durere, că fără rezultat, — grăbim a vă face cunoscut cum că noi neci reprezentațiunea Orașului Sebeș, în care românii, ca majoritate absolută a populațiunei nu sînt reprezentați de loc, neci alegerea senatorilor și a juzilor făcută de voi fără de noi, nu o putem recunoaște și primi de loc. Noi și de azi înainte, ca pînă aici nu volim a ne opune la nimica, pentru susținerea ordinei de azi încolo pînă la deciderea cauzei noastre comune și ascultarea poporului nostru de două luni încoco, de cînd abia discutînd numai avem jurisdicțiune cunoscută, și așa dară numai consecinții, volim a vă spune respicat că noi de orece răsîmat pe înaltele ordinațiuni împărătești prin care ni se asigura asemenea drepturi la toți, văzînd că conlocuitorii noștri frații sași ignorînd dreptele noastre postulate, dispun și fac de noi fără de noi, să le afle dela început și pînă la sfîrșit nu le putem recunoaște și primi. Bine ar fi ensă cînd locuitorii noștri sași ai acestui oraș, considerînd precum avînd anima de om în piept, de bune prebine să recunoască dreptele noastre postulate, lepedîndu-și de nu și știutul egoism înrădăcinat ar lucra însuși întra-colo ca să ne mulțumească și mulțumindu-ne se trăiască cu noi în pre necesaria dragoste și bona înțelegere.”¹⁶ (semnează reprezentanții orașului Sebeș și ai comunelor din scaun).

Mersul răscoalei din 1784 în comitatul Zarandului, al Hunedoarei sau al Sibiului, măsurile de prevenirea extinderii răscoalei în Sebeș și comunele aparținătoare precum și participarea la răscoală a păturilor sărace din suburbiile¹⁷ Sebeșului sînt consemnate în actele ce compun acest fond. La 5 noiembrie 1784, cînd o parte din trupele răsculaților din Zarand trecuseră în Comitatul Hunedoara, înaintînd pe Mureș în sus, magistrul orașului Sebeș consemnează în raportul său că în această zi nu s-a ținut ședința consiliului din cauza măsurilor ce a trebuit să le ia împotriva răsculaților și face cunoscut guvernului de la Sibiu știrea izbucnirii răscoalei țărănești în comitatul Zarand, cerînd acestuia să

¹⁶ Ibidem u.p. 12/1861

¹⁷ În afara orașului cetate ce cuprindea în anul 1785 o suprafață de 8924 stj. pătrați cu 284 case și 241 familii,, se întindeau două suburbii. Una din acestea era locuită, în anul 1785 de 248 familii românești cu 47 familii văduve, 17 familii grecești și 26 familii țigani. A doua suburbie, compusă din două străzi, una de-alungul riului Sebeș, constituită în 149 și alta situată spre nord, construită în 1771, număra în 1749, 105 familii cu 15 văduve. În afară de cele două suburbii în hotarul orașului Sebeș locuiau 126 familii de inclivini români. (Lucas Marienburg, *Geographie des Grassfürstentums Sibenbürgen*, II, p. 274—275).

asigure autoritățile din Sebeș că nu va fi lipsit, în caz de nevoie, de ajutorul militar necesar.¹⁸

Cînd răscoala a cuprins satul Cioara din apropierea Sebeșului, cu o zi mai tîrziu, la 6 noiembrie, magistratul consemnează din nou faptul că nu s-a ținut ședința consiliului din aceleași motive ca și în ziua precedentă¹⁹ și hotărăște să se ceară din nou ajutor militar guvernului, întrucît „răscoala se apropie și de ținutul nostru și poporul răsculat înaintează mereu”.²⁰ La acestea guvernatorul Transilvaniei S. Brukenthal răspunde că s-a dispus trimiterea trupelor grănicerești și a celor două divizii de husari „Toscana” de la Rupea și Nocrich și cere luarea de măsuri pentru aprovizionarea lor.²¹

Ca urmare a unei noi cereri a magistratului, guvernul promite din nou ajutor militar orașului Sebeș recomandînd totodată populației liniște și curaj. Luînd în dezbatere această problemă, se hotărăște să se comunice guvernului că magistratul a luat măsurile cerute și că armata promisă nu a sosit la Sebeș, iar răsculații încă nu s-au liniștit, devastînd totul în comunele Vurpăr și Vințul de Jos.²²

Pe lângă măsurile de siguranță concretizate în repetatele cereri adresate guvernului pentru a trimite armată oficialitățile scaunului iau și unele măsuri de prevenirea răscoalei. Astfel, în virtutea unui ordin al guvernului din 2 decembrie 1784, se dispune confiscarea armelor ce se găsesc în posesia locuitorilor din suburbiile orașului și se interzice comerciantului de arme vînzarea prafului de pușcă, a gloanțelor, a armelor și pistoalelor, fără o prealabilă încuviințare.²³ De asemenea s-a întărit și paza porților orașului, tot ca măsură de prevenire, deoarece cetățenii orașului se plîng de greutățile provocate de aceartă pază și cer ca și senatorii și văduvele scutite să presteze pază. La 28 decembrie este sigur că paza porților continuă încă să se facă de către locuitorii orașului și se dispune, tot atunci, continuarea ei pînă la sosirea armatei²⁴.

Semnificativ este un ordin al guvernului din 22 noiembrie prin care se cere ca răsculații să dea ascultare superiorilor și stăpînilor de moșii, să execute muncile datorate. Oficialitățile scaunului hotărăsc publicarea acestui ordin în suburbiile orașului și în comunele Săscior și Sebeșel.²⁵ Acest lucru se face deoarece populația din comunele amintite a luat parte la răscoala din comuna Cioara de la 6 noiembrie și se găsesc la o depărtare mică de aceasta. Dar cu toate aceste măsuri, în lunile noiembrie și decembrie spiritul revoluționar continuă să se manifeste cu destulă intensitate. Documentele atestă participarea locuitorilor din suburbiile Sebeșului și din comunele Vințul de Jos, Vurpăr și Cioara la devastarea pădurilor din Poiana Răscăie și Negrița alături de cei din Pianul Românesc.

Starea de spirit este caracterizată într-un raport, în care printre altele, se spune : „Chiar dacă unele știri vor să asigure că poporul răsculat de acum începe să se liniștească și liniștea și pacea ar fi restabilite din nou

¹⁸ Arh. Stat. Deva, fond Scaunul Săsesc Sebeș, reg. 53/1784

¹⁹ Ibidem

²⁰ Ibidem

²¹ Ibidem

²² Ibidem

²³ Ibidem reg. 63/1784.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

aceasta nu este acceptat cu adevărat și este contrazis de multe amenințări și aluzii la noi revolte. Acei ce cunosc revolta acestui popor (a poporului valah de rînd) și cunosc natura valahului, au temeieri destul de întemeiate să creadă că pe cît de groaznic a fost anul acesta, mai teribil și mai groaznic ar putea deveni primăvara”.²⁶

Deosebit de importante sînt materialele din acest fond care se referă la unele aspecte privind Revoluția burghezo-democratică de la 1848. Starea de spirit a maselor populare se oglindește pregnant într-o serie de rapoarte înaintate către Universitatea Săsească din Sibiu. Acte, informări dar mai ales procesele verbale ale adunărilor din majoritatea comunelor scaunului se referă la alegerea noilor funcționari, ocazie care dovedește impunerea unor funcționari români, chiar dacă reprezentanții oficiali nu sînt de acord cu acest lucru.²⁷

Începutul anului 1848 este caracterizat în cea mai mare parte a corespondenței scaunului printr-o avalanșă de cereri ale românilor de a fi primiți în gărzile naționale.²⁸ Într-un raport întocmit de către Al. Șuluțiu se relatează pe larg despre activitatea revoluționară a tribunilor lui Avram Iancu, scoțîndu-se în evidență rolul lui Buteanu, Dragoș, Groza etc. în luptele de la sfîrșitul anului 1848 și începutul lui 1849 pentru apărarea Munților Apuseni ca țară românească, iar altul întocmit de autoritățile militare se referă la ascultarea unor martori privind activitatea desfășurată de către revoluționarul bănățean Eftimie Murgu.²⁹

O serie de ordine și altă corespondență se referă la urmărirea revoluționarilor români fugiți din țară sau a persoanelor suspecte, precum și la interzicerea diferitelor broșuri, publicații sau ziare emise de către aceștia. Astfel într-o adresă către forurile ierarhice, Scaunul Săsesc Sebeș informează că a aflat oficial despre editarea unui manifest al Propagandei revoluționare române din Paris, semnat de D. Florescu și Mazzini cu titlul „La populația română”. Din conținutul acestui manifest se poate vedea legătura revoluționarilor români cu Asociația democratică europeană din Londra.³⁰

În prezentarea fondului de față am scos în evidență doar cîteva aspecte, cercetătorii trecutului nostru istoric avînd posibilitatea, printr-o amănunțită studiere a fondului să găsească încă multe altele.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem dosar nr. 1721/1848.

²⁸ Ibidem dosar nr. 741, 742, 743/1848

²⁹ Ibidem dosar nr. 13/1850.

³⁰ Ibidem dosar . nr. 15/1850.

MAGISTRATUL ORAȘULUI PITEȘTI

CORNEL TAMAȘ

Veche așezare românească, atestată pentru prima dată în documentul dat de Mircea cel Bătrîn la 20 mai 1388¹, orașul Pitești, datorită poziției sale geografice, s-a bucurat de o dezvoltare economică relativ rapidă, devenind una din așezările prospere ale Țării Românești.

În decursul vremii, Piteștiul a fost organizat și condus de diferite instituții. Printre acestea, cea care a exercitat un rol mai deosebit în viața orașului, a fost Magistratul, înființat în anul 1831 potrivit prevederilor Regulamentului organic. Conducerea Magistratului era formată dintr-un „prezident” și trei membrii aleși anual de către deputații orașului.

Primele alegeri pentru „mădularile” sfatului orășenesc din Pitești au avut loc la 21 octombrie 1831, când „prezident” a fost ales Mihai Popovici². Pentru bunul mers al treburilor magistratului „prezidentul” numea un secretar, un „cinovnic” precum și unul sau doi scriitori.

Dreptul de a alege îl aveau locuitorii orașului care depășeau vârsta de 25 ani și posedau o avere imobilă în valoare de peste 2 000 lei.

Magistratul trebuia să se îngrijească de asigurarea, păstrarea și administrarea veniturilor orașului provenite din zeciuiala patentelor, a capitației și a accizelor (taxe pe băutură și pe vite la intrarea în oraș, de la cîntarul tîrgului, măsurarea vaselor de băutură, marcarea măsurilor de capacitate, numerotarea trăsurilor), din embaticuii, amenzi, podărit, taxa drumurilor, ierbărit, impozite pe proprietăți funciare etc. De asemenea Magistratul se ocupa de aprovizionarea orașului cu diferite produse, stimularea comerțului, întreținerea școlilor de stat și a instituțiilor de sănătate, a secției de pompieri, lua măsuri pentru înfrumusețarea orașului, iluminatul public, coordona construcțiile edilitare, organiza tîrgurile și administra moșia și proprietățile orașului.

Această instituție controla listele de alegători pentru Camera de Comerț și Camera de Agricultură, centraliza tabelele pentru recrutarea tinerilor și îndeplinea unele obligații de notariat ca eliberări de adeverințe, autentificări de zapise și înscrisuri, legalizări de acte de dobîndă, de închirieri, de împrumuturi, de vînzări etc.

¹ Documente privind istoria României. B. Țara Românească, veac. XIII, XIV și XV (1247–1500), Edit. Acad. R.P.R., p. 41–42.

² Arh. St. Pitești, fond Magistratul orașului Pitești, dosar nr. 8/1831.

Fondul Magistratului oraș Pitești, perioada 1831—1840, a fost predat Arhivelor Statului Pitești, de către Direcția generală a Arhivelor Statului în anul 1955, iar perioada 1856—1864, de către Sfatul Popular al orașului Pitești în anul 1953.

Materialele documentare din perioada 1831—1840 nu sînt în întregime. Astfel, dacă pentru anul 1833 avem 87 u.p., pentru anul 1835 numai 2 u.p. iar pentru anul 1836 5 u.p.

Nu știm ce s-a întîmplat cu materiale arhivistice din perioada 1841—1855, deoarece nu posedăm decît 2 unități de păstrare: una din anul 1843, și alta din 1847 și conțin numai actele de proprietate ale moșiei orașului Pitești.

Fondul însumează totuși un bogat material documentar, oferind date importante în legătură cu creșterea populației³, modul de organizare a orașului pe vâpsele sau plăși și mahalale, alegerile deputaților din 1857 pentru divanul ad-hoc⁴ și pentru camera legislativă, situația birnicilor de patentari și a proprietarilor de moșii, „strămutările sătenilor spre oraș” — fenomen caracteristic în perioada dezvoltării meșteșugurilor iar mai tîrziu a manufacturilor.

Unele documente privesc modul de organizare a corporațiilor, a calfelor și ucenicilor, sau munca depusă de aceștia din urmă și nemulțumirile lor privitoare la plata salariului și existența următoarelor categorii de meseriași: abagii, argintari boiangii, brutari, căldărari, cărămidari, ceaprazari, chirigii, cismari, ciurari, cofetari, cojocari, coșari, croitori, dogari, dulgheri, felinargii, fierari, fintînieri, grădinari, lînari, lumînărari, măcelari, mămulari, papugii, pastramagii, pescari, plăpumari, povarnagii, sacagii, saltelari, simigii, sticlari, rotari, tăbăcari, tinichigii, tulumbagii, tutungii, vinari, zarzavagii, zidari, zugravi etc.

Numeroase informații se referă la activitatea comercială. Transporturile de mărfuri erau controlate la intrările și ieșirile din oraș, la bariere unde se percepeau taxe. Încă din primii ani ai existenței acestei instituții avem știri despre următoarele bariere: Neculcești, Sf. Ilie, Ceaprazar, Sf. Troiță, Sf. Ion, Trivalea, Tîrgul din Deal și Poșta.

Ca urmare a creșterii numărului negustorilor și al carelor cu mărfuri în transit au început să se înmulțească în oraș numărul hanurilor dintre care cel mai cunoscut a fost hanul Episcopiei. Proprietate a Episcopiei Curtea de Argeș, hanul situat în piața centrală a Piteștiului a existat pînă la sfîrșitul secolului trecut, cînd odată cu sistematizarea orașului a fost demolat.

În oraș se ținea un tîrg săptămînal, pe locul denumit azi Tîrgul din Vale și două anuale: unul primăvara și altul toamna, în Tîrgul din Deal.

Intensificarea schimbului de mărfuri duce la creșterea numărului negustorilor și meseriașilor, la apariția unor noi piețe în cartierele orașului, la înmulțirea numărului de prăvălii, magazii pentru mărfuri și zalhanale.

Negustorii, băcanii, cîrciumarii etc. sînt ajutați și încurajați de Magistrat în exercitarea meseriilor lor chiar și prin acordarea de credite bănești⁵.

³ După statisticile aflate între celelalte documente rezultă că în anul 1832 orașul Pitești avea 4 000 de locuitori iar peste 30 de ani un număr dublu.

⁴ Arh. St. Pitești, fond cit., dosar nr. 10/1857.

⁵ Ibidem, dosarele nr. 22/1859, 14/1837 și 40/1859.

Materialele documentare conțin situații de clasificare a comercianților din oraș, numele celor care făceau comerț cu alte orașe din țară și în deosebi cu Bucureștiul⁶. Ele oglindesc faptul că dezvoltarea continuă a comerțului determină Magistratul să ia măsuri mai serioase împotriva speculei pentru stabilirea prețurilor pe bază de liste lunare a produselor care se vindeau pe piață — carne, pâine, sare etc. necesare „îndesturării orașului”⁷.

În ceea ce privește industrializarea orașului Pitești, cercetătorul găsește informații despre atelierele de luminări, fabricile de tăbăcărie, fabricile de cărămidă de pe malul râului Argeș, fabrica de oțet, cazanele pentru fabricat țuică și nenumăratele mori⁸.

O îndeletnicire importantă a populației orașului era creșterea animalelor. În 1832 numărul animalelor (cabaline, bovine, ovine și porcine) trecea de 2 100 capete. O altă parte a locuitorilor se ocupa cu apicultura⁹, deosebit de rentabilă în acel timp. Sint documente care atestă deschiderea în anul 1862 a unei expoziții industrial-agrară în oraș¹⁰.

Munca edilitar ca și contribuția locuitorilor pentru o bună gospodărire și sistematizare a orașului, pentru construcția și întreținerea podului de peste Argeș, consolidarea malului râului, repararea stricăciunilor în urma inundațiilor, amenajarea de podețe, canalizarea și revizuirea canalelor, ca și pentru iluminatul public, asigurarea apei potabile, destul de dificilă cu toate că Piteștiul se află la confluența Râului Doamnei cu Argeșul, este relevată de multe documente interesante pentru cercetătorul acestor probleme¹¹.

Înfrumusețarea orașului a constituit una din preocupările Magistratului și a unora dintre locuitorii săi cum a fost Anica Enghel care în 1852 donează un zăvoi pe malul Argeșului spre a fi transformat în grădină publică. Pentru amenajarea unui alt loc de recreere și odihnă Magistratul a avut de luptat cu clerul de la Schitul Buliga care se opunea prin toate mijloacele vânzării sau schimbării unui teren din centrul orașului care-i aparținea. În favoarea orașului a fost necesară intervenția hotărâtă a domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Prelucrarea fondului Magistratului orașului Pitești ne-a dat posibilitatea să constatăm existența unui număr însemnat de documente care înfățișează pe de o parte sprijinul acordat de autoritățile orașului manifestărilor culturale, turneelor artistice, construirii unui teatru după anul 1848 în locul sălii de spectacol căzută pradă incendiului, iar pe de altă parte relevă organizarea și dezvoltarea învățământului particular organizat pe lângă biserici, externate, institute, pensioane și a învățământului de stat din această localitate. Bazele „școlii naționale” s-au pus aici în anul 1832 când a luat ființă prima instituție de acest fel subvenționată de stat. Din anul 1859, Magistratul se preocupă de cumpărarea unui teren pe care să se construiască un imobil pentru funcționarea viitorului colegiu¹². Sint de

⁶ Ibidem, dosarele nr. 4/1832 și 3/1833.

⁷ Ibidem, dosarele 37/1859 și 14/1837.

⁸ Ibidem, dosar nr. 20/1857.

⁹ Ibidem, dosar nr. 60/1832.

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 24/1862.

¹¹ Ibidem, dosarele nr. 46/1859, 17/1860, 36/1839, 54/1833, 5/1856, 14/1939 și 36/1859.

¹² Ibidem, dosar nr. 18/1859 (liceul s-a înființat în anul 1866)

asemenea referiri la vizitarea școlii de către unii domnitori sau la unele inspecții cum este aceea a lui P. Poenaru care a invitat personalitățile orașului la o adunare la școală cu scopul de a pune „oarecare străjuiure ce privesc la folosul școalei de aici”¹³.

Fondul oferă un bogat material documentar referitor la prevenirea și combaterea unor epidemii, în deosebi a celor de holeră care făceau zeci de victime¹⁴, asigurarea igienei și sănătății publice, îngrijirea și tratarea bolnavilor în spitalul județean, asigurarea instituțiilor sanitare cu medicamentele și instrumentele medicale necesare, la greutatea întîmpinate de personalul sanitar din cauza reducerilor alocațiilor acordate pentru susținerea spitalelor¹⁵, precum și la eforturile Magistratului de a obține ajutorul autorităților centrale pentru a se numi în oraș un medic și un subchirurg¹⁶.

În timpul războiului Crimeii localurile închiriate pentru spital au fost ocupate de către trupele austriece, iar în anul 1858, populația orașului sprijină comisia obștească instituită pentru buna funcționare a spitalului reușind să mărească numărul paturilor la 30¹⁷, iar mai târziu să determine construirea unui nou local de spital care există și astăzi.

Materialul mai prezintă informații despre înființarea primei „spîțerii” în oraș, despre modul de vânzare a medicamentelor, despre rolul de poliție-sanitară pe care l-a avut personalul medical în ceea ce privește inspecția stabilimentelor publice și controlul produselor animale care se vindeau pe piața orașului.

O importanță deosebită — s-a acordat măsurilor pentru prevenirea și preîntîmpinarea incendiilor, dotarea, „comandei de foc” cu materialul pompieristic necesar, înființarea de rezervoare de apă, întreținerea imobilului pompierilor, a instrumentelor de foc și a animalelor de tracțiune, organizarea unei echipe de coșari, plătiți de Magistrat, care trebuiau să curețe periodic coșurile caselor din oraș¹⁸.

Straja de noapte era plătită de către populația orașului¹⁹, Magistratului revenindu-i sarcina de a strînge sumele cuvenite de la contribuabili, de a planifica sectorul de patrulare și de a urmări modul efectuării serviciului. Straja de noapte ajunge în 1860 să fie formată din 20 oameni puși sub comanda unui căpitan. Ea dispare o dată cu înființarea, în 1864 în orașul Pitești, a Gărzii Naționale care a preluat cele mai multe din atribuțiile sale²⁰.

Pentru studierea miliției pămîntene²¹, a felului în care se făcea recrutarea tinerilor, întreținerea garnizoanei și a cazarmei dorobanților, ajutorarea armatei prin subscrieri benevole de către Magistrat și de către unii cetățeni, cei interesați pot găsi multe documente utile. Printre patrioții

¹³ Ibidem, dosar nr. 54/1833.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 23/1834 (peste 45 de vieți au fost secerate de holeră în anul 1834).

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 5/1856.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. 9/1861.

¹⁷ Ibidem, dosar nr. 24/1858, f. 1.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 5/1831, f. 7.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 1/1831, f. 1.

²⁰ Ibidem, dosar nr. 7/1864.

²¹ Ibidem, dosar nr. 4/1831.

care au subscris sume însemnate pentru noua armată națională se numără și revoluționarul de la 1848, Scarlat Turnavitu ²².

Fondul mai cuprinde documente privind moșia și proprietățile orașului, modul de administrare a lor, planul moșiei, încălcarea moșiei de către sătenii clăcași din Smeura, Izvorani, Papucești, Hințești și Albota, conflicte cu sătenii din Smeura și Hințești, obligația locuitorilor de pe moșia orașului de a face câte 12 zile de clacă, catastrofe de zilele lucrate de sătenii de pe moșia orașului etc., administrarea proprietăților bisericești prin epitropie, arendarea prăvăliilor Episcopiei și ale bisericilor, repararea bisericilor, schimburi de proprietăți, înființarea bisericii armene și a celei reformate în oraș, asigurarea cimitirelor pentru ortodocși și catolici și reclamațiile clăcașilor de pe moșiile bisericești ²³.

În ceea ce privește transporturile și telecomunicațiile fondului Magistratului cuprinde documente referitoare la mersul diligențelor, solicitarea de ajutoare pentru înființarea telegrafului în oraș, organizarea poștei etc.

Fondul Magistratului orașului Pitești mai conține referiri la obiceiurile de Anul Nou, la modul de păstrare și de depunere a arhivei la Arhivele Statului din București ²⁴, la trimiterea de delegați la București pentru a întâmpina intrarea lui Cuza cu ocazia alegerii lui ca domnitor și al Țării Românești, precum și la felul cum au fost primiți, de către locuitori Bibescu Știrbei și Cuza în Pitești.

Magistratul a acordat o serie de ajutoare bănești familiilor nevoiașе, văduvelor, săracilor ca și școlii de copii orfani din București, azilului Elena Doamna, sinistraților din Moldova și din București, cît și soldaților francezi răniți în Italia în timpul războiului cu Austria ²⁵.

Nenumărate alte informații mai poate afla cercetătorul sirguincios și dornic de a-și îmbogăți cunoștințele dacă studiază cu migală materialul documentar al fondului Magistratul orașului Pitești. Pentru el cele de mai sus sînt numai cîteva indicii orientative necesare semnalării acestei surse de bogății istorice.

²² Ibidem, dosar nr. 34/1860.

²³ Ibidem, dosar nr. 4/1858, f. 68.

²⁴ Ibidem, dosar nr. 11/1838.

²⁵ Ibidem, dosar nr. 43/1859.

EPITROPIA BISERICII „SF. ILIE” CRAIOVA

RUSANDA MIHAI

Printre numeroasele și importante fonduri arhivistice aflate în depozitele Arhivelor Statului Craiova se numără și fondul Epitropia bisericii „Sf. Ilie”.

Zidită în jurul anului 1720 de vornicul Ilie Otetelișanu în plin centru negustoresc, biserica „Sf. Ilie” este refăcută în urma stricăciunilor suferite de la cutremurul din anul 1838, de ctitorii Iordache și Grigore Otetelișanu.

Este rezidită în forma ei actuală între anii 1889 — 1893. Actul de temelie al instituirii epitropiei acestei biserici îl constituie diata fondatorului, vornicului Ilie Otetelișanu, din 11 decembrie 1732 ¹.

Cu trecerea vremii, ctitorii ce au urmat din neamul Otetelișenilor au adăugat din bunurile lor materiale la zestrea bisericii, așa că epitropii au avut „ce chivernisi”.

Materialele documentare ce constituie acest fond, totalizează 1561 u.p. reprezentând 4 m.l., din anii 1557—1929 și au fost preluate de Arhivele Statului în anul 1955. Fondul alcătuit din : dosare, registre, documente privind neamul Otetelișenilor, manuscrise și planuri, a fost reordonat cronologic, inventariat și expertizat putînd fi pus astfel la îndemîna cercetărilor ; o parte din documente au fost publicate în lucrarea *Meșteșuguri și neguțatori în trecutul Craiovei*.

Ca instrumente de evidență s-a întocmit un inventar urmînd ca atunci cînd timpul ne va permite să alcătuiim și un catalog.

¹ În copia diatei aflată în lucrarea : *Șapte biserici cu averea lor proprie*, a lui Petre Gîrboviceanu publicată de administrația Casei bisericii, București, 1904 la pagina 240 și următoarele, citim : „Pentru a mea dulce nădejde beserica mea din Craiova, de vreme ce se află la acest loc cu scaun de stăpînire, de a ei chiverniseală în vremea trecătoare și viitoare, socotit-am a rămînea după cum se află starea ei în mijlocul tîrgului, să fie pe seama a doi cinstiți neguțatori care vor fi căpetenie tîrgului să o chivernisească, adăogînd lîngă aceasta pe bunii vecini provoslavnici creștîni să ajute cine cu ce va putea spre bună chiverniseală. Iar după primenirea vremilor, eu aleg să rămîie unul din neamul meu acum de loc, dumnealui vărul Barbu Otetelișanu ... îl fac ctitor și slujitorii bisericii să-l cunoască ctitor”.

După ce enumeră bunurile imobile pe care le lasă bisericii ca moșia de la vadul Diului Vidin, casele din Craiova, via din Sutești etc. menționează : „deci pe cine va rîndui acei mai mari ai sfintei beserici a chivernisi acestea cu bună socoteală și va strînge toate veniturile din-du-le în mîinile cinstiților neguțatori cu socoteală prin știrea ctitorului să le pună la lada sfintei biserici ... și dintr-acei venit pe an, socotească ctitorul ce va trebui învoire a drege la sfînta biserică să facă și să dreagă iar ce mai prisosi să se dea milostenie, mai virtos să îmbrace săracii să scoată datornicii din temniță, să hrănească bolnavii”.

Materialul documentar creat oferă cercetătorului unele informații prețioase asupra istoricului orașului Craiova și Calafat, asupra stării sociale, economice și culturale de la finele veacului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

În urma slobozirii hrisovului lui Barbu Dimitrie Știrbei în anul 1852, Calafatul devenind oraș cu o întindere de 1 296 000 stinjeni pătrați, mulți dintre locuitorii lui împrumută de la epitropie diverse sume de bani cu dobînda legală pentru a cumpăra locuri din moșia Calafat, proprietatea acesteia, sau pentru diferite construcții de clădiri pe locurile cumpărate pentru înfrumusețarea orașului ².

Se iscă o serie de procese din pricină că nu toți locuitorii au înapoiat la timp banii împrumutați.

În legătură cu exploatarea moșiei Calafat, pe care epitropia o închiria la diverși arendași, se pare că nemulțumirea locuitorilor ajunsese la maximum din pricina lăcomiei arendașilor și nepăsării epitropilor, deoarece în anul 1909 ei trimit Ministerului de Interne și primului ministru o petiție în care se plîng că din moșia Calafat nu s-a făcut ofertă pentru constituirea izlazului comunal, și că arendașii acestei moșii au arătat și porțiunile de teren ce serviseră de izlaz din care pricină vitele lor sînt expuse să moară de foame ³.

În anul 1904, guvernul de atunci încearcă să îmbunătățească starea sătenilor prin acordarea a diferite paleative. Ministerul Instrucțiunii Publice adresează un apel epitropiei cerîndu-i să înființeze pe moșiile sale *cîte o școală de gospodărie rurală* care : „ar costa puțin, ar fi adevărat operă de binefacere și ar fi de mare folos practic mai ales”, pentru că „în mișcarea ce pretutindeni s-a început pentru îmbunătățirea stării săteanului sînt încă multe mijloace de încercat spre atingerea acestui scop” ⁴.

În urma unui memoriu adresat epitropiei în anul 1870 de 119 locuitori ai orașului Calafat, prin care se plîng că se face „o nemărginită nedreptate celor două biserici din acest oraș din partea mumei lor, biserica Sf. Ilie, care le-a lăsat într-o deplorabilă stare de sărăcie și lipsă încît și străinii critică și murmură”, aceasta (ce stoarce numai din moșia Calafat un venit de peste 8 000 galbeni anual) ⁵ acordă în anul 1873 o subvenție de 1200 lei pentru întreținerea celor două biserici și 300 lei pentru îngrijirea fîntîni Baba Lupa ⁶.

În anul 1871, Primăria orașului Craiova solicită epitropiei, pentru trebuințele comunei, un împrumut de 1 400 napoleoni de aur cu dobîndă de 6 % pe an „avînd în vedere starea de lipsă în care se află casa comunală” ⁷.

Datorită caracterului său de instituție de „binefacere”, abundă cere-rile pentru acordarea de ajutoare în preajma sărbătorilor religioase, de pensii ce se dau mai ales la persoane ce se trag din neamul fondatorului bisericii, la foștii preoți și funcționari ai epitropiei, la diferite văduve etc. ⁸. Epitropia avea 8 burse pentru studii în străinătate de care beneficiau îndeo-

² Arh. St. Craiova, Epitropia bisericii „Sf. Ilie”, dosar nr. 1/1859, f. 92, 96, 98, 99, 104.

³ Ibidem, dosar nr. 6/1909, f. 103, 129.

⁴ Ibidem, dosar nr. 8/1904, f. 36.

⁵ Ibidem, dosar nr. 1/1870, f. 30—31.

⁶ Ibidem, dosar nr. 1/1873, f. 2—56.

⁷ Ibidem, dosar nr. 3/1871, f. 18.

⁸ Ibidem, dosar nr. 2/1872, 8/1873, 10/1874, 2/1875, 8/1876, 3/1877, 2/1900. etc.

sebi nepoții Otetelișenilor ca fiul doctorului Dimitrie Culcer, fiica lui Constantin Otetelișeanu, fiul pictorului Constantin Lecca⁹ ș.a.

În 1910, epitropia primește un apel însoțit de o listă de subscriere al comitetului de acțiune instituit din profesorii și elevii liceului Carol I din Craiova, secretar fiind profesorul progresist Vasile Mihăilescu, cu scopul de a ridica în acest oraș un bust lui Ion Maiorescu, fost profesor și director al liceului¹⁰.

În anul 1865, epitropia închiriaza prin licitație prăvăliile proprietatea bisericii, la cererea ctitorului Grigore Otetelișanu, care, după cele enumerate, face mențiunea: „iar casele din curtea bisericii și catul de sus al caselor de lângă clopotniță vor rămînea pe socoteala bisericii fiind destinate cele dintîi pentru *muzeu și bibliotecă publică* iar cele din urmă pentru locuința unui preot, trebuincios după cererile enoriașilor”. Epitropii sînt invitați să întocmească o catagrafie a obiectelor de muzeu care se aflau în încăperile școalei externe de fete, în păstrarea unui oarecare Bekner. Pentru această sarcină i se trec în buget cîte 150 lei pe lună iar după aceea i se va fixa acestuia un salariu „potrivit ostenelelor ce-și va da spre înfrumusețarea și învătuirea muzeului”.

La întocmirea bugetului pe anul 1865 prin devizul arhitectului orașului era prevăzută o sumă pentru reparația radicală a încăperilor din curtea bisericii dinspre strada Copertarilor, cărora să li se dea împărțirea și aranjamentul corespunzător la „trebuința de a se așeza întrînsele *un muzeu și bibliotecă publică* ce se va așeza îndată după reparația și mobilarea necesară”. De asemenea epitropilor li se cere să prevadă o sumă și pentru repararea pavajului din curtea bisericii, dărîmarea zidului din fața străzii Lipscanilor și pavarea din nou a locului liber ce este destinat pentru piață, pentru grilaj, bănci și plantarea cu pomi a acesteia¹¹.

Cu douăzeci de ani mai înainte la 7 decembrie 1845, Ioan Bibescu comunica lui Grigore Otetelișanu că s-au strîns 50 000 lei pentru „formarea unei încăperi de teatru” în Craiova și-l ruga și pe el să înscrie o sumă de bani din venitul bisericilor Sf. Ilie și Maica Precista Dudu, unde era ctitor¹².

Dar Otetelișenii sînt ctitori nu numai ai bisericii Sf. Ilie ci și ai primei școli primare de fete din orașul Craiova. Înfîințată în anul 1837 de Constantin Lazaro și frații Iordache Otetelișanu, mare vornic și Grigore Otetelișanu, mare agă școala funcționa cu patru clase în imobilul situat lângă școala centrală de băieți. Între timp devine pension unde, în decembrie 1852, găsim ca directoare pe Marieta Masența. În iunie 1853, Eforia școalelor naționale îi trimite un regulament de administrare în care se spunea că profesorii și guvernantele sînt sub autoritatea directă a directoarei, iar inspectorul gimnaziului de băieți era dator să cerceteze din cînd în cînd, starea învățăturii la acest pension¹³.

La 1 iunie 1841 vornicul Grigore Otetelișanu înființează școala externă de fete căreia, în anul 1873, Epitropia îi înmînează un regulament de ordine și disciplină întocmit de ea și aprobat de Ministerul Cultelor și

⁹ Ibidem, dosar nr. 1/1871, f. 162; 1/1872, f. 47; 5/1873 f. 27,96

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 8/1910.

¹¹ Ibidem, dosar nr. 1/1865, f. 32, 33, 35, 65.

¹² Ibidem, doc. XXIV/18.

¹³ Ibidem, fond Liceul Carol I, Craiova, dosar 1/1851, f. 232, 233.

Instrucțiunii Publice în care se menționa că scopul acestui institut era de a da societății bune mame de familie, educate și instruite din părinți săraci. Elevele erau interne și externe, cele dintii erau „stipendiste” întreținute cu totul de școală iar cele din urmă erau absolvite de orice taxă școlară. La administrarea școalei concura consiliului profesoral, directoarea și pedagoagele sub privegherea superioară a Epitropiei care numea profesorii numai dintre cei cunoscuți și prin concurs ¹⁴.

Școala era subvenționată de Epitropie cu jumătate din veniturile ei provenite din exploatarea moșilor Calafat și Vlădila, prăvăliile din Craiova și embaticuri.

O problemă ce preocupa pe toți locuitorii orașului Craiova era lipsa apei în oraș. În 1837, Iordache Otetelișanu și Ioan Pleșoianu fac socoteală de cât a costat aducerea apei Obedeianului în oraș pînă în dreptul bisericilor Obedeianu și Maica Precista Dudu și facerea a două cișmele la cele două biserici ¹⁵.

În 1844 pitarul Vișoreanu scriindu-i lui Iordache Otetelișanu îi schițează și un plan relativ la aprovizionarea orașului cu apă ¹⁶.

În anul 1875, Primăria orașului Craiova în fruntea căreia se afla Barbu Bălcescu, se decide în fine să facă toate sacrificiile pentru aducerea apei în oraș, dar mijloacele proprii fiind restrînse se adresează Epitropiei rugînd-o să prevadă în bugetul anului 1878 „o sumă ce va crede de cuvință ținînd seama de importanța acestei lucrări de utilitate publică”, la care apel ctitorul de atunci Ion Otetelișanu propune înscrierea în buget în acest scop a sumei de 5 000 — 6 000 lei noi ¹⁷. În anul 1900, primarul de atunci, colonelul M. Fălcoianu, solicită Epitropiei să aloce în bugetul anului 1900/1901 o sumă de bani pentru a se putea înființa în acest oraș o baie populară sistematică, unde populația sărmană să facă băi gratuite ¹⁸.

În anul 1873 secretarul Epitropiei cere să se prevadă în bugetul anului 1874 înființarea uni post de arhivar de care se simțea mare nevoie ¹⁹. Dacă postul s-a înființat sau nu, știință nu avem deoarece pe raportul secretarului nu este nici o rezoluție iar în legătură cu această chestiune nu există nici o corespondență. Imbucurător este totuși faptul că la acea epocă și într-o instituție particulară, există preocuparea pentru păstrarea arhive, create în bune condițiuni.

Registrele în număr de 247 unități de păstrare create în perioada 1852 — 1929, păstrate în bună stare; în afară de cele de intrare—ieșire și procese-verbale sînt registre contabile de venituri, cheltuieli, jurnale de casă și bugete. Dintr-un registru de cheltuieli din anul 1891 aflăm că Biserica Sf. Ilie a fost pictată de pictorul Tătărăscu care a încasat în anul 1892 suma de 22 000 lei iar în 1893 alți 11 500 lei ²⁰.

Documentele, 934 unități de păstrare, cuprind anii 1557 — 1882. Se poate să fi fost mai multe și anterioare anului 1557 „dar or fi pierit cînd en călcarea casei și moșiei Benești-proprietatea Otetelișenilor de către

¹⁴ Ibidem, fond Epitropia bisericii Sf. Ilie Craiova, dosar nr. 2/1873, f. 204.

¹⁵ Ibidem, doc. CXC/4.

¹⁶ Ibidem, doc. CL. XXIV/11.

¹⁷ Ibidem, fond Epitropia bisericii Sf. Ilie, Craiova, dosar nr. 9/1875, f. 23.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 3/1900, f. 200.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 4/1873, f. 98.

²⁰ ibidem, dosar nr. 3/1891—1893, p. 56.

rebeliștii sîrbi și arnăuții lui Tudor Vladimirescu”²¹ sau din cauza vicisitudinii vremurilor ce au urmat. După obiectul la care se referă, s-ar putea împărți în mai multe categorii :

Cele de familie se referă la întreg neamul Otetelișenilor. Din mulțimea membrilor acestei familii ce au ocupat aproape toate rangurile de boierie, se reliefează puternic personalitatea lui Grigorie Otetelișanu care, pornind de la rangul de clucer, agă, a ajuns pînă la a fi mare paharnic. Ieșit inginer hotarnic întocmește prima hotărnicie în anul 1816 însoțită de o schiță de plan²². Sînt numeroase documente care reflectă activitatea lui ca hotarnic²³, profesie pe care o practica pînă în jurul anului 1852²⁴. Construia și poduri, după cum arată el însuși Divanului Săvîrșitor al Valahiei la 12 iulie 1829. Cu toate că trebuia atunci să plece la băile Olănești — pare-se construite tot de Otetelișeni după cum reiese din două documente, nedatate, în care sînt însemnate cheltuielile pricinuite cu facerea băilor²⁵ pentru a se tămădui de gălbinare a venit totuși la Prooroci în Olt ca să facă podul între Colibași și Cilieni²⁶. Pregătit în profesia lui era foarte solicitat să efectueze hotărnicii. În anul 1844 mai mulți moșneni crăpăturenii și sesciorenii îi aduc mulțumiri pentru alegerea făcută moșiilor Crăpăturile, Călimănești și Sescioara²⁷.

În anul 1848, pitarul Ștefan Vișoreanu scrie clucerului Grigorie Otetelișanu relativ la *cotul exact* pe care l-a găsit la Mănăstirceanu și l-a copiat, dar cum nici el nici acesta din urmă nu cunosc modul întrebuintării cotului și mai ales al socotelii măsurătorii, îl roagă pe el să le dea o relație asupra felului întrebuintării unui asemenea cot.

Dar în afara acestei activități, ce constituia profesia lui de bază, Otetelișanu era membru al Curții de Apel secția I și a II-a Craiova, al diferitelor comisii printre care a îmbunătățirilor regulamentare din Capitală, a încartiruirilor ; etitor al celor două școli : Pensionul și Externatul de fete, al bisericii Sf. Ilie, epitrop al bisericii Maica Precista Dudu.

În anii 1830 și 1848 Europa se afla în plină efervescență revoluționară. Ideile înaintate, în deosebi ale cărturarilor francezi lasă urme într-un spirit cultivat ca al lui. E concludent în această privință faptul că în biblioteca lui se aflau printre altele și 664 cărți franțuzești. Abundă enciclopediile, dicționarele, operele complete ale lui Voltaire, J. J. Rousseau, Molière, La Fontaine, Buffon, Pascal, Montesquieu, Boileau, tratate de filozofie, geometrie analitică și descriptivă, algebră, calcule diferențiale și integrale, astronomie, mecanică industrială, topografie și geodezie așa după cum reiese din catalogul cărților franțuzești din biblioteca lui Grigore Otetelișanu²⁸. Preocupat de ridicarea culturală a orașului, de înlăturarea ignoranței Otetelișanu pusese temelile celor două școli pentru fete ce-i poartă numele, înființează o bibliotecă publică și un muzeu.

La 9 octombrie 1839 Pensionul de fete din oraș îi mulțumea pentru darurile trimise, iar în 1842 și 1843 mai mulți orașeni, negustori și meș-

²¹ Ibidem, doc. CL. XXVII/9—1836.

²² Ibidem, doc. CLXXXV/1.

²³ Ibidem, doc. CLXXIV/7, 10 ; CL. XXII/17,18 etc.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, doc. CL. XXXVIII/33, 34.

²⁶ Ibidem, doc. XXXVIII/4.

²⁷ Ibidem, doc. CXVIII/13.

²⁸ Ibidem fond Filantropia bisericii Sf. Ilie, manuscrise, doc. nr. 97

teșugari ai Craiovei în frunte cu starostii respectivi își exprimau recunoștința pentru „generoasele sentimente ce nutrește în folosul obștei și pentru numeroasele bunătăți făcute în oraș”. Mărturisesc că „această mulțumire și recunoștință le-a pătruns în doi inimi cu prilejul examenului școlii externe de fete înființată din patrioticeasca sa rîvnă la 1 iulie 1841”²⁹.

Că școala se afla în centrul preocupărilor sale o dovedește și testamentul lui făcut la Craiova, la 9 decembrie 1867³⁰. Ceea ce îl caracteriza pe Grigorie Otetelișanu erau dreptatea, cinstea și corectitudinea. Nu admitea înșelătoriile și furturile³¹. Pe cei nevoiași îi ajuta cu produse iar pe cei ce umblau cu înșelătorii îi demasca³².

Fondul conține multe scrisori de la nepoții lui Grigorie Otetelișanu: Petrache Poenaru, Panait Copcea, Dimitrie Culcer și mai ales de la pictorul Constantin Lecca³³ care se referă mai mult la relațiile de familie.

Într-o scrisoare din 4 februarie 1848 Petrache Poenaru, directorul Eforiei școlilor³⁴, pomenește printre altele și despre „răscoala din Paris care ne îngrijește foarte mult”, iar în alta din anul 1851 referindu-se la numirea D-nei Vaillant ca directoare a Pensionului din Craiova își exprimă satisfacția arătînd că numirea acesteia este de mare folos pensionului: „pentru că ea este o doamnă nu numai cu învățătură ci și cu destulă experiență, deoarece a ținut multă vreme un pensionat în București”. Tot în 1851, într-o scrisoare, Constantin Lecca făcînd apologia a tot ceea ce constituie cultura sugerează lui Otetelișanu ideea să-și ia vreme să viziteze măcar în treacăt „acele mărite locuri” — este vorba de muzeele din apusul Europei — n.a.

Cel mai mare număr de documente privesc însă moșiile: Vlădila de la trecerea ei în stăpînirea Jienilor apoi a clucerului Dincă Zătreanu și a Mariei Sevastianca — ce se trăgea după mamă din neamul Jienilor — devenită apoi soția lui Gr. Otetelișanu,³⁵ Unguriți, dar mai ales moșia Benești³⁶; hotarnicii, construcții, reparații, administrarea veniturilor etc. Există de asemenea o corespondență bogată cu Vlăduț Medeleanu îngrijitorul moșiei Benești.

Manuscrisele cuprind perioada 1834—1869 și sînt alcătuite din catastihuri referitoare la banii primiți din veniturile bisericii Maica Precesta Dudu, la vama ce se ia de la cei ce macină la moara din Benești, la venitul băilor Olănești și moșia Tia, la oamenii ce scot trupini cu bani la Braniște și la toate primirile în bani din venitul moșiei Benești, 1 perilipsis de

²⁹ Ibidem. doc. CL XXIV/8 și 10 bis.

³⁰ *Șapte biserici cu averea lor proprie*, Petre Girboviceanu, f. 245, 246. La punctul 5 citim: „las însărcinare și îndatorez pe nepotul meu Costică N. Otetelișanu (cărui îi las toată averea) ca din avera mobilă lăsată d-lui să dea școlii de fete externe Lazaro-Otetelișanu toate cărțile ce compun biblioteca mea precum și instrumentele de inginerie și alte științe ce am putut agonisi și ordonisa ca din fondurile acestei școli și ale bisericii Sf. Ilie să se facă o clădire în care se va așeza atît această bibliotecă și instrumentele pentru înlesnirea junimei studioase precum și obiectele de muzeu care s-au adunat pînă acum și se vor mai aduna în viitor dacă însă această dispozițiune nu se va efectua de mine cît voi mai trăi”.

³¹ Ibidem, fond Epitropia bisericii Sf. Ilie, doc. CL.XXV/59.

³² Ibidem, doc. CL. XXXII/27.

³³ Ibidem, doc. CL. XXII/30, 32, 33, 35, 36, 37.

³⁴ Ibidem, doc. CL.XXII/25, 32, 33.

³⁵ Ibidem, doc. CL. XXX/4,8, 20.

³⁶ Ibidem, doc. CL. XXV/3—81.

diferite acte vechi din secolele XVI—XIX, o explicație a tabloului Istoriei Universale, șase file din catalogul cărților franțuzești din biblioteca lui Grigore Otetelișanu, un fragment dintr-o piesă de teatru, un fragment dintr-un manuscris de geometrie ș.a.

Cele câteva planuri privind moșia Vlădila și unele clădiri completează tabloul preocupărilor lui Grigore Otetelișanu.

Deși format din puține unități de păstrare fondul prezentat este important întrucât contribuie la cunoașterea trecutului acestui oraș, la desfășurarea frământărilor veacului trecut și începutul celui actual, la cercetarea dezvoltării burgheziei din Oltenia, precum și a preocupărilor ce sălășluiau în mințile luminate ale timpului.

NOI ACHIZIȚII DE XEROGRAFII DUPĂ DOCUMENTE DIN ARHIVELE VIENEZE

EL. MOISUC

Parte din documentele privitoare la țara noastră, depistate în arhivele din Viena și achiziționate sub formă de microfilme și xerografii de către Direcția generală a Arhivelor Statului — în cadrul vastei acțiuni de completare a izvoarelor istorice interne — a fost semnalată cititorilor noștri ¹.

În rîndurile de față încercăm să atragem atenția cercetătorilor istorici asupra altor serii de documente de aceeași proveniență.

În primul rînd, amintim cele cîteva sute de rapoarte consulare austriece din anii 1824—1827, ce îmbogățesc sensibil informația privind domniile pămîntene în preajma unui eveniment hotărîtor pentru evoluția Principatelor române, încheierea convenției de la Akkerman.

Stagiul îndelungat în funcția de consul austriac la București, precum și împrejurarea de a fi girat afacerile consulatului rus timp de 5 ani cît a durat întreruperea relațiilor diplomatice ruso-turce, îl pun pe Fleischhackl v. Hakenau în situația de a cunoaște de aproape evenimentele interne din Țara Românească și implicațiile lor de politică externă. Nu mai puțin informat era și colegul lui de la Iași, Johann Lippa, ca și locțiitorul rînd pe rînd al amîndorura, Jgnaz Boleslav v. Liehmann.

Un număr mare de documente relatează despre situația economică extrem de grea în care se găseau Principatele române, ca urmare a mișcării revoluționare din 1821 și a staționării îndelungate de trupe turcești pe teritoriile române, precum și despre măsurile financiare luate de domnii pămînteni, Grigore Ghica în Țara Românească și Ioniță Sandu Sturza în Moldova, spre a face față obligațiilor interne și mai ales externe.

Într-o scrisoare confidențială către Minciaki, însărcinatul cu afaceri al Rusiei țariste pe lângă Poarta Otomană, Fleischhackl v. Hakenau arată că „Tudor Vladimirescu, proclamînd printre alte frumoase teorii la modă, și pe cea foarte bine primită de contribuabili, anume că nu vor mai avea de acum înainte nici un impozit de plătit” ², încasările statului au fost reduse aproape la nimic. Dispersarea contribuabililor prin munți și în

¹ Tiberiu Moț, *Documente privilegiate la țara noastră în arhivele de război din Viena*, în „Revista Arhivelor”, X, (1967) nr. 2, p. 279—288.

² Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, colecția Xerografii, doc. LXVII/23 (Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien, Staatskanzlei Moldau-Walachei, Berichte aus Bukarest, 1825, Karton 31, în continuare se va cita H.—H.—Sta. Stk. M.—W.).

țările vecine a redus numărul ludelor (famalii contribuabile) de la 17 000 cît prescria regulamentul din 1818 la 13 000 și nici acestea nu-și achitau obligațiile. Iar cheltuielile făcute numai de Țara Românească pentru întreținerea trupelor de ocupație turcești din țară și din fortificațiile dunărene sînt evaluate în 1824 la 15 milioane piaștri³. În același timp schimbările comerciale stagnaseră aproape complet, din cauza prezenței trupelor străine, a unor măsuri administrative interne și nu mai puțin datorită cumplitului flagel al ciumii care, cu scurte intermitențe, a bîntuit în acești ani.

În aceste împrejurări, datoriile publice ale Țării Românești ajunseră în 1825, așa cum reiese dintr-un extras de cont⁴, la cifra de 5 milioane piaștri.

Dar Poarta Otomană soma în 1824 pe domnitorul Țării Românești să achite 460 000 piaștri, reprezentînd haraciul pe doi ani, restant din timpul domnitorului Suțu, pe care acesta îl încasase de la populație și pe care actualul domn nu-l putea încasa a doua oară „de la țaranul complet sărăcit, acesta fiind singurul contribuabil”⁵; 800 000 piaștri, pe care Poarta pretindea că i-a cheltuit cu mobilizarea corpului de armată trimis să ocupe Principatul; 600 000 piaștri din partea domnitorului personal, „sub denu-mirea care nu s-a mai întîlnit niciodată pînă acum de bani de buzunar pentru Înălțimea Sa Sultanul”⁶. În același an, Grigore Ghica trimitea capuchehaiei sale de la Constantinopol 100 000 piaștri pentru susținerea cheltuielilor de confirmare în domnie⁶. Iar în 1826, Poarta cerea să se plătească anticipat darurile anuale obișnuite pentru sultan și miniștrii săi, precum și plata în numerar a unei părți de „naturalii” pe care Țara Românească avea obligația să le livreze anual⁷.

Uneori — aflăm din rapoarte — Ghica avea curajul să răspundă ministerului turc că atît țara, cît și el personal nu sînt în stare să îndeplinească dorințele Porții și se referea la arzmahzarul din anul 1802, care specifica obligațiile față de Poartă, precum și la asigurările date lui cu ocazia numirii. Dar în același timp, el se străduia să achiziționeze polițe de Constantinopol, „voind să cumpere pe miniștrii turci, spre a scăpa de sumele care pe nedrept i se cer de Poartă”⁸.

Somații similare primea și domnul Moldovei, „dar el va ști să le îndeplinească”, căci — după aprecierea consulului austriac — „se sinchi-sește prea puțin de binele țării și cînd e vorba de a storce bani nu se dă în lături de la nici un fel de mijloc fie el cît de crud și nedrept”⁹.

³ Ibidem, LXIII/50, 51 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest 1824, Karton 30).

⁴ Ibidem, LXVII/23 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest 1825, Karton 31).

⁵ Ibidem, LXIII/50 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1824, Karton 30).

⁶ Ibidem, LXIII/18.

⁷ Ibidem, LXVIII/7 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1826, I—VI Karton, 32).

⁸ Ibidem, LXIII/50 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1824, Karton 30).

⁹ Ibidem, LXVIII/7 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1826, I—VI Karton 32); LXVI/16 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Iassy, 1824, Karton, 30).

Dar cererile de bani și „naturalii” ale Porții erau nenumărate. Astfel, într-un raport ¹⁰ se relatează despre îngrijorarea lui Ghica în legătură cu schimbarea vizirului, căruia trebuie să-i facă daruri în valoare de 100 000 piaștri „și în doi ani s-au schimbat cinci viziri”. Altă dată ¹¹, Poarta cere lui Ghica „un împrumut” de 3 milioane piaștri. Cu ocazia trecerii prin Moldova a delegaților turci care au purtat negocierile de la Akkerman, Sturza primea ordin să avanseze acestora câte 20 000 piaștri lunar pe timp de trei luni „așa zicînd pe socoteala vistieriei otomane”, „deși este puțină speranță că i se va restitui suma” ¹². Prin firmele se cereau mari cantități de grâu de la cele două Principate române, considerate drept „grinare ale Porții”, de asemenea piei, seu, lemne pentru construcția navelor și pentru afete de tun, beilicul oilor; iar saigii cumpărători de oi nu respectau prețul curent al pieții ¹³.

Pentru a face față deficitului bugetar și multiplelor pretenții otomane, cei doi domnitori sînt nevoiți să recurgă la măsuri financiare excepționale. Astfel, folosesc o parte din veniturile mănăstirilor închinată la patriarhiile de Ierusalim și Muntele Sinai și la Muntele Athos, trecute temporar în administrația clerului român. Dar la presiunile clerului grec, Poarta cere curînd nu numai veniturile încasate, ci și acout asupra viitoarelor arenze ale moșiilor aparținînd acestor mănăstiri ¹⁴. Grigore Ghica a sporit arenda pe doi ani a huzmeturilor (vinărici, oierit, goștina din porci și stupi), a impus pe timp de un an pe boieri să plătească taxe pentru scutelnici și poslușnici și a renunțat el însuși la acea parte din venitul domnesc care rezulta din reînnoirea privilegiilor ¹⁵. În același timp în Moldova se hotăra aplicarea unei contribuții extraordinare asupra însafurilor, a armenilor, evreilor și a supușilor străini care făceau negoț în țară, precum și un impozit general asupra țării pentru acoperirea cheltuielilor cu trupele turcești ¹⁶.

Asemenea măsuri au stîrnit, firește, nemulțumiri, proteste atît în interiorul celor două Principate, cît și din partea Puterilor străine, care-și simțeau lezate interesele.

Rapoartele relatează despre gravele conflicte dintre domnitori și boieri, în special în Moldova, unde Ioniță Sandu Sturza acorda, contra bani, ranguri de boierie unor oameni lipsiți de moșie, stîrnindu-și împotrivă pe vechii și marii boieri. În februarie 1824, cîțiva boieri „din cele mai nobile familii”, în frunte cu mitropolitul, anunță pe domnitor despre

¹⁰ Ibidem, LXIII/58 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1824, Karton, 30).

¹¹ Ibidem, LXXIII/47 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest I—XII 1827, Karton, 34).

¹² Ibidem, LXXII/16, 17 (H.—H.—Sta. Stk., M—W., Administrative Berichte aus Jassy, 1826, Karton, 33).

¹³ Ibidem, LXV/20 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1825, Karton 31); LXVI/5, 35, 44 (H.—H.—Sta.Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1824, Karton 30); LXXIII/42 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, I—XII, 1827, Karton 34); LXXVII/11, 14, 17 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1827, Karton 35).

¹⁴ Ibidem, LXVIII/7 (H.—H.—Sta. Stk., M.—W., Berichte aus Bukarest, 1826, I—VI, Karton 32).

¹⁵ Ibidem, LXVII/15, 23 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1825, Karton 31).

¹⁶ Ibidem, LXVI/31 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1824, Karton, 30).

intenția lor de a trimite la Poartă o delegație care să ceară diminuarea poverilor care apasă țara. Dar Sturza, simțind că plîngerile acestei delegații ar fi îndreptate de fapt împotriva lui și a funcționarilor care exercită administrația, „rude și creaturi ale domnului”, încearcă să zădărnicească plecarea delegației. Pe de o parte, el pune la cale, împreună cu cîțiva boieri divaniți, redactarea unui act către Poartă, în care administrația sa este lăudată, iar membrii delegației sînt prezentați ca autori ai jafurilor și intrigilor domnitorilor greci; pe de altă parte, el se adresează boierilor refugiați în Bucovina și Basarabia, încercînd să-i determine a dezavua demersul delegației. Nereușind să întrunească un număr suficient de semnături și fiind amenințat că va fi denunțat Porții că și-a înrolat doi fii în corpul eterist al lui Al. Ipsilanti, Sturza renunță la trimiterea aceluși act. Boierii aflați peste hotare și-au exprimat deschis solidaritatea lor cu membrii delegației și nemulțumirea, „văzînd că în țară privilegiile lor sînt încălcate, țărani și săracii sînt împovărați și oprimați, iar corupția politică și morală prosperă”¹⁷.

Neputînd împiedica plecarea delegației, nu-i mai rămînea lui Sturza decît să trimită pe beizade Alecu la Constantinopol cu sume importante de bani, pentru a acoperi plîngerile boierilor „cu contra-argumente grele, sunătoare”¹⁸.

În adevăr, el obține un firman de exilare a boierilor din delegație, care nu ajung decît pînă la Silistra, unde sînt arestați. Sturza aplică de asemenea domiciliu forțat și celorlalți boieri angajați în această acțiune¹⁹.

Parte din boieri și cler contestă justetea socotelilor privind debitul țării față de domn, nu recunosc sumele date de domn la diferiți potențați turci, „din proprie inițiativă și pentru avantajul personal”, și îi atrag atenția că nu este îndreptățit să ceară de la popor mai mult decît este stabilit în statutele țării și în hatti-humaiumul din 1802²⁰.

Dificultăți îi fac boierii lui Sturza — care preferase să-și angajeze în garda Curții 40 plăieși români, în loc de neferi turci — și în chestiunea retragerii trupelor turcești din țară. Retragerea parțială a acestora era condiționată de garanția scrisă a boierilor pentru liniștea țării și siguranța restului de trupe turcești și a supușilor turci din țară. Numai la insistențele ambilor consuli austrieci și numai după ce aceștia, ca și Woronzov, guvernatorul Basarabiei, și-au asumat răspunderea că liniștea țării nu va fi tulburată nici din partea supușilor austrieci, nici din partea Țării-Române refugiați în Basarabia, boierii au semnat anafora privind reducerea numărului beșliilor. Dar în același timp, boierii ostili lui Sturza au insinuat comandantului beșliilor că anafora a fost semnată numai de boierii „nou creați, care nu au moșii, parveniți ai timpurilor noi”, nu însă de marii boieri, care roagă Poarta să lase mai departe pe neferii turci, pînă se va face o epurare a supușilor străini²¹.

Față de opoziția permanentă a boierilor mari, nu este de mirare că Sturza se situează alături de boierii mici și mijlocii în problema proiectului de constituție, care viza zdruncinarea orînduirii feudale. În aprilie

¹⁷ Ibidem, LXVI/4, 6, 11.

¹⁸ Ibidem, LXVI/1.

¹⁹ Ibidem, LXVI/13, 14, 15.

²⁰ Ibidem, LXVI/31.

²¹ Ibidem, LXVI/27, 30, 34, 35, 39, 42.

1824, consulul austriac rapoarta că proiectul „a fost din nou pus pe tapet”, fiind discutat în Divan, cu aprobarea domnului. Așa numita „constituție a cărvunarilor”, care, după cum se știe, proclama unele idei progresiste, ca domnie constituțională, libertate, egalitate, alarmează pe consulul austriac, ca și pe Minciaki. Acesta din urmă autoriză pe consulul austriac să atragă atenție „instigatorilor” asupra pericolelor la care se expun, „închipuindu-și că pot să aducă schimbări unor instituții garantate de tratate și de hattışerif din 1802” și că „ei se încarcă de cea mai gravă răspundere față de suzeranul lor, cit și față de Curtea care este chemată să le protejeze țara”. „Poate că n-au observat că șansele favorabile care se anunță pentru restabilirea relațiilor diplomatice ale Curții mele cu Poarta ar putea să pună capăt iluziilor lor, că atunci ei vor răspunde de tot răul pe care au voit să-l facă, ca și de tot binele pe care nu l-au făcut”²².

Deși domnitorul Țării Românești este prezentat în rapoarte și în scrisorile adresate lui Minciaki ca „un bun părinte al țării”, care acoperă uneori din avutul personal deficitul bugetar, aduce ameliorări în administrație, desființează abuzuri „încît locuitorii acestei provincii segăsesc cu mult mai ușurați decît au fost sub domnia precedentă”²³, Grigore Ghica are de îtimpinat și el ostilitatea boierilor, ba chiar și a maselor populare.

Un număr de documente²⁴ aduc amănunte în legătură cu încercarea de reeditare a revoluției de către partizani ai lui Tudor Vladimirescu, anume căpitanul Simion, Ghiță Cuțui, căpitanul Dimitrache ș.a., care, după 1821, trăiau la granița bănățeană, mai mult în Orșova și împrejurimi. Din îndemnul și cu banii serdarului Toma Brătianu, care și el sprijinise revoluția lui Tudor, iar acum trăia ca refugiat la Sibiu, se încearcă în iunie 1826 un atac în Oltenia, după o prealabilă pregătire, cu proclamații „în spiritul lui Tudor” către pîrcălabii satelor. Cîștigînd de partea lor pe grănicerul cezaro-crăiesc Gheorghe Nicolici și înălăturînd pe vataful de Cloșani, rebelii, în număr de vreo 27, s-au îndreptat spre Cerneți, încercînd să atragă de partea lor pe țărani „prin promisiuni înșelătoare și iluzorii”. Dar măsurile luate atît de autoritățile române, cit și de cele austriece îi pun pe fugă. Ei își caută refugiu în mănăstirea Topolnița, dar fiind încercuți, parte se predau, parte sînt omoriți, parte reușesc să se refugieze pe teritoriul austriac. Dintre aceștia din urmă, au fost extrădați: Iancu Mirtea, Gheorghe Ivestescu, Gheorghe Petulia și Radu Netedu. Deși, în nota guvernului român, Toma Brătianu este considerat drept „motorul prim” al acestei acțiuni, iar comandantul de graniță austriac este și el de părere că „participanții din Banat au fost conduși de refugiați români din Transilvania mai puternici, căci, acestor oameni simpli nu li se poate atribui un plan larg cu scopuri politice”, totuși nu se efectuează extrădarea lui Toma Brătianu, nu numai fiindcă acesta reușise să se ascundă, ci și fiindcă Grigore Ghica nu insistă în acest sens, „întrucît nu i-ar plăcea

²² Ibidem, LXVI/17.

²³ Ibidem, LXVII/23, 45 (H.H.—Sta. Stk.M.—W., Berichte aus Bukarest, 1825, Karton, 31).

²⁴ Ibidem, LXVIII/26, 28, 29, 40, 44 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1826, I—VI, Karton 32); LXX/21, 22 (H.H.—Sta. Stk. M.—W.II, Karton 44, Weisungen 1823 — 1829); LXXV/2, 3, 4, 5, (H.H.—Sta. Stk. M.—W., Noten an den Hofkriegsrat, Faszikel, 41, 1825.

ca un boier din Țara Românească să apară ca trădător față de domn și patrie". În timp ce căpitanul Simion și Ghiță Cuțui sînt condamnați la spînzurătoare, iar ceilalți participanți, la ocnă pe viață, împotriva lui Toma Brătianu se dispune îndepărtarea lui la o anumită distanță de graniță și confiscarea corespondenței. În baza corespondenței, se iau interogatorii boierilor Costache Belu și Al. Filipescu, intră sub suspiciune în special supușii ruși Vrana și Ioan Scufa. Domnitorul se mulțumește să facă investigații asupra ramificațiilor complotului și să raporteze Porții.

Rapoartele consulilor austriece aduc informații prețioase nu numai asupra evenimentelor interne, ci și a relațiilor externe ale țarilor române cu Austria și Rusia.

Veghind cu strictețe la menținerea imunităților și privilegiilor supușilor austriece, asigurate lor prin tratatul de la Șistov, precum și urmînd directivele de promovare a comerțului austriac în răsărit, cei doi consuli pun în mișcare toate resorturile pentru a înlătura piedicile în calea intereselor țării lor. În bune relații cu domnitorul Țării Românești, Fl. v. Hakenau obține de la acesta reînnoirea privilegiilor pentru oierii transilvăneni²⁵. În Moldova însă relațiile dintre consulul austriac și guvernul lui Sturza au fost mai spinoase, ajungîndu-se chiar la întreruperea relațiilor diplomatice pe timp îndelungat. Ordinele prohibitive ale guvernului moldovan ca supușii străini să nu posede avere imobilă, să nu exercite anumite meserii, să nu vîndă mărfuri cu amănuntul, precum și impunerea negusturilor și arendașilor străini la o contribuție extraordinară, amestecul autorităților moldovene în jurisdicția Agenției austriece și ordinul de desființare a stărostiilor Agenției austriece din districte²⁶, constituie obiectul bogatei corespondențe pe care o poartă Lippa nu numai cu Viena, ci și cu internuțul de la Constantinopol, precum și cu Minciaki. Din conflictul deschis dintre consulul austriac și domnitor vor fi rezultat, desigur, și aprecierile foarte negative pe care le face Lippa despre Ioniță Sandu Sturza ca om și ca domnitor.

În urma ultimatumului dat Porții de către țarul Nicolaie la 17 martie 1826, în care, printre altele, se cerea restabilirea statu quo-ului în Principate, armatele turcești de ocupație se retrag în cea mai mare parte, iar consulatele ruse se redeschid la București și Iași. Rapoartele consulilor austriece relatează despre instalarea consulilor ruși, Minciaki și Lellie, trecerea prin Principate a lui Ribeaupierre, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, și a delegaților turci în drum spre Akkerman, asupra convenției ruso-turce încheiate în această localitate la 7 octombrie 1826, ceremonialul publicării hattîșerifului privind această convenție și efectele ei imediate asupra Principatelor. Printr-un articol adițional al convenției de la Akkerman, care reglementa dreptul la domnie în Principate, limitînd suzeranitatea Porții Otomane în favoarea puterii protectoare țariste, cei doi domni pămînteni își vād spulberate visurile de a introduce domnia pe viață și ereditară, iar familii de boieri, ca Roznovanu, Ghica, Cantacuzino-

²⁵ Ibidem, LXVII/23, (H.H.—Sta. Stk. M. — W., Berichte aus Bukarest, 1825, Karton, 31).

²⁶ Ibidem, LXVI/7,9, 10, 13, 26, 28 (H.H.— Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1825, Karton 31); LXVI/31, 38, 46, 50 (H. H. — Sta. Stk. M. — W., Berichte aus Jassy, 1824, Karton 30); LXX/6,8 (H.H.—Sta.Stk. M.W. II, Karton, 44, Weisungen 1823—1829); LXXI/3, (H.H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1826, IT — XII, Karton 33).

Pașcanu, Sturza în Moldova, Văcărescu și Belu în Țara Românească își intensifică intrigile pe lângă cele două Puteri străine, în speranța de a ajunge la domnie ²⁷. „La puissance protectrice” se simțea ofensată când plîngerile boierilor împotriva domnului o ocoleau, adresîndu-se Porții ²⁸ și căuta să cîștige de partea ei pe oamni de încredere ai domnilor. Grigore Ghica ia măsuri ca parte din scrisorile consilierului aulic v. Gentz să nu-i fie adresate direct și nici traduse de secretarul lui particular, dr. Apostol Arsachi, ci pe numele consulului austriac și să fie traduse de beizade Gheorghe ²⁹. Boierii nu mai îndeplineau ordinele domnului, știindu-se oarecum ocrotiți printr-o dispoziție a articolului adițional, iar domnul nu îndrăznește să ia măsuri împotriva lor, „temîndu-se să nu greșescă fie față de Poartă, fie față de Rusia” ³⁰.

O dispoziție a numitului articol, care prevedea ca la fixarea impozitelor și la menținerea privilegiilor țării să se țină seamă de observațiile reprezentanților Puterii protectoare, dă prilej nu numai de a ține sub control finanțele statului, ci și de a interveni în administrarea lor ³¹. Rapoartele consulare austriece relatează despre extinderea influenței Puterii protectoare în toate domeniile administrației, inclusiv justiția și numirile în funcții publice și despre sentimentele declanșate de această situație în rîndurile localnicilor ca și ale reprezentanților consulatelor străine ³². Grigore Ghica mărturisea lui Fl. v. Hakenau că „nu dorește nimic mai arzător decît de a fi eliberat cît mai curînd de demnitatea și sarcina lui” ³³.

Rapoartele ne mai arată ce a însemnat în practică acea stipulație a convenției de la Akkerman — scutirea de impozit pe doi ani — care trebuia să aducă o ușurare maselor largi ale poporului. Pentru susținerea cheltuielilor statului, cele 17 000 lude au fost obligate să plătească 2 278 000 piaștri pe an, adică pe jumătate din ceea ce plăteau mai înainte ³⁴.

Rapoartele consulilor austriece cuprind nu numai informații de interes pentru istoria politică, ci și pentru istoria bisericii, istoria învățămîntului, istoria medicinei. Semnalăm numeroasele rapoarte sanitare și în special pe cel al dr.-ului Martini, medicul Agenției, care face o descriere amănunțită — pe o întindere de 80 de file ³⁵ — a condițiilor de carantină și a tratamentului aplicat bolnavilor de ciumă.

²⁷ Ibidem, LXVI/31 (H.H. Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1824, Karton 30); LXXII/25, 34, 36 (H.H.—Sta. Stk. M.—W., Administrative Berichte aus Jassy, 1826, Karton 33); LXXIII/11, 19, 24, 25, 28 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, I—XII, 1827, Karton 34).

²⁸ Ibidem, LXXIII/13 (H.—H.—Sta.Stk., M.—W., Berichte aus Bukarest I—XII, 1827, Karton 34).

²⁹ Ibidem, LXXIII/5.

³⁰ Ibidem, LXXIII/18.

³¹ Ibidem, LXXIII/28, 41.

³² Ibidem, LXXIII/27, 36, 41; LXVIII/54 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, 1826, I—VI, Karton 32); LXXVII/33, 43, 47 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W. Berichte aus Jassy, 1827, Karton 35).

³³ Ibidem, LXXIII/25, 36, (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Bukarest, I—XII, 1827, Karton 34).

³⁴ Ibidem, LXXIII/41.

³⁵ Ibidem, LXVI/44 (H.—H.—Sta. Stk. M.—W., Berichte aus Jassy, 1824 Karton 30).

Se găsesc de asemenea, în aceste rapoarte, știri politice și militare privind evenimente din afara Principatelor române : coaliția anglo-franco-rusă, intervenția în problema grecilor, pregătirea războiului ruso-turc ș.a.

O altă serie de documente, deosebit de importante, o constituie rapoartele și corespondența diplomatică a Legației austriece de la București din anii 1913—1916. Ele completează cu date noi documentația similară ³⁶ din arhiva noastră privind această perioadă.

Numit ministru plenipotentiar la sfârșitul anului 1913, Ottokar Czernin venea la București cu misiunea specială „de a clarifica situația” ce decurgea din tratatul de alianță „și anume în sensul de a cîștiga România pentru o alăturare cît mai strînsă la monarhia austro-maghiară” pentru ca „în caz grav să putem conta pe sprijinul ei” ³⁷. În rapoartele sale, Czernin redă convorbirile purtate cu factorii politici hotărîtori și constată că „un fapt ciudat” că, în afară de rege și de Maiorescu, nu știe nimeni despre tratatul secret de alianță încheiat în 1883 și prelungit în 1913, nici măcar Porumbaru, ministrul de externe, nu cunoștea această problemă fundamentală a politicii externe ³⁸. Regele Carol I, ca și Brătianu — care știa despre tratat, nu însă și despre prelungirea lui — i-au declarat din capul locului că tratatul nu poate fi publicat și deci nici efectuat, avînd în vedere întreaga opinie publică din România. Iar opinia publică, în unanimitate, se manifesta — cum reiese din rapoartele consulilor austriece din diferite localități din țară către Czernin ³⁹ — din ce în ce mai ferm și mai zgomotos, prin demonstrații de stradă, prin presă, conferințe publice, reprezentații teatrale, împotriva Austro-Ungariei și pentru unirea politică a tuturor românilor. Chiar și Marghiloman ținea discursuri în care vorbea despre scopul urmărit „fără deosebire de partid, de a uni cu Regatul pe toți românii care trăiesc încă în afara granițelor țării” ⁴⁰.

Factorii politici decisivi din București — raportează Czernin — i-au declarat că sînt constrînși să țină seamă de starea de spirit a poporului și că această stare de spirit „este legată prin mii de fibre și nervi de tot ceea ce se petrece dincolo de graniță”, în Transilvania. Și Czernin, care era un bun cunoscător al problemei naționalităților din monarhia austro-maghiară, adaugă : „Acest lucru este atît de firesc și de omenesc, încît o argumentare contrară ar purta din capul locului ștampila improbabilului — trăim doar într-o epocă a înfrățirii naționale și întreaga noastră viață politică este străbătută de spiritul național”. Dacă într-un stat plurinațional, ca monarhia austro-maghiară, se poate ignora mai mult sau mai puțin starea de spirit a naționalităților, fiindcă nu există o singură stare de spirit, ci mai multe, care se paralizează și anihilează reciproc, iar în caz de război nu se poate conta pe adeziunea tuturor, „în statul național

³⁶ Arh. St. Buc. Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală. dosarele nr. 16/1914 și nr 45/1914

³⁷ Ibidem, Colecția Xerografii, LVII/15, 19, (H. — H. — Sta., I/Karton, 492 — Liasse Geheim XLIV, Varia 1912—1914).

³⁸ Ibidem, LVII/7,12; vezi și Constantin C. Giurescu, *România și primul război mondial. Știri noi din Arhivele Vienei*, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român”, București, 1968, p. 345—357.

³⁹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, colecția Xerografii. LVII/14, (H. — H. — Sta., I/Karton, 492, — Liasse Geheim, XLIV, Varia, 1912—1914); XIV/6 (H. — H. — Sta., Gesandtschaftsarchiv, Bukarest, Karton 22).

⁴⁰ Ibidem, XLVI/12, (H. — H. — Sta. Gesandtschaftsarchiv, Bukarest, 1914, Karton 17).

unitar, unde în anumite momente nu există decît o singură voință a întregului popor, nici un monarh nu va putea purta război împotriva voinței poporului său, ori cît de multe tratate scrise l-ar lega din punct de vedere moral. Dacă încearcă acest lucru, își va risca tronul și dinastia și tot nu va realiza nimic”⁴¹.

În aceste împrejurări, Czernin raportează că tratatul cu România nu valorează decît ca hîrtie și cerneală și că alianța, fiind lipsită de o bază populară, este inexistentă, dacă nu de jure, în mod cert de facto⁴². „Ordinul Excelenței Voastre de a determina publicarea tratatului de alianță este un lucru imposibil „fără rezolvarea revendicărilor românilor din Transilvania și fără schimbarea completă a opiniei publice din România”⁴³.

Cu mari cheltuieli, Czernin se străduiește fără succes să exercite o influență asupra opiniei publice române, înființînd ziarul „Ziua”, organ al propagandei austro-germane, și strecurînd în presa locală cîte un articol favorabil Austriei, plătit cu sume mari. Aceeași presă însă nu renunța de a publica în coloanele alăturate articole nefavorabile Austriei⁴⁴.

În același timp, Czernin pleda călduros pentru concesiile largi față de românii din Transilvania în negocierile româno-maghiare care tocmai atunci aveau loc la Budapesta. „E un impuls natural ca fiecare popor să-și îmbunătățească situația. A face ca acest impuls natural să fie în concordanță cu integritatea statală a monarhiei austro-maghiare — aceasta e problema naționalităților îngrozitor de dificilă din Reich-ul nostru. Problema aceasta nu poate fi rezolvată opunîndu-te acestui impuls natural. Acest impuls este de mii de ori mai puternic decît toate guvernele”⁴⁵.

După eșuarea negocierilor româno-maghiare, demonstrațiile anti-austriece devin și mai vehemente. Plenipotențiarul austriac își dă seama că România este iremediabil pierdută ca aliat al monarhiei austro-maghiare. Fără priză rămînea argumentul pe care i-l punea la îndemînă arhiducele Franz Ferdinand, anume că pentru România este un imperativ al necesității politice, izvorît din situația ei geografică, a fi alături de monarhia austro-maghiară, singură care îi poate da o contrapondere față de vecini mai puternici⁴⁶. Czernin presa la Viena pentru a se acorda României o garanție teritorială față de Bulgaria, iar cercurile politice din Viena făceau unele promisiuni teritoriale, concepînd chiar planul unei cedări provizorii a Transilvaniei, pe care mai tîrziu să o încorporeze cu întreaga Românie la monarhia austro-maghiară.

Rapoartele lui Czernin cuprind informații prețioase despre reacția oamenilor politici și a opiniei publice românești față de atentatul de la Sarajewo și față de ultimatumul dat Serbiei; apelul împăratului Wilhelm către regele Carol I de a intra în luptă; situația politică din România după moartea lui Carol I; audiența la principele moștenitor Ferdinand; pregătirile de război ale românilor; întrunirile și demonstrațiile ostile

⁴¹ Ibidem, LVII/5, (H.—H.—Sta., I/Karton, 492, Liasse Geheim XLIV, Varia, 1912—1914).

⁴² Ibidem, LVII/7, 12.

⁴³ Ibidem, LVII/5.

⁴⁴ Ibidem, XLVI/5, 12, (H.—H.—Sta. Gesandtschaftsarchiv, Bukarest, 1914, Karton 17).

⁴⁵ Ibidem, LVII/5, (H.—H.—Sta., I/Karton, 492 — Liasse Geheim, XLIV, Varia 1912—1914).

⁴⁶ Ibidem, LVII/4, 12.

Austro-Ungariei și de simpatie față de victoriile francezilor; congresul Ligii culturale și hotărârea de a accelera eliberarea românilor subjugăți; dezertarea ofițerilor austrieci de naționalitate română; punerea învățătorilor români din Transilvania la dispoziția organelor de stat române. Toată atmosfera politică-socială din România în timpul celor doi ani care au precedat intrarea ei în război este înregistrată de diplomatul austriac cu luciditatea celui ce nu caută să se amăgească nici pe sine, nici pe șefii săi ierarhici asupra lipsei de succes a misiunii sale diplomatice și care ține mai presus de toate să evite reproșul de a nu fi avertizat la timp despre pericolul ce crește aici pentru monarhia austro-maghiară. Spre deosebire de ministrul său de externe, care considera că România face momentan o politică în sine nejustă și periculoasă chiar pentru ea, mai târziu, Czernin afirma cu obiectivitate că tactica politică a României în perioada neutralității este corespunzătoare ⁴⁷.

În această arhivă a Legației austro-maghiare din București se găsesc și unele materiale privind administrația germană în teritoriile române ocupate. Ele tratează situația economică în regiunea ocupată, acordul dintre Germania și Austro-Ungaria în legătură cu exploatarea în comun a bunurilor economice, internări în lagăre, confiscări de materiale scriptice de la locuințele lui Tache Ionescu, C. Mille și Rosenthal, urmări de conspirații și măsuri luate de Administrația germană pentru prevenirea unei răscoale, indice nominale de confidenți ai Legației austro-maghiare, precum și de persoane suspectate ⁴⁸.

Nu lipsite de importanță sînt și cele peste o sută de rapoarte din arhiva Biroului de informații din Viena, scrise de F. Lachmann, agent de informații la București, în anii 1880/81. Fost corresponsent de presă la *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Pester Lloyd* și *Schlesische Zeitung* în timpul războiului independenței, el își câștigase, pe lângă o decorație din partea guvernului român, cele mai bune legături în cercurile militare cele mai înalte din România. Desfășurînd oficial o activitate de gazetar la ziarul militar „Ostașul”, el primise de la Viena sarcina secretă de a transmite informații militare privind reorganizarea și sporirea armatei române ⁴⁹. Lachmann nu se limitează la informații de domeniul militar, ci cuprinde și domeniul politic. Rapoartele păstrate în arhiva Biroului de informație au mai mult un caracter politic, celelalte fiind înaintate Ministerului de Război austriac. Informațiile politice sînt bazate mai rar pe surse directe, personale, și mai des pe știri din presa locală, în special cea de opoziție. El citează pagini întregi din ziarele: „Democrația națională”, organul grupării politice din jurul lui Grigore Sturza, „România liberă”, organ al românilor din Transilvania, „Războiul român”, „Telegraful”, „Binele public”, „Timpul”, „Românul”, „l'Indépendance roumaine” ș.a. El selectează în special acele articole și informații care conturează o stare de spirit anti-austriacă în legătură cu problema dunăreană, încheierea convenției comerciale între România și monarhia austro-maghiară, pregătirea alianței României cu Austro-Ungaria și Germania ⁵⁰.

⁴⁷ Ibidem, LVII/15.

⁴⁸ Ibidem, LIV/30, 31, 32, 34 (H. — H. — Sta., *Gesandtschaftsarchiv*, Bukarest 1916 — 19) 17, Karton 18; XLIV/1, 2, 3, 4 (H. — H. — Sta. *Gesandtschaftsarchiv*, Bukarest, Karton 22).

⁴⁹ Ibidem, XLI/33, (H. — H. — Sta. *Informationsbureau*, Karton 115).

⁵⁰ Ibidem, XLI/15, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 31, 38, 40, 44, 45, 48, 50, 52; XLIII/10, 19, 30, 31, 36, 44, 47, 55, 59, 61, (H. — H. — Sta. *Informationsbureau*, 1881, Lachmann, Karton 133).

Dintre evenimentele de politică internă, ridicarea României la rangul de regat și încoronarea, cu serbările legate de ele, sînt relatate pe larg în rapoartele lui Lachmann⁵¹. Ecoul pe care aceste evenimente l-au avut la românii din Transilvania, intensificarea acțiunii politice de o parte și de alta a Carpaților pentru unirea Transilvaniei cu Regatul României stau în centrul atenției lui Lachmann⁵². Curînd după încoronare, el primește misiunea specială de a întreprinde o călătorie în Transilvania în scopul culegerii de informații despre starea de spirit a românilor de acolo. După cîteva săptămîni de cutreierare prin satele și orașele românești, el întocmește un amplu raport⁵³ despre acțiunea desfășurată în special de preoții și învățătorii români din Transilvania pentru unire cu România. În alt raport⁵⁴, el arată că sistarea afacerilor și sărăcirea crescîndă din Transilvania îi determină chiar și pe sași să mărturisească „că singura lor speranță este ca provincia să devină odată românească”. Iar Diamandi Manole, președintele Camerei de comerț din Brașov, care venea adesea la București, întreținînd strînse legături cu colonia din București a românilor transilvăneni, îi declara deschis că „singurul mijloc de a îmbunătăți situația românilor din Transilvania ar fi revoluția⁵⁵. Lachmann raporta că harta editată de col. Gorjan, „expresie a cutezanței naționale”, care avea ca scop „să facă intuitivă și să întărească în orice școlar ideea viitorului României”, se vinde rapid, cu toate asigurările oficiale că n-a avut aprobarea guvernului⁵⁶. Ordinul ministrului învățămîntului de a trata în învățămînt pe românii din provinciile înstrăinate ca și cum ar face parte din viitorul stat român stîrnește entuziasm, dar și un nou val de manifestații ostile față de monarhia austro-maghiară⁵⁷.

În rapoartele lui Lachmann găsim de asemenea reproduse atacurile la adresa acelor persoane care în ochii opiniei publice române reprezentau o politică străină de interesele românești, o politică favorabilă tendințelor de dominație economică și politică a monarhiei austro-maghiare în România. Aceste persoane erau: Carol I, Boierescu, ministrul de externe, și Bălăceanu, ministrul plenipotențiar de la Viena. Astfel, găsim aici în traducere germană broșura lui Anton Dimitrie Sturza, intitulată *Spionul prusac sau principele Carol I de Hohenzollern*, apărută cu ani în urmă sub pseudonimul unui baron Haan și reproducă în 1880 în „Războiul”; de asemenea articolul apărut în același periodic sub titlul *Sentimentele dinastice ale lui Brătianu și Rosetti și proiectul de a ucide pe principele Carol*, atacurile lui Grigore Sturza împotriva lui Carol din „Democrația națională”, ș.a.⁵⁸, atacurile împotriva lui Boierescu și Bălăceanu⁵⁹ din „România liberă”, „Binele public”, „l'Indépendance roumaine”.

⁵¹ Ibidem, XLIII/32, 39, 40, 46, 47, 50, 53, 54.

⁵² Ibidem, XLIII/40, 50, 56, 60, 62, 65.

⁵³ Ibidem, XLIII/6.

⁵⁴ Ibidem, XLI/47, (H. — H. — Sta. Informationsbureau, Karton 115).

⁵⁵ Ibidem, XLIII/66, (H. H. — Sta. Informationsbureau, 1881, Lachmann, Karton 133).

⁵⁶ Ibidem, XLI/50, (H. — H. — Sta. Informationsbureau, Karton, 115); XLIII/67, (H. — H. — Sta. Informationsbureau, 1881, Lachmann, Karton, 133).

⁵⁷ Ibidem, XLIII/70, (H. — H. — Sta., Informationsbureau, 1881, Lachmann, Karton 133).

⁵⁸ Ibidem, XLI/7, 11, 12, 13, 36, 45, 54 (H. — H. — Sta. Informationsbureau, Karton 115).

⁵⁹ Ibidem, XLI/16, 47, 48.

În rapoartele lui Lachmann se găsesc informații și despre începuturile mișcării socialiste din România, apariția organului social-democrat „Înainte”, redactorul Dunca, dr. Russel, frații Nădejde⁶⁰. De asemenea informații cu caracter economic: afacerea răscumpărării căilor ferate, acordarea de concesiuni unor firme străine, comenzi de armament în străinătate, începutul emiterii de bancnote de către Banca Națională⁶¹, sau cu caracter cultural, înființarea Academiei militare, invenția unui submarin de către Traian Teodorescu⁶² ș.a.

Tot din arhiva Biroului de informații din Viena provin și rapoartele Legației austro-maghiare din București și ale consulatelor din Iași și Brăila⁶³ din anii 1880/81 cu informații despre evenimentele politice interne, ca activitatea desfășurată în jurul lui Laurian de către românii din Transilvania stabiliți în România, agitația ziarelor „România liberă”, „Binele public” și „Războiul” pentru separarea Transilvaniei de Ungaria, introducerea în școli a poeziilor transilvăneanului Scipione I. Bădescu, care întrevide viitoarele granițe ale României Mari, sprijinirea expoziției industriale-agricole de la Sibiu, organizată de ASTRA, unele măsuri luate de autoritățile austro-maghiare pentru împiedicarea difuzării în Transilvania a periodicelor „România liberă” și „Războiul” ș.a.

Un alt grup de documente⁶⁴ din Arhiva Biroului de informații din Viena privește activitatea 48-iștilor români emigrați la Paris. Datorită măsurilor luate de autoritățile austro-maghiare, în înțelegere cu domnitorii Principatelor române, de a împiedica difuzarea scrierilor cu conținut revoluționar, a intrat la acest Birou din Viena materialul scriptic confiscat. Astfel, găsim aici periodicul „Junimea română”, tipărit la Paris și care se adresa și românilor din Bucovina, Transilvania, Banat, nr. 1 și 2 (singurele numere apărute din mai și iunie 1851. Apoi, lucrările: N. Bălcescu, N. Golescu, C. A. Rosetti, *Dreptate, frăție*; I. Eliade, *Mémoire sur la régénération roumaine*; I. Eliade, Tell, Golescu, *Scrisori, Memoriu către cabinetul englez despre ocuparea Moldo-Valahiei*; D. Bolintineanu, *Apel către români, O scrisoare din București, Albumul pelerinilor* (versuri); C. A. Rosetti, *A treia epistolă către Barbu Știrbei, Prima epistolă către femeile claselor privilegiate, Apel către români*; D. Brătianu, *Situația românilor din Transilvania*, publicat în „La Presse”; culegerea intitulată *Cîntecele României*, Paris, 1850; Ledru-Rollin, Giuseppe Mazzini, Arnold Ruge, *Manifest către populațiile române* ș.a. Între aceste materiale se găsește și o scrisoare a contesei Sturza-născută Ghica, intervenind pentru a se permite lui N. Bălcescu intrarea în Transilvania. Documentele din această grupă oferă informații despre sprijinul acordat revoluționarilor de către Grant, însărcinatul cu afaceri al consulatului englez; legăturile revoluționarilor români cu librarul austriac din București, Winterhalder; despre

⁶⁰ Ibidem, XLI/18, 20, 27.; XLIII/4, 37, 38, 45, 46, (H.—HH.—Sta. Informationsbureau, 1881, Lachmann, Karton 133).

⁶¹ Ibidem, XLI/26, 54 (H.H.—Sta. Informationsbureau, Karton 115); XLIII/2, 9, 23, 51, (H.—H.—Sta. Informationsbureau, 1881, Lachmann, Karton 133).

⁶² Ibidem, XLI/10, (H.—H.—Sta. Informationsbureau, Karton 115), XLIII/26, 57, 73, 77 (H.—H.—Sta. Informationsbureau, 1881, Lachmann, Karton 133).

⁶³ Ibidem, LXII/1—25 (H.—H.—Sta. Informationsbureau, nr. 14/1881).

⁶⁴ Ibidem, LXXIX/1—53, (H.—H.—Sta. Informationsbureau, Haute Police, Brüssel und Bukarest, Karton 13).

pictorul revoluționar C. Rosenthal; despre Rusciuc, ca centru revoluționar al ungarilor.

Chiar și din informarea succintă de mai sus asupra conținutului unor documente achiziționate din arhivele vieneze se poate întrevedea marea valoare a acestor arhive pentru o mai bună cunoaștere a istoriei patriei noastre și utilitatea de a cerceta în continuare aceste izvoare și de a îmbogăți depozitele noastre de arhivă cu materiale la îndemina cercetătorilor.

CERCETĂRI ÎN ARHIVELE DE PESTE HOTARE ÎN ANUL 1968

VALERIA ȘINDELARU

Încă din secolul trecut personalități de seamă ale culturii românești au susținut nevoia completării mărturiilor documentare existente în țara noastră cu cele privitoare la istoria României aflate dincolo de hotarele țării. Mihail Kogălniceanu, de pildă, considera că istoria țării nu putea fi îndeajuns cunoscută fără studierea documentelor din țări străine, ce conțin știri despre noi. Astfel menționa Ungaria, Polonia, Rusia, Austria și Suedia, țări în ale căror arhive au fost ulterior efectuate cercetări.

În același sens, cu o splendidă elocință, Nicolae Iorga a arătat rolul și importanța cuprinderii în cât mai largă măsură a surselor de informare, inclusiv a celor aflate dincolo de hotarele țării, pentru înțelegerea faptelor istorice: „Personalitatea lui Ștefan cel Mare”, spunea marele istoric, „rostul vieții lui de veșnică luptă înțeleaptă cu nevoi ce nu se puteau da în lături cu totul, nu se poate lămuri decît studiind acte și monumente ce se află împrăștiate de la Veneția pînă la biserica umilă a Războienilor fără noroc, de la podul Birladului pînă la marile arhive rusești ale Moscovei; cutare răzeș sărac, ce stringe cu frică, în decadența lui, un petec de vechi pergament îngălbenit, pe care se înșiră frumoase slove, necunoscute lui, alcătuiind într-o limbă ce nu se mai întrebuințează, povestea unui interes material care s-a spulberat în schimbarea oamenilor, a datinelor și a temeiurilor traiului, acest coborât al unui trunchi mai puternic stăpînește încă o scînteie, din care se poate aprinde lumina desăvîrșită asupra unei fapte mari”¹.

De la căutările din trecut în arhivele străine², mai mult sau mai puțin sporadice, cu posibilitățile limitate de atunci, și pînă la acțiunile

¹ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor*, în „Prinos lui D. A. Sturdza, la împlinirea celor șaptezeci de ani”, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, București, 1903, p. 3.

² Fără a trece cu vederea pe reprezentanții Școlii ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șineai și Petru Maior, care au studiat la Roma, Viena și Budapesta manuscrise și documente diplomatice, menționăm cercetările efectuate de: Treboniu Laurian și Eudoxiu Hurmuzaki la Viena; A. Papiu Ilarian în Biblioteca de la Karnik în Polonia prusiană, la Viena și în Italia la Padova; Gr. G. Tocilescu la Odesa, Kiev și Moscova; N. Densușianu la Viena, Budapesta și în Arhivele Vaticanului; I. Ardeleanu în Biblioteca Ambroziană din Milano; I. Bianu la Arhiva Propagandei din Roma, Galiția și Lituania; B. P. Hasdeu la Varșovia și Lemberg; N. Iorga la Paris, Berlin, Leipzig, Nürnberg, München, Innsbruck, Veneția, Cracovia etc.; I. Filitti la Paris, Viena; Andrei Veress la Budapesta, Viena, Praga, Varșovia, Vatican, etc.

organizate în zilele noastre s-a făcut un pas important. Nicolae Bălcescu mărturisea că nu pot fi întreprinse călătoriile prea îndepărtate cu mijloacele cercetătorilor, pentru adunarea știrilor din „izvoarele originale” și considera util să se înființeze o societate istorică, cu ale cărei fonduri să se întreprindă asemenea acțiuni, exprimându-și speranța că guvernele române vor îmbrățișa această lucrare și vor înlesni mijloacele necesare.

De-a lungul anilor statul nostru a întreprins acțiuni de depistări de materiale documentare referitoare la istoria poporului român, aflate în arhivele statelor cu care țara noastră a avut legături. Începând din 1964, aceste acțiuni organizate de Direcția generală a Arhivelor Statului s-au dezvoltat an de an ³.

Urmărind scopul de a contribui la lărgirea bazei documentare a activității de cercetare științifică Direcția generală a Arhivelor Statului a avut în vedere necesitatea continuării cercetărilor efectuate în trecut. În centrul atenției sale a stat studierea publicațiilor ce conțin date referitoare la arhivele și fondurile din străinătate în care se găsesc documente privind istoria României. Delegații, pornind astfel pe drumul străbătut de înaintași, au completat continuu documentația, care le-a înlesnit studierea de materiale din numeroase fonduri și colecții.

Depistările realizate au dus la îmbogățirea Fondului arhivistice de stat al R.S. România cu un număr însemnat de microfilme, fotocopii și xerografii, reproduse de pe documente care conțin informații prețioase referitoare la istoria poporului român sub aspect economic, social și politic, prezentând un deosebit interes pentru completarea informațiilor existente, necesare tratării și elucidării unor perioade și evenimente importante din istoria patriei noastre.

Referindu-ne la depistările efectuate în anul 1968 ⁴, dorim să ilustrăm succint conținutul important al unei largi serii de documente, reprezentând

³ Acțiunile de depistare s-au desfășurat în cadrul acordurilor culturale și ale unor înțelegeri speciale încheiate de statul nostru cu o serie de țări, după cum urmează: 1964 — în U.R.S.S. și R. S. F. Iugoslavia; 1965 — în R. P. Bulgaria, R.S.F. Iugoslavia și R. P. Ungară; 1966 — R. P. Bulgaria, R. P. Polonă, R. P. Ungară, U.R.S.S., Austria, Belgia, Franța și Turcia; 1967 — R. P. Bulgaria, R. S. F. Iugoslavia, R. P. Polonă, R. P. Ungară, U.R.S.S., Austria, Franța, Italia și Turcia; 1968 — Polonă, R. P. Bulgaria, R. S. F. Iugoslavia, R. P. Polonă, R. P. Ungară, U.R.S.S., Anglia, Austria, Franța, Italia și Turcia. Din colectivele de cercetare au făcut parte arhiviști cu o temeinică pregătire de specialitate și buni cunoscători ai limbilor și paleografiilor în care erau scrise documentele respective. Au fost de asemenea cooptați delegații Arhivelor Statului cercetători cu activitate științifică recunoscută din cadrul Institutelor de Istorie din București și Cluj, ale Academiei R. S. România și al Institutului de cercetări economice. Componenta colectivelor: dr. docent Cornelia Bodea, Ileana Bozac, Andrei Caciora, Aurel Corui Miriana Costan, Gheorghe Dăscălescu Mihai Fănescu, prof.

univ. dr. docent Constantin C. Giurescu, Iulia Gheorghian, Constantin Goncariu, Mihai Guboglu, Matei Ionescu, Ileana Leonte, conf. univ. Nicolae Marcu, Andrei Moldovan, Liviu Moldovan, Tiberiu Moț, Mehmet Mustafa, Ion Nacu, Gernot Nussbächer, Ecaterina Petrescu, Ion Ranca, Mihai Regleanu, Alexandru Tămaș, Gheorghe Ungureanu și Dumitru Zaharia.

⁴ Arhive cercetate: *Anglia* — Arhivele de stat engleze, Biblioteca Beaverbrook, Muzeul Britanic, Comisia manuscriselor istorice și evidența națională a arhivelor engleze din Londra; *Austria* — Arhiva Casei, Curții și a Statului, Arhivele de război, Arhivele Administrației generale, Arhivele Camerei aulice, Arhivele financiare din Viena; *R. P. Bulgaria* — Biblioteca Națională Chiril și Metodie și Arhivele de Stat din Sofia, Veliko-Tirnov, Varna și Bazargic; *Franța* — Arhivele Naționale, Arhiva Istorică militară și Biblioteca de documentație internațională contemporană din Paris; *Italia* — Arhivele Centrale ale Statului, Arhiva istorică a Ministerului Afacerilor Străine, Arhiva Ministerului Apărării, Arhiva Vaticanului, Arhiva Institutului „Risorgimento” din Roma și Arhivele Statului din Florența; *R. P. Polonă* — Arhi-

scrisori ale voievozilor români, rapoarte diplomatice, memorii, proclamații, manifeste, corespondența unor personalități de seamă, statistici etc.

Menționăm astfel materialele care atestă relațiile țărilor române cu Raguza, începînd din secolul al XIV-lea și rolul însemnat al lui Iancu de Hunedoara în apărarea acesteia împotriva turcilor, precum și corespondența dintre domnii români și Poarta otomană din secolele XVII—XIX.

Numeroase documente cuprind informații referitoare la răscoalele din 1735, 1760—1761, răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan (1784) — descrierea acțiunilor desfășurate de răsculați în diferite localități, măsurile luate împotriva lor, fuga iobagilor de pe moșii, refuzul de a plăti dările, urmărirea și prinderea conducătorilor răsculaților etc., războiul austro-ruso-ture din 1787—1792, răscoala condusă de Tudor Vladimirescu (1821) și raporturile acestuia cu Ipsilanti, războiul ruso-ture din 1828—1829 și ocuparea principatelor, dominația otomană asupra țărilor române.

Desfășurarea evenimentelor din anii 1848—1849 în Moldova, Țara Românească, Transilvania și Banat sînt strălucit oglindite într-un număr apreciabil de documente. În Arhiva Ministerului Afacerilor Străine din Franța, de pildă, se păstrează rapoartele din anul 1848 ale consulului Franței la București, constituind două volume cu peste 1000 de file. Într-un raport privind evenimentele din Moldova și Transilvania se consemnează că în Moldova „se descoperise o conspirație cu ramificații foarte întinse”, iar în Transilvania tulburările cresc avînd loc numeroase adunări la Brașov. Un alt raport din 4 iunie 1848, al consulului de la Viena, relatează : „Această mișcare română se pare că va juca un mare rol în reconstituirea estului Europei. O populație mai mult de 8 milioane de locuitori de origine latină, așezată pe un pămînt de o magnificență și o fertilitate recunoscută, care s-a menținut în mijlocul tuturor vicisitudinilor dezastuoase la care ea nu a încetat să fie pradă, de la căderea imperiului roman și care totuși simte astăzi atîta forță vie ca să aspire la o reconstituire independentă, o asemenea populație este cu totul demnă de atenție și interes”.

Alte documente conțin știri despre războiul Crimeii (1853—1854), Tratatul de la Paris (1856), poziția marilor puteri la Conferința de la Paris (1858) în problema unirii Principatelor române, consolidarea statului național român, lovitura de stat din 1864, reformele înfăptuite de Alexandru Ioan Cuza, activitatea pentru înlăturarea jurisdicției consulare, lupta împotriva despotismului austriac, războiul pentru independență (1877), răscoalele țărănești din 1907 și situația economică a României după răscoale, evenimentele din 1913, atitudinea favorabilă a României față de țările balcanice.

Bogat ilustrată este lupta pentru făurirea unității de stat, starea de spirit a românilor din Transilvania — „care tind spre unire după ce au

---

vele Centrale ale Actelor Vechi și Arhivele Actelor Noi din Varșovia ; Arhivele de Stat, Biblioteca Academiei de Științe și Biblioteca Czartoryski din Cracovia ; *Turcia* — Arhiva Consiliului de Miniștri, Arhiva Ministerului de Externe, Arhiva Muzeului Topkapı Sarayı, Biblioteca de Stat „Bayazit”, Institutul de turcologie din Istanbul ; Arhiva tapiurilor și cadastrului din Ankara, Biblioteca orașului Manisa, Biblioteca Muzeului din Brusa și Biblioteca Națională din İzmir ; *R. P. Ungară* — Arhivele Naționale și Biblioteca „Széchenyi” din Budapesta ; *U.R.S.S.* — Arhiva Centrală de Stat a Actelor vechi, a Literaturii și Artei și a Revoluției din Octombrie din Moscova ; Arhiva istorică Centrală a R.S.S.-Ucraina din Chiev.

fost despărțiți de vicisitudinile vremii", participarea României la primul război mondial și înfăptuirea actului de la 1 Decembrie 1918.

Menționăm ca deosebit de interesantă scrisoarea lui Alexandru Ioan Cuza din 17 mai 1859, adresată contelui Cavour, primul ministru al Piemontului. Cerîndu-i sprijin, domnitorul român arată că „Unirea completă, definitivă, este mai mult ca niciodată nevoia celor două principate”... „În numele principiilor de umanitate și de civilizație pe care Excelența Voastră caută să le facă să triumfe cu prețul unor atît de mari sacrificii, vă reînnoiesc nădejdlile unui popor care urmărește cu orice preț unirea pentru că el dorește să fie și să trăiască”. (Arhiva Institutului pentru istoria Risorgimentului italian).

Nenumărate sînt dovezile de prețuire și solidaritate față de acțiunile românilor, exprimate în documentele depistate. În acest sens cităm frumoasele cuvinte adresate românilor de Giuseppe Garibaldi, într-o scrisoare cu data probabilă 1863 : „Așezați cu mîndrie la postul vostru în concertul Națiunilor, vă meritați frăția și dragostea Italiei cu care aveți comunitate de sînge, comunitate de origine.

Ca fii generoși ai Romei vom merge strîns uniți pe maiestuoasa cale umanitară și împreună vom da ultima lovitură tiraniei”. (Biblioteca Museo et Archivio del Risorgimento a Roma).

Într-un raport din aprilie 1894, păstrat în Arhiva istorică militară a Franței, tratînd despre problema memorandumului, atașatul militar francez mărturisește : „Noi nu putem decît să felicităm pe români pentru această mișcare și să dorim din suflet momentul cînd solidarizarea va fi completă între cele două elemente de aceeași origine etnică, despărțite de secole ca urmare a vicisitudinilor politice”.

Stadiul de dezvoltare economică și relațiile comerciale dintre țara noastră și alte state sînt reflectate de un număr important de documente datînd din secolele XVIII—XX. Semnalăm cîteva din problemele pe care le conțin : producția manufacturieră de sticlă și topitoriile de fier din Banat, desfacerea produselor (1725); orientarea comerțului spre Marea Adriatică cu produse naturale din Banat ; extracția de minereu și producția de aur, argint și plumb între anii 1793—1802 la stabilimentele imperiale de la Rodna, date privind cuprul transportat din Banat la Viena, Budapesta și Alba-Iulia (1784, 1785, 1804); importul în Austria de bumbac din Moldova și Transilvania în anii 1802—1821; rapoarte ale Camerei de Comerț și industrie din Timișoara ; statistici referitoare la economia Transilvaniei în perioada 1873—1918 ; activitatea uzinelor de fier și oțel din Cugir, Hunedoara, Arad, Ghelari etc.; activitatea desfășurată de Banca comercială maghiară din Budapesta, cu sucursalele din Transilvania, de Banca Ardeleana, Societatea de căi ferate Petroșeni-Livezeni-Lupeni ; exportul de produse din România în Bulgaria — piei, carbid, derivate ale petrolului, seu, sare ș.a.

Nu vrem să încheiem fără a arăta că, în țările în care au fost efectuate cercetări, delegații Direcției generale a Arhivelor Statului s-au bucurat de multă sollicitudine, fiindu-le înlesnit accesul la o serie de arhive importante, cum sînt Arhivele ministerelor de externe, Arhivele militare, economice și chiar unele fonduri particulare.

Scoase la iveală din rafturile Arhivelor din diferite țări, documentele depistate se referă la perioade extinse din istoria României și permit, prin confruntarea știrilor, o analiză mai profundă a faptelor, o viziune mai clară asupra împrejurărilor în care au avut loc, o înțelegere mai largă a năzuințelor și luptei neînfricate dusă de poporul român de-a lungul timpurilor pentru libertate și independență.

Continuarea acțiunilor de depistare a materialelor documentare referitoare la istoria patriei noastre, aflate peste hotare, rămâne și pentru anii ce urmează o vrednică și înaltă datorie națională.

SURSE DE INFORMARE ENGLEZE PRIVIND ȚARA NOASTRĂ *

CORNELIA BODEA

Sînt cîțiva ani de cînd Direcția generală a Arhivelor Statului întreprinde acțiunea de investigare a marilor arhive din străinătate cu scopul de a aduce în țară — reproduse în microfilme sau xerografii — izvoare documentare oglindind trecutul nostru istoric atît în desfășurarea sa internă cît și în relațiile de ordin extern. Sînt cîțiva ani de cînd în depozitele Arhivelor Statului București se răfătuiesc anual mii de metri liniari de peliculă sau copii în mărime autentică cu acte și documente aduse din Arhivele de stat turcești, austriece și franceze, maghiare, sirbe, și polone, belgiene și italiene, menite să ateste cu mărturii noi date și fapte cunoscute din istoria României, dar mai ales să deschidă orientări noi, spre drumuri neabătătorite încă sau nici măcar bănuite.

În anul care a trecut, numărul misiunilor științifice inițiate de D.G.A.S. s-a mărit prin operațiile de depistare și identificare a fondurilor documentare engleze.

Am avut sarcina efectuării acestor noi investigații, în arhivele londoneze, timp de trei săptămîni — în luna decembrie 1968.

Raportată la vastitatea cîmpului de cercetare, fără îndoială durată afectată investigațiilor, chiar și pentru o simplă prospecție, a fost scurtă. De aceea, pentru o cît mai parcimonioasă utilizare a timpului, mi-am concentrat atenția cu precădere asupra secolelor al XIX-lea și al XX-lea, lăsînd în subsidiar investigarea perioadei premergătoare. Această preferință a fost determinată, în bună măsură firește, de importanța și amplitudinea relațiilor româno-engleze din secolele al XIX-lea și al XX-lea, ca și de faptul că timpul cheltuit pentru identificarea materialelor — sporadică în secolele anterioare — chiar și numai din *State Papers* (Foreign), fondul principal în arhivele Ministerului de Externe englez, pentru perioada dinainte de înființarea instituțiilor consulare și diplomatice — ar fi fost disproporționat cu rezultatul obținut; și nu ar mai fi lăsat nici răgazul necesar pentru alte investigații. Am ținut însă seama, în și mai mare măsură, de considerentul că prima perioadă din istoria relațiilor româno-engleze ca și primele decenii din secolul al XIX-lea, au mai constituit

---

* Autoarea prezentului articol a ținut o comunicare pe aceeași temă — lărgită — la Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei R. S. România, în ziua de 27 februarie 1969. [n. red.].

obiect de cercetare arhivistică sistematică, în împrejurări precedind misiunii încredințată mie¹.

Mă refer în mod special, la campania de depistare și transcriere a documentelor întreprinsă din însărcinare oficială, și urmărită pe mai multe direcții arhivistice, sprijinită și de misiunile noastre diplomatice. Așa cum s-au realizat, de altfel, copiile de pe actele și rapoartele franceze — publicate în colecția Hurmuzaki —; rapoartele consulare și diplomatice austriece 1782—1916, publicate doar în mică măsură; și seria mai modestă în proporții, de rapoarte ale reprezentanților Sardiniei la Constantinopol pe anii 1856—1859, culese din 1924 dar fără a fi utilizat ca atare pînă acum.

În Anglia, o detectare și copiere masivă de documente privind istoria României a fost realizată sub supravecherea lui D. N. Ciotori în perioada 1927—1936; — aceste date ar corespunde anilor extremi între care a funcționat el în cadrul Legației române de la Londra. O primă tranșă din materialul depistat — conținând rapoarte consulare și diplomatice din anii 1782—1836 — a fost predată în copii dactilografiate Academiei Române, prin Nicolae Iorga, la 27 martie 1936². O altă tranșă — dar se pare nu și ultima — reprezentînd documente din anii 1584—1599, a fost predată Academiei în 1939³.

Cercetările privind Istoria Transilvaniei au început, pe altă linie, prin 1858, tot cu perioada veche 1521—1717⁴. În depozitele Bibliotecii Academiei se păstrează două caiete manuscrite, reprezentînd rezultatul investigațiilor făcute în anii 1887—1888, de către Alexandru Sturdza (probabil A. C. Sturdza), pentru perioada 1515—1538⁵.

Tot între manuscrisele Academiei însă mai există și o mapă cu circa 135 copii de pe rapoarte engleze — texte integrale și regeste pentru anii 1769—1799. Despre proveniența și apartenența inițială a acestor copii nu am putut găsi nici o precizare pînă acum în afară de simpla constatare, lesne de făcut de altfel, că ele sînt anterioare culegerii Ciotori. Materialul

¹ Primul istoric al relațiilor româno-engleze a fost Nicolae Iorga. Dar lucrările sale — *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube, 1427—1611*, publicată în *Mélanges historiques offerts à Charles Bémont*, Paris, 1913, p. 559—570; cit și *Histoire des relations anglo-roumaines apărută* în 1917, la Iași, 172 p. și tradusă în *A History of Anglo-Romanian Relations*, București, 1931, 126 p. — nu se bazează pe cercetări arhivale speciale în arhivele engleze cf. și N. Iorga, *Cum am văzut eu Anglia*, în „Cuget clar”, IV, 1939, nr. 5—7.

Nu este în intenția mea să enumăr accidentalele semnalări de documente, nici studiile privind relații româno-engleze întemeiate pe alte baze decît cercetări arhivale istorice, cum sînt acelea de folklor sau relatări de călătorii. De aceea nu mă refer nici la publicațiile lui M. Gaster sau Marcu Beza și nici la celelalte mici semnalări documentare. În schimb, menționez ca prime studii istorice bazate pe documentare de la *Public Record Office* — : Elvira Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la cour de Jacques I-er, roi d'Angleterre* în „Mélanges de l'École roumaine en France”, XII, 1934, și Ion I. Podea, *A Contribution to the study of Queen Elisabeth's Eastern Policy (1590—1593)* în „Mélanges d'Histoire Générale” — Cluj, vol. II, 1938.

² Ele sînt înregistrate la secția de manuscrite ale Bibliotecii Academiei: *Arhiva consulară, Consuli englezi*, sub titlul *Materiale documentare în limba engleză relative la istoria românilor, Culegere D. N. Ciotori*, vol. I, 1872—1821, 458 p. dact.; vol. II, 1825—1836, 525 p. dact.; vol. III. *Anexe cu extrase de presă contemporană engleză relative la anul 1821 în Principatele Române*, 165 p. dact.

³ Sînt două volume dactilografiate, de proporții mai mici: vol. I, 1548—1594 (*State Papers-Foreign, Turkey*), 166 p. și vol. II, 1594—1599, din același fond, 341 p.

⁴ Simony Ernő, *Magyar történelmi okmánytár Londoni könyv-és levéltárból (1521—1717)*. Pesta, 1859, 318 p. (*Monumenta Historica Hungariae. Diplomataria V*). Vezi și D. Angyal, *Erdélyi politikai érintkezése Angliával a Mohácsi vesztlő a Szatmáry békeig* în „Századok”, 1900.

⁵ Materialul este semnalat de către P. Cernovodeanu în lucrarea sa de doctorat *Relațiile Angliei cu țările române între 1660—1714* (în ms.).

a fost prevăzut și cu rezumate în limba română, ceea ce ar indica o intenție de pregătire a lor în vederea publicării. Ca perioadă și conținut, începînd cu anul 1782, textele la care ne referim se suprapun cu documentele din mapele Ciotori. Din confruntarea lor reiese însă că — în afară de piesele comune și uneia și alteia din cele două colecții — există în fiecare din ele piese complimentare. Un avantaj al culegerii manuscrise, este că ea conține, de pildă, corespondența dintre Woronzov și ducele de Leeds din 1789; tot așa, anii 1793—1796 sînt reprezentați numai în copiile manuscrise.

Din culegerea Ciotori — care se găsește într-un exemplar mai complet la Paris — a intrat o parte în culegerea engleză de documente privind istoria României 1427—1601 îngrijită de E. D. Tappe și prefațată de Constantin Marinescu⁶. Documentele primelor decenii ale secolului al XIX-lea au fost amplu utilizate de către acad. A. Oțetea în monografia asupra lui Tudor Vladimirescu⁷.

O parte din documentele perioadei 1828—1836 au fost cunoscute și de I. C. Filitti, din 1916, pe baza volumului publicat în 1878 pentru informarea confidențială a Ministerului de Externe englez în negocierile de la Berlin. (Un exemplar din volumul *Correspondence respecting the organization of the Danubian Principalities 1828—1836. Printed for use of the Foreign Office. July 1878. Confidential no. 3666* — se află în arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României, de unde a putut fi consultat)⁸.

Pentru secolul al XIX-lea materiale de la *Public Record Office* au fost folosite pentru studii de istorie românească, în special de către William G. East (Anglia) și T. W. Riker (Texas). Lucrarea lui East, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859. An Episode in Diplomatic History*, a apărut la Cambridge, în 1929. T. W. Riker, preocupat cîțiva ani mai devreme de istoria Unirii Principatelor și de formarea statului român modern, publică în 1931 *The Making of Roumania* carte, încă actuală ca informație, tradusă și în românește sub titlul *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866*⁹.

Cercetările primilor doi istorici englezi sînt valorificate (și completate pentru perioada 1828—1832) de R. W. Seton Watson în *A History of the Roumanians from Trajan to Trianon*, Cambridge, 1934, iar în versiune franceză *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, 1937, VIII + 665 p.

În 1936—1937, și cunoscutul istoric al războiului Crimeii, Harold Temperley, consacră o serie de articole poziției Angliei față de Unirea Principatelor și îndeosebi pactului de la Osborne de la 9 august 1857. Nicolae Iorga îi găzduiește *trei articole* în revistele sale, toate trei în 1937; și anume, două în „Revue Historique du Sud Est Européen” nr. 7—9, și un al treilea

⁶ *Documents concerning Rumanian History 1427—1601 collected from British Archives* by E. D. Tappe, *With an Introduction* by C. Marinesco, Londra, The Hague, Paris, 1964, 162 p.

⁷ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eleristă în Țările române 1821—1822*, București, 1945, 411 p.

⁸ I. C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi din Principatele Române 1826—1836* în *Analele Academiei Române*, vol. XXXVII—XXXVIII, 1916, 82 p.

⁹ Traducere datorată lui Alice Bădescu, și publicată la București, între 1940—1944, 700 p.

în „Revista istorică” nr. 11, împreună cu un alt articol scris de Alice Carter asupra aceluiași subiect¹⁰.

În vremea din urmă, istoria relațiilor româno-engleze și în special perioada premergătoare Unirii Principatelor au constituit subiect predilect pentru Radu R. N. Florescu de la Universitatea din Boston (U. S. A.), inaugurându-l cu teza de licență *A History of Anglo-Roumanian Relations*, susținută la Oxford în 1950. Lucrarea sa principală pentru perioada 1821—1854, *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities 1821—1854*, este publicată în 1962, la Roma, în seria *Acta Historica* editată de Societas Daco-romana.

Rapoarte consulare și diplomatice din Principatele române, perioada 1848—49 se găsesc utilizate, citeva și reproduse, de Eva Haraszti în *Az Angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen* (Politica externă engleză împotriva luptei de eliberare maghiară), Budapesta, 1951.

E. D. Tappe dovedește de asemenea o stăruitoare preocupare de detectare a documentelor privind România, și pentru secolul al XIX-lea¹¹.

În răstimpul 28 noiembrie—21 decembrie 1968, cit am stat la Londra, am făcut cercetări la *Public Record Office*; la *Beaverbrook Library* (Biblioteca Beaverbrook); la secția de manuscrise a Muzeului Britanic (*British Museum Manuscripts*) și la *Historical Manuscripts Commission and National Register of Archives* (Comisia manuscriselor istorice și evidența națională a arhivelor engleze).

La *Public Record Office*, material major pentru probleme și aspecte legate de istoria României e de găsit în primul rînd în masivele fonduri cuprinzînd corespondența diferită — oficială, privată sau confidențială — dintre reprezentanții consulari și diplomați englezi și Ministerul de Externe din Londra (Foreign Office, prescurtat F. O.). Am cercetat fondurile intitulate *F. O. General Correspondence*; *F. O. Embassy and Consular Archives*; *F. O. Private Collections* și *F. O. Various*.

În interiorul primelor două categorii, materialele sînt rînduite pe țări și misiuni: *Austria* de pildă, poartă indicele 7 în *General Correspondence* și 120 la *Embassy and Consular Archives*; *Rusia* are indicele 65 în primul caz și 181 în al doilea; *Franța*, 27 și 146; *Turcia*, 78 și 195, etc. Aceste serii de documente cuprind mai multe mii de dosare-pachete, care în arhivele engleze se prezintă în marea majoritate a cazurilor legate în volume. Numai din seria *General Correspondence* Turcia, între anii 1780—1878, numără 4.781 astfel de volume; Franța pentru aceeași perioadă are 2.413 volume. În numărul atît de mare din seria Turciei se cuprind și numeroasele agenții diplomatice și consulare din țările dependente de imperiul otoman.

¹⁰ Harold Temperley, *Four Documents on the future of Roumania by Henry Stanley, D Brătianu, Lord Palmerston and Albert, Prince consort. 1855—1856*, „Revue Historique du S. E Européen” 1937; *The Union of Roumania in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley*, ibidem; *Mai multă lumină asupra punctului de la Osborne*, „Revista Istorică” (N. Iorga), 1937, nr. 11; Alice Carter, *O nouă lumină asupra pactului de la Osborne 9 august 1857*, ibidem.

¹¹ E. D. Tappe, *Rumania after the Union as been seen by two english Journalists in „The Slavonic and East European Review”*, XXXIX, nr. 92, 1960; *E. E. and J. A. Crowe and Roumanian Union. Some unpublished Letters of 1857*, ibidem, XLI, nr. 96, 1962; *A letter of Vasile Alecsandri*, ibidem, XLII, nr. 98, 1963; *A Bible Society Agent in the Roumanian Principalities*, ibidem, XLII, nr. 99, 1964; *Roumania and Bible Society until the Crimean War*, ibidem, nr. 106, 1968.

Consulatul englez la București se înființează în 1803; dar în fapt a funcționat din 1800, primul său reprezentant fiind *Francis Summerers* (1800—1807), al doilea *William Wilkinson* 1813—1818, urmîndu-i în 1826 E. L. Blutte¹². Rapoartele trimise de la București, de la Iași, Brăila, Galați, Tulcea, Sulina, Constanța, Focșani etc., sînt cuprinse, pînă la 1878, în seria *Turcia*. Începînd din iulie 1878, România Independentă apare sub rubrică separată, *Rumania*, (Cotele: *F. O. 104* General Correspondence; *F. O. 770* Embassy and Consular Archives; Bucharest *F. O. 786* Embassy and Consular Archives etc.). Diviziunea 104 cuprinde anii 1878—iulie 1905, în 170 de volume; cota 770, pentru aceiași ani 1879—1900 și 1908, are numai 57 volume, în timp ce cota Bucureștilor (786), cuprinzînd perioada 1826—1884, numără 120 de volume.

După anul 1905, gruparea volumelor din seria *General Correspondence* se face, în cadrul unei cote unice *F. O. 371*, rînduită pe ani, și în întîrziul fiecărui an pe țări. Astfel, pentru România: anul 1906 este cuprins în volumele 117, 118; anul 1907 în volumele 316, 317; 1908 corespunde volumelor 510 și 511, anul 1913 volumului 1742; anul 1914 volumului 2089 și așa mai departe.

Materialele privitoare la problemele românești nu se circumscriu, bine înțelese, numai la rapoartele trimise din centrele românești indicate mai sus. Pînă la 1878, ele trebuiesc căutate în egală măsură în corespondența purtată direct între Foreign Office și Ambasada de la Constantinopol, fiind aceasta din urmă prima treaptă ierarhică unde se concentrau știrile din țările române și de unde mergeau mai departe „acasă” la Londra sau rămîneau pe loc.

După 1878, între reprezentanții britanici din România și Foreign Office nu se mai interpune ierarhic o treaptă intermediară. Ecourile de politică externă pot veni în schimb de oriunde.

Spre exemplu: am găsit, în materialele primului război mondial, dovezi despre o tendențioasă acțiune cu privire la problema Transilvaniei, încercată — putem spune de la început — fără succes de către J. Hampel de Pulszki, președintele Comitetului din Buenos Aires, pe lângă Arthur J. Balfour, Secretarul Departamentului de Externe englez, în 1917 (*F. O. 371*, vol. 2864). Tot astfel, în volumul 2505 (*The War*, 1915) se găsește un schimb de scrisori și depeșe secrete dintre Foreign Office și ambasadale britanice de la Roma și Paris, în legătură cu „propunerile de pace separată făcute de Ungaria, Aliaților” în luna ianuarie 1915. Un text din pisele amintite ni se pare ilustrativ atît pentru importanța problemei în sine, cît și pentru a cunoaște poziția — favorabilă — a Angliei față de România, în perioada neutralității. Textul aparține lui Arthur Nicholson, expertul pentru afacerile est-europene din Foreign-Office; destinatarul fiind însuși ministrul de Externe, la această dată încă Edward Grey.

Pentru orientarea și identificarea surselor, cercetătorul găsește o înlesnire consultînd și volumele inventare: 1. *Registers*; 2. *Indices* sau

¹² Cf. W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia*, p. 170—181 (*The Beginning of British Relations with the Principalities: Francis Summerers and William Wilkinson*) Radu R. N. Florescu *The Struggle*; p. 78 și anexa. P. Simionescu et R. Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest 1803* în „Revue roumaine d'Histoire”, VIII, 1969/2

3. *Calenders*. Pentru România după 1878 există inventarele nr. 29 134—29 136 pentru anii 1878—1890 ; n-rele 25 092—25 101 sau 29 403 pentru anii 1890—1911 ; n-rele 27 948, 28 229, 28 323, pentru perioada 1912—1919. Cotele de arhivă ale materialelor nu figurează în aceste inventare, ele fiind instrumente de orientare de cancelarie și nu de depozit. Dar nu e mai puțin important a ști că răsfoind rapoartele cutărei ambasadă sau agenții diplomatice într-un anumit interval de timp poți găsi informații în directă legătură cu probleme la ordinea zilei în România.

Cîteva exemple pot fi concludente : În Registrul pe 1878, la grupa „Comercial negotiations”, de pildă, în afară de rapoartele trimise de la București, se află menționate toate ecourile privind politica noastră comercială cu celelalte țări europene. Din rezumatul raportului trimis de la Bruxelles la 29 aprilie 1878 luăm cunoștință că tratatul comercial Belgia-România nu era încă semnat, dar că lucrările erau în curs. La 30 aprilie, din Berna se anunță că guvernul elvețian a încheiat tratatul cu România. La 6 mai, din Atena aflăm despre încheierea tratatului dintre Grecia și România etc. Foarte probabil în textul propriu-zis al documentelor se găsesc și alte amănunte.

O altă serie de materiale importante privind nemijlocit probleme de istorie românească există dispersate în „Colecțiile private” (*Private Collections*). Ele reprezintă în genere tot hirtii oficiale sau corespondență cu caracter confidențial primită de diferitele personalități diplomatice și politice în calitatea lor oficială, dar reținute ca arhivă personală. Este ceea ce în Arhivele de Stat din Viena se întâlnește sub denumirea de „Nachlass”. Citez cîteva astfel de colecții :

1. *Stratford Canning Papers* (F. O. 352). Prin funcția sa de ambasador la Constantinopol, între 1825—1830, 1841—1858, corespondența lui Stratford Canning (mai târziu Stratford de Redcliffe) ilustrează în mod implicit aspecte din cele mai însemnate din secolul XIX românesc ; momentul tratatului de la Adrianopol, revoluția de la 1848, perioada Unirii Principatelor. De aici, frecvența numelor reprezentanților englezi din țările române în „lista principalelor personalități” mai des întîlnite în corespondența sa : consuli E. L. Blutte, R. G. Colquhoun, Samuel Gardner, John Cunningham, Ef. Grant, St. Vincent Lloyd, etc., lîngă alte nume din lumea diplomatică și politică avînd conexiuni cu problemele românești, ca Alison, H. L. Bulwer, baronul Cowley, John Ponsonby, Prokesch Osten, Fuad Pașa, Alai Pașa, Reșid Pașa etc. Dar, lista amintită nu este edificatoare pentru întregul material privind România și nici pentru importanța lui. De n-ar fi să ne referim decît la o scrisoare surprinsă în mod întîmplător în colecție, a lui Nicolae Crețulescu, din 1855, și argumentul pledează convingător pentru necesitatea parcurgerii sistematice a cutiilor și volumelor, în număr de peste 200.

2. Colecția Cowley (*Henry Richard Charles Wellesley Papers*, F. O. 519), conține și ea materiale importante în ce ne privește. Referirile și scrisorile publicate de H. Temperley citate mai sus ca și un articol al lui W. E. Mosse (Glasgow) despre *England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866* (în „The Slavonic and East European Review” 1960, nr. 92) sînt ele înșile o dovadă. Baronul Cowley, înainte de a fi fost ambasador la Paris, 1852—1858, a fost secretar de ambasadă la Constantinopol, de la 1843 la 1848, deținînd interimar și postul principal între 1846—1848, ceea ce

explică în parte unele legături, începute din această vreme cu fruntași politici români.

3. Sub cota F. O. 356, este păstrată *colecția Bloomfield*. Lordul John Arthur Douglas Bloomfield, 1802—1879, a fost reprezentant extraordinar al Angliei la Petersburg, 1844—1851; apoi la Berlin și după 1860 la Viena.

Mai puțin masive, dar cu materiale nicidecum neglijabile sînt alte cîteva colecții din seria F. O. 800 (Various). De aici putem cita materialele *Fr. Lascelles*, ministru al Angliei în România în perioada 1887—1891, a cărui corespondență din România înregistrată sub cota F. O. 800 volumele 15, 16 se cifrează la aproximativ 90 scrisori. Din hîrțile lui *Edward Grey*, fostul ministru de Externe între 1905—1916, materialele privitoare la România poartă cota F. O. 800 vol. 77. De asemenea între hîrțile lui *Francis Bertie* (ca ambasador la Paris) sînt referiri la România, în F. O. 800 vol. 176, pentru anii 1914—1916. În colecția *A. J. Balfour* se găsesc ilustrați anii 1917—1919 sub cota F. O. 800 vol. 204; și așa mai departe.

Cu titlu informativ adăugăm un amănunt nelipsit nici el de importanță, și anume că în volumul 8 din F. O. 323 (Private Collections-Miscellaneous) se află o interesantă scrisoare, achiziționată prin dar în 1947 din România, și adresată de către consulul Angliei la Iași, Henry Churchill, către domnitorul Al. I. Cuza, în ianuarie 1861.

Considerate în ansamblul lor, natura informațiilor cuprinse în materialele amintite este pe cit de variată pe atît de interesantă. Momente cheie în evoluția statului român modern, atît de clar ilustrate începînd din perioada premergătoare tratatului de la Adrianopol, și a redactării Regulamentelor organice ale Munteniei și Moldovei; perioada frămîntată a revoluției de la 1848; anii unirii Principatelor; anii domniei lui Cuza și tot ce a urmat, an de an, moment de moment, politicul se împletește cu economicul și socialul ca pe o imensă peliculă descriptivă. În multe cazuri: tarife, export, import, negocieri economice sînt grupate aparte. Negocierile comerciale cu România pe perioada 1863—1877, de pildă, sînt cuprinse în șase volume (F. O. 78 vol. 2 759—2 764), în afară de obișnuitele rapoarte consulare comerciale înregistrate fiecare la emitenții și anii respectivi. În anul 1878, numărul actelor privind relațiile comerciale ale României, în genere, ating cifra de 238 piese documentare.

Deosebit de prețioase sînt și rapoartele generale de sfîrșit de an, cuprinzînd sinteza anului întreg sistematizată pe domenii de activitate. Pentru ilustrarea unui asemenea gen de rapoarte, citez „Cuprinsul” raportului pe 1906, redactat pe 28 pagini mari tipărite pentru uzul strict intern al guvernului britanic (cf. F. O. 371 vol. 316). Raportul începe cu cap. privind Relațiile Externe: o notă introductivă, e urmată, pe rînd, de a) Politica externă a României în general; sistemul tratatelor și alianțelor; b) Relații economice și politice cu Marea Britanie; poziția supușilor britanici; c) Relații cu alte state independente. Apendice: Tabloul tratatelor încheiate. Cap. 2: Politica navală și militară, armamentele. Considerații strategice. Cap. 3: Poziția suveranului și mecanismul guvernului. — 4: Instituții și procedee parlamentare. — 5: Finanțe, comerț, navigație. — 6: Comunicații, căi ferate, riuri, canale, drumuri, poștă și telegraf. — 7: Instituții și forțe religioase. — 8: Educația (elementară, secun-

dară, tehnică, universități. — 9 : Presa și influența sa asupra opiniei publice. — 10 : Personalități, aprecieri critice.

Mult mai restrâns — conținând însă piese nu mai puțin importante pentru perioada 1914—1922 — este materialul de la *Biblioteca Beaverbrook*, director, istoricul de seamă A. J. P. Taylor. Aici interesul cercetătorului român este atras, în special, de materialele aflate în *fondul Lloyd George* : scrisori Take Ionescu, scrisori I. I. C. Brătianu, rapoarte din timpul conferinței de pace de la Paris, din 1919 etc.

Tot astfel la secția de manuscrise a Muzeului Britanic, pentru secolul XIX, se află în special două colecții având materiale conexe cu istoria României *The Layard Papers* și *The Gladstone Papers*. Austen Henry Layard a fost atașat la ambasada din Constantinopol în perioada 1847—1852 și membru al Parlamentului, 1852—1857. William Ewart Gladstone (1809—1898) șef al Partidului liberal englez, și de mai multe ori ministru președinte, a avut legături cu fruntași politici români încă de la vremea cînd a fost numai membru al Parlamentului britanic, și cancelar al Eșichierului (ministru de Finanțe). Cit mi-a îngăduit timpul am consultat volumele celei de a doua colecții. Am detectat, corespondență cu Dimitrie Brătianu, cu Ion Ghica, Nicolae și Ștefan Goleșcu, între anii 1850—1887, corespondență care completează în mod util informații cunoscute în parte din prețioasele documente D. Brătianu¹³. Am excerptat și corespondența Gladstone cu personalități engleze avînd legături cu problemele românești (H. L. Bulwer, Cowley, Canning etc.) fără să fi ajuns însă să verific și conținutul acestor scrisori. Pentru importanța și netăgăduita contribuție a lui Gladstone în sprijinul cauzei României, vorbește de la sine scrisoarea oficială trimisă lui, din partea guvernului român, la 15/27 aprilie 1867 (British Museum vol. 44 412, f. 211). O semnează Ștefan Goleșcu, ministrul afacerilor externe.

Muzeul Britanic are și o impunătoare secție de publicații periodice (ziare, reviste) — *British Museum Newspapers* — păstrate în parte la Colindale (Londra N. W. 9) și parte la Bloombury. Cum tipărișurile nu intră în profilul Arhivelor noastre de Stat, cred că nu ar fi lipsit de interes totuși ca o altă instituție : Biblioteca Academiei sau Biblioteca Centrală de Stat, să achiziționeze microfilme de pe articolele de ziare, care nu se găsesc la noi în țară, interesînd direct istoria României. Un astfel de început s-a realizat, în aceeași acțiune supravegheată de către D. N. Ciotiri, pentru anul 1821. Volumul III din seria copiilor engleze¹⁴ conține, în cele 165 pagini dactilografiate, știri luate din *The Times* și *The Public Ledger*. Referirile la 1821 sînt cuprinse fie în articolele de fond, fie în Corespondența trimisă de la : Iași, București, Focșani, Brașov, Sibiu, Suceava, Craiova, alături de corespondență de presă din Trieste, Varșovia, Viena, Constantinopol, St. Petersburg, Odessa etc.

Un lucru pe care țin să-l menționez în finalul acestei scurte note de cercetător este că evidența tuturor fondurilor de arhive : de familie, autorități locale, fonduri religioase, arhive școlare, de Societăți și firme din întreaga Anglie, se păstrează la *Comisia Manuscriselor istorice* din Chancery Lane, Quality Court, London W. C. 2. — Pe baza inventarelor și a fișiere-

¹³ Al. Cretzianu, *Din Arhiva lui Dumitru Brătianu*. 2 vol., București, 1933.

¹⁴ B.A.R. Consuli englezi, vol. III Anexe.

lor indicative de acolo am putut constata existența altor depozite documentare cu legături și referiri la istoria noastră. *Arhiva Henry Lytton Bulwer* — fostul reprezentant al Angliei în Comisia Europeană de Anchetă din Principatele Române la 1857—1858, și apoi ambasador la Constanța — se găsește în afară de Londra, la Heydon Hall, Norwich, în districtul Norfolk. Dar din evidența conținutului colecției care se află la dispoziția cercetătorilor prin *The National Register of Archives* — secția înființată în 1945 pe lângă Comisia Manuscriselor Istorice — am putut detecta o serie de nume românești figurind ca emitenți în corespondența Bulwer. Am întâlnit aici numele lui Ioan Bălăceanu, a lui Vasile Alecsandri, Costache Negri, Al. I. Cuza, Pavel Panaiot Balș, Emanuel Angelescu, Anastasie Panu, C. Cantacuzino fostul caimacam, Mihail Sturdza, Alexandru C. Sturdza, Steriadi, Ciocan etc., pe lângă alte nume ca Talleyrand de Périgord, consulii Colquhoun și Green (București), Cunningham (Galați), Barker (Tulcea); consul austriac baronul Eder etc. etc. Din această colecție E. D. Tappe a publicat o scrisoare a lui V. Alecsandri din 18/30 nov. 1858 și câteva scrisori E. E. și J. A. Crowe (tatăl și fiul) din 1857¹⁵. O cunoaștere deaproape a acestui material nu poate decât să îmbogățească știrile și informațiile perioadei Unirii Principatelor.

În fond, concentrate sub o singură clasificare, materialele toate, parcurse din arhivele engleze, oglindesc ca într-o cronică amplă istoria României, scrisă fază cu fază, an de an, moment de moment, prin interferări sau comentarii marginale; o suită de izvoare venite din „altera pars”, care adaugă mărturii noi, impresii și date noi în șirul cronologic al evenimentelor istorice din viața poporului român — în frământările și dezvoltarea sa internă și în relațiile sale din afară.

Și pentru completarea istoriografiei românești, ele se cer studiate perioadă cu perioadă, și adăogate tezaurului documentar național.

---

¹⁵ Vezi mai sus nota 11.

DOCUMENTE DIN ARHIVELE FRANCEZE PRIVITOARE LA ISTORIA ECONOMICĂ A ROMÂNIEI

N. MARCU

Arhivele franceze conțin mult și valoros material documentar privind relațiile economice, politice și culturale dintre România și Franța.

Lucrul a atras atenția istoricilor și economiștilor români încă din secolul trecut¹. Într-adevăr, paralel cu cercetarea și valorificarea arhivelor din țară, arhivele franceze au constituit izvoare de prima mână în documentația istorică. Monumentala lucrare începută de Eudoxiu Hurmuzaki la 1877 *Documente privitoare la istoria Românilor* a găsit în arhivele din Franța surse apreciate de inițiator ca și de continuatorii operei sale.

Istorici francezi de prestigiu, care în lucrările lor s-au ocupat de țara noastră au folosit de asemenea un bogat material documentar din arhivele franceze².

* * *

Constituie un merit deosebit pentru Direcția generală a Arhivelor Statului, acțiunea ce o întreprinde de câțiva ani, pentru cercetarea arhi-

¹ Iată numai câteva din lucrările întocmite pe baza materialelor arhivistice din Franța: C. Bolliac, *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine 1852—1856*, Paris, 1856; N. Iorga *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale apusului*, 3 vol. București., 1895—1897 și *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, București, 1909; I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Roumaines avec la France 1728—1810*, București, 1915; D. A. Sturdza, *Acte și documente referitoare la istoria renașterii României*, București, 1889—1909; V. Mihordea, *Politica orientală franceză în țările române în secolul al XVIII-lea (după corespondența agenților de la „Secrèt du Roi” 1749—1760)*, București, 1937; I. Hudiță, *Repertoire des documents concernant les negociations diplomatique entre la France et la Transylvanie au XVII — ème siècle (1635—1683)*, Paris, 1926; Th. Holban, *Documente românești din arhivele franceze*, București, 1939 și *Culegere de documente privind istoria țărilor române, triate din arhivele Franței, sec. XVI-XVIII*, Iași. f.a.; N. Corivan, *Date cu privire la fonduri documentare din Arhiva Ministerului de Externe de la Paris, care cuprind știri referitoare la istoria țării noastre*, în „Revista Arhivelor”, seria nouă, II (1959), nr. 2; Titus Georgescu, *Mărturii franceze despre 1848 în țările române*, București, 1968.

² E. Thouvennel, *La Hongrie et la Valachie*, Paris, 1840; J. A. Vaillant, *La Roumanie*, vol. I—III, Paris, 1844; E. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855; A. d'Hauterive, *La Moldavie en 1785*, Paris, 1880 și *Mémoires sur l'état de la Moldavie en 1787*, București, 1902; A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe. Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814—1878)*, vol. I—II, Paris, 1891 etc. Amintim aici și colecția „Archives diplomatique. Recueil de diplomatie et d'histoire”, Paris, 1867—1876.

velor altor țări, spre a se depista, microfilma, xerografia sau copia documentele care privesc istoria patriei noastre.

Grație acestei acțiuni istoricii români capătă an de an noi izvoare documentare de mare însemnătate pentru istoria României.

Ca urmare a adîncirii acestei preocupări, un accent însemnat este pus pe studierea aspectelor privind dezvoltarea economiei țării, a relațiilor ei de schimb cu alte state, pe urmărirea politicii economice duse de stat în diverse perioade și a reflectării ei în alte țări.

Cercetarea întreprinsă în anul 1967 la Paris și Bruxelles de către Gh. Ungureanu, arhivist de prestigiu al țării noastre, a dus la semnalarea unor importante fonduri de documente politice și economice referitoare la România și la obținerea unei importante cantități de microfilme³.

Cercetarea efectuată în anul 1968 s-a axat în principal pe studiul unor fonduri ale Arhivelor Naționale din Paris și ale Arhivei istorice militare de la Vincennes.

Cu toate cercetările întreprinse în arhivele naționale franceze pînă în prezent, ele mai cuprind încă mult material important și necunoscut privind România. Dacă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, trebuie cercetate cu atenție fondurile de documente privind Imperiul bizantin, otoman, austriac, rus, Polonia sau altele spre a găsi importante informații referitoare la țările române, pentru perioadele următoare cercetarea devine mai lesnicioasă datorită faptului că fondurile sînt individualizate, apar sub denumirea proprie a țării noastre.

În mod deosebit din anul trimiterii consulilor francezi în Moldova și Țara Românească — 1795 — corespondența acestora cu Ministerul Afacerilor Străine din Paris, rapoartele consulare privind stările de lucruri de la noi, sînt tot mai ample și constituiesc un izvor bogat de studiu pentru istoria noastră, îndeosebi pentru cea economică. Astfel, la 9 august 1813 consulul francez din Iași, Fornetty răspunzînd cererii ministrului manufacturilor și comerțului din Franța, contele de Sussi, de a-l informa cu privire la situația pieței Iașului, raporta că acesta „este numai un oraș de consumațiune și deși se găsește vecin cu regiunile austrice și ruse, nu este nici măcar loc de antrepozit, deoarece apropierea de Dunăre face să fie neglijată această cale de către comerț. Comerțul nu este deci la Iași decît un comerț cu amănuntul... Nu parvin aci din obiectele manufacturate în Franța decît cîteva baloturi de pînză de batist... Stofele, mobilele și celelalte obiecte de lux vin din Austria și Germania...” În ceea ce privește exportul Moldovei, consulul francez amintește opreliștea pusă de monopolul turcesc în comerțul exterior cu grîu și vite; deasemeni faptul că nu există bursă, „nici curs de schimb în concepția obișnuită”, iar dobînda percepută „este mai mult decît cămătărească”⁴.

Problema politicii vamale a țărilor române preocupă îndeaproape cercurile conducătoare din Franța, care urmăreau atent orice măsură luată în acest domeniu la Iași sau București. Cu prilejul vizitei în Valahia făcută de inginerul de poduri și șosele Léon Lalaune, i se încredințează sarcina de a se informa cu privire la legislația vamală de aci. În raportul său din 10 februarie 1854 către Ministerul Comerțului, Agriculturii și Lu-

³ Gh. Ungureanu, *Documente inedite privitoare la răscoalele fărânești din 1907 aflate în arhivele de la Paris și Bruxelles*, în „Revista Arhivelor”, X (1967), nr. 1, p. 275.

⁴ Arhivele Naționale Paris, Rapoartele consulare 1810—1815, dosar nr. F¹², 1849¹³.

crărilor Publice din Paris, el arată că a fost ajutat în redactarea raportului de Dl. N. Bălcescu „român care locuiește în Franța din 1848 și care s-a ocupat cu o extremă amabilitate și un complet dezinteres la revizia tuturor pasagiilor obscure din documentele originale și a putut, grație cunoștințelor sale și a funcțiilor administrative pe care le-a ocupat în țara sa, să lumineze un număr de puncte îndoielnice”⁵. În rezoluția sa, ministrul francez dispune să i se aducă mulțumiri D-lui N. Bălcescu și să se publice raportul.

În lumina corespondenței purtată în anii 1860 — 1864 între Ministerul Afacerilor Străine al Franței și cel al Comerțului și Agriculturii privind politica vamală a Principatelor Unite, înțelegem mai clar politica liber schimbistă preconizată de Alexandru Ioan Cuza prin mesajul domnesc din 1859 : „noi nu admitem nici un soi de sistem proteguitor”.

Tendința marilor puteri apusene de a aplica țării noastre dispozițiile favorabile lor, obținute în tratatele economice încheiate cu Turcia, de a beneficia de avantajele de ordin vamal recunoscute de această putere aflată în plin declin, este reflectată în documentele economice franceze, privind a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din rapoartele consulilor francezi, se desprinde cu claritate hotărârea guvernelor franceze de a aplica țării noastre regimul capitulațiilor turcești și dispozițiile tratatelor încheiate cu Turcia și a se opune astfel politicii duse de domnitorul român. Atunci cînd printr-un decret din 29 august 1864, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a restabilit taxa de 5 % asupra exportului produselor românești, suprimată în mai 1862, Ministerul Afacerilor Străine al Franței considera măsura ca o atingere adusă stipulațiilor tratatului franco-turc din 29 aprilie 1861 ; că dreptul de liberă administrație internă recunoscut guvernării lui Cuza, nu putea fi interpretat ca dîndu-i posibilitatea să agraveze regimul convențional în vigoare între Franța și Turcia⁶.

Situația însă în 1864 era alta decît în 1862, ceeace a permis guvernului român să reînființeze taxa de export asupra cerealelor și să o mențină⁷. În ceea ce privește însă taxele vamale la import au fost stabilite la un nivel scăzut, sub 8 %, cît prevedeau convențiile încheiate de Turcia cu diverse mari puteri, pentru a nu se ajunge la conflicte grave diplomatice cu aceste țări.

O cu totul altă situație urma să aibă România după cucerirea independenței naționale la 1877—1878⁸.

Este de menționat că încă în 1876, pe baza unei legi speciale, Franței ca și altor țări (Rusiei, Germaniei, Angliei, Italiei etc.) i s-au acordat beneficiile prevăzute de convenția cu Austro-Ungaria din 1875. În legătură cu acest fapt sînt de evidențiat o serie de documente franceze.

Astfel, comercianții din Marsilia prin Camera lor de Comerț au cerut Ministerului francez al Agriculturii și Comerțului să intervină pe lângă guvernul român spre a nu li se aplica tariful vamal general român din 1875 — după părerea lor România fiind încă legată de tratatul franco-

⁵ Ibidem, Relații comerciale cu România 1852—1898, dosar nr. F. 12.6589. Desigur că N. Bălcescu l-a sprijinit pe autorul raportului înainte de 1852.

⁶ Ibidem.

⁷ C. I. Băicoianu. *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și pînă în prezent*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 38—44.

⁸ Arhivele Naționale Paris, Relații comerciale cu România 1852—1898, nota asupra vămilor, pregătirea tratatelor, dosar nr. F. 12.6590.

ture din 1861. Dar guvernul francez trata cu cel român pentru a obține un acord comercial definitiv, socotind desigur că în mod realist nici nu putea fi vorba de invocarea obligării României prin tratatul franco-turc ⁹. Aceasta, încă înaintea cîștigării independenței.

Beneficiind, după încheierea de către România a convenției comerciale cu Austro-Ungaria în 1875, de clauza națiunii celei mai favorizate — extinsă și comerțul ei — Franța nu a avut interes să încheie o convenție prin care să acorde la rîndu-i anumite avantagii exportului românesc pe piața franceză. Ca răspuns la aplicarea tarifului vamal din 1885, guvernul francez printr-o lege cu articol unic a supus mărfurile românești la intrarea lor din Franța la o suprataxă de 50 %, ceea ce făcea extrem de greu orice export al nostru în Franța.

Împotriva acestei măsuri au protestat cu vehemență comercianții francezi. Casa J. Dreyfus frères & Co. din Paris arăta Ministerului Comerțului francez că prin măsura luată se periclita grav importul de cereale românești în Franța, iar firma va suferi pierderi foarte mari avînd cumpărate stocuri de mărfuri în porturile dunărene ¹⁰.

Consulul francez de la Galați de asemenea în raportul său din 11 octombrie 1885 către Ministerul Afacerilor Străine al Franței pleda pentru necesitatea de a nu se aplica suprataxa de 50 % ¹¹. Deosebit de interesantă este aprecierea făcută de același consul într-un raport anterior, din 17 mai 1885, dacă nu cumva hotărîrea guvernului român de a aplica tariful autonom importului de produse franceze era doar un pretext spre a se stabili nu precedent pentru înlăturarea convenției cu Austro-Ungaria ¹². Documentul menționează intervenția lui I. Brătianu pentru normalizarea relațiilor economice româno-franceze.

Conflictul s-a încheiat la 16 iunie 1886 prin semnarea unei convenții între Franța și România, bazată pe aplicarea clauzei națiunii celei mai favorizate.

Încheierea convenției comerciale dintre Austro-Ungaria și România nu a fost privită — cum era și evident — cu indiferență de cercurile politice și de afaceri franceze. Camerele de Comerț din Franța au luat atitudine cerînd urgentă intervenție a guvernului de la Paris. La 17 februarie 1877 Camera de Comerț din Lyon se adresa Ministerului Agriculturii și Comerțului arătîndu-i că industria metalurgică franceză nu mai putea exporta produsele sale în România, din cauza concurenței distrugătoare a industriei austriece; acelaș lucru îl reclama la 19 februarie 1877 Camera de Comerț din Saint-Etienne, cerîndu-se ca prin tratative cu guvernul român să se obțină și pentru exportul francez regimul vamal aplicat mărfurilor austriece ¹³.

Tratativele economice dintre România și Austro-Ungaria în perioada războiului vamal din anii 1886—1892 erau urmărite cu multă atenție de către guvernul francez, nu numai prin agenții săi diplomatice din București ci și prin reprezentanțele sale diplomatice din Viena și Berlin ¹⁴. Este evi-

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, Relații comerciale cu România 1852—1898, dosarele nr. F. 12. 6589 și F. 12. 6592.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, dosar nr. F. 12.6590.

¹³ Ibidem, dosar nr. F. 12.6589.

¹⁴ Ibidem, Negocieri economice cu România; documentație economică, tarife vamale, dosar nr. F. 12.8992.

dent că cercurile economice franceze au urmărit — ca de altfel și cele din Germania, Rusia etc. — să profite de situația creată, spre a întări legăturile economice cu România și în general influența lor în țara noastră. Legația franceză din București, în raportul său din 20 noiembrie 1890 către Ministerul Afacerilor Străine de la Paris, insista asupra stimulării propagandei economice în România arătând în același timp că nu a fost folosit în suficientă măsură conflictul vamal cu Austro-Ungaria după 1886 spre a profita exportul industriei franceze¹⁵. Întrucât fabricanții din Austro-Ungaria spre a evita rigorile tarifului vamal autonom român din 1886 încercau să exporte în țara noastră mărfuri, declarându-le ca provenind din țări care se bucurau de tarif convențional, guvernul român a introdus obligativitatea prezentării certificatului de origină a mărfii — lucru comentat pe larg în corespondența diplomatică franceză. Rapoarte ample ale consulatelor franceze din România se ocupă de importul de zahăr francez în concurență cu cel austriac și belgian¹⁶ de activitatea companiei franceze de navigație pe Dunăre, Fraissinet, în comparație cu cea a Lloydului austro-ungar, a companiei ruse și a celei italiene¹⁷ de comerțul de vinuri și alcool dintre România și Franța¹⁸, de exportul francez de medicamente în România¹⁹.

Camera de Comerț din Paris atrăgea atenția guvernului francez, la 21 octombrie 1886, ca în tratativele economice ca guvernul român să fie apărate interesele industriei franceze a hirtiei pentru exportul produselor sale în România²⁰ iar la 18 februarie 1887 Camera de Comerț din Angoulême protesta împotriva taxelor mari vamale pe care trebuia să le suporte exportul francez de hirtie în România, în urma aplicării tarifului convențional adoptat între cele două țări.

Un interes deosebit au manifestat în activitatea lor atît reprezentanța diplomatică cît și consulii francezi din țara noastră pentru a se obține în România comenzi importante pentru industria franceză, cum au fost: instalațiile necesare construirii unui pod metalic pe Siret, la Longaciu²¹, iluminarea cu gaz a orașului Galați și introducerea tramvaielor electrice la Brăila²², furnituri mari de armament²³ etc. De asemenea, pătrunderea capitalului francez în industria României era puternic sprijinită de oficialitățile franceze prin reprezentanțele diplomatice și consulare de aci. Pe lângă rapoartele ample pe care aceste reprezentanțe le făceau săptămînal, lunar și anual către Ministerul Afacerilor Străine de la Paris, în care se realizau analize economice multilaterale privind economia Ro-

¹⁵ Ibidem, Rapoarte consulare către Ministerul Comerțului privind România 1870—1906, dosarele nr. F. 12.7166 și F. 12.6591.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. F. 12.7170.

¹⁷ Ibidem, Rapoarte consulare către Ministerul comerțului privind România 1870—1906, dosarele nr. F. 12.7168, 7171 și Negocieri economice cu România; documentație economică, tarife vamale 1890—1914, dosar nr. F. 12.8997.

¹⁸ Ibidem, Negocieri economice cu România, documentație economică, tarife vamale, dosar F. 12.8992.

¹⁹ Ibidem, Relații comerciale cu România 1852—1898, note asupra vămilor; pregătirea tratatelor, dosar nr. F. 12. 6591.

²⁰ Ibidem, dosarele nr. F. 12. 6589 și F. 12.6590.

²¹ Ibidem, Rapoarte consulare către Ministerul Comerțului privind România 1870—1906, dosar nr. F. 12.7166.

²² Ibidem, dosar nr. F. 12. 7170.

²³ Ibidem, 1907—1914, dosar nr. F. 12.7272.

mâniei în ansamblu și ramurile ei, se trimeteau tabele statistice, cursul schimburilor valutare, navigația în porturi etc. Fie în cadrul acestor analize, fie prin rapoarte speciale, se dădeau indicații, sugestii, păreri, privind posibilitatea de plasare de capital francez în România, în condiții cât mai avantajoase pentru acesta. În cadrul acestor preocupări industria petrolului ocupa evident un loc de o importanță excepțională. Astfel, un raport din 1 iunie 1901 al Ministerului Afacerilor Străine al Franței, însoțit de raportul însărcinatului de afaceri francez de la București din 22 mai 1901 discută chestiunea concesiilor petrolifere în România, căderea guvernului P. Carp care a angajat discuții cu Standard Oil Comp. și cu Diskonto Gesellschaft și venirea la putere a guvernului M. Sturdza²⁴. Alte rapoarte consulare se ocupă de posibilitățile capitalului francez de a intra în industria cărbunelui din România sau de a plasa cărbune francez pentru căile ferate române²⁵. Însărcinatul cu afaceri al Franței la București informa în octombrie 1900 asupra posibilității creierii unei industrii de sodă în România de către societatea franco-elvețiană de electro-chimie, prin arendarea salinei Doftana²⁶. Industria lemnului formează de asemenea obiect de atenție specială. Într-un raport din 6 septembrie 1883 al consulului francez de la Galați se dau date asupra suprafeței ocupată de păduri, producției de lemn și se insistă asupra rolului ce-l are capitalul austriac în această ramură, arătându-se că cea mai mare întreprindere este P. și C. Goetz cu sediul la Galați²⁷. Într-un alt raport al viceconsulului francez de la Iași privind industriile ce pot fi create în Moldova se arată pe lângă industria textilă, a uleiurilor vegetale, a conservelor alimentare, industria exploatarei pădurilor, între altele și pentru lemn de rezonanță²⁸.

Tatonările României spre a obține împrumuturi externe pe piața franceză, au dat prilej cererii unor condiții mai avantajoase la taxele vamale percepute în țara noastră pentru exportul francez de mărfuri²⁹.

În mod deosebit trebuiesc relevate amplele analize economice făcute în rapoartele consulare cu privire la stadiul de dezvoltare al economiei naționale a României, evoluția pieții mărfurilor, a capitalului, a cursului de schimb valutar etc. Uneori, rapoartele sînt redactate în 40—50 pagini, conțin un bogat material statistic, cuprind în anexe fie lucrări apărute în țara noastră, fie date adunate de autor, scot în relief interesante aprecieri făcute cu competență și dovedind o temeinică cunoaștere a vieții economice și social politice.

Este de reținut în acest sens, raportul amplu din 24 noiembrie 1890 al Legăției franceze din București către Ministerul Afacerilor Străine din Paris (32 pagini) privind situația economică a României și orientarea comerțului său exterior. Cu drept cuvînt se face aici aprecierea că nu trebuie judecată economia țării numai după faptul că balanța comercială era pasivă, ci trebuiau luați în considerare toți indicatorii sintetici ai dezvoltării

²⁴ Ibidem, dosarele nr. F. 12. 7166 și F. 12. 7171.

²⁵ Ibidem, dosar nr. F. 12. 7167.

²⁶ Ibidem, dosar nr. F. 12. 7166.

²⁷ Ibidem, dosar nr. F. 12. 7167.

²⁸ Ibidem, 1907—1914, dosar nr. F. 12. 7272.

²⁹ Ibidem. Negocieri economice cu România; documentație economică; tarife vamale 1890—1914, dosar nr. F. 12. 8997.

țării economice, din care rezultau cu claritate progresele însemnate obținute, faptul că avuția națională a crescut cu mult față de perioada anterioară anului 1877 când balanța comercială era activă ³⁰.

Uneori, rapoartele consulare care analizează economia României sînt atît de ample încît transmise fiind Ministerului francez al Comerțului acesta le publică în broșuri tipărite ca suplimente la „Monitorul Oficial al Comerțului” ³¹.

Eforturile depuse în țara noastră pentru a modifica întrucîtva structura agrară a economiei naționale și a dezvolta industria erau urmărite cu interes de cercurile oficiale franceze care apreciau în 1880 că în România se duce o politică de protecționism moderat care tinde să sprijine numai dezvoltarea anumitor ramuri. De asemenea, se considera întemeiată poziția economiștilor români care militau pentru înlăturarea politicii liberschimbiste și adoptarea politicii protecționiste ³².

Criza agrară din ultimele deceni ale secolului al XIX-lea este deseori reflectată în rapoartele consulare franceze. Astfel, în 17 februarie 1876 consulul de la Galați arăta că exportul de grîne al României întîmpina greutăți din cauza marilor cantități de cereale aflate în stoc la Marsilia ³³. La 6 aprilie 1884 același consul a scris Ministerului de Externe al Franței despre lovitura pe care o dă comerțului românesc de cereale concurența grînelor americane și indiene pe piețele engleze și franceze ³⁴; în raportul din 27 septembrie 1892 consulul, referindu-se la prețurile deosebit de scăzute ce se ofereau pentru cerealele românești, aprecia: „criza a ajuns la o stare acută, căreia nu i se cunoaște precedent”, influențînd în rău și situația economică a societăților de navigație dunăreană ³⁵; rapoartele consulare din 27 aprilie, 29 mai și 4 iunie 1894 arătau existența unor grave fenomene de stagnare în exportul românesc de cereale ³⁶; la 26 ianuarie 1899 se raporta despre perspectivele cerealelor românești, față de concurența cerealelor indiene și argentine pe piața mondială ³⁷.

Documentația economică privitoare la România în timpul primului război mondial, aflată în arhivele naționale franceze, este de asemenea foarte bogată și va trebui studiată în viitor cu atenție.

Remarcabile sînt anchetele și rapoartele efectuate de Oficiul Național al Comerțului Exterior francez privind relațiile comerciale franco-române, într-o perioadă cînd războiul mondial făcea dificilă circulația mărfurilor între cele două țări. Răspunzînd întrebării puse de directorul Oficiului francez privitor la mărfurile produse de industria franceză și care ar putea lua pe piața românească locul mărfurilor germane și austro-ungare, consulul francez de la Galați arăta, la 26 septembrie 1914, că blocusul împo-

³² Ibidem, Rapoarte consulare către Ministerul Comerțului privind România 1870—1906, dosar nr. F. 12.7166.

³¹ Ibidem, 1907—1914, dosar nr. F. 12.7272 (exemple: *Comerțul României în anul 1906. Comerțul franco-român*, 15 p.; *România — anul 1909. Situația economică a României, comerțul său cu străinătatea, furnizorii săi. Portul Constanța în importul și exportul anului 1908. Rolul Franței*, 28 p.; *Situația economică a României în anul 1910. Agricultură, industrie, comerțul*, 32 p.; *România în anul 1914 de H. Lefevre-Méaulle consul general*, 164 p.

³² Ibidem, 1870—1906, dosar nr. F. 12. 7167.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, dosar nr. F. 12.7169.

³⁶ Ibidem, dosar nr. F. 12.7170.

³⁷ Ibidem, dosar nr. F. 12.7171.

triva puterilor centrale nu a oprit complet exportul de mărfuri al acestora în România. El prezenta și mărfurile care ar putea să fie plasate în România de către industria franceză. Un răspuns asemănător l-a dat și consulul francez de la Constanța ³⁸.

În cadrul colecției „Dosare comerciale” oficiul a tipărit rapoartele din 23 octombrie și 30 noiembrie 1914 cu tema: Concurența ce trebuia făcută produselor germane și austro-ungare în România, pentru ca mărfurile franceze să le ia locul ³⁹.

Același preocupări reies și din rapoartele legației franceze din București, remarcându-se raportul întocmit la 10 martie 1917 de Dl. Tavernier (48 pagini) ⁴⁰.

Problema aprovizionării puterilor centrale cu cereale din România, în anii 1914—1916, a făcut obiectul unor ample studii și rapoarte atât ale organelor diplomatice cât și ale celor militare franceze. Într-o notă a statului major al armatei franceze, din 30 ianuarie 1916, intitulată: „Vinzarea cerealelor românești. Urgența unei soluții”, se insista asupra necesității ca aliații să cumpere cerealele disponibile în România, profitând de faptul că ei pot să le plătească în aur, în timp ce Germania nu putea să-și permită un asemenea mod de plată ⁴¹. Ministerul Afacerilor Străine al Franței a întocmit, la 18 aprilie 1916, o notă prin care-l informa pe președintele Consiliului de Miniștri, Aristide Briand, asupra acestei chestiuni ⁴². Nota ministerului a fost urmată de raportul lui M. Chapsal din 22 mai 1916 care sublinia necesitatea urgentării tranzacției, transportării cerealelor cumpărate în Rusia și suportării cheltuielilor, în comun, de către aliați ⁴³. Interes deosebit prezintă raportul din 25 iunie 1916 al Statului Major al armatei franceze, biroul 5, care prezentând aprovizionarea puterilor centrale din țara noastră aprecia că România s-a găsit la începutul războiului mondial într-o situație dificilă, neputându-și plasa disponibilitățile de cereale, în timp ce cheltuielile ei bugetare au crescut foarte mult, justificând astfel tranzacțiile comerciale încheiate cu puterile centrale ⁴⁴.

Buletinul economic al celuiși stat major, biroul 2, din anii 1916—1919 conține un bogat material informativ privitor al României ⁴⁵. Se dau aspecte referitoare la situația culturilor agricole, subliniindu-se că cu tot efortul ocupanților germani, recoltele erau mediocre. Se arătau de asemenea rechiziționările masive de alimente, petrol, metale etc. efectuate de comandamentul de ocupație. Distrugerile întreprinse de misiunile militare aliate în retragerea din toamna anului 1916 în ceea ce privește depozitele de cereale, petrol, instalații ș.a. sînt analizate cu cifre pe baza rapoartelor misiunilor militare britanice, franceze și ruse. Buletinul din 18 ianuarie 1917 aprecia că numai daunele cauzate sondelor și rafinăriilor

³⁸ Ibidem, Oficiul Național al Comerțului Exterior; Anchete efectuate pe lingă agenții diplomatice în timpul primului război mondial, dosar nr. F. 12.9296.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, Informații economice provenind din diverse surse, clasate pe țări. România 1916—1918, dosar nr. F. 12. 7955.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, Buletin economic al Statului Major al armatei franceze, biroul 2, dosar nr. F. 12.7989.

de petrol prin distrugerile amintite se ridicau la 400 milioane lei. În legătură cu efectele acestei distrugerii suferite de industria de petrol a României buletinul reproduce o informație apărută în „Neue Freie Presse” din 4 ianuarie 1917 după care prețul petrolului a crescut substanțial în țările europene.

* * *

Din datele prezentate succint în rîndurile de mai sus reiese importanța pe care o are culegerea materialului documentar referitor la istoria economică a țării noastre aflat în arhivele franceze.

Considerăm de asemenea că vor trebui cercetate și unele arhive din afara Parisului, care fără îndoială conțin un bogat material privitor la țara noastră, datorită legăturilor intense comerciale ale acelor orașe ca Marsilia, Lyon etc. cu porturile noastre.

Sprijinul deosebit și înțelegerea de care ne-am bucurat din partea oficialității franceze și îndeosebi a conducerii arhivelor în care am lucrat, constituie pentru arhiviștii români un îmbold în viitoarele lor cercetări.

DOUĂ CĂLĂTORII ÎN TURCIA PENTRU CERCETAREA ARHIVELOR IMPERIULUI OTOMAN

M. GUBOGLU

Rezultatul primei noastre călătorii (ianuarie—iunie 1966) pentru depistarea materialelor arhivistice, cu privire la trecutul României, conservate în Turcia, a format obiectul unor materiale publicate cu alte prilejuri¹. Prin cele ce urmează ne propunem să prezentăm pe scurt roadele ultimelor două călătorii, făcute în Turcia în anii 1967 și 1968.

În urma experienței din anul 1966, în timpul acestor călătorii, am dat prioritate unor anumite categorii de materiale istorice, conservate în arhivele și bibliotecile din Istanbul, oraș cu numeroase și superbe monumente istorice. Spre deosebire de prima călătorie, am evitat diversele sondeaje, ne-am concentrat toată atenție numai asupra anumitor fonduri și colecții arhivistice. În același timp, cât ne-au permis împrejurările și timpul, am lărgit sfera de cercetare. Astfel, pe lângă Ankara, unde lucrasem câteva zile în 1966 și 1967, cu ocazia ultimei călătorii (iulie 1968), am întreprins unele cercetări și în alte orașe ale Turciei ca Brusa, Izmir, și Manisa, unde de altfel ca și la Ankara și Istanbul, am întâlnit multă simpatie pentru țara și poporul nostru.

Sosit la Ankara, cercetătorul străin nu este scutit de anumite emoții, deoarece formele de cercetare în arhive nu se obțin cu promptitudine. Dar, odată cu intrarea în posesia cuvenitei autorizații cercetătorul se găsește în fața unui bogat material istoric. Directorii de arhive și biblioteci, oameni cu reputație în viața culturală a Turciei, în frunte cu Midhat Sertoğlu, Hairyullah Örs, Halil Döner și Muzaffer Gökman primesc în instituțiile lor cu multă amabilitate și simpatie pe arhiviștii, istoricii și turcologii străini, iar arhiviștii de la Topkapu ca Nigar Anafartalar, Gemil Bey, precum și cei de la Arhiva Consiliului de Miniștri ca Rauf Tuncay, Turgut, Işıksal, Dündar Gunday în frunte cu consilierul Ziya Esrek, sînt plini de solici-tudine față de cercetători.

Atît în arhive cît și în alte instituții am întâlnit personalități cu munci de răspundere sau arhiviști care cunosc România și păstrează în inimile

¹ M. Guboglu, *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru țările române* în „Revista Arhivelor”, IX (1966) nr. 2, p. 174—194 + facs. și Idem *Documente despre români în arhivele din Istanbul*, în „Magazin istoric”, an, I, nr. 7 (1969), p. 59—60 + facs.

² *Hicri 835 tarihli Sâret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, T.T.K. Ankara, 1954, XXXVI + 158 p. + facs.

lor o frumoasă amintire poporului român. În acest sens amintim cu multă plăcere pe Nuzhet Ataman, director al Arhivei Ministerului Afacerilor Externe fost consul al Turciei în România până în 1967, Şemseddin Arif Mardin fost ambasador la Bucureşti, în prezent ambasadorul Turciei la Cairo, arheologul Hikmet Gürçay, director general al antichităţilor şi muzeelor din Ankara, arhivistul Dündar Günday din Istanbul. De asemenea ţinem să subliniem sprijinul primit din partea lui Aker Zübeyr, director general în Ministerul Afacerilor Externe din Ankara. Cu ocazia ultimei călătorii în Ankara am întărit prietenia noastră cu Enver Esenkova, director general al editurilor din Turcia, traducătorul lui Caragiale în limba turcă şi cu istoricul Halil Inalcik, editor al unei condici din 1431², privind Albania, cu interesante referiri la vlahii balcanici.

Una din cele mai vechi şi mai importante arhive, din Turcia, se păstrează la Muzeul Topkapı Sarayı din Istanbul, fost palat imperial între anii 1472—1853, din timpul sultanului Mehmet al II-lea „Cuceritorul” (el-Fatih) (1472—1481) şi până la Abdul-Megid (1839—1861). Arhiva nu are decît o „călăuză”, pînă la litera Hangerii Beyzade, publicată de Tahsin Öz³ şi o completare de 5 fascicule. Are aproximativ un milion de documente şi peste 12 000 de condici, unele foarte preţioase. Cea mai veche condică (D. 12 321) păstrată în această arhivă cuprinde acte de pe la 1540, unele cu privire la noi. Cîteva condici de acest gen se păstrează şi la biblioteca acestui muzeu. Dar arhiva cea mai bogată şi mai preţioasă a Turciei este Arhiva Consiliului de Miniştri. Cele şapte depozite ale ei cuprind între 40—50 milioane documente şi cca 50 000 de condici. Este arhiva marilor viziri, începînd de la Mahmud paşa şi pînă la Mustafa Reşit paşa, cel care a introdus reforme europene în Turcia prin hattı-şeriful de la Gülhane (1839). Arhiva are instrumente de evidenţă şi informare, inventare şi cataloage, indici cronologici şi toponomastici precum şi un preţios ghid asupra conţinutului ei întocmit de Midhat Sertoğlu⁴.

O arhivă mai nouă cea a Ministerului Afacerilor Externe, cu majoritatea actelor în limba franceză, cuprinde materiale din anii 1830—1924. Istanbulul are şi alte arhive pe care le-am semnalat cu alte ocazii dar, acestea trei sînt cele mai importante la care am avut acces.

Cele mai multe acte istorice, care ne privesc, s-au păstrat în arhiva marelui vizirat, adică a Consiliului de Miniştri. Aici se află o colecţie foarte interesantă compusă din 277 de condici-registre din perioada 1553—1906 numită „Mühimme defterh” (condicile importante). Numărul actelor înregistrate în aceste condici, copii autentice, contemporane, se ridică la 150000.

Pentru condicile „Mühimme” nr. 5—6 din anii 1564—1566 care cuprind şi documente privitoare la ţara noastră turcologul Glisa Elezović din Belgrad a întocmit un Indice cronologic⁵, iar românul Trandafir Djuvara între anii 1898—1899 a iniţiat copierea a 210 porunci turceşti, majoritatea dintre anii 1558—1568, provenite din condicile nr. 3—7⁶.

³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kilavuzu, Istanbul, 1938—1940, 2 fasc.

⁴ Muhteva Bakimından Başpekdlet Arivi, Türk Tarih Kurumu Basımevi — Ankara, 1955, XV, + 90 p.

⁵ Iz Carigradskih Turskih Arhiva Mühimme Defteri, Beograd, 1950, 580 p.

⁶ Rezumate în Catalogul documentelor turceşti, vol. I (1960) şi II (1965), întocmit de Mihail Guboglu (Direcţia Generală a Arhivelor Statului).

Condicele nr. 1 și 2, cuprind alături de „tapiuri” — acte pentru acordarea de feude otomane (*timar*, *zeamet* și *hass*) și o serie de acte, începînd din august 1654, privind formele de stăpînire a pămîntului în părțile Timișoarei și a Dobrogei. Unele dintre acestea includ știri care privesc Transilvania, Moldova și Țara Românească. Așa de pildă, prin firmanul din 7 ianuarie 1555 (13 safer 962), sultanul Suleiman I Magnificul poruncește lui Kasim pașa, beilerbei de Timișoara, să acorde o mică feudă (*timar*) ardeleanului (*Erdel*) Ehan (?) Gașpar, deoarece slujise cu credință pe „Crăișor” (Kiraloglu), adică pe Ioan Sigismund Zápolya, principele Transilvaniei (MŪD 1 doc. nr. 1542). Printr-o poruncă vizirală (*buyuruldu*) din 27 decembrie 1556 (26 safer 967) se mărește feuda dragomanului Mahmud, tălmaci de origine polonă deoarece slujise pe același „Kiraloglu” pînă la sosirea lui în Transilvania (MŪd. 2, doc. nr. 1840). În aceste condici se întîlnesc cîteva acte privind situația lui Iliș II Rareș, devenit musulman, sub numele de Mehmed, bey de Silistra (MŪD 2, doc. nr. 396 și 4, doc. nr. 240). Alte două porunci privesc călătoria lui Ionașcu, fiul lui Alexandru Lăpușneanu vv. ostatec la Poartă, în Moldova (MŪD. 2, doc. nr. 1421 și 4 doc. nr. 321). Dintr-o poruncă din 16 decembrie 1556 (2 gemeazi II 963) aflăm prezența la Poartă a unui fiu de-al voievodului Ștefăniță, din Moldova, numit Ioan (Yuvan) care e trimis în provincia Caramania din Antolia ca să încaseze bani de la o feudă imperială. (MŪD. 2, doc. nr. 505) etc. Acestea sînt printre cele mai vechi acte, care ne privesc, păstrate în primele două condici „Mühimme”.

Cercetînd condicile nr. 3—7 (1558—1568), depistate la 1898 — 1899 de Karakaș Efendi și Nișan Givanian care au și copiat actele privind principatele dunărene: Moldova și Țara Românească, am constatat că au fost sărite unele care ne privesc, precum și faptul că nu întotdeauna copiile care se păstrează la Biblioteca Academiei sînt fidele aceloră din condici.

Cu prilejul ultimelor două călătorii, reluînd cercetarea condicilor importante (nr. 23—85) am constatat că numerele 24, 25 și 26 cuprind un număr însemnat de documente privitoare la răscoala lui Ioan Vodă împotriva dominației otomane (aprilie—iunie 1574). Astfel din firmanul dat la 18 mai 1574 (26 muahrrem 982) lui Davud, bei de Silistra, aflăm că oștile turcești adunate la Ciocănești, în Țara Românească, împreună cu hanul tătărăsc, Devlet Ghirai, beiful de Bender și voievodul Transilvaniei, au ordin să intre în Moldova, să treacă riul Siret, și înaintînd spre Iași să pedepsească pe „acel rebel”, adică pe Ioan Vodă (MŪD. 24, doc. nr. 610). Într-o scrisoare din 8 iunie 1574, adresată lui Devlet Ghirai, serdar al campaniei împotriva Moldovei răsculate, se arată că deoarece Ioan Vodă s-a întărit într-o cetate, s-au trimis împotriva lui o corabie cu tunuri : 3 bakalofea și 2 kolomborne, iar pe uscat 25 de tunuri ușoare, de cîmp, și 1 500 de ieniceri, buni pușcași, cu recomandarea ca, acei care nu s-au răzvrătit să nu fie pedepsiți (MŪD. 26, doc. nr. 1). Aceste acte sînt cu atît mai importante cu cît în izvoarele narative contemporane nu este consemnat acest fapt.

Alte documente importante, inedite se referă la epoca lui Mihai Viteazul, perioada Movileștilor, răscoala lui Gașpar în Moldova, relațiile lui Moise Secuiul și Ștefan Bócskai cu Poarta și Austria, expediția lui Magiarzade Ali pașa și Iskander pașa în Transilvania. Ele completează

cu date interesante unele documente din arhivele noastre ⁷. Alte documente privesc domnia principelui transilvănean Gabriel Bethlen, relațiile lui Abaza pașa din Silistra cu țările române, expedițiile acestuia împotriva Poloniei, fără asentimentul Porții, fapt pentru care a fost decapitat.

Aceste condicii cuprind și multe documente cu caracter economic, privind în special aprovizionarea cu zaharea și vite a Istanbulului, și a expedițiilor turcești sau cu chereștea, și salahori a fortărețelor de la serhaturi. Este îndeajuns să amintim firmanul din 1 octombrie 1583 (14 ramazan 991), prin care Poarta cere domnului Moldovei, Petru Șchiopul vv. să trimită 500 de salahori, 150 harabale cu boi, 10 000 de arbori, arțari, 5 000 de harabale cu cîte doi oameni pentru repararea cetății Tighina fiind solicitate de beiu de acolo (MŪD. 52, doc. nr. 108). Printr-o altă poruncă, din 18 iunie 1584, Poarta comunică voievodului Moldovei că, deși în fiecare an se aduceau din Moldova pînă la 300 000 de oi, totuși în acest an gelepii au avut dificultăți cu schimbarea banilor, pricinuindu-se pagube stăpînilor de oi și fiscului (MŪD. 53, doc. nr. 294) etc.

O problemă așa de importantă ca evoluția și cuantumul haraciului plătit de țările române Porții trebuie cercetată în primul rînd pe baza documentelor turcești. Rapoartele ambasadurilor și consulilor străini adesea cuprind date eronate. Unele acte păstrate în condicile „Mühimme” sînt edificatoare în acest sens. Iată cuprinsul unei porunci din 26 septembrie 1574 (9 gemazi II 982), dată ceașului Ahmed, ruda lui Șeitanoglu — „Fiul diavolului” (Mihail Cantacuzino), și adresată noului domn al Moldovei, Petru Șchiopul : „Poruncă voievodului Moldovei că, mai înainte de aceasta, afurisitul Ioan, fiind voievodul Moldovei i s-a venit de hac deoarece se răsculase; dar înainte de moarte, adăugînd la haraciul Moldovei (încă) zece mii de florini (*filori*) se angajase ca să trimită în fiecare an cîte 50 000 de florini la vistieria împărăției. Într-adevăr, vilaietul de mai sus fiind un loc de „beilerbeilie”, ne-ai înștiințat că vei încasa nu numai 50 000 de florini, ci și mai mult. De azi înainte, poruncesc ca tu, la rîndul tău, să trimiți an de an haraciul Moldovei de 50 000 de florini; satele din vilaietul de mai sus, care, după firman, au fost stăpînite pentru moșia împărătească, potrivit cu scrisoarea ta, din favoarea mea mărită, au fost lăsate iar în starea lor veche. Poruncesc, ca, potrivit cu sublima și valoroasa mea poruncă, la sosirea ei, de azi încolo să trimiți, an de an, haraciul vilaietului de mai sus de 50 000 de florini și de asemenea, percepînd să adaugi încă 388 500 aspri lipsa din haraciul pe care l-a expediat blestematul de Ioan și să-i trimiți în grabă” (MŪD, 16, p. 212, doc. nr. 595). (v. fig. 1).

La fel de semnificativ ne apare cuprinsul poruncii din 1592—1593 (1002) adresat lui Alexandru cel Rău, vv. Țării Românești, ca să trimită pînă la Sf. Dumitru haraciul anual al țării, constînd din 100 de poveri aspri; sau cel al poruncii adresate vv. Moldovei, Aron, pentru un haraci anual de 70 de poveri (MŪD, 70, doc. nr. 485).

În cuprinsul acestor condicii se întîlnesc și multe acte cu caracter social. Astfel, prin firmanul din 29 octombrie 1578 (29 ramazan 986), la jalba voievodului Țării Românești, Mihnea vv., Poarta poruncește cadiilor din Giurgiu și Turnu (*Helonik*), precum și vameșilor din schelele Țării Româ-

⁷ Cf. „Revista Arhivelor”, III (1965), nr.1 p. 212—252 + facs.

[illegible]

Fig. 1. — 1574 septembrie 26 (982 gemazi II 9) — Porunca sultanului Selim II către vv. Moldovei pentru un haraci de 50 000 florini.
(müd 26)

nești, să nu permită răufăcătorilor ca, sub pretext de comerț, să treacă în Țara Românească și să oprească raiaua, luându-i-se vitele și distrugându-i pășunile (MŪD. 35, doc. nr. 995). Într-o altă poruncă de pe la 1609 la un arzuhal al capuchehaiei lui Radu Șerban, vv. Țării Românești, se cere cadiilor de Nicopol și Turnu să repatrieze, la vechile lor vetre, toate raielele românești, instalate în ultimii zece ani în cadiatele lor, lipsa lor îngreunând obținerea tributului țării (MŪD. 78).

Alături de „condicile importante” amintim aici, pentru interesul pe care îl prezintă pentru istoria României condicile diverse ca : malije (economico-financiare), gizye (dări și tribut), ruûs (taxe și impozite) etc.

De asemenea în cunoscutele colecții de „autografe imperiale” și în diverse „dispoziții” s-au păstrat multe acte, aparținând veacurilor XVIII—XIX, care ne privesc.

Zece din „condicile străine”, dintre anii 1729—1906, privesc integral țările române. Acestea sînt cunoscute și sub denumirea mai nouă de *Romanya defterleri* — „Condicile României”, în timp de mai înainte se numeau „Eflak ve Bogdan defterleri”.

Cele mai vechi acte care ne privesc le-am găsit însă în arhiva fostului palat imperial, acum Muzeul Topkapı Arşivi, începînd cu o „scrisoare de cucerire”, din 1416—1417, prin care sultanul Mehmed I Celebi adresîndu-se unui timurid Șah-Roh, din Samarcand îi prezintă, în limba persană, într-un stil înflorit, expediția sa împotriva Țării Românești (Kara-Bogdan). Un alt act, din 1540, este jalba cadiului Iliș din Chilia către Poartă, privind omorîrea lui Ștefan Lăcustă, vv. Moldovei, și întronarea lui Alexandru Cornea etc. Numărul actelor depistate, majoritatea microfilmate, se ridică la 500.

Dintre condici amintim cea mai veche condică „Mühimme”, din Istanbul păstrată în această arhivă care cuprinde acte din 1544—1545 privind mazilirea lui Radu Paisie (1545). Imprejurările în care a venit la domnie Radu vv., în iunie 1535, sînt cuprinse într-un arz al boierilor mici și mari din Țara Românească, păstrat tot în aceasta arhivă sub E. nr. 6077⁸ [fig. 2] Majoritatea documentelor care privesc țările române din această arhivă datează, începînd de pe la mijlocul veacului al XVI-lea.

Arhiva și biblioteca Muzeului Topkapı Sarayı, dealtfel ca și Arhiva Consiliului de Miniștri, păstrează o bogată colecție de hărți, unele privind țările române.

În ceea ce privește Arhiva Ministerului Afacerilor Externe de la început, se impune precizarea că ea păstrează puține acte care ne privesc anterioare anului 1829. Dintre acestea amintim un dosar (nr. 689) relativ la situația celor două Principate sau o scrisoare, datată din 1799 (dos. nr. 909), aparținînd domnului Țării Românești. De fapt în mare parte materialele acestei arhive sînt din perioada 1853—1916, cuprinzînd peste 150 de pachete, majoritatea în limba franceză. Din inventarele lor ne-am dat seama că multe acte se referă la relațiile României cu diverse state din lume (Anglia, Franța, Germania, Spania, Rusia etc.). Primele trei pachete (Dos. I, s. 249, 243 și 245), cca 700 de acte, privesc situația politică din România, între anii 1853—1910. Grosul lor constituie corespon-

⁸ În „Revista Arhivelor” IX (1966) nr. 2, p. 183 l-am considerat greșit, după o dată pusă ulterior în fruntea documentului, ca fiind pentru numirea lui Radu cel Mare.

1905, 29

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

dența consulilor turci, din Galați, Brăila, Iași, Constanța, Giurgiu și Turnu Severin, precum și a Ambasadei turcești la București, cu miniștrii de externe ai Turciei. De asemenea, o serie de acte ale ambasadurilor și consulilor turci din diversele țări, pină și din America, privesc problemele politice ale României.

Cercetătorul, preocupat de istoria modernă a României, poate găsi în această arhivă un material bogat, variat și interesant. Astfel dosarul nr. 2, cu acte din anul 1855, privește problemele clerului, mănăstirilor și celtelor religioase din Principate (Carton 24); dosarele din 1856: „numirea și mazilirea caimacamlor, promoții militare” (c. 24); dosarul nr. 5 „contestații între autoritățile austriece și administrația Moldovei, misiunea lui Hamdi Bey”, din 1856; dosarul nr. 41 se referă la abdicarea domnului Cuza, formarea unei locotenente domnești, candidatura contelui de Flandra ca principe al României (c. 31); dosarul nr. 42, tot din anul 1865, privește atitudinea Curții de la Viena față de principate. Alte dosare cuprind actele Independenței României din 1877—1878, (dosarul nr. 69 c. 100) problema Dobrogei, chestiunea frontierelor din 1878 (dosarul nr. 72, c. 240); organizarea Dobrogei, în 1880 (dosarul nr. 73, c. 246), atacarea vasului român „Traian”, de greci, în portul Pireu (dosarul nr. 100) etc.

MANUSCRISE DIN BIBLIOTECILE TURCIEI

Incă de la începutul călătoriei noastre, am avut în vedere nu numai izvoarele diplomatice și ci alte categorii de surse, care ne privesc, în special cele narative; cronici, descrieri de călătorii, monumente juridice condici cu acte etc. Toate acestea se păstrează sub formă de manuscrise, în vreo 20 de biblioteci din Istanbul. Cele mai interesante, atît sub raportul conținutului, cît și prin latura lor artistică: scrise superb cu miniaturi splendide și legături frumoase, adevărate monumente de artă orientală, se păstrează în Biblioteca Muzeului Topkapı Sarayı. Numărul manuscriselor din această instituție se ridică la 25 000.

Printre manuscrisele în limbi europene, catalogate de Adolf Deisman (1933), amintim *Cronica bizantină* a lui Critobol din Imbros (1451—1467), cu fragmente despre noi și *Evanghelia* lui Ștefan cel Mare.

În cele mai multe manuscrise turcești, istorice, se găsesc date cu privire la trecutul țărilor române. Amintim, printre cele mai vechi, *Cronica* lui Yazîgizada Ali (m. 1451), care cuprinde un mic fragment cu privire la prima colonizare a Dobrogei cu turcii din Anatolia (1263); *Cronica* lui Baiazid al II-lea cu referiri la istoria Moldovei, *Cronica* lui Idris Bitlisi (m. 1520), tratînd domnia primilor opt sultani, cu informații prețioase pentru istoria noastră. Același lucru se poate spune și despre aceea a lui Gelalzade, tratînd evenimentele imperiului dintre 1520—1555 etc. Cîteva manuscrise cronici minore, prezintă cucerirea Moldovei (1538), sau a Timișoarei, Lipovei și Aradului (1551—1552). Din 1760 ni s-a păstrat o descriere geografică și statistică a Țării Românești.

Ținem să subliniem meritul lui F. E. Karatay (m. 1967) care a reușit să întocmească un catalog al manuscriselor turcești de la Muzeul Topkapı constituind o prețioasă călăuză.

Fig. 3. — Iulie 1552. — Solia Timișoarei la tabăra vizirului Ahmed pașa pentru capitularea cetății. Jos, lângă picioarele pașei, sînt tivdele apărătorilor cetății pentru intimidarea soliei. (Miniatură din Mss. T. K. S. M., Istanbul, fd. Hazine nr. 1592).

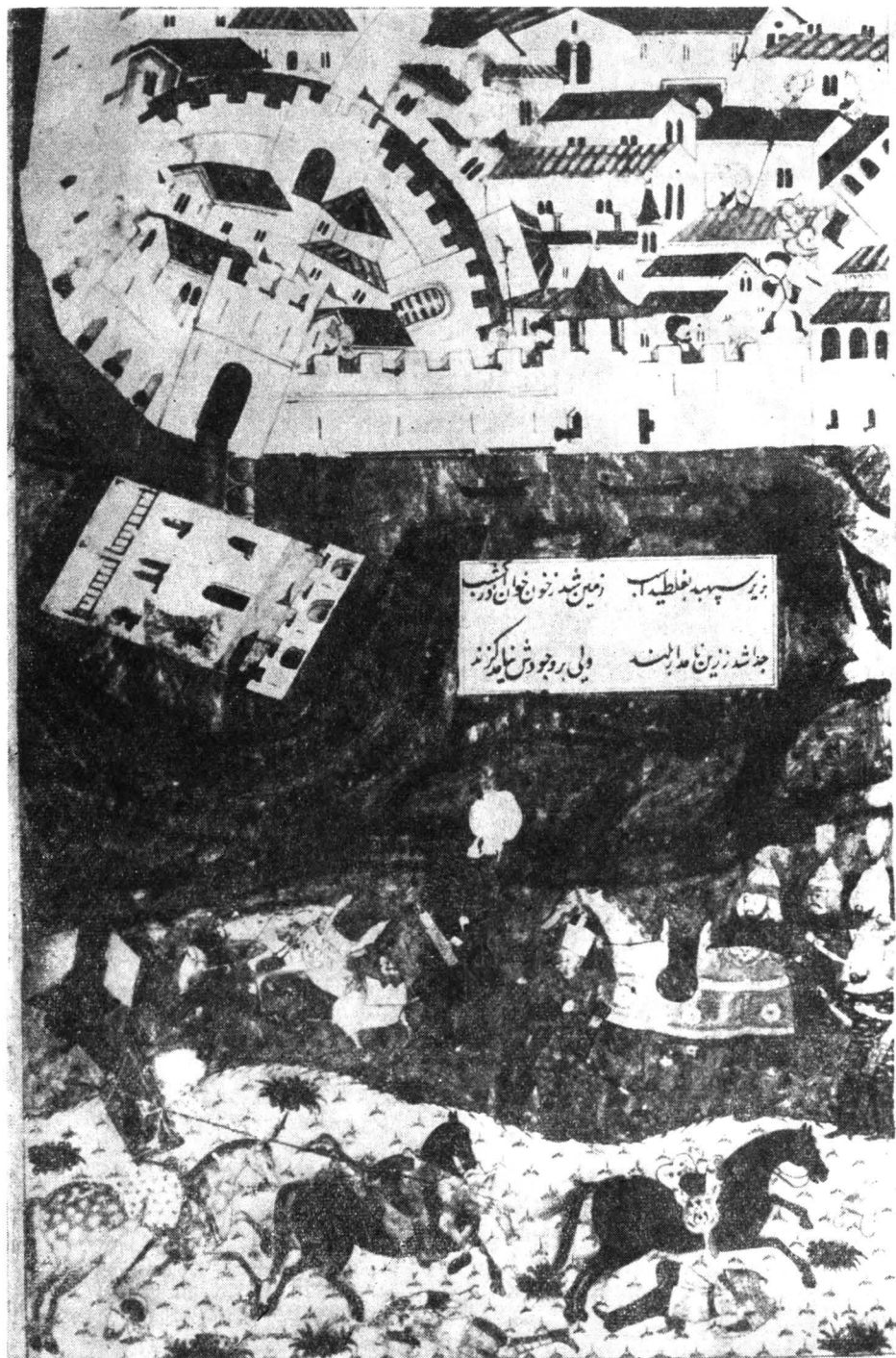

Fig. 4. — Iulie 1552. — Reluarea asedierii Timișoarei și împușcarea, din cetate, a calului lui Mehmed pașa, care sărind pe alt cal participă la iureș. (Mss. T. K. S. M., Hazine 1592).
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Fig. 5. — Aug.—sept. 1592. — Tabăra turcească înzinte de asedierea cetății Lipova, apărată de un preot (papas) (George Martinuzzi). (Mss. T. K. S. M., Hazine 1592).

Cele mai multe manuscrise se păstrează însă la Biblioteca Suleimanie, avînd peste 100 000 de piese. La Biblioteca „Millet” s-a găsit manuscrisul intitulat „Vaka-i Eflak” care privește agresiunea austrieșilor din Transilvania, la 1716—1717, împotriva Moldovei și lupta lui Mihail Racoviță cu turcii și tătarii. Biblioteca Universității dispune de 22 000 de manuscrise, multe cu fragmente privitoare la noi. Aici se găsesc manuscrisele muzicale ale lui Dimitrie Cantemir și o istorie succintă a țărilor române, tradusă în turcește de unul dintre reprezentanții generației de la 1848.

Nu numai cărți rare ci și manuscrise prețioase și vechi cronici turcești se păstrează în Biblioteca de stat, cu știri despre țările române.

Biblioteca „Belediye” cercetată mai bine, cu ocazia ultimei călătorii, dispune de două colecții mari de manuscrise. Una dintre ele, numită Muallim Cevdet, și alta Belediye cuprind știri cu privire la români. Aici se păstrează cîteva manuscrise, în frunte cu „Varidat” („Existența”), ale gînditorului Bedreddin, oaspete în Țara Românească (1417—1418) și conducătorul politic și ideologic al primei răscoale antifeudale în Imperiul Otoman. De asemenea, se află acolo și manuscrisul nr. 1084 din 1453 al nepotului său Halil bin Ismail, privind viața lui Bedreddin Mahmud, avînd unele știri privind relațiile acestuia cu Țara Românească, înainte de răscoala și spînzurarea sa la Serres (1420), în Macedonia. Semnalăm și o condică din 1698 (1110) cu situația financiară, veniturile și cheltuielile arsenalului din Timișoara, în colecția M. Cevdet B. 35. Nu se poate trece cu vederea nici manuscrisul din 1797—1798 (1212), cuprinzînd o descriere geografică a satelor și țărgurilor, de la Belgrad pînă la gurile Dunării, cu unele fragmente și despre țara noastră (M. Cevdet K. 138). Un alt manuscris, tot de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, este o descriere a Moldovei și Țării Românești, de către Resmi Ahmed (M. Cevdet K. 138). În fine, un manuscris privește „protecția grecilor” și evacuarea lor din Țara Românească și Moldova (1821) etc.

Același lucru îl putem spune și despre alte biblioteci, ca Nur-i Osmaniye, sau Atif efendi, Köprülü, care este cea mai veche bibliotecă publică din Istanbul (1661).

O serie de manuscrise frumoase, cu miniaturi splendide, precum și diplome imperiale, care ne privesc și pe noi, se păstrează și la Biblioteca Muzeului monumentelor vechi turco-islamice de sub direcția lui Can Kermetli un alt prieten al țării noastre. De aici amintim manuscrisul Cronicii rimate a lui Talikzade Mehmed Subhi, *Şehname-i humayun* („Cartea împărătească a șahului”), avînd știri cu privire la Agria, Transilvania, Ștefan Răzvan, vv. Moldovei, și în general la epoca lui Mihai Viteazul (nr. 1963). De asemenea, semnalăm o diplomă imperială de pe la 1660, prin care sultanul Mehmed al IV-lea acordă o serie de privilegii unui demnitar din Timișoara etc.

Turcii au reușit să întocmească cataloage bune ale multor manuscrise istorico-geografice din bibliotecile orașului Istanbul⁹. La Ankara, la Societatea de istorie turcă există multe manuscrise, cîteva microfilmate,

⁹ *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Istanbul, 1961, 2 vol.

¹¹ *Istanbul Kütüphaneleri Tarih-Cografya Yazmaları Kataloğları*, Istanbul, 1943—1952
10 fasc (Cüz)

Fig. 6. — Apărătorii cetății Hotin trag din tunuri și puști împotriva asediatorilor turci (Miniatură din mss. T. K. S. M., Hazine 1124).

Fig. 7. — Sept.—oct. 1621. — Asedierea cetății Hotin, cu tunuri și elefanți, de oastea sultanului Osman II.

ca „Scrisoarea de cucerire a Oradiei”, 1660, „Grădina martirilor” de Ibrahim Temeşvari, redând anumite aspecte din viaţa Timişoarei, între 1682—1739. Aceeaşi societate dispune şi de o bogată colecţie de manuscrise greceşti, unele cu referire la istoria noastră catalogate în admirabile condiţii de prof. dr. Paul Mauraux¹¹.

Alte colecţii bogate de manuscrise se mai păstrează la Biblioteca Societăţii de limba turcă (*Türk dili kurumu*) la Biblioteca Facultăţii de limbă, istorie şi geografie din Ankara şi la Biblioteca Muzeului de etnografie, fondată de M. K. Atatürk (1925).

Din bibliotecile Ankarei şi în special din cele ale Istanbulului, am microfilmast peste 100 de manuscrise istorice, majoritatea turceşti, şi câteva în limbi neislamice. Unele dintre ele au fost prezentate succint în cadrul acestei expuneri.

Ultima călătorie din iulie 1968 ne-a prilejuit o serie de sondaje în bibliotecile din Izmir, Manişa şi Brusa, care dispun de colecţii importante de materiale arhivistice: *manuscrise şi condici*. În ceea ce priveşte colecţia de condici din Manişa, capitala principatului Sarahan, avind mai mult un caracter local, desigur că ştirile cu privire la români sînt sărace. În schimb, manuscrisele din bibliotecile regionale ale Manisei, de altfel catalogate¹², au fragmente bogate, care ne privesc. Amintim în acest sens Tarih-i Silahtar — „Cronica lui Silahtar” (1655-1721).

În ceea ce priveşte colecţia de condici ale şeriatului din Brusa în al cărui muzeu se păstrează un număr de 890 de registre din anii 1455—1923, presupunem că există informaţii bogate cu privire la ţările române. Acest oraş a avut vechi legături comerciale cu ţările noastre, apoi mulţi români şi-au petrecut amarul exilului la Brusa. În aceste condici se găsesc ştiri cu privire la renegatul domn moldovean, Iliş II Rareş, mort de ciumă întărite de o inscripţie din cimitirul Azap-Kapusu, de care s-a ocupat dr. A. Süheyl Ünver¹³. Dar aceste condici, pe care le-am studiat numai 2 zile, sînt deocamdată foarte greu de cercetat pînă ce nu vor avea măcar un *indice topographic*, pe ţări, localităţi şi persoane.

Bibliotecile din Brusa, în special aceea regională, au colecţii mari de manuscrise. Acelaşi lucru se poate spune şi despre manuscrisele din vechea capitală a principatului Caramania, oraşul istoric Konya, reşedinţa turcilor selgiuchizi de Rum din inima Anatoliei. Este în deajuns să amintim de manuscrisele Bibliotecii Muzeului Mevlânâ, care au un catalog, nu demult întocrit de Abdülbâki Gölpınarlı¹⁴. O colecţie de manuscrise şi documente, aparţinînd unui particular, İzzet Koyunoğlu, se pare că este foarte preţioasă pentru studiile sud-est europene¹⁵.

În bibliotecile Turciei, în special în cele din Istanbul, s-au păstrat multe cronici minore de expediţii, în care de obicei se descrie un singur eveniment, sub titulatură: *Fetihname*, *Gazavatname*. etc. unele privitoare

¹¹ *Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire, Catalogue de manuscrits grecs*. (Fonds, du Syllagos). Ankara, T. T. K. Basimevi, 1964, XXI + 265 p.

¹² *Manisa Kütüphaneleri Tarih — Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, Istanbul, 1952.

¹³ *Bugdan Voyvodasi oğlunun vebadabn ölümü...*, în „Türk Tip Tarihi Arkivi”, C. 3, nr. 12. (Istanbul 1939, p. 147—153).

¹⁴ *Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu*, întocmit de ... I.T.T.K. Basimevi, Ankara, 1967, XII + 299 p.

¹⁵ Ştirea o deţin de la Hayri Köşlü, însoţitorul regretatului turcolog şi balcanolog Iosif Kabrda (m. 27 mai 1968).

la noi. Un ghid prețios pentru orientare în aceste manuscrise este catalogul întocmit de A. S. Levend¹⁶.

Nu numai manuscrisele și documentele, conservate în arhivele și bibliotecile Turciei, ci și unele tipărituri, rarități bibliografice sînt prețioase pentru o mai bună cunoaștere a trecutului nostru istoric. Amintim, de pildă, o tipăritură cu caractere arabe, intitulată *Seyahat—Name-i Humayun* din 1847 (1264)¹⁷, în care descriindu-se „călătoria împărătească” a sultanului Abdul-Megid în Dobrogea și pe Dunăre, se menționează prezența domnilor români în suita sa. În unele periodice, ca „Journal de Constantinople. Echo de l'Orient” (1847—1867) se găsesc de asemenea materiale privind țările române, în epoca respectivă ca de exemplu informații importante cu privire la activitatea agronomului și economistului român Ion Ionescu de la Brad (1849—1857)¹⁸, Ion Ghica, Dimitrie Bolintineanu etc.

În Turcia s-au păstrat multe materiale arhivistice, dar depistarea și cercetarea lor științifică reclamă și pentru viitor o activitate susținută. O condiție sine qua non este asigurarea continuității studiilor turcologice în țara noastră, astfel ca tinerii să poată face cercetări în condiții mai bune.

¹⁶ *Gazavat-Nameler ve Mihaloglu 'Ali bey'in Gazavat-Namesi*, T.T.K. Basimevi, Ankara 1956, VII + 392 p. + facs.

¹⁷ In col. M. Cevdet K. 138 Biblioteca Belidiye.

¹⁸ Vezi Acad. prof. dr. doc. Amilcar Vasiliu și Mihail Guboglu *Contribuții la cunoașterea activității lui Ion Ionescu de la Brad din timpul exilului în Turcia* în „Ion Ionescu de la Brad, Aniversarea a 150 de ani de la naștere”, Bacău, 1968, p. 225—237.

CERCETĂRI ÎN ARHIVELE DE STAT ALE R. P. POLONE

ILEANA LEONTE

În cadrul acțiunilor organizate de Direcția generală a Arhivelor-Statului pentru depistarea materialelor documentare privind istoria patriei noastre, păstrate în arhivele de peste hotare, se înscriu și deplasările efectuate în R. P. Polonă în anii 1967 și 1968, cu care prilej s-au cercetat o serie de materiale documentare păstrate în arhivele și bibliotecile din Varșovia și Cracovia¹.

La Arhivele de Stat din Varșovia s-au studiat o serie de fonduri și colecții din care menționăm : Dokumenty pergaminów, Rachunki Poselskie, Archiwum Publiczne Potockich, Archiwum Kajetana Ghiciotogo, Dokumenty Kosciolow, Archiwum Radziwill, parțial Archiwum Zamoysskich, Libri Legationum, Metryca Koronna — subdiviziunea Nobilitacj i indigenaty —, Ksiegi Kancelarskie, Archiwum Roskie — subdiviziunea Archiwum Potockich i Branickich z Rosi —, Przewodnik po zbiorze rekopisów Wilanowskich, Komitat Narodowy Polski w Paryżu, 1917—1919 și Ministerul Afacerilor Externe, Partea, I, Cabinetul Ministrului. La Cracovia s-au cercetat colecțiile : Diplome, Rusiecki și o parte din manuscrisele de la Biblioteca Czartoryski și Biblioteca Academiei de Științe. Activitatea de cercetare și de depistare a fost înlesnită prin consultarea prealabilă a unor publicații arhivistice care ne-au furnizat o serie de date asupra existenței documentelor referitoare la istoria țării noastre².

¹ În anul 1967 cercetările au fost făcute de Ileana Leonte, iar în 1968 de Slavka Diamanči. Pentru deplasarea din anul 1966 vezi „Revista Arhivelor”, X (1967), nr. 1, p. 313—316.

² Siemiński Joseph, *Guide des Archives de Pologne*, I. *Archives de la Pologne ancienne*, Varșovia, 1933.

— Casimirus Kaczmarczyk, *Catalogus diplomatum pergamenorum Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Cracovia, 1953.

— Adam Kamiński, Aniela Kielbicka, Stanisław Pańkow, *Inventarze dóbr ziemskich województwa Krakowskiego, 1576—1700. Wybór z ksiąg relacji gradu Krakowskiego*, Varșovia, 1956.

— *Archiwum Główne akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po Zespólach, I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*. Varșovia, 1958.

— *Księga pamiątkowa 150—lecia Archiwum głównego akt dawnych w Warszawie*, Varșovia, 1958.

— Jan Czubek, *Katalog rekopisów Akademii umiejętności w Krakowie, Cracovia*, 1960.

— Dr. Władysław Wjsolcki, *Katalog recopisów, biblioteki Uniwersitetu Jagiellońskiego*, vol. I—II.

— Semkovicz Władysław, *Przewodnik po zbiorze rekopisów Wilanowskich*. Varșovia, 1961.

— *Katalog rekopisów Biblioteki Uniwersyteckiej. Acta Bibliothecae Universitas Varsoviensis*, v. . Tomul I (nr. 1—262), Varșovia, 1963.

Materialele depistate conțin probleme variate și interesante. Astfel, numeroase documente privesc probleme politice și militare ca de exemplu războaiele moldo-polone din 1509, 1531, 1538, 1595, campania împotriva lui Mihai Viteazul, războiul turco-polon din 1620—1621, Viena 1683, războaiele austro-turco-ruse din 1716—1718, 1736—1739, 1768—1774, 1787—1791, tratatele încheiate, obligațiile materiale și repercusiunile asupra țărilor române; sumele cheltuite cu soliile trimise în Polonia între anii 1547—1695 ș.a.

Documentele din epoca contemporană cuprind informații privind lupta Consiliilor naționale pentru unitatea României, cât și asupra activității diplomatice a diferiților miniștri români, printre care și N. Titulescu.

Interesul Poloniei pentru politica balcanică rezultă dintr-o serie de acte din anii 1785—1787, politică cunoscută în istoriografia noastră mai mult din documente provenind din arhive apusene și rusești.

Importante sînt documentele care privesc relațiile comerciale-polono-române, dintre care semnalăm privilegiile care s-au acordat negustorilor poloni să vină în Moldova și negustorilor moldoveni în Polonia. Un interes similar a existat pentru negustorii armeni din Polonia în sensul de a fi priviți la fel cu ceilalți supuși poloni. Mai mult decît atît. Se constată că începe și politica de protecție a comerțului polono-moldovean, prin interzicerea negustorilor turci și tătari din orașele lor de graniță, ca să practice comerț în Moldova ce prejudicia atît pe poloni cît și pe moldoveni.

Un număr însemnat de documente (corespondență) din sec. XVI—XVIII de la domnii Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei aduc informații prețioase privind situația țărilor române și a imperiului otoman, precum și chestiuni de familie. Cele mai multe documente provin de la Petru Schiopul, Mihai Viteazul, Ieremia și Simion Movilă, Sigismund, Andrei și Gabriel Bahtory, Gabriel Bethlen, Radu Mihnea, Miron Bar-novschi, Vasile Lupu, Gheorghe Racoczy, Gheorghe Ștefan, Gheorghe Duca, Ștefan Petriceicu, Constantin Brîncoveanu, Mihai Apafi, Grigore Ghica, Constantin și Alexandru Mavrocordat ș.a. În mod deosebit semnalăm corespondența lui Persiani, secretarul domnului Moldovei, dintre anii 1786—1788, adresată lui Ghigioti, consilierul particular al regelui polon Stanisław August Poniatowski, cît și secretarului acestuia Piotr Lochman, care conține informații asupra demisiei lui Alexandru Mavrocordat, domnul Moldovei, pătrunderea cazacilor în Moldova, organizarea armatei și rolul avut de Nicolae Mavrogheni în războiul austro-turc (1787—1791), politica Prusiei, Austriei și Rusiei față de Polonia și țările balcanice. O serie de documente privesc posesiunea Uscie din Polonia a lui Ieremia Movilă, solicitare de cetățenie polonă de către boieri moldoveni ș.a.

Este evident că regii Poloniei erau interesați să cunoască cît mai bine istoria țărilor vecine, așa se explică faptul că pe lângă alte cronicî se găsesc și opere ale cronicarilor români. În manuscrisele cercetate am găsit două din lucrările de seamă ale lui Miron Costin, Letopisețul țării Moldovei, traducere în limba latină și poema în versuri, în limba polonă, Istoria otomană a lui Dimitrie Cantemir, probabil copie după ediția principeș ș.a.

Pentru cunoașterea interesului depus în trecut cu privire la organizarea și folosirea materialelor arhivistice, semnalăm și cîteva vechi inventare polone care ne interesează, cum este cel al lui Martin Cromer din secolul al XVI-lea, referitor la relațiile cu Moldova și Țara Românească,

aceia din 1701 cu documentele privitoare la fixarea graniței polono-moldovene, precum și inventarul documentelor duse de mitropolitul Dosoftei în Polonia, întocmit în 1702 din ordinul episcopului Joseph Szumlanski. Din titlu reiese că documentele au fost depuse la episcopia ortodoxă din Liov, dar urma lor nu se cunoaște astăzi. S-ar putea ca, de pildă, documentele interne originale din anii 1519 și 1534, provenite de la Ștefan și Petru, domnii Moldovei, depistate în Arhivele din Varșovia, să provină din acest fond dispersat.

Din cercetarea materialelor documentare aflate în arhivele amintite urmează să se primească un număr important de microfilme, în special de pe documentele cercetate direct, care ne-au fost accesibile atât din punct de vedere al limbii cit și paleografic. Ele vor înlesni cercetărilor completarea informațiilor cunoscute pînă acum. O parte din documentele păstrate în arhivele polone au făcut la noi obiectul unor ediții relativ bune, pe acestea nu le-am socotit necesar să fie solicitate pentru microfilmare. Documentele însă care formează un tot organic, ca de pildă o serie de documente privind perioada lui Mihai Viteazul, în parte publicate de P. P. Panaiteșcu, ca și acelea pentru care însuși editorul lor, Ioan Bogdan, declară că a folosit copii greșite și pe care a căutat să le îndrepte pe cit a putut în lipsa originalelor, în interesul cercetării științifice, s-a socotit că este bine să le avem în microfilm pentru eventuale confruntări sau ediții. În aceeași categorie punem și cronica lui Miron Costin și poema în versuri care s-au bucurat de ediții în trecut, dar pentru care s-au ivit discuții cu privire la exactitatea textului reprodus. Un caz deosebit l-a constituit scrisoarea din 5 septembrie, fără dată de an, prin care unii boieri munteni manifestă o atitudine de trădare față de Mihai Viteazul, pe care am considerat-o suspectă din punct de vedere al autenticității, socotind necesar s-o avem în reproducere fidelă, deși fusese publicată la noi și considerată ca autentică și veridică³.

* * *

Din informarea prezentată de delegații care s-au deplasat în anul 1966 în Polonia, amintită mai sus, s-a putut cunoaște organizarea și o parte din conținutul Arhivei de Stat din Varșovia. În același scop informativ pentru arhiviștii români credem util să dăm cîteva relații asupra sistemului de organizare al Arhivelor de Stat ale orașului și voievodatului Cracovia⁴, pe care am avut ocazia să le cunoaștem. Aceste arhive au fost organizate în forma actuală în februarie 1952 și sînt rezultatul fuzionării a două instituții existente în Cracovia și anume: Arhivele de Stat ale Cracoviei (Archivum Pánstwowe w Krakowie) — înființate în 1878 — și Arhivele documentelor vechi ale orașului Cracovia (Archiwum Aktow Dawnych Miasta Krakowia), înființate în 1871. Ambele organisme proveneau din vechile arhive polone acumulate de organele puterii și oficiile corespunzătoare, care în trecut exercitau autoritatea lor pe teritoriul orașului și ținutului Cracoviei.

³ Această semnalare a fost făcută în informarea prezentată în luna octombrie 1967 asupra cercetărilor întreprinse în anul respectiv. Ulterior am avut plăcerea ca această constatare să fie confirmată de prof. I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și boierii trădători*, în „Magazin istoric”, anul II, nr. 1 (10) p. 80—83.

⁴ vezi și Stanisława Pánków, *Les Archives d'État a Cracovie* în „Acta Poloniae Historica”, XV, 1967, p. 155—170, extras.

Depozitul Arhivelor de Stat ale oraşului şi voievodatului Cracoviei este împărţit în şase secţii :

Prima secţie cuprinde documentele autorităţilor şi instituţiilor de stat care şi-au exercitat activitatea pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pe teritoriul vechiului voievodat al Cracoviei şi al unei părţi din vechiul voievodat al Sandomirului. Din materialele arhivistice aflate la această secţie, cele mai importante sînt documentele tribunalelor Cracoviei (acta castrénsia et terrestria).

Secţia a doua păstrează documentele autorităţilor şi instituţiilor de stat din secolele XIX şi XX. În această grupă intră în primul rînd documentele privind activităţile administrative de stat, cît şi arhivele tribunalelor care au funcţionat pe actualul teritoriu al voievodatului Cracoviei.

A treia secţie deţine arhivele autorităţilor şi instituţiilor autonome, comunale, religioase, şcolare, sociale şi culturale. Aci sînt păstrate arhivele oraşului Cracovia, inclusiv privilegiile oraşului începînd din anul 1155 pînă în 1843, care constituie colecţia de pagamente.

Secţia a patra păstrează arhivele economice importante create de băncile, cooperativele şi întreprinderile industriale care au activat în regiune în secolele XIX-XX. Din acestea menţionăm arhivele : Casa de economii a oraşului Cracovia (1866—1950), Casa de economii a districtului Cracovia (1882 — 1954), Asociaţia centrală a cooperativelor din Cracovia (1899 — 1950), Camera de Comerţ şi Industrie din Cracovia (1850 — 1951) ş.a.

Secţia a cincea deţine fondurile familiale, arhivele particulare (marii proprietari funciari) şi colecţiile. Dintre acestea subliniem cîteva arhive care conţin documente privind istoria Moldovei : arhiva prinţilor Sanguszko de Gumniska (sec. XIII — XX), arhiva conţilor Tarnowski de Dzików (sec. XIV—XX), arhiva conţilor Potocki de Krzeszowice (sec. XIV — XX) şi ale familiei Chodkiewicz de Mlynów (sec. XVI-XX), colecţia Rusiecki (sec. XVI — XVIII) etc. În aceeaşi secţie sînt păstrate şi materialele cartografice, aproximativ 6.500 piese, cuprinzînd planurile şi hărţile oraşului şi districtului Cracovia, ale teritoriului Galitiei ş.a.

În sfîrşit secţia a şasea păstrează documentele create de instituţiile publice de după cel de-al doilea război mondial, arhive deosebit de importante din toate punctele de vedere pentru istoria contemporană a Poloniei.

Din studierea unor materiale informative rezultă incontestabil că în arhivele şi bibliotecile polone mai sînt destule documente care prezintă interes pentru istoria ţării noastre, de aceea socotim util ca cercetările să fie extinse şi în alte centre arhivistice, ca de exemplu Danczik, Wrocław şi Stettin.

În încheiere menţionăm solicitudinea nelimitată de care ne-am bucurat din partea conducerii Arhivelor şi a colegilor arhivişti în mod deosebit sprijinul dat de Irena Koberdowa, director, Irena Sulkowska şi Maria Wozniakowa de la Arhivele din Varşovia şi de Stanisława Páńkow de la Cracovia. Nu putem trece cu vederea nici programul cultural variat care ne-a oferit, printre altele, prilejul de a vizita locul natal al lui Fr. Chopin, palatul Wilanów, monumentele istorice şi castelul Wawel din Cracovia, salinele de la Wieliczka, precum şi cunoscutul lagăr de exterminare de la Oswiechim.

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ARHIVISTICĂ ÎN ITALIA

MATEI IONESCU

Italia — această străveche și strălucită vatră de cultură a umanității — este pentru orice român, în ciuda distanțelor geografice, pământul iubit care păstrează pururi vie, amintirea strămoșilor săi, materializată în vestigii de o excepțională valoare istorică și artistică, de o impresionantă varietate și bogăție. În inima Italiei și a Cetății Eterne se înalță coloana traiană, fresca nemuritoarei epoei din anii 100 — 106, documentul de piatră ce evocă începuturile neamului românesc, iar în apropierea ei celebra Lupa Capitolina, devenită simbolul cel mai reprezentativ al latinității noastre. Pe pământul acestei țări au trăit oameni de seamă ai poporului român : stolnicul Constantin Cantacuzino, Vasile Alecsandri, Alexandru Ioan Cuza, Eminescu, Grigorescu, Densușianu, Iorga etc.

În pământul Italiei odihnesc rămășițele scumpe ale marilor patrioți români : Inochentie Micu și Nicolae Bălcescu, morți amândoi în exil, de parte de țara lor, cu durerea vrerilor neimplinite.

De la stolnicul Constantin Cantacuzino, de la cărturarii Școlii ardelenene și pînă în zilele noastre, vestigiile Italiei au atras un mare număr de oameni de știință, cercetători ai arhivelor, muzeelor, documentelor arheologice, monumentelor de cultură de toate genurile. În timpurile mai apropiate, numeroși cercetători ai arheologiei și istoriei (N. Iorga, V. Pârvan, C. Daicoviciu, D. Pippidi, A. Oțetea, M. Berza, Al. Elian. Șt. Pascu, Francisc Pall, N. Bănescu, D. Bodin etc.), au întreprins lucrări fructuoase, soldate cu lucrări de mare valoare.

În baza unor tradiții atît de prestigioase, Direcția Generală a Arhivelor Statului, a decis în anii din urmă reluarea investigațiilor în arhivele italiene, de astă dată cu mijloacele de depistare atît de eficiente pe care le oferă tehnica modernă ca microfotografiere, mijloace de care din nefericire nu dispuneau înaintașii.

În cursul anilor 1967 și 1968 două echipe de arhiviști români trimiși de Direcția Generală a Arhivelor Statului au întreprins în arhivele italiene cercetări soldate cu rezultate importante atît sub aspect cantitativ cît și calitativ. Abordînd cu precădere fonduri arhivistice și perioade încă necercetate sau puțin cercetate anterior aceste două echipe au depistat pînă astăzi un mare volum de piese arhivistice (aproximativ 40.000 cadre microfotografice) privind istoria României și contextul ei european.

În anul 1968, în perioada 3 septembrie — 3 octombrie, delegația de arhiviști — alcătuită din semnatarul acestor rînduri și de tovarășul D. Zaharia,

Şeful Serviciului judeţean Bacău al Arhivelor Statului — a întreprins cercetări în fondurile documentare din următoarele unităţi arhivistice italiene : Archivio di Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano Archivio Centrale dello Stato, Archivio di Stato-Firenze, Archivio del Ministero della Difesa, Archivio Segreto Vaticano şi Archivio Storico del Ministro degli Affari Esteri.

Preocupările principale au vizat cu deosebire epoca de sfîrşit a feudalismului şi cea a formării şi consolidării statului român modern pînă în perioada realizării unităţii statale în 1918. Această direcţionare a efortului de investigaţie s-a datorat nu atît şi nu numai împrejurării că evul mediu românesc prezent în arhivele Italiei a format odinioară obiectul de predicţie al antecesorilor, dar şi pentru că, practic, aceste arhive rezervă o impresionantă gamă de posibilităţi, pentru toţi acei ce se apleacă asupra fenomenelor majore ale istoriei noastre moderne. Cercetările antebelice de istorie modernă, soldate cu publicarea unor importante documente din arhivele genoveze, napolitane şi ale Vaticanului, întreprinse de A. Ōţetea şi D. Bodin au arătat importanţa fondurilor arhivistice italiene pentru epoca mişcării lui Tudor Vladimirescu şi pentru problematica relaţiilor economice, şi implicit şi politice, dintre statele italiene şi Principate din secolul trecut. Extinzînd aria de cercetare în timp, şi diversificînd-o sub raport tematic, investigaţiile noastre au cuprins atît sfîrşitul epocii fanariote cît şi o importantă porţiune a istoriei moderne inclusiv perioada primului război mondial. Detaliind problematica abordată în 1968, sînt de semnalat piesele de importanţă majoră privind războiul ruso-turc din 1828 — 1829, situaţia politică şi operaţiunile militare de pe teritoriul Principatelor şi din zona Mării Negre în timpul războiului Crimeii (în relatarea oficiilor diplomatice ale Vaticanului din Viena, Odessa, Atena şi Corfu) revoluţia de la 1848 şi urmările ei în imperiul habsburgic (în rapoartele nunţiatului din Viena şi în corespondenţa emigraţiei revoluţionare maghiare cu Mazzini şi Garibaldi) situaţia politică din monarhia austriacă, şi pregătirea pactului dualist (în aceeaşi relatare) politica internă şi externă a României în anii 1862 — 1870 (în rapoartele consulilor italieni şi în rapoartele nunţiatului de la Paris) şi, în sfîrşit situaţia politică, economică, militară a României în anii neutralităţii, ai războiului mondial şi ai statuării noilor condiţii postbelice. Pentru această din urmă perioadă au fost continuate investigaţiile, începute în 1967, asupra împrejurărilor în care a luat naştere şi şi-a desfăşurat activitatea, legiunea română din Italia — formată cu deosebire din ostaşi români transilvăneni, prizonieri proveniţi din armata austro-ungară — şi asupra condiţiilor istorice care au condus la intrarea şi participarea României în războiul mondial. Rapoartele ministrului Italiei la Bucureşti, Fasciotti, ca şi arhivele personale ale oamenilor politici italieni din epocă : Orlando, Giolitti, Salandra, Bisolatti etc. au format baza principală de investigaţie. Aceste piese majore — recoltate de la Arhivele Centrale de stat de la Arhiva istorică a Ministerului de Externe şi a Ministerului Apărării vor sta deci la dispoziţia tuturor cercetătorilor perioadei războiului, ca de altfel şi celelalte documente microfilmate aduse, în ultimii doi ani, din arhivele Italiei.

Acesta ar fi în linii foarte generale, profilul rezultatelor obţinute.

Totuşi, colateral, deşi nu în subsidiar, sînt de menţionat şi rezultatele din arhivele fostului ducat al Toscanei — situate la Florenţa pe malurile

celebrului fluviu dantesc Arno — unde rapoartele diplomatice toscane de la Constantinopol din anii 1779 — 1859 conțin informații interesante privitoare la situația internă și internațională a Principatelor în epoca de sfârșit a domniilor fanariote și în conjunctura războaielor ruso-turce de la finele secolului XVIII și din primele decenii ale secolului trecut. De pe pozițiile unei optici conservatoare, diplomații toscani acreditați la Constantinopol nu numai că au urmărit cu atenție dar au și consemnat cu promptitudine în informații și aprecieri semnificative, evoluția evenimentelor din timpul mișcării lui Tudor Vladimirescu, al revoluției române de la 1848 și ocupației ruso-turce (1848 — 1851).

În fine, se cuvine și un adaos în legătură cu câteva documente, puține dar importante, din secolul al XVII-lea depistate la Archivio di Roma în fondurile Santa Croce și Paesi Stranieri cu referire la istoria Transilvaniei și a Principatelor. Aceste documente conțin date concludente despre istoria politică social-economică și eclesiastică a Transilvaniei, despre mecanismul dominației otomane în Moldova și Țara Românească și planurile diplomației habsburgice față de Principatele dunărene în ajunul păcii de la Carlovitz.

În munca de depistare a documentelor preocupările s-au centrat asupra principalelor evenimente ale istoriei naționale din anii 1780 — 1920 și, bineînțeles, asupra ecourilor și implicațiilor lor europene în general și italiene în special.

Evident, corespondența diplomatică prevalează în mod absolut dar, departe de a evoca numai relații interestatale, ea redă aspecte majore de istorie economică, socială, politică internă și externă, întregind astfel informația istorică și viziunea de ansamblu, mai veche sau mai nouă, asupra anumitor momente principale din istoria ultimelor două veacuri.

Spre a evidenția importanța studiului arhivistic de istorie modernă din fondurile italiene e necesar să reamintim că, așa cum pentru istoricii antichității, ai Bizanțului și ai evului mediu timpuriu, documentarea în Italia este aptă să furnizeze explicații fundamentale pentru perioada nașterii poporului român, a vieții sale din epoca ultimelor migrații și a creării primelor state feudale românești — tot astfel pentru cercetătorii secolului al XVIII-lea și ai veacului trecut, vestigiile arhivistice ale Italiei fac lumină asupra începuturilor ideologiei naționale, asupra ambiției revoluționare europene din epoca napoleoniană și post-napoleoniană în care s-a născut și la noi ideologia carvonară aflată în directă legătură cu primele proiecte ale „republicii române”. Italia este țara care, prin ideologia Risorgimento-ului mai mult sau mai puțin contemporană cu „Tinăra Europă” din anul 1830*, inițiată de revoluționarii polonezi, a adus o masivă contribuție la trezirea conștiinței revoluționare a națiunilor asuprite, la crearea climatului european în care s-a elaborat ideologia pașoptistă și s-au format generațiile noastre de luptători revoluționari.

Cercetarea arhivistică a faptelor de cultură italiene este de asemenea aptă să evoce unul din izvoarele care au alimentat lupta pentru alfabetul latin în Principate, începuturile teatrului operei și în general a muzicii

* Textul original al manifestului „Tinerei Europe”, existent în arhiva de la Istituto per la storia del Risorgimento se află de asemenea printre microfilmele aduse în țară.

culte din România. Similitudinea de situații politice a generat sprijin reciproc dintre cele două țări în lupta pentru înfăptuirea unități statale

În acest context de posibilități și perspective de documentare, inițiativa Direcției Generale a Arhivelor Statului — concretizată prin cele două călătorii din 1967 și 1968 — se cere nu numai continuată dar și extinsă la noi teme și la noi fonduri arhivistice italiene.

Înainte de a încheia această mult prea succintă relatare se impun cuvintele cuvenite de mulțumire pentru solitudinea deosebită, pentru primirea colegială și caldă de care ne-am bucurat din partea conducătorilor de unități și instituții arhivistice și în general din partea arhiviștilor italieni. Adresăm deci și pe această cale mulțumiri domnilor : Giovannii Antonelli, directorul general al Arhivelor de Stat din Italia, C.Pavone, conducătorul publicațiilor Arhivelor Statului, prof. Ledolini (director Archivio di Roma), prof. Ghisalkerti Alberto (președintele Institutului pentru istoria Risorgimento-ului), prof. Sandri Leopoldo, directorul general și dr. Raoul Guêze și d-ra Rinaldi, de la Arhivele Centrale ale Statului, dr. Sergio Cameroni (Archivio di Stato Firenze), prof. Damiani (Archivio Segreto Vaticano), prof. Renato Mori, d-na Loy și dl. Giambori (Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri), colonel Sergio Longo (Archivio del Ministero della Difesa).

În cadrul contactelor realizate cu colegii italieni, s-a efectuat un rodnic schimb de experiență. Cu acest prilej am cunoscut atît sistemul de organizare a fondurilor cît și instrumentele de evidență, utilizarea personalului arhivistic, etc. Deși în privința instrumentelor de evidență am întîmpinat unele dificultăți generate de modul cu totul neobișnuit în care au fost alcătuite pe parcursul deceniilor inventarele, totuși, cu concursul binevoitor al gazdelor am reușit să depistăm în bune condițiuni materialele care făceau obiectul cercetărilor noastre.

Acțiunea, inițiată de Direcția Generală a Arhivelor Statului, în arhivele italiene, în ansamblul ei, a dus la rezultate bune care se cer cit mai curînd valorificate și dezvoltate în interesul cercetării istorice din țara noastră.

PATRU ACTE DE LA ȘTEFAN CEL MARE

DAMIAN P. BOGDAN

Sărbătorirea în septembrie 1967 a centenarului Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România a îngăduit autorului acestor rânduri participarea la festivitățile organizate cu acest prilej prin două articole și comunicarea : *Actele lui Ștefan cel Mare din colecțiile Academiei*.

Cercetarea documentelor strălucitului domn moldovean ne-a prilejuit și aflarea în colecțiile Academiei a trei acte inedite de la Ștefan cel Mare, la care adăugînd și unul cu același caracter de la Arhivele Statului din București * constituim obiectul acestui studiu.

Actele a căror text și traducere le prezentăm mai jos sînt importante întii prin faptul că textul lor slavon este inedit. Prezintă importanță și faptul că nici unul din hrisoavele dinaintea lui Ștefan cel Mare menționate în contextul actelor de sub nr. 2 și 3 nu sînt pînă în prezent cunoscute. Merită de asemenea atenție particularitățile grafice, ortografice și lingvistice ale acestor patru acte. Deosebita lor însemnătate reiese și din onomastica ce o înfățișează căci redau antroponimice și toponimice în cea mai mare parte necunoscute documentelor dinainte și de la Ștefan cel Mare.

Astfel actul nr. 1 este cunoscut dintr-o tălmăcire incompletă și eronată (lipsește numele destinatarului iar Măgdălina este fiica lui Ilie vătavul) a lui Ioan Stamate biv vel pitar din 27 iulie 1806, aflată la Arhivele Statului din Iași (sub cota D—1) dat fiind că textul actului se afla atunci ca și acum într-o proastă stare de conservare, cum se desprinde din următoarele cuvinte ale tălmăcitorului : „Tălmăcire în perelipsis pe cît s-au putut înțelegi pe un uric de la domnul Ștefan voievod din let 6983”¹. Textul hrisovului cuprinde o întărire lui Micul Șoșa — personagiu necunoscut pînă acum — pentru a treia parte din satul Măstiacăru din Cimpul lui Dragoș. Toponimicul Cimpul lui Dragoș era foarte întins, aceasta după numărul satelor aflate pe suprafața sa. Astfel de pildă după identificarea lui M. Costăchescu Cimpul lui Dragoș „era în județul Neamț și Bacău, la nord și la sud de pârăul Nichid și între Tazlău și Bistrița”². În ceea ce privește *Poiana Lungă* — poiană de fin — ce se întărește aceluiași destinatar ni se

* Actele de la Academie ne-au fost comunicate de Dalila A ramă iar hrisovul de la Arhivele Statului de Veronica Vasilescu. Le exprimăm calde mulțumiri și pe această cale.

¹ Vezi *Documente privind istoria României, Veacul XIV, XV, A. Moldova, I, București, 1954, p. 402, nr. 476.*

² Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, I, Iași, 1932, p. 133.*

pare curios că în act lipsește precizarea că e vorba numai de o jumătate a poienii respective întrucît cealaltă jumătate s-a întărit boierului Oană Grama la 5 septembrie 1458 ³. Să fie oare o simplă omisiune?

Actul nr. 2 este destinat boierului Pătru comis fiu al voievodului Alexandru, la rîndul său fecior al lui Ștefan cel Mare. Bunicul acordă nepotului său o întărire pe jumătate din satul Grozești-aflat ca și satul Măstiacăru în Cîmpul lui Dragoș — pe care Pătru comis o cumpără de la Eliasafta fiica lui Văsie Șanga, iar aceasta o avea cu uric de la bunicul ei popa Coste. Nici unul dintre personagiile care apar în act nu sînt cunoscute pînă acum ⁴.

Actul nr. 3 cuprinde o întărire acordată fraților Măndrea și Drăgoiu pentru un sat de pe Bahlui unde a fost Dragomir Grumaz, pe care destinarii îl cumpără de la Mărușca soția protopopului Ivan și de la sora ei Stanca soția lui Gărtan, fiicele Nastei, nepoatele lui Coste Stravici. Vinzarea se face din privilegiul pe care Coste Stravici îl avea de la Alexandru cel Bun. Hrisovul lui Alexandru cel Bun destinat pentru satul respectiv lui Coste Stravici nu este pînă în prezent cunoscut după cum nu sînt cunoscuți nici protopopul Ivan și nici Gărtan. În schimb Coste Stravici este un personaj cunoscut din vremea lui Alexandru cel Bun, fiind frate cu Jurj Stravici. Cele două vînzătoare apar cu toată încrîngătura lor genealogică într-alt act — de mai tîrziu — al lui Ștefan cel Mare ⁵. Exact la aceeași dată cînd se acordă întărire fraților Măndrea și Drăgoiu este cunoscut un alt act al marelui domn moldovean ce a ajuns pînă la noi într-un suret cu data 25 aprilie 1787 din colecția lui Mihai Costăchescu care-l și publică. Prin acest hrisov se întărește lui Ivan și soției sale Feda satul Străvi-ceaniitravici, de pe Sârca, ce-l cumpără destinarii de la nepoatele lui Coste Stravici ⁶.

Actul nr. 4 este destinat însăși domnului Ștefan cel Mare, prin care cumpără de la frații Iațiul Dolha și Vlaicul satul Peletiuceștii de jos de pe Siret, sat ce vînzătorii îl aveau de la Coste, Nasta, Vasca și Ghinda, copiii lui Andreico, nepoții ceașnicului Iliș. Ceașnicul Iliș este un cunoscut boier al lui Alexandru cel Bun și după datele lui M. Costăchescu el apare în actele amintitului domn începînd cu anul 1409, ultimul act în care este menționat poartă data 19 iunie 1429 ⁷. Ceașnicul respectiv a avut doi fii: Andreico și Luca care apar de asemenea în acte ⁸. Satul ce se vinde apare cu numele de *Peletiuicii de Jos* în *Dicționarul topografic și statistic* al lui Dimitrie Frunzescu din 1872 făcînd parte din județul Bacău iar în forma *Peletucii de Jos* este prezent în *Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România*, publicat în 1932.

³ Vezi Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, București, 1912, p. 18—19, nr. X.

⁴ Un boier Iliș Șanga este destinatarul unui act din 8 iunie 1443 (M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 155—158, nr. 45). Cît despre destinatar întrucît actul nu dovedește nici un dubiu în privința autenticității — nici contextul și nici data — și avînd în vedere că Alexandru voievod tatăl lui Petru comis se însoară în anul 1489 — dacă data e veridică — socotim că Pătru comis este probabil un fiu din flori al lui Alexandru voievod.

⁵ Vezi Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. 191—193, nr. XCV.

⁶ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1932, p. 228—229, nr. 73.

⁷ Vezi Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 418—419.

⁸ *Ibidem*, II, p. 419.

nr. 3; Хотарь (nr. 1 și 4) și пань (nr. 1); prezența lichidelor *r* și *l*; потвердили (nr. 1—4), потвержденіе (nr. 1 — 4), оутвердилах (nr. 1 — 4), прѣкълъмы, ~ ке (nr. 2 — 4), Хрѣловѣ, Хрѣтаноуѣ și Кълънѣс (nr. 1 — 4) cit și a paiеро-ului aproape curent în nr. 2 — 4, însă în nr. 1 lipsește.

Limba acestor patru acte de la Ștefan cel Mare ca și a tuturor documentelor moldovenești scrise în slavonă constituie un conglomerat lingvistic¹¹ alcătuit din următoarele limbi: slavă veche, medio-bulgară, rusă cu ucraineană, sirbo-croată (prea puține elemente) la care se alătură din plin limba română. Astfel din slava veche avem de exemplu fonetismul рѣ în прѣд(ъ) (1 — 4); gen. sing. коюдоу (1 — 4), instr. sing. листоу, нашіу și никиу (1 — 4), loc. sing. тоу (1), dat. pl. къскѣмъ (1 — 4) și прѣкѣчатомъ (4); aoristul sing. III, sing. прѣиде (1 și 2) și pl. прѣидоша (3 — 4); viitorul simplu III sing. къзритъ (3 și 4) și были (4) și repetarea prepoziției въ în aceeași frază. Medio-bulgarismele sînt atestate între altele prin nepalatalizarea lui *a*: келакла (1), дрѣгга (3) etc.: (н) (ѣ) în loc de ъ (ы) în gen. sing. коюдои (2 și 3) și în била (3); cazul general pentru Драгошеко поле (nr. 2), прѣкалабѣ (nr. 3) și прилабове (4), е în loc de ѣ în една (1) și едино (4).

Elementele ruso-ucrainene — mult mai frecvente ca cele medio-bulgare — se manifestă de pildă întii prin prep. оу în loc de къ-аpare numai în acuz. акто, оуся în loc de къся, în prefixele: оузеа, оузритъ — dar numai în actele 1 și 2 și оуставши, apoi în: оунеси, оуноучатомъ și прашноучатомъ; polinoglasiiile: сторона, пелетючеши⁽¹⁾, передъ — dar numai în actul nr. 2 unde alternează însă cu slav. vechi прѣдъ; о inițial în loc de ѣ — оже; оу (ю) în loc de ж; млоостію, кожію, роуки, боудеть, чтоучи, ч în loc de шт în дочьки (1 și 2); ж în loc de жд în непоноужена~и, межи (1) și меже (3); ол în loc de лъ (лъ) în долъгга și în польнсю. Sînt strict ucrainiene: ис în loc de съ; н în loc de ѣ în синожати și цинс (1) și ȳ fricativ în: Хриньковичъ (1), Хсдичъ (1) și Г сдичъ (2), мохила (3) și могола (4), дол'хы (4) și chiar în antroponimicul românesc *Gârtan* exprimat prin Хрѣтаноуа, Хрѣтана. Un sârbism apare numai în finalul ере din такождере (1 — 3).

Românismele se manifestă din plin. Astfel sînt antroponimicele derivate din apelative ca: *Arbure* (1 — 4), *Fruntes*, *Gangur* (1 și 2), *Ghinda* (4), *Gârtan* (3) — pronunțat moldovenește cu *z* palatalizat — *Mândrea* (3), *Negrilă* (3 și 4) *Secară* (2) și *Uriache* (1). Dar în *Mândrea* se întîlnesc două fenomene strict românești. Astfel pe lângă sufixul *ea* apare *ân* (în) în care ѣ are valoarea fonetică specific românească de *î*, fenomen ce s-a produs în urma creării formei nazalizate *an* a lui *ж*. După ce s-a realizat în medio-bulgară identitatea fenomenelor *ж* — ѣ = *ă*, românii au acordat și o a doua valoare lui ѣ și anume cea de *î*. Antroponimicul *Mândrea* are la bază adjectivul slav comun *mōndrŭ*. Același fenomen de transformare a lui ѣ în *î* de către români se află și în onomasticile prezente în actele ce publicăm și anume în Кълъчи (1), Хрѣловѣ (3), Хрѣмана (1) și Хърмана (2) care toate trebuie citite metatetic adică: *Vâlci*, *Hârlove* și *Hârmana*¹². Tot

¹¹ Un conglomerat lingvistic atestăm și pentru documentele româno-slave din Țara Românească cit și pentru cele din Transilvania căci în documentele din aceste țări conglomeratul respectiv este constituit din limbile: slavă veche, medio-bulgară cu neobulgară, sirbo-croată și română.

¹² Vezi același sens *i* = ѣ (ъ) în următoarele onomastice: Брълчъ, Брълчска, Грълоуа, Гъта, Дъмбовина, Кобѣа, Кънда, Мънжеля, Прѣвѣа, Тръгоячи, Тръгшоръ, Фърѣа (primul ѣ), Хън-кѣа, Хънѣа, Хъдъръ (al doilea ѣ), din textele scrise în Țara Românească și în Moldova cit și în сын = сѣн = сѣн din unele acte de la Mircea cel Bătrân.

antroponimice românești sînt *Pătru* (2), *Toader* (3 și 4) și *Vlaicul* (4) derivat din slav. *Vladko*. Articolul românesc *ul* acționează în rădăcina ucraineană — *лу* —, unde, e vorba de numele *Лу*, contras din hipocoristicul *Луцко*, derivat din *Iacov*. Forme românizate sînt *Măgdălina* (1), *Drăgoiu* (3) și *Mărușca* (3), alături de *Marușca*.

Referitor la toponimice *Măstiacăru* (1) este un topic strict românesc redat prin rotacism din apelativul vechi *măstiacru*. Sufixele topice românești sînt prezente în *Grozești* (2) care este satul lui *Groza*¹³ — antonomimicul derivînd din apelativul slav comun *groza* „horror” — și în *Peletiucești* (4) satul lui Peletiu. Tot un românism constituie forma *potropop* (3) ca și ă din *сирѣтъ* (2 și 3).

CRITERIILE DE EDITARE A TEXTELOR

Problema tehnicii editării textelor românești scrise în slavonă a preocupat pe mulți dintre editorii lor. Astfel încă B. P. Hasdeu scria în 1865 că este silit „de a urma exemplul lui Venelin, substituind lectura întregă abreviațiunilor și supra-literelor, întrebuițate în ortografia cirilică : ne scuză lipsa mijloacelor tipografice”¹⁴.

Ioan Bogdan unul dintre cei mai temeinici editori ai izvoarelor noastre slavone după ce inițial a publicat texte cu redarea întocmai a prescurtărilor și a literelor suprascrise atît a celor care constituie prescurtări cît și a silabelor scrise deasupra rîndului fără a fi însă abrevieri¹⁵, începînd cu anul 1905¹⁶ a părăsit acest sistem preconizînd : întregirea tacită a prescurtărilor — dar nu în chip consecvent¹⁷ —, majuscule pentru nume proprii și cele derivate din acestea cum și punctuație modernă. Pentru publicitatea metodei sale începînd cu anul 1905 I. Bogdan făgăduia în iulie 1913 un studiu dezvoltat¹⁸, pe care însă nu l-a dat.

St. Nicolaescu — discipol al lui I. Bogdan — arăta că a transcris „texte cu îngrijire întocmai ca în original ; prescurtările nu le-am împlinit, aruncăturile de litere le-am păstrat — spre a servi mai bine paleografiei”¹⁹.

Gh. Ghibănescu — neobositul culegător și editor de documente românești vechi — se apropie de principiul Nicolaescu însă fără a păstra în cat literele suprascrise²⁰.

¹³ Vezi numele *Groza* în actul nr. 2.

¹⁴ Vezi *Arhiva istorică a României*, I, 1, București, 1965, p. 1.

¹⁵ I. Bogdan, *Cîteva manuscrise slavo-române din biblioteca imperială de la Viena ; idem, Cinci documente istorice slavo-române din arhiva curții imperiale de la Viena*, în „*Analele Academiei Române*”, Seria II, t. XI, 1888—1889, *Memoriile Secțiunii istorice*, București, 1980, p. 5 și urm.

¹⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, I, București, 1905 ; idem, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*, extras din „*Convorbiri literare*”, XXXIX, București, 1905.

¹⁷ Astfel prescurtările cele mai frecvente ca de pildă *l* (în acest sens I. Bogdan îl urmează pe E. Kałuźniacki — vezi mai jos deși această particulă aparține nu rareori și în formele : *лѡанъ*, *лѡанъ*). Ioan, Yoan, *лѡн*, *лѡнъ*, atît în contextul documentelor, cît și în inscripțiile sigiliilor emitenților, vezi I. Bogdan, *op. cit.*, doc. de sub nr. III, V—VII, XII—XIV, XVI, XVIII, XIX, XXII, XXIX, XXXI, XXXII, XXXVII—XLIV, XLVI etc.), numele de monede și de unii nu le desface iar uneori litera rezultată în urma întregirii abrevierii o pune în ( ). (Vezi I. Bogdan, *prima op. cit.*, p. 3, 6, 11 etc.).

¹⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. XVII—XVIII.

¹⁹ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. IV.

²⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade* ; idem, *Ispisoace și zapise*.

Al. Ștefulescu — un vrednic autodidact care a audiat cursurile de la Viena ale lui Franz Miklosich — a fost și el un adept al sistemului Nicolaescu cu deosebirea că litera suprascrisă o coboară în rînd semnalînd-o însă printr-o titlă ²¹.

Cunoscutul slavist Grigore Nandriș inițial păstrează abrevierile ²² pentru ca apoi să le desfacă punînd literele rezultate din întregirea abrevierilor în [ ], iar caracterele grafice suprapuse le coboară în rînd semnalîndu-le printr-o liniuță orizontală pusă deasupra literelor respective ²³.

M. Costăchescu — atît de meticulosul editor a multor documente moldovenești între care în primul rînd cele mai vechi începînd cu secolul al XIV-lea apoi secolul XV și XVI inclusiv actele emise de Ștefăniță — a adoptat metoda Nicolaescu cu singurul corectiv că literele suprascrise le-a coborît în rînd semnalîndu-le prin ²⁴ ( ).

Prof. P. P. Panaitescu și-a însușit principiul I. Bogdan pe care l-a dezvoltat atît în ediții ²⁵ cît și printr-un articol ²⁶. Astfel eruditul medievist este pe scurt partizanul întregirii tacite a abrevierilor, introducerea majusculilor pentru nume proprii, a punctuației moderne și a desfacerii textului în aliniate. Metoda Panaitescu a fost apoi adoptată de mulți dintre editorii textelor noastre scrise în slavonă între care și de autorul rîndurilor de față.

Astăzi însă există pe lingă principiile enunțate mai sus și criteriile de editare preconizate de cunoscutul erudit francez slavistul André Vaillant. Acest învățat recomandă desfacerea și completarea tuturor abrevierilor deci și a ierului (ierului) rezultat din întregirea prescurtării prin suprascrierea consoanei din interiorul cuvîntului sau a celei finale ²⁷ cuprinzînd în ( ) toate literele rezultate din completarea abrevierilor. Dintre semnele diacritice păstrează accentul dar numai acolo unde acesta indică real pronunția ca și paierocul pe care însă dat fiind identitatea lui fonetică cu apostroful grecesc îl înlocuiește prin aceasta din urmă. Vaillant introduce peste tot majuscule pentru nume proprii cît și pentru adjective derivînd din substantive proprii.

Preconizează de asemenea aliniate și punctuație modernă de tip grecesc iar cuvintele adaose în traducere pentru claritatea acest ora, le cuprinde în ( ) ²⁸.

²¹ Alexandru Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj, (1406–1665)*, Tîrgu-Jiului, 1908.

²² Grigore Nandriș, *Patru documente de la Ștefan cel Mare* în Academia Română, „Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, t. VIII, București, 1927–28, p. 264–277 cu 4 facsimile.

²³ Idem, *Documente slavo-române din mănăstirile muntelui Athos*, București, 1936.

²⁴ Vezi edițiile lui M. Costăchescu, citate mai sus.

²⁵ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938; idem, *Documente slavo-române din Sibiu (1470–1653)*, (Academia Română, „Studii și cercetări”, XXXII), București, 1938.

²⁶ P. P. Panaitescu, *Metoda de publicare a documentelor* în „Revista Istorică Română”⁴ VIII, 1938 p. 339–345.

²⁷ Completarea în ( ) a ierului (ierului) am făcut-o conform grafiei scribului care preferă deseori pe ѧ în loc de ѧ (de pildă еѧ dat. pl. ꙗѧамъ), pe ѡт l-am lăsat necompletat intrucît și în unele texte slave vechi tot așa este scris, la fel este scris și în cea mai veche inscripție din Țara Românească anume cea de pe piatra tombală a lui Nicolae Alexandru Basarab din 1364 — aici litera ѡ are valoare cifrică. Nu am completat nici pe ѧ = ѧ cînd are pe е suprascris căci ѧ apare curent scris în rînd fără ѧ.

²⁸ A. Vaillant, *Discours contre les ariens de saint Athanase*, Sofia, 1954, p. 17.

Principiilor preconizate de A. Vaillant le-a pus începutul învățatul polon slavistul Emil Kałużniacki încă în anul 1878 care întregeste literele rezultate din completarea prescurtărilor — cu excepția lui Io — prin [ ], introduce punctuație modernă și majuscule pentru nume proprii ²⁹.

Pornind de la ceea ce scria la noi încă în 1912 metodistul și bizantinologul D. Russo și anume că editorul unui text trebuie să dea „la fiecare pas socoteală de modul său de a proceda fără să introducă ceva în text *in mod tacit*” ³⁰ ne-am însușit criteriile de editare folosite în 1878 de E. Kałużniacki dezvoltate și desăvârșite în vremea noastră de A. Vaillant, cu următorul corectiv: indicăm sfârșitul de rînd a textului din original printr-o linie verticală, iar punctuația este cea de la noi.

Ținem să subliniem că redarea exactă a ortografiei — în limitele de mai sus — și a limbii originalului pun la îndemînă istoricului și a lingvistului — pentru a ne mărgini la două categorii de specialiști — particularități deosebit de importante pentru stabilirea autenticității și a limbii izvorului editat ³¹. Dealtfel desfacerea și întregirea tacită a abrevierilor sau neindicarea paierocului așa cum se practică la noi începînd cu edițiile din 1905 ale lui I. Bogdan duce uneori la concluzii greșite ³².

1.

1475 (6983) iunie 5, Iași.

Ștefan voievod, domn al Moldovei, întărește, prin carte, lui Micul Șoșa, a treia parte din satul Măstiacăru, în Cîmpul lui Dragoș și cu o poiană de fin numită Poiana Lungă, ce le vinde Măgdalina fiica lui Ile Uriache, la prețul de 100 galbeni lătărești. Mărturie domnul și cu sfatul său.

† М(и)л(о)спію Б(о)жію, мы Стефан(ъ) коведо, г(о)сп(о)д(а)рь землй Мол(ъ)давскон.

Знаменито чинимъ ис самъ л<истомъ>¹ нашимъ въсамъ кто на немъ оузрнт(ъ) или его чтоуни оуслышит(ъ), колиже того аще комѣ| потребнзи боудет(ъ), оже прїнде прѣд(ъ) нами и прѣд(ъ) въскми нашими Мол(ъ)давскими бояре <великы>¹ ми и малыми, Мъгдѣлина доч(ъ)ка Илн Оураке, по своен доброн коли и никимъ непонѣ| жена а ни прислѣвана и прѣдала, вт своего правго врика, свою правку и пито <моую втни>¹ нѣ, вт(ъ)ца ен, Илн Оураке, свою част(ъ) села третїю част(ъ) села вт Мъстажкыр, оу Драгошевн полн| и една полѣна вт синожати, на имѣ Полѣна Дол(ъ)гѣл. Та прѣдала слѣдѣ нашемоу <Минк>-лоу Шоши, оу циноу з р̃ злат(ъ) татарскѣх(ъ).

И в том(ъ) оуставши Микоу(ъ) Шоша, та заплатил(ъ)| оу си тоти пинѣзи, р̃ злат(ъ) татарскѣх(ъ) оу роуки Мъгдѣлини, доч(ъ)ци Илн Оураке, <прѣд(ъ) на>¹ ми и прѣд(ъ) въскми нашими Мол(ъ)давскими бояры.

²⁹ Emil Kałużniacki, *Documenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa*, extras din „Akta grodzkie i ziemskie”, VII, Lwov, 1878, p. 8 și urm.

³⁰ D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, extras din „Bulletinul Comisiei istorice a României”, I, București, 1912, p. 40, sublinierea însă ne aparține.

³¹ Vezi Damian P. Bogdan, *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun*, în „Revista Arhivelor”, III (1965), nr. 2, p. 53, 55, 57, 58, 61, 62, 67, 73, 74 și 78.

³² Ne mărginim la următorul exemplu: lingvistul sovietic S.B. Bernstein folosind edițiile de documente române — slave publicate de L. Miletić și I. Bogdan care nu indică ortografia originală a formulat unele deducții nepotrivite (vezi Damian P. Bogdan, *Textele slavo-române în lumina cercetărilor rusești*, în „Analele româno-sovietice”, Istorie, 1957, nr. 3—4, p. 96.).

¹ Rupt și șters în original.

Того родн мы видѣхше ихъ дозроу колю | и лгоду межннми и полныи заплат(ъ) на то оуцен его <<правыми>>¹ пинѣзми, а мы та <<кож(ъ)дере и вт нас(ъ) есми>>¹ длаи и потврѣдили слѣса нашему Микоулоу Шоши тоу прад(ъ)реч(ѣ)нноу част(ъ) Мѣгдѣ | лининоу, доч(ъ)ка Или Оураке, третю част(ъ) села вт Мѣстажкыр и Полѣна Дол(ъ)гаж...¹ <<ак>>¹ ...¹ <<да ест(ъ) емѣ и вт нас(ъ)>>¹ оурик(ъ) и съ вѣсем(ъ) доходом(ъ), емѣ и дѣтемъ его и оуноучатомъ его и прад|ноучатом(ъ) его и праоуражомъ его и вѣсемоу родѣ <его, кто емоу>¹ <бѣ>¹ <дѣт(ъ) нанеближнѣи, да <ест(ъ) емѣ>>¹ <непорѣшенно>¹ <<николиже>>¹ на вѣки.

Я Хотарь тои третей части села вт Мѣстѣжкыроу да ест(ъ) | вт оуенх(ъ) сторон(ъ), коуда Хотари(н) Яким(ъ) и Бори...¹ <<ме>>¹ ...¹.

<<Я на то ест(ъ)>>¹ великаа марторѣе <<са>>¹ <<м(а) г(о)с(по)д(ст)ва ми>>¹, вышписан(ъ)наго Стефана коекоды и <<прѣ>>¹ вѣззавлен(ъ)нын дѣти г(о) <<с(по)д(ст)ва ми>>¹ Ялѣжан(ъ)дро и Пе|трш(ъ)ко и Богдан(ъ) и бояре наши: пан(ъ) <<Станчоул(ъ), пан(ъ)>>¹ . . .¹ пан(ъ) Зб <<ѣарѣ, панъ Бо>>¹ <<дѣ>>¹ дворник(ъ), пан(ъ) Лоуца и пан(ъ) <<Хрѣман(ъ)>>¹ парка|любове Бело <град(ъ)ски>¹, пан(ъ) Нѣгъ и пан(ъ) Ивашко <паркалабове Келѣски>¹, <<пан(ъ) Ярвоуре>>¹ <<паркалаб(ъ) Немецски, пан(ъ) Фетя, пан(ъ). Вѣлѣча паркалаб(ъ) Новоград(ъ)ски, пан(ъ)>>¹ <<Ганѣур(ъ) паркалаб(ъ) Ёрѣиски, пан(ъ) Паш(ъ)ко <<пан(ъ)Боуѣ>>¹ | те, пан(ъ) Яцко Хоуѣсч(ъ), пан(ъ) Иваш(ъ)ко Хрин(ъ)кович(ъ), пан(ъ) Шефѣл(ъ) . . .¹ <<пан(ъ) Даж(ъ)гог(ъ) чаш(ъ)ник(ъ)>>¹, пан(ъ) Баревл(ъ) столѣнник(ъ) . . .¹ <<ни>>¹ | оуен наши Мол(ъ)дакскѣи бояре велици и мали цо при<том(ъ) были>¹.

<Я на болшее крѣпост(ъ) и потврѣжденїе>¹ томѣ вѣс <емоу>¹ вышписанномѣ, велѣач есми нашемѣ вѣрному пану Тѣоути | лоу логофѣтѣ писати и нашоу печат(ъ) п<рикѣси> ти¹ к емоу и <аше>¹ моу листоу¹.

Писал(ъ) <Ян>¹ Дренка у Ясѣх(ъ) в лѣт(о) хѣццл м(ѣ)с(ѣ)ца н юн(ъ) |а ѣ ден(ъ).

TRADUCERE.

+ Din mila lui Dumnezeu, noi Ștefan voievod, domn al țării Moldovei.

Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor : care o va vedea sau o va auzi citindu-se, dacă aceasta cindva îi va fi cuiva de trebuință, că a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici, Măgdălina fiica lui Iile Uriache, de bună voia ei și de nimeni nesilită și nici asuprită și a vindut din uricul ei drept, a sa dreaptă și de bastină ocna, a tatălui ei, Iile Uriache, partea sa de sat, a treia parte din satul Măstiacăru, în Cîmpul lui Dragoș și o poiană de fin, anume Poiana Lungă. Și a vindut slugii noastre Micul Șoșa, în prețul de 100 de galbeni tătărești.

Și întru aceasta sculindu-se Micul Șoșa, a și plătit toți acești bani 100 de galbeni tătărești în mîinele Măgdălinei, fiica lui Iile Uriache, înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni.

De aceea noi văzînd bună voia lor și tocmeala dintre ei și plata deplină pe toată aceasta cu ai lui bani drepți, iar noi deasemenea și de la noi am dat și am întărit slugii noastre, Micul Șoșa această mai sus zisă parte a Măgdălinei, fiica lui Iile Uriache, a treia parte de stat din Măstiacăru și Poiana Lungă. . . .¹ să-i fie și de la noi uric și cu tot venitul, lui și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui și întregului < sau >¹ neam, < cine îi va fi >¹ lui cel mai de aproape, < să fie lui neclintit niciodată >¹ în veci.

Iar hotarul acesteia a treia parte de sat din Măstiacăru, să fie din toate părțile, pe unde au hotărnicit Iachim și Bori . . .¹.

¹ Șters și rupt în original, textul restituit rezultă în urma lecturii actului la lampa de cuarț cu filtrul lui Wood.

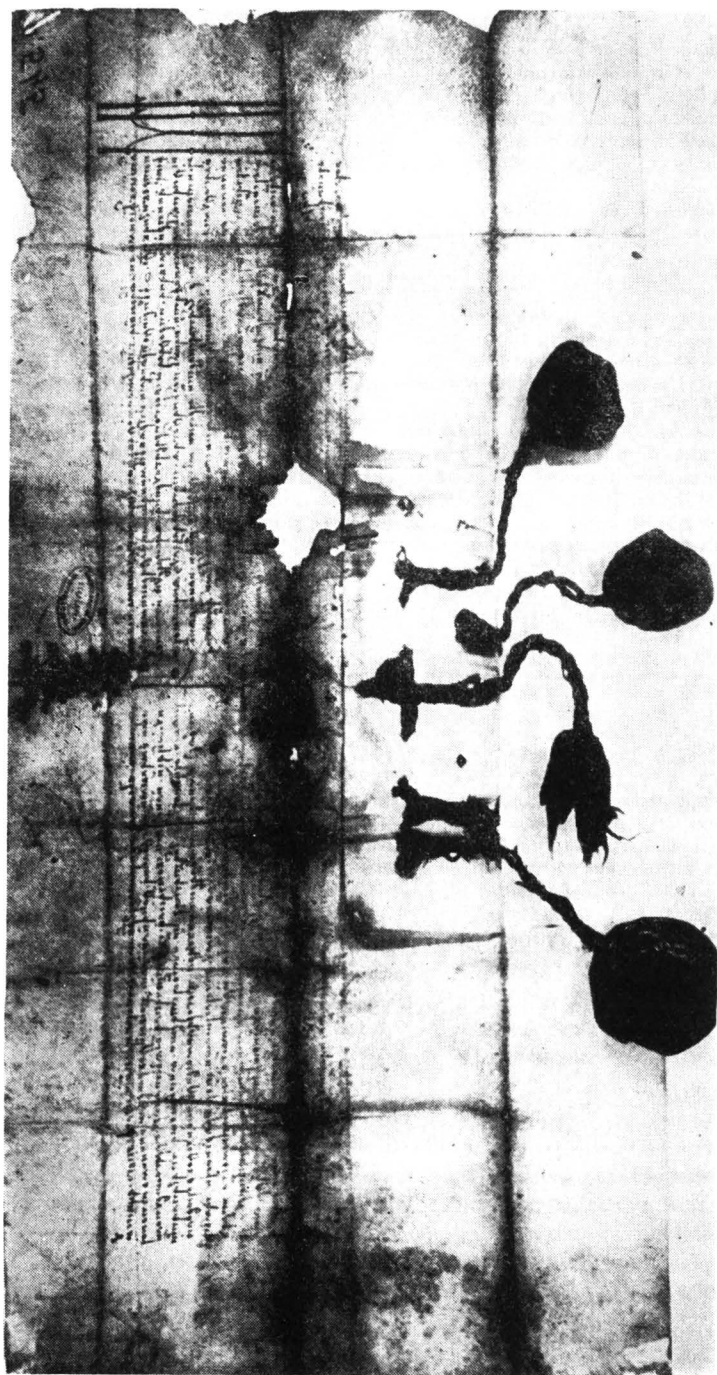

Fig. 1. — Actul lui Ștefan cel Mare din 5 iunie 1475.

< Iar la aceasta este > ¹ marea mărturie < a însumi domniei > ¹ < mele > ¹, a mai sus scrisului Ștefan voievod și preaiubiții copii ai domniei < mele > ¹: Alexandru și Petrascu și Bogdan și boierii noștri: pan < Stanciul >, ¹ pan — — — ¹ pan Zb< iarea, pan < Bodea > vornic, pan Luca și pan < Hârman > pîrcălabi ai Cetății Albe > ¹, pan Neag și pan Ivașco < pîrcălabi ai Chilie, pan Arbure pîrcălab al Neamțului > ¹, < pan Fete, pan Vilcea pîrcălab al Cetății Noi, pan Gangur pîrcălab > < al Orheiului, pan Pașcoi¹, pan Buh > ¹ te, pan Iașco Hudic, pan Ivașco Hrincoveci, pan Șteful — — — ¹ < pan Dajbog ceașnic > ¹, pan Barsul stolnic . — — — ¹ < și > ¹ toți boierii noștri moldoveni mari și mici care la < aceasta au fost > ¹.

< Iar pentru mai mare putere și întărire > ¹ a acestuia tot mai sus scris, am poruncit credinciosului nostru pan, Tăutul logofăt, a scri și a atîrna pecetea noastră la această < carte a > ¹ < noastră > ¹.

A scris Andreica la Iași, în anul 6983, luna iunie a 5-a zi.

Originalul slav, scris pe pergament subțire, rupt și șters la locurile de păturire fiind într-o proastă stare de conservare încă în 1806² se află în Biblioteca Academiei R. S. România partida Documente cu peceti atîrnate sub nr. 545, fiind achiziționat, în anul 1960 (nr. de achiziție 160). Actul a avut în partea de jos, la mijloc sigiliul mijlociu sau mic al lui Ștefan cel Mare din care a rămas numai șnurul de mătase roșie. Sigiliul domnesc a fost flancat de două peceti boierești din care s-au păstrat în dreapta: din sigiliul prim numai șnurul din mătase verde închisă, al doilea există în întregime — avînd întregul sigiliu diametrul de 5cm., iar interiorul său cu emblema și inscripția—3,3 cm. — în a cărui cavitate din ceară galbenă s-a turnat ceară verde închisă, nu se disting însă nici emblema și nici inscripția.

În stînga sigiliului domnesc s-au păstrat numai pe jumătate ambele peceti, însă prima are emblema și inscripția căzute, iar a doua deși conservă jumătate din emblemă și inscripție acestea nu se pot distinge. Dimensiunea pergamentului pe care s-a scris actul este de 52 × 23,8 cm., iar întinderea textului scris în minusculă: 40 × 9 cm. Lungimea crimonului și a lui M inițial este de 7,2 cm, atingînd înălțimea a 11 rînduri din text. Pe verso pergamentului se află următoarele note: 1) „Ștefan vvod din let 6983 pe Măstăcărul” — din secolul al XIX-lea și 2) „Piatra N 1918. Din colecția mea: (ss) Iosef Kaufman cronicar”.

2.

1490 (6998) ianuarie 10, Suceava

Ștefan voievod, domn al Moldovei, întărește prin carte, boierului Pătru comis, fiu al fiului său Alexandru voievod, jumătate din satul Grozești din Cîmpul lui Dragoș, ce i-o vinde Elișafta, fiica lui Văsie Șanga cu 200 de galbeni tătăraști. Partea vîndută o avea Elișafta din uricul bunicului ei, popa Coste. Cu sfat domnesc.

† М(н)л(о)стїю Б(о)жїю, мы Стефан(ъ) коївода, [г(о)сп(о)д(а)рѣ земли Мол(ъ)дав'скон.

Землїнѣо чиним(ъ) ис сїм(ъ) листом(ъ) нашим(ъ) въск(ъ)м(ъ) кто на н(ъ) оузрит(ъ) или ег(о) чѣсчи слышит(ъ), вже прїи|де прѣд(ъ) нами и прѣд(ъ) сїми нашими Молдав'скими боаре Елисаф(ъ)та доч(ъ)ка Бѣсїа Шан(ъ)га, по еи доброн коли никимъ непонѣжена а ни прислोकана|и продала свою правѣю штиннѣ, вт оурика дѣда еи по² Косте половина село вт Грозеци, оу Драгошеко поле, ник(ъ)нѣю част(ъ), сѣсѣк(ъ) нашѣмъ па|нѣ пѣтрѣ комнѣс, с(н)на г(о)с(по)-д(ст)ка ми Илѣандра за ѿ злати татар(ъ)скиХ(ъ).

И оустакше сѣсга наш(ъ) пан(ъ) Пѣтрѣ комнѣс(ъ) и заплатил(ъ) оу си тотн книшн|санїи пинїкзи, ѿ злати татар(ъ)скиХ(ъ), оу рѣки Елисаф(ъ)ти, доч(ъ)ки Бѣсїа Шан(ъ)га, перед(ъ) нами и перед(ъ) нашими боаре.

Того ради мы видѣкше нХ(ъ)| доброн коли и ток(ъ)меж(ъ) и пол(ъ)нѣю заплатѣ, мы також(ъ) дѣре и вт нас(ъ) дали и потвѣрдани сѣсѣк(ъ) нашѣмъ пнѣ

¹ Șters și rupt în original.

² În original greșit *пана* în loc de *попа*.

Пѣтъ, ꙗко комисѣ, тоѣ прѣд(ѣ)реченое полови(н)а село ѡт Грозеци оу Дорогошево поле
ниж(ѣ)ншю част(ѣ) да естъ емѣ ѡт нас(ѣ) оурик(ѣ) и съ вѣсьмѣ доходо(м), емѣ
и дѣтемѣ егѣ и братїям(ѣ) его и оуишчатом(ѣ) егѣ | и прѣишчатомѣ егѣ и пра-
щѣрѣтомѣ егѣ и вѣсьмѣ рѡдѣ нх(ѣ), кто сѣ им(ѣ) избере(т) наемѣнж(ѣ)нїн, не-
порѣшено николиже на вѣки.

И Хотарь той книписан(ѣ)нои половина село да ест(ѣ) ѡт сѣго Хотара
половина, а ѡт ин(ѣ)ших(ѣ) сторон(ѣ) по старомѣ Хотарѣ, кѣда из(ѣ) вѣка ожикали.

И на то ест(ѣ) вѣра нѣшего г(о)с(по)д(ст)ва ки | шеписан(ѣ)наго мы Стефана
воеводи и вѣра прѣвѣзюлених(ѣ) с(ѣ)и нив(ѣ) г(о)с(по)д(ст)ва ми, плеѣандра и
Богдана — Блада и вѣра бояр(ѣ) наших(ѣ): вѣра пана Дѣми, вѣра пана Ган(ѣ)-
гѣра, вѣра пана дворника Драгоша, вѣра пана Хърмана, вѣра пана Йцка Гѣдича,
вѣра пана Даж(ѣ)бога, вѣра пана Шефѣла прѣкалаба | Хотин(ѣ)ского, вѣра пана Ми-
котѣ и пана Рѣцѣша прѣкалабове Немецкїи, вѣра пана Ин(ѣ)дрѣнка Чорторов(ѣ)-
ского, вѣра пана Грози прѣкалаба | Ёр(ѣ)хѣнского, вѣра пана < Секарѣ прѣкала-
ба > ¹ Новоград(ѣ)ского, вѣра Клѣнѣва спѣтарѣ, вѣра пана < Болдора > кнѣтѣ-
рника, вѣра пана Ёремѣа постѣланика, вѣра пана Фрѣнтѣша столника, вѣра пана
Шан(ѣ)дра комиса и вѣра сѣих(ѣ) боярѣ наших(ѣ) Молдавскїих(ѣ), < великїих(ѣ) > ¹
< и > ¹ малих(ѣ).

И по нашим(ѣ) животѣ, кто бѣдет(ѣ) | г(о)с(по)д(а)рь нашѣи земли, ѡт
дѣтѣи наших(ѣ) нани ѡт нашего рѡдѣ нани пак(ѣ) бѣд(ѣ) кого Б(о)гѣ избере(т) (ѣ)
г(о)с(по)д(а)ремѣ бити нашѣи земли, Мол(ѣ)давской, тот(ѣ) що би не порѣшил(ѣ)
нашего даниѣа и потѣрѣженїа, али що би емѣ оутѣрѣдил(ѣ) и оукрѣпил(ѣ), за-
нѣже есми емѣ дани и потѣрѣдани, за его правю и вѣрною слѣж(ѣ)бѣ.

И на бѣд(ѣ)шѣе крѣпостѣ и потѣрѣженїе томѣ вѣсьмѣ книписаномѣ, ве-
лѣан есми нашѣм вѣрномѣ панѣ Тѣстѣлѣ логофѣтѣ, писати | и нашѣ печат(ѣ)
прѣвѣснїи к' сѣмѣ листѣ нашѣмѣ.

Пис(а) Іѡн(ѣ) дѣжк(ѣ), оу Сѣчакѣ, к л(ѣ)т < о > ¹ 5цци, ген(арїа) | Г. ден(ѣ)
†

TRADUCERE.

Din mila lui Dumnezeu, noi Ștefan voievod, domn al țării Moldovei.

Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor: care o va vedea sau o va auzi
citindu-se că a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, Elisafeta
fica lui Văsie Șanga, de bună voia ei, de nimeni nesilită și nici asuprită și a vindut a sa dreaptă
ocină, din uricul bunicului ei popa Coste jumătate de sat, partea de jos din Grozești, în Cîmpul
lui Dragoș, slugii noastre panului Pătru comis al fiului domniei mele Alexandru pentru 200 de
galbeni tătarăști.

Și sculîndu-se sluga noastră panul Pătru a și plătit toți acești bani mai sus scriși 200 de
galbeni tătarăști, în miinele Elisaftei, fiica lui Văsie Șanga, înaintea noastră și înaintea boierilor
noștri.

De aceea noi văzînd bună voia lor și tocmeala și plata deplină, iar noi de asemenea și
de la noi am dat și am întărit slugii noastre panului Pătru comis, această mai sus zisă jumă-
tate de sat partea de jos din Grozești, în Cîmpul lui Dragoș, să-i fie de la noi uric și cu tot
venitul, lui și copiilor lui și fraților lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui
și întregului lor neam, cine li se va alege cel mai de aproape, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acestei mai sus scrise jumătăți de sat să fie jumătate din tot hotarul, iar din
alte părți după hotarul vechi, pe unde din veac au folosit.

Și la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus scrisului, noi Ștefan voievod și cre-
dința preaiubiților fii ai domniei mele: Alexandru și Bogdan-Vlad și credința boierilor noștri:
credința panului Duma, credința panului Gangur, credința panului Dragoș vornic, credința

¹ În original șters și rupt.

² În original: *рат*, ar putea fi o scăpare a scribului dar nu este exclusă și prezența româ-
nizatului *văleat* *к* *лѣт* (prin suprascrierea consoanei finale *т*).

Fig. 2. — Actul lui Ștefan cel Mare din 10 ianuarie 1490.

panului Hârman, credința panului Iațco Hudici, credința panului Dajbog, credința panului Șteful pircălab de Hotin, credința panului Micolă și a panului Reateș pircălabi ai Neamțului, credința panului Andreico Ciortorovschi, credința panului Groza pircălab al Orheiului, credința panului <Secară¹ <pircălab> al Cetății Noi, credința panului Călnău spătar credința panului <Boldur> vistiernic credința panului Ieremia postelnic, credința panului Frunteș stolnic, credința panului Șandro comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni <mari și>¹ mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre, dintre copiii noștri sau din neamul nostru, sau încă pe ori cine îl va alege Dumnezeu (spre) a fi domn al țării noastre, al Moldovei acela nu va clinti dania și întărirea noastră ci i-o va întări și împuternici, fiindcă i-am dat și i-am întărit, pentru a lui dreaptă și credincioasă slujbă.

Și pentru mai mare putere și întărire a acestuia tot mai sus scris, am poruncit credinciosului nostru, pan Tăutul logofăt a scrie și a atirna pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Ion diac la Suceava, în anul 6998, luna ianuarie a 10-a zi.

Originalul slav, scris pe pergament gros, se află în Biblioteca Academiei R. S. România partida Doc. MCCCXXIV—20, fiind achiziționat în anul 1960 de la B. Poplicher. Actul a avut sigiliul domnesc atârnat care însă astăzi nu mai există — se văd numai cele 8 opt găuri prin care a trecut șnurul pecetii. Dimensiunea pergamentului pe care s-a scris actul este de 38,9 × 32,5 cm, iar întinderea textului scris în minuscule : 31,2 × 14,7 cm. Lungimea crimonului și a lui **M** inițial este de 6,1 cm, atingând înălțimea a 8 rânduri din text. Pe verso pergamentului nu există nici o însemnare.

¹ Șters și rupt în original.

3.

1499 (7007) noiembrie 17, Hirlău.

Ștefan voievod, domn al Moldovei, întărește, prin carte, lui Mindrea și fratelui său Drăgoiu, un sat de pe Bahlui anume unde a fost Dragomir Grumaz, ce-l vînd Mărușca soția lui Ivan protopop și sora ei Stanca soția lui Girtlan, fiicele Nastei nepoatele lui Coste Stravici, la prețul de 80 de galbeni tătărești. Satul vîndut era din privilegiul pe care Coste Stravici îl avea de la bunicul domnului, Alexandru cel Bun. Cu sfat domnesc.

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю мы Стефан(ъ) коекода, г(о)сп(о)д(а)рь земли Мол(ъ)дав'скон.

Знаменито чинїямъ не сим(ъ) листом(ъ) нашим(ъ) въсѣм(ъ), к'то на н(ъ) възрїт(ъ) или егò чтѣчи слышит(ъ), вже прїдоша | прѣд(ъ) нами и прѣд(ъ) нашими бояре, Мѣрш'ка, кнїгнїк Івана потропопа и сестра ен Стан(ъ)ка, кнїгнїк Хрѣтанова, доч(ъ)ки Настини, знски Косте Стравича, по их(ъ) доброй воли, никим(ъ) непоружени, а ни прислаовани и продали свою правѣю втнїнѣ, вт зрїка дѣда их(ъ) Косте Стравича и не прикилѣ що имал(ъ) Косте Стравич(ъ) вт дѣда нашег(о), вг Ялѣган(ъ)дра коекодї, єдино село на БаХ(ъ)лѣи, на имѣ где бил(ъ) Драгомир(ъ) Грѣмас(ъ). Та продали сѣсгам(ъ) нашим(ъ) Мѣн(ъ)дри и Дрѣгою за п̄ заат(ъ) татар(ъ)скиХ(ъ).

И сѣтак(ъ)ше наши сѣсги Мѣн'дрѣ и брат(ъ) егò Дрѣгою та заплатили тоти пинѣзи п̄ заат(ъ) татар(ъ)скиХ(ъ), з рѣки Мѣршкн кнїгнїи Івана потропопа и з рѣкы сестри ен Стан(ъ)кы кнїгнїи Хрѣтана прѣд(ъ) нами и прѣд(ъ) нашими бояре.

Ино мы видѣхше меже ними доброй их(ъ) воли и ток(ъ)меж(ъ) и пол(ъ)-ншю заплатѣ, а мы також(ъ)дере и вт нас(ъ) | есмы дали и потвѣрдилн сѣсгам(ъ) нашим(ъ) Мѣндри и братѣ егò Дрѣгою, тоє прѣд(ъ)речено село, на имѣ где бил(ъ) Драгомир(ъ) Грѣмас(ъ) на БаХ(ъ)лѣи, тоє въсе кишинїсан(ъ)ное да ест(ъ) им(ъ) вт нас(ъ) з их(ъ) и съ въсѣм(ъ) дохodom(ъ). Или да ест(ъ) имѣ тоє село на два части, половинна того села ниж(ъ)нѣа част(ъ), да ест(ъ) сѣсѣк нашемо Мѣн'дри, а дрѣгаа част(ъ), тогож(ъ) села вышнѣа част(ъ), да ест(ъ) сѣсѣк нашемо Дрѣгою, им(ъ) и дѣтем(ъ) их(ъ) и зншчатом(ъ) их(ъ) и прѣзншчатом(ъ) и прашзрѣтом(ъ) их(ъ) и въсѣмѣ родѣ их(ъ), к'то сѣ им(ъ) изберет(ъ) наизлиж(ъ)нїи, непоружено николиже на вѣкы.

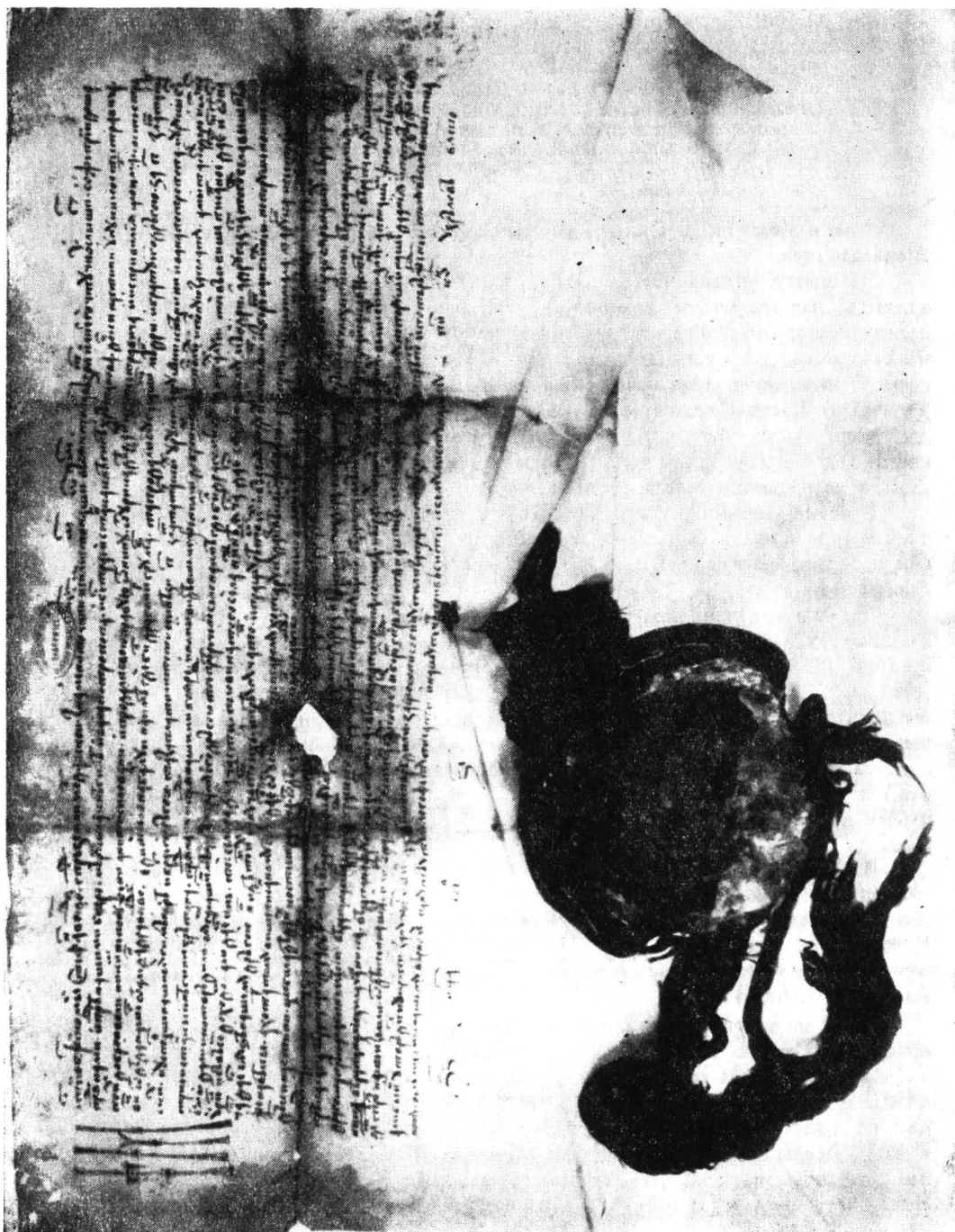
И Хотар(ъ) томѣ кишинїсан(ъ)номѣ селѣ де ест(ъ) вт сѣнХ(ъ) сторон(ъ) по старомѣ Хотарѣ кѣда из(ъ) вѣка вжнїкали.

И пак(ъ) привнлїе що имала Мѣрш(ъ)ка и сестра ен Стан(ъ)ка |, доч(ъ)ки Настини що била дѣда их(ъ) Косте Стравича вт дѣда на <шиг(о) вг>¹ Ялѣган(ъ)дра коекодї на тоє село, а ни ище ю дали з рѣкы сѣсгам(ъ) нашим(ъ) Мѣн'дри и братѣ егò Дрѣгою <прѣд(ъ) нами>¹ | и прѣд(ъ) нашими бояре.

И на то ест(ъ) вѣра наше <г(о) г(о)сп(о)д(а)>² — <ст)ва ви>² шепи <сан(ъ)-ног(о)>², мы Стефана коекодї и вѣра прѣкѣзавлєнїаго <с(ы)на>² г(о)сп(о)д(ст)ва м<ы>² Бог(ъ)дана коекодї и вѣра боярь наших(ъ) : вѣра пана Аѣми прѣкалаза, вѣра пана Бол(ъ)дора дквр(ъ)ника, вѣра пана Шефѣла, <вѣра па>² на Аѣми Брѣ-дѣра, вѣра пана Тоадѣра и пана Негрїла прѣкалазке Хотнї(ъ)скы, вѣра пана Бремїл и пана | Драгоша прѣкалазке Немец(ъ)ки, вѣра пана Шан(ъ)дра Новоград(ъ)ского, вѣра пана Ярезрѣ портарѣ Сѣчак(ъ)ског(о), вѣра пана Катнѣш спѣтарѣ, вѣра пана Исака вїстѣрника, вѣра пана Аѣм(ъ)ша постѣл(ъ)ника, вѣра пана МоХїла чаш(ъ)-

¹ Șters în original.

² Rupt și șters în original.

ника, вѣра пана Фрѣн(х)тѣша стол(х)ника, вѣра пана Петрика комнса и вѣра сн-
Х(х) нашнХ(х) бояр(х) Мол(х)дав(х)скнХ(х), великнХ(х) и малнХ(х).

И по нашем(х) жнвотѣ, к'то ес|дет(х) г(о)сп(о)д(а)рѣ нашн земан, вт
дѣтен : шнХ(х) нли вт нашн(о) роду, нли пак(х) бвд(х) кого Б(ог)ѣ из(х)бе-
фет(х) г(о)сп(о)д(а)рѣ быти нашн земан, Мол(х)дав(х)скон, тот(х) бы емѣ не
порѣшнл(х) нашн(о) даанїа и потѣрѣжденїа, алн бы нм(х) стѣрѣднл(х) и вкрѣ-
пнл(х), занѣже есмь нм(х) да <лн>¹ и потѣрѣднл за цю вни собн кѣпнлн за
правїи пннѣзн.

И на вол(х)<шю>¹ крѣпост(х) и потѣрѣженїе томѣ вѣсемѣ вншннса |-
номѣ, велѣлн есмь нашемѣ вѣрномѣ панѣ, Тѣштѣсѣ логофетѣс, писати и нашѣ пе-
чат(х) прнкѣснтн к'семѣ лнстѣс нашемѣ.

Пнс(а) Івн(х) с Хрѣловѣ, в л(ѣ)то |зз, м(ѣ)с(а)ца ноев(рїа) з. [†]

TRADUCERE

+ Din mila lui Dumnezeu, noi Ștefan voievod, domn al țării Moldovei.

Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor : care o va vedea sau o va auzi
citindu-se, că au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri, Mărușca, soția protopopului
Ivan și sora ei Stanca soția lui Gărtan, fiicele Nastei, nepoatele lui Coste Stravici, de bună voia
lor, de nimeni nesilite și nici asuprite și au vindut dreapta lor ocină din uricul bunicului lor
Coste Stravici și din privilegiul cel l-a avut Coste Stravici de la bunicul nostru, de la Alexandru
voievod, un sat pe Bahlui, anume unde a fost Dragomir Grumaz. Și au vindut slugilor noastre
Mândrea și fratelui său Drăgoiu pentru 80 de galbeni tătarești.

Și sculindu-se slugile noastre Mândrea și fratele său Drăgoiu au și plătit acești bani 80
de galbeni tătarești, la miinele Marușcăi, soția protopopului Ivan și în miinele Stancăi, soția
lui Gărtan, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri.

Așa dar noi văzind buna voia și tocmeala și plata deplină dintre ei, iar noi de asemenea
și de la noi am dat și am întărit slugilor noastre, Mândrea și fratelui său Drăgoiu, acest mai sus
zis sat, anume unde a fost Dragomir Grumaz, pe Bahlui, acesta tot mai sus scris să fie lor de
la noi uric și cu tot venitul. Însă să fie acest sat în două părți, jumătatea acestui sat, partea
de jos, să fie slugii noastre Mândrea, iar cealaltă parte a aceluiași sat, partea de sus, să fie slugii
noastre Drăgoiu, lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților și răstrănepoților lor și întregu-
lui lor neam, cine se va alege lor cel mai de aproape, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acestui mai sus scris sat, să fie din toate părțile după hotarul vechi, pe unde
din veac au folosit.

Iar apoi privilegiul pe acest sat ce l-a avut Marușca și sora ei Stanca, fiicele Nastei, ce
a fost a bunicului lor, Coste Stravici de la bunicul nostru, < de la > ² Alexandru voievod, iar
ele încă l-au dat în miinele slugilor noastre Mândrea și a fratelui său Drăgoiu < înaintea noas-
tră > ¹ și înaintea boierilor noștri.

Iar la aceasta este credința domniei < noastre > ³, < a mai sus scrisului > [†], noi Ștefan
voievod și credința preaiubitului < fiu > ³ al domniei noastre Bogdan voievod și credința boie-
rilor noștri : credința panului Duma părcălab, credința panului Boldur vornic, credința panului
Șteful, < credința > ³ panului Duma Brudur, credința panului Toader și a panului Negrilă pîr-
călabi ai Hotinului, credința panului Ieremia și a panului Dragoș pîrcălabi ai Neamțului, credința
panului Șandru al Cetății Noi, credința panului Arbure portar al Sucevii, credința panului
Călnău spătar, credința panului Isac vistiernic, credința panului Dumșa postelnic, credința
panului Movilă ceașnic, credința panului Frunțeș stolnic, credința panului Petrică comis și
credința tuturor boierilor noștri moldoveni mari și mici.

Și după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre, dintre copiii noștri sau din neamul
nostru, sau încă pe oricine îl va alege Dumnezeu (spre) a fi domn al țării noastre, al Moldovei,
acela nu-l va clinti dania și întărirea noastră, ci le-o va întări și împuternici, fiind-că le-am dat
și le-am întărit, pentru că ei și-au cumpărat cu bani drepti.

Iar pentru mai mare putere și întărire a acestuia tot mai sus scris, am poruncit credincio-
sului nostru pan, Tăutul logofăt, a scri și a atirna pecetea noastră la această carte a noastră.
A scris Ion la Hârlău, în anul 7007, luna noiembrie 17.

¹ Rupt în original.

² Șters în original.

³ Rupt și șters în original.

Originalul slav, scris pe pergament, se află în Biblioteca Academiei R.S. România partida Doc. cu peceti atârnată nr. 502, fiind achiziționat în 1955 (sub nr. 266). Actul are sigiliul atârnat cu șnur roșu din mătase, pecetea avind următoarea inscripție: † печать ѿ Стефанъ — — — — —¹ и млададскон. Remarcăm în inscripție o formă deosebitoare a literei т din Стефанъ care nu este identică cu aceeași literă din cuvîntul Стефанъ a inscripției sigiliului actului emis la 29 aprilie 1479, scris de Borcea și aflat în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S. România. Literile inscripției sigiliului actului din 17 noiembrie 1499 sînt lucrate în sistem bizantin și gotic, căci părțile principale ale literelor sînt mai groase ca cele secundare, iar literele п, д, к, і, ф, н, и și к au extremitățile superioare și inferioare terminate într-un mic v latin răsturnat, la fel este și partea de jos a verticalelor literelor ч și т. Diametrul întregului sigiliu este de 9,5 cm, iar cel al interiorului său cu emblemă și inscripție — 7,7 cm. Dimensiunea pergamentului pe care s-a scris actul este de 43,1 × 29,1 cm, iar întinderea textului scris în minuscule: 35,5 × 14,2 cm. Lungimea crimonului și a lui М initială este de 5,5 cm, atingînd înălțimea a 8 rînduri și jumătate din text. Pe verso pergamentului următoarea notă contemporană textului: Мън(ъ)дрѣ и брат(ъ) его Драгоу = — — Мăndrea și fratele său Drăgoiu. Urmează o notă posterioară avînd acest text: † Бѣна село на Бах(ъ)аѣа гдѣ Драгомѣр(ъ) Грѣмаш = Un sat pe Bahlui unde (este) Dragomir Grumadzu. Sînt apoi două note din secolul al XVIII-lea. 1) „Ștefan voievod din lăt 7007 noemvrie 17 pe un sat pe Bahlui unde au fost Dragomir Grumaz” și 2) „Uric pre un sat la Bahlui unde au șăzut Grumaze”. Sînt apoi cifrele 1 și 32 care arată că actul a făcut parte dintr-o colecție.

4.

1500 (7008) februarie 10, Suceava

Ștefan voievod, domn al Moldovei, întărește, prin carte, domniei sale satul Peletiucești de Jos, de pe Siret, ce i-l vînd slugile sale Iașiul Dolha și fratele acestuia Vlaicul, la prețul de 200 de galbeni tătarești. Iașiul și Vlaicul au cumpărat respectivul sat de la Coste, Nastea, Vasea și Ghinda copiii lui Andreico, nepoții lui Iliș cearșnic. Cu sfat domnesc.

† М(и)л(о)стѣю Б(о)жѣю мы Стефанъ коевода г(о)сп(о)д(а)рь землѣ Мол’-
дав’скон.

Знаменито чиним(ъ) ис’ сим(ъ) листом(ъ) нашим(ъ) въскм(ъ), кто на нем(ъ) оуэрит(ъ) или его чточи слышат(ъ), оже прѣдоша прѣд(ъ) нами и прѣд(ъ) | оуслим(ъ) нашим(ъ) Мол’давским(ъ) бояре, наши сдѣгы Ицюл(ъ) Дол’ха и брат(ъ) его Бланикоу(ъ) по своен дозрой волѣ, никым(ъ) непонсженѣ, а ни прислывани и продали свою правѣю | втнѣиш и выкѣпанѣе еднѣ село на Геретѣ, на имѣ Пелетючѣи нижниѣи цю были коупили вни тоє село вт Костѣ и вт сестраХ(ъ) КостиниХ(ъ): Настѣ и Баска и Гин(ъ)да | с(ы)л(о)же Ин’дрѣкови, оуѣсковѣ Илѣаша чашиница. Та продали тоє село г(о)с(по)д(ст)воу(ъ) мы за с’ злат(ъ) татар’скыХ(ъ). И г(о)с(по)д(ст)во мы запла<ти>¹к<ш>¹(ѣ) оуси тоѣи с’ злат(ъ) татар’скыХ(ъ), оу роуқы Ицюл(ъ) Дол’хы и братоу его Бланикоу(ъ) прѣд(ъ) нашим(ъ) бояре. Пак(ъ) вни прикилѣ коупежнѣе цю имали на тоє село т<ак(о)ж(ѣ) дали оу>¹ наши роуқы прѣд’ нашим(ъ)и(ѣ) бояре.

И потоким(ъ)ше и заплачѣише г(о)с(по)д(ст)во мы оусе, г(о)с(по)д(ст)во мы оузеХ(ъ) тоє село цю на Геретѣ, на имѣ Пелетючѣи ниж(ъ)ниѣ, да соут(ъ) г(о)с(по)д(ст)воу(ъ) мы оу...¹ вкн(ъ), и съ въскм(ъ) доходим(ъ) и дѣтем(ъ) г(о)с(по)д(ст)ва мы и оуѣчатим(ъ) | г(о)с(по)д(ст)ва мы и прѣк’нѣчатом(ъ) г(о)с(по)д(ст)ва мы, непорѣшени николи на вѣкы.

И Хотарѣ томѣ вышѣписан(ъ)номѣ селѣ, да ест(ъ) по старомѣ Хотароу вт оусиХ(ъ) сто | роу(ъ) по коудѣ из вѣка оживили.

¹ Rupt și șters în original.

- - - Liniețele reprezintă partea distrusă din inscripție.

И на то ест(х) вѣра нашего г(о)с(по)д(ст)ва вышписан(х)наго мы Сте-
фана коекоды и вѣра прѣквзлюблен'наго с(ы)на г(о)с(по)д(ст)ва мы Богдана
коекоды и вѣра нашіх(х) боярь : вѣра пана Доѹма, вѣра пана Бол'дора двор'
ника, вѣра пана Шефсла, вѣра пана Доѹма Броѹдоѹра, вѣра пана Тоадера и пана
Негринл паркалакове | Хогин(х)скын, вѣра пана Бремѹа и пана Драгоша пар'кала-
кове Немецкѹи, вѣра пана Шандра паркалака Новоград(х)ского, вѣра пана Лоѹка
Ярвсре пор'тарк | Сочак(х)ского, вѣра пана Клѣньоѹ спатарк, вѣра пана Исака
вистѹар'ника, вѣра пана Могыла чашника, вѣра пана Фроѹнтеша, стол'ника, вѣра
пана | Петрика комиса и вѣра късѣх(х) боярь(х) нашіх(х) Мол'дав'скых(х) и кѣ-
ликих(х) и малих(х).

И на бол'шоѹ крѣпост(х)¹ и потврѣженіе късѣмъ вышписан(х)номъ, ве-
лѣан | еми нашемъ вѣрномъ панъ Тѹоѹ <тоѹ>² <лов>² и логофѣтъ закѣсити
нашѹ печать к сѣмъ листѹ нашоѹ.

Тоадеръ писа оѹ Сѹчакѣ | в л(ѣ)то, ѡи м(ѣ)с(ѣ)ца ф <к>² (роѹарѹа) ѿ.

Fig. 4. — Actul lui Ștefan cel Mare din 10 februarie 1500.

TRADUCERE

† Din mila lui Dumnezeu noi Ștefan voievod, domn al țării Moldovei.

Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor : care o va vedea sau o va auzi citindu-se, că au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, slugile noastre Iașiul Dolha și fratele său Vlaicul, de bună voia lor, de nimeni nesiliți și nici asupriți și au vîndut dreapta lor ocină și cumpărătură un sat pe Siret, anume Peletiuceștii de Jos ce-l cumpăraseră ei acel sat de la Coste și de la surorile lui Coste : Nastea și Vasca și Ghinda, copiii lui Andreico, nepoții lui Ilișă ceașnic. Și au vîndut acest sat domniei noastre pentru 200 de galbeni tătarești.

Și domnia noastră plătind toți acești 200 de galbeni tătarești, în mîinile lui Iașiul Dolha și ale fratelui său Vlaicul înaintea boierilor noștri. Iar privilegiul de cumpărătură ce ei l-au avut pe acest sat de asemenea l-au dat în mîinile noastre tot în fața boierilor noștri.

Și tocmindu-se și plătind domnia noastră tot, domnia noastră am luat acest sat ce este pe Siret, anume Peletiuceștii de Jos să fie domniei mele ----² și cu tot venitul și copiilor domniei noastre și nepoților domniei noastre și strănepoților domniei noastre și întregului neam al domniei noastre, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acestui mai sus scris sat, să fie din toate părțile după hotarul vechi, pe unde din veac au folosit.

Și la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus scrisului, noi Ștefan voievod și credința preaiubitului fiu al domniei noastre Bogdan voievod și credința boierilor noștri :

¹ Scribul a omis formula de îndemn către viitorii domni de a respecta obiectul actului altfel hrисовul este autentic.

² Rupt și șters în original.

crediința panului Duma, credința panului Boldur vornic, credința planului Șteful, credința planului Duma Brudur, credința panului Toader și a panului Negrilă pircălabi ai Hotinului, credința panului Ieremia și a panului Dragoș pircălabi ai Neamțului, credința panului Șandro pircălab al Cetății Noi, credința panului Luca Arbure portar al Sucevii, credința panului Călnău spătar, credința panului Isac vistiernic, credința planului Movilă ceașnic, credința panului Fruntes stolnic, credința panului Petrică comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni și mari și mici.

Iar pentru mai mare putere și întărire a acestuia tot mai sus, am poruncit credinciosului nostru, pan Tăutul logofăt a atirna pecetea noastră la această carte a noastră.

A scris Toader la Suceava, în anul 7008 luna februarie 10.

Originalul slav, scris pe pergament gros, se află la Arhivele Statului din București făcînd parte sub nr. 1 — din pachetul I al colecției Nicolaiașa achiziționată în anul 1966 de la moștenitorii răposatului G. Nicolaiașa fost citeva decenii în șir paleograf și șef de serviciu la Biblioteca Academiei R.S. România. Actul a avut sigiliul domnesc atirnat care însă astăzi nu mai există, fiind rupt cu toată partea de jos a pergamentului. Dimensiunea pergamentului pe care s-a scris actul este de $41,2 \times 18,8$ cm., întinderea textului scris în minusculă : $38 \times 11,5$ cm. Lungimea crimonului și a lui **M** inițial este de 7,3 cm., atingînd înălțimea a 9 rînduri din text. Pe verso întli o notă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea : „Peletiuci vol(ostea) Neam-țu”, apoi una din veacul al XIX-lea : Ștefan v(oe)v(o)d din leat 7008 fev(ruarie) 10 Pele-tiuceștii de gios”.

O MĂRTURIE CU PRIVIRE LA SOARTA UNEI VECHI ARHIVE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

P. GYULAI

Cu prilejul unor recente cercetări întreprinse în Arhiva istorică a Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, atenția ne-a fost reținută de un document deosebit de interesant. Este vorba de un registru, scris în limbile latină și maghiară, cuprinzând patru pagini, întocmit în Alba-Iulia, în Arhiva Exactoratului Principatului Transilvaniei, la data de 2 octombrie 1696, conținând lista unor documente referitoare la gospodărirea centralizată a veniturilor Principatului, documente care vor fi dispărut sau zac nedepistate în diverse arhive¹.

Întocmitorii listei, rechizitori ai Capitlului din Alba-Iulia, menționează de la un bun început că documentele de ei conscrise au fost aflate în una din încăperile Exactoratului, într-o stare de conservare lamentabilă, expuse distrugerii. Cel care a dispus salvarea și inventarierea materialului documentar era Ștefan Apor, numit vistiernic² și direct interesat în cunoașterea activității anterioare a Exactoratului, oficiu însărcinat cu ținerea evidenței veniturilor fiscului.

Lista de care ne ocupăm enumeră un număr de 103 documente aflate în niște „lăzi mizerabile”, cu mențiunea că, în afara documentelor clasate numeric, în lăzile respective se aflau și numeroase alte scripte, anume bilete de retrimiterie (reportatoria), bilete de vamă (scheda), o mare mulțime de scrisori (missilia), porunci (comisio), chitanțe (quietantia), adevărinite (testimonia) și diferite dări de seamă, precum și extrasele acestora.

La ordinul lui Apor, rechizitorii au scos și au curățat documentele, clasate inițial în fascicole, aranjându-le din nou, conform datării și felului lor, după care au pecetluit lăzile.

Că operația a fost executată de persoane competente, o dovedește faptul că aceștia erau arhivari ai capitlului, deci oameni care posedau elementele de apreciere și clasare a materialului arhivistic. De altfel, același lucru îl atestă și întocmirea, la sfârșit a listei de care ne ocupăm.

Documentele enumerate în listă cuprind o perioadă de 21 ani, primul datînd din anul 1651, iar ultimul din 1672.

¹ Documentul se păstrează în Arhiva istorică a Academiei, filiala Cluj, arhiva familiei Bánffy, fondul rudenii.

² Cf. Dr. Biró Vencel, *Allorjai Gróf Apor István és kora*, Alba-Iulia, 1935, p. 27.

În listă figurează o serie de persoane (arendatori, tricesimatori, provizori), al căror nume ne poate ajuta în cercetarea problemelor economice din epoca respectivă. Dintre aceste nume amintim pe cel al lui Dumitru Logofătul (Demetrius Logofeth) ca fiind tricesimatorul la Oarda de Mureș, precum și numele lui Mihai Száva (Michael Száva), avînd funcția de provizor al domeniului fiscal din Alba-Iulia.

Nu cunoaștem soarta ulterioară a documentelor inventariate. Presupunem însă că — tocmai prin operația amintită — o parte a lor a fost salvată și eventual ele pot fi regăsite și astăzi în arhive. Sperăm că lista ce o publicăm va impulsiona aflarea lor, contribuind astfel cu noi materiale documentare la cunoașterea unor aspecte ale vieții economice din Transilvania din secolul al XVII-lea.

A N E X Ă ³

2 octombrie 1696, Alba-Iulia.

Anno 1696. Die 2. 8bris Gyula Fejérvárott a' Szentmártó házban gondviseletlenöl találattott, Exactoria hitván ládabeli Levelek Registruma.

Mellyek Groff Apor István Ur<am> eö N<agysá> ga parancsolatjából, a porból (: melyben az egerek örlése miatt voltanak :) ki tisztogattuk, revidealgattunk és rész szerént, a' mellyeket a' dolgok<na>k fejének attunk, és megh ismerhettük mirol valok és micsodak légyen<ne>k inventaltuk is és azon ladak ismét viszsza rakosgattuk, és az ladakat be pecsételven ugjan ott hadtuk.

Enyedi Cantor János Ratioji, Arenda Perceptorágáról pro Annis 1661 et 1662.

Debreczeni Harminczäd Registruma pro Anno 1657.

Szeki Kamara Uspán Ratioi, pro Anno 1656.

Debreczeni Harminczados Ratioja pro Anno 1657.

Tasnádi és Szent Királyi Harminczad jövedelmek<ine>k Registruma pro Anno 1656.

Tasnádi jöszágbeli Decima<kna>k partiale Registruma pro Anno 1656.

Viz Aknai Kamara Ispán Racti<io>ja pro Anno 1657.

Registru<m> Partiale<e> Super introitu vinor<um> decimaliu<m> Telonik<um> vulgo vocati ex oppido Tasnad, Szarvad, Balashaza pro Anno 1655 factu<m>.

1658-beli Ratioja a' belső Szolnok Var<me>gyei Arenda Perceptor<na>k.

Rationes quaedam Rationistae Kapnik-Banjaen<sis> pro Anno 1653.

Ratio cujusdem Salis Camerar<ii> pro Anno 1659.

Inventariu<m> Salis fodinar<um> Aknen<sis> et Desien<sis> pro Anno 1659.

Ratio Super bonis Egres Patakien<sis> et Varsolczien<sis>, Pauli Kovács pro Annis 1655, 1656 exhibita.

Ratio Provisor<is> Egrespatakien<sis> pro Anno 1653. 1654.

Rationes Camerae ac Salis fodinar<um> Szekien<sis> Camerarii, pro Annis 1653.1654.

Rationes Castri et Ferrifodinae Belényes pro Anno 1657.1658, 1659 et 1660.

Inventariu<m> Görgej Szent Imrehien<sis> pro Anno 1652.

Extractus Super perceptione et ad<mini>stratione proventuum Tricesimar<um> in Gjergyo et Csik pro Anno 1651.

Registru<m> introitus et exitus bonor<um> Cupri et Ferrifodinar<um> pro Anno 1659.

Item extractus Soluti<onis> Montanistar<um> Kis-Bányaien<sem> pro Anno 1660.

Rao⁴ et perceptio frugum in Gelim<is> in territorio Bányi, pro Anno 1653.

Inventariu<m> bonor<um> ad arcem Gyalu pro Anno 1653.

* * *

Perceptio Saliu<m> <?> Restan<tiarum> <?> in Fodinas Desien<sis> et Aknen<sis> pro Annis 1653 et 1654.

Item alia pro Annis 1652 et 1653.

³ Documentul este redactat bilingv, în latină și maghiară.

⁴ Se citește Ratio.

- Rao Super Proventib<us> arcis Gjalu pro Annis 1652 et 53.
 Ra<tio>nes Stephani Tholnai de Arendis Cottus⁵ de KK⁶ pro anno 1663
 Rao Steph<ani> Borsai Arendator<is> Cottus Dobocen<sis> pro Anno 1664.
 Rao Francisci Szabo Cottus Thorden<sis> Arendator<is> pro Anno 1665.
 Rao Pauli Kibedi Portus Deven<sis> Ra<a>tionistae pro Anno 1665 et 66.
 Rao Joannis Fábján Cottus Alben<sis> Arendator<is> pro Anno 1665.
 Rao Petri Alvinczi Camerarii Ronaszekien<sis> pro Anno 1671.
 Rao Mica<aelis> Vas Camerarii Thorden<sis> pro Anno 1665.
 Rao Francisci Egheresi Tricesimator<is> Körös Banja pro Anno 1664.
 Rao Super bonis Zalathnaien<sis> pro Anno 1667.
 Rao Provisor<is> Alben<sis> pro Annis 1667, 1668.
 Rao Super bonis arcis Szekelyhid, Provisore Gregorio Kömöcsei pro Annis 1664.1665.
 Rao Matthiae Sztaniszló Provisore Cserna Banjaen<sis> pro Anno 1658.
 Ra<ti>on<es> Camerarii Colosien<sis> pro Anno 1667 et 68.
 Ra<ti>on<es> Thomae Sárvári Camerarii Colosien<sis> pro Anno 1665.
 Rao Stephani Tholnai Provisor<is> Balásfalvien<sis> pro Anno 1662.
 Rao Arendator<is> Cottus Colosien<sis> pro Annis 1662, 1663.
 Rao Andreae Horváth, 30 mator<is> Verestornyien<sis> pro Annis 1661, 62.
 Rao Petri Tornja 30 mator<is> Zajkánj et Valkánj Anno 1669.
 Rao Demetrii Logofeth 30 mator<is> M<aros> Váradja Annis 1666, 67.
 Kapu számai után valo Registr<um> Belso Szolnok Vár<me>gjere pro Anno 1665.
 Rao Martini Kocsis Provisor<is> Zalathnen<sis> pro Anno 1662.
 Rao ejusde<m> Martini L<i>te<rati> Kocsis Provisor<is> Zalathna pro Anno 1663.
 Rao Stephani Fodor de Arendatoratu Cottus Hunjad et de Tricesimatoratu Szászváros pro Anno 1662.
 Rao Tricesimator<is> Maros Váradgjaien<sis> pro Anno 1662.
 Rao Arendar<um> Perceptor<is> Cottus Doboka pro Annis 1667 et 68.
 Rao Stephani Tholnai Cottus de KK Arendator<is> pro Anno 1668.
 Rao Nicolai Endes 30 mator<is> Csikien<sis> pro Anno 1662.
 Rao Georgii Csúghedi Provisor<is> Zalathnen<sis> pro Anno 1665.
 Rao Thomae Sárvári Camerarii Colosien<sis> pro Anno 1664.
 Rakti<on>es 30 mator<is> Desien<sis>, Hidalmas, et Retteghien<sis> yoannis Bácsi pro Anno 1658.
 Rao Martini Hajdu Camerarii Thorden<sis> pro Anno 1662.
 Rao Georgii Liptsei ra<ti>one portus M<aros> Váradja pro Anno 1662.
 Rao alodiaturae plumatae Provisor<is> Szamos Ujvár, Michaelis Gombos pro Anno 1665.1666.
 Rao Stephani Berzete 30 mator<is> Szászvárosien<sis> pro Anno 1666.
 Rao 30-mae Devaien<sis>, pro Anno 1667.
 Rao Petri L<i>te<rati> Vizaknai 30-mator<is> Verestornyien<sis> pro Annis 1659, 1660.
 Rao Demetrii Logofet 30 mator<is> M<aros> Váradja pro Anno 1666.
 * * *
 Rao Francisci Illjes Ferri fodinae Csikien<sis> Rationistae pro Anno 1662.
 Rao Stephani Berzeti⁷ 30-mator<is> Szászvárosien<sis> pro Anno 1669.
 Rao Petri Tornja 30 mator<is> Zajkanien<sis> pro Anno 1669.
 Rao 30 simae Deva, Joanne Udvarhelyi 30 mator<is> pro Anno 1664.
 Rao Petri Alvinczi Super Camer<a>r<um> Szigethien<sis> et Rona pro Annis 1671 et 1672.
 Rao Stephanis Fodor junioris Perceptoris Cottu Hunjadien<sis> Arendar<um>, pron Anno 1661.
 Rakti<on>es Perceptoris Arendar<um> Cottus Colosien<sis> pro Annis 1661, 1662.
 Rao Michaelis Szigheti Camerarii Thorden<sis> pro Anno 1660.
 Rao Martini Phülpösi Cottus Colos Arendar<um> Perceptoris Anno 1660.
 Rao Michaelis Eötvös 30 mator<is> Belenyess Pro Anno 1659.
 Inventariu<m> honor<um> Soofalvien<is> pro Anno 1662.
 Rao 30 mae Verestornyien<sis> pro Anno 1659.
 Rao Samuelis Vizkeleti Camerarii Szekien<sis> 1667.
 Rao Steph<ani> Zaláni Camerarii Vizakna. Pro Anno 1660.

⁵ Se citește Comitatus.

⁶ Se citește Kisküküllő.

⁷ Probabil Berzeta.

Rao Martni L<ite>rati Szász Phülpösi Perceptor<is> Arendar<um> Cottus Colos, pro Anno 1668.
 Rao Stephani Borsai Perceptor<is> cottus Dobocen<sis> Arendar<um> pro Anno 1665.
 Rao Francisci Szabo Perceptor<is> Arendar<um> Cottus Thorden<sis>, pro Anno 1663.
 Rao Stephani Szabo de Belenjes 30 mator<is> Körös Bánjaen<sis> pro Anno 1662.
 Rao Joannis Alvinczi Cottus Szol<nok> <in><e>rioris Arend<arum> Percep<toris> 1668.
 Rao Andraeae Ersek Ujvari Portus Deva Rationistae Anno 1666.
 Rao Steph<ani> Gerlestei <?> Percep<toris> Arend<arum> Cottus de KK pro Anno 1665.
 Rao G<ene>ralis Provisoris Alvinos Joan<nis> Nagy pro Anno 1666.
 Rao Michaelis Vas Camerarii Thorden<sis> pro Anno 1664.
 Rao Joannis Ghillyen Percep<toris> Arend<arum> Cottus Alben<sis> pro Anno 1668⁸.
 Rao Steph<ani> Becsi, Percep<toris> Arend<arum> Cottus Alben<sis> pro Annis 1661, 1662.
 Rao Francisci Papolezi Kis Camerarii Vizaken<sis> pro Anno 1667.
 Rao Stephani Ujvárosi 30 mator<is> Colosmonostren<sis>, pro 1668.
 Rao Stephani Nagy Tordai 30-mator<is> Deven<sis> pro Anno 1657,
 Rao Jacobi Török 30 mae Törösvárien<sis> Ad<mini>s<tra>tore pro Anno 1663, 1664.
 Rao Stephani Tholnai Perc<aptoris> Arend<arum> Cottus de KK pro Annis 1660, 61, 62.
 Rao Michaelis Száva Provisor<is> Alben<sis> pro portico< >⁹ anni 1663.
 Rao Petri Köblös 30 mator<is> Colosmonostren<sis>.
 Rao Petri Tornja, 30 mator<is> Zajkán<ensis>, pro Annis 1666, 67, 68.
 Rao Georgii Csúghedi Provisor<is> Zalatna, pro Anno 1664.
 Rao Bonor<um> Camerae Colosien<sis> pro Annis 1663, 1664.
 Racti<on>ces> Super ejusde<m> Camerae Colos pro Annis 1666, 1667.
 Rao Joannis Koncz, Racti<on>istae Camerae Soffalva pro Annis 1661, 1662.
 Rao Andraeae Hegesi Provisor<is> Görgenj pro Anno 1661.
 Ezekén kívül is vannak benne több examinata Ratiok és azokhoz való Commissiok, Quietantiak, Testimonialisok Registrumok extractusok Reportatoriak, Schedak és holmi missilisek feles számmal, de confuse mert a' mint az exactorok Fasciculásokban kötözték, kötejek vagy elrohadt és elszakadt vagy az egerek el régtak és ide s tová hanjodtak és az hanjasban Confundalttának : sokat az egerek egészen sok <na>k nagy részét, sok<na>k eleit, sok<na>k utollyát oszve rágták meg örlötték : melyeket mi is az ládakból ki forgatván, az egerek örlése között a' melyek feléb<en> harmadáb<an> meg maradtak ki szede gettük, porából ki tisztogattuk és ujjolagh be rakosgatván, be peesételtük. Datu<m> Anno die loco<ue> Supra not<a>t<is>.

Requisitores Cap<itu>li Alben<sis>

Georgius Csicsoi m.p.

Adis<aus> Illj m.p.

<De o altă mină contemporană>: Fejérvári Kultsár Házban találtatott levelek Regestruma Anno 1696.

TRADUCERE

1696 octombrie 2. Registrul documentelor găsite la Alba-Iulia în casa Exactoratului, nelngrijite, aflate în lăzi deteriorate. Care, din porunca excelenței sale domnului conte Ștefan Apor au fost scoase din praf (unde zăceau roase de șoareci), curățite, revizuite și împărțite pe materii, și am cunoscut despre ce tratează și ce cuprind, le-am inventariat și le-am reasezat în acele lăzi, pe care, sigillindu-le, le-am lăsat în aceiași loc.

Socotelile lui Ioan Enyedi Cantor, despre perceperea arenzii pentru anii 1661 și 1662.

Registrul tricesimei de la Debrețin pentru anul 1657.

Socotelile comitelui cămării din Sic, pentru anul 1657.

Socotelile tricesimatorului din Debrețin pentru anul 1657.

Registrul veniturilor tricesimei din Tășnad și Sincraiu pentru anul 1656.

Registrul parțial al dijmelor din posesiunea Tășnad pentru anul 1656.

Socotelile comitelui cămării din Ocna Sibiului pentru anul 1657.

Registru parțial despre intrarea dijmelor de pe vinuri denumite popular telonium * din târgul Tășnad, Sărăuad, Blaja întocmit pentru anul 1655.

⁸ Urmează cuvîntul es șters cu cerneală.

⁹ Este portul orașului Alba-Iulia la Mureș, zis Marasportus, Partaș. — „Particum” sînt taxele portuare „portic”

* *Telonium* înseamnă „vamă”

- Socoteli din anul 1658 ale percepătorului arenzilor din comitatul Solnocului interior. Socotelile unui oarecare socotitor din Capnic pentru anul 1653.
Socotelile unui cămăraș de sare pentru anul 1659.
Inventarul salinelor de la Ocna și Dej pentru anul 1659.
Socotelile privitoare la bunurile din Aghireș și Virșolț ale lui Paul Kovács, întocmite **pentru anii 1655, 1656.**
Socotelile provizorului din Aghireș, pentru anii 1653, 1654.
Socotelile cămărașului cămării și salinelor din Sic, pentru anii 1653, 1654.
Socotelile cetății și minei de fier Beiuș pentru anii 1657, 1658, 1659 și 1660.
Inventarul <posesiunii> Gurghiu pentru anul 1652.
Extras despre perceperea și administrarea veniturilor tricesimei în Gheorghieni și Ciuc **pentru anul 1651.**
Registrul de intrări și ieșiri de bunuri din minele de cupru și de fier pentru anul 1659.
Extras privitor la plata minerilor de la Băița pentru anul 1660.
Socotelile și perceperea produselor <agricole> în cuprinsul posesiunii Băița **pentru anul 1653.**
Inventarul bunurilor aparținând cetății Gilău pentru anul 1653.
- * * *
- Perceperea restanțelor de sare în salinele de la Dej și Ocna pentru anii 1653 și 1654.
De asemenea altele pentru anii 1652 și 1653.
Socoteli asupra veniturilor cetății Gilăului pentru anii 1652 și 53.
Socotelile lui Ștefan Tholnai despre arenzile comitatului Tirnava Mică pentru anul 1663.
Socotelile lui Ștefan Borsai arendator al comitatului Dobica pentru anul 1664.
Socotelile lui Francisc Szabo arendatorul comitatului Turda pentru anul 1665.
Socotelile lui Paul Kibedi socotitor al portului Deva pentru anul 1665 și 66.
Socotelile lui Ioan Fábjan arendatorul comitatului Alba pentru anul 1665.
Socotelile lui Petru Alvinczi cămăraș de Rona pentru anul 1671.
Socotelile lui Mihail Vas cămăraș de Turda pentru anul 1665.
Socotelile lui Francisc Egghesi tricesimator la Baia-de-Criș pentru anul 1664.
Socoteli privitoare la bunurile din Zlatna, pentru anul 1667.
Socotelile provizorului de Alba pentru anii 1667, 1668.
Socotelile privitoare la bunurile cetății Săcuieni, provizor fiind Grigore Kőmőcsei **pentru anii 1664, 1665.**
Socotelile lui Matei Sztanislo provizor al minei Cerna pentru anul 1658.
Socotelile cămărașului de Cojocna pentru anul 1667 și 68.
Socotelile lui Toma Sárvári cămăraș de Cojocna pentru anul 1665.
Socotelile lui Ștefan Tholnai provizor de Blaj pentru anul 1662.
Socotelile arendatorului comitatului Cojocna pentru anii 1662, 1663.
Socotelile lui Andrei Horváth, tricesimator la Turnu Roșu, pentru anii 1661, 62
Socotelile lui Petru Tornja tricesimator la Zăicani și Vulcan, anul 1669.
Socotelile lui Dumitru Logofeth tricesimator la Oarda de Mureș pentru anii 1666, 67.
Registrul întocmit după numărul porților în comitatul Solnocului interior pentru anul 1665.
Socotelile lui Martin Kocsis provizor de Zlatna pentru anul 1662.
Socotelile aceluiași Martin Literatus Kocsis provizor de Zlatna pentru anul 1663.
Socotelile lui Ștefan Fodor din timpul funcției de arendator al comitatului Hunedoarei și tricesimator la Orăștie pentru anul 1662.
Socotelile tricesimatorului la Oarda de Mureș pentru anul 1662.
Socotelile arenzilor percepătorului comitatului Dobica pentru anii 1667 și 68.
Socotelile lui Ștefan Tholnai arendator al comitatului Tirnava Mică pentru anul 1668.
Socotelile lui Nicolae Endes tricesimator de Ciuc pentru anul 1662.
Socotelile lui Gheorghe Csűghedi provizor de Zlatna pentru anul 1665.
Socotelile lui Toma Sárvári cămăraș de Cojocna pentru anul 1664.
Socotelile tricesimatorului de Dej, Hida și Reteag, Ioan Băcsi pentru anul 1658.
Socotelile lui Martin Hajdu cămăraș de Turda pentru anul 1662.
Socotelile lui Gheorghe Liptsei despre contabilitatea portului Oarda de Mureș **pentru anul 1662.**
Socotelile despre dările în natură transpuse în bani date de provizorul Gherlei Mihail Gomboș pentru anul 1665, 1666.
Socotelile lui Ștefan Berzete tricesimator de Orăștie pentru anul 1666.
Socotelile tricesimei din Deva, pentru anul 1667.
Socotelile lui Petru Literatus Vizaknai tricesimator de Turnu Roșu pentru anii 1659, 1660.

Socotelile lui Dumitru Logofăt tricesimator la Oarda de Mureș pentru anul 1666.

* * *

Socotelile lui Francisc Illjes socotitorul minei de fier din Ciuc pentru anul 1662.

Socotelile lui Ștefan Berzeti tricesimator de Orăștie pentru anul 1669.

Socotelile lui Petru Tornja tricesimator de Zăicani pentru anul 1669.

Socotelile tricesimei din Deva, ale tricesimatorului Ioan Udvarhelyi pentru anul 1664.

Socotelile lui Petru Alvinczi privitor la cămările din Sighet și Rona pentru anii 1671 și 1672.

Socotelile lui Ștefan Fodor junior percepător al arenzilor din comitatul Hunedoara, pentru anul 1661.

Socotelile percepătorului arenzilor din comitatul Cojocna pentru anii 1661, 1662.

Socotelile lui Mihail Szigheti cămăraș de Turda pentru anul 1660.

Socotelile lui Martin Phülpösi al arenzilor din comitatul Cojocna, anul 1660.

Socotelile lui Paul Ecsedi tricesimator la Deva pentru anul 1668.

Socotelile lui Mihail Eötvös tricesimator la Beiuș pentru anul 1659.

Inventar al bunurilor din Sărățeni în anul 1662.

Socotelile tricesimei din Turnu Roșu pentru anul 1659.

Socotelile lui Samuel Vizkeleti cămăraș de Sic, 1667.

Socotelile lui Ștefan Zaláni cămăraș la Ocna Sibiului pentru anul 1660.

Socotelile lui Martin Literatus Szász Phülpösi percepător al arenzilor în comitatul Cojocna pentru anul 1668.

Socotelile lui Ștefan Borsai percepător al arenzilor în comitatul Dobiciei pentru anul 1665.

Socotelile lui Francisc Szabo percepător al arenzilor în comitatul Turda, pentru anul 1663.

Socotelile lui Ștefan Szabo de Beiuș tricesimator la Baia-de-Criș pentru anul 1662.

Socotelile lui Ioan Alvinczi percepător al arenzilor în comitatul Solnocului interior, 1668.

Socotelile lui Andrei Ersekujvári socotitor la portul Devei anul 1666.

Socotelile lui Ștefan Gerlestei <?> percepător al arenzilor în comitatul Tirnava Mică pentru anul 1665.

Socotelile provizorului șef din Vințul de Jos Ioan Nagy pentru anul 1666.

Socotelile lui Mihail Vas cămăraș de Turda pentru anul 1664.

Socotelile lui Ioan Ghillyen percepător al arenzilor în comitatul Alba pentru anul 1668.

Socotelile lui Ștefan Becsi, percepător al arenzilor în comitatul Alba pentru anii 1661, 1662.

Socotelile lui Francisc Papolezi Kis cămăraș la Ocna Sibiului pentru anul 1667.

Socotelile lui Ștefan Ujvárosi tricesimator la Cluj-Mănăstur, pentru anul 1668.

Socotelile Comunității Națiunii Săsești pentru anul 1662.

Socotelile lui Ștefan Nagy Tordai tricesimator la Deva pentru anul 1657.

Socotelile lui Iacob Török administrator al tricesimei de la Bran pentru anii 1663, 1664.

Socotelile lui Ștefan Tholnai percepător al arenzilor în comitatul Tirnava Mică pentru anii 1660, 61, 62.

Socotelile lui Mihail Száva provizor de Alba pentru portie în anul 1663.

Socotelile lui Petru Köblös tricesimator la Cluj-Mănăstur.

Socotelile lui Petru Tornja, tricesimator la Zăicani, pentru anii 1666, 67, 68.

Socotelile lui Gheorghe Csüghedi provizor la Zlatna, pentru anul 1664.

Lista bunurilor cămării din Cojocna pentru anii 1663, 1664.

Socotelile privitoare la bunurile aceleiași cămări a Cojocnei pentru anii 1666, 1667.

Socotelile lui Ioan Koncz, socotitor al cămării Sărățeni pentru anii 1661, 1662.

Socotelile lui Andrei Hegesi provizor la Gurghiu pentru anul 1661.

* * *

În afară de acestea mai sînt în ele <în lăzi> mai multe dări de seamă examinate și, alăturate acestora, porunci, chitanțe, adevărîțe, registre, extrase, bilete de retrimite, bilete de vamă și oarecare scrisori, din belșug, dar confuze, pentru că după ce exactorii le-au legat în fascicule, legătura fie că a putrezit și s-a rupt, fie că a fost roasă de șoareci și <documentele> s-au împrăștiat care încotro, fiind amestecate în cursul împrăștierii; multe au fost roase de șoareci în cea mai mare parte, la altele începutul sau sfîrșitul; pe care vîrsîndu-le afară din lăzi, noi le-am scos, dintre cele roase de șoareci pe acelea păstrate pe jumătate sau o treime le-am curățat de praf și, reasezîndu-le la loc, le-am sigilat.

Dat în anul, ziua și locul menționate mai sus.

Requisitori ai Capitlului din Alba-Iulia

Gheorghe Csicsoi m.p.

Ladislau Illjes m.p.

<De o altă mină contemporană>: Registrul documentelor găsite în Casa Administrației din Alba-Iulia, Anul 1696.

PAGINI INEDITE DESPRE BUCUREȘTI ANULUI 1833

Între numeroasele materiale documentare de un real interes pentru studiul vieții social-economice, politice și culturale românești din prima jumătate a veacului trecut, semnalate cu prilejul cercetărilor întreprinse de către o delegație de arhiviști din țara noastră la Arhiva centrală de stat istorico-militară din Moscova (Ț.G.V.I.A.)¹, o lucrare se impune atenției în chip deosebit. Este vorba, propriu zis, despre un grup de 4 voluminoase condici statistice, totalizând peste 1700 de pagini², întocmite de Detașamentul geodezie al armatelor rusești staționate în Principatele Române în anii 1828 — 1834. Vastul material acumulat în cuprinsul condicilor are o valoare indiscutabilă. Iată un singur amănunt, concludent de altfel. Datele furnizate de isprăvnicii, verificate de comisii de specialitate, au fost confruntate și întregite cu informațiile incluse în statisticile și cataografiile vremii.

Dar așa cum anunțăm în titlu, nu ne stă în intenție să ne ocupăm de condicile statistice definitivite în 1833 de Detașamentul geodezie al armatelor rusești. O facem numai în măsura în care ele conțin referiri la capitala noastră. Și conțin. Pe parcursul descrierii statistice a Valahiei un capitol special este consacrat orașelor, ȋrgurilor, și satelor din tot principatul.

În această ordine de idei, descrierii orașului București, i se rezervă, firește, un loc distinct. Ca o remarcă de ordin general putem aminti că, în ceea ce privește modalitatea de realizare a acestei descrieri — faptul este evident — accentul a căzut pe observația directă ceea ce a înlesnit relevarea unor aspecte pe cât de variate pe atât de interesante din viața cotidiană a Bucureștilor de după 1830. Nu-i mai puțin adevărat că informația culeasă direct din teren este completată și cu alte surse, unele suficient de autorizate, dacă ne gândim la lucrarea fostului consul englez în principate, Wilkinson³, un bun cunoscător al stărilor de lucruri de atunci din această zonă a continentului european.

Cadrul și epoca sînt, pentru cercetător, tentante într-adevăr. De aceea ne-am și hotărît să publicăm paginile referitoare la capitala noastră din lucrarea statistică amintită. Închipuiți-vă un București, în care memoria mișcării revoluționare din timpul lui Tudor Vladimirescu este proaspătă încă, un București la prima privire orientalizat de dominația turcească,

¹ Vezi Gh. Ungureanu, *Documente privitoare la istoria României păstrate în Arhivel Statului din Moscova și Leningrad*, în „Revista Arhivelor”, V (1962), nr. 1, p. 33.

² *Ibidem*, p. 37.

³ W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, 1824, p. 78—83.

dar în plin proces de modernizare și în care spiritul românesc departe de a se fi îngenunchiat se manifestă cu putere pe cele mai diverse planuri.

Descrierea este cuprinzătoare — nu lipsesc nici referințe la istoria orașului, dar într-atît de inadvertente (autorii nu au fost prea documentați în această privință) încît am renunțat la ele, nici informațiile privind așezarea geografică, nici cele privind structura socială, dezvoltarea economică, administrativă, modul de viață a locuitorilor, nivelul de trai, obiceiurile, preferințele bucureștenilor de atunci, într-un domeniu sau altul, învățămîntul, cultura, arta și așa mai departe.

Dar să nu intrăm în amănunte, cînd „Descrierea orașului București” la 1833 ne stă la dispoziție.

DESCRIEREA ORAȘULUI BUCUREȘTI *

Așezarea. Orașul București este așezat pe riul Dîmbovița, care curge aici printr-o vale lată de aproape o verstă. Malul stîng, care este mai apropiat de riu, este ușor înclinat, cel drept însă este mult mai abrupt și mai înalt, se continuă printr-o ripă paralelă cursului apei la depărtare de o verstă de la aceasta. Două părți din oraș sînt așezate pe malul stîng al Dîmboviței, iar restul în valea riului, pe malul drept al acestuia. Bucureștiul are aproape 5 verste în lungime și tot atîta în lățime, se prezintă aproape sub forma unui cerc și ocupă o suprafață de peste 20 de verste pătrate.

Împrejurimile lui nu oferă privirii nici un fel de variație; poziția este cu desăvîrșire netedă; din trei părți orașul este înconjurat de vii. Spre nord, la trei verste depărtare, curge, paralel cu riul Dîmbovița, un alt riuleț numit *Herăstrău* sau *Colentina*, pe care se află o mulțime de sate și cîteva vile, dintre care merită atenție *Colentina* și *Herăstrăul*, unde locuitorii din oraș pleacă în mod obișnuit la plimbare¹.

Clădirile. Orașul București numără 10 974 de case. El este împărțit în 5 sectoare, care poartă numele de Galben, Verde, Roșu, Albastru și Negru.

Sectorul Roșu ocupă centrul orașului; aici se găsește ulița numită *Leipzigului* sau *Lipsicanii*. Pe această uliță sînt construite șirurile celor mai bune prăvălii, în care fac comerț, în majoritate, străini, apoi urmează șirul principal pentru pește și fructe, ulița nemțească (locuită în cea mai mare parte de meșteșugari) și stația de birje. În general, centrul orașului este format aproape în întregime din construcții de piatră la fel cu cea mai mare parte din casele aflate pe ulițele principale, dar celelalte, de prin mahalale, sînt de lemn, așezate în grădini mari și înconjurare cu garduri înalte.

Cele mai bune clădiri din oraș sînt casele lui Manu, Brîncoveanu, ale fostului voievod Ghica, ale baronului Meitani, ale vistierului Villara, ale vornicului Filip și altele cîteva. Clădirile acestea se deosebesc de celelalte prin arhitectura lor destul de reușită; celelalte case însă construite în cea mai mare parte în stil asiatic, sînt foarte neîngrijite și prost aparate împotriva frigului; cea mai mare parte din ele sînt făcute pe pivnite și subsoluri mari; împărțirea camerelor în interiorul lor constă de obicei dintr-o tindă mare și neîncălzită, care ocupă jumătate de casă, și din cîteva camere mici, de o parte și de alta a tindei, care au o mulțime de gemulețe și de uși.

Hanurile. Printre alte clădiri de aici ce merită atenție sînt așa numitele hanuri, care în București sînt foarte multe. Ele constau dintr-o casă mare în patru colțuri cu curte în mijloc și cu gemulețe dînd, în cea mai mare parte, în interiorul curții, astfel că de afară se vede numai un perete înalt; pentru ieșirea trăsurilor sînt făcute o poartă sau două, puternic ferecate în fier. Probabil că boierii din vremeurile de mai înainte își construiau astfel locuințele pentru ca în caz de atac neașteptat să se poată apăra un timp oarecare în ele. Uneori în mijlocul

* Traducerea documentului a fost făcută de IULIA GHEORGHIAN și GABRIELA MINCULESCU (nota red.).

¹ Astfel de vile cu grădini minunante și locuri de plimbare publice erau, în împrejurimile Bucureștiului, foarte multe, dar toate au fost distruse de turci în timpul ultimei revoluții grecești; cele mai cunoscute dintre acestea erau vilele prințului Alexandru Moruzi și a lui Goleacu, alături de Herăstrău; mai încolo — pădurea numită Băneasa, care aparține familiei Văcărescu; de cealaltă parte Belvedere, care a fost mai înainte vreme o vilă minunată, cu grădină mare și cu finții arteziene, iar acum este cu desăvîrșire ruinată și lăsată pe seama cazărmilor de cavalerie ale Străzii pămîntene a Valahiei.

curții se află o biserică și întotdeauna o fîntînă. În partea de jos se află prăvălii și magazine, iar sus sînt instalate multe familii.

Aproape toate hanurile cu biserici au fost în ultimul timp transformate în mănăstiri * și se folosesc de veniturile lor însemnate, care ajung uneori pînă la 40 000 de lei.

Aici se găsesc 8 mănăstiri de acestea cu hanuri mari, și anume: mănăstirea Sf. Gheorghe, Stavropoleos, Greci, Șerban-Vodă, Scutari, Spiridon, Sf. Ioan și Colțea; aceasta din urmă a fost construită de suedezi care au rămas aici după fuga în patrie a lui Carol al XII-lea², acum ea a fost transformată în spital orașenesec.

Hanuri fără biserici sînt 10 mari și 28 mici; ele servesc pentru găzduirea călătorilor sau sînt închiriate familiilor sărace; toate au nume și aparțin în mod obișnuit unor proprietari particulari. Cea mai mare parte din aceste clădiri au fost folosite în timpul ultimului război pentru spitale și, prin aranjamentul lor, ele sînt foarte potrivite pentru acest scop.

Mănăstirile. În oraș se numără 8 mănăstiri de clasa întâi, aparținînd principatului, tot atâtea mănăstiri mari cu hanuri, care au fost menționate deja, și 10 de clasa a doua.

Printre acestea datorită poziției sale minunate se deosebește Mitropolia. Ea este așezată pe o înălțime de unde se desăfoară tot orașul; aici se vede o cruce de piatră înălțată de d-l conte Miloradovici în amintirea ofițerilor din corpul său de armată care și-au dat viața pentru patrie în campania de atunci³.

Mănăstirea Radu-Vodă, cunoscută aici prin vechimea ei, a fost construită în anul 1456 (sic) de Radu voievod al III-lea⁴. Ea este așezată izolat pe un muncel înalt și este remarcabilă prin arhitectura sa gotică. Celelalte mănăstiri sînt construite aproape toate într-un singur stil, sînt înconjurare cu un zid înalt de piatră sau cu clădiri în care locuiesc călugării și nu merită o atenție deosebită.

Bisericele. Aici se găsesc 72 biserici de piatră și 23 din lemn, care sînt în cea mai mare parte, risipite prin mahalalele orașului și construite în locuri atît de strîmte, încît arhitectura lor, de altfel destul de uniformă, nu face nici o impresie. Aproape toate sînt formate din două și trei turle în opt colțuri, cu cupole de aramă, împodobite în interior și uneori și pe dinafară, cu o pictură nerezită. Curtea bisericilor, împrejmuită cu gard, este acoperită de pietre de mormînt și cruci; potrivit obiceiului de aici, morții sînt îngropați pe lingă biserici, iar uneori, pentru o sumă mare, înăuntrul acestora. Acest obicei vătămător, și care într-un oraș foarte populat contribuie atît de mult la infectarea aerului, este desființat prin noul Regulament, dar (faptul) nu este încă adus la îndeplinire.

Denumirea tuturor bisericilor și mănăstirilor aflate în București este notată în lista alăturată. Veniturile lor, mijloacele de întreținere ale preoților, împărțirea pe eparhii și episcopii este cuprinsă într-un articol special.

În afară de aceste lăcașuri de rit ortodox, se mai găsesc două biserici catolice, una luterană, o biserică calvină, una singură evreiască. Una din bisericile catolice se află la 5 verste de București, în satul Cioplea; aici locuiește episcopul catolic.

Edificiile de stat. Afară de cele 8 mănăstiri principale aparținînd principatului, despre care s-a mai vorbit, în București se mai găsesc doar patru edificii de stat și anume:

1) Fostul palat al domnului Ipsilanti, veche reședință a domnitorilor; această construcție, care potrivit celor povestite de locuitori fusese ridicată cu tot luxul posibil, a ars în anul 1820, iar ruinele care au dăinuit poartă numele de palatul ars — Curtea Arsă; acum a rămas doar mănăstirea Mihai-Vodă, cu clădirile ce țin de mănăstire, care este atît de mare, încît ultimul domn, Grigore Ghica, s-a așezat aici pentru cîva timp cu întreaga sa curte. O dată cu venirea rușilor, aici s-a înființat un spital, în care în prezent încep pînă la 200 de bolnavi.

2) Sfatul orașenesec; în acest scop a fost cumpărată în anul 1831 o casă cu loc mult, pe care s-a înființat un rînd de măcelării, o piață pentru zarzavaturi și alte alimente.

3) Hanu-Beilie a fost construit de ultimul domn Ghica pentru toți turcii aflați atunci în București și pentru curierii care veneau de la Constantinopol; acum el servește de cazarmă unui batalion din Straja pămînteană.

4) Închisoarea (pușcăria), o clădire foarte strîmtă, constă numai din cinci camere, în care sînt închiși uneori pînă la 150 de arestați. Una din ele este separată pentru bolnavi. În mijlocul curții se află biserica, care are un preot. Afară de aceasta, aici există o clădire sepa-

* Informație inexactă deoarece nu hanurile s-au transformat în mănăstiri ci mănăstirile și-au făcut hanuri de exploatare (nota red.).

² Engel, *Geschichte des hungarischen Reiches und seinen Nebentändern*.

³ Acum, din ordinul președintelui Divanurilor, general-adjutantul Kiselev, aici se mai instalează un ceas solar, se proiectează ca o parte a acestei înălțimi să fie sădită cu arbori și din locul acesta încintător să se facă un bulevard pentru plimbarea locuitorilor orașului.

⁴ Dionisie (probabil D. Fotino, *Istoria vechii Daciei*, Viena, 1818 — nota red.).

rată în care este instalată cancelaria și aproximativ 20 de soldați care fac de pază. Clădirea fiind în centrul orașului, în apropierea riului Dîmbovița, este foarte nesănătoasă prin însăși poziția ei, prezintă multe inconveniente pentru ținerea în condiții bune a arestaților și nu corespunde de loc scopului său, fapt pentru care ocîrmuirea și proiectează să se construiască o altă închisoare în afara orașului și cu mult mai mare decît aceasta.

De pe vremea cînd a fost distrus palatul Ipsilanti, instituțiile judiciare, poliția și în general toate ramurile ocîrmuirii de stat sînt instalate în case particulare, care sînt închiriate în acest scop.

Spitalele. În ultimul timp, bolnavii din armata rusă erau internați la mănăstirea Sf. Sava, la Hanul Beilicului și mănăstirea Mihai-Vodă, dar în timpul războiului, din cauza numărului mare de bolnavi, au fost ocupate pentru spitale aproape toate hanurile din oraș, care, după cum s-a mai spus, datorită aranjamentului lor sînt foarte potrivite în acest scop. Pentru înlesnirea orașului, în anul 1829 s-a construit în satul Mărcuța un spital cu 12 saloane mari în care pot încăpea pînă la 600 de bolnavi; înainte vreme, această construcție a servit de cazarmă pentru o companie din Brigada a 17-a de artilerie, iar acum în ea este cazat un escadron din Straja pămînteană a Valahiei.

Orașul București poate, la caz de nevoie, să cuprindă pînă la 20 000 de bolnavi.

Depozite. Clădiri deosebite, bune pentru magazine nu se găsesc aici, afară de vila Belu, unde și în prezent se păstrează proviant; dar în timpul războiului, cea mai mare parte a mănăstirilor de aici și a celor din apropierea orașului au servit de magazine. Clădirile acestea au de obicei aici foarte multe acareturi care la caz de nevoie pot fi folosite cu ușurință pentru acest scop.

Străzile. Bucureștiul are patru străzi principale pavate cu piatră care, încrucișându-se în centrul orașului, servesc — potrivit direcției pe care o au — de ieșiri principale spre diversele locuri din principat, prin urmare: spre orașul Tîrgoviște, Pitești și Ploiești se pleacă pe strada Podul Mogoșoala; strada Podul Tîrgului — de — Afară servește pentru plecarea spre orașul Brăila și Iași; Podul Beilicului, spre Silistra și Giurgiu, iar Podul Calicilor, spre Craiova, Turnu și altele.

Afară de aceste patru căi principale, mai există încă șase mai puțin însemnate, care servesc pentru comunicația cu satele cele mai apropiate; toate au bariere și se găsesc în intervalul dintre căile principale. Străzile pietruite, chiar dacă sînt mai bune decît celelalte, sînt totuși înguste, strîmbe și foarte prost pavate, iar celelalte care servesc de legătură între ele nu au nici o denumire, au pavaj de lemn care, fiind expus să se strice repede, este totdeauna în stare foarte proastă. Mahalalele sînt lipsite și de acest avantaj neînsemnat, din care cauză în timpul ploioș din cursul anului mersul cu trăsura prin locurile acestea este aproape cu neputință.

În general, orice fel de comunicație este, în București, foarte anevoioasă. Năvala caleștilor și a mijloacelor de transport de tot felul este atît de mare, încît călătorii se văd nevoiți să aștepte uneori foarte mult ca să se descurce trăsurile intrate unele în altele pe străzile înguste: vara praful este de nesuportat, toamna noroiul de netrecut și cel care merge pe jos prin iureșul acesta este expus, săracul, primejdiei să fie strivit.

Afară de aceasta, vînzarea diferitelor produse, ca de exemplu păcura, varza, peștelesărat și altele de acest fel, infectează aerul, mai ales în timpul arșiilor, fapt la care contribuie îndestul și cizmarii, fierarii, tinichigii și alții ca ei care lucrează pe străzi.

Dacă mai adăugăm la aceasta și faptul că toate murdăriile sînt aruncate pe străzi, ne putem închipui cu ușurință în ce stare se găsesc ele. Amestecul de eleganță și murdărie uluiește privirile: adeseori poți întîlni aici o fierărie întunecată și un atelier mizerabil alături de o prăvălie minunată de galanterie; o colibă sărăcăcioasă pe jumătate dărîmată alături de o casă splendidă.

Ocîrmuirea a acordat pînă acum foarte puțină atenție întreținerii orașului în starea cuvenită de ordine și curățenie; fiecare proprietar a fost însărcinat să supravegheze cu grijă ca strada din fața casei sale să fie în stare bună, dar lucrul acesta se aducea la îndeplinire cu multă încetineală sau mai bine zis nu se îndeplinea de loc. Acum însă, prin înființarea noului Regulament, au fost stabilite pentru oraș diferite venituri care depășesc suma de 300 000 de lei pe an⁵. O parte din ele se folosesc pentru întreținerea funcționarilor sfatului orășenesc și ai poliției,

⁵ Veniturile orașului sînt următoarele: Otcupul pentru vama vinului, care aduce pînă la 165 000 de lei pe an. Al doilea venit constă din darea plătită de negustori și aduce pînă la 35 000 de lei. În sfîrșit, al treilea venit provine de la proprietarii particulari ai caselor, care plătesc o sumă oarecare de bani în raport cu suprafața ocupată la stradă de fațada clădirii. Această dare nu a intrat în vigoare, dar se presupune că va aduce pînă la 150 000 de lei, în total 340 005. De suma aceasta dispune sfatul orășenesc.

iar restul pentru infrumusețarea orașului. Se proiectează secarea bălților de prin mahalale, curățirea canalului riului Dimbovița, înființarea pompelor de incendiu, pavarea cu piatră a tuturor străzilor principale din oraș și construirea de șosele prin mahalale, repararea cismelor, organizarea citorva locuri de plimbare publice și altele. În prezent se și aduce la îndeplinire cea mai mare parte din lucrările proiectate. Străzile principale sînt luminate și în ultimii doi ani a fost pavat cu piatră centrul orașului și citeva străzi care îl traversează. Trebuie să presupunem că doar cu multă grijă și stăruință din partea ocîrmuirii vor fi stirpite cu vremea toate neorînduile care s-au strecurat aici și vor fi înlăturate toate inconvenientele pe care le prezintă însăși poziția joasă a orașului.

Piețele. Înainte vreme se găsea un singur loc, în centrul orașului, unde se adunau locuitorii care soseau cu produsele lor de prin sate, ceea ce în afară de înghesuiala neobișnuită mai prezenta și inconvenientul distanței mari pentru cei care locuiau prin părțile îndepărtate ale orașului; acum, s-au înființat prăvălii de mărunțișuri, măcelării și piețe de alimente. Afară de piața aceasta permanent aici se face de două ori pe săptămînă bilci, la ieșirea din oraș, pe strada Podul Tîrgului — de — Afară. În afară de alimente, aici se mai vind și vite, oi, și porci, iar uneori cai minunați. La 21 mai, în acest loc se adună un mare iarmaroc, care durează cam opt zile; în timpul acesta se vind aici toate produsele ambelor principate. Locuitorii de la munte aduc brînză, unt și mină încoace vite; Moldova vine cu multă scîndură și alt fel de lemn; vin, rachiu se aduce din toate părțile.

Turcii, ungurii și sîrbii vin și ei pentru cumpărarea unor produse și dau în schimb produse făcute de ei.

După spusele locuitorilor, acest iarmaroc își are începuturile de la obiceiul în ființă, ca, în amintirea părinților și a rudelor celor mai apropiate, să se aprindă lumini la mormintele lor; acest obicei era numit *Sumbota morților*, adică Sîmbăta morților; cam în acest timp ei se adunau într-un loc și își dăruiau unul altuia, în acest scop, vase și candelă. De aceea, la acest iarmaroc se vind în mod obișnuit o mulțime de oale și vase de forme și mărimi diferite.

Aga de aici, care în timpul iarmarocului are venituri mari, organizează pentru popor o agapă la care vine de obicei să ia parte și societatea cea mai bună din București.

Școlile. Potrivit noului Regulament, în orașul București și în alte citeva locuri din principat s-au înființat școli primare, a căror descriere amănunțită este prezentată într-un articol deosebit, la fel cu a celorlalte așezăminte publice, ca de exemplu a spitalelor, a instituțiilor de binefacere pentru copii găsiți și a mijloacelor folosite în țară pentru întreținerea arestaților.

Pensioane. În afară de școlile publice, în anul trecut s-au înființat aici două pensioane particulare pentru fete și citeva pentru băieți.

Librării. Bucureștiul are două librării, una a d-lui Thyerry, care furnizează tot felul de cărți străine, iar cealaltă a unui grec, care ține mai mult scrieri în limba greacă și valahă și vinde diferite cărți vechi în limba franceză.

Tipografii. Aici se găsesc, de asemenea, două tipografii, una din ele, așa numită Tipografia lui Caracș, este înființată de întemeietorul spitalului Filantropia, iar cealaltă există de multă vreme în cadrul mitropoliei. La prima se găsesc litere pentru limbile greacă, valahă și franceză, iar la cealaltă numai pentru cărțile bisericești.

Populația. Din tabloul care se alătură aici se vede că populația orașului București ajunge pînă la 70 000 de locuitori, printre care 1 795 de străini. Situația aceasta va arăta împărțirea locuitorilor pe clase, numărul tuturor felurilor de construcții, socoteala vitelor și alte citeva amănunte. Aici vom arăta doar că toți străinii din oraș și din diverse locuri din principat se află sub protecția consulilor lor. În București se află consuli ai Rusiei, Austriei, Angliei, Franței și Prusiei⁷. Aceștia poartă numele de consuli generali și principali și au în subordine reprezentanți ai poporului care locuiesc la Iași și Galați, iar ei înșiși se află sub conducerea directă a trimișilor țărilor lor, care locuiesc la Constantinopol, după cum s-a mai spus despre aceasta într-un articol separat.

Petrecerile publice. Cu toată desimea populației Bucureștiului, orașul acesta are foarte puține locuri publice de petrecere. Divergențele clasei de sus, intrigile și birfelile orașului sînt

⁶ În București se găsesc 22 de cîșmele, la care apa a fost adusă prin țevi de la citeva verste, dar în timpul ultimei revoluții grecești acestea au fost stricate toate. Cea mai mare parte a locuitorilor folosesc apa Dimboviței de obicei o curăță strecurînd-o prin piatră sau o limpezesc cu piatră acră. Unii însă își aduc apă de la Herăstrău, unde se găsește un izvor cu apă minunată. Afară de aceasta, aici, aproape în fiecare curte se găsește o fîntînă, dar apa din ele este sărată și poate fi folosită numai pentru gătitul mîncării, precum și pentru adăpatul cailor.

⁷ De pe timpul intrării trupelor rusești în principat, consulul Austriei a plecat la Viena și a încredințat pe compatrioții săi protecției consulului Rusiei; pe curînd este însă așteptată reîntoarcerea sa.

principala cauză. Cu toate acestea, în timpul carnavalului, se fac câteva reuniuni — una pentru societatea cea mai bună, alta pentru străini, care poartă numele de Clubul nemțesc, iar a treia în care se adună numai femeile de anumită categorie și meșteșugarii. Însă clasa de mijloc, legată pînă acum de prejudecățile sale, rareori ia parte la aceste petreceri și în majoritate se adună numai în case particulare sau pe cît posibil caută să se distreze fiecare în familie.

Reuniunile publice au loc de obicei de două ori pe săptămînă, astfel că o dată locuitorii se adună pentru a dansa iar a doua oară cea mai mare parte din ei se maschează și atunci doar persoanele mascate au dreptul să danseze. Dar la toate aceste reuniuni nu este chiar atît de multă lume și multă strălucire după cum ar fi de așteptat de la un oraș atît de populat. De altfel, genul acesta de petrecere, oarecum împotriva moravurilor și a obiceiurilor vechi ale țării există doar de puțină vreme și a fost introdus mai mult de ofițerii ruși, în timpul războaielor trecute cu turcii.

Una din petrecerile cele mai de seamă ale localnicilor este plimbarea pe strada principală a orașului, Podu Mogoșoaiei; vara, plimbarea se face de obicei seara, înainte de asfințitul soarelui, iar iarna înainte de masă. Localnicii, în special femeile, au o slăbiciune atît de mare pentru această plimbare, încît nici un fel de urgență nu-i poate face să renunțe; a nu lua parte la plimbare ar însemna pentru ei o mare amarăciune. Toate doamnele, în special cele din clasa de mijloc așteaptă cu nerăbdare îndrăgita plimbare, pentru care se gătesc ca pentru bal. Un șir lung de calești strălucitoare și de carete merg una după alta pe ulița îngustă pavată cu piatră și fac un praf de nesuportat care, ridicîndu-se în vîrtejuri, oprește respirația și distruge întreaga frumusețe a gîtelilor femeiești.

Cu toate acestea, aceia dintre locuitorii care nu au trăsuri și nu pot lua parte la plimbare o privesc de la geam cu deosebită plăcere; lumea de jos se îngrămădește la uși și la porți sau își alege un loc potrivit pentru aceasta pe stradă. Cînd timpul este urît, plimbarea se continuă numai pînă la barieră, de unde întorcîndu-se iarăși spre centrul orașului cei care se plimbă cu trăsura repetă de câteva ori aceeași ceremonie; cînd timpul este frumos (plimbarea) se continuă pînă la vilele de la Herăstrău și Colentina, după cum s-a mai spus mai înainte. Numărul trăsurilor care iau parte la aceste plimbări ajunge uneori, mai ales în timpul sărbătorilor mari, pînă la 800 și mai mult.

De 1 mai, locuitorii închină o zi întreagă plimbării. Dis-de-dimineață ei se îndreaptă cu provizii alimentare spre pădurea Băneasa, iar de acolo la Herăstrău și Colentina, unde în sunetul muzicii își dau silința, pe cît posibil, să petreacă această zi într-o plăcută distracție.

Afară de aceasta, în orașul ce se descrie exista un teatru, construit de fiica domnitorului Caragea, care avea o trupă permanentă de actori italieni sau germani, dar în anul 1822 el a ars din întâmplare și de atunci actorii care vin aici prezintă uneori piese lipsite de importanță, cu care locuitorii sînt obligați să se mulțumească în așteptarea altora mai bune. Reprezentațiile de acest fel se dau în casa d-lui Slatineanu, unde se fac și reuniuni în timpul carnavalului.

Aerul. Mai mult decît alte locuri din Principat, orașul București este expus la friguri, febre și alte boli epidemice, specifice acestei țări. Poziția joasă a malurilor riului pe care este construit orașul, lacurile mlăștinoase care îl înconjoară, negrijirea străzilor și emanațiile putrede ale canalelor trase pe sub pavajul de lemn, în care pe lîngă noroiul care se scurge se mai varsă tot felul de murdării, sînt îndestulate cauze pentru a da naștere la fel de fel de boli.

Instituțiile medicale. Orașul București, numără 18 farmacii și foarte mulți doctori incușiți dar ocîrmuirea acestei țări, dînd atenție situației grele a locuitorilor săraci, lipsiți de orice mijloc de vindecare într-o climă atît de dezastruoasă, a luat măsuri ca raul să nu se răspîndească atît de mult. În fiecare sector al orașului se găsește doctor, care are obligația să dea ajutor fără plată tuturor acelor care au nevoie de el; afară de aceasta el este însărcinat să supravegheze îndeaproape sănătatea locuitorilor din sectorul său.

Se proiectează, de asemenea, să se înființeze o farmacie publică, de unde să li se elibereze săracilor în mod gratuit tot felul de medicamente. Cei grav bolnavi sînt trimiși la spitalele din oraș.

Curățirea canalului riului Dimbovița și secarea bălților de prin mahalale și a celor aflate în jurul orașului va contribui, de asemenea, mult la protejarea locuitorilor împotriva bolilor și se poate spera chiar ca prin aducerea la îndeplinire a acestor proiecte să scadă și mortalitatea în oraș.

Administrația orașului. Administrația orașului București ca toate celelalte ramuri ale ocîrmuirii a fost supusă unor modificări. Înainte vreme puterea era împărțită între spătar și agă; agă administra centrul orașului, iar spătarului îi aparțineau suburbiile (numite aici mahalale) și toate sectoarele orașului aflate dîncolo de bariere. Primul avea sarcina să supravegheze cu grijă ordinea din oraș și aprovizionarea acestuia, iar cel de al doilea se îngrijea de siguranța generală și era, de asemenea, judecător în toate certurile și procesele dintre locuitorii orașului.

Acum, prin înființarea noului Regulament, spătarul este însărcinat cu supravegherea îndeaproape a granițelor principatului, iar în București s-a înființat un sfat orășenesc care cer-

cetează toate neînțelegerile locuitorilor și, deoarece adună veniturile orașului, are sarcina să se îngrijească și de întreaga lui înfrumusețare și de aprovizionarea locuitorilor. Aga însă se ocupă numai de partea polițienească. Sfatul orășenesc este format din patru membri, doi din clasa boierească și doi din negustorime, aflindu-se sub conducerea unui președinte.

Poliția orășenească este formată din cinci pristavi de sectoare, din tot atîția de cartiere și din numărul necesar de slujitori de poliție pentru supravegherea ordinii din oraș. Pristavii de sectoare se numesc aici comisari și locuiesc fiecare în sectorul său; unii dintre slujitorii de poliție au cai, ceilalți însă merg pe jos. Ei poartă numele de dorobanți.

Lista bisericilor și mănăstirilor din orașul București

Nr.	Biserici	Nr.	Mănăstiri

Sectorul Galben sau Mogoșoaia

1	Popa Rusu	1	Episcopului Râmnicului
2	Caimata	2	Cișmeaua Mavrogheni
3	Icoana		
4	Popa Petre		
5	Enea		
6	Boteanu sau Bradu		
7	Oțetari		
8	Bățiștea		
9	Metohul Mitropoliei		
10	Adormirea		
11	Armeneasca		
12	Popa Ivașcu sau Pitar-Moș.		
13	Sf. Vasile		
14	Popa Cozma		
15	Sf. Visarion		
16	Amza		
17	Alba		
18	Precupeții—Noi		
19	Precupeții—Vechi		
20	Tîrchilești sau Dichiu		
21	Sf. Ioan-Moși		

Sectorul Verde sau Gorgani

1	Sf. Nicolae	1	Cotroceni
2	Sf. Ilie	2	Crețulescu
3	Sf. Alexei	3	Spirea Veche
4	Adormirea Maicii Domnului	4	Mihai Vodă
5	Săracă	5	Apostolii Petru și Pavel
6	Dona		
7	Sf. Constantin		
8	Sf. Ilie din Gorgani		
9	Schitul Măgureanu		
10	Fintina Boului		
11	Manea Brutaru		
12	Sf. Arhistrateg		
13	Sf. Ioan Mic		
14	Stejarul		
15	Brezoianu		
16	Spirea Nouă		
17	Sf. Treime		
18	Izvoru		
19	Elefterie		
20	Neterminată, ruinată		
21	Albă, din Postăvari		
22	Schitul Hagi Dina		
23	Ghienta (sic)		

Sectorul Roșu sau Plasa Tîrgului

1	Dintr-o zi	1	Colțea
2	Doamnei	2	A Hanului Colței
3	Scaunele-Vechi	3	Sf. Sava

Nr.	Biserici	Nr.	Mănăstiri
4	Cu Sfinți	4	Sărindari
5	Curtea — Veche	5	Sf. Nicolae
6	Sf. Gheorghe — Vechi	6	Stavropoleos
7	Sf. Dumitru	7	A Hanului Șerban-Vodă
8	Sf. Ion-Nou	8	A Hanului Grecilor
9	Sf. Anton	9	Zlătari
10	Sf. Spiridon	10	Sf. Gheorghe-Nou
11	Litirca (sic)	1	Stelea
		12	Răzvan
		13	Măgureanu
		14	Sf. Ion-Vechi

Sectorul Albastru sau Plasa Broșteni

1	Broșteni	1	Mitropolia
2	Manea Cavaflu	2	Doamna Bălașa
3	Lui Apostol	3	Sf. Spiridon.
4	Biserica de Lemn	4	Sf. Ecaterina
5	A Protopopului	5	Radu-Vodă
6	Sf. Ioan-Nou		
7	Olteni — cu — Bradu		
8	Sf. Treime		
9	Nouă		
10	Dobroteasa		
11	Lui — Tîrcă		
12	Foișor		
13	Sf. Athanasie		
14	Sirbi		
15	Sf. Nicolae sau Broșteni		
16	Bărbătescul		
17	Biserica Țigănească		
18	Sf. Nicolae de la Filaret		
19	Flămînda		
20	Sf. Nicolae — de — Tabaci		
21	Manu		

Sectorul Negru sau Plasa Tîrgului — de — Afară

1	Sf. Silvestru
2	Pantelimon
3	Oboru-Vechi
4	Popa Nan
5	Iancului
6	Popa Soare
7	Hagiului
8	Mintuleasa
9	Olari
10	Sf. Ștefan
11	Delea Veche
12	Delea Nouă
13	Ceauș Radu
14	Olteni
15	Udricani
16	Sf. Vineri
17	Vergului
18	Lucaci
19	Neguțătorilor.

SITUAȚIA AMĂNUNȚITĂ A POPULAȚIEI

Denumirea sectoarelor	Numărul cartierului din fiecare sector	Calculul locuitorilor											
		Boieri	Clasa de mijloc	Slujitori	Supuși străini	Călugări	Preoțime	Evrei	Țigani	Totalul persoanelor de sex masculin din toate categoriile	Numărul femeilor din toate categoriile în general	Numărul copiilor	
												De sex masculin	De sex feminin
Galben sau Mogoșoaia	21	175	2 045	762	140	37	54	2	307	3 522	3 614	2 311	2 205
Verde sau Gorgani	13	164	2 101	999	371	20	58	5	272	3 990	3 546	1 829	1 791
Roșu sau Țîrgului	11	115	1 867	3 278	964	40	38	344	52	6 698	3 331	1 688	1 645
Albastru sau Broșteni	15	102	2 677	1 146	226	33	54	73	205	4 516	4 041	2 460	2 412
Negru sau Țîrgului de Afară	18	59	2 111	709	94	7	52	139	51	3 222	3 432	2 199	2 136
T O T A L toate sectoarele	78	615	10 801	6 894	1 795	137	256	563	887	21 948	17 964	10 487	10 189

* Totalul este greșit

OBSERVAȚII

Orașul București numără 32.435 de locuitori permanenți de sex masculin și 28.153 de sex feminin, în total 60.588, care formează 13.065 de familii. Dar afară de aceasta, în mod obișnuit, se găsesc de la 10 pînă la 12 mii de persoane venite în oraș, ceea ce mărește numărul populației sale pînă la 72 mii, fără a pune la socoteală trupele rusești și funcționarii de stat care se află aici.

Din numărul de 1.795 de străini, supuși austrieci se numără 1.226, francezi 80, prusieni 158, ruși 236 și englezi 95.

Mănăstiri sînt 26, din care 8 de clasa I-a; mănăstiri mari cu hanuri — 8, mănăstiri de clasa a II-a 10, biserici de piatră — 72 și de lemn 23. Afară de aceasta, biserică catolică, luterană, calvină și armeană și sinagogă evreiască. Capele — 7.

Clădiri sînt în total 10.074, din totalul cărora hanuri mari sau curți de oaspeți în trecere, fără biserici — 7, hanuri mici — 28, băi grecești — 3 și spitale — 3.

Fabrici se găsesc cu totul 100, din care de luminări de ceară — 3, de ulei — 9, de ciorapi — 1, de batiste — 10, de stambă — 1, de pălării — 3, de pinzeturi — 2, de pielărie — 65, de găitane de mătase și de lînă — 5, de săpun — 2, poverne — 9, fabrici de bere — 2 și tipografii — 2.

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, rola XXVIII/2, Statistica Țării Românești (Arhiva centrală de stat istorică-militară, Moscova, fond 438, dosar nr. 545)

ORAȘULUI BUCUREȘTI

șrilor		Al clădirilor									Al vitelor				
Numărul tuturor locui torilor în general	Toți locuitorii de mai sus formează atitea familii	Numărul caselor	Numărul bisericilor	Numărul mănăstirilor	Numărul morilor		Numărul fabricilor	Numărul povernelor	Numărul grajdurilor	Câți cai pot încape	Cai	Boi	Vaci	Oi	Porci
					Cu Cai	De apă									
11 652	2 723	2 323	21	2	—	—	—	5	275	1 100	753	526	189	11	274
11 156	3 031	1 872	23	5	1	5	23	1	571	2 000	739	400	134	42	308
13 363	1 440	1 139	11	14	1	—	4	—	206	824	601	5	—	2	24
13 429	3 283	2 594	21	5	4	2	69	1	217	1 014	761	673	90	294	310
10 989	2 588	2 146	19	—	2	—	4	2	310	1 240	843	281	79	688	139
0 588	13065	10 074	95	26	8	7	100	9	1 579	6 178	3 698*	1885	492	1037	1055

cu o unitate.

DIN ACTIVITATEA LUI VASILE PÂRVAN CA DIRECTOR AL MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI

P. PALIU

Nu este în intenția noastră de a prezenta strălucita carieră științifică și didactică a celui care, într-o viață scurtă, a elaborat o operă profundă și durabilă ci, de a evidenția, pe baza unor noi documente, câteva date, de-ajuns de importante, din activitatea sa ca director al Muzeului Național de Antichități¹.

Unele rapoarte către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice sau către administrațiile de stat locale — ne ajută să cunoaștem mai bine aprecierea pe care o acorda Vasile Pârvan vestigiilor antice, importanța acestora pentru știință în general și pentru istoria patriei noastre în special. În repetate rânduri el cerea ministrului, organelor locale ale administrației de stat, să ia toate măsurile în vederea ocrotirii antichităților².

Alte documente dovedesc interesul cu care privea Vasile Pârvan fiecare descoperire, cît de mică, avînd convingerea că orice urmă materială : o piatră, o monedă, un ciob, poate duce la descoperiri importante și hotărîtoare pentru știință.

Pentru el fiecare monument, fiecare inscripție însemna viață omească. Avînd această optică asupra cercetării științifice, nu este de mirare că, unele din descoperirile sale arheologice, importante s-au datorat tocmai meticulozității cu care analiza fiecare urmă materială a unei lumi dispărute.

Din documente mai rezultă activitatea sa practică, neobosită, pentru a educa respectul cetățenesc față de antichități și a convinge autoritățile de necesitatea apărării și conservării lor³. Căci, nimic nu era mai dăruitor pentru Vasile Pârvan decît să constate indiferența și ușurința cu care se distrugau numeroase mărturii istorice. Față de astfel de situații, cum au fost și cazurile de la Caraharman și Caranasib, își exprima deschis amărăciunea. Referitor la distrugerile de la Caranasib el presupunea

¹ Documentele, toate scrisori autografe, se referă la perioada cuprinsă între anii 1913 — 1924, adică la trei ani de la numirea sa ca director al Muzeului Național de Antichități și trei ani înainte de moarte. Ele fac parte din fondul Direcției generale a Artelor aflat în depozitele Direcției generale a Arhivelor Statului

² Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 8.

³ Ibidem, dosar nr. 340/1914, f. 14; dosar nr. 376/1915, f. 48; dosar nr. 340/1914, f. 20 — 31; dosar nr. 465/1917, f. 18, etc.

că acolo fusese, cîndva, citadela vechinului oraș Histria⁴. În aprilie 1917, cu prilejul pregătirii noi constituții, chiar făcea propunerea, să se prevadă un paragraf prin care să se interzică parcelarea sau vinderea terenurilor de orice fel avînd pe ele resturi de interes istoric ori cultural⁵.

Un alt aspect al activității lui Vasile Pârvan și care se desprinde tot din aceste documente este lupta sa hotărîită și tenace pentru întărirea și ridicarea prestigiului arheologiei românești atît în țară cît și peste hotare, (mai ales prin școlile române din Roma și Paris) pentru asigurarea condițiilor materiale și pregătirea înaltă, teoretică și practică, a cadrelor⁶.

Studiul documentelor ne permite să luăm cunoștință despre situația materială, din unele perioade, atît a lui Vasile Pârvan, cît și a colaboratorilor săi⁷.

Ceea ce mai trebuie subliniat este ideea din unele documente în direcția asigurării dezvoltării cercetărilor arheologice. În acest sens, cu toate greutățile și piedicile Vasile Pârvan nu a dezarmat niciodată. Dînd dovadă de spirit de sacrificiu și patriotism, el a apărut cu devotament comorile culturale ale trecutului patriei noastre pe care le-a adunat, cu migală, an de an și le-a adus în muzeu⁸. Aici este locul să arătăm că el s-a pronunțat împotriva propunerii lui Al. Țigara Samurcaș de a ceda din muzeu tablourile Școlii germane în cadrul schimbului de bunuri culturale cu Germania considerînd că aceste bunuri ne aparțin de drept.

Dar, mănunchiul de documente pe care îl publicăm va oferi, fără îndoială, cercetării științifice, mult mai multe elemente care să contribuie la completarea datelor cu privire la activitatea sa ca director al Muzeului Național de Antichități, decît am reușit s-o facem în succinta noastră prezentare.

1.

Raportul lui Vasile Pârvan către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice în care arată situația antichităților din diferite localități din Dobrogea situație pe care a constatat-o personal cu prilejul unei vizite la fața locului și prin care cere să se ia măsuri practice pentru ocrotirea acestora.

DOMNULE MINISTRU,

5 octombrie 1913

În repetate rînduri, cu diferite ocaziuni, am avut onoarea a vă raporta asupra nenumăratelor resturi antice care zac ascunse în pămîntul Dobrogei, asupra marelui și netăgăduitei lor importanțe pentru știință, în general, și pentru istoria națională, în special, cum și asupra primejdiei în care se află aceste resturi de a fi distruse sau risipite și astfel pierdute pentru știință, fie din lipsa de interes a autorităților și adesea am cerut intervenția Domniei Voastre pe lîngă diferitele autorități spre a le face atente asupra relexor de acest fel pe care le putusem descoperi prin propriile noastre mijloace. ....

Credem că îndeplinim o datorie patriotică rugîndu-vă a binevoi ca, prin mijloacele de care dispuneți, să dispuneți a se lua din vreme măsurile necesare pentru ocrotirea antichităților din această parte a țării ...

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 8.

⁴ Ibidem, dosar nr. 340/1914, f. 20—31.

⁵ Ibidem, dosar nr. 464/1917, f. 11—12.

⁶ Ibidem, dosar nr. 376/1915, f. 88—89, dosar nr. 826/1923, f. 10, 15, 45

⁷ Ibidem, dosar nr. 465/1917, f. 1, 11, 18, dosar nr. 826/1923, f. 15 și 45; dosar nr. 863/1924, f. 10 și 15.

⁸ Ibidem, dosar nr. 845/1923, f. 11.

2.

Raportul prin care Vasile Pârvan roagă pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice să achiziționeze pentru Muzeul Național de Antichități un relief antic de marmură reprezentându-l pe eroul Ahrac descoperit într-o vie de la Sarica- Nicolifei.

DOMNULE MINISTRU,

16 aprilie 1914

D. Ap. D. Culea, directorul bibliotecii publice din Tulcea ne informează că un negustor bulgar — al cărui nume nu ni se dă — din localitate, posedă un relief antic de marmură cu reprezentarea Eroului Ahrac găsit în via sa de la Sarica, aproape de Nicolifei. Cum asemenea monumente sînt foarte importante, între altele mai ales și pentru cunoașterea dezvoltării artei industriale în părțile noastre în primele secole de după Christos sîntem de părere, Domnule Ministru, ca să i se asigure și acestui relief o conservare sigură în Muzeul Statului, și de aceea respectuos vă rugăm să binevoiți a interveni pe lângă autoritățile respective pentru ca, după indicațiile domnului institutor, să se ia piatra pe seama Muzeului Național de Antichități.

Director,

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 330/1914, f. 14.

3.

Vasile Pârvan comunică ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice că în orașul Botoșani s-a descoperit o piatră de mormînt datînd din anul 1248 și îl roagă să se achiziționeze piatra pentru Muzeul Național de Antichități.

DOMNULE MINISTRU,

16 aprilie 1914

Onor Academie Română ne transmite în original o scrisoare a D-lui Dr. D. Galian — medic comunal în orașul Botoșani — care relatează că în acel oraș se găsește o piatră tumulară cu inscripție în limba armeană și cu data de 1248. Piatra este expusă intemperiilor, nefiind prin nimic apărută.

Vechimea monumentului și importanța lui pentru istorie ne îndeamnă a vă ruga să binevoiți a da ordin autorităților respective, să ridice piatra și să o trimită Muzeului Național de Antichități, D. Dr. Galian obligîndu-se a sta la dispoziție pentru toate lămuririle necesare.

Director,

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 376/1915, f. 48.

4.

Răspunsul lui Vasile Pârvan la raportul custodelui muzeului din Constanța în legătură cu transportarea la acest muzeu a unor antichități din această localitate.

DOMNULE CUSTODE,

16 aprilie 1914

Răspunzînd raportului dv. nr. 152 din 11 aprilie 1914 avem onoarea a vă aduce la cunoștință că Direcțiunea acestui muzeu admite cu plăcere ridicarea și transportarea la muzeul din Constanța, dar că din lipsă de fonduri nu poate deocamdată să vă ajute materialicește pentru această lucrare. În ceea ce privește restaurarea construcției, despre aceasta nu ar putea fi vorba; îndebște astăzi nu se mai restaurează monumentele antice; toată grija noastră trebuie să fie concentrată întru păstrarea lor neștirbită în starea în care le-a adus vremea.

Vă mulțumim odată cu aceste și pentru interesanta comunicare despre apeductul antic de la Enghez.

Director,

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 17.

5.

Răspunsul lui Vasile Pârvan la adresa custodelui de la Muzeul din Constanța prin care îi aduce la cunoștință că acceptă cu plăcere să facă parte din Comitetul de patronaj al Secției din Constanța a Muzeului Național.

DOMNULE CUSTODE,

16 aprilie 1914

Răspunzînd adresei dv. nr. 97 din 11 aprilie 1914 am onoare a vă aduce la cunoștință că subsemnatul primește a face parte din Comitetul de patronaj pentru stringerea de fonduri necesare Secției Constanța a Muzeului Național — și aceasta cu atît mai mult cu cît în calitatea sa de director al Muzeului Național, de care depinde Secțiunea Constanța, subsemnatul se simțea chiar, fără alte forme, de la început dator a susține opera, pe care doriți să o începeți.

Director,

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 376/1915, f. 49.

6.

Raportul lui Vasile Pârvan către ministrul Culelor și Instrucțiunii Publice prin care îl roagă să intervină pe lângă administrația moșiei Văleni (Roman), pentru a trimite la Muzeul Național de Antichități, spre examinarea valorii toate monetele găsite.

DOMNULE MINISTRU,

16 aprilie 1914

În referire la raportul nr. 1407 al Prefecturii județului Roman, înreg. sub nr. 18412 din 6 martie 1914, avem onoare a vă raporta că descoperirea, după cele 10 exemplare trimise, pare a prezenta o deosebită importanță, dar pentru a ne putea pronunța cu temei, este de absolută nevoie să avem pentru citva timp la dispoziție întreaga descoperire. De aceea sîntem de părere a interveni pe lângă administrația moșiei Văleni, ca să trimită monetele la București pe garanția Onor Minister și a acestei Direcțiuni, cunoscînd că monetele fiind după lege proprietatea descoperitorului și a proprietarului terenului, ele vor fi restituite imediat ce vor fi studiate, sau vor fi cumpărate după cursul pe care-l vor fi avînd pe piață.

Director,

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 52.

7.

Raportul lui Vasile Pârvan către ministrul Culelor și Instrucțiunii Publice prin care îi relatează despre lipsa de grijă a autorităților locale față de mărturiile antice existente în diferite localități din Dobrogea.

DOMNULE MINISTRU,

18 aprilie 1914

În dese noastre excursiuni arheologice pentru cercetarea localităților care ascund urme antice, din Dobrogea, și despre care am avut onoare a vă raporta la timp, am constatat următoarele rele, care cer o grabnică îndreptare :

1. Pe un masiv pietros și izolat, în partea de apus a satului Calachioi (Plasa Hirșova), și care predomină brațul și balta Dunării pînă la o foarte mare depărtare, se află ruinele unei cetăți antice, care s-a numit în antichitate „Capidava” și a cărei importanță pentru istoria noastră națională merge crescînd mai ales în urma descoperirilor care s-au făcut și se fac la „Ulmetum”. Această cetate însă este amenințată cu distrugerea, deoarece chiar sub ea, pe latura dinspre Dunăre se exploatează o carieră de către frații Ghencea din Brăila, distrugîndu-se pînă acum temeliele zidurilor, cea mai mare parte a laturei de vest a cetății. Cetatea fiind cunoscută de vreme îndelungată, mult ne-a mirat faptul că numiții domni au putut căpăta autorizația de exploatare a carierei de sub ea, fără ca Ministerul Instrucțiunii Publice și Direcțiunea Muzeului Național să fi fost întrebat — așa precum cerea legea.

2) Pe teritoriul comunei Topalu, plasa Hirșova, la punctul numit Cekirgea, se exploatează actualmente o carieră de piatră pentru fabrica de ciment Cantacuzino din Brăila și cu această ocazie se distruge altă cetate antică așezată direct deasupra carierei. S-a distrus pînă acum

latura de Nord-Vest cum și câteva construcții anexe de la poalele platoului cetății, dinspre N. și N. E. Și aici numita fabrică a căpătat o concesiune pe timp de 30 de ani — din care mai are încă 10 — iarăși fără știrea autorităților competente deși se știa de existența cetății încă cu mult înainte.

3) Lingă satul Caraharman (azi Vadu — n.n.) plasa și județul Constanța, în imediata apropiere a mării, se găsesc urmele unei importante așezări antice care în vechime ținea de orașul grecesc Histria — renumitul centru grecesc de la Marea Neagră, care a dus aici o viață înfloritoare multe veacuri înainte de cucerirea romană și ale cărei resturi sistematic exploate, ar putea arunca multă lumină asupra istoriei pământului nostru pentru acele timpuri îndepărtate, despre care acuma nu putem spune mai nimic. Aceste ruine sînt exploatare de locuitorii din satul Caraharman pentru materialul de construcții ce-l conțin. Faptul acesta se petrece la lumina zilei, fără nici o sfiială; locuitorii înșiși (pe care i-am întrebat) ni l-au confirmat fără să-l creadă altfel decît ca ceva firesc.

4) Ceva mai spre Nord de Caraharman, în dreptul satului Caranasib, pe un promontoriu înalt ce înalță între două brațe ale lacului Sinoe, sînt ruinele unei cetăți, care cu siguranță se poate spune că a fost citadela vechiului oraș Histria, folosită apoi și de romani ca atare și restaurată desigur în repetate rînduri. Și aceste ruine poartă urme nenumărate de exploatare inconștiente ale locuitorilor, care vin aici de iau de-a gata piatră pentru trebuințele lor. Paguba pentru știință este cu atît mai mare aici, cu cît avem puternice cuvinte de a crede că ultima restaurare a cetății s-a făcut — precum era obiceiul atunci — cu materialele vechi de la vechi monumente, cu inscripții și sculpturi, a căror pierdere ar trebui evitată cu orice preț.

Cum Direcțiunea acestui muzeu nu poate deocamdată, din lipsă de fonduri, să întreprindă exploatarea sistematică a acestor ruine și pentru ca să nu se piardă prețioasele rămășițe, respectuos vă rugăm, Domnule Ministru, să binevoiți a da ori a interveni la locurile competente spre a se da ordinele necesare autorităților respective, ca să vegheze să nu se mai atingă nimeni de ruinele antice aici semnalate.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 20 — 31).

8.

Vasile Pârvan raportează ministrului Culelor și Instrucțiunii Publice aprecierea sa asupra valorii monedelor găsite în Sascul-Putna propunind cumpărarea acestora pentru muzeu sau înapoierea lor proprietarului după ce vor fi fost luate toate însemnările științifice după ele.

DOMNULE MINISTRU,

18 aprilie 1914

În referire la petiția locuitorului Iordachi Gh. Mihăilă din comuna Sascul - Putna, înregistrată sub nr. 21845 din 15 martie 1914, avem onoare a vă raporta cele ce urmează :

Monetele în chestiune ne-au fost trimise spre referire de către Onor Minister cu ordin 67527 din 10 septembrie 1913. Studiindu-le, am raportat cu nr. 198 din 27 septembrie că monetele valorează 145 de lei, sumă care se cuvine în întregime descoperitorului, deoarece obiectele au fost găsite pe proprietatea sa. Cu adresa nr. 213 din 21 octombrie 1913 i-am comunicat aceste. Atunci d-sa ne somează să-i trimitem monetele pînă la un termen hotărît, iar la răspunsul nostru că în nici un caz noi nu-i putem trimite monetele direct ci numai cu un ordin al ministrului, d-sa răspunde prin cererea care motivează referatul de față.

În consecință rugăm respectuos pe Onor Minister a hotărî cele ce va crede de cuviință părerea noastră fiind că monetele tot mai la locul lor sînt în Muzeul Național decît în mîinile descoperitorului, care, pre cum se vede nu-și dă seama de valoarea lor și desigur le va imprăștia. De altă parte însă nu putem în nici un caz oferi suma cerută de proprietar, astfel că nu va rămîne decît să-i înapoiem descoperirea, după ce ne vom fi luat toate însemnările științifice ce ea le comportă.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 40.

9.

Raportul lui Vasile Pârvan prin care cere ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice să intervină la oficialitățile locale pentru a se lămurii care era situația monetelor descoperite în comuna Enușești, județul Romanai cărora le acorda o mare importanță științifică aici aflându-se urmele unei cetăți socotită a fi Acidava.

DOMNULE MINISTRU,

20 Mai 1914

Cu ordinul Domniei Voastre nr. 15820/B din 5 martie 1913 s-a înaintat Direcțiunii acestui muzeu o copie de pe adresa Direcțiunii generale C.F.R., înregistrată sub nr. 15820 la Onor Minister al Instrucțiunii, prin care se făcea cunoscut că pe teritoriul comunei Enușești (județul Romanai), lângă linia ferată, s-a găsit o oală de pământ cu 152 monete de argint și că dl. primar al comunei Enușești a confiscat acele monete comunicând că le va înainta administrației de plasă respective.

Ca urmare la ordinul citat am avut onoarea a vă raporta pe dată cu nr. 47 din 6 martie 1913 despre deosebita însemnătate a acelei descoperiri, și a vă ruga să binevoiți a dispune să se dea ordine administrației respective ca să răspundă clarificând chestiunea soartei acelor monete. Rezultatul intervențiunii D-voastre, în baza raportului nostru cu nr. 47/1913 a-ți binevoit a ni-l comunica cu ordinul D-voastre nr. 27301/13 din 11 aprilie 1913 — anume: că 95 din monetele în chestiune au fost înaintate Direcțiunii acestui muzeu, asupra cărora ne-am dat avizul că nu au nici o importanță istorică, că restul de 125 se află la d-l V. T. Droneanu fost prefect și actualmente deputat. Pe de altă parte primăria comunei Enușești cu nr. 111/1913, comunică Direcțiunii acestui muzeu că monetele „s-au înaintat Comisiunii Monumentelor Istorice prin administrația plășii Oltul de Sus, din județul Romanai, cu raportul nr. 904 din 22 decembrie 1912”.

Cum însă în arhiva acestei instituții nu se află nici o urmă de acte cu privire la aceste monete; față de vădita contradicție dintre cele raportate de prefectura de Romanai, Onor Minister și comunicarea făcută Muzeului de către primăria comunei Enușești; cum, din informațiuni particulare, sintem încunoștințați că nici comunicarea cu nr. 111/1913 a primăriei comunei Enușești nu corespunde adevărului, deoarece nici Comisiunea Monumentelor Istorice n-a primit spre studiere monetele de la Enușești, — față de aceste pagube aduse științei — căci în regiunea acestei comune se află urmele unei cetăți socotită a fi Acidava din antichitatea Daco-romană și față de această sustragere a monetelor care după lege aparțin direct statului, ale cărui colecțiuni urma să le crească, respectuos vă rugăm a da ordine severe și de urgență autorităților respective, ca monetele, împreună cu vasul în care au fost găsite, să fie trimise neîntârziat Direcțiunii Muzeului de Antichități sau, în cazul cînd s-au luat cu de la sine putere, să fie restituite, ele neapărtînd după lege nici unei alte autorități și cu atît mai puțin vreunei persoane particulare.

Director,

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 340/1914, f. 111

10.

Scrisoarea lui Vasile Pârvan prin care îi comunică lui I. Ghibănescu directorul muzeului din Dobrogea că a obținut aprobarea ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice să înceapă studiile asupra zidurilor descoperite în curtea Comandamentului militar din Constanța.

DOMNULE DIRECTOR,

12 ianuarie 1915

Descoperirea ruinelor antice de pe proprietatea D-lui Rascovar, fiind de o importanță deosebită pentru istoria cetății antice Tomis, ne grăbim să vă aducem mulțumirile noastre pentru graba cu care ne-ați înștiințat. Ținem totodată să vă aducem la cunoștință că am cerut, și domnul Ministru al Instrucțiunii Publice a aprobat ca să continuăm urmărirea zidului vechii cetăți avînd ca punct de reper turnul acum descoperit cît și zidurile mai de mult descoperite din curtea Comandamentului și Bulevardul Ferdinand, luînd totodată măsurile necesare ca prețioasele documente să nu mai fie distruse ca pînă acum, ci păstrate prin vreun mijloc oarecare. Pentru aceasta domnia sa a binevoit să ne dea depline puteri, ca, la fața locului, să facem studiile necesare în acest scop și acestea începînd de vineri dimineață cînd vom sosi în localitate.

Am rugat pe d. Rascovar să continue cu săpăturile în jurul turnului atît cît se întinde pe proprietatea sa. Cum e posibil să se găsească cu ocazia lucrărilor diferite obiecte interesante, vă rugăm și pe D-voastră să exercitați un control de aproape, sfătuiind atît pe proprietar, cît și pe lucrători de a pune de o parte și de a vă preda pentru muzeu orice fel de lucruri de acest fel ce se vor găsi.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 376/1915-170.

11.

Scrisoarea lui Vasile Pârvan prin care roagă pe I. Ghibănescu să comunice autorităților din Mangalia că vor sesa pentru a începe cercetările asupra ruinelor antice din localitate.

DOMNULE DIRECTOR,

28 februarie 1915

Avem onoare a vă ruga să binevoiți a comunica autorităților din Mangalia, că, cu începere de vineri 6 martie, c. sîntem liberi a veni în localitate pentru a face cercetările istorice asupra ruinelor antice de acolo, și să vă răspundă dacă pînă atunci preparativele despre care le-am comunicat vor putea fi sfîrșite. De asemenea vă mai rugăm să comunicați și Comandamentului Corpului V de armată că, dacă din pricina vremii rele a trebuit să renunțăm săptămîna aceasta la săpăturile ruinelor de acolo, imediat ce va fi cît de cît posibil, sîntem hotărîți să ducem energie mai departe cercetarea lor. Pentru aceasta vă rugăm să ne comunicați telegrafic acasă și cînd vremea e mai bună pentru a începe lucrul.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 376/1915. f. 215.

12

Raportul lui Vasile Pârvan prin care propune ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice angajarea lui Ion Andrieșescu în cadrul Muzeului avînd în vedere buna pregătire teoretică și practică a acestuia în arheologia preistorică.

DOMNULE MINISTRU,

5 octombrie 1915

Vă este cunoscut cazul cu antichitățile preistorice de la Cucuteni. Neavînd specialiști în țară, s-a acordat voia de săpături și cercetări unui profesor străin, care a descoperit acolo lucruri de o însemnată capitală; aceste descoperiri ar fi putut să împiedicească azi muzeul nostru iar nu pe cel de la Berlin.

Cercetările arhologice din vara aceasta făcute de asistenții mei sub conducerea ajutorului meu la muzeu, D-l Teodorescu au dat la iveală o sumă de resturi prețioase din epoca preistorică, care, cer, de asemenea, să fie studiate de un specialist în preistorie, iar nu de învățați ai arheologiei clasice.

Muzeul însuși are o colecție de obiecte preistorice, care așteaptă să fie cercetate și publicate.

Ne trebuie pentru această ramură de studii un specialist. E d-l dr. Ioan Andrieșescu, care după ce și-a luat doctoratul cu o teză de preistorie la Universitatea din Iași, a plecat în străinătate să-și completeze studiile de arheologie preistorică și a studiat timp de cinci semestre la Universitatea din Berlin această disciplină atît teoretic cît și practic, în muzeu și la săpături sub conducerea profesorilor Kossinna și Hubert Schmidt.

Pe ziua de 1 octombrie c. D-sa întorcîndu-se în țară cu studiile terminate (profesorii săi i-au dat alăturatele certificate elogioase) mi-a cerut de lucru la muzeu. Studiind în străinătate pe propria sa cheltuială și negîndîndu-se la altă situație materială decît cea pe care i-ar da-o știința sa, Dl. dr. Andrieșescu e expus acum, dacă nu-i dăm imediat o situație fie cît de modestă la muzeu, să trebuiască a-și agonisi existența prin cine știe ce muncă ordinară de birou sau chiar mai rău.

Socot că e o datorie de onoare pentru muzeul nostru ca Dl. dr. Andrieșescu să fie imediat adus printre funcționarii lui științifici. E o mare bucurie pentru subsemnatul să poată încredința secția preistorică a muzeului și departamentul săpăturilor preistorice unei persoane bine pregătite ca dl. dr. Andrieșescu.

Ca urmare a celor de mai sus, vă rog Domnule Ministru, să binevoiți a lua sub directă Domniei Voastre ocrotire propunerea de mai sus, intervenind să se deschidă pentru cele șase luni: octombrie — martie inclusiv, un credit extraordinar de 1200 (una mie două sute) lei pentru retribuirea ca șef — asistent la Muzeul Național de Antichități, a D-lui dr. Ioan Andrieșescu, a 200 lei pe lună, de la octombrie c. până la 31 martie și ca alare să binevoiți a aproba recomandarea ce am onoarea de a vi-o face, pe ziua de 1 octombrie, Dl. Andrieșescu fiind încă de acum în lucru la muzeu.

Primiți, vă rog, domnule ministru, asigurările respectului meu.

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 376/1915, f. 88 — 89.

Director,

V. Pârvan

13.

*Observațiile și propunerile lui Vasile Pârvan cu privire la ocrotirea anti-
chităților și raportate ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice așa
cum considera el că trebuie să fie prevăzute în Constituție, pentru ale cărei
modificări urmau să înceapă discuțiile în Cameră și Senat.*

DOMNULE MINISTRU,

Dobrovăț, 30 aprilie 1917

În vederea discuțiilor care vor începe în Cameră și Senat cu privire la modificarea Constituției noastre, am onoarea a vă face — pe baza textului tipărit împărțit domnilor deputați — propunerile ce urmează, în calitatea mea de reprezentant al Antichităților noastre naționale, atât la Universitate și Academie, cit și în însăși organizația Ministerului de Culte ca membru al Comisiunii Monumentelor Istorice și în special ca director al Muzeului Național de Antichități.

Anteproiectul de reformă a Constituției prevede toate posibilitățile de expropriere *afară de aceea pentru interes artistic și istoric*.

Nenorocirea ca vechile noastre rămășițe culturale să poată fi parcelate și distruse (ca lagărul lui Traian de la Turnu-Severin, ca nenumăratele cetăți de pe Dunăre și de la Mare, devenite fie proprietate particulară fie exploatare particulară (cazul cu arendarea chiar de stat — pentru cariere de piatră — a cetății Capidava — Calachioi), va putea deci continua.

Vă rog dară, Domnule Ministru, să luați apărarea tuturor mărturiilor noastre trecute: cetăți greco-romane, cetăți medievale, monumente izolate, necropole antice, stațiuni preistorice, biserici și palate părăsite etc., etc. și anume, în două direcții, adică:

În constituție să se prevadă (ca principii):

a) Exproprierea particularilor de monumentele istorice de artă de pe terenurile lor, adăugându-se la rîndul 7 al anteproiectului după cuvintele: „de interes militar”, aceste două cuvinte: „istoric și artistic”

b) Excepția de la parcelarea la țărani a tuturor terenurilor publice și particulare: care au pe ele resturi ori monumente istorice și artistice, iar nu numai, ca în anteproiectul de reformă a Constituției (art. 13, lit. a, al. 2) „pămînturile de cultură” anume, s-au se șterg din redacția actuală cuvintele „de cultură”, care ar autoriza oarecum vinderea ca izlazuri a cetăților antice, sau mai bine, fiindcă ar fi mai explicit, se adaugă la actuala redacție cuvintele: „precum și toate terenurile de orice fel, avînd pe ele resturi de interes istoric ori artistic”.

Nu știu dacă acum se va trece și la facerea legii speciale de expropriere, în care caz ar fi de adăugat încă o sumă de prescripții în interesul normelor vechii culturi a patriei noastre: ca de pildă (în ce privește strict Muzeul Național de Antichități) aceea ca la parcelarea moșiilor statului (+ cele expropriate acum de la particularii) din Dobrogea și Oltenia (unde sînt cele mai multe resturi antice), să participe în comisia de delimitare pe teren și un delegat al Muzeului (Directorul ori, în caz că e împiedicat, unul din principalii colaboratori), iar nu numai ingineri hotarnici) respectivi — sau alt exemplu: la exproprierea particularilor care au pus mina pe ruine și monumente să li se plătească preț primitiv (ce au dat ei pe loc) + dobînda de pildă 5 % de la data cumpărării pînă azi (astfel domni de la Severin care și-au parcelat pe prețuri foarte modeste castelul Drobetiae nu ar mai putea cere la expropriere sume enorme, — ori turcii și tătarii din Mangalia n-ar mai avea pretenția să ia pe locuri virane ori pe niște dărămături de case cîte o avere întregă). Un alineat declarînd nule toate vânzările la particulari ale terenurilor cu monumente istorice sau artistice, fie că au fost făcute de particulari între ei, fie de comune, fie de stat, ar face pe cetățeni să contribuie foarte grăbiți la trecerea tuturor monumentelor la stat.

Pentru modificarea însăși a Constituției, cred că sînt însă stric necesare cele două adău-
se de ordin principal pe care le-am însemnat mai sus, sub literele *a* și *b*.

Primiți, vă rog, Domnule Ministru, încredințarea înaltei mele considerațiuni.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 465/
1917, f. 12.

14.

*Raportul lui Vasile Pârvan prin care comunică ministrului Cultelor și
Instrucțiunii Publice că l-a însărcinat pe noul asistent al muzeului, D.
Paul Nicorescu, să cerceteze localitățile istorice din județul Vaslui, în
special cele avînd urme preistorice*

Dobrovăț, 19 mai 1917

DOMNULE MINISTRU,

Direcțiunea Muzeului Național de Antichități părăsind împreună cu personalul științific
orașul București în noiembrie trecut — odată cu începerea timpului bun din anul curent — și
avînd în vedere și numirea asistentului nostru D. Paul Nicorescu ca profesor suplimentar la li-
ceul din Vaslui — am dat însărcinarea acestui d. asistent — cu ordinul nostru nr. 5 din 18
martie c. de a cerceta localitățile istorice din județul Vaslui în special cele cu urme preistorice
(localități indicate în ordinul său personal), avînd a-și lua reședința ca asistent al Muzeului
nostru tot în orașul Vaslui unde îi e și catedra.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 464/
1917, f. 11—12.

15.

*Raportul lui Vasile Pârvan prin care solicită ministrului Cultelor și
Instrucțiunii Publice să i se ordonănțeze salariul și diurna pe lunile
septembrie, octombrie, noiembrie și decembrie 1917.*

Odesa, 10 decembrie 1917 Slavianskaia Gustinitza

DOMNULE MINISTRU,

Vă rog să binevoiți a dispune să mi se ordonănțeze și plătească în ruble leafa și diurna
mea de la *Universitate și diurna mea de la Muzeul de Antichități*, pe lunile *septembrie, octombrie
noiembrie și decembrie*, precum urmează :

1 . Pe lunile *septembrie și octombrie* diferența de cursul rublei între 2, 66 și 1,50 la leafa
incasată în lei la finele lunii iulie :

Lei 2108 de la Universitate, cu rețineri cca 1840	
" 600 " Muzeu cu rețineri cca	523,80
	2363,80

Deci, pe cele două luni cca 2360, care primiți pe cursul rublei 2,66 fac abia c. 887 ruble,
pe cînd pe cursul de 1,50 fac c. 1753 ruble ; astfel am încă a primi pe *lunile septembrie și octom-
brie*, diferența de 686 ruble.

2 . Pe lunile *noiembrie și decembrie* leafa și diurna întreagă, atît de la Universitate cit și
de la Muzeu, scăzînd reținerile, deci iarăși c. 2360 lei, în ruble pe cursul 1,50 c. 1573 ruble.

În total, pe cele patru luni, am a primi deci 2259 ruble.

În cazul cînd retribuția arătată nu mi se poate trimite direct, prin *Consulatul Român din
Odesa*, vă rog ca această sumă să fie ordonanțată și plătită pe numele colegului meu *D. prof
D. Gusti* de la Universitatea din Iași.

V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 465/
1917, f. 1.

16.

Raportul lui Vasile Pârvan prin care roagă pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice să intervină la ministrul de Interne pentru a elibera un permis de călătorie necesar întreprinderii unor acțiuni în vederea reorganizării Muzeului cit și a Serviciului de săpături arheologice.

Iași, 23 mai 1918

DOMNULE MINISTRU,

În vederea reorganizării Muzeului Național de Antichități și a Serviciului de săpături arheologice în legătură cu el, după pierderile suferite prin război am onorarea a vă ruga să binevoiți a interveni pe lângă domnul ministru de Interne ca să ceară pentru ajutorul nostru la Direcțiunea Muzeului d. D. M. Teodorescu, sub directorul Muzeului, un *Ausweis de dus și întors* Iași — București și înapoi. D-sa avînd a se pune în legătură personală cu dl. profesor I. Bogdan, care a girat afacerile Muzeului în tot timpul ocupației capitalei țării și cu personalul muzeului rămas a București, după care, întorcîndu-se aici ne va raporta, spre a vă putea face propunerile concrete privitoare atît la situația actuală a Muzeului nostru, cit și la reorganizarea Serviciului de săpături arheologice de pe lângă Muzeu.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 578/1918, fila 1.

17.

Raportul lui Vasile Pârvan către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care îi aduce la cunoștință că, sub pedeapsa închisorii, nu va înstrăina nici o valoare culturală din Muzeu fără de aprobarea Comisiei Monumentelor istorice.

28 februarie 1923

DOMNULE MINISTRU,

La ordinul D-voastră nr. 6645 din 27 februarie 1923, am onoarea de a vă răspunde că subsemnatul e obligat, sub pedeapsa amenzii și a închisorii, a nu înstrăina nimic din averea Muzeului fără aprobarea comisiei Monumentelor Istorice (v. legea acestei comisii din 1919 art. 2, al. a și art. 5, al. ultim). Ca atare D-voastră aveți a cere tablourile de Școală germană din Muzeul nostru de la Comisiunea Monumentelor Istorice, singura autoritate în drept a decide asupra soartei lor.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 845/1923, f. 11.

18.

Raportul lui Vasile Pârvan prin care solicită ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice un concediu de 45 de zile avînd a reprezenta țara noastră la Congresul Uniunii Academice Internaționale și a se ocupa de unele lucruri la Școala română din Roma.

2 aprilie 1923

DOMNULE MINISTRU,

Urînd a pleca la Bruxelles, în calitate de reprezentant al României la Congresul Uniunii Academice Internaționale, și în urmă la Roma, spre a dirija lucrările Școlii române de colo, vă rog să binevoiți a-mi acorda un concediu de 45 de zile, de la 2 aprilie a.c. și a aproba ca girant al Direcțiunii acestui Muzeu în lipsa mea, pe dl. I. Andrieșescu, subdirectorul muzeului.

Director,
V. Pârvan

Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Direcția generală a Artelor, dosar nr. 826/1923, f. 4.

CUVINTE ȘI EXPRESII VECHI

Contribuție la cunoașterea terminologiei vechilor materiale documentare

GH. UNGUREANU

Problema explicării termenilor vechi întâlniți în diferite documente în vederea întocmirii unui dicționar cât mai complet precizat încă din 1878 de fostul director general al Arhivelor Statului O.D. Aricescu, preocupă pe toți arhiviștii, care lucrează pe materiale de arhivă. Până la elaborarea și publicarea dicționarului mai sus pomenit, Revista Arhivelor și-a deschis paginile ei pentru această importantă problemă constituind și o tribună de dezbateri în vederea completării și îmbunătățirii explicațiilor termenilor vechi care se publică.

Pentru ca acest dicționar să fie cât mai bogat și totodată pentru a se grăbi întocmirea lui socotim necesar să arătăm că trebuie îndreptată cercetarea și mai mult asupra materialelor documentare privitoare la procesul de exploatare a subsolului în care au fost introduși mulți termeni tehnici pe care îi cuprind documentele vremii și care astăzi nu se mai utilizează.

Cele mai multe cuvinte care au ieșit de mult din vorbirea curentă le întâlnim în documentele fiscale și statistice. Problema termenilor întrebuințați pentru categoriile fiscale întâlnite în materialele documentare din prima jumătate a secolului al XIX-lea a creat multe greutăți arhiviștilor și cercetătorilor. Pentru a lămuri un termen a necesitat uneori un studiu special. Termenii de breslași (categorie de oameni de scuteală), bresle (corporații) și breslele posturilor (slujitorii, categoria fiscală care avea 45 sub-categorii) pe care îi întâlnim frecvent în documentele anilor de până la 1832, au fost nu odată confundați. Termenul de privilegiiat întrebuințat în general însemna un om sau o instituție care avea un privilegiu. Boierimea era o categorie socială privilegiată față de fisc, avînd scutire totală, mazilii, rușai și ruștele vistieriei, erau categorii fiscale care plăteau bir dar pe nume fiind astfel trepte privilegiate, față de birnicii havalegii. Alți locuitori, fiind răsplătiți de statul feudal pentru slujbele lor cu o scutire oarecare, față de masa birnicilor formau categoria fiscală a privilegiaților. În această categorie intrau căpitanii, vornicii de poartă, porușnicii, postelniceii, polcovniceii, ispravnicii de poartă, vâtafii moșilor, cei apărați cu cărțile cîrmuirii, cei la neamuri, după 1832 vechilii (avocați), profesorii, doctorii.

Mulți termeni, dispăruți de mult din limbă, îi găsim în diferite documente din secolul al XIX-lea care privesc comerțul, industria, numiri de

unelte și mașini pentru așa-zisele fabrici care începuseră să se înființeze. În condicile de venituri și cheltuieli pe care le țineau gospodăriile moșierești sînt mulți termeni ieșiți astăzi din uz privitori la diferite obiecte casnice, unelte de lucru, produse, îmbrăcăminte sau preparate culinare.

Ar fi de dorit ca, atît arhiviștii cît și cercetătorii să aibă cît mai curînd pe masa lor de lucru un dicționar de asemenea termeni la elaborarea căruia aducem contribuția noastră și prin cele ce se publică aici. Firește că e doar o mică parte din ce s-a lucrat pînă acum, dar o socotim ca un punct de plecare și totodată un îndemn pentru a se grăbi definitivarea dicționarului atît de necesar.

A

absolutorium — act de iertare, achitare, certificat de absolvire. Numele unui act scris la Iași în 1870, privind o casă rămasă moștenire la trei frați, din care unul după ce a primit în bani contravaloarea părții sale de succesiune, declară că „nici eu, nici urmașii mei nu vom avea vreun drept sau vreo pretenție”. Semnăturile s-au dat în fața comisariatului de poliție și actul s-a trecut apoi în registrul de transcripțiuni al tribunalului (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 652/38).

acoliși (*a* —) — a nedreptăți. C. Conachi dă în 1835 această definiție: „Acolisitori, în limba moldovenească, numindu-se numai aceia cîți întru cunoștință că nu au dreptate, stîrnesc pricini de judecăți. Cu drept cuvînt în Moldova, unde mai nimenea nu cunoaște pravila, nimine nu poate fi cu așa numire, pentru că încredințarea de dreptate nu o dă decît pravila. Nu acolisirea privește pe oameni la judecăți, ci necunoașterea pravilelor, care abia de doi ani s-au tipărit în limba patriei. Puterea săvîrșitoare izbindea în toate”. (Bibl. Acad. R. S. România, Doc. 339/108).

act răsuflat — era orice act dovedit fals. Pentru aceasta el era găurit cu un obiect ascuțit (un fel de sulă) pentru a fi anulat. Deci, noțiunea de răsuflat echivala cu noțiunea de anulat, însă nu totdeauna. Actul așa zis răsuflat (anulat) îl găsim pomenit sub diferite expresii cum ar fi: *carte cu vicleșug și înșelăciune* (Doc. priv. ist. Rom., A. Moldova, veac XVI, vol. III, p. 168, nr. 223); *zapis mîncinos* (Ibidem, vol. IV, p. 202—203, nr. 259); *zapis făcut cu meșleșug* (Alex. Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, p. 13—19); *zapis făcut cu înșelăciune* (Doc. priv. ist. Rom., A. Moldova, veac XVII, vol. II, p. 135—136, nr. 167); *zapis viclean* (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 311/23); *zapis iconomicos* (Ibidem, Condiți, K. 376, f. 56—57 v); *dres strîmb și viclean* (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 128, nr. 6); *zapis rău și răsuflat* (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 438, p. 70—77); *scrisoare iconomicoasă* (Ibidem, Condiți, K. 376, f. 4—5 v). Sînt și unele cazuri, mai rare, cînd sub denumirea de act răsuflat nu însemna act dovedit fals, ci dintr-un motiv oarecare își pierdea valabilitatea și era anulat. Și în acest caz actul impus pentru a se ști că nu e anulat. Într-un document din 1836 se spune: „vecselul (poliția) să rămînă răsuflat și ori care ar veni cu el să nu fie crezut”.

act de zărbire (etimologie necunoscută) — e, probabil, o degradare grafică și fonetică a cuvîntului „servire”. Deci „act de servire”, de folosință. Expresia figurează în „alcătuirea” din 1848, prin care Teodor Sferdinschi încuviințează agăi N. Docan, „dritul zărbirii asupra zidului ce desparte locul meu de ograda d-sale”. Zidul se făcuse pe locul lui Sferdinschi — 2/3 cu cheltuiala sa (în urmă despăgubit) și 1/3 cu cheltuiala lui Docan. El se obliga a înălța zidul cît grajdul lui Docan, care capătă dreptul să-și clădească orice bina pe acest zid (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 648/108).

anarisiră, anarisis, a anarisi — a anula. Cuvînt de origine greacă. Îl întîlnim cu sensul de *anulare*, într-un document din 1784, prin care Safta Cozmuleasa a făcut o danie. Ea arată prin scrisoare: „între care danie am *anarisit* altă danie ce didesem mai înainte ... și cînd am făcut dania a venit nepotul Vasile la mine, rugîndu-se să nu-l *isterisesc* de tot” (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 438/p. 69). În cancelaria moldovenească s-a folosit spre a indica anularea unui act prezentat la judecată sau la control și găsit fără temei. La 1818, cînd se judeca un proces pentru niște moșii din Moldova, se cerea de una din părți anularea cărții de judecată din 1809

și a unui hrisov: „*această anerisis* ... nu-mi este de nici o trebuință la dovada dreptății mele, că îndestul s-a dovedit... dar numai ca să arăt dobitocia cărții de judecată a Ghicăi și minciunile hrisovului lui” ... (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 419/254, f. 4 v.). La 1820, nacealnicul schitului Drăgești (Român) arată că la o judecată ce a avut-o cu răzășii, s-au adus „cîteva hirtii netrebnice și păgubitoare de cheltuieli, care prin dreapta judecată a Divanului, *anerisindu-se* s-au luat și ... s-au dat banului Ion Tăutu ca să se *spargă* și să se *răsuflă*” (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 449/157).

angurai — termen de origine latină (ancora), împrumutat din limba italiană (ancoraggio — loc de ancorare în port). În limba noastră cuvîntul numit „taxa de ancorare” plătită în schela Galați de către vasele ce veneau a descărca sau a încărca mărfuri de ori ce fel. Corăbiile plăteau în 1838, 20 lei anguraiul, caicele și ciamurile cîte 10 lei, iar „alte vase mărunte”, încărcate cu mărfuri pînă la 1000 ocă „lemne de foc, pari, nule, cărbuni, zarzavaturi, legume și pește”, precum și vapoarele, nu plăteau nimic. (Prin alte „vase mărunte” se înțelege „podurile sau ghecurile” pe care trec vitele de o parte și de alta a Dunării „fiind vasele carantinei”). Venitul anguraiului a fost destinat fondului carantinei Galați. În 1838 acest „irat” s-a dat în „otcup”, prin „mezat”, cu 264 galbeni (Arh. St. Iași, tr. 1434, op. 1634, dos. 144, f. 10).

arșin — măsură de lungime de 0,68m., submultiplu al stînjenului. Cuvîntul există și în limba rusă și turcă. Îl găsim la 1829, ca măsură de lungime într-un izvod de cherestele: după grinzile a căror lungime se arată în stîjnii și jumătăți (pol) stîjnii, urmează „dulapi cîte de 6 pol *arșini* lungul și 2 borșoace grosime”. (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 422/154).

ascerliu — soldat în armată: Constantin Ipsilante vedă poruncește lui Ilie Botezatu biv vel pitar, în urma ordinului primit prin firman, ca „din străinii ce se află în țară” să adune „o samă de ascerlii”, cit de mulți. Aceștia vor fi trimiși în Țara Românească „asupra *zorbalelor* ce s-au ridicat la Vidin” și care trecînd hotarele, au ajuns pînă la Craiova. Botezatu este imputernicit să strîngă ascerlii din ținutul Hotărnicilor și va lucra cu ispravnicul de ținut. Adunarea să se facă „din oamenii ținutului, cu bună învoire” și dacă nu se vor putea aduna mai mult de 100 ascerlii, să se organizeze astfel ca să fie o căpetenie — numit *bulucbaș* la 20 oameni (liude), cum și un *stegar*. Și asupra a 5 bulucbași cu steagurile și neferii lor să fie un căpitan mai mare, numit *iuzbasă*. Ascherlii vor fi călări sau pe jos. Ei vor trebui să aibă arme, ca și altele trebuincioase. Afară de leafă vor avea: 100 lei iuzbașa, 50 lei bulucbașa, 35 lei *bairactarul* călare, 30 lei un nefer călare, 25 lei bairactarul pe jos, 20 lei neferul pe jos. Leafa lor va fi lunară: 100 lei iuzbașa, 30 lei bulucbașa, 20 lei stegarul călare, 16 lei stegarul pe jos, 15 lei neferul călare și 10 lei cel pe jos.

asidosie — scutire de impozite. Articolul 65 al *hatîșerifului* din 1827, tradus în limba română, prevede scutirea țărilor române de bir și alte angării, pe timp de doi ani. O notă marginală, ținînd loc de titlu, rezumă astfel cuprinsul textului: „*asidosie* de doi ani a provinciilor” — adică scutirea provinciilor de dări pe timp de doi ani (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 252/37).

ateș menghen (ateș menghenă, menghen) — denumirea turcească pentru un aparat folosit în meșteșugul boiangeriei. Probabil pentru făcut imprimeuri. Evghenie boengiul Curții domnești din Iași, vinde o vie ca să poată cumpăra de la un meșter din București o *ateș menghenă*, pentru meșterul său. La costat 1500 lei adus la Iași, din 1805 aprilie 20. La București mai rămăsese un astfel de aparat și era unul și la Constantinopol. (Arh. St. Iași, Condiți, K/325, f. 134).

B.

balahaci — necunoscut de dicționare. Într-o corespondență din 1828, ispravnicii din ținutul Tutova raportează Divanului că și-au dat silința la „facerea *balahacilor* pentru spitalul din Birlad, li-ar fi găsit de îngrădit și de căpriorit cu totul, iar de acoperit numai a patra parte și de lipit două odăi” (Arh. St. Iași, Condiți, K/74, f. 1). Cuvîntul pare a fi o creație populară, avînd ca model pe rusescul „balagană” care înseamnă între altele și barată. Deci ar fi vorba de o construcție mare și provizorie, necesară funcționării spitalului militar din Birlad. Este interesantă și forma verbală „căpriorit”, de la cuvîntul „căpriori”, adică lemnăria care împreună cu dranița sau alt material, formează acoperișul unei clădiri.

batac — groapă plină cu apă, mlaștină, baltă. La 1828, Vistieria poruncește ispravnicilor ca să ia urgente măsuri pentru „repararea podurilor, ezăturilor și batacurilor din drumul a tot cuprinsului țării și să fie aduse în bună rânduială ca la trecerea oștilor să nu se urmeze cea mai mică împiedecare sau vatămare a căilor și trăsurilor” (Arh. St. Iași, Condici, K/114, f. 1,2). O altă poruncă se dă ținutului Iași „pentru întocmirea podețelor și a batacurilor” (Ibidem, f. 2). Șăineanu dă cuvîntului înțelesul de „groapă” plină cu nămol, mocirlă și crede că e de origine armeană (cf. Influența Orientală, III, p. 15). Cuvîntul există însă și în limba turcă, avînd același sens (mлаștină, noroi, glod). Filologul numit citează un document din 1784, cu textul: „să se îndrepteze ulițele și drumurile de prin mahalale, să nu se mai afle gropi sau batacuri”. Deci să nu se mai afle bălți.

beilic — corvoadă, munci grele silite: „au fost siliți să facă beilic”. Se mai numea beilic și conacul sau casa unde erau găzduiți înalții demnitari turci care veneau la Iași sau București; beilic de forspan, obligația locuitorilor de a da cai de poștă. M. Kogălniceanu în 1860 dă următoarea explicație termenului: „Muncă pentru bei. Știm că era o vreme cînd țăranul muncea foarte mult pentru bei (domn) și boieri. Cînd însă țăranul face în satul lui casă comunală, coșere de rezervă, fîntină, poduri etc., el nu face beilic, muncește pentru bună starea sa”.

bitirmea — rechiziție. Cuvînt de origină turcă (în bloc, în total, învoială, angajament), cunoscut de dicționare. Îl găsim într-o corespondență din 1824, privitoare la aprovizionarea cu fin a armatelor turcești: scoțînd cu totul din mijloc *bitermelele* cele aducătoare de povară și sarcini locuitorilor, cu prețuri nemăsurate, decît dacă se vor găsi *bitermegii* cu prețul cite 300 lei pe stogul de măsură” (Bibl. Acad. R. S. România, Doc. 200/176, p. 3-a). Înțelegem din textul citat că sensul cuvîntului este acela de angajament apăsător. Găsim și termenul de *bitermegiu*, care trebuie să numească pe cel care indeplinea bitermeaua, un fel de achizitor de azi. Vezi și cuvîntul „*bitirdisesc*”. Aflăm de asemenea, noțiunea unității de măsură a stogurilor de fin — *stogul de măsură*.

boiernași — în vorbirea curentă cuvîntul denumește un boier mai mic. Sensul istoric al termenului este însă altul. Dintr-o corespondență din 1808 a Vistieriei cu Ispravnicia Tutova, aflăm următoarele: D. Cîrcotă, fost căpitan de darabani în Țara Românească, făcuse o jalbă la Divan, arătînd că „după rînduială” cei ce „au îmbrăcat caftan” nu pot fi puși în rîndul postelnicilor și acelor ce sînt iertați cu cărțile Vistieriei. Căftăniții au privilegiile lor deosebite. De aceea Vistieria poruncește ca jăluitorul să nu fie supărat nici de banii pentru cheltuielile oștilor, nici de dajde, nici de alte dări și havalele, nici de slujbele și poruncile ce sînt la ținut. Cînd va fi trebuință de vreo slujbă din partea lui, Vistieria singură îi va trimite carte „ca la un boiernaș ce este” (Arh. St. Iași, colecția Litere, P/83, f. 130). Reiese de aici că acel Cîrcotă, boiernaș cu caftan, nu putea fi confundat nici cu privilegiții, nici cu treptele privilegiate.

brandvahtă — vas înarmat pentru paza unui port. Cuvînt de origine germană (Brandwacht) introdus la noi prin intermediul limbii ruse (brandvahta) și denumind un vas de pază și control utilizat de miliția din portul Galați (vasul Emma, care a fost vîndut în 1847, fiind stricat). Dintr-un dosar (Arh. St. Iași, tr. 1710, op. 1942, nr. 401), aflăm că în iarna anului 1847, acest vas, care servea și de școală cu recruții (manevrarisire), „îernase — după pilda din toții anii — la gura Prutului, așteptînd să i se facă reparații radicale, după un *smet* (deviz), de 5 208 lei după cursul Galați, sau 3749 lei după cel al Vistieriei. Se arată că brandvahta nu-i „cariarisită” și „călăfăuită”, adică astupată la crăpături cu cîlți, prilită cu foc și unsă cu smoală, așa cum se face la orice corabie, la cel mult doi-trei ani de stat în apă. Din această cauză corabia se poate primejdi „încît nu se poate dovedi lesne scoaterea apeîdin ea”. Îi mai trebuiau vasului reînnoirea parțială a armăturii, frîngîii și pinze noi, un odgon de 4, cîntare pentru „angura” cea mică, macarale, reînnoirea unei părți din covertă, vîsle noi (12 lopeți) și „varcă” (barcă) nouă. Vasul avea un tun de dat semnalul în zorile zilei, pentru care se cerea praf. „Dar a doua zi pe la 3 ceasuri după miezul nopții puindu-l în baraca branvahtei ... să-l duci la Măcin” ... (Arh. St. Iași, tr. 1760, op. I, 2009, dosar nr. 161 f. 8).

breslaș — categorie fiscală menținută pînă la Regulamentul organic. Termenul denumește categoria oamenilor de scuteală atribuită boierimii, din care făceau parte scutelnicii, breslașii, slugile rangurilor și slugile moșiei. Breslașii făceau parte dintre birnicii havalegii. Pentru scutirea de havalele, pe care o căpătau prin mijlocirea boierilor

proprietari de moșii, ei se angajau să muncească un număr de zile pe moșie, în plus peste obligația boierescului. Aceste obligații se precizau de obicei într-un act scris anumit „zapis de breslășie”. Uneori oamenii aceștia — breslași — au fost confundăți cu breslele meșteșugărești (isnafirile sau corporațiile) sau cu breslele posturilor (slujitorii, rufetașii). Catagrafiile înregistrează pe breslași ca o categorie fiscală încă de la 1801. La 1828 erau 12 232 breslași. Spre deosebire de scutelnici, breslașii erau atribuiți numai *boierilor proprietari de moșii*, după rang, începând cu 45 la boierii din protipendadă și terminând cu 3 ultimului rang șatrului. Prin Regulamentul organic această categorie fiscală a fost desființată, ca și scutelnicii și slujile.

breslele posturilor — În documentele anterioare anului 1832, se întâlnește mereu această denumire, ce se dădea oamenilor — slujitori — care erau întrebuințați, de statul feudal în diferite servicii. În schimb scutirii de bir și havalele, atât timp cât îndeplineau slujbele care li se dădeau, ei prestau lunar statului un serviciu de o săptămână. După un tabel statistic din 1828 (Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dosar nr. 560, f. 49), intitulat „Extract de numărul tuturor breslelor ce să află cu lăcuință prin țară și să apără de toate dările și havalele pământului”, slujitorii breslelor posturilor erau la acea dată în număr de 8092 oameni. După slujbele ce îndeplineau aveau 45 de numiri. Aici vom găsi oamenii slujitori ai Isprăvniciilor (pantirii), ai Hătmăniei (rufetul hatmanului), seimeni, plăși etc. Apoi slujitorii Isprăvniceii curții gospod (seimeni, lemnari, cărbunari, pietrari, joldănari, teslari, sacagii, tulumbașii); copii de casă, slujitorii Vorniciei obștei, ai Vorniciei poliției și ai Vorniciei de aprozi (aprozi, fustași de vartă, fustași de Divan) slujitorii caselor obștești (podari, călărași, salahori, suilugii), slujitorii Casei menzilorului (surugii, țimirași, călărași, lipcani), chinargii vămii (carvasaraoa), breslele ocnelor (muncitori din ocele de sare de la Tg. Ocna la 1829, în număr de 569. Ei alcătuiau rufetul ocnelor. În sfârșit slujitorii Armășiei (armășei, darabani și dărvari). Această categorie a breslelor posturilor a fost desființată prin Regulamentul organic.

butaș domnesc — se numea astfel un mic slujitor domnesc, însărcinat cu strângerea păcurii de la „gropașii” păcurari din ținutul Bacău. Acest produs se strângea în „buți” și se transporta la Iași, unde era întrebuințat la „masalelele” necesare iluminatului Curții domnești. La 1827, butaș domnesc era un Ioniță Parasca din satul Prăjești, ținutul Bacău, care nereușind să transporte la timp păcura, a fost chemat la Iași cu zapciu ca să fie „certat” cu 500 toege la tălpi (Arh. St. Iași, tr. 564, op. 617, condicta nr. 20, f. 174, v). Tot de aici aflăm că la 1827, arzind Curtea domnească, s-a pierdut și depozitul de păcură (Ibidem, f. 177 v).

C

ceapcine — cuvânt turcesc, însemnând vagabond, ștregar, cal iute. În corespondența ținutului Hirlău, pe anul 1828 îl găsim însă și cu alt sens: „cu scoaterea din slujbă, și-a vindut atunci caii și ceapcinele” (Arh. St. Iași, colecția Litere, S/92). Într-o reclamație din 1827 a locuitorilor „gropași păcurici” din ținutul Bacău, împotriva butașului domnesc, ei arătau că acesta i-a îngrozit cu oamenii lui, „ce-i îmbracă cu ceapcine armășești, zicind că sînt armășei”, ținându-i în bății și schingiurii nespuse” (Arh. St. Iași, tr. 107, dosar nr. 714, f. 17). Curtenii care păzeau ocele și umblau cu poruncile Cămarii ocnelor, purtau pe cap ceapcine în patru colțuri cu patru culori (roșii, albastre, verzi și albe). Deci ceapcinele erau un fel de pălării de uniformă a slujitorilor domnești.

copil de casă — slujitor domnesc. Cităm dintr-un act din 1827: „volnicia Vistieriei, cu copii de casă (deci din Visterie), ca să apuce cu strînsoare pe ceașii neguțitorilor stării I-a din Iași și să istovească rămășițurile birului șterfului sf. Gheorghe” (Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, condicta nr. 25, f. 5). Sau „volnicie gospod (domnească) cu copii din casă de la ținutul Bacău, pentru ridicarea a 6 familii din satul Bozieni, și ducerea lor la ținutul Herța, care s-au aflat răzvrătiți” (ibidem, f. 21 v). Un tabel statistic din anul 1830 ne arată 259 copii de casă ai Vistieriei, care erau slujitori (breslele posturilor). Toți aceștia slujeau Vistieriei, prin rotație, la a treia sau a patra săptămână, fiind scutiți de bir și de havalele (Arh. St. Iași, tr. 644, dosar nr. 560, f. 49). La 1832 acești slujitori și alții au fost desființați prin Regulamentul organic.

D.

dellă — termenul în înțelesul de dosar, adică o reunire la un loc a tuturor actelor privind o problemă (afacere, pricină) a fost introdus în lucrările de arhivă în anul 1829, „pentru

ca să se alcătuiască toate pricinile din delle” cu precizarea din 1830 „ca toate hirtile privind o pricină să se așeze la della pricinei spre întregirea științelor ce se cuvin a se afla la della fieștecăreia pricină”.

Obiceiul de a aduna la un loc actele privitoare la o problemă îl găsim practicat încă de la începutul secolului al XIX-lea de instituțiile care aveau competența de a face cercetări și judeca faptele penale.

Departamentul Criminalicesc din Iași era singura instituție care avea competența să judece faptele grave penale și să supună voievodului raport (anaforă) pentru ca acesta să hotărască în ultima instanță. Isprăvnicile ținutale cercetau numai cazurile și trimiteau la Iași, odată cu vinovații și actele întocmite în timpul cercetărilor însoțite de un raport asupra pricinei respective. Actele întocmite de ispravnici erau de obicei următoarele: tacrirul (inerogatoriu) vinovaților, sau bănușilor, mărturiile date de martori, izvod de lucrurile găsite la vinovați, dacă era caz de furt, mărturie de cercetare duhovnicească, certificat medical, dacă era cazul, cheazăia satului și raportul către Departamentul Criminalicesc. Pentru siguranța transportului toate aceste acte erau cusute la un loc, primul document fiind raportul isprăvniceii. Așa a fost primul început de dosar, care, o dată primit la Departamentul Criminalicesc, forma temeiul la care se anexau ulterior și alte acte întocmite în cursul desfășurării procesului până la darea hotărârii. Fiind cazuri de recercetare a faptelor, chiar după darea hotărârii era necesar ca aceste hirtii grupate pe pricină să fie păstrate cu grijă.

În Arhivele Statului Iași se păstrează arhiva Departamentului Criminalicesc; în inventarul pentru anii 1813–1827, găsim întrebuițat termenul de dellă. S-ar putea crede că încă din acei ani s-a folosit termenul de dellă. Cercetându-se cu atenție numitele delle s-a constatat că ele au fost inventariate abia în 1835 când actelor cusute la un loc pe pricină li s-a pus copertă nouă pe care s-a înscris pe scurt rezumatul începându-se cu termenul dellă.

Termenul de dellă a fost utilizat mulți ani și s-a generalizat pentru toate piesele de arhivă cusute la un loc, fie că se refereau la o problemă (pricină, afacere) sau la diferite.

Termenul de dellă înlocuit treptat cu acela de acta (acte sau acturi). Noul termen de acta îl găsim întrebuițat după anul 1849. Vasile Alecsandri, ca arhivist al statului din 1850, întrebuița totdeauna acest termen.

O înlocuire oficială a vechiului termen de dellă, o găsim în 1852 când Mihail Kogălniceanu, noul director al Departamentului din Lăuntru, îl impunea prin măsurile luate în legătură cu „reforma canțilierilor de pe la administrațiile ținutale”, introdusă de el în februarie 1852. În dosarul acestei probleme se găsește conceptul ofisului domnesc cu nr. 57 din 10 februarie 1852, corectat de mina lui Kogălniceanu. Termenul de dellă a fost tăiat și scris acte. „Actele — se arată în ofis — vor fi înființate în deosebit pe fiecare obiect, sau pretenție personală fără a să cuprindă într-un trup mai multe pricină. Hirtile vor fi cusute regulat după primire și rezoluțiile iscălite toate (Arh. St. Iași, fond Ministerul de Interne, Tr. 1772, op. 2020, dosar nr. 44959, f. 24–27). Kogălniceanu subliniază importanța deosebită a păstrării arhivelor în bune condițiuni și răspunderea lucrătorilor de arhivă. Isprăvnicile în rapoartele care au urmat reformei introduse de Kogălniceanu privind lucrările de cancelarie au utilizat, din ce în ce mai frecvent, termenul de acte în loc de vechiul dellă.

Nu se poate fixa o dată când termenul de acta a fost înlocuit în acela de dosar. Cert este că îl găsim în documentele vremii întrebuițat în același timp apoi, încet, încet, a învins dosarul, termen care s-a împămîntenit. În inventarele vechi ale Primăriei Iași termenul acta a fost întrebuițat până prin luna octombrie 1870, după care s-a scris dosar. În regulamentul din 1861 pentru funcționarea cancelăriilor prefecturilor se precizează că „hirtile” (actele) să se grupeze pe probleme (pricină) constituind dosarul. În regulamentul din 1866 pentru organizarea cancelariei Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor se prevăd atribuțiile arhiviei între care și aceea a „păstrării documentelor și dosarelor de valoare documentară” și tot acolo „pentru fiecare afacere se va forma dosar special”. În regulamentul din 1870 privitor la organizarea Cancelariei Adunării Deputaților se prevede că „arhivarul conservă toate documentele și lucrările Adunării clarificate după categorii în dosiere”.

diacrisis — despărțire, deosebire, desfacere. Zulnia Negre protestează la Vistierie, în 1845, contra hotărârii ce se luase ca locuitorii satului ei, Izdelenii, să fie trecuți în bir

cu alt sat „pentrucă rămânind în *diacrisis* a satului străin, și eu neputînd priveghea acolo cislurile, au să fie de *jolt* și de *jac*” (Arh. St. Iași, tr. 1392, op. 1535, dosar nr. 357, f. 77). În citatul de mai sus se pare că sensul termenului ar fi altul : a rămînea în secma satului vecin. Faptul pus în discuție amintește măsura Vistieriei de a simplifica facerea catagrafiilor fiscale, prin contopirea satelor cu populație redusă

E

embodisi (a —) — a împiedica. La 1819, se poruncește Isprăvniceii Roman ca nimeni să nu mai oprească pe locuitori a-și face sămănături pe moșia Drăgești ; „iar a-i opri sau să *embodisi* lăcuitorii de facerea arăturilor, nici de cum aceasta să nu îngăduiți”. (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 449, p. 150, condică). Sau : „dar pricinile d-sale îmbodisesc a zăbovi mintuirea generalnicului tablou” (Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, dosar nr. 441 din 1831, f. 182—3).

etap magaza — magazine de etapă, pentru armată. În 1829 o găsim în acest text : „avînd poruncă de la înalta stăpînire de a se împlea negreșit și cu cit se va putea mai în grabă etap magazalele”, se trimite „comisiilor îndestulării oștilor, copie de pe marșruturi și proporție de proviant și furaj, cu care poate umple etap magazalele” (Arh. St. Iași, colecția Litere, J/11, f. 14). Vezi și *magaza*, *magaza mișcătoare*.

F

fecior — În afară de sensurile cunoscute, se adaugă următoarele înțelesuri noi, scoase din lucrările catagrafice ale anului 1831 : *feciori de vîrstă* și *feciori de muncă* sau *feciori de slujbă*. Cităm : „făcîndu-se tratație în comisie, în ființa tuturor *cilenurilor*, s-au giudecat că feciorii de vîrstă sînt acei agiuși la 25 de ani, iar feciorii de slujbă de la 15 ani înainte” (Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dosar nr. 267, vol. VI, f. 45). Și mai departe „*feciori de muncă* se socotesc de la vîrsta de 18 ani în sus și nu trebuie să se înscrie cu nume în catagrafie, ci nu mai numărul să se treacă, în dreptul părinților la *rostul* (rubrică) feciorilor de muncă ce este înadins tras prin *formular* (Ibidem, f. 197). Se observă din cele de mai sus că limita minimă a vîrstei feciorilor de muncă nu era încă bine precizată — 15 sau 18 ani !

G

ghecet — pod umblător, bac de transportat căruțe etc. N. Costin îl folosește în cronica sa, scrisă în pragul secolului al XVIII-lea povestind însă evenimente din anul 1595 : „apucase Sinan Pașa de trecut peste Dunăre, într-un *ghecet*” (M. Kogălniceanu, *Lelepiseși, I, apendice X*, p. 485). În 1835, Neculai Negroponte ia prin mezat, pe timp de 3 ani „venitul oteputului *gheceturilor*” din Galați, destinat a mări fondul carantinei din oraș, obligîndu-se a plăti 250 galbeni pe an și a construi două *gheceturi*, din lemn de stejar, încăpătoare de 80 vite mari. Aceste *gheceturi* aveau să coste 400 galbeni și urmau să fie servite de 12 oameni plătiți cu o „leafă” de 100 lei de nume (Arh. St. Iași, tr. 1757, op. 2005, dosar nr. 507, f. 8). Oteputicul Negroponte avea să-și ia venitul acestor bărci, adică taxele pentru trecerea vitelor — cite un sorocovăț de toată vita mare, iar pentru cele mici, viței și mînzii cite două capete la același preț, și oiaia 10 parale. Contractul prevede că timp de un an, *gheceturile* aveau să fie scutite de taxa angurailui.

ghigandie — gigantic. Neologismul (gigantic) apare într-o scrisoare, trimisă în țară de la „Tarseco selo”, de către „praporcicul” Diamandescu. Acesta a prezentat țarului, la 23 mai 1848, unitatea militară cu care s-a dus în Rusia pentru instruire și a comunicat lui D. Sturza hatmanul Moldovei și cemandantul Miliției pămîntești, că țarul a rămas mulțumit de ghigantica înfățișare a soldatului moldovean (Arh. St. Iași, tr. 1710, op. 1942, dosar nr. 378, f. 53).

H

haberlesisire — bună înțelegere, acord. „Ca prin o prietenească unită *haberlestisire* să se dea și să se ieie strămutații de ambe părți” (Arh. St. Iași, tr. 166, op. 184, dosar nr. 6, f. 55 v.).

haimana — termenul de haimana (ceata haimanalelor) care a făcut obiectul multor discuții contradictorii, nu este explicat în instrucțiunile care s-au dat în 1820 pentru întocmirea recensămîntului fiscal din acea vreme : „...iar pentru condeile ce au fost osebite și s-au unit la un loc să se alcătuiască mahalalele cu vornice ; pentru toți acei ce sînt fără casă, aceia să se treacă în nume de haimanale” (Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, condica nr. 6, f. 46). La 1827 Vistieria dă spătarului

Toma Luca 28 liude din haimanalele aceluia ținut, scutindu-i de havalele, iar în 1829 în rufetul ocnelor de la Tg. Ocna găsim și ceata haimanalelor în număr de 42 oameni care erau „de adunătură, fără sat, unii veniți de peste hotar, o împrăștiatură ce dau mai mult de lucru cămării; ei sînt în cea mai rea stare și sînt strînși din ruptași, bejenari, hrîsovuliți, căci ei pînă acum nu au nici satul lor aparte, sînt împărțiți printre ceilalți”. Termenul a fost confundat uneori cu acela de oameni fără căpăți, care era altă categorie fiscală a locuitorilor fără domiciliu stabil față de fisc (haidăi, ciobani, văcari, hergheliegii) deoarece aceștia „în alte locuri vărează și în altele ierneză”. (Regulamentul organic al Moldovei, în „Analele parlamentare”, 1/2, p. 103).

hrîsovuliți — categorie fiscală cu o situație specială față de fisc, stabilită printr-un hrîsov domnesc. Astfel, întîlnim bejenari hrîsovuliți, neguțitori hrîsovuliți, jidovi hrîsovuliți. Impozitele către stat și alte obligații hrîsovuliții le achitau în conformitate cu hrîsul. Bejenarii hrîsovuliți erau scutiți de bir și havalele un timp anumit (3 ani) și apoi timp de 7 ani plăteau numai 13 lei de nume pe an, iar după împlinirea termenului de 10 ani intrau „în deopotrivă dar cu ceilalți locuitori — birnici ai țării” (Arh. St. Iași, tr. 766, op. 868 dosar nr. 29, f. 22). În 1837 vistiernicul Alecu Balș cerea să i se împlinescă numărul de 100 bejenari hrîsovuliți ce-i avea cu hrîsov obținut de tatăl său pentru moșile Poenarii și Ploscuțenii (Tecuci) (Arh. St. Iași, tr. 766, op. 868, dosar nr. 28, f. 41). În 1832 Vistieria face o cercetare amănunțită pentru acești oameni (Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dosar nr. 595 „delă pentru bejănarii grîsovuliți”. La dosar se găsește anexată și o lucrare statistică privind această categorie pe anul 1828).

I

ialoviță — dar de aceeași natură cu sulgiul, fiind, se pare, o completare a acestuia, de care totuși se deosebea la început, atît prin categoriile de birnici asupra cărora se aplica, cît și prin felul de impunere. Se crede că darea a fost pusă de Duca Vodă, înțîi asupra curtenilor alături de „dajdea calului”; „a se vinde toată vita cîtă va fi luată de la curteni, din orînduiala lui Mai, și pentru dajdea calului și pentru ialoviță...” (documentul din 14 septembrie 1669, în Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 278). Pe cînd sulgiul se ridica în natură, sub forma cislei, ialovița pare că se lua în bani, iar cînd nu era posibil, se lua în natură (tot sub forma cislei). Vitele acestea grase (ialovițele) se vindeau, și banii se dădeau Vistieriei. Cum sulgiul din dare țărănească a ajuns o dare comună, așa și ialovița din dare curtească, a trecut și asupra țărănilor și uneori numai asupra lor, mai ales sub Antonie Ruset, care a dispus ca „nimeni scutelnic să nu fie — ori stolnicel, ori aprod, ori armășel, ori călăraș de scuteală, fie ce breaslă să vă răspunde, care să vor fi oprit și nu vor fi dat pînă acumă, tot să aibă a da la ialoviță și la cară” (documentul din 16 ianuarie 1676, în C. Stoide, *Despre sulgiu și ialoviță* — extras din volumul omagial „În amintirea lui C. Giurgescu”, București, 1944).

isterisi (a-) — a lipsi de ceva, a priva. La 1766, Gr. Ghica vodă constată că „orașul acesta (Iași) întru sine nu are apă ... ca să fie pentru îndestularea norodului și fiind pînă la atîta de isterisit orașul acesta de îndestularea apei” ... (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 460/59), domnul hotărăște construirea unui rezervor (hazna) de apă la Golia. La 1825 se arată că „fără dreptate s-au isterisit numita, m-re (Răchitoasa) de venitul moșiei sale Nămolosa” ... (Arh. St. Iași Litere Condiții, K/384, p. 256). La 1826, preotul bisericii sf. Andrei din Iași, arată Domniei că instituția sa este „săracă și isterisită de toate cele trebuincioasă” (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 398/91).

M

muhasire — blocadă. Îl întîlnim în rezumatul unei corespondențe de război din 1810: „predlojenia senatorului (Milesevici), înștiințătoare după scrisoarea ce au primit de la mai marele comandir, pentru biruințele ce au făcut oștile rusești la 11 a lunii aceștia (iunie) făcînd muhasire toată armia vizirului, prinzînd și drumul Țarigradului și acel ce duce la Sumia în Tîrnova” (Arh. St. Iași, mss. 88, f. 84 nr. 104).

musadea — favoare, privilegiu. Cuvînt cunoscut de dicționare, cu sensul de autorizație, permisiune. Îl găsim la 1824 în legătură cu impunerea sudiților. Agenția consulară austriacă a cerut să li se dea libertatea de comerț sudiților, după obicei; și ei vor plăti dările știute și un analog cu starea fiecăruia. „Dar spre a-i supune pe sudiți ca ei

și atunci să plătească ceva peste tratat, după ce nu li se va face nici o musade este lucru nepotrivit” (Bibl. Acad. R.S. România, Doc. P. 131/208).

O

opicon — epitrop; administrator. Cuvîntul îl găsim în copia unui act din 2 octombrie 1646 (17155), care este o mărturie a marilor boieri dată vornicului Ureche, pentru lichidarea unei sume de 150 galbeni. Ureche a dat această sumă lui Ene, socrul lui Ion Vodă, spre a răscumpăra cu 120 galbeni, odoarele „cucoanei lui Ion vodă” (zălogite la Iani neguțitorul), iar cu restul de 30 galbeni să plătească pomenirea acelei „cucoane a lui Ion vodă”. Suma fusese luată de acesta de la comisul Furtună pentru satul Prăjăști (Roman), iar vornicul Ureche și Toader, vornicul cel mare de țară de sus, fuseseră „lăsați opicon pentru acești bani de către Petru Moghilă, mitropolit de Kiev” (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 456/9, f. 94).

ostanoveă — oprire, întârziere, împiedecare. Cuvînt folosit la 1831 în cancelaria administrației țării „din care pricină este mare *ostanoveă* în lucrarea catagrafiei” (Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dosar nr. 97, f. 8). Este vorba de raportul unei comisii catagrafice care arată greutățile ce întîmpină în activitatea sa. Iar la 1832, „ca să nu urmeze *ostanoveă* în lucrarea obștescului tablou statistic, din cauza netrimiterii la timp a datelor cerute, se vor trimite cu un cinovnic” (Ibidem, dosar nr. 588, f. 26; vezi și *Uricarul*, IX, p. 275).

otcritoilist — poruncă deschisă. Expresia e folosită ca titlu al unui act oficial — o *poruncă deschisă*, ce se dădea unor împuterniciți spre a fi sprijiniți de autorități în executarea unor misiuni. La 1830 îl găsim în următoarea frază: „se va rîndui și osebit cinovnic din partea Divanului, cu *ot critoi list*, spre înlesnirea acestor lucrări” (Arh. St. Iași, colecția Litere, P/115, f. 24, v.), sau într-o poruncă a Pircălăbiei Galați, dată unui delegat care însoțea niște arestați ce trebuiau să fie duși la Hâtmanie, cerindu-se a i se da din sat în sat paza necesară și o căruță de transport (Ibidem, P/361, f. 145). Aici expresia e scrisă *otcritoilrist*, ceea ce înseamnă că scriitorul nu cunoștea bine limba rusă.

otzaf — poruncă. Cuvînt găsit la 1833 în corespondența dintre Postelnicie și Visterie (Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dosar nr. 588). Grafia acestui cuvînt n-a fost fixată în scurtul timp cît s-a folosit în limba română. Astfel îl găsim după cum urmează: „gîos iscălitul primind de *iznoavă olsaf* a d-sale podpolcovnicului Fonton (...) proftorim asupra cererilor împărțite” (Ibidem, f. 119). Aici sensul cuvîntului pare a fi cerere, poruncă, trimisă din nou (iznoavă) și repetată (poftorită). În altă parte întîlnim altă grafie: „pentru prețul urmat a moșiilor din Moldova, precum și venitul lor ... numeraristul *odzev* nu s-a primit pînă acum” (Ibidem, f. 137). Observăm același sens de poruncă. În sfîrșit a treia formă grafică: „spre a se putea da lămuritor răspuns d-sale Fonton, în urma *otziavului* adresarisit mie” ... (Ibidem, f. 139). Se mai întîlnesc și formele *odzev*, *otziaf*, *otzaf*.

P

peci — act de identitate; act doveditor de un fapt oarecare; *peci roș* — act de identitate întărit cu pecete domnească în roș: „și s-au dat *peci roșu* pe fețele lor, ca să fie cunoscute și-n altă țară”; *peci de cununie* — dovadă dată de mitropolie că acei ce doreau să se cunune îndeplineau condițiile cerute de lege.

perigrafie — descriere, dare de seamă. Sub numele de *perigrafii*, se cunosc un număr de cinci descrieri generale a ținuturilor Bacău, Tutova, Covurlui, Tecuci și Putna, alcătuite în anii 1830—1831, de către Comisia a III-a de revizie a catahrisurilor din Moldova, care a funcționat în intervalul de mai sus. Perigrafiile au fost alcătuite în scopul de a totaliza informațiile în legătură cu starea posibilităților de cîștig a locuitorilor, din agricultură, pomicultură, creșterea vitelor, exploatarea lemnului și a bogățiilor subsolului etc... Toate aceste informații trebuiau să servească la criteriul de impunere a locuitorilor birnici. În dosarele comisiei revizuitoare aceste lucrări se intitulează „perigrafii de speculațiile cu care se ajutoarează locuitorii”, „perigrafii de speculația alîșverîșurilor locuitorilor” etc... (Arh. St. Iași colecția Litere, E/80, f. 55—89).

periorisi (a-) — a opri, a limita, a determina. Îl găsim la 1831, în următorul text: „locuitorii nu i-au îngăduit să dea adevărînță și i-au periorisit a nu face nici un fel de lucrare” (Arh. St. Iași, tr. 644, op. 708, dosar nr. 97, f. 8). Actul din care s-a extras citatul acesta arată împotrivirea locuitorilor la facerea catagrafiei din 1831.

- pogron** — taxă pentru cai de poștă. Înainte de 1828, taxa aceasta se numea *inam*, denumind permisia de a călători cu cai de poștă. În Arhivele Statului sînt „condici de inamuri” și „condici de progoane” (sau pogroane, ori prigoane) care aveau aceeași destinație: de a se înscrie în ele sumele plătite, pentru numărul cailor folosiți și pentru distanța parcursă, precum și numele călătorilor. În unele traduceri ale ordinelor rusești de după 1828, se menționează că „plata pogronului se va face de Vistierie”, sau cuvîntul pogron e urmat de expresia „cu ugeritul plătit de Vistierie”. Deci avem un pleonasm, deoarece pogron sau progon e tot una cu ugerit. La fiecare transport Casa menzilor trebuia să trimită socoteală de banii pogronului și cheltuiala țimirașului (simiraș). Pogronul era socotit pe numărul verstelor de la un menzil la altul (Arh. St. Iași, colecția Litere, P/63, f. 32).
- pomeleu** — însemnare, notă, rezoluție. Îl găsim în regulamentul cancelariei Secretariatului de Stat, la 1833, în următorul text: „nimă să nu aibă voie (afară de Secretarul de Stat și de șeful de secție), a pune pomeleu pe hirtii, căci cu aceasta se smințește toată sistemul bunei reguli și se pot zăzleți și hirtile” (Arh. St. Iași, tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 353, f. 15 v.).
- pornitorie** — masa pornitoriei, adică biroul de expediție. Găsim termenul într-un act din 1830: „fiind eu la masa pornitoriei, unde toate hirtile tot prin mine se pornesc, am primit un răvaș către” ... (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 579/6). De asemenea cunoaștem titlul unei condici de pornitorie, din arhiva Hîrmăniei de la 1839 (Ibidem colecția Litere, K/594).
- prestupnic** — făcător de rele, în afară de lege. Îl găsim folosit la 1831, în „dela pentru prestupnicii (făcătorii de rele) și înturnarea locuitorilor fugiți din Bucovina” (Arh. St. Iași, colecția Litere, P/125). Este în dosar și un „regulament pentru ca prestupnici să poată fi dați înapoi peste graniță”, în țară de unde veniseră. „Se vor întoarce numai acei dovediți de prestupnici (în afară de lege), sau dezertori din armată”.

R

- rozolie** — un fel de vinars roșu, îndulcit cu zahăr sau miere. Comitetul Sănătății comunică Directoratului Ministerial din Galați, că potrivit legii publicate sub nr. 19 din 1834 și „deslegării” Sfatului Oclrmuitor din 1848, rachiurile străine, numite aracul, vutca, rozoliile și esențele sunt permise a intra în țară. (Arh. St. Iași, tr. 1567, op. 1797, dosar nr. 282).

S

- spravcă** — informație, consultare, cercetare. Îl găsim folosit în corespondența Vistieriei din anul 1834: „cancelaria mea întîmpină de multe ori trebuința de a lua spravca din datele Sfatului”, sau, mai departe: „poruncesc să faci punere la cale ca de la toate departamentele Sfatului, spravcele să se trimită după cererea cancelariei mele” (Arh. St. Iași, tr. 644, dosar nr. 588, f. 1). În *Uricarul*, IX, p. 274, i se dă și sensul de observație. Se mai întîlnește și forma *sprafcă*.
- sumcă** — geantă, geamantan. Cuvînt existent în textul unor dosare din 1829 și 1830, în care este vorba de asigurarea poștei rusești și a pazei necesare, cum și de pierderea unor geamantane ale curierilor (coroierilor) poștali, cu bani și acte (amănături, assignatii), în stația de la Focșani. O comisie de anchetă (sledsfii, corect: sledstvie) hotărîse ca pierderile să fie acoperite de căpitanul poștei, întrucît la aflarea sumcii (a genții, geamantanului) s-a făcut cercetare imediat. Dar starostele poștei murind, s-au căutat „așezămînturi politice în acest pămînt” spre a se vedea cum trebuie urmat, și s-a aflat tratatul din 10 iunie 1783, care prevede la articolul 76, că de asigurarea poștei, răspunde Poarta. Pe baza acestui tratat, domnul țării a plătit din banii Vistieriei o pierdere a poștei rusești din 1817, cauzată la stația (pocita) de la Vidra (Putna). S-a hotărît deci că și acum să se urmeze același procedeu (Arh. St. Iași, colecția Litere, S/77, f. 2, 12, 13, 28 și S/78).

T

- tăuși (a-)** — a ține în ascuns. Îl găsim în blestemul cu care se încheie documentul din 1775 iulie 29 (I. Antonovici, *Documente birlădene*, I. p. 15 și în prefața volumului III); „care ar tăuși zăpădul meu sau l-ar mistui...” Observăm că în aceeași frază se dă și sensul cuvîntului: mistui — a ascunde, a tăinuî, a dosi; mai găsim cuvîntul și la 1846, cînd episcopul casei clucerului C. Pangrati din Chilieni — Tutova, comunica Vistieriei că a arătat oamenilor „spor” ce se mai găsesc netrecuți în

catagrafie și care fuseseră „tăușiți” la „catagrafisirea locuitorilor” (Arh. St. Iași, tr. 1352, op. 1535, dosar nr. 259, f. 308).

trecuți — categorie fiscală. Denumire dată de Vistierie oamenilor de scuteală ai boierimii — „trecuți” peste numărul legiuit prin Așezămintele domnești. Boierii nu s-au mulțumit cu numărul de oameni hotărâți după rang. Prin abuz la început au luat un număr mai mare, apoi prin influența lor pe lângă dregători — sau trecind cu vederea abuzul când ei înșiși erau dregători — s-a ajuns la un obicei pe care a trebuit să-l recunoască și Vistieria, constituind categoria fiscală a „trecuților” înscrise în tabelele financiare. Termenul este fiscal și îl găsim întrebuințat în ordinul Vistieriei din 1820, martie 2, în legătură cu executarea catagrafiei locuitorilor din 1820. „Iar pentru *trecuți*, în tăria poruncilor domniei mele, acele de mai înainte, neapărat să intre la toate havalele” (Arh. St. Iași, tr. 166, Condica nr. 6, f. 75 v).

U

ușor — dijmă dată de tătari pentru produsele pământului lor din Moldova. „Tătarii ce au arat pe moșia Gălenii pentru care au luat „ușorul” Gh. Tăriță și Bosie”. (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 342, nr. 22, 23).

V

vasiliatica — Găsim cuvîntul în condica de venituri și cheltuieli a casei N. Rosetti — Roznovanu din Iași, pe anul 1840: „22649 lei vasiliatica anului nou, cu pecetluit” (Arh. St. Iași, mss. nr. 30, f. 29 v). Sub acest titlu al paragrafului se arată amănunțit pentru ce s-a cheltuit suma (cadouri, bacșișuri etc. de anul nou în special la slujitorii casei). Cuvîntul vine desigur de la „ziua sfîntului Vasile (Anul Nou)” și a creat adhoc, sub influența limbii grecești, spre a se evita o expunere mai lungă, cum ar fi „cheltuielile de sfîntul Vasile”. Tot după acest procedeu s-au format și alte cuvinte: practica, grajdica, gramatica etc. . .

Z

zabet — căpetenie militară, ofițer, administrator, guvernator, zapciu. Se mai întîlnesc și formele *zabi*, *zabit*. Cuvîntul apare în traducerea hătișerifului din 1802 (*Uricarul*, III, p. 196). Hrisant ieromonahul, traducînd la 1840 documentul slovan din 19 august 1472, dă termenul *zabet* ca echivalent al cuvîntului slav ureadnic, deși el știa că acest cuvînt intrase în formularul diplomatic al cancelariei noastre încă din secolele anterioare (I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I. p. 176). E rar folosit în documente. Il mai găsim însă și la 1821, cînd preoții de la biserica sf. Teodor din Iași s-au plins mitropolitului că Andrei vel căpitan, în „puterea *zabetului* politicesc”, le-a luat breasla circiumarilor cu făclia ei — care le asigură un venit — și au dus-o la biserica sf. Andrei, unde el era epitrop. (Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 398/44).

CONSFĂTUIRI CU CITITORII ȘI COLABORATORII „REVISTEI ARHIVELOR”

În anul 1968 s-au ținut două întâlniri ale redacției cu cititorii și colaboratorii revistei noastre: una la Timișoara și cealaltă la Arad.

Au participat, în afara arhiviștilor din orașele Timișoara, Arad, Lugoj, Caransebeș, reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, cadre didactice din învățământul mediu și universitar, cercetători, bibliotecari, muzeografi, reprezentanți ai Societății de științe istorice, arhivari de la mari întreprinderi și instituții, juriști, farmaciști, pensionari, funcționari și alții.

Majoritatea vorbitorilor au apreciat ca necesare și utile asemenea întâlniri periodice. Ei au scos în evidență îmbunătățirea calitativă și cantitativă a conținutului „Revistei Arhivelor”, au subliniat aportul ei substanțial la creșterea activității de cercetare științifică, atât pe plan central cât mai ales pe plan local, au arătat utilitatea ei în procesul instructiv educativ al învățământului.

S-a subliniat de asemenea ca un fapt pozitiv apariția la timp a revistei și ținuta sa grafică bună. Nu au lipsit nici observațiile critice. Cele mai multe dintre ele referindu-se la lipsa articolelor de istorie locală, la sărăcia rubricii de „Opinii”, la disproporția spațiului dedicat prezentării și interpretării materialelor documentare din fondurile și colecțiile arhivistice.

S-au făcut și multe propuneri pentru îmbunătățirea conținutului și forme publicatiei noastre precum și a activității ei redacționale. Iată câteva din ele: acordarea unui spațiu mai mare prezentărilor de fonduri și achiziții de noi documente, creșterea numărului facsimilelor de documente privitoare la istoria patriei ca și a articolelor rezultate din experiența muncii de prelucrare, îndrumare și control, cuprinderea în sumare a unor articole despre tematica și modul de organizare a expozițiilor sau muzeelor arhivistice, crearea unei rubrici pentru scurte informații documentare-arhivistice (materiale depistate în ultima oră, curiozități istorice și literare ș.a.), publicarea unor monografii de instituții sau întreprinderi mai importante de pe întreg cuprinsul țării, sporirea varietății documentelor publicate (să fie incluse în afara documentelor propriu-zise și memorii, note zilnice, jurnale, însemnări etc.), inițierea unor articole privind terminologia arhivistică, istorică sau literară (cu publicarea eventual chiar a unor texte de istorie literară), repartizarea geografică echitabilă a spațiului grafic al revistei (să fie cuprinse articole din toate colțurile țării), întocmirea și tipărirea unor materiale care să stimuleze donațiile către Arhivele Statului a materialelor documentare păstrate de particulari și acceptarea în sumare a unor articole legate de istoria medico-farmaceutică.

De asemenea s-a propus înglobarea mai multor materiale ilustrative (mai ales în articolele de științe auxiliare) ca și creșterea numărului de recenzii și prezentări a publicațiilor de specialitate din țară și străinătate. Aci s-a insistat asupra necesității unei selecționări mai judicioase atât a cărților de recenzat cât și a recenziilor însăși.

Mulți au propus schimbarea copertei la fiecare număr și sincronizarea ei la conținutul numărului respectiv.

Discuțiile au dus la concluzia că „Revista Arhivelor” este un instrument de lucru util arhiviștilor, cercetătorilor și cadrelor didactice, avind o personalitate aparte între publicațiile științifice ale vremii și un profil bine precizat.

I. Burlacu, V. Grozav

ARHIVA GENERALULUI GHEORGHE MAGHERU

Catalog de documente, Direcția generală a Arhivelor Statului,
București, 1968, 50 p. + 16. facsimile.

Catalogul de documente din arhiva generalului Gh. Magheru, editat de către Direcția generală a Arhivelor Statului la sfârșitul anului 1968, se alătură celorlalte instrumente arhivistice de informare științifică, fiind o expresie concludentă a permanentei preocupări pentru lărgirea sferei de investigare sistematică în bogatul tezaur istoric. Cele 802 rezumate ale unor documente, în cea mai mare parte inedite selecționate dintre cele 5430 cite se păstrează la Arhivele Statului Craiova, reflectă, pe fondul istoricelor evenimente ale frământatului secol al XIX-lea, personalitatea complexă a generalului Magheru care, timp de aproape o jumătate de veac, și-a slujit cu credință poporul, dînd dovadă de un patriotism înflăcărat.

Prin activitatea desfășurată el și-a legat definitiv numele de cele mai însemnate înfăptuiri ale secolului în care a trăit : revoluția de la 1848 în Țara Românească, Unirea Principatelor și războiul de independență.

Publicat în anul 1968 ca un prinos de recunoștință adus marelui patriot cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la evenimentele revoluționare petrecute la jumătatea secolului trecut în care trei țări române, catalogul menționat furnizează informații prețioase nu numai despre activitatea lui Magheru ci și despre a altor militanți ai vremii.

O parte dintre acestea se referă la Tudor Vladimirescu, la cauzele mișcării revoluționare conduse de el, la organizarea, desfășurarea și urmările acesteia în rîndul țărănimii oltene. Menținerea clăcașilor pe moșii cu forța (rez. nr. 57), arestarea și schingiuirea unor oameni nevinovați (rez. nr. 63), abuzurile, birurile de tot felul și dijmuirile înrobitoare aduseseră țărănimea la sapă de lemn, determinînd-o să pună mîna pe coase și topoare pentru cucerirea dreptului la o viață omenească. Despre cauzele care au ridicat masele la luptă vorbește și Proclamația slugerului Tudor Vladimirescu „*către tot norodul românesc din București și din*

celelalte orașe și sate ale Țării Românești” (rez. nr. 68). Din alte documente aflăm despre existența unui depozit de muniții (praf de pușcă și plumb) în tîrgul Cărbunești (rez. nr. 66), din care ispravnicul cerea urgent jumătate. Circulația munițiilor și stringerea pandurilor într-un loc sau altul, după nevoie, se reflectă și în alte documente (rez. nr. 71).

După „*potolirea vremurilor*” (rez. nr. 81), pandurii își ascund armele și părăsesc casele-fugind de persecuțiile la care sînt supuși, continuînd lupta sub diverse forme, cea mai interesantă fiind haiducia. Pădurile Olteniei sînt străbătute în această perioadă de cetele lor cea mai temută acționînd în părțile Mehedințiului (rez. nr. 94, 125, 129). Lupta se intensifică atît împotriva boierilor și arendașilor, cit și împotriva slujbașilor administrativi care s-au făcut „*întocmai ca fiarele sălbatice*” (rez. nr. 168).

Existența în arhiva lui Magheru a unor astfel de documente este semnificativă. Ele evocă orientarea lui socială și politică prevestind revoluționarul hotărît și consecvent de mai tîrziu.

O parte însemnată din documentele prezentate în volum, poate cea mai mare, se referă la revoluția din anul 1848, la fruntașii acesteia, scoțînd în relief unele aspecte mai puțin cunoscute. Astfel, pe lîngă contribuția hotărîtoare a lui Magheru la izbînda revoluției în Oltenia, la organizarea gărzii naționale (rez. nr. 299) și stringerea dorobanților în tabăra de la Troian, lîngă Rm. Vilcea, pentru a veni în apărarea cuceririlor revoluției (rez. nr. 307), documentele scot la lumină figura mai puțin cunoscută a Alexandrinei, fiica generalului Magheru, apreciată de contemporani ca o „*sofie, mumă și cetățeană model de virtute și devotament*”. Clipă de clipă ea va fi alături de tatăl său, constituind primul lui sprijin moral în activitatea neobosită, de o viață întreagă, pusă în slujba patriei și a poporului său.

Înfringerea revoluției l-a mîhnit profund pe Magheru care, așa cum rezultă din documente, în clipele grele, a cerut tuturor să lupte fără preget și să denunțe în fața lumii întregi pe trădători, iar pe vrăjmași să-i nimicească, arătîndu-se bărbați vrednici de libertate și dreptate; să nu se supună niciodată la o mîlnă de oameni „care ar voi să ne pearză pentru vecie în numele pravilei de păcătuire ce-i zice regulament” (rez. nr. 319).

După dizolvarea taberei de la Rîturi, acceptată cu mare greutate de către dorobanți și țărani, generalul Magheru ia drumul exilului și alături de ceilalți frunți ai revoluției începe lupta pentru cîștigarea marilor puteri europene de partea poporului român. La Paris, la Londra, la Viena sau în Turcia ei urmăresc unul și același scop: influențarea marilor personalități politice ale vremii pentru a susține și apăra interesele patriei, pe care o vedeau unită, liberă și independentă. Scrisorile prezentate în catalog reflectă cu prisosință aceste eforturi și frămîntări.

Prețioase sînt și informațiile referitoare la „al nostru brav român Bălcescu” (rez. nr. 398), care este „tare bolnav” (rez. nr. 409) și care, se spune, „că ar fi terminat o lucrare asupra lui Mihai Viteazul” (rez. nr. 418), precum și la alți frunți ai revoluției: Ipătescu (rez. nr. 410), „Tata” Șapcă (rez. nr. 410, 544) și alții.

Documentele prezentate furnizează, de asemenea, informații valoroase despre pictorii Negulici (rez. nr. 402, 435), C. Szathmary (rez. nr. 408) și Tattarescu (rez. nr. 410, 536) care, la 8 martie 1877, îi scria generalului Magheru, transmițîndu-i condoleanțe pentru moartea fiicei sale Alexandrina, moarte ce lasă un mare gol atît în familia tatălui, cît și în „marea familie română” (rez. nr. 776).

Alte scrisori glăsuiesc despre legăturile permanente întreținute cu personalități remarcabile politice și culturale din Transilvania (rez. nr.

424, 436, 444, 530), precum și despre susținerea luptei pentru unirea Moldovei cu Țara Românească „singurul mijloc de viață pentru noi... sprijinită de cei mai mari diplomați și cele mai generoase inimi” (rez. nr. 567).

Bucuria prilejuită de înfăptuirea Unirii Principatelor răzbate dintr-o serie de scrisori în care sînt comentate evenimentele respective, entuziasmul de nedescris al maselor, reformele lui Cuza, ca și complotul căruia acest mare domnitor avea să-i cadă victimă la 11/23 februarie 1866 (rez. nr. 656).

Nici războiul de independență nu lipsește din scrisorile păstrate în arhiva generalului Magheru (rez. nr. 777, 779). Referindu-se la acest moment de răspîntie în viața poporului român el scria că în împrejurări critice pentru țară, trebuie să tacă orice pasiuni, orice uri personale, orice luptă de partide, iar în inimă să nu rămînă decît „sfința voce a patriei” (rez. nr. 782). Scoate în evidență eroismul bravului ostaș român și trimite îmbrățișări pînă la sfîrșit, tuturor celor pe care i-a cunoscut cu ocazia trecerii Dunării la Corabia, în ziua de 20 august 1877 (rez. nr. 780).

Întreaga corespondență ce ne-a rămas de la acest înflăcărat patriot reflectă figura sa luminoasă, devotamentul său nefermuit față de țara al cărei fiu credincios a fost pînă în ultimele clipe ale vieții.

Pentru a înlesni orientarea cercetătorului în multiplele probleme ce se desprind din documentele prezentate, catalogul a fost prevăzut cu un aparat științific minuțios întocmit, format dintr-o prefață, o introducere, o listă a prescurtărilor și un indice general. Au fost, de asemenea publicate și un număr de 16 facsimile reprezentative ca gen al documentelor prezentate.

Dumitru Ganciu

CATALOGUL DOCUMENTELOR MOLDOVENEȘTI DIN ARHIVA ISTORICĂ CENTRALĂ

Direcția Generală a Arhivelor Statului, vol. III, 1653—1675,
București, 1968, 692 p.

Continuînd activitatea de publicare a catalogelor arhivistice, alături de alte instrumente de informare științifică, cu scopul de a pune un cît mai mare număr de izvoare documentare în circulație științifică, Direcția generală a Arhivelor Statului a editat Catalogul documentelor moldovenești vol. III, care completează seria celor două volume pe aceeași temă, apărute în anii 1957 și 1959.

Lucrarea cuprinde 2518 rezumate, regeste

și mențiuni de pe diferite forme de acte din perioada anilor 1653—1675, aparținînd fondurilor instituțiilor din Moldova, unor fonduri de proveniență personală sau colecții, lărgind informațiile asupra izvoarelor documentare existente în depozitele Arhivei istorice centrale.

Răspunzînd unor tematici variate și unei necesități de documentare multiple, în marea lor majoritate, documentele prezentate în acest catalog, deosebit de valoroase din punct de

vedere al conținutului și al caracterului lor inedit, contribuie la lămurirea unor aspecte privind feudalismul în patria noastră.

Multitudinea problemelor pe care documentele le pun în lumină, cu concluziile și punctele de vedere care se impun, permit cercetătorului științific din domeniul istoriei patriei să facă o serie de considerații asupra situației economice, sociale și politice în secolul al XVII-lea, caracterizată printr-o lentă înviorare a economiei țărilor române, prin eforturile clasei dominante de a consolida legarea de glie în condițiile unei ascuțite lupte a țăranimii, prin impunerea regimului nobiliar ca formă de guvernământ a statului feudal. Menționăm în acest sens, ca deosebit de concludente datele privind mijloacele și căile prin care țăranimea era deposedată de pământ, în scopul extinderii domeniilor feudale. Din studierea documentelor se desprind informații cu privire la exploatarea și aservirea țăranilor, la dări, la obligații tot mai mari, în urma cărora marea boierime își sporește averile, iar țăranii liberi sînt nevoiți să-și vîndă pămîntul, de cele mai multe o i cu pierderea libertății. Asistăm în același timp, la procesul de întărire a puterii economice și politice a boierimii, care prin veniturile legate de dregătorii, prin scutirile de dări acordate de domni și uneori prin negoțul pe care îl face ajunge din ce în ce mai bogată, își sporește averile și, în primul rînd, moșiile. Numeroase documente vorbesc despre danii și cumpărări de sate, vînzări silit de anumite împrejurări, abuzuri etc.

Merită de asemenea, a fi subliniată valoarea informativă a documentelor în ceea ce privește formele de exploatare a țăranimii și aspectele luptei de clasă, prezentarea de jalbe, nesupunerea la obligații, fuga de pe moșii, răscoale etc.. Deosebit de interesante sînt și informațiile cu privire la începuturile reglementării obligațiilor de clacă, acțiunile pentru răscumpărarea din robie.

Desigur, o asemenea problematică cu implicații de ordin economic, social și politic este mult mai largă, documentele, privite izolat s-au completat-înd în informații, contribuind la cunoașterea istoriei noastre în această perioadă. Nu vom încheia însă prezentarea principalelor informații furnizate de materiale fără a arăta importanța acestor documente în studierea problemelor privind comerțul, ca și în cercetarea apariției și evoluției unor îndeletni-

ciri și profesii — ceasornicar, ceprăgar, ciubotar, coval, potcovar, lăcătuș, silitrar, sîrmar, surlar, zălar, șelar, tălmaci, doctor etc.

Sînt de asemenea, interesante documentele privind relațiile cu alte state.

Din documente se desprind informații cu privire la dezvoltarea învățămîntului și cîteva principii de drept vechi românesc „după legea țării” sau stabilite prin hrîsoave domnești, în legătură cu moștenirea proprietății funciare, stabilirea hotarelor, stabilirea judecății călugărilor, a preoților mireni, a diaconilor și țărnocnicilor, în legătură cu pedepsele care se dădau etc.

Volumul aduce o contribuție însemnată și la studierea istoricului Arhivelor, în special a arhivei de registru, ca și a științelor auxiliare ale istoriei, documentele prezentate conținînd aspecte variate și mai puțin studiate, ce ridică specialistului probleme de sigilografie, cronologie, paleografie și mai ales de diplomatică. Sînt ilustrative în acest sens datele privind generalizarea folosirii limbii române în cancelaria domnească, biruința limbii române asupra celei slave ca și acele documente care aduc rectificări la lista cronologică a domnilor Moldovei

Din acest motiv în prezentul Catalog unele documente, editate în diferite publicații sub date greșite, au fost redactate cu data reală.

În cadrul descrierii diplomatice a documentelor rezumate, sînt prezentate și tipuri de sigilii ale fiecărui voievod, din cele mai bine păstrate.

Catalogul este alcătuit după criteriul topografic și cronologic și cuprinde un aparat științific care înlesnește munca cercetătorului, orientîndu-l operativ în conținutul materialelor documentare. Acesta este format din: introducere în care se prezintă metoda de lucru și principalele probleme la care se referă documentele, lista prescurtărilor, bibliografia publicațiilor citate în volum, lista cronologică a logofetilor, lista cronologică a grămăticilor cu datele extreme, lista documentelor cu datele rectificate, tabla cu corespondența cotelor pe fonduri, indici de nume și de lucruri, facsimile, precum și tabla de materii.

Catalogul este întocmit de un colectiv de arhiviști din care fac parte Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu și Cornelia Crivăț.

Emilia Poștărița

BIBLIOGRAPHIE — DOCUMENTATION — TERMINOLOGIE,

vol. VIII, nr. 6, novembre 1968, UNESCO, Paris, p. 235—290

Prezentul număr al buletinului, „Bibliographie—Documentation—Terminologie” are un conținut informativ variat, oferind o serie

de date despre activitatea UNESCO, între care realizările serviciilor sale de microfilm — acțiunile de microfilmare în Malaesia, India, Irak

etc., publicațiile apărute recent și cele în curs de apariție.

Un capitol din buletin prezintă serviciile bibliografice din R. S. Cehoslovacă, Danemarca, Etiopia, R. S. F. Iugoslavia, Norvegia și Peru, în scopul aducerii la zi a datelor cuprinse în manualul bibliografic al lui P. Avicenne (*Les services bibliographiques dans le monde, 1960-1964*, Paris, UNESCO, 1966, 233 p.).

Din bogatele informații cuprinse sub titlul de „Activități internaționale și naționale” ne vom opri asupra notelor inserate în cadrul rubricii „Arhive”.

Prima notă se referă la importanta manifestare a Consiliului Internațional al Arhivelor, al VI-lea Congres Internațional al Arhivelor, care a avut loc la Madrid între 2 și 7 septembrie 1968, cu participarea a 453 de delegați din 42 țări. (Menționăm că dintre acestea a fost prezentă și țara noastră cu doi delegați). Temele principale tratate la Congres au fost: a) Liberalizarea accesului în arhive și politica microfilmării; b) Utilizarea microfilmului în scopul reproducerii arhivelor.

Recomandările formulate de grupele de lucru au fost adoptate în unanimitate de Congres. Acestea se referă la armonizarea regulilor de dirijare a cercetării în diferite țări, suprimarea discriminărilor privind statutul cercetătorilor străini, crearea de mijloace tehnice de cercetare mai eficace, suprimarea restricțiilor nejustificate privind politica microfilmării, coordonarea acțiunilor de microfilmare pe scară națională și internațională, publicarea de repertorii și microfilme. În scopul organizării, dezvoltării și îmbunătățirii operațiilor de microfilmare se va crea un comitet de experți, desemnat să îndrumaze și să ajute pe arhiviști în acest domeniu.

La Congres s-a dezbătut și problema metodologiei istoriei arhivelor, recomandându-se să se treacă la un studiu mai aprofundat în această privință.

Numărul membrilor Biroului executiv s-a mărit de la 7 la 10. Din biroul actual fac parte: președinte — dl. Luis Sánchez Belda, director general al Arhivelor și Bibliotecilor din Spania; vicepreședinți — dl. G. A. Belov (URSS) și dl. B. Perozo (Venezuela); Secretar general — dl. G. Antonelli (Italia); Secretar general adjunct — dl. M. Rieger (Statele Unite); membri — dl. J. M. Akita (Ghana), dl. A. Bein (Israel), dl. Bhargava (India), dl. F. Biljan (R. S. F. Iugoslavia), dl. G. Duboseq (Franța), dl. H. Hyldtfeldt (Danemarca), dl. H. C. Johnson (Anglia), dl. W. Mommsen (R. F. a Germaniei), dl. J. B. Rhoads (S.U.A.), dl. A. Szedő (R. P. Ungară), dl. K. Kecskemeti (Franța), avind funcția de secretar și dl. B. Mahieu (Franța), cu funcția de casier.

Se face cunoscut, de asemenea, că datorită unei subvenții de 15.000 de dolari, acordată de Fundația Rockefeller, Consiliul a stabilit,

un program de asistență tehnică pentru Africa. O primă misiune de experți este întreprinsă de dl. G. Ede (Arhivele de Stat din Londra), după care vor urma alte trei misiuni până la sfârșitul acestui an.

Viitorul Congres Internațional este stabilit să se țină în U.R.S.S.

O altă notă ne informează că sub patronajul National Archives and Record Services din Statele Unite ale Americii a avut loc la 25 martie 1968 prima Conferință de planificare a repertorizării automate a arhivelor.

Conferința finanțată de Council on Library Resources, Inc. a întrunit reprezentanți de la 9 depozite de arhive sau de documente personale (Cornell University, the Library of Congress, Minnesota Historical Society, Ohio Historical Society, the Smithsonian Institution, Syracuse University, Wayne State University, the State Historical Society of Wisconsin și National Archives, organismul gazdă). Scopul acestei conferințe a fost să se studieze programele ordinatorilor și modul de prezentare a datelor de care fiecare instituție va avea nevoie pentru a face să funcționeze un sistem comun de ordinatoare pentru repertorizare sau crearea de dispozitive care să permită aflarea documentelor cu referințe istorice. Programul, numit SPINDEX (Selective Permutation Indexing) este alcătuit la Arhivele Naționale. Cînd va fi pus la punct, proiectul de program se va experimenta de instituțiile participante. În scopul de a se verifica dacă este aplicabil la procedeele adoptate de fiecare din ele. După redactarea și experimentarea lui, în cazul cînd va fi considerat realizabil, se va descrie într-o publicație și se va pune la dispoziția oricărui depozit de arhive sau manuscrise, care va dori să-l folosească.

Informațiile ce interesează Arhivele se încheie cu prezentarea bibliografică a unor publicații de specialitate:

— Martin Cunha George, Daniel, *Conservation of library materials*, Metuchen, The scarecrow Press, Inc. 406 p.

— Rodgers, Frank; Phelps, Rose B., *A guide to British parliamentary papers*, Urbana, University of Illinois Graduate School of Library Science. April 1967, 35 p. *Occasional Paper* nr. 82 (Acest ghid este o versiune preliminară și prescurtată a unui manual mai important asupra documentelor britanice, a cărui apariție este prevăzută).

— *Preservation of documents and paper* (culegere de documente tehnice traduse din rușește).

— Historical Manuscripts Commission, *Record repositories in Great Britain*, 2nd edition, London, Her Majesty's Stationery Office, 1966, XII, 49 p.

— England Public Record Office, *Catalogue of microfilm*, 1967. London, 1967, 94 p

Valeria Șindelaru

LA GAZETTE DES ARCHIVES

(Organ de l'Association amicale professionnelle des archivistes français),
Paris, Nouvelle serie, nr. 60, 61 și 62/1968.

Prin prezentarea ultimelor numere ale revistei „La Gazette des Archives” ne facem plăcută preocupare de a urmări în continuarea activitatea colegilor noștri arhiviști francezi.

În cuvîntul său din primele două reviste O. de Saint Blanquat, președintele Asociației amicale profesionale a arhiviștilor francezi, vorbind de dezvoltarea urbană actuală, subliniază că numărul materialelor documentare care sosesec la arhive este din ce în ce mai numeros și mai variat, încît organizarea arhivelor municipale după vechiul criteriu nu mai poate face față nici clasării, nici celorlalte operații arhivistice.

De aceea, spune domnia sa, pe viitor este necesar ca arhivelor municipale, să li se acorde importanța cuvenită, asigurîndu-li-se localuri adecvate și un personal specializat, ales conform aceluiași reguli folosite la recrutarea de cadre de către arhivele naționale și departamentale, păstrînd pentru rest regulile lor proprii. Aceasta ar facilita îndeplinirea sarcinilor care le revin și ar antrena schimburi normale cu cadrele din arhivele naționale.

În numărul, 61/1968, O. de Saint Blanquat arată că evenimentele din mai 1968 au pus în discuție nu numai structura universităților, ci și aceea a „l'Ecole des Chartes”. Elevii și-au arătat temerea inspirată de faptul că meseria de arhivist este absorbantă, că n-au timp necesar cultivării și nici posibilitatea de a folosi tot ceea ce au cîștigat prin cursurile urmate la „l'Ecole des Chartes”.

Pentru remediarea acestei situații, sarcina imediată este de a crea o școală de „sous-archivistes” pentru a forma cadre care să se ocupe cu clasarea și inventarierea materialelor documentare, dînd astfel arhivistului posibilitatea de a expune și comunica cunoștințele și reflexiile sale.

P. Caillet, în nr. 60/1968, semnează articolul intitulat *Problèmes de structure et d'inventaire*. Specificînd că este o chemare la un dialog pe această temă, autorul arată că organizarea internă a arhivelor naționale permite o bună adaptare la sarcinile variate care îi incumbă. Fiecare serviciu prezintă o originalitate impusă de natura activității și de condițiile în care aceasta se exercită. Ceea ce rămîne ca o problemă de elucidat este aceea a folosirii noii tehnici mecanografice și electronice în arhive. Pe această temă se așteaptă sugestii și de la arhiviștii străini.

J. Wagnet în articolul *Structure de classement, éliminations de documents, élaboration de*

répertoires dans les Archives nationales et départementales, confruntă experiența cîștigată în acest domeniu atît de arhivele naționale cit și de cele departamentale, contribuînd în acest fel, la definirea mai precisă a sarcinilor care le revin.

Guy Dubosq, prin articolul *La cité interministérielle*, ne informează de hotărîrea de a se crea un depozit central, care va constitui un serviciu nou în cadrul arhivelor naționale, și va avea scopul de a gira documentele transferate de ministere.

Pentru aceasta se vor folosi construcțiile de lingă Fontainebleau avînd o suprafață de 60 ha. care fuseseră afectate N.A.T.O.

În paginile revistei nr. 61/1968, G. Chevet, J. Gauvert, Y. Vidament, F. Ceccaldi de la laboratorul de l'Identité judiciaire, semnează un articol privind restaurarea documentelor degradate, în lumina experienței cîștigate. Evidențiînd că degradările sînt de mai multe feluri, tratarea acestora, în scopul descoperirii textului inițial, se face utilizînd compuși minerali, radiații ultraviolete sau infraroșii, fotografierea sau un simplu lavaj. Evident, alegerea metodei trebuie să țină cont de starea de degradare a hîrtiei și de rezistența acesteia, pentru a nu dăuna documentului.

În continuare, prin intermediul articolului *Microfilm et services d'Archives: le matériel de prise de vue*, semnat de M. Quélin aflăm care sînt aparatele comercializate în Franța, în M. Quélin aflăm care sînt aparatele comercializate în Franța, în vederea microfilmării

Autorul dă amănunte referitoare la felurile aparatelor de microfilmare care variază în funcție de mărimea documentului, firmele care le livrează și costul acestora. Se semnalează și existența unui aparat portativ de microfilmare, aparținînd firmei „Pentacon Super” din R. F. a Germaniei.

Un articol important din nr. 62/1968 este cel semnat de Piere Pietresson de Saint-Aubin intitulat *Les fonds de l'archevêché de Chapitre métropolitain et de l'Officialité métropolitaine de Cambrai aux Archives du Nord*.

După un scurt istoric al bisericii din Cambrai în care se arată că aceasta exista în 346 iar în 843 aparținea Sfîntului Imperiu German, pentru ca abia prin tratatul de la Nimègne (1678) Ludovic XIV să o alăture Franței. Revoluția franceză va duce la dispariția fostelor instituții eclesiastice, la naționalizarea bunurilor și la intrarea în posesia statului a bibliotecii și arhivei acesteia.

Conținând mai multe diplome carolingiene imperiale, regale și bulele de aur din 1215, 1219, 1226, 1377 relative la evenimentele dramatice din istoria comunală a Cambrai, arhiva este importantă pentru istoria dreptului, a instituțiilor, a raporturilor de vasalitate dintre biserică și împărat, a detaliilor pitorești privind practicile religioase, viața clerului rural și alte probleme legate de istoria socială.

Printr-un alt articol sintem informați că anul 1968 a făcut obiectul unei hotărâri privind admiterea cercetătorilor francezi și străini la consultarea materialelor documentare de arhivă. Reglementarea s-a făcut în scopul unificării regulilor foarte diferite existente în arhivele naționale și departamentale. Avantajul ar fi acela că cercetătorii care sînt obligați să vadă documente din diferite depozite, nu vor trebui să repete de fiecare dată aceleași formalități, scriptice și totodată se va pune capăt trimiterii abuzive de documente la diferiți solicitanți aceasta dăunînd integrității materialului.

Revistele mai cuprind și rubricile „Varia” în care se continuă discuția privind eliminarea materialelor documentare. R. Favreau propune

reducerea numărului de ani pentru materialele care, la capătul unor ani, tot sînt eliminate. De asemenea, o notă tehnică, ne informează despre utilitatea folosirii noii gume electrice pentru curățirea de praf a documentelor.

Rubrica „Cronica” dă amănunte privind creșterea colecțiilor de arhivă de la arhiva națională și departamentală din Ain a Gironde și Hérauld a Arne, menționînd de unde le-au primit, în ce serii au fost clasate, și bugetul pentru viitoarele renovări de localuri.

Rubrica „Recenzii” cuprinde printre altele și informația că pe lângă revista „Rassegna degli Archivi di Stato” editată de Direcția Arhivelor din Italia și cotată a fi printre cele mai bune din Europa, Asociația arhiviștilor italieni publică „Archivi e cultura”.

Un schimb de publicații de specialitate între arhivele din România și arhivele din Italia, ar fi un bun prilej de cunoaștere aprofundată a problemelor care frămîntă generația de azi a arhiviștilor.

Lidia Mihăilescu

SBORNIK ARCHIVNICH PRACI 1 și 2, Ročník XVII, Praga, 1967, 630 p.

ARCHIVNI ČASOPIS, nr. 1—4, Praga, 1967.

Cele două numere ale revistei apărute în anul 1967 conțin numeroase probleme de cercetare, de informare și propuneri pentru îmbunătățirea activității arhiviștilor.

Astfel, primul studiu din nr. 1 (p. 3—60) conține comunicările și discuțiile despre arhivistă și despre științele auxiliare care au avut loc între 27—29 septembrie 1966 la Brno-Cehoslovacia în cadrul congresului al IV-lea al istoricilor cehoslovaci: *Jednání sekce archivníctví a pomocné vědy historické na IV. sjezdu Č. S. historiku v Praze* — Acad. Jozef Macek, în acest referat principal, a subliniat progresele și succesele arhivisticii cehoslovace pe plan mondial și a subliniat necesitatea unei strînse colaborări între arhivistă și istoriografie. Prof. Fiala Zd. a cerut să se aprofundeze și să se dezvolte teoria arhivisticii. Alții, ca prof. Grause a pus problema administrării autonome a Arhivelor, dar păstrînd unitatea cu științele istorice. Problemele de arhivistă trebuie privite în cadrul larg al proceselor istoriografice. Autorul subliniază că pînă în prezent nu s-a ajuns la o definire a arhivisticii ca noțiune și ca disciplină științifică independentă. Istoriografia nu se poate dispensa de arhivistă care nu e numai tehnică de lucru cu documentele nici numai o totalitate de date din alte discipline științifice. Arhivistul trebuie să fie și istoric. Arhivistica trebuie să aibă metode pro-

prii de cercetare. De rezultatele arhivisticii depinde dezvoltarea istoriografiei. În arhivistă să nu se facă numai înregistrări mecanice. Să aibă cadre suficiente, pregătite și angajate prin concurs și pe cit se poate doctori științifici în arhivistă sau în istoriografie. Să se intensifice activitatea practică și pe baza acestei experiențe să se încheie teoria arhivisticii, ca știință auxiliară a istoriei.

Prof. J. Šebánek de la Universitatea din Brno expune o serie de rezultate în cercetarea diplomatiei din evul mediu și face propuneri interesante pentru dezvoltarea acestei discipline în Cehoslovacia (*Současna česká diplomatická medievistika* — p. 10—15. Prof. Z. Fiala, R. I. Kašpar, S. Sisler, L. Velur, de la Universitatea din Praga, au subliniat importanța științelor auxiliare și în primul rînd a arhivisticii în studierea istoriei din epoca mai nouă: *Význam pomocných věd historických va studiu novějších dějin* p. 15—23). Importanța științelor auxiliare ca: heraldica, paleografia, diplomatica, numismatica etc. constă în studierea epocii antice și mai ales medievale. Autorul subliniază influența școlilor de pisari din secolele al XVI-lea, a școlilor centraliste din secolul al XVIII-lea, a reformelor Mariei Tereza asupra scrierii. Scrierea cu caractere latine s-a afirmat în Cehoslovacia abia pe la 1860-

Zd. Šamberger în *Problematika științelor auxiliare și arhivistica: K problematice pamanych nêd historichych a archivnictoi*, p. 23—36, se preocupă pe larg de diplomatică, de știința despre izvoare și interpretarea lor critică. Partea istorică care se ocupă mai ales cu tradițiile (cîntecele, povestirile orale cu izvoarele narrative) e denumită Quellenkunde. Această disciplină s-a dezvoltat mult în Germania, unde s-a extins și la izvoare tipărite, imprimînd întreaga documentare referitoare la tot felul de activități ale omului. „Știința izvoarelor” (*Quellenkunde* sau *istocnikovedeniye*) a apărut din studiul diplomaticii și al criticii de text, care rămîn la baza acestei științe.

Știința izvoarelor apare ca o sinteză a metodelor istorice. O altă disciplină care vine în sprijinul istoriei este *dokumentovedeniye* adică știința despre documente, care a început să se dezvolte și se ocupă cu metodele și tehnica de documentare, cu funcția socială a documentelor — cu tehnica foto-fono-chino documentării, cu teoria informației asupra documentelor și mai ales cu clasificarea documentelor. Altă știință auxiliară este *arheografia* care se ocupă cu *metodele tehnicii de editare*. Arheografia are tradiții puternice în Uniunea Sovietică, în Anglia, Franța și Germania. În ultimul timp pe plan științific se afirmă tot mai mult arhivistica ca disciplină a cărei teorie este formulată de revista slovacă de arhivistă nou apărută: *Slovenska archivistika* și care se ocupă în primul rînd cu metoda și terminologia arhivistă. Arhivistica e și o disciplină teoretică și e în strînsă legătură cu istoria și cu geografia statistică, cu metrologia, cu numismatica, cu sociologia istorică și cu datele despre populații.

M. Kušík, aprofundează analiza „postulatelor teoretice în arhivistă” — *Teoretické pasuláty v archivnictoi* — p. 36—40 și arată că în clasarea și organizarea materialelor de arhivă, în activitatea arhivistă, e nevoie de principii metodologice. Autorul atrage atenția că problema fondurilor de arhivă nu e încă lămurită. Ghidurile sînt sărace în latura teoretică. Au devenit niște registre. Terminologia arhivistă are nevoie de generalizare teoretică și de claritate. Arhiviștii să aprofundeze studiul teoretic.

Savma Lehotska de la Universitatea Comenius din Bratislava tratează despre problemele diplomaticii moderne în Slovacia: *Problémy novoveka diplomatiky na Slovensku* (p. 42—45). Este vorba de aspecte multiple și complexe ale diplomaticii slovacă în anii 1526—1848. Autoarea se referă la materialele și la tipurile de scriere din Slovacia, Ungaria și Transilvania. Acest material a fost studiat în vol. I. din „Diplomatica cehoslovacă”. Vol. II, trebuie să cuprindă materialul din perioada 1848—1918. Diplomatica trebuie să fie în concordanță și cu celelalte științe auxiliare.

I. Prazak se ocupă de codificare și studiile de paleografie în Cehia în anii 1959—1966: *Česká paleografie a kodikologie v letech 1959—1966* (p. 40—42). Autorul trece în revistă lucrările mai recente despre studiul manuscriselor, al paleografiei cehice și latine, al miniaturii, al codicelor muzicale, despre autografele lui Hus etc.

Iosef Hanzal (Praga) se ocupă de continuul noțiunii arhivisticii și de munca arhivarilor. *K absahu pojmu archivnictoi a pravocii náplue archiváře* (p. 45—47).

I. Macek aduce unele contribuții la rezolvarea clasificării documentelor și a diplomaticii în epoca nouă în articolul: *Problm klasifikace dokumenti z nejnovějšího období* (p. 47—53). Domnia sa dă indicații prețioase pentru interpretarea justă a documentelor pe care le clasifică după conținut, după teritoriul de răspîndire ori imprimare, derivate, terțiare, după modul cum s-au transmis, după structură, după apariție, după epocă, după emitent, după rezistență. Mai departe arată că documentele particulare se pot împărți în corespondență, memorii, beletristică etc.

Oldrich Seda, prezintă „dezvoltarea teoriei și practicii arhivistice” — *Rozvoj archivní teorie i praxe á vyuka archivnictoi* (p. 53—55) și dezvoltă ideea că în arhivistă practica e superioară teoriei.

Pentru a se putea obține rezultate bune în muncă este necesar ca arhivistica să se predea la universitățile de științe umaniste. Continuul cursurilor să fie mai bogat și cu nivel științific mai ridicat decît pînă acum. Să se facă istoria administrației în perioada modernă. Necesitățile muncii arhivistice ridică problema organizării unor școli de arhivistă de curs inferior și superior în care să se califice viitoarele cadre de arhiviști — în domeniul acestei specialități și al științelor auxiliare.

J. Obvšlik, se preocupă de modul de întreținere a arhivelor și de problematica cartotecii interioare: *Vyuzivani archivni a problematika vnitrni skartace*, p. 55—56. El propune ca la cartarea și prelucrarea documentelor să participe și istoricii. În condițiile de azi se impune orientarea activității spre selecționarea materialelor pentru a nu încălca arhivele cu materiale fără valoare. În această muncă trebuie să se manifeste mai multă operativitate.

Alte probleme discutate în acest volum se referă la arhivistă ca disciplină științifică (p. 56—57), despre tipologiile de scriere în cancelariile nobililor în epoca modernă (57—58), despre tipizarea scrierii în fermele de stat (p. 58—59), despre arhivele patrimoniale și despre situația absolvenților de facultăți în arhive.

Partea bibliografică e impresionant de bogată și de sistematic expusă pe discipline și pe țări (p. 71—257).

Archivní Časopis — nr. 1—4, Praga, 1967. Din primele patru numere ale „Revistei Arhivelor” — apărute la Praga în anul 1967 semnalăm următoarele contribuții: Gabriela Cechova dă o serie de îndrumări utile în legătură cu catalogarea și cercetarea documentelor prezidențiale păstrate în diferite instituții din Cehoslovacia. Autoarea se preocupă în primul rând de acele documente în care se găsesc date în legătură cu istoria mișcării muncitorești și democratice în Cehoslovacia.

Milada Wurnowa — precizează noțiunea, de „arhivă” în istoria terminologiei arhivistice ceh. Apelează și la definițiile străinilor și la „Manualul de arhivistică”, Praga, 1965, aducând precizări importante.

Au fost utile contribuțiile despre fișarea documentelor, despre cartoteca, despre ședințele și activitatea secției de arhivistică a Societății de istorie din Cehoslovacia, despre revista slovacă de arhivistică (*Slovenska archivistika*) — publicație, care se impune prin legătura de documentare și informare, prin nivelul contribuțiilor. Se subliniază faptul că articolele sînt însoțite de rezumate într-una din limbile internaționale.

În nr. 2/1967 din *Archivní Časopis* se prezintă activitatea istoricilor în Cehia de sud în anii 1957—1965. Se subliniază importanța Muzeului Național din Boemia în ocrotirea și cercetarea arhivelor în secolul al XIX-lea. Zdanek Šamberger tratează despre importanța microfilmului în publicistică și în momentul de față pentru conservarea documentelor originale.

Sînt interesante pentru promovarea arhivisticii și la noi probleme legate de un adevărat învățămînt arhivistic desfășurat îndeosebi în Moravia. E important „Manualul de arhivistică” (Praga, 1965) prin informațiile în legătură cu istoria cărții în lume, a hîrtiei, a studiului filigranelor, precum și realizările obținute în naționalizarea fondului arhivistic din Slovacia.

În acest număr se vorbește de faptul că la congresele internaționale de arhivistică se acordă o atenție tot mai sporită metodei fotografierii. Concluzia care se desprinde este că în prezent s-a ajuns la o adevărată artă și tehnică înaltă în fotografierea documentelor, a peceților, în citirea microfilmelor, în păstrarea lor,

în studiul filigranelor, în fotografierea palimpsestelor. Xerografia încă este cel mai modern mijloc pentru executarea fotografiilor prin fotoconductibilitatea unor substanțe. Impresionant de avansate sînt și mijloacele moderne de termocopiere prin electrotermie.

O altă problemă tratată este cea care se referă la necesitatea păstrării unor materiale documentare pînă vor fi folosite de specialiști ca apoi să fie distruse ele ne mai prezentînd importanță pentru cercetarea științifică. În acest scop un material enorm îl reprezintă cel din perioada dintre cele două războaie mondiale.

La comunicări și cronici se prezintă problemele tratate la Congresul Internațional de arhivistică ținut la Washington în mai 1966. Între altele, s-a dezbătut accesibilitatea specialiștilor sau interesaților la materialul arhivelor, problema editării documentelor, a microfilmării, a colaborării internaționale de arhivistică prin Consiliul Internațional al Arhivelor.

În nr. 3/1967 din *Archivní Časopis* se tratează despre cercetarea materialului de arhivă în legătură cu construcția așezărilor omenești, cu reforma agrară, cu stările sociale în Cehia înainte de anul 1862, despre inventarul arhivelor care au aparținut familiilor nobile din Belgia (153—161) etc. Academia Cehoslovacă a pus cu pregnanță necesitatea publicării izvoarelor referitoare la istoria mai nouă a Cehoslovaciei. La sfîrșitul numerelor se recenzează monografii despre materialul arhivistic din Ostrova, Morava, Boemia, sau despre studiul manuscriselor cu diferite tipuri de scriere gotică precum și alte lucrări referitoare la organizarea și tehnica arhivistice în Germania etc.

În nr. 4/1967 din *Archivní Časopis*, G. A. Belov publică articolul de fond despre arhivistică la aniversarea a 50 de ani de activitate (p. 189—200) iar Jiří Canek arată cum s-au descoperit zăcămintele de cărbuni (Petrinske) prin studiul de arhivă (p. 213—217). Tot aici aflăm știri interesante despre școlarizarea arhiviștilor din Moravia de Nord. O serie de articole jubiliare și de recenzii încheie acest număr din „Revista Arhivelor” Cehoslovace, care ne interesează.

P. Olteanu

E. VIRTOSU, PALEOGRAFIA ROMÂNŌ-CHIRILICĂ

Editura științifică, București, 1968, 348 p. + ilustrații

Bibliografia științelor auxiliare ale istoriei s-a îmbogățit de curînd cu o nouă lucrare a profesorului Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*. Autorul aduce noi contribuții la cunoaș-

terea teoretică a evoluției scrierii româno-chirilice, răspunzînd în bună măsură necesităților practice de descifrare și transcriere a documentelor scrise în aceste caractere.

În introducerea autorul definește obiectul și metoda paleografiei româno-chirilice cit și raportul dialectic existent între știința scrierii vechi românești și celelalte discipline auxiliare ale istoriei.

Cuprinsul lucrării este grupat în 4 capitole. În capitolul I „Originea, răspîndirea și evoluția scrierii chirilice la români”, se precizează care sînt cele două alfabetate create de Chiril și modul în care acestea s-au dezvoltat și răspîndit punîndu-se față în față părerile oamenilor de știință care admit în principiu că alfabetul slav folosit pe teritoriul patriei noastre a fost împrumutat de la bulgari, deosebiri existînd numai în ceea ce privește perioada la care a avut loc aceste veniment (sec. IX—XIV). După unele teorii referitoare la posibilitatea existenței la români a unei scrieri latine anterior introducerii alfabetului și limbii slave, autorul subliniază că procesul de introducere a limbii române și a scrierii chirilice, începînd prin manifestările laice, continuînd pe plan religios și apoi pe plan general cultural, a fost evasiconcomitent în cele 3 provincii românești.

Introducerea limbii române și a scrierii chirilice constituie un eveniment progresist care se încadrează în fenomenul general european de renunțare la limbile generale de cultură și introducere a limbilor naționale, eveniment determinat în țările române de ridicarea pături orășenești și a unei boierimi noi, interesată în schimbul de mărfuri.

În acest capitol este analizată cronologic și pe regiuni apariția și dezvoltarea scrierii chirilice românești, autorul ajungînd la concluzia că nenumăratele momente ale acestei dezvoltări reprezintă de fapt etape dialectice ale aceluiași proces. Totodată, sînt reliefate și diferențierile existente între scrierea româno-chirilică practică în cele 3 provincii românești și continuitatea relativă a felului de scriere din fiecare regiune.

În raport cu momentul desprinderii scrierii româno-chirilice din scrierea slavă (sec. XIV) sînt analizate tipurile fundamentale de scriere: uncială, semiuncială și cursivă, aspectele pe care le-au îmbrăcat cit și raportul dintre scriere de tipar, manuscris și scrierea cursivă.

În atenția autorului a stat și modul în care scrierea româno-chirilică a receptat influențe grafice străine.

Un spațiu larg este acordat descrierii sistemului de organizare a instituțiilor creatoare de texte româno-chirilice accentuîndu-se în special asupra cancelariei domnești.

În capitolul II, „Paleografia româno-chirilică” sînt prezente elementele materiale ale scrierii româno-chirilice: materia subiăcentă, lichidele de scris, uneltele și tehnica scrierii cit și elementele constitutive ale acesteia: alfabetul, semnele, de punctuație, ortografia, prescurtările etc.

Într-un capitol aparte (al treilea) autorul se ocupă de „Reformarea și înlocuirea alfabetului chirilic prin alfabetul latin în țările române”. Înfățișînd încercările sporadice și reformele oficiale din secolele XVI—XIX de înlocuire a alfabetului slav cu cel latin, acțiune desfășurată paralel cu simplificarea alfabetului chirilic, prof. E. Virtosu prezintă scrierea lui Luca Stroiici și a Ilincăi Leurdeanu, activitatea Școlii ardelenice și a Societății Literare cit și strădanile lui Iancu și Ianache Văcărescu, Dinicu Golescu și Ion Eliade Rădulescu menite să reformeze scrierea româno-chirilică.

În urma studierii aspectelor variate ale dezvoltării scrierii româno-chirilice se trage concluzia că alfabetul de tranziție care s-a folosit în țara noastră la mijlocul secolului trecut este un rezultat al schimbărilor de structură produse în societatea românească. În lucrare se subliniază că lupta pentru introducerea alfabetului latin a fost însoțită de manifestări pentru înfăptuirea unității politice. Așa se explică faptul că introducerea definitivă a alfabetului latin în Țara Românească și Moldova s-a realizat în anul 1860, adică imediat după unire.

Capitolul III tratează probleme referitoare la transcrierea și editarea textelor româno-chirilice — insistîndu-se în special asupra stabilirii echivalențelor de transpunere între alfabetul chirilic și cel latin și asupra întregirii prescurtărilor. Autorul definește și compară transliterarea și transcrierea interpretativă, greutățile și nesiguranța posibilă pentru fiecare metodă. Se analizează sistemele folosite de editorii secolului XIX și metodele de editare a colecției de acte, istorice *Documente privind istoria României* ai cărei autori, mergînd pe principiul rezolvării dificultăților de editor iar nu de cititor, au folosit un sistem ce reprezintă un compromis între transliterare și transcrierea interpretativă.

Un bun paleograf și editor se arată în lucrare, pe baza experienței ce o posedă, trebuie să țină cont la editarea de texte atît de contextul și originea documentului cit și de limba în care este scris, în raport cu epoca în care a fost creat. Avînd în vedere acestea, prof. E. Virtosu subliniază necesitatea formării de editori și paleografi. Bineînțeles că scopul urmărit nu se poate realiza decît în urma unor studii sistematice, aprofundate.

Păreră autorului este că nu trebuie transcrise în paranteze decît cuvintele grele, neobișnuite, cînd există mai multe soluții pentru descifrarea unui cuvînt sau incertitudini specifice în însă că pot exista cazuri în care indiferent de epocă, documentul să fie transcris în întregime în paranteze și aceasta în special cînd sînt texte chirilice scrise de străini, texte cu particularități dialectale sau grafice etc. Se atrage atenția asupra necesității de a nu se corecta prescurtările false, lacunele, lapsus-

rile, tăieturile sau ștersăturile existente în text.

Acest capitol deosebit de important pentru cercetători paleografi și editori se încheie prin enumerarea normelor de editare a căror respectare va duce la publicarea unor ediții științifice. Cu toate că în ultimele pagini din lucrare prof. E. Vîrtosu își expune metoda de lucru asigurând că problemele prezentate sînt rezultatul unor cercetări minuțioase și îndelungate „Paleografia româno-chirilică” nu răspunde așteptărilor și necesităților reale ale acestei discipline. Prof. E. Vîrtosu tratează paleografia româno-chirilică ca fenomen general de cultură insistînd prea mult asupra disciplinelor auxiliare cu care se interpătrunde. Tratarea la mod teoretic a evoluției paleografiei româno-chirilice a dus la faptul că în cele 350 de file ale lucrării nu și-a găsit loc prezentarea primului document scris în limba română cu caractere chirilice — scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung.

Lucrarea este însoțită de anexe — planșe și texte cuprinzînd fragmente din unele lucrări folosite de autor în cadrul celor 4 capitole cum sînt : liste de cuvinte prescurtate, criptograme, semne ortografice etc. și de o bibliografie de specialitate : studii și cercetări, albume manuscrise și documente. Considerăm însă că era necesar a se indica pentru fiecare fragment titlu lucrării din care este extras și pagina din lucrare unde este descrisă.

De asemenea, lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă era însoțită de un album cu fotocopii de pe documente originale, prin care să se explice evoluția cronologică sau pe regiuni a unui tip de scriere. De un real folos ar fi fost exemplificarea diverselor aspecte ale scrierii cursive, mai puțin ilustrată în albumele publicate și mai grea în ceea ce privește descifrarea.

Maria Dogaru

N. STOICESCU, SFATUL DOMNESC ȘI MARI DREGĂTORI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (SEC. XIV—XVII)

Editura Academiei R. S. România, 1968, 315 p.

Prezenta lucrare este prima monografie specială dedicată Sfatului domnesc și marilor dregători din Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XVII. Ea face parte din seria de teme din planul de cercetare al Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, consacrate principalelor instituții ale Țării Românești și Moldovei.

Monografia are două părți care se completează una pe alta dînd o imagine de ansamblu asupra sfatului și divanului domnesc și membrilor lor în cele două țări românești în sec. XIV—XVII. În prima parte se studiază în ansamblu sfatul și divanul domnesc, iar în cea de a doua se cercetează fiecare dregătorie aparte, în amănunțime. Partea întâia cuprinde șase capitole : „Introducere și istoriografie”, „Terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul domnesc și membrii lor și evoluția acestei terminologii”, „Apariția, evoluția și organizarea sfatului și divanului domnesc”, „Relațiile dintre domn și sfatul domnesc”, „Atribuțiile sfatului și divanului domnesc și ale membrilor lor” și ultimul capitol, „Veniturile și abuzurile dregătorilor”. Partea a doua cuprinde două capitole : „Dregătorii cu atribuții de ordin public și militar” și capitolul al doilea „Dregătorii care îndepleneau diverse atribuții la curtea domnească”.

În introducere se subliniază faptul că sfatul și divanul domnesc din Țara Românească și Moldova au putut fi studiate împreună datorită

asemănării în ceea ce privește organizarea politico-socială a celor două țări, asemănare ce se explică prin aceea că organizarea lor răspundea aceluiași necesități și dovedește legăturile dintre cele două state locuite de aceeași populație. În ceea ce privește Transilvania, datorită cuceririi ei încă din feudalismul timpuriu de către statul feudal maghiar, organizarea politico-socială este puțin diferită de a celorlalte două state românești. La vechile instituții românești s-au adăugat altele noi, impuse de feudalitatea maghiară, care nu se întîlnesc în celelalte două state : comitatele și o componență în parte diferită a sfatului sau consiliului voievodului, apoi al principelui.

Lucrarea se oprește cu tratarea problemei la sfîrșitul secolului al XVII-lea, după care în divanele din Țara Românească și Moldova au loc transformări importante.

Ca bibliografie autorul folosește surse de informare variate și bogate, dînd în lista bibliografică peste 200 de titluri de colecții de documente, izvoare narative, lucrări de sinteză, monografii și articole.

Făcînd istoriografia problemei, autorul se ocupă de lucrările apărute pe această temă, grupîndu-le în lucrări apărute înainte de 23 August și lucrări apărute după 23 August 1944. Sub o formă critică prezintă stadiul la care acestea au dus cercetarea în problema

sfatului și divanului domnesc în cele două țări românești, de unde reiese necesitatea reluării studiului în ansamblu pe baza izvoarelor documentare, mult mai bogate, ce stau la dispoziție astăzi.

Terminologia, sub care apar în documente sfatul și divanul domnesc, reflectă transformările, evoluția acestora, ca și influențele străine exercitate asupra limbii folosite în cancelaria domnească. În Țara Românească, sfatul domnesc, format din sfetnicii apropiați ai domnului, s-a numit „sfat” sau „sfatul țării”, uneori „divan”, „singlit”, „pretoriu” și „scaun de judecată”, pentru sfatul mai larg, în secolul al XVII-lea, s-a folosit termenul turcesc „divan”, „marele divan”, iar adunările cu caracter mai larg, unde participă și reprezentanți ai păturilor privilegiate, s-au numit „sabor”. În Moldova, sfatul format din sfetnicii apropiați ai domnului, s-a numit „sfat de taină”, „sfatul cel mai înalt”, „sfatul țării”, și „singlit”, sfatul mai larg din secolul al XVII-lea s-a numit „divan”, iar adunările, unde participau și reprezentanți ai categoriilor privilegiate — „sfat de obște”.

Termenii sub care sînt cunoscuți membrii sfatului și divanului domnesc sînt și ei foarte variați: dregători, boieri, sfetnici, prim sfetnici, vlastelini, pani și jupani, fiecare din ei fiind folosiți în anumite perioade și cu un anume înțeles, cu excepția secolului al XVI-lea, cînd unii dintre ei au coexistat. Analizînd terminologia ce desemnează pe membrii sfatului, se subliniază că la începutul perioadei boieriei nu era înaltă de ocuparea unei dregătorii, așa cum se va întîmpla începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd termenii de dregător și mare dregător vor fi înlocuiți cu aceia de boier și mare boier, noțiunea de boierie devenind sinonimă cu cea de dregătorie, calitatea de boier fiind condiționată de ocuparea unei dregătorii.

Vorbînd despre apariția sfatului domnesc și dregătorilor și despre influențele străine, exercitate în organizarea acestora, autorul arată care au fost opiniile marilor noștri istorici și cercetători față de aceste instituții expunîndu-și și punctul său de vedere. „Sfaturile feudale românești — spune autorul — nu au copiat organizarea sfatului și dregătorilor, după nici un alt sfat, ci au adoptat de la Imperiul bizantin, prin intermediul statelor sud-slave cu o organizare mai veche, numirile și în parte funcțiile acelor dregătorii care corespundeau unor necesități interne” (p. 45). Mai departe autorul se ocupă de sfatul domnesc în perioada feudalismului timpuriu, în timpul centralizării statelor feudale și în feudalismul dezvoltat. La sfîrșitul domniilor lui Ștefan cel Mare, în Moldova, și Radu cel Mare, în Țara Românească, sfatul domnesc ajunge a fi format numai din boierii care ocupau dregătorii sau din foștii dregători, compoziție ce se va

păstra în tot secolul al XVI-lea. Calitatea de membru al sfatului domnesc nu o mai dădea în acest timp simpla stăpînire de domenii întinse, ci ocuparea unei dregătorii la curtea domnească (p. 53—54).

Numărul membrilor sfatului domnesc a cunoscut o foarte mare fluctuație de la o domnie la alta, și aceasta în special pînă în secolul al XVII-lea, cînd se observă că s-a ajuns oarecum la un număr mai stabil (8 membrii în Moldova și 12 în Țara Românească), în timp ce divanul cuprindea cam 40 de dregători mari și mici (pentru Moldova unde situația era mai clară), în afară de cei care erau membrii ai sfatului.

Mai departe autorul se ocupă de ordinea în care apar ca martori membrii sfatului domnesc, de „cursus honorum” al dregătorilor și de vîrsta membrilor sfatului domnesc. În concluzia trasă subliniază existența unei ierarhii a marilor dregători, ca și cinstea de care se bucurau pe lîngă domni experiența și priceperea unei vîrste înaintate în conducerea treburilor statului.

În ceea ce privește raportul dintre domn și sfatul domnesc, unele documente fără sfat domnesc, așa cum spune autorul nu trebuie să ne ducă la ideea că n-a existat sfat domnesc, că domnul conducea țara fără ajutorul acestuia, ba dimpotrivă, trebuie să plecăm de la ideea că domniile nu puteau conduce singuri, fără ajutorul sfatului domnesc și că la unele categorii de acte sfatul nu este trecut (la ispisaoace în Moldova sau diferite porunci de importanță mai mică în Țara Românească) sau în altele este omis. Tot aici autorul voborește despre numirea și schimbarea dregătorilor și despre rolul rudelor domnului în sfatul domnesc.

În continuare, un capitol întreg este rezervat atribuțiilor sfatului și divanului domnesc (reglementarea stăpînirii pămîntului și a conflictelor ivite pentru această stăpînire, atribuții privind politica externă, de ordin militar, fiscale, privind organizarea bisericii, judecătorești) și atribuțiilor dregătorilor (soliile peste hotare, atribuții militare, judecătorești, hotărînicile moșilor, etc.).

La capitolul privind veniturile și abuzurile dregătorilor se analizează pe rînd sursele de venituri, știut fiind că în feudalism dregătorii nu primeau leafă, acestea erau: daniile de ocine domnești, scutirile de dări, veniturile din slujbe, concedarea încasării dărilor din țară, cadourile primite pentru diverse favoruri făcute locuitorilor, abuzurile.

În partea a doua a lucrării autorul se ocupă de marii dregători, de evoluția, atribuțiile și veniturile fiecărei dregătorii în parte. În feudalism atribuțiile dregătorilor nu erau bine definite și de aceea în împărțirea în cele două categorii — dregători cu atribuții de ordin public și militar și dregători cu atribuții la curtea domnească — a ținut cont de faptul că unii din ei s-au ocupat cu un anume fel de probleme

în activitatea lor acestea având mai mare preponderență sau au fost de mai lungă durată. În subcategoria dregătorilor cu atribuții de ordin public autorul i-a inclus pe ban, vornicologofăt, vistier, pircălab, armaș, portar, vornicii de poartă, iar în a celor cu atribuții militare pe spătar, hatman, aga, serdarul, șetrarul.

Capitolul doi al părții a doua se ocupă de dregătorii care îndeplineau diferite atribuții la curtea domnească: postelnicul sau stratornicul, medelnicerul, paharnicul sau ceașnicul, stolnicul, clucerul, jîtnicerul, pitarul, slugerul și comisul.

Acestea sînt în mare problemele de care se ocupă lucrarea.

Față de nivelul general al lucrării, aparatul științific prezintă unele scăderi asupra cărora dorim să ne oprim. Deși la bibliografie autorul menționează că a trecut doar lucrările mai de seamă folosite, atît izvoare, cit și studii, credem că era bine ca cel puțin toate lucrările menționate în subsol să fi fost trecute și în lista bibliografică. De exemplu: A. Sacerdoțeanu, „Originea băniei și a „banilor” la români” „Ramuri”, 15 iunie 1967, p. 19), amintită la

p. 156, trim. 8 bis, ca și idem, „Cancelaria Mitropoliei Țării Românești și slujitorii ei pînă la 1830” („Glasul Bisericii”, 1959, p. 340), amintită la p. 84, trim. 186, nu sînt trecute și în lista bibliografică.

De asemenea, unele mici inconsecvențe, care puteau fi evitate, se manifestă în trimerile de la subsolul lucrării: vezi trimiterile la lucrarea A. Sacerdoțeanu, „Divanele lui Ștefan cel Mare” („Analele Univ. C. I. Parhon”, 1956, s. Științe sociale, istorie) la paginile: 60 trim. 79,67 trim. 114,68 trim. 116, 75 trim. 127, 76, trim 132, 82 trim. 178 ca și trimerile la documente — vezi pagina 80 trim. 157, 158, 159 și pagina 81 trim. 160, 161, 162, 163.

Mai sînt și altele, care credem că aparțin tipografiei, fraze cam confuze, trimiteri neuniforme etc. Este o scăpare ce se manifestă de altfel la mai mulți autori și lucrări editate în ultimul timp, nu numai la N. Stoicescu în prezenta lucrare, fapt care impune o grijă deosebită și față de astfel de lucruri de loc lipsite de importanță.

M. D. Ciucă

O CONTRIBUȚIE VALOROASĂ CU PRIVIRE LA IDENTIFICAREA LUI ANONYMUS

De peste, două secole se desfășoară o interesantă dispută despre opera lui Anonymus, *Gesta Hungarorum*. Discuția, printre altele, avea drept scop principal identificarea persoanei lui Anonymus, căci deschidea posibilitatea unei datări mai sigure a manuscrisului păstrat azi la Budapesta. Controversa se baza în mai toate cazurile pe analiza internă a manuscrisului, pe analiza foarte detaliată a textului. Analiza externă, critica externă răminea în urmă și acestui fapt i se datora, după părerea unora, insuccesul cercetărilor în acest domeniu. Karsai Géza, încă la începutul deceniului al șaselea, a reluat întreaga problemă orientîndu-și cercetările spre o analiză paleografică și diplomatică foarte minuțioasă. Cercetătorul din Ungaria a folosit metode moderne de cercetare și a reușit să aducă contribuții extrem de valoroase și interesante la lămurirea problemei care agită pe cercetători atît de mult. El a reușit să dovedească că textul cronicii lui Anonymus a fost scris pe pergament, care înainte de aceasta avea un alt text și care a fost ras. A demonstrat că manuscrisul a fost redactat într-o mănăstire dominicană, presupunînd că însuși necunoscutul P. dictus magister ar fi fost un călugăr dominican. Rezultatele Cercetărilor sale Karsai le-a publicat în studiul *Az Anonymus kodex keletkezéséhez. A. P. iniciálé jelképei* (Cu privire la apariția Codicelui ano-

nymus. Chipurile inițialei P.) apărut în „Magyar Könyvszemle” în 1960. În studiul pe care-l publică recent în aceeași revistă colegul nostru din Ungaria ne face o dare de seamă despre stadiul actual al cercetărilor sale¹. Întîi de toate ne arată că folosind un film document Agfa foarte fin, a fotografiat toate filele manuscrisului. La dezvoltare și la mărire s-a constatat că se poate reconstitui textul ras de pe pergament înainte de a fi fost scrisă cronica lui Anonymus și care a existat nu numai pe prima filă, ci și pe cele următoare pînă la fila 24 verso. Se poate vedea un text scris cu scriere gotică și cu litere mai mari. Prin urmare ne aflăm în fața unui codex palimpsest (*codex rescriptus*). A devenit vizibilă linierea verticală și orizontală a filei. Observîndu-se acest lucru în atelierul foto al Arhivelor Statului din Budapesta s-a făcut o fotografie — palimpsest de pe prima filă. Negativul excepțional a scos la iveală — după cum ne demonstrează autorul — tot ce s-a scris cîndva, pe pergament. Mărirea făcută pe hirtie de contrast, analizată ulterior, a permis să se reconstituie chiar și acele linii care erau

¹ Karsai Géza, *Az Anonymus-codex első levelei. Kutatási beszámoló* (Primele file ale Codicelui Anonymus. Dare de seamă asupra cercetărilor) în „Magyar Könyvszemle”, an 84 (1968), nr. 1, p. 42—51.

inițial destinate să fie scrise cu cerneală, dar an fost ulterior abandonate. Rezultatele verificate până acum au fost :

Cel care a redactat textul a început inițial P în mai multe variante, desene, care ulterior au fost abandonate și rase. Din toate acestea, fotografiate și reproduse în studiu, se poate vedea că inițiala P. avea continuare. Acel P. *dictus magister* este deci *Pausa dictus magister*. Întrre aceste litere de două ori figurează desenul unui cățeluș însoțit de un chip de om care poate fi și trebuie să fie interpretat în ansamblu ca Domini canis = dominicanus. Prin urmare P. *dictus magister*, autorul cronicii este Pavsă (Posa) *dictus magister* călugăr dominican. Descifrarea în continuare a desenelor a dus la concluzia că Pavsă era episcop. Se reconstituie în

continuare vechiul text ras. Acest Pavsă, Pausa este, după părerea lui Karsai, episcopul Posa din Bosnia, fost magister dominican, întâlnit în acte papale și ale regilor Ungariei între 1238 și 1270. Se propune o nouă datare a redactării cronicii lui Anonymus, anume în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, după 1270. Ni se oferă o serie de date biografice interesante despre figura până acum necunoscută a lui Anonymus și poate statua cu fața ștearsă a cronicarului care se află pe dealul Buda, va deveni cîndva cunoscut și va fi dezlegată o pasionantă problemă științifică de un deosebit interes și pentru istoria țării noastre și a poporului român.

Demény Ludovic

PETRU MAIOR, SCRISORI ȘI DOCUMENTE INEDITE

Ediție îngrijită, prefață, note și indici de Nicolae Albu. Editura pentru literatură (București), 1968, XXII — 170 p.

Despre cei 24 de ani și cîteva luni petrecuți la Reghin de ilustrul corifeu al Școlii ardelene, Petru Maior, „protopop al Gurghiuului” nu s-a știut pînă acum decît foarte puțin. Profesorul Nicolae Albu a reușit ca, prin publicarea celor 105 documente și scrisori inedite, să completeze penuria de un sfert de veac din bibliografia lui Petru Maior, adică de la 1784, cînd a fost numit protopop la Reghinul Maghiar, pînă la 1809, data plecării sale la Buda în calitate de cenzor și corector al tipografiei de acolo, contribuind totodată la conturarea profilului său moral și intelectual.

Documentele din acest volum se găsesc la Arhivele Statului Blaj în „fondul Mitropoliei greco-catolice”, unde o parte s-au păstrat sub forma de scrisori originale. Din acestea enumerăm scrisorile lui Petru Maior către consistoriu sau direct episcopului Ioan Bob și cele trimise de guvernul Transilvaniei sau de terțe persoane, privind persoana lui Petru Maior. O altă parte a scrisorilor și anume 51 bucăți, deci aproape jumătate din documentele publicate, este formată din răspunsurile și dispozițiile date în cei 24 de ani de către episcopul Bob subalternului său Petru Maior. Acestea s-au păstrat în aceeași arhivă sub forma de copii fidele a scrisorilor trimise, în : Protocoalele exhibitorii, Protocoalele episcopale și în Protocoalele prezidiale episcopale. Scrisorile au fost redactate, unele în limba română, iar altele în limbile latină sau maghiară. Acestea din urmă au fost publicate acum pe lîngă textul lor original și în traducere, cu scopul de a putea fi accesibile

unui număr cit mai mare de cititori, ceea ce constituie un fapt lăudabil.

Toate documentele publicate sînt inedite în afară de două : doc. XLIII, proiectul contractului încheiat de credincioșii din parohia Reghinul Săsesc cu Petru Maior (1804), care a fost publicat în original (în 1. maghiară), de I. Georgescu, în Studii italiene, anul VII (1940), și doc. CII, Testamentul lui Petru Maior (1821), redactat în limba latină, care a fost publicat de Timotei Cipariu în Arhivă, 1868, nr. 20. Aceste două documente au fost publicate acum nu numai în original, ci și în traducere. Autorul a scris la ediția sa de documente și o documentată introducere (p. I — XX), care aruncă lumini noi asupra vieții, caracterului dinamic și a meritelor lui Petru Maior și a relațiilor sale cu episcopul I Bob, ale cărui scăderi și merite sînt de asemenea apreciate la justa lor valoare.

Din documentele inedite publicate, constatăm că la început episcopul Bob (1739 — 1830) a avut păreri bune despre Petru Maior, de a cărui știință era mindru, numindu-l protopop la vîrsta de abia 29 de ani la Reghin reședința de atunci a comitatului Turda, unul din cele mai expuse puncte. În curînd a fost însă influențat de mulțimea dușmanilor lui P. Maior, între care cel mai înverșunat era protopopul Daniil Pop din Cătina care a administrat pînă la venirea lui și protopopiatul Gurghiuului. Aceștia i-au schimbat părerile inițiale și Bob a devenit un dirz oponent al tuturor inițiativelor lui Petru Maior, subalternul său. Scriitorul, pe care contemporanii ni-l descriu ca fiind un tempera-

ment coleric l-a înfruntat adesea pe superiorul său, care nu putea tolera subaprecierea funcției și a persoanei sale, ceea ce a generat ceartă și ură îndelungată între cele două personalități. Atitudinea dușmănoasă a lui Bob față de Petru Maior se vede din documentele alăturate, referitor la tergiversarea numirii sale ca protopop, în primele luni menținându-l numai ca paroh al Reghinului Maghiar (azi anexat la Reghin) și din amnarea timp de 20 de ani a înființării parohiei române unite din Reghin, pentru care Petru Maior s-a luptat atâta timp, dar unde n-a ajuns protopop decît în anul 1805. De aceea cu grele cuvinte îl înfruntă pe episcop scriindu-i, că va da seama înaintea lui D-zeu și a oamenilor (v. doc. LXI). Autorul n-a vrut să arate care din ei au avut dreptate, ci pentru acest lucru face trimitere la monografia scrisă în limba latină a pr. dr. Octavian Birlea, Ex. historia romena. Joannes Babb, episcopus Fogarasiensis, apărută la Frankfurt pe Main, în 1964. Arată că Ioan Bob n-a fost un Harpagon cum îl înfățișează Petru Maior și mai ales biografii săi („se tăvălea pe grămezile de bani ...”), ci din sumele mari de bani pe care le-a adunat a ajutat miile de țărani în foametea din anii 1815 — 1817, a construit școli și biserici românești în centrele expuse: Cluj, Tg. Mureș, Mediaș și Sebeș, a înființat zeci de burse pentru tinerimea studiosă, a mărit și permanentizat fondul de pâine al elevilor de la școlile din Blaj și altele.

Alte documente se referă la relațiile lui Petru Maior cu nobilimea de la conducerea comitatului, care în anul 1808 l-a învinuit că vrea să reinvie răscoala lui „Horea și din această pricină își aruncă privilegiile spre mine ca spre un șef de hoți, din care cauză niciodată nu pot să pășesc în public fără să roșesc”. În altă parte a aceluiași document Petru Maior îi scrie episcopului Ioan Bob că nobilii: „își dau cea mai mare silință să denigreze clerul nostru și națiunea noastră în fața ilustrisimei maiestate, ca să nu putem obține nimic din cele ce s-au auzit și să pierdem chiar cele ce avem ... Dacă am fi atacați numai în ce privește religia poate că ... însă sîntem atacați ca valahi, așa că trebuie să recurgem la instanța următoare, adică la ilustra maiestate. (vezi doc. XX).

Din câteva documente se mai reflectă acțiunea baronului L. Bornemisza de Răpide a moșiei Mănăstirii Runcu din hotarul Hodăcului, care făcea parte dintr-un sistem de îmbogățire a nobilimii prin jefuirea iobagilor (v. doc. LXVI, LXVII, LXXIII) și despre felul cum au desființat vechea școală românească care exista acolo. Citorii mănăstirii își exprimă astfel durerea lor în jalba către episcopul I. Bob: „Oh supărare și obida creștinilor și a pruncilor, care încă nu au ieșit cu învățătura desăvîrșită: unde să știe să meargă și să împlinească dorința și să-și isprăvească învățătura că noi în veacul acesta sîntem mai nenorociți, cei ce au învățat

la aceste sfîntă mănăstire au ieșit preoți precum popa Zaharie de la Hudac, popa Giorgie din Cașva și mulți alții, dară de la Cîmpie și din alte părți (doc. LXVII).

În sfîrșit, menționăm mulțimea de date de caracter local asupra unor persoane și localități sau cele privitoare la biografia lui Petru Maior din aceste documente, care pot servi ca izvoare prețioase pentru scrierea unei viitoare monografii a orașului și regiunii Reghin. Documentul XXXII ne arată că Petru Maior nu s-a născut la Căpușul de Cîmpie, cum au afirmat și continuă să afirme biografii, săi, ci la Tirgu-Mureș, unde de asemenea a urmat gimnaziul romano-catolic, nu colegiul reformat, cum s-a spus în unele publicații. Din documentul CIV rezultă apoi că Istoria pentru începutul românilor în Dacia, mai avea o parte a II-a al cărei manuscris a fost văzut de autorul scrisorii de mai sus, deci trebuie să se găsească undeva în ultima scrisoare se dau unele informații concrete despre felul cum s-a risipit prin abuz de către rudenii cărțile și alte bunuri rămase de la Petru Maior (doc. CV.)

Volumul se încheie cu prețioși indici de nume și de localități precum și cu un tabel al ilustrațiilor, menite a ușura munca tuturor acelor care vreau să studieze acel sfert de veac din viața lui Petru Maior. Dintre ilustrații menționăm îndeosebi cele ale bisericii de lemn din Reghinșat, care există și azi, la care a slujit Petru Maior ca preot de la 1785 pînă la anul 1805 și ale bisericii din Reghin, ale cărei temelii s-au pus prin osteneala lui Petru Maior în anul 1803 dar din cauza numeroaselor greutăți n-a fost terminată decît în 1811 iar turnul în 1817. Binevenite sînt și portretele lui Petru Maior și al episcopului Bob precum și numeroasele fotocopii de pe unele acte și ale cărților publicate de corifeul Școalei ardelen.

Din cauza grabei poate s-au strecurat în acest volum și unele greșeli de expresie, copiere și traducere, dintre care amintim aici următoarele:

Episcopul Ioan Bob motivează numirea lui Petru Maior ca protopop la Reghin prin cuvintele: „avînd lipsă de dînsul pururea Scunul acolea lingă Tablă cu aceasta” (doc. I). De fapt prin împărțirea administrativă din 1784 a lui Iosif al II-lea, orașul Reghin a fost ales a fi reședință a comitatului Turda, pe care funcție a deținut-o însă numai șase ani, căci în anul 1790 s-a revenit iarăși la vechea împărțire a Transilvaniei, cînd reședința comitatului Turda a fost mutată din nou la Turda (vezi doc LXXIV). Prin tablă se înțelegea deci Tabla continuă a comitatului, organ de administrație și de justiție ca primă instanță în unele cazuri, și nu „Tabla regească sau Înalta Tablă, instituție supremă juridică a comitatului” cum se arată în note la p. 11. Tabla regească era suprema instanță judiciară și era numai una în Transil-

vania, care de la 1757 pînă la desființare, își avea sediul în Tirgu Mureș.

În ce privește formula finală de politeță: „... în profundissimo venerationis cultu emorior”, tradus prin „doresc să mor în cel mai adînc respect” (doc. XX și LXIII), credem că s-a copiat și deci s-a tradus greșit cuvîntul „emorior”, în loc de „emoror” = rămîn, în care caz s-ar traduce cu „rămîn cu cel mai adînc respect”. Espresia „meque de eadem qualiter indulta edocere” tradusă prin „să mă înveți ce e bine venit în legătură cu aceasta”, era mai corect dacă s-ar fi tradus prin, „să mă înștiințeze”, edocere avînd și acest sens. (doc. LVIII). „Cuncti foremus dynastes” tradus prin „cu toții am fi baroni” mai corect era dacă se traducea prin cuvintele: „cu toții am fi prinți”, care e mult mai expresiv spus. O simplă neatenție o considerăm traducerea expresiei din paranteza aceluiași document „nam in mea ne cruciferum desumpsi”, tradus prin „căci într-amea nu am oprit pentru mine nici un florin”, în loc de „nici un crucer” termenul adecvat.

O greșeală de copiere considerăm că este și „árásbeli szolgabiro” în loc de „járásbeli szo-

lgabiro” = solgăbiroul de plasă, din care cauză cuvîntul „de plasă” nici nu s-a tradus (doc. LXXII). În același document cuvintele „tekintetes (în text: tekintes) tisztég” sînt traduse prin „cinstită autoritate”, în loc de cinstit ofițiat, care este termenul consacrat pentru conducerea administrativă a comitatelor din acel timp.

Cu toate aceste greșeli mărunte lucrarea este meritorie și face cinste atât autorului ei, prof. Nicolae Albu, cît și redactorului responsabil de carte sub raport editorial, Constantin Mohanu, al cărui nume este de altfel menționat cu recunoștință în nota asupra ediției.

Realizat în condiții grafice foarte bune și privită în ansamblu, apreciem că editarea scrișorilor și documentelor inedite de la Petru Maior sau privitoare la persoana lui este o lucrare valoroasă. Prin stilul ei viu și prin ampla informație este de un real folos nu numai specialiștilor, ci și publicului cititor.

Liviu Moldovan

V. MIHORDEA, **RELAȚIILE AGRARE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN MOLDOVA**

Editura Academiei R. S. România, București, 1968, 316 p.

Este prima lucrare de proporții de la Institutul de istorie din București și Iași sub îndrumarea profesorului V. Mihordea care și-a propus să analizeze una dintre cele mai importante probleme ale secolului al XVIII-lea, raporturile în cadrul producției agrare dintre producătorii direcți — liberi și independenți — și stăpînii de pămînt. Ea urmează colecției de documente referitoare la relațiile agrare în Țara Românească și Moldova din secolul al XVIII-lea.

Lucrarea este împărțită în trei părți: partea I-a, intitulată: *Solul și produsele lui*, partea a II-a *Oamenii muncii*, iar partea a III-a este consacrată *Rentei feudale în secolul al XVIII-lea*.

În introducere, autorul prezintă, în mod critic, principalele lucrări care abordează tema relațiilor agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova, începînd cu cronicarii timpului pînă la cele mai recente contribuții istoriografice.

În strînsă legătură cu subiectul tratat, autorul se ocupă în primul capitol al cărții sale de *Economia agrară a Moldovei în secolul al XVIII-lea*, înlesnind astfel înțelegerea naturii relațiilor sociale.

În această ordine de idei, autorul prezintă cultura cerealieră, recoltarea finului, creșterea vitelor, albinăritul, pomicultura, pescuitul și

vinătoria, după care analizează posibilitățile de valorificare a produselor acestor sectoare de producție pe piața internă și externă, acordînd o atenție deosebită comerțului cu vite. În legătură cu problema pieței autorul urmărește funcționarea legii valorii în condițiile suzeranității otomane, organizarea târgurilor, monopolul turcesc ș.a. Se constată astfel că principalele izvoare de venituri ale marii gospodării feudale reveneau în secolul al XVIII-lea din vinzarea vitelor, a băuturilor alcoolice, convertirea clăcii în bani, vinzarea dijmei din cereale. Se relevă importanța muncii aservite (boierescul) în sectorul creșterii vitelor. Autorul mai subliniază faptul că rezerva seniorială, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu ajunge mare producătoare de cereale — marfă.

În capitolul următor se examinează formele de proprietate asupra pămîntului. Autorul, făcînd o deosebire între proprietatea domnească de stat (domenială, domeniul de drept public) și proprietatea particulară a domeniilor, arată că cei mai mulți dintre domnitorii fanarioți, nu erau doar simpli funcționari otomani trimiși de către sultan să administreze Principatele române, ci dispunînd de o bază funciară (moșii moștenite cumpărate sau dobîndite prin căsătorii cu pămîntence) se identificau cu stăpînii

feudali locali în ceea ce privește exploatarea producătorilor direcți.

Sînt analizate apoi celelalte forme de proprietate feudală insistîndu-se asupra proprietății mănăstirești și laică-boierească. În timp ce domeniul mănăstirii are un caracter pasiv (susținut de autoritatea domnească prin daniile, mile, scutiri de dări fiscale), cel boieresc începe să devină producător de cereale marfă și se extinde prin înglobarea a numeroase moșii răzășești. Autorul rezervă un număr de pagini și organizării administrative a satului feudal moldovenesc.

Un loc deosebit în economia lucrării — după cum era și firesc — îl ocupă analiza condiției sociale a producătorilor direcți: *vecinii* și *țărani* *slobozi* cu *invoială* așezați pe moșiile stăpînului feudal. Se remarcă deosebirea dintre țăranii dependenți din țările române și șerbii din Europa centrală și răsăriteană, cei dinții fiind în primul rînd la dispoziția statului (exploatați prin sistemul fiscal și juridic aplicat asupra întregii țărâni și numai în al doilea rînd la dispoziția stăpînului pe a cărei moșie locuiau), pe cînd cei din urmă erau supuși exclusiv stăpînului, nemaiaivînd legătură directă cu statul.

Vecinii aveau recunoscut un drept de folosință ereditară asupra pămîntului pe care îl cultivau și beneficiau de un drept special de stăpînire asupra curăturilor și livezilor, intermediar între simpla posesiune și proprietate. Spre deosebire de țăranii liberi așezați cu *invoială* pe moșie, *vecinii* erau supuși la un număr mai mare de zile de muncă prestată în interesul stăpînului feudal, reglementată doar de puterea „obiceiului pămîntului”.

Pătura de țărani liberi cu *invoială* erau constituiți din: 1. cei veniți de peste graniță, fie atrași de politica demografică a domnitorilor (care le ofereau condiții avantajoase fiscale), fie veniți pe baza unor înțelegeri cu domnia pentru pășunatul vitelor (bîrsanii); 2. din răzășii rămași fără pămînt; 3. din *vecinii* care se eliberau numai „cu capul” etc. Pentru dreptul de a locui și cultiva o bucată de pămînt, aceștia erau obligați la dijmă și un număr de zile de boieresc (clacă), număr ce devine cu timpul din ce în ce mai mare. Relațiile dintre locuitorii liberi și stăpînii pe moșiile cărora erau așezați, încep, la 12 ianuarie 1742, să fie reglementate de către puterea centrală, cînd se fixează la 12 numărul zilelor de muncă obligatorie.

În continuare, sînt prezentate acțiunile stăpînului feudal de vecinare a țăranilor liberi fără pămînt și a răzășilor, și de înăsprire a condiției de vecin (care tinde să fie asimilat cu robul țigan), paralel cu care este urmărită reacția maselor asprite. Actul de la 6 aprilie 1749, de dezrobire a vecinilor, este apreciat ca o cucerire a luptei țărâniimii aservite. Autorul consideră că procesul de desființare a veciniei s-a făcut în două etape: una, a dezrobirii, s-a încheiat la 1749, cealaltă, care s-a realizat în timp,

a dus la nivelarea obligațiilor feudale ale foștilor vecini cu cele ale țăranilor slobozi, la asimilarea, deci, a condiției celor două categorii de producători direcți fără pămînt. Așezămîntul lui Grigore Al. Ghica, din 1 ianuarie 1766 a obligațiilor țărâniimii. Datorită unor interese fiscale, locuitorii de la marginea țării sînt supuși numai la 6 zile de boieresc, prestate stăpînului moșiei. Relațiile de producție — dintre stăpînii feudali și locuitorii așezați pe moșiile lor — fixate la 1766, se mențin, în linii generale, pînă la sfîrșitul perioadei abordate, confirmate de o serie de hrisoave domnești. Abuzurile stăpînilor de pămînt au dat naștere la frămîntări țărănești continue. Autorul relatează cîteva cazuri semnificative în care fricțiunile, procesele judiciare etc. au durat uneori decenii de-a rîndul.

Partea a treia a lucrării este consacrată rentei feudale, realizată din dijmă, lucru de boieresc și monopoluri. Dijma era percepută din toate produsele gospodăriei țărănești. Cu timpul, produsele (îndeosebi cerealele) provenite din dijmă încep să ia calea pieței. Pe măsură ce se stringe contactul cu piața, gospodăria feudală evolua spre producția de mărfuri. Pentru a mări producția pe rezervă, stăpînii căutau pe de o parte să mărească numărul zilelor de boieresc și cuantumul de muncă prestată într-o zi, pe de altă parte, să mărească numărul țăranilor dependenți așezați pe moșie. Dezvoltarea circulației bănești face ca pe unele moșii mai cu seamă acolo unde rezerva era redusă, să se treacă la renta în bani. Hrisoavele domnești fixează suma de bani cu care poate fi răscomplată munca de boieresc. Problema muncii salariate ocupă un loc cuvenit în monografia profesorului V. Mîhordea.

Veniturile gospodăriei feudale se înmulțesc o dată cu instaurarea monopolurilor asupra unor sectoare de exploatare economică: asupra morilor, circiumilor, iazurilor, pădurilor etc. În privința exploatarea morilor, autorul aduce unele precizări. În urma războiului care s-a încheiat cu pacea de la Iași, din ianuarie 1792, comerțul Principatelor române cu puterea suzerană s-a îmbunătățit; cum cheresteaua era una din mărfurile cele mai cerute, exploatarea pădurilor a căpătat un nou regim. Prin confirmarea anaforalei din 16 octombrie 1792, boierii obțin monopolul asupra pădurilor: nimeni nu avea voie să taie lemne fără aprobarea prealabilă a stăpînului feudal și fără a-i da zeciuiala.

Cu foarte mare justete, autorul apreciază că, datorită condițiilor specifice în care s-a dezvoltat feudalismul în cele două Principate Românești — de dominație otomană — predominantă era exploatarea țărâniimii pe cale fiscală. De aceea, obligațiile feudale, în comparație cu țările vecine, unde numărul de zile prestate într-un an pe domeniul seniorial depășea de mai multe ori pe cel din Moldova și Țara Românească, apar mult reduse. Chiar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd se tinde la o inten-

sificare din partea boierilor a exploatarei țăranilor, limita maximă suportată de producători este fixată prin „Invoieli” între stăpînii moșilor și locuitorilor.

Analiza atentă a materialului documentar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îndreptățește pe autor să conchidă că nimic nu justifică teoria existenței începuturilor celei

de a doua iobăgii înainte de sfîrșitul secolului luat în studiu.

Monografia profesorului V. Mihordea aduce astfel în discuție o diversitate de aspecte ale problemei relațiilor agrare din Moldova și constituie o contribuție de seamă la reconstituirea tabloului realităților din secolul al XVIII-lea.

Ioana Constantinescu

I. D. SUCIU, REVOLUȚIA DE LA 1848—1849 ÎN BANAT

Editura Academiei, București, 1968, 274 p.

Pentru cei care se ocupă cu cercetarea trecutului provinciei de sud-vest a țării, apariția în Editura Academiei R. S. România a lucrării *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, nu constituie o surpriză. Ea încununează o activitate îndelungată, începută cu aproape trei decenii în urmă și pusă exclusiv în serviciul adevărului istoric.

În istoriografia noastră veche, revoluția românilor bănățeni a fost fie incomplet sau eronat cunoscut, fie neglijată. Din contribuțiile notabile, reținem pe cele ale lui I. Damșa, V. Braniște, T. V. Păcățian, I. Boroș, G. Bogdan Duică și S. Dragomir (documentar). Literatura marxistă a corectat interpretările tendențioase și a relevat figura luptătorului revoluționar Eftimie Murgu. Au rămas însă în continuare insuficient cunoscute mișcările țărănești atitudinea țărănimii și a minerilor români față de revoluție, cele două adunări de la Lugoj, a lipsit o prezentare monografică a evenimentelor de la 1848—1849 din Banat, scrisă de pe o poziție științifică. Pentru a completa acest capitol de istorie românească I. D. Suciu pornind de la materialul cuprins în zeci de cărți, studii, memorii, articole scrise în limbile română, maghiară și germană a depistat și utilizat o vastă documentație inedită, manuscrise aflate în depozitele Bibliotecii Academiei, documente din fondurile Arhivelor Statului Lugoj și Timișoara, Caransebeș și Arad, din arhivele protopopiatelor și muzeelor bănățene, Arhiva Vukovici¹, colecții particulare etc.

După prezentarea izvoarelor se face o succintă incursiune în istoria Banatului, pornindu-se de la considerentul că între aceasta și istoria Ardealului există anumite deosebiri „care deși nu sînt esențiale, totuși și-au pus

pecetea pe istoria acestor provincii”. Sînt punctate astfel, stăpînirea turcească asupra Banatului, transformat în pașalic la 1552, ocuparea lui de către austrieci după pacea de la Passarowitz din 1718 și anexarea la Coroana Habsburgilor, trecerea bisericii române sub autoritatea episcopilor sîrbi, colonizările cu populație străină, incorporarea la Ungaria în 1779. În preajma lui 1848, românii bănățeni sufereau o îndoită aspirare națională: maghiară și sîrbă, exercitată prima prin autoritățile comitatense și stăpînii de pămînt, cealaltă prin clerul superior sîrbesc.

După izbucnirea revoluției la Pesta în 15 martie, maghiarii liberali din Banat inițiază acțiunea de aderare la programul cuprins în cele 12 puncte: se țin adunări ale comitatelor, sînt numiți noi demnitari, au loc manifestații în favoarea revoluției, se iau unele hotărîri cu caracter democratic. Cum bine remarcă autorul, burghezia română a participat la noile schimbări, sperînd însă în emanciparea bisericească și politică, iar țărani în îmbunătățirea sortii prin improprietărea cu pămîntul lucrat din totdeauna. Dar politica greșită a guvernului maghiar și abuzurile stăpînilor locali îi vor îndepărta pe români de revoluția maghiară. Totodată sîrbi își întocmesc propriul lor program de revendicări, iar la 12 mai 1848 în adunarea de la Carloviț, devenită congres național, se declară națiune liberă și independentă și hotărîsc crearea Voievodinei.

În continuare autorul lucrării ne înfățișează orientarea burgheziei române înainte de acțiunea lui Eftimie Murgu, programul în 7 puncte elaborat de corespondentul Gazetei de Transilvania din Pesta, solicitînd, pe lîngă revendicări religioase, teritoriul național și respectarea limbii române în învățămînt, acțiunea de clarificare a raporturilor bisericești româno-sîrbe începută de Emanoil Gojdu, prima adunare

¹ Vezi I. D. Suciu, L. Demény, E. Glück, *Arhiva Vukovica*, în „Revista Arhivelor”, X, (1967), nr. 2, p. 237—308.

de la Lugoj din 4/16 — 5/17 mai 1848 care hotărî înființarea ierarhiei independente române².

Delimitînd judicios orientarea diferitelor grupări ale frunțașilor români, autorul distinge trei curente: 1. al burghezo-democraților, condus de Emanoil Gojdu, inițiatorul adunării de la Pesta din 3/15 — 9/21 mai, care lupta pentru drepturile românilor în cadrul statului ungar; 2. al revoluționarilor-democrați, din jurul lui Eftimie Murgu, cel mai înaintat și mai numeros și care domină situația în prima fază a revoluției urmînd dezrobirea Banatului și unirea cu celelalte țări române, iar pe plan social împărțirea pămînturilor moșierești, 3. curentul avînd în frunte pe frații Andrei, Eugen și Petru Mocioni, apoi și pe Petru Cermena, situat la început într-o rezervă totală, milita pentru unirea tuturor românilor din Imperiul Habsburgic.

Între timp, guvernul maghiar își îndepărtează și mai mult populația românească, tergiversînd satisfacerea revendicărilor juste, exprimate și cu prilejul conferinței din 25 iunie 1848 juste, exprimate și cu prilejul conferinței din 25 iunie 1848 de la Timișoara.

Lucrarea abundă în informații noi. Capitolele dedicate luptei sociale și naționale a țărănimii revoluționare, care și-a manifestat nemulțumirea împotriva samavolniciei nemeșilor și autorităților din comitatele Caraș, Timiș și Torontal prin diverse forme, pînă la răscoale în mase. Din toamna anului 1848, crește și opoziția față de recrutările în grada națională. Un nou impuls capătă evenimentele după sosirea lui Eftimie Murgu, la începutul lunii iunie în Banat.

Figura acestui personaj conducător al revoluției, I. D. Suciu o creionează cu multă căldură și consideră cu temei că, prin lupta pe care a dus-o „pentru unitatea poporului român, ca și prin programul său de împărțire a pămînturilor domeniiale”, a ridicat „revendicările bănațenilor pe același plan cu a celor mai avansați democrat-revoluționari” (p. 86). Murgu a convocat și prezidat a doua adunare populară de la Lugoj din 15/27 iunie 1848, la care au participat peste 10 000 de oameni. Coroborînd diferite izvoare, autorul stabilește dezideratele exprimate: înființarea armatei române, numirea lui Murgu căpitan suprem, recunoașterea limbii române ca limbă oficială, independența bisericii române din Banat.

Justețea programului revoluționarilor democrați a fost confirmată de alegerile parlamentare din vara anului 1848, cînd țărani și minerii români le-au acordat întreg sprijinul, iar Murgu a fost ales în trei circumscripții electorale. Lugoj, Oravița și Făget.

² Sînt folosite ca documente noi protocoalele ședințelor adunării comitatense din fondul Prefectura județului Severin, de la Arhivele Statului Lugoj și memoriul lui P. Gruescu.

Amînarea satisfacerii revendicărilor românilor îndrîjește rezistența maselor care refuză să se supună autorităților, să execute prestațiile și se răscoală. Numai în nordul Banatului s-au ridicat potrivit aprecierilor lui P. Gruescu circa 5.000 — 6.000 de țărani (vezi documentele capitole „Consecințele adunării de la Lugoj în sinul maselor țărănești” și „Opunerea țărănilor la legea recrutării”).

Un spațiu larg, cum e și firesc, se acordă luptei revoluționarilor bănațeni pentru drepturi naționale și activității parlamentare a celor opt deputați români. Încă odată este subliniat daco-românismul lui Eftimie Murgu, dar și înțelegerea remarcabilă ca la Nicolae Bălcescu, a necesității unirii forțelor revoluționare româno-maghiare, în fața atacurilor reacțiunii țariste și habsburgice. Aici lucrarea are meritul de a corecta cu pertinență și dovezi îndubitabile (mărturiile lui N. Iorgovan și P. Jivcovic, jurnalul comisarului Vukovics etc.) erori înrădăcinate și de a preciza profilul acestui mare patriot.

Contradicțiile cu guvernul maghiar, sesizabile la adunările din 10 și 22 august de la Lugoj s-au ascuțit după declarația lui Kossuth de la finele lunii și intelectualii bănațeni se apropie de Comitetul din Timișoara, activității căruia i se acordă un întreg capitol. Ridicarea gloatelor — numai în comitetul Timiș, în decembrie 1848 toate satele erau răscolite — vine inevitabil în sprijinul imperialilor, care reușesc în octombrie -decembrie 1848 să ocupe întreg Banatul.

În ultimele pagini ale cărții ni se înfățișează reocuparea Banatului, în aprilie — mai 1849, de armatele generalului revoluționar Bem, asediul îndelungat al Timișoarei, încercarea tardivă din august de a uni forțele revoluționare româno-maghiare.

Revoluția de la 1848 — 1849 din Banat a avut aceeași soartă și din motive asemănătoare ca și cea din Transilvania. Frunțașii români între care Murgu, Aloisiu Vlad și Axentie Bojinca urmau să fie arestați și condamnați. Iar împăratul de la Viena, subliniază autorul cu amărăciune, n-a dat nimic bănațenilor „nici teritoriul național, nici guvern și nici parlament”.

Alături de conținutul bogat, redat într-un stil vii, captivant, nu arareori polemic, ilustrația inedită sau puțin cunoscută, aparatul critic, harta cu localitățile în care au avut loc răzvrătiri populare, indică nivelul academic al unei apariții editoriale remarcabile și de mult așteptată.

Gr. Ploșteanu

TRAIAN P. LUNGU, VIAȚA POLITICĂ ÎN ROMÂNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA (1888—1899)

Editura științifică, București, 1967, 268 p.

Lucrarea lui Traian Lungu, susținută cu succes și ca teză de doctorat în istorie, constituie prima analiză cu caracter monografic de acest fel în istoriografia marxistă românească. Concepută pe baza unei largi informații documentare, cu privire amplă asupra tuturor fenomenelor vieții politice, în strinsă interdependență și cauzalitate, lucrarea este o frescă a perioadei tratate.

Se constată de la început efortul de a se depăși sursele tradiționale în elaborarea unor astfel de studii, cum ar fi dezbaterile parlamentare, biografiile, memoriile și presa, pentru a se ajunge la investigații arhivistice de natură să aprofundeze și să ridice nivelul științific al tratării subiectului. Deosebit de meritorie, strădania autorului în depistarea unor valoroase informații documentare în fondurile de arhivă din capitală și provincie se realizează cu succes în capitolele lucrării, dovedind necesitatea stringentă a folosirii tuturor surselor documentare existente.

În general, interpretarea evenimentelor este făcută într-un spirit științific riguros, la un nivel ridicat, în conformitate cu realitatea istorică, evidențiată de materialul documentar, înțit tratarea are o desfășurare logică și istorică.

Deși scrisă la nivelul lucrărilor de erudiție, lucrarea lui Traian Lungu, prin interesul suscitată de subiect, cit și prin expunerea vie, sugestivă, antrenantă se adresează unor cercuri mai largi de cititori.

Lucrarea are patru capitole, precedate de o introducere și urmate de încheiere, lista guvernelor, bibliografie, rezumat în limba franceză și indici.

Prefața semnată de autor este o scurtă expunere de motive asupra necesității unei tratări monografice a subiectului propus în spiritul materialismului istoric.

În introducere se începe prin analiza literaturii și izvoarelor problemei. Sînt apreciate obiectiv studiul și monografiile importante din trecut cum ar fi: *Istoria contemporană a României* de Titu Maiorescu, cele două lucrări biografice despre Take Ionescu ale lui R. Seisănu și lui C. Xenii, biografia lui P. P. Carp scrisă de C. Gane; importante izvoare privind corespondența familiei Brătianu, însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu, Bucureștii de altă dată de C. Bacalbașa, Notele politice ale lui A. Marghiloman etc. Aceste studii și izvoare sînt analizate în mod critic, relevîndu-se atît calitățile, cit și scăderile lor. Aprecieri succinte

se fac și asupra periodicelor, îndeosebi asupra orientării politice a acestora. Evident, autorul n-a putut cuprinde toate aspectele lucrărilor analizate. Pentru aceasta e nevoie de lucrări speciale de istoriografie, atît de necesare etapei actuale de dezvoltare a științei istorice românești.

Tot în introducere se face o succintă analiză a dezvoltării economice și social-politice a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Prin date statistice și tabele se schițează progresele înregistrate de societatea românească din vechea Românie. Aici ar fi fost necesare, după părerea noastră, și unele date în legătură cu Transilvania, mai ales că în capitolele lucrării se tratează evoluția luptei de eliberare a românilor din această provincie.

De asemenea, se simte nevoia unei încadrări a României în viața politică europeană și, oricum, a sud-estului european, firește, pe scurt. Aceste scăderi, trebuie să menționăm, nu decurg atît din natura tratării subiectului ca atare, ci, în deosebi din lipsa unor lucrări temeinice cu referire specială la problemele amintite. Dat fiind stadiul actual al cercetărilor, autorului îi revine implicit datoria de a trata și astfel de probleme, tocmai în interesul lesne de înțeles de a facilita cititorului calea spre o înțelegere cit mai justă a conținutului lucrării.

În capitolul I este tratată guvernarea conservatoare (1888—1895). La 20 martie 1888 guvernul liberal a fost silit să demisioneze, ne mai avînd sprijinul majorității burgheziei și moșierimii. Opoziția unită și mișcările țărănești au determinat, în mare măsură, demisia guvernului liberal.

Dinastia însăși era amenințată de mișcările politice din Capitală și provincie, dacă nu proceda de urgență la înlocuirea îndelungatei guvernări liberale. Se știe că părăsirea puterii de către unul din partidele politice, antrena părăsirea unor numeroase funcții publice de către clientela lor politică. Or, cei doisprezece ani de guvernare liberală, stîrniseră numeroase nemulțumiri.

După o scurtă guvernare junimistă sub președinția lui Th. Rosetti care reprimă răscoala țăranilor din 1888, urmează încă alte scurte guvernări: o așa-zisă guvernare liberal-conservatoare, o guvernare conservatoare „concentrată” și o a doua guvernare liberal-conservatoare, apoi „marea guvernare conservatoare” pînă la 1895.

Sînt analizate legiuirile, activitatea politică, divergențele, lupta pentru putere între diversele grupări politice atitudinea față de lupta de eliberare a românilor transilvăneni, relațiile cu statele vecine, sistemul de alianțe al României.

Într-un capitol următor se prezintă acțiunile opoziției în timpul guvernării conservatoare. Mobilul principal al luptei opoziției era lupta pentru putere, care, în acest timp, se desfășura în jurul problemei naționale a românilor din Transilvania. Pentru prima dată se tratează aspecte ale activității partidului radical condus de Gh. Panu. De asemenea, e urmărit procesul înființării și dezvoltării așa numitei partide țărănești.

Acum apar cluburile muncitorești, avînd fiecare periodicul său de propagandă. În 1893 ia ființă primul partid al muncitorilor din România. Aspectele legate de aceste probleme sînt analizate cu discernămint în lucrare.

Sînt evocate cu obiectivitate figuri însemnate de oameni politici, ca: Take Ionescu, Lascăr Catargiu, Gh. Panu, D. A. Sturdza ș.a.

Activitatea legislativă a marelui guvernării conservatoare e tratată pe larg, în deosebi pe baza dezbaterilor parlamentare, principala sursă de documentare pentru acest aspect. Dealtminteri, tocmai datorită discuțiilor în jurul unei legi s-a creat situația unei obstrucții parlamentare, care, dublată de manifestațiile puternice ale opoziției, au obligat guvernul să cedeze puterea.

În conformitate cu sistemul rotativei guvernamentale, liberalii vin la guvern în 1895 sub președinția lui D. A. Sturdza. Această formațiune guvernamentală concentra toate fracțiunile liberale sub conducerea marii burghezii. Atitudinea oscilantă a lui D. A. Sturdza în problema națională, conflictul cu mitropolitul Ghenadie Petrescu și caterisirea acestuia, au determinat izbucnirea unor manifestații de stradă, care au determinat pe rege să retragă mandatul șefului partidului liberal, pentru a-l

încredința șefului dizidenței liberale drapeliste, P. S. Aurelian (21 noiembrie 1896). Scopul acestei schimbări era aplanarea conflictului metropolitan, care amenința să răstoarne guvernarea liberală.

Guvernul drapelist și-a atins scopul. De menționat că în timpul acestei guvernări a fost dezbătută și admisă în Parlament prima lege cu caracter muncitoresc, legea repausului duminical. P. S. Aurelian și ministrul său Vasile Lascăr au dovedit o dată în plus veredele lor mai înaintate față de contemporani în privința rezolvării conflictelor sociale. Prestigiul guvernului creștea, ceea ce nemulțumea pe Sturdza. În scurt timp revine la putere, menținându-se pînă în 1899, cînd se retrage datorită disensiunilor interne din partidul liberal și luptei opoziției.

Ultimul capitol e dedicat tocmai acestor acțiuni ale opoziției, îndeosebi partidului conservator, ca principală forță opoziționistă. Și aici existau lupte între junimiști și conservatori, divergențe acute între fruntașii politici.

Un loc aparte îl ocupă P.S.D.M.R., congresele sale, lupta dintre elementele muncitorești și burghezo-liberale. În încheiere se trag cîteva concluzii asupra perioadei cuprinsă în monografie. Concluzia generală se referă la ascensiunea politică a marii burghezii, exponență a politicii economice de dezvoltare industrială și instituțională a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Dacă ținem cont de stadiul actual de dezvoltare a istoriografiei românești, de faptul că monografia lui Traian Lungu este deschizătoare de drumuri, într-un anume fel, și deci de greutatea oricărei început, nu se poate să încheiem decît printr-o apreciere elogioasă a eforturilor depuse de autor pentru a da publicului cititor o carte utilă, valoroasă, indispensabilă cercetătorilor istoriei moderne a României.

Anastscie Iordache

Ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ

IOAN ALEXANDRU MELETOPOULOS

(Expoziția de la Muzeul Național de Istorie cu privire la istoria Eteriei), Atena, 1964, 81 p.

Cu prilejul serbărilor prilejuite de aniversarea a 150 de ani de la înființarea Eteriei, Societatea de Istorie și Etnografie din Atena a organizat o expoziție. De această expoziție se ocupă Meletoopoulos în lucrarea de față.

După o scurtă privire asupra Eteriei, autorul trece în revistă principalele obiecte expuse: tablouri, medalii, documente, manuscrise, amin-

tînd pe fruntașii Eteriei și activitatea societății secrete grecești, care a organizat revoluția greacă din 1821. Toate obiectele expuse sînt din fondul Muzeului Național de Istorie din Atena. Dintre tablourile în ulei expuse am întîm cele ale eteriștilor: Panaghiotis Secheris, Antimos Gazis, Hristoforos Perrevoș, Grigorie

Dicheos (Papaflesas), Mihai Suțu domnul Moldovei, Iordache Olimpiotul etc.

Printre documentele expuse, sînt unele de mare valoare, care pot ajuta la o mai bună cunoaștere a Eteriei. Din cele pomenite de Meletopoulos, unele se referă la inițierea eteriștilor, depunerea jurămîntului, înaintarea în diferite grade, înființarea (foriilor și depunerea jurămîntului a eforilor. Găsim și textul înțelegerii semnate de fruntașii eteriști la Constantinopol la 22 septembrie 1818, apoi textul înțelegerii semnate în București la 3 august 1819 de Iordache Olimpiotul, Ioan Farmachi și Grigorie Dicheos, precum și textul unui jurămint de fidelitate dat de Gr. Dicheos la 12 octombrie 1819.

De o deosebită valoare sînt și documentele și manuscrisele din arhiva fruntașului eterist Panaghiotis Secheris, care, după cum se știe a jucat un rol foarte important la Constantinopol atît prin activitatea sa de conducător, cit și prin contribuțiile sale bănești oferite cu multă generozitate pentru cauza Eteriei. Grație lui P. Secheris s-a păstrat un manuscris cu numele a 521 de greci inițiați în Eterie. Manuscrisul a fost publicat în 1937 de Valerios Mexas, dar acesta a reproduș, facsimilate, în patru tabele, semnele convenționale ale dedicațiilor și ale inițiatilor numai de la 120 de eteriști. Meletopoulos însă reproduce facsimilate toate semnele de la cei 521 de eteriști. Așadar, cercetătorii care eventual ar descoperi unele documente, provenite de la eteriști și semnate numai cu semnele lor convenționale, ar putea ușor, cu ajutorul acestui catalog de semne, să identifice pe eteriști.

Meletopoulos mai reproduce în facsimile și un cont de venituri și cheltuieli (1818—1820) păstrat de P. Secheris, din care se pot cunoaște atît persoanele care au trimis bani la casa Eteriei din Constantinopol (printre care sînt și eteriști din Principatele Române, de exemplu Gheorghe Gatzos, Panaghiotis Fifapolon, Gheorghe Leventis și Ioan Nicolopoulos) cit și persoanele care au primit bani din casa Eteriei pentru anumite misiuni ca Atanasie Tzagalof, Emanuil Xanthos, Grigorie Dicheos, Petru bei Mavromihalis, Aristidis Papas etc.

Meletopoulos pomeneste și de 85 de copii de scrisori trimise de P. Secheris din Constan-

tinopol la diferiți fruntași eteriști, printre care sînt P. Anagnostopoulos, Gr. Dicheos, Antonie Comizopoulos, Gh. Leventis, Ioan Nicolopoulos, Em. Xanthos, At. Tzagalof, Alexandru Ipsilanti, Ioan Farmachi etc.

La Muzeul Național de Istorie din Atena se mai află și alte documente provenite din arhivele eteriștilor: scrisori trimise de conducerea Eteriei (Arhi) lui Hr. Perrevos, patriarhului Alexandriei Teofil, lui Ioan Farmachi, două scrisori trimise lui Hr. Perrevos de Ali-pașa de Ianina și de principele Cantacuzino, precum și mai multe scrisori trimise de Em. Xanthos din București în Grecia.

Din obiectele expuse unele au aparținut unor eteriști cunoscuți în țara noastră: spada lui Alexandru Ipsilanti, iataganul lui Iordache Olimpiotul, uniforma de mavrofor a lui Xenocrat din București, pecetea lui Em. Xanthos etc.

Există de asemenea și diferite tablouri, fotografii și litografii, reprezentînd figuri și evenimente legate de Eterie, ca de pildă un tablou în culori reprezentînd executarea căminarului Sava în București.

Meletopoulos publică și citeva documente și anume: textul pe care îl rosteau la inițierea marii conducători ai Eteriei, precum și textul jurămîntului. De asemenea, publică și o scrisoare, din 12 august 1821, a fruntașului eterist Panaghiotis Secheris, trimisă de la Odesa, unde se refugiase după fuga sa de la Constantinopol, fratelui său Gheorghe, care se afla în insula Hydra.

Meletopoulos insotește expunerea sa cu un bogat material ilustrativ: portrete, steaguri, diplome de eteriști, documente, dintre care unele cifrate.

În concluzie putem afirma că Ioan Alex. Meletopoulos a reușit să prezinte succint, într-o înfățișare grafică excepțională, un bogat și foarte util material documentar păstrat în Muzeul Național de Istorie din Atena cu privire la Eteria, care interesează și pe cercetătorii noștri, deoarece primele acțiuni ale Eteriei au pornit de pe pămîntul românesc, iar o parte din materialul documentar este legat de eteriștii care au trăit în Principatele Române.

Nestor Camariano

REVISTA ARHIVELOR (Seria veche) și HRISOVUL

MIHAIL FĂNESCU

Încercări de a se publica o revistă a Arhivelor Statului în țara noastră datează de acum mai bine de o sută de ani. În *Regulamentul pentru organizarea Serviciului Arhivelor* din 4 martie 1869 se arată că directorul general al acestei instituții „este dator să dea la lumină cu cheltuiala statului, actele privitoare la istoria țării în o publicațiune periodică al cărui titlu, plan și conținut”, trebuiau să fie în prealabil autorizate de către ministerul tutelar¹. Ceva mai înainte, personalități de seamă ale culturii noastre au publicat pe la mijlocul secolului trecut, reviste în care se editau mai ales izvoare referitoare la istoria poporului român și care purtau titlul de „Arhivă”: *Arhiva Românească* a lui Mihail Kogălniceanu, *Arhiva Istorică a României* publicată de către Bogdan Betriceicu Hasdeu, iar la Blaj, *Arhiva pentru Filologie și Istorie* a lui Timotei Cipariu etc.

Necesitatea unei reviste a Arhivelor era resimțită dacă se ținea sama că în 1862 Arhiva Statului din București înființată la 1 mai 1831, va fi transformată în Direcție generală a Arhivelor Statului, iar în 1863 depozitele sale s-au îmbogățit, în urma secularizării averilor mănăstirești, cu un adevărat tezaur de documente istorice.

Prima încercare de a se publica o revistă a Arhivelor Statului a fost *Revista Arhivelor Statului Român*, seria I din care nu au apărut decât 24 pagini, în 2 000 exemplare și care nu s-a pus în comerț.²

S-a tipărit în 1865—1866, la Imprimeria Statului. La 18 aug. 1866, Imprimeria invita Arhivele să ridice cele trei coale tipărite. Noul director al Arhivelor, Grigore Manu, a sistat publicarea dorind să o continue „după un sistem cu totul altul”.

„Revista Arhivelor Statului Român” a fost deci „pregătită” de Cezar Bolliac când a fost Director al Arhivelor Statului după cum aflăm dintr-o adresă a Direcției generale a Arhivelor din 3/15 mai 1869 către Ministerul Instrucțiunii în care se cerea reparația revistei. În răspunsul său din 14 mai 1869, ministerul aproba ca formatul viitoare reviste să fie acela stabilit de Cezar Bolliac, iar titlul de *Revista Istorică a Arhivelor României*.

¹) *Arhivele Statului 125 ani de activitate*, București, 1957, p. 194.

²) *Revista Arhivelor Statului Român*. Publicațiune a Direcțiunii Generale a Arhivelor. Seria I *De la fondarea Statului Român pînă la Nicolae Macrovordat*, 24 p. (31,5 × 24). În legătură cu această revistă și cu *Revista Istorică a Arhivelor României*, v. Arhiva Direcției generale a Arhivelor Statului, dosar nr. 286/1864, în care se păstrează corespondența în această privință (f. 7, 14, 23, 30—33, 44, 56—58 etc.).

Pregătirile pentru tipărirea acesteia din urmă au început în 1869. Dar prima fascicolă a apărut în 1873 și conține condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, pentru perioada 1694—1704, iar următoarele două cuprind indici de documente³.

După 1876 și revista aceasta și-a încetat apariția. În perioada următoare au apărut o serie de reviste scoase de unele personalități ale culturii noastre, care purtau de asemenea titlul sugestiv de „arhivă”⁴ și care suplineau într-o oarecare măsură lipsa unei reviste în care să fie publicate studii despre arhive, despre celelalte discipline auxiliare ale istoriei și mai ales izvoare referitoare la istoria țării.

Legea de organizare a Arhivelor Statului din anul 1925 stabilea în articolul 14, obligația „să se redacteze o revistă oficială a Arhivelor Statului, care va trata toate problemele în legătură cu organizarea și funcționarea acestei instituții și va cuprinde studii și cercetări în domeniul disciplinelor științifice ce au ca obiect de studiu documentele, peceteile și orice alt material de arhivă”. Revista Arhivelor și-a început apariția în anul 1924 și în paginile sale s-a publicat o varietate de studii referitoare la arhivistică, cronologie, diplomatică, heraldică, genealogie, instituțiuni, miniaturistică, paleografie și numeroase documente al căror indice cronologic era dat la sfârșitul volumelor respective. Se publica astfel o revistă specială care avea misiunea să trateze probleme din toate disciplinele în legătură cu documentele, să informeze pe cercetători despre valoarea lor științifică, să producă un curent favorabil colecționării și studierii lor și să asigure pregătirea științifică a arhiviștilor⁵. Deși revista a apărut la început în mod destul de neregulat — între anii 1924—1937 au apărut numai trei volume (nr. 1—7) — ea s-a bucurat de o deosebită apreciere din partea oamenilor de știință și a prietenilor arhivelor. Încă de la primul volum s-a prezentat spre publicare o abundență de materiale ce nu au putut fi publicate decât în parte, deși volumul a atins cifra respectabilă de 456 pagini.

Volumul al treilea care este un omagiu pentru istoricul ardelean Alexandru I. Lapedatu, fost director general al Arhivelor Statului, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, a fost consacrat aproape în întregime problemei arhivelor românești după primul război mondial, retrocedării unor arhive înstrăinate din cauza istoriei zbuciumate a poporului român și prezentării unor depozite regionale ale Arhivelor Statului existente la

³ *Revista Istorică a Arhivelor Statului*. Sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. <Publicată de C. D. Aricescu>. Imprimeria Statului (25×20,5):

— *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei*. De la leatul 7202—7212 (1694—1704), VII+750 p. București 1873.

— *Indice de documente aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă*. Broșura I, VII+116+XIV p. București, 1874.

— *Idem*. Broșura II, II+120+11 p., București, 1876. v. și *Arhivele Statului — 125 ani de activitate*, p. 124, nota 1.

⁴ *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, 1889—1917; *Arhiva genealogică*. Iași, 1912—1913, sub direcția lui Sever Zotta; *Arhiva Someșană*. Revistă istorică culturală. Năsăud, 1924—1940. Director Virgil Șotropa; *Arhivele Oltenei*, Craiova, I—XXII, 1922—1943; *Arhiva*. Revista de istorie, filologie și cultură românească. Organ al „Societății de istorie și filologie din Iași”. Iași, 1921—1940.

⁵ C. Moisil, *Un program de muncă*, în „*Revista arhivelor*”, I, nr. 1—3, 1924—1926, p. 2.

acea dată. Cîteva din volumele următoare, cînd revista și-a putut asigura o apariție mai regulată, au fost adevărate volume omagiale consacrate unor personalități de seamă ale culturii noastre care au prețuit Arhivele sau au fost la conducerea lor : Bogdan Petriceicu Hasdeu, Dimitre Onciul, Nicolae Iorga, Constantin Aricescu și Constantin Moisil (cu bibliografiile complete ale operelor lor). În fiecare număr, mai ales începînd din anul 1939, se publica o vastă bibliografie veche și nouă, menită să informeze pe cercetător cu tot ce apăruse în domeniul arhivisticii, al disciplinelor auxiliare și al studiilor istorice.⁶ De asemenea, se publicau dări de seamă de activitate ale Direcției generale și ale direcțiilor regionale, astăzi izvoare de prim ordin pentru istoria instituției. Se poate afirma că revista și-a atins scopul pentru care fusese înființată, corespunzînd unei necesități de mult resimțită în cultura noastră.

Plănuț să apară încă din 1926, *HRISOVUL*, buletinul Școlii de Arhivistică, nu a putut fi publicat decît în anul 1941. Cu prilejul apariției se spun printre altele, referitor la programul său, următoarele :

„Publicația de față — *Hrisovul* — prin însăși titlul ei tinde să aibă un caracter mult mai restrîns. Se interesează în rîndul întii de documentul istoric. În paginile sale dorim să urmărim documentul atît în sine cît și ca izvor istoric pe de o parte, iar pe de alta, trebuie să fie buletinul Școlii de Arhivistică, instituție anume dedicată pregătirii cercetătorilor de izvoare istorice naționale”. Programul școlii urma să fie și acela al publicației sale. În primul rînd trebuia să înfățișeze lucrări de metodă, respectiv descrierile, analizele și indicii de fonduri arhivistice, cataloagele, bibliografiile și repertoriile de bibliotecă. În continuare se preciza următoarele : „Nu înțelegem să evităm nici studiile de erudiție care intră în pregătirea noastră. Edițiile de texte și punerea în evidență a noutăților de specialitate vor fi însă cele mai bine primite. Se simte nevoia de temeuri, nu de considerații generale.” În afară de aceasta în cuprinsul revistei un loc important l-au ocupat dările de seamă critice despre publicațiile apărute, ca și activitatea Școlii de Arhivistică, astăzi documente importante pentru istoricul acestei instituții.

Programul revistei a fost deci studiul și tehnica disciplinelor auxiliare ale istoriei și pregătirea specială a arhiviștilor. Căci în nici o parte nu se puteau obține atunci măcar noțiuni elementare cu privire la adunarea, conservarea, clasarea, cercetarea și răspîndirea critică a izvoarelor noastre istorice și după cum se arată, tot ce se putea cîștiga în această privință venea numai dintr-o practică în Arhive. Cu asemenea preocupări revista a putut suplini în partea aceste necesități și de aceea a fost primită cu interes de către oamenii de cultură din acea vreme și de către elevii Școlii de Arhivistică.

În anul 1957 a apărut o noua legislație arhivistică în țara noastră, ce avea să aducă profunde transformări și să asigure un puternic avînt în activitatea Arhivelor Statului, prin crearea Fondului Arhivistic de Stat. Direcția generală a Arhivelor Statului avea, printre alte îndatoriri, aceea edita un organ periodic consacrat problemelor arhivistice⁷.

⁶ v. Cap. IV al acestei bibliografii.

⁷ Hotărîrea Consiliului de Miniștri nr. 1119 din 17 iulie 1957, art. 2 al. h. Publicată în *Colecția de H.C.M.* nr. 56 din 13 august 1957.

Revista Arhivelor și-a reluat apariția în anul următor, realizându-se astfel o dorință unanimă a tuturor arhiviștilor și a prietenilor arhivelor⁸. În cei zece ani și mai bine de la apariția sa, „*Revista Arhivelor*” (seria nouă)⁹ a reușit să ajute la pregătirea profesională a arhiviștilor, să informeze cercetătorii asupra fondurilor și colecțiilor păstrate în Arhivele Statului, să creeze un curent în opinia publică în favoarea salvării și păstrării arhivelor și să facă cunoscut în afară progresele arhivisticii românești.

---

⁸ v. de ex. *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 149–151.

⁹ v. Bibliografia pe anii 1958–1967 în *Rev. Arhivelor*, XI, 1968, nr. 1, p. 245–266.

A

REVISTA ARHIVELOR

vol. I—VII, 1924—1947
1924—1937 : Red. C. Moisil ; 1939—1947 : Red. A. Sacerdoțeanu

I. ARHIVISTICA

	<u>vol. și nr.</u>	<u>Anul</u>	<u>p.</u>
ANTONIU, VANGHELE. Reguli vechi pentru organizarea Arhivelor Statului. 11 documente dintre 1831 iunie 7—1868 nov. 18/30 privind organizarea Arhivelor Statului.	VI, 1,	1944	60—90
* * * Arhivele săsești din Transilvania.	I, 1	1924—1926	298
BANARU, C. Organizarea Arhivelor Statului.	I, 1—3,	1924—1926	417
BIANU, IOAN. Visuri, gânduri și planuri dinainte cu o jumătate de secol pentru organizarea bibliotecilor, arhivelor și muzeelor țării.	II, 4—5,	1927—1929	265—268
BULAT, T. G. O arhivă centrală la Craiova în 1838.	I, 1—3,	1924—1926	201—203
* * * Centenarul Arhivelor Statului.	III, 1, 6—7,	1936—1937	180
DINCULESCU, GHEORGHE N. Arhivele Statului din Oltenia	III, 1, 6—7,	1936—1937	99—103
EDER, PAUL. Über Archivfragen in den Friedensverträgen des 19 und 20 Jahrhunderts.	I, 1—3,	1924—1926	77—84
FĂNUICĂ, ION GH. Din manuscrisele lui Aricescu.	V, 2,	1942—1943	460—462
GANE, EMIL. Arhiva și războiul.	VII, 1,	1946	143—147
GORE, PAUL. Arhivele.	I, 1—3,	1924—1926	8—20
* * * Informațiuni : + Mihail Seulescu ; Școala superioară de arhivistică și paleografie ; Comisiunea consultativă heraldică Documente de miniaturistică românească. Societatea istorico-arheologică „Bucureștii-Vechi”.	II, 4—5	1927—1929	451—454
* * * Informații. 1. Cronica Arhivelor. Decrete regale, jurnale ale Consiliului de Miniștri, decizii ministeriale și comunicate oficiale (1 oct. 1938—31 aug. 1939). 2. Diverse.	III, 2, 8,	1939	435—436
* * * Informații. 1. Cronica Arhivelor. 2. Diverse. 1 sept. 1939—31 august 1940.	IV, 1	1940	200—204
* * * Informații. 1. Cronica Arhivelor 1 septembrie 1940—31 august 1941. 2. Diverse.	IV, 2,	1941	449—467

	<u>vol. și nr.</u>	<u>Anul</u>	<u>p.</u>
* * * Informații. 1. Cronica Arhivelor 1 septembrie 1941—31 august 1942. 2. Diverse.	V, 1, 1942	1942	294—296
* * * Informații. 1. Cronica Arhivelor 1 septembrie 1942—31 august 1943. 2. Diverse.	V, 2,	1942—1943	482—497
* * * Informații. 1. Cronica Arhivelor. 2 Diverse.	VI, 1,	1944	144
* * * Informații. Cuprinde: Situația frecvenței personalului Arhivelor Statului din București, pe anul 1943 și 1944.	VI, 2,	1944—1945	353—354
* * * Informații. Situația frecvenței personalului Arhivelor Statului din București pe anul 1945.	VII, 1,	1946	216
* * * Informații. Cuprinde printre altele, situația frecvenței personalului Direcției generale a Arhivelor pe anul 1946.	VII, 2,	1947	409—410
LUPAȘ IOAN. Un tablou statistic al arhivelor județene și orășenești din Transilvania.	I, 1—3	1924—1926	73—76
MĂRCUȘ, ION. Asupra unei probleme de arhivistică: organizarea arhivelor autorităților și instituțiilor publice.	IV, 2	1941	384—388
MĂRCUȘ, ION. Ceva despre distrugerile de documente. Aspecte și sugestii.	VII, 1	1946	74—84
MĂRCUȘ, ION. Cîteva observațiuni privitoare la selecționarea arhivelor vechi.	VI, 1	1944	91—98
MĂRCUȘ, ION. Însemnări despre arhivele vechi sătești din Transilvania.	V, 2	1942—1943	453—460
METEȘ, ȘTEFAN. Arhivele din Ardeal după război.	I, 1—3	1924—1926	85—87
METEȘ, ȘTEFAN. Arhivele istorice românești din Budapesta.	III, 1,6—7	1936—1937	50—62
METEȘ, ȘTEFAN. Nicolae Iorga și arhivele din Transilvania și Ungaria.	IV, 2,	1941	214—223
MILOIA, I. Arhivele Banatului.	III, 1,6—7	1936—1937	79—93
MINEA, ILIE. Un vechi cercetător al Arhivelor noastre.	III, 1,6—7	1936—1937	47—49
MIRCEA, ION RADU. Observații cu privire la „Catalogul documentelor Țării Românești, 1369—1600”.	VII, 2	1947	264—277
MOISIL, CONSTANTIN. Arhivele Statului și Regulamentul Organic.	II, 4—5	1927—1929	269—289
MOISIL, CONSTANTIN. Din istoria arhivelor românești: Arhive județene și școală de arhivari.	II, 4—5	1927—1929	220—222
<MOISIL, CONSTANTIN>. Muzeul Arhivelor Statului.	II, 4—5	1927—1929	261—262 și 453
MOISIL, CONSTANTIN. Problema Arhivelor românești.	III, 1,6—7,	1936—1937	1—46
MOISIL, CONSTANTIN. Progresele arhivisticii	II, 4—5	1927—1929	1—8
<MOISIL, CONSTANTIN>. Școala superioară de arhivistică și paleografie.	II, 4—5 III, 1,6—7	1927—1929 1936—1937	261 și 452—453 180
MOISIL, CONSTANTIN. Un program de muncă.	I, 1—3	1924—1926	1—2
NICOLAIESCU, STOICA. Reforma Arhivelor din Rusia (traducere din limba cehă după Vaclav Letosniko) de . . .	I, 1—3	1924—1926	312—316

	vol. și nr.	Anul	p.
NICOLAIASA, GH. Cercetări de izvoare istorice în trecut. Se reproduce o parte din corespondența lui Fanton de Veraion, ofițer subaltern al generalului Kiseleff, cu autoritățile bisericești în privința documentelor istorice aflate la mănăstiri, în scopul întocmirii unei descrieri istorice și statistice a țării (15 doc. dintre 13 iul. 1832—22 nov. 1832).	I, 1—3	1924—1926	88—104
* * * O nouă direcție regională a Arhivelor Statului. Înființarea Arhivelor Statului Craiova.	III, 1, 6—7,	1936—1937	180
POPESCU, MIHAI. Congresul arhivarilor germani.	I, 1—3	1924—1926	416—417
POPESCU, MIHAIL. Expoziția arhivistică din Viena.	I, 1—3	1924—1926	300
POTRA, GEORGE. Contribuțiuni la istoricul Arhivelor românești.	VI, 1	1944	1—29
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Arhiva generală la Mitropolie.	VII, 2	1947	393—394
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului făcută către Consiliul de perfecționare (1 octombrie 1938—31 decembrie 1939). În anexe: Rapoartele de activitate ale secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului și ale direcțiilor sale regionale.	IV, 1,	1940	110—143
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Dare de seamă despre Arhivele Statului făcută către Consiliul de perfecționare (1 ianuarie—31 decembrie 1940.) În anexe: Rapoartele de activitate ale secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului și ale Direcțiilor sale regionale.	IV, 2,	1941	335—378
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1941 făcută către Consiliul de perfecționare. Anexe. idem ca mai sus.	V, 1,	1942	166—209
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1942 făcută către Consiliul de perfecționare. În Anexe: Rapoartele de activitate ale secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului din București și ale direcțiilor sale regionale.	V, 2,	1942—1943	395—409
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1943. Rapoartele secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului din București și ale direcțiilor sale regionale.	VI, 1,	1944	99—105
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1944 făcută către Consiliul de perfecționare. În anexe: Rapoartele secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului și ale direcțiilor sale regionale.	VI, 2,	1944—1945	287—315
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1945 către Consiliul de perfecționare. În anexe: Rapoartele secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului și ale direcțiilor sale regionale.	VII, 1,	1946	112—143
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dare de seamă despre Arhivele Statului pe 1946 făcută către Consiliul de perfecționare. În anexe: rapoartele secțiilor din Direcția generală a Arhivelor Statului și ale direcțiilor sale regionale.	VII, 2,	1947	343—368

	vol. și nr.	Anul	p.
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dependența Arhivelor.	VII, 1,	1946	162—164
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Ghidul Arhivelor Statului din București.	VII, 2	1947	368—375
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente folosite în cuprinsul revistei dintre 1387 iun. 27—1837 febr. 16. Se menționează numai documentele editate integral, fragmentar rezumate sau amintite în corpul revistei ca inedite; se adaugă și edițiile îndreptate sau facsimilate.	III, 2,8	1939	447—454
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre 1387 (6895) iunie 27—1941 aug. 19. Se menționează numai documentele editate integral, fragmentar, rezumate sau amintite în corpul revistei ca inedite.	IV, 2,	1941	469—480
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente Doc. dintre 1046 (6554)—1943, aug. 26.	V, 2	1942—1943	499—506
<SACERDOȚEANU, AURELIANÜ. Indice de documente. Documente dintre 1600 iulie 3, Iași — 1945 febr. 15. Se menționează numai documentele editate integral, fragmentar, rezumate; se adaugă și edițiile îndreptate sau facsimilate.	VI, 2	1944—1945	354—362
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre 1464 mai 22, Buda — 1947 mart. 19.	VII, 2,	1947	411—420
SACERDOȚEANU, AURELIAN, Inventare arhivistice.	VII, 2,	1947	217—238
S<ASSU>, C<CONSTANTIN>. O mare pierdere arhivistică. Incendiul arhivelor din Palatul Justiției din Viena la 15 iul. 1927 (arhivele ministerului de interne și de justiție austriac).	II, 4—5	1927—1929	435—436
* * * Școala superioară de arhivistică și paleografie.	II, 4—5,	1927—1929	452—453
* * * Școala superioară de arhivistică și paleografie.	III, 1,6—7	1936—1937	180
ȘUCU, ION, I. Selecționarea arhivelor judecătorești.	VII, 2	1947	239—263
TURCU, CONSTANTIN. Înlegătură cu „Condicele Asachi”.	VII, 2	1947	375—377
UNGUREANU, GHEORGHE. Contribuție la cunoașterea Arhivelor moldovenești pînă la Regulamentul Organic (1832).	III, 1, 6—7,	1936—1937	63—78
UNGUREANU, GHEORGHE, Poetul Costache Conachi organizator al Arhivelor moldovenești 1831—1833.	III, 2,8	1939	334—340
VERESS, ANDREI. Istoricul Thallóczy despre Arhivele Statului.	II, 4—5	1927—1929	222—223
VERESS, ANDREI, Orânduieii românești vechi tipărite în Ardeal (1744—1848). Catalog analitic al ordonanțelor în limba română păstrate în Arhivele Muzeului Ardelean din Cluj, date de către Guvernul ardelean între anii 1744—1848.	I, 1—3	1924—1926	338—365
VERESS, ANDREI. Un nou sistem de catalogare a arhivelor.	I, 1—3,	1924—1926	177—188
VÎRTOSU, EMIL. Un hrisov inoperant.	II, 4—5	1927—1929	437—439
ZABOROVSKI, VIRGIL. Importanța Arhivelor vieneze pentru istoria românilor.	I, 1—3	1924—1926	145—176
ZOTTA, SEVER. Conducătorii Arhivelor Statului din Iași în curs de 100 de ani.	IV, 2	1941	381—382

II. CRONOLOGIE, DIPLOMATICĂ, GENEALOGIE, ERALDICĂ, NUMISMATICĂ
PALEOGRAFIE, SIGILOGRAFIE etc.

	vol. și nr.	Anul	p.
BALAN, TEODOR. Au fost în Moldova vătafi de ținut ?	IV, 2	1941	382—383,
BERCIU, D. O descoperire arheologică la Feregile, jud. Vilcea.	V, 1	1942	219—221
BERCIU, D. Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice din România. Material pentru un dicționar de geografie istorică.	IV, 2	1941	280—295
BERCIU, D. Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice din România. Material pentru un dicționar de geografie istorică. II. Neoliticul — epoca pietrei lustruită.	V, 1	1942	22—68
BOGDAN, DAMIAN, P. Despre jurători și două răvașe din sec. XVI.	III, 2, nr. 8,	1939	216—226
CÂNCEA, IOAN V. Sigiliile caimacamilor Craiovei.	III, 1, nr. 6—7	1936—1937	178—179
* * * Comisiunea Consultativă Heraldică.	II, nr. 4—5	1927—1929	453—454
CONDURACHI, Ion, D. Despre proprietate.	III, 2, nr. 8	1939	227—239
EFTIMIU, ELENA. Antimia, fata vornicului Grigorie Ureche. Contribuție documentară.	I, nr. 1—3	1924—1926	370—372
FIERĂSCU, C. Un autograf al lui Gh. Asachi.	I, nr. 1—3	1924—1926	415—416
FILITTI, IOAN, C. Arhondologia Munteniei de la 1822—1828.	II, nr. 4—5	1927—1929	19—49
FILITTI, IOAN, C. Schitul Aninoasa-Cislău (Buzău) și neamul Doamnei Neaga.	I, nr. 1—3	1924—1926	210—226
GEORGESCU TISTU, N. Pregătirea bibliotecarului și a bibliografului.	III, 1, nr. 6—7	1936—1937	139—149
GHEORGHIADE, ELENA. Însemnări pe marginea testamentelor originale din Arhivele Statului din Iași.	V, 2	1942—1943	428—432
GHIBĂNESCU, GH. Hrisovul lui Gr. A. Ghica vodă pentru Zahariaștii ot Suceava.	I, nr. 1—3	1924—1926	275—284
HAGI MOSCO, EMANUIL. Rectificări istorico-genealogice.	II, nr. 4—5	1927—1929	229—234
HOLBAN, MARIE. De la guivre des Visconti à la Salamandre de François I.	III, 2, nr. 8	1939	240—253
KARADJA, CONSTANTIN, I. Despre stemele românești ale lui Richental.	II, nr. 4—5	1927—1929	436—437
LAURENT, V. L'Homiliaire marial du Coislin gr. 274 et l'activité paléographique du métropole de Méthymne Gabriel Sumaripa.	VI, 2	1944—1945	145—155
MĂRCUȘ, ION. Falsificatori și monete false la 1766.	III, 2, nr. 8	1939	357—359
MINEA, ILIE. Argument nou în contra autenticității uricului atribuit Iurg Coriatovici.	I, nr. 3	1924—1926	397—399
MOISIL, CONSTANTIN. Bule de aur sigilare de la domnii Țării Românești și ai Moldovei.	I, nr. 1—3	1924—1926	249—265
MOISIL, CONSTANTIN. Carte de mărturie din 1654 pentru confirmarea proprietăților clucerului Barbul Poenaru.	I, nr. 1—3	1924—1926	378—382
M<OISIL>, C<ONSTANTIN>. Comisiunea Consultativă Heraldică.	I, nr. 1—3	1921—1926	299—300

	vol. și nr.	Anul	p.
MOISIL, CONSTANTIN. Inele sigilare domnești de aur	V, 1	1942	212—219
MOISIL, CONSTANTIN. Licităție de sigilii domnești.	V, 1	1942	209—212
MOISIL, CONSTANTIN. Noi studii de sigilografie românească. 1. Sigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei. 2. Primele si- gilii cu stema unită a Moldovei și Țării Românești	IV, 1	1940	100—109
MOISIL, CONSTANTIN. Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn.	VI, 2	1944—1945	256—286
MOISIL, CONSTANTIN. Studii de sigilografie românească. I. Sigilii de dregători.	II, nr. 4—5	1927—1929	126—149
MOTOTOLESCU, D. Herie.	I, nr. 1—3	1924—1926	109—116
NICOLAIASA, GH. Chestiuni practice de cronologie româ- nească veche.	II, nr. 4—5	1927—1929	9—18
POPESCU, MIHAIL. Capetele de arabi din stema Basarabi- lor.	II, nr. 4—5	1927—1929	150—155
POPESCU, MIHAIL. Sigiliul lui Sigismund Bathori prin- cipele Transilvaniei.	I, nr. 1—3	1924—1926	328—332
RUZICKA, LEON. Cifrul lui Șerban Cantacuzino.	II, nr. 4—5	1927—1929	237
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Autografe ale lui Teodosie mare logofăt al lui Mihai Viteazul.	IV, 2	1941	396—397
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Autografe și sigilii de la Mihai Viteazul.	IV, 2	1941	296—313
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Ceva despre transcrierea do- cumentelor românești.	III, 2 nr. 8	1939	283—312
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Formularul în diplomatica română.	V, 1	1942	246—248
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Hrisovul și sigiliul lui Mihai Viteazul din 27 iulie 1600.	IV, 1	1940	161—162
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Iarăși sigiliul lui Mihai Vi- teazul	VI, 2	1944—1945	330—333
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Transcrierea documentelor românești.	VII, 1	1946	1—9
SIMONESCŢ, DAN. De la istorie la istorie-literară. Aplicare la opera d-lui Alex. Lăpedatu.	III, 1 nr. 6—7	1936—1937	122—138
* * * Societatea istorico-arheologică „București-Vechi”.	II, nr. 4—5	1927—1929	454
STAHL, HENRI. Expertiza grafică.	III, 2 nr. 8	1939	327—333
STĂNCESCU, MIHAIL. O delimitare de moșie la hotarul Țării Românești în 1764.	I, nr. 1—3	1924—1926	131—132
SURDU, BUJOR. Știri despre dreptul românesc din Transil- vania. Protocolul din Porcești.	V, 2	1942—1943	367—394
TURCU, CONSTANTIN. Domnia din 1806 a lui Scarlat Cal- limachi în Moldova	V, 2	1942—1943	442—448
VERESS, ANDREI. Despre semnătura latinească a lui Mihai Viteazul.	I, nr. 1—3	1924—1926	409
VLĂDESCU, NICULAE M. Din trecutul boierimii românești. Vel-comisul Șerban Pirvu Vlădescu.	I, nr. 1—3	1924—1926	227—248

	vol. și nr.	Anul	p.
ZOTTA, SEVER, Despre neamul Cantemireștilor.	I, nr. 1—3	1924—1926	
I. Considerațiuni genealogice privitoare la „Vita Constantini Cantemyri”			61—72
II. Un „frate” necunoscut al lui C. Cantemir			204—209
VV.			316—327
III. Anexe.			
ZOTTA, SEVER, Doi frați ai lui Radu Mihnea vv. călugări în Moldova.	I, nr. 1—3	1924—1926	136—137
ZOTTA, SEVER, Trei surori necunoscute ale lui Vasile Alecsandri.	I, nr. 1—3	1924—1926	139—140
ZOTTA, SEVER, Un indiciu genealogic privitor la Doamna Marghita (Melania) a lui Simeon Movilă vv.	I, nr. 1—3	1924—1926	139

III. STUDII ȘI DOCUMENTE

ANTONIU, VANGHELE. O rezoluție a lui Spiru Haret.	VI, 2	1944—1945	325—326.
BĂLAN, TEODOR, Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina, în anul 1848.	IV, 2	1941	314—334
BĂLAN, TEODOR. Redobindirea unei autonomii.	VII, 1	1946	57—73
BĂLAN, TEODOR, Șase documente polone din sec. al XVII-lea referitoare la Moldova.	VII, 2	1947	330—342.
BĂLAN, TEODOR, Vasile Țintilă.	III, 2 nr. 8	1939	185—206
BALȘ, ZOE, G. Două acte de la Mihai Viteazul.	I, nr. 1—3	1924—1926	266—268.
BĂLEANU, ALEXANDARU. Acte privitoare la domnia lui Ioan Sandul Sturza vv.	III, 2 nr. 8	1939	207—215.
BĂLEANU, ALEXANDARU. Două proteste ale lui Ioan Sandul Sturza voievod.	III, 1 nr. 6—7	1936—1936	164—170.
BĂLEANU, ALEX. O scrisoare din anul 1853 a profesorului Nifon Bălășescu către Grigore Ghica, domnul Moldovei.	I, nr. 1—3	1924—1926	105—108.
BEJENARU, N. C. Constantin Vodă Șerban față de imperiali și cazaci.	I, nr. 1—3	1924—1926	400—404
BERECHET, ȘTEFAN. Cînd a zidit Vasile Lupu biserica Sf. Dimitrie din Orhei?	I, nr. 1—3	1924—1926	406—409.
BOBULESCU, C. Un document de la Alexandru cel Bun.	I, nr. 1—3	1924—1926	271—272
BOGDAN, N. A. Pamflete politice împotriva lui Mihail Gr. Sturza vodă.	I, nr. 1—3	1924—1926	31—38
BUJOREANU, ȘTEFAN. Schitul Ghireasca (Covurlui).	VI, 1	1944	136—139.
CERDAREC, N. Cîteva date despre un sat străvechi Iubănești.	VI, 2	1944—1945	328—330
CERDAREC, N. Soveja sau Dobromira.	VI, 2	1944—1945	327—328.
CHIRCĂ, HARALAMBIE. Un document din 1625 al mitropolitului Țării Românești, Luca.	VII, 2	1947	382—385
CONSTANTINESCU, IOAN, S. Cîteva acte din Costești-Vilcea.	VII, 1	1946	167—177
COSTĂCHESCU, M. Trei urice vechi moldovenesti.	I, nr. 1—3	1924—1926	121—124
DINCULESCU, NICOLAE GH. Trei documente inedite.	III, 2 nr. 8	1939	350—356.
DOBRESCU, ION, C. Documente de moșneni (Brădet-Mehedinți)	VI, 1	1944	30—46.

	vol. și nr.	Anul	p.
DUZINCHEVICI, GHEORGHE. Contribuții documentare la istoria Blajului.	VII, 2	1947	278—294
DUZINCHEVICI, GHEORGHE. Noi documente de la Mihai Viteazul.	VII, 2	1947	378—381
DUZINCHEVICI, GHEORGHE. Răscoalele din Moldova în anul 1831 împotriva Regulamentului organic.	V, 2	1942—1943	352—366
DUZINCHEVICI, MINODORA. Cîteva documente asupra familiei Hurmuzaki.	V, 2	1942—1943	449—453
FILITTI, IOAN, C. Averele episcopului Costandie Filitti + 1827.	II, nr. 4—5	1927—1929	156—169
FILITTI, IOAN, C. Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești la 1829.	II, nr. 4—5	1927—1929	290—359
FILITTI, I. C. Juristul Nestor.	II, nr. 4—5	1927—1929	234
FILITTI, I. C. Postelnicul Ianache.	II, nr. 4—5	1927—1929	234—235
FIŢEȘCU, GEORGETA. Din viața de student a lui Nicolae Iorga.	IV, 2	1941	224—247
FIŢEȘCU, GEORGETA. Institutul de fete „Santa Maria” din Iași.	V, 1	1942	226—236
FLORESCU, GEORGE, D. Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. Dregători și boieri. 1389—1496	II, nr. 4—5	1927—1929	50—125
IDEM. De la 1496 pînă la 1501.	Ibidem		360—388
FURTUNĂ, D. Carte domnească prin care se adevărește că Gheorghe Logofătul de taină din Dorohoi urmează să-și stăpînească în pace un rând de case din mahalaua Scaunelor, cumpărată de la Iordache Dobrogeanu, 1749 mart. 5.	I, nr. 1—3	1924—1926	298—299
FURTUNĂ, D. Originea cuvîntului „tîrtan”.	I, nr. 1—3	1924—1926	419—420
GANE, EMIL. Testatorii filantropi ai orașului Buzău.	VII, 1	1946	165—167
GHERGHEL, ILIE, Pascua romanorum: Tabula Iulii Caesaris? Un capitol din nomenclatura istorică română.	I, nr. 1—3 II, nr. 4—5	1924—1926 1927—1929	383—397 235—236
GHIBĂNESCU, GHEORGHE, Din documentele moșiei Urdești.	I, nr. 1—3	1924—1926	117—120
IONESCU, CONSTANTIN D. Un document inedit de la Mihai Racovița vv.	VI, 2	1944—1945	333—338
IORGA, NICOLAE. Un mănunchiu de acte prahovene.	I, nr. 1—3	1924—1926	3—7
KARADJA, C., I. Un dosar de porunci de la Ioan Sandu Sturza voievod.	I, nr. 1—3	1924—1926	39—54
METEȘ, ȘTEFAN. Cercetări și sentințe judecătorești privitoare la românii din ținutul Cetății de Piatră (Chioara) în sec. al XVII-lea (1661).	VII, 1	1946	10—56
METEȘ, ȘTEFAN. Cîteva contribuții la istoria unirii românilor cu Roma.	III, 2 nr. 8	1939	359—366
METEȘ, ȘTEFAN. Din relațiile Țării Românești cu Ungaria și Transilvania.	V, 1	1942	11—21
METEȘ, ȘTEFAN. Mihai Viteazul și orașul Cluj.	I, nr. 1—3	1924—1926	292—294
METEȘ, ȘTEFAN. Mormîntul lui Vasile Lupu domnul Moldovei.	I, nr. 1—3	1924—1926	137—138

	vol. și nr.	Anul	p.
METEȘ, ȘTEFAN. O învoială românească din Ardeal.	I, nr. 1—3	1924—1926	296—297
METEȘ, ȘT. Orașul Cluj asediat de oștirea românească în 1658.	I, nr. 1—3	1924—1926	295
METEȘ, ȘTEFAN. O româncă din Țara Românească răscumpără o tipografie și repară o biserică calvină din Cluj în secolul al XVII-lea.	I, nr. 1—3	1924—1926	295—296
METEȘ, ȘTEFAN. Populația maghiară din Transilvania.	IV, 1	1940	66—99
METEȘ, ȘTEFAN. Un portret nou al lui Horia și Cloșca.	I, nr. 1—3	1924—1926	140—141
MINEA, ILIE. Ceva despre mitropolitul unit Atanasie.	I, nr. 1—3	1924—1926	285—286
MINEA ILIE. Când a murit Nicolae Alexandru vv.	I, nr. 1—3	1924—1926	290—291
MINEA, ILIE. Din legăturile lui Constantin Cantemir cu principele Mihai Apafi.	I, nr. 1—3	1924—1926	287—290
MINEA, ILIE. Două documente referitoare la mănăstirea Golia.	IV, 2	1941	378—379
MINEA, ILIE. Sfirșitul marelui logofăt Birlădeanu și răscola în contra lui Aron Vodă.	III, 1 nr. 6—7	1936—1937	104—107
MINEA, ILIE. Știri noi despre propaganda catolică în Moldova în sec. XVII.	I, nr. 1—3	1924—1926	399—400
MINEA, ILIE. Un document despre expediția principelui ardelean Gavriil Bathori în Țara Românească (1611).	I, nr. 1—3	1924—1926	287
MINEA, ILIE. Vicarul apostolic Barnabe.	IV, 2	1941	380
MUREȘAN-TRITEANU, ELENA. Contribuții la istoria dreptului românesc din Transilvania.	V, 1	1942	237—246
MUREȘAN, ELENA. Contribuții la istoria satelor din Transilvania.	IV, 2	1941	389—394
MUREȘAN-TRITEANU, ELENA. Din legăturile familiei nobile transilvane, Petru Budai cu Țara Românească.	VII, 1	1946	158—162
MUREȘAN-TRITEANU, ELENA. Un document din Drăguș (Făgăraș).	VI, 1	1944	128—131
NAGHIU, IOSIF, E. Cîteva comunicări			
1. <i>Coloniștii spanioli la Becicherecul Mare</i> ;			
2. Un memoriu din Hațeg;			
3. Trei scrisori;			
4. Diploma de doctor în teologie a episcopului Alexandru Dobra (1822);			
5. O poezie despre Sf. Ioan Capistran;			
6. Anabapțiștii în Transilvania.	VI, 2	1944—1945	315—324
NAGHIU, IOSIF. Preocupări de istorie bănățeană (O scrisoare a lui St. Moldovan)	VII, 2	1947	385—386
NAGHIU, IOSIF. Rescriptul imperial din 19 nov. 1836 despre liceul din Beiuș.	VII, 2	1947	387—389
NAGHIU, IOSIF. Un document vamal din sec. XVIII.	VII, 2	1947	390—393
NICOLAESCU, STOICA. Ajutoare bănești și danii ale domnilor români către mănăstirea Sf. Filofteiu din Muntele Athos.	I, nr. 1—3	1924—1926	125—130

	vol. și nr.	Anul	p.
NICOLAESCU, STOICA. Mănăstirea Sf. Filoteiu din Sfântul Munte Athos.	V, 2	1942—1943	433—244
<NICOLAIASA, GHEORGHE>. Cîteva date despre Nifon Bălășescu.	I, nr. 1—3	1924—1926	138
NICOLAIASA, GHEORGHE. O poruncă a lui Alexandru Moruzi vv. cu privire la gospodăria mănăstirilor din Muntenia.	I, nr. 1—3.	1924—1926	269—271
NICOLAIASA, GHEORGHE. „Țara Moldovei”.	I, nr. 1—3	1924—1926	373—377
PANAITESCU, P., P. Începuturile tipografiei în Ucraina.	I, nr. 1—3	1924—1926	417—418
PANAITESCU, P., P. O descriere necunoscută a serbării Paștilor în Principatele Române la sfîrșitul veacului XVII.	I, nr. 1—3	1924—1926	291—292
PESCARIU, OLIVIA. Dispozițiuni din anul 1774 privitoare la perceperea impozitului din Ardeal.	VI, 1	1944	131—136
PETRESCU, G. Z. O scrisoare a doamnei Elena Matei Basarab din 1653.	II, nr. 4—5	1927—1929	439—440
PETRESCU, G. Z. Un nou document din timpul luptelor românilor ardeleni împotriva unirii bisericești.	II, nr. 4—5	1927—1929	440—441
PETROȘANU, DRAGOȘ, P. Schitul Lipovul din județul Dolj.	III, 2 nr. 8	1939	366—375
PICLIȘANU, Z. Cenzura cronicii lui Gh. Șincai.	I, nr. 1—3	1924—1926	20—30
PICLIȘANU, ZENOVIE. Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj	II, nr. 4—5	1927—1929	403—434
POPA, TRAIAN. Dezbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare.	I, nr. 1—3	1924—1926	404—405
POPESCU MIHAIL. Adăugiri la viața lui Anton Pan.	IV, 1	1940	157—159
POPESCU, MIHAIL. Contribuțiuni documentare la istoria revoluției din 1821	II, nr. 4—5	1927—1929	170—219
POPESCU, MIHAIL. Coroana lui Ștefan Boescai.	II, nr. 4—5	1927—1929	237—238
POPESCU, MIHAIL. Din viața de student a lui Constantin Hurmuzachi la Viena.	III, 1 nr. 6—7	1936—1937	150—163
POPESCU, MIHAIL. Precizări documentare privitoare la mișcarea din anul 1848 în Moldova.	II, nr. 4—5	1927—1929	389—393
POPESCU, MIHAIL. Raiana Turnul. Venituri și catagrafie.	III, 2 nr. 8	1939	254—282
POPESCU, MIHAIL. Spicuri noi despre Horea, Cloșca și Crișan.	I, nr. 1—3	1924—1926	411—415
POPESCU, MIHAIL. Veniturile raialei Hotinului în timpul stăpînirii turcești.	II, nr. 4—5	1927—1929	394—402
REGLEANU, MIHAIL G. O condică de moșneni din mbovițeni : Dragodăneștii, Cîndeștii și Aninășanii.	V, 1	1942	115—128
REGLEANU, MIHAIL G. Prima ctitorie de la Colțea. Un document inedit.	III, 2 nr. 8	1939	375—379
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Acte de stare civilă ale familiei Hasdeu.	V, 1	1942	221—226
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Cîteva acte din Jupinești-Muscel.	V, 1	1942	69—114
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Două zapise moldovenești.	VII, 2	1947	395—396

	vol. și nr.	Anul	p.
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Ineditele lui Aricescu.	V, 2	1942—1943	462
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Românii și barbarii în secolul IX. Un început de diferențiere	III, 1 nr. 6—7	1936—1937	108—122
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Scrisoarea unui Paleolog la 1857.	V, 1	1942	226
SACERDOȚEANU, VIRGINIA. Un document de la regele Ungariei Mateiaș Corvin.	VII, 2	1947	321—329
SAINT-GEORGES, AL. „Castelul” din Tirgu-Ocna.	I, nr. 1—3	1924—1926	141—142
SASSU, CONST. Țările române către sfârșitul veacului al XVIII-lea.	V, 2 și VI, 2	1943 1944—1945	303—351 165—230
SIMONESCU, DAN, I. O jalbă de la începutul veacului al XIX- — Document muscelean.	I, nr. 1—3	1924—1926	272—275
SIRUNI, H. Dj. Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale Țării Românești.	V, 1	1942	129—165
SIRUNI, H. Dj. O năvălire necunoscută a bandelor turcești în Țările Române la 1769. După documente turcești din Arhivele Statului.	IV, 1	1940	6—68
SOLOMON, CONST., STOIDE, C. A. Un uric necunoscut de la Ștefan cel Mare privitor la satele Polițeni și Tomești din Tutova.	III, 2 nr. 8	1939	313—326
STOIDE, CONSTANTIN A. Noi documente brașovene.	VII, 1 VII, 2	1946 1947	85—111 295—320
STOIDE, CONSTANTIN A., STAHIESCU, A. L. Un mănunchiu de documente privitoare la satul Liești-Tecuci.	I, V 2	1941	256—279
SURDU, BUJOR. Două curți nobilitare din Transilvania în sec. al XVIII-lea: Roșia (Comit. Alba) și Tiurea (Comit. Cluj).	VII, 1	1946	148—158
ȘUCU, ION, I. Contribuțiuni la istoricul satului Mățau-Muscel.	IV, 1	1940	143—154
ȘUCU, IOAN I. Din trecutul schitului Golești și cartea de închinare către mănăstirea Cîmpulung.	III, 2 nr. 8	1939	379—382
TUDUCESCU, IULIU. Comoara. Un act de superstiție petrecut în București, anchetat și judecat în anul 1796.	I, nr. 1—3	1924—1926	55—60
TURCU, CONSTANTIN. Despre Ștefan Tomșa II (Originea domnească; începutul domniilor).	IV, 2	1941	397—401
UNGUREANU, GHEORGHE. Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturza vv.	VI, 1	1944	45—59
VÎRTOSU, EMIL. Eliade ca tipograf. Documente inedite.	I, nr. 1—3	1924—1926	366—369
VÎRTOSU, EMIL. Un călugăr admirator al lui Tudor Vladimirescu: Arhimandritul Ghenadie Pirvulescu 1805—1873.	VI, 2	1944—1945	240—255
VÎRTOSU, EMIL. Un dascăl slovenesc.	IV, 2	1941	384
VÎRTOSU, EMIL. Versuri inedite despre 1821.	III, 2 nr. 8	1939	341—349
WYMAN, E. Un cîntec al lui Wilhelm Tell cu melodie românească.	IV, 1	1940	160—161
ZABOROVSKI, VIRGIL. Ceva despre colecția Hurmuzaki (vol. IX/1).	I, nr. 1—3	1924—1926	133—135

	vol. și nr.	Anul	p.
ZOTTA, SEVER. Cînd și cum a fost asasinat Grigorie Ghica Voevod.	II, nr. 4-5	1927-1929	227-229
ZOTTA, SEVER. Contribuție la originea cuvîntului tîrtan.	I, nr. 1-3	1924-1926	297-298
ZOTTA, SEVER. Mormîntul lui Vasile Lupu.	I, nr. 1-3	1924-1926	297.
ZOTTA, SEVER. Raportul generalului Puchner despre situația Transilvaniei în toamna anului 1848.	II, nr. 4-5	1927-1929	223-227

IV. BIBLIOGRAFIE ¹

MIHĂILESCU, CLAUDIA. Opera lui B. P. Hasdeu. 1. Periodice; 2. Ediții și prefete; 3. Volume, broșuri, extrase etc.; 4. Activitatea academică.	V, 1	1942	254-268
MIHĂILESCU, CLAUDIA. Opera lui C. D. Aricescu.	V, 2	1942-1943	469-472
* * * Comemorarea războiului neatîrnării. Conferințele de la Ateneul Român și <publicațiile apărute>.	II, nr. 4-5	1927-1929	257-268
SACERDOȚEANU, A. Bibliografia veche. Periodice; Arhiva istorică a României; Magazin istoric pentru Dacia; Tesaur de monumente istorice pentru România.	III, 2 nr. 8	1939	402-417
<SACERDOȚEANU, A>. Bibliografie veche. Arhiva Românească. Foile de storia romana; Foaia Societății Românismului.	IV, 1	1940	185-193
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Opera lui D. Onciul. 1. Studii și comemorări istorice (nr. 1-49); 2. Recenzii și rapoarte (nr. 50-57); 3. Rapoarte la Academia Română (nr. 58-101); 4. Cuvîntări ocazionale la Academia Română (nr. 102-163); 5. Popularizare (nr. 164-175); 6. Literatură (nr. 176-178); cursuri universitare (nr. 179-184); 8. Inedite (nr. 185-192); 9. Extrauniversitare (nr. 193); 10. Activitatea academică (p. 181-183).	IV, 1	1940	168-183
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Opera lui N. Iorga (1934-1941).	IV, 2	1941	410-437
SACERDOȚEANU, AURELIAN și MIHĂILESCU, CLAUDIA. Bibliografie veche. Din Moldova; Foiță de istorie și literatură.	IV, 2	1941	438-445
SACERDOȚEANU, A. și MIHĂILESCU, CLAUDIA. Bibliografie veche. Periodice: Aghiuță; Arhiva genealogică.	V, 1	1941	277-290
ȚABREA, ILIE. Opera științifică a d-lui Const. Moisil. Publicații periodice la care a colaborat: I. istorie (nr. 1-35); II. arheologie (nr. 36-72); III. arhivistică (nr. 73-84); IV. numismatică (nr. 85-168); V. medalistică (nr. 169-197); VI. sigilografie și heraldică (nr. 198-211). VII. didactică (nr. 212-226; VIII. Diverse: informațiuni diferite, bibliografie, necrologuri, cronică (nr. 198-226).	III, 2 nr. 8	1939	383-393

¹ Nu s-au fișat publicațiile prezentate în *Revista Arhivelor* în rubricile: *Bibliografie* (I, nr. 1-3, p. 143-144 și 421-422); *Recenzii* (II, nr. 4-5, p. 239-258, 442-451) și în vol. III, 2-VII, 2 la rubricile: *Bibliografie nouă* sau *Bibliografie (Dări de seamă și Cuprinsul revistelor)*.

V. BIOGRAFII, NECROLOGURI

	vol. și nr.	Anul	p.
BALAN, TEODOR. Cîteva scrisori ale lui Dimitre Onciul către Sever Zotta.	VI, 2	1944—1945	156—164
BALAN, TEODOR. Simeon Reli	VII, 1	1946	181—183
* * * Mihail Seulescu.	II, nr. 4—5	1927—1929	451—452
<MOISIL, CONSTANTIN>. Dezvelirea busturilor lui B. P. Hasdeu și D. Onciul.	II, nr. 4—5	1927—1929	262
* * * <Omagiu profesorului Alexandru I. Lăpădatu fost director general al Arhivelor Statului — la împlinirea vîrstei de 60 de ani>.	III, 1 nr. 6—7	1936—1937	
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Alexie Procopovici.	VII, 1	1946	178—179
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Anita Belciugățeanu.	VI, 1	1944	140—141
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Bogdan Petriceicu Hasdeu 28 febr. 1838—25 aug. 1907.	V, 1	1942	1—10
<SACERDOȚEANU AURELIAN>. Carol Tomek.	VII, 2	1947	396
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Constantin D. Aricescu 18 martie 1823 — 18 februarie 1886	V, 2	1942—1943	297—302
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Constantin Lăcrițianu.	VI, 2	1944—1945	339
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Constantin Pirvulescu.	VI, 2	1944—1945	342—343
SACERDOȚEANU, AURELIAN. C. Racoviță.	VII, 2	1947	397—398
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Dimitre Onciul n. 26 octom- brie 1856 — 20 martie 1923.	IV, 1	1940	1—5
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. D. N. Burileanu.	VII, 2	1947	398—399
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Dr. Nicolae Lupu.	VII, 1	1946	180—181
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Em. Gh. Racoviță.	VII, 2	1947	399
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. George Popa—Lisseanu.	VI, 2	1944—1945	341—342
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Grigore Antipa	IV, 2	1944	139—140
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Harilaus Metaxa.	VI, 2	1944—1945	338—339
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Ion Simionescu.	VI, 1	1944	139
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. I. R. Pogoneanu	VI, 2	1944—1945	339—341
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Iuliu Moisil.	VII, 2	1947	396—397
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Iuliu Tuducescu.	VII, 2	1947	398
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Nicolae Cartoian.	IV, 2	1944	141—142
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Nicolae Iorga. 5/17 iunie 1871 — 27 nov. 1940	IV, 2	1941	205—213
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Pompiliu Constantinescu.	VII, 1	1946	179
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Pr. Haralambie Roventța	VII, 1	1946	179—180
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Scarlat Struțeanu.	VII, 2	1947	397
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Stefan Gr. Berechet.	VII, 1	1946	178
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Dr. Vintilă Ciocilteu.	VII, 2	1947	397

B.

HRISOVUL

BULETINUL ȘCOALEI DE ARHIVISTICĂ

publicat de prof. Aurelian Sacerdoțeanu vol. I—VII, București, 1941—1947¹

I. STUDII

	<u>vol.</u>	<u>Anul</u>	<u>p.</u>
ANDREESCU, CONSTANTIN, I. Știință și tehnică în istorie. Cuprinde: Școala de arhivistică și cerințele metodei istorice (p. 56—59).	IV,	1944	5—59
ANDREESCU, CONSTANTIN, I. Un bibliograf bulgar dr. N. V. Michoff.	V,	1945	113—123
BERINDEI, DAN, AL. Dionisie Pop Marțian și Congresul de statistică din Berlin, septembrie 1863.	VII,	1947	169—181
BERZA, MIHAIL. Genealogia — disciplină auxiliară a istoriei.	IV,	1944	81—99
BERZA, MIHAIL. Istorie comparată — istorie internațională — istorie universală.	VI,	1946	21—36
BOGDAN, DAMIAN, P. O ediție de documente slavo-muntenene din Arhivele Sibiului și Brașovului a lui Sircu necunoscută la noi.	II,	1942	41—59
BOGDĂNOVICI, ELENA. Cernelurile și istoricul lor.	I,	1941	210—217
BOGDĂNOVICI, ELENA. Grafometria.	III,	1943	109—120
CONDURACHI, EMIL. Blazonul lui Ștefan cel Mare.	V,	1945	146—151
CONDURACHI, EMIL. Fenomene premedievale în circulația monetară romană din regiunea dunăreană.	II,	1942	61—66
CONDURACHI, EMIL. Tezaurul de monete argintate de la Măcin.	I,	1941	77—99
DRĂGANU, N. Transcrierea textelor chirilice.	I,	1941	46—59
DUMITRESCU, MARIA. Sănătatea cărților.	I,	1941	241—268
GRECEANU, RADU. Liste de șefi barbari în evul mediu	II,	1942	67—84
GRECESCU, CONSTANT. Cîteva observațiuni asupra Cronicei anonime a Țării Românești de la 1688 înainte.	V,	1945	62—74
GUBOGLU, MIHAIL. Sultani și mari dregători otomani.	VII,	1947	49—136

¹ În această bibliografie nu s-au reprodus notele bibliografice (recenzii sau prezențări) și listele de cărți primite (v. *Hrisovul*, I, p. 482—501, II, p. 227—230, III, p. 137—146, IV, p. 150—156, V, p. 177—196, VI, p. 160—179 și VII, p. 233—253).

	vol.	Anul	p.
HUDIȚĂ, IOAN. Franța și Cuza Vodă. Cu 42 documente dintre 3 nov. 1862—22 ian. 1864.	I,	1941	269—429
JORDAN, ALEXANDRU. Ce este formatul de carte.	II,	1942	85—106
JAKÓ, SIGISMUND. Organizația cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea.	VI,	1946	111—148
MARINESCU — HIMU, MARIA. Romanul grecesc „Etiopica” al lui Heliodor în traducere românească.	V,	1945	42—61
MIRCEA, ION — RADU. Marii logofeți din Țara Românească (sec. XIV și XV).	I,	1941	117—140
MIRCEA, ION, RADU. Pecetea atirnată a lui Mihai Viteazul.	V,	1945	90—96
MIRCEA, ION, RADU. Pecetea inelară a lui Mihnea Vodă Turcitul.	III,	1943	103—107
MOISIL, CONST. Din istoria Școalei de arhivistică.	I,	1941	11—45
MUSTER, DUMITRU H. Bibliografie — Bibliologie-Biblioteconomie. Lămuriri și precizări.	II,	1942	107—118
NAGHIU, IOSIF, E. Catalogul manuscriselor latinești și în limbi moderne de la Biblioteca Centrală din Blaj.	III,	1943	35—74
NĂSTUREL, PETRE. Lista patriarhilor ortodocși Constantinopol. Alexandria, Antiohia și Ierusalim.	VII,	1947	147—168
NĂSTUREL, PETRE. Un hrisov nou de la Constantin Duca (1702).	V,	1945	97—105
PETROȘANU, DRAGOȘ P. Hurezi sau romani. O chestiune de toponimie. românească. Anexe: 6 documente dintre 1630—1805.	I.	1941	192—209
PREDESCU, NICOLAE. Un articol necunoscut din 1861 al lui Al. Odobescu.	V,	1945	133—145
ROMANESCU, MARCEL. Albizzi și Paleologii.	III,	1943	75—101
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Arhive economice și sociale.	V,	1945	124—132
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Arhivistica.	VII,	1947	5—47
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Cîteva note cu privire la cercetările genealogice românești.	II,	1942	119—138
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Despre circulația monetară la Români în evul mediu — după documente.	III,	1943	5—34
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Din arhiva mănăstirii Cozia. Cuprinde: 1. Titlușul lui Mircea cel Bătrîn, p. 65—67; 2. Slobozia Căărăeni, p. 68—70; 3. Cnezii fugiți în Țara Ungurească, p. 70—72; 4. Un privilegiu comercial unguresc, p. 73—74; 5. Fabrica de hirtie a lui Matei Basarab, p. 74—76; 6. O dezmoștenire în 1645, p. 76—77; 7. Scoatere din egumenie, p. 77—78; 8. Cum se obținea dreptatea la 1817, p. 79; 9. Meșteri în lemn, p. 80; 10. Răscumpărare de țigancă, p. 81; 11. Țigani tăietori de sare, p. 82—83; 12. Exploatarea aurului de țigani rudari, p. 83—86; 13. Inventare mănăstirești, p. 86—104.	VI,	1946	65—104
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Introducere în arheologia medieală.	VI,	1947	5—20

	<u>vol.</u>	<u>Anul</u>	<u>p.</u>
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Introducere în arhivistică. Cuprinde: Arhivologia. Arhivotehnia, Arhiveconomia.	IV,	1944	60—80
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Introducere în Diplomatică.	I,	1941	60—76
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Liste de suverani. — Imperiul Oriental. — Imperiul Otoman. — Grecii. — Români. — Bulgaria. — Sirbii. — Ungurii, — Polonii. — Rușii.	I,	1941	141—191
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul. Cu 2 doc. slave din 1597 (7108) sept. 27 și 1616 (7125) dec. 23 și 18 documente în rezumat, dintre 1602—1857.	I,	1941	218—240
SACERDOȚESNU, AURELIAN. Note de diplomatică românească. Cuprinde: Doamna Băsărăboae; Braniștea domnească; Impresurare cu silnicie; Deșugubină pentru om legat; Pădure pentru un cal bun; Calul domnesc; Zapis spart; Cum se jura; Hrisoave contestate; Acțiune neintrodusă la timp; Bătaie la scara domnească.	VII,	1947	137—146
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Organizarea arhivelor armatei.	V,	1945	75—89
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Pregătirea arhiviștilor.	V,	1945	5—41
SACERDOȚEANU, AURELIAN. „Regest” și „rezumat”.	IV,	1944	100—111
SIRUNI, H. Dj. Hașmetlu. Pe marginea titlaturii domnilor români în cancelaria otomană.	II,	1942	139—202
STAHL, HENRI. Moartea documentelor.	I,	1941	100—116
TOMESCU, MIRCEA. Drama de inspirație cronicărească Repertoriu bibliografic.	VI,	1946	37—64
TURCU CONSTANTIN. Un manuscris slavon necunoscut din timpul lui Ștefan cel Mare.	VI,	1946	104—109
VÎRTOSU, EMIL. Cea mai veche terminologie românească de notație psaltică (1713).	V,	1945	106—112
VÎRTOSU, EMIL. Sigilii românești cu legenda în limba turcească.	II,	1942	203—216

II. NOTE ȘI COMUNICĂRI

BĂLAN, TEODOR. Reeditarea unui document din 1411.	VII,	1947	199—201
BOGDAN, DAMIAN P. Iarăși despre identitatea Grigore Țamblac — Gavriil de la Neamț preconizată de A. I. Iacimirskij.	I,	1941	463—465
BOGDAN, DAMIAN P. O critică ruscă despre Catalogul de manuscrise slave din bibliotecile românești, al lui A. I. Iacimirskij.	I,	1941	466—469
BOGDAN, DAMIAN P. Un pomelnic al mănăstirii Bisericiani atribuit mănăstirii Bistrița.	I,	1941	462—463
CEREDAREC, N. O precizare și o localizare în Cronica lui Nestor: Haleciene (Galițieni) popor vecin cu Volohvo (Români).	V,	1945	165—166
CEREDAREC, N. O precizare toponimică: Ocop-Lențești.	IV,	1944	121—123

	vol.	Anul	p.
CHIRCĂ, HARALAMBIE. Cuvînt din partea studenţilor.	VII,	1947	193—194
ELIAN, ALEXANDRU. Iulian Ştefănescu.	I,	1941	476—481
GALLO, ALFONSO. Institutul regal de patologie a cărţii de la Roma.	I,	1941	453—457
GRECESCU, CONSTANT. Despre cronica bălăcenească.	IV,	1944	116—121
GRECESCU, CONSTANT. Hrisovul Albinarilor. Expertiza traducerii hrisovului din 7088 (1579—1580); se stabileşte neautenticitatea actului.	VII,	1947	195—199
HALPHEN, LOUIS. Cu privire la reforma învăţămîntului. La ce serveşte istoria (trad. de A.S.).	VI,	1946	154—156
NAGHIU, IOSIF, E. Autobiografia episcopului Samuil Vulcan.	VII,	1947	222—225
NAGHIU, IOSIF, E. Boeţiu din Dacia.	V,	1945	160—161
NAGHIU, IOSIF, E. Catalogul manuscriselor episcopiei Lugojului.	VII,	1947	207—212
NAGHIU, IOSIF, E. Manuscrise şi arhive de la Oradea.	VII,	1947	212—222
NAGHIU, IOSIF, E. Mărunţişuri bibliografice.	IV,	1944	130—146
NAGHIU, IOSIF, E. Un memoriu latin despre trecutul românesc.	V,	1945	164—165
NAGHIU, IOSIF, E. Un preot — filolog : Vasile Colosi.	V,	1945	161—163
NĂSTUREL, P. S. „Cassianus natione scythæ” (cu prilejul cercetărilor domnului H. I. Marrou).	VII,	1947	204—207
NĂSTUREL, P.S. Două precizări privitoare la hrisovul grec al lui Constantin Duca (oct. 1702).	VI,	1946	156
REGLEANU, MIHAIL. Contribuţii la cunoaşterea episcopului de Rîmnice, Damaschin. Cu un document din 3 sept. 1731.	I,	1941	442—449
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Acte fără pecete.	I,	1941	430—438
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Alt cuvînt preliminar.	II,	1942	5—12
<SACERDOŢEANU, AURELIAN>. Artur Verona.	VI,	1946	157
<SACERDOŢEANU, AURELIAN>. Aurelia I. Comănescu.	II,	1942	225—226
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Condicarii noştri.	VI,	1946	149—152
<SACERDOŢEANU, AURELIAN>. Cum se confirmau actele.	VI,	1946	153
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Cuvînt de deschidere ţinut în ziua de 11 nov. 1943, de directorul Şcolii de Arhivistică, prof...	III,	1943	121—126
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Cuvînt de deschidere a anului şcolar. 21 noiembrie 1944.	IV,	1944	112—116
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Cuvînt de deschidere a anului şcolar. 19 noiembrie 1945.	V,	1945	152—160
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Cuvînt de deschidere a anului şcolar, 5 noiembrie 1947.	VII,	1947	183—193
SACERDOŢEANU, AURELIAN. Cuvînt preliminar.	I,	1941	7—10
<SACERDOŢEANU, AURELIAN>. D. M. Teodorescu.	VII,	1947	231
<SACERDOŢEANU, AURELIAN>. Dragoş P. Petroşanu.	II,	1942	225
<SACERDOŢEANU, AURELIAN>. Dumitru Drăghicescu.	V,	1945	170—171

	vol.	Anul	p.
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Dumitru Z. Furnică.	III,	1943	134
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Emanoil Bucuța.	VI,	1946	158—159
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Eugen Lovinescu.	III,	1943	134—136
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Expertiza scrisului și formatul cărții.	V,	1945	167—169
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. George D. Cioriceanu.	V,	1945	172—173
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Grigore Niculescu.	III,	1943	136
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Henri Stahl.	II,	1942	224—225
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Ilie Bărbulescu.	V,	1945	170
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Ilie Minea.	III,	1943	132—134
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Începutul anului.	VI,	1946	152
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Începutul anului în Oltenia sub austriaci.	VI,	1946	152—153
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Ioan Andrieșescu.	IV,	1944	146—149
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Ion C. Filitti.	V,	1945	174—175
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Iosif Schiopul.	VII,	1947	229—230
SACERDOȚEANU, AURELIAN. La cronologia documentelor lui Mircea cel Bătrîn pentru Cozia.	III,	1943	126—129
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Mircea Nădejde.	VI,	1946	158
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Nicușor Lazăr.	V,	1945	175—176
SACERDOȚEANU, AURELIAN. O curiozitate diplomatică.	VII,	1947	228—229
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Ortografierea onomasticelor și toponimelor istorice.	I,	1941	440—442
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Paul Nicorescu.	VI,	1946	157—158
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Petre Cancel.	VII,	1947	231—232
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Problema toponimelor noastre.	II,	1942	219—224
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Ramiro Ortiz.	VII,	1947	230—231
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Simeon Reli.	V,	1945	174
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Traducerea documentelor.	I,	1941	438—439
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Un duplicat moldovenesc din 1942.	VII,	1947	225—227
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Valoarea „numărului” documentelor medievale.	IV,	1944	123—130
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Vechile noastre arhive.	III,	1943	129—13
SIMONESCU, DAN. Al. Sadi Ionescu.	I,	1941	469—476
SIMONESCU, DAN. Bogăția arhivelor românești.	I,	1941	458—459
SIMONESCU, DAN. Din vechile relații culturale româno-germane.	II,	1942	218—219
SIMONESCU, DAN. Manuscrisele lui Simion Bărnuțiu.			
Notă bibliografică.	I,	1941	459—461
** ** Școala de arhivistică.	II,	1942	217—218
TOMESCU, MIRCEA. Institutul bulgar de bibliografie.	VII,	1947	201—202

	vol.	Anul	p.
TOMESCU, MIRCEA. Un ceaslov românesc din 1827.	VII,	1947	202—204
VIRTOSU, EMIL. Glossă despre terminologia tipografică la 1703.	I,	1941	449—452

III. ȘCOALA DE ARHIVISTICĂ

PARTEA ADMINISTRATIVĂ ȘI INFORMAȚII (Material documentar)

SACERDOȚEANU, AURELIAN. Informații.	I,	1941	542
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Informații. 1. Cronica Școalei (1 sept. 1941—31 aug. 1942). 2. Diverse.	II,	1942	275—290
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Informații. 1. Cronica școalei (1 sept—31 dec. 1942). 2. Diverse.	III,	1943	149—153
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Informații.	IV,	1944	159—160
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Informațiuni. 1. Cronica școalei. 2. Diverse.	V,	1945	199—203
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Informații.	VI,	1946	182—184
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Informații	VII,	1947	256
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Partea administrativă : I. <i>Statistică</i> : 1. Directori. 2. Profesori. 3. Secretari. 4. Diplomatii școalei. 5. Echivalări de diplome străine. 6. Elevii școalei (1924—1941) p. 502—515	I,	1941	502—541
II. Material documentar 1. Cursuri și programe școlare. 2. Legi, regulamente și decizii, p. 515—541.			
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Partea administrativă întocmită de directorul școalei. Cuprinde : I. <i>Statistica</i> (Anul al XVIII-lea, 1941—1942) : 1. Administrația și serviciul. 2. Corpul didactic. 3. Diplomatii școalei. 4. Elevii școalei, 1941—1942 5. Lista absolvenților școalei (1925—1942). 6. Lista absolvenților cursului de expertiză grafică (1927—1941). 7. Lista absolvenților unui an al cursului de expertiză grafică (1926—1940). 8. Lista certificatelor eliberate (1929—1941). II. <i>Material documentar</i> : 1. Legi, regulamente și decizii. 2. Corpul didactic.	II,	1942	231—274
SACERDOȚEANU, AURELIAN. Partea administrativă, întocmită de Directorul școalei. <i>Statistica</i> . Anul al XIX-lea (1942—1943) Cuprinde : 1. Administrația și serviciul. 2. Corpul didactic. 3. Diplomatii școalei. 4. Elevii școalei 1942—1943.	III,	1943	147—148
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Partea administrativă, întocmită de directorul școalei. Cuprinde : <i>Statistica</i> . Anul al XX-lea (1943—1944) : 1. Administrația și serviciul. 2. Corpul didactic. 3. Elevii școalei, 1943—1944.	IV,	1944	157—158

	<u>vol.</u>	<u>Anul</u>	<u>p.</u>
SACERDOȚEANU, AURELIAN. <i>Partea administrativă, întocmită de directorul școalei.</i> Cuprinde: <i>Statistica</i> . Anul al XXI-lea (1944—1945). 1. Administrația și serviciul. 2. Corpul didactic. 3. Elevii școalei 1944—1945.	V,	1945	197—198.
SACERDOȚEANU, AURELIAN. <i>Partea administrativă, întocmită de directorul școalei.</i> Cuprinde: <i>Statistica</i> . Anul al XXII-lea (1945—1946). 1. Administrația și serviciul. 2. Corpul didactic. 3. Absolvenții Institutului de cercetări arhivistice. 4. Elevii școalei 1945—1946.	VI,	1946	180—181.
VLĂSCEANU, GHEORGHE. <i>Partea administrativă întocmită de secretarul școalei.</i> <i>Statistica</i> . Anul al XXIII-lea (1946—1947). Cuprinde: 1. Administrația și serviciul. 2. Corpul didactic. 3. Elevii școalei 1946—1947.	VII,	1947	254—255.

IV. DIVERSE

<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre 1473 mai 17—1941 oct. 17 editate integral, fragmentar, rezumate sau menționate ca inedite.	I,	1941	543—547.
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre 1578 mai 8 — 1942 iunie 19 editate integral, fragmentar, facsimilate, rezumate sau menționate în volume.	II,	1942	291—294.
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre 1414 (6922) dec. 20 — <1586—1690> iulie 21. Numai pentru cele editate integral, fragmentar, facsimilate, rezumate sau menționate ca inedite.	III,	1943	154.
* * * Indice de documente. Documente dintre 1597 (7106) sept. 6, Tirgoviște — 1702 oct. editate integral, fragmentar, facsimilate, rezumate sau menționate ca inedite.	V,	1945	203.
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre <1386—1418> — 1817 iul. 10, editate în volum, integral, fragmentar, facsimilate, rezumate sau menționate ca inedite.	VI,	1946	185—186.
<SACERDOȚEANU, AURELIAN>. Indice de documente. Documente dintre 1411 apr. 14 — 1614 iul. 10, editate integral, fragmentar, facsimilate sau menționate ca inedite.	VII,	1947	257—258.

CUPRINSUL

STUDII ȘI COMUNICĂRI

	<u>Pagina</u>
A. DECEI — 38 de cărți manuscrise arabe și turcești în Arhivele Statului din Craiova	3
AL. TONK — Diplomele de înnoobilare ale lui Nicolaus Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus	13
L. MOLDOVAN — Din istoria cancelariei orașului Tg. Mureș	33
M. REGLEANU — Alexandru Ipsilanti voievod protector al Arhivelor.	43
VIRGINIA ISAC — Bibliotecile personale în Moldova în sec. al XIX-lea	49
H. NESTORESCU-BĂLCEȘTI — Anii de studii ai lui Nicolae Bălcescu în colegiul național „Sf. Sava” din București (1832—1835)	65
AL. UNGUREANU — O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în anul 1848	81
I. COJOCARU — Cum s-a introdus forța aburului în industria morăritului din Moldova și Țara Românească	91
GH. GEORGESCU-BUZĂU — Deposdarea clăcașilor de loturile lor (1859—1864)	95
C. CĂZĂNIȘTEANU, GH. PÎRVULESCU, Din ecoul procesului memorandist	105
I. CÎRȚÎNA — Din activitatea diplomatică a României pentru desființarea Comisiei Interaliată a Dunării (1919—1920)	119
V. TEODORESCU — Informații referitoare la activitatea desfășurată de Comisia superioară a monumentelor publice	129
TR. RUS, I. BURLACU — Școala de arhivistică	135
N. DRĂGHICI, M. PLATON E. SENCHIEVICI—Utilizarea polietilenei pentru restaurarea materialului documentar	151

PERZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

I. FRĂȚILĂ, M. ANDRIȚOIU — Scaunul săsesc Sebeș	159
C. TAMAȘ — Magistratul orașului Pitești	167
R. MIHAI — Epitropia bisericii „Sf. Ilie” Craiova	173
EL. MOISUC — Noi achiziții de xerografii după documente din arhivele vieneze	181

DIN ARHIVELE DE PESTE HOTARE

V. ȘINDELARU — Cercetări în arhivele de peste hotare în anul 1968	195
C. BODEA — Surse de informare engleze privind țara noastră	201
N. MARCU — Documente din arhivele franceze privitoare la istoria economică a României	211
M. GUBOGLU — Două călătorii în Turcia pentru cercetarea Arhivelor Imperiului otoman	221
IL. LEONTE — Cercetări în Arhivele de stat ale R. P. Polone	237
MATEI IONESCU — Călătorie de documentare arhivistică în Italia	241

DOCUMENTE

DAMIAN P. BOCDAN — Patru acte de la Ștefan cel Mare	245
P. GYULAI — O mărturie cu privire la soarta unei vechi arhive în sec. al XVII-lea	263
* * * — Pagini inedite despre Bucureștii anilor 1833	269
P. PALIU — Din activitatea lui V. Pârvan ca director al Muzeului Național de Antichități	281

GLOSAR

GH. UNGUREANU — Cuvinte și expresii vechi	291

CRONICA

I. BURLACU, V. GROZAV — Întilniri ale redacției cu cititorii	303

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

— <i>Arhiva generalului Gheorghe Magheru — Catalog de documente (1582—1880)</i> , Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1968, 178, p. (Dumitru Ganciu)	305
— <i>Catalogul documentelor moldovenesti din Arhiva istorică centrală (1653—1675)</i> , Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1968, 692 p. (Emilia Poștarîța)	306
— <i>Bibliographie. Documentation. Terminologie</i> , vol. VIII, nr. 6, novembre, 1968, UNESCO, Paris, p. 235—290, (Valeria Șindelar)	307
— <i>La Gazette des Archives</i> , (Organ de l'association amicale professionnelle des archives français), Paris, nouvelle serie, nr. 62—61/1968 (Lidia Mihăilescu)	309
— <i>Sbornik archivních prací</i> , Ročník XVII, Praga, 1, și 2/1967, 630 p. Archivní Časopis, nr. 1—4, Praga, 1967 (P. Olteanu)	310
— E. VÎRTOSU, <i>Paleografia româno-chirilică</i> , Editura științifică, București, 1969 (Maria Dogaru)	312
— N. Stoicescu, <i>Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)</i> , Editura Academiei R. S. România, București, 1968, 315 p. (M. D. Ciucă)	314
— <i>O contribuție valoroasă cu privire la identificarea lui Anonymus (Demeny Ludovic)</i>	316
— Petru Maior, <i>Scrisori și documente inedite</i> , Ediție îngrijită, prefată, note și indici de Nicolae Albu, Editura pentru literatură, București, 1968, XXII—170 p. (Liviu Moldovan)	317
— V. Mîhorcea, <i>Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova</i> (Ioana Constantinescu)	319
— I. D. Suci, <i>Revoluția de la 1848—1849 în Banat</i> , Editura Academiei, București, 1968, 274 p. (Gr. Ploceșteanu)	321
— Traian P. Lungu, <i>Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea, (1888—1889)</i> , Editura științifică, București, 1967, 288, p. (Anastasiu Iordache)	323
— Ioan Alexandru Meletoporelos, <i>Ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ</i> (Expoziție de la Muzeul Național de istorie cu privire la istoria Eteriei), Atena, 1964, 81 p. (Nestor Camariano)	324

BIBLIOGRAFIE

— „Revista Arhivelor” (seria veche) și „Hrisovul” (Mihail Fănescu)	327

SOMMAIRE

ETUDES ET COMMUNICATIONS

	Page
A. DECEI — 38 livres manuscrits arabes et tures dans les Archives d'Etat de Craiova	3
AL. TONK — Les diplômes d'ennoblement de Nicolaus Olahus. Certains problèmes concernant la généalogie de la famille Olahus	13
L. MOLDOVAN — De l'histoire de la chancellerie de la ville de Tg. Mureş	33
M. REGLEANU — Alexandru Ipsilante le voïvode protecteur des archives	43
V. IASC — Des bibliothèques privées au XIX-ème siècle dans la Moldavie	49
H. NESTORESCU-BĂLCEȘTI — Les années d'études de N. Bălcescu au Collège Sf. Sava de Bucarest (1832—1835)	65
AL. UNGUREANU — Une mission française dans la Valachie et la Dobroudja en 1848.	81
I. COJOCARU — Les moyens par lesquels on a introduit la force des vapeurs dans l'industrie du meunier dans la Moldavie et la Valachie	91
GH. GEROGESCU-BUZĂU — La dépossession des serfs de leurs terres (1859—1864)	95
C. CAZANIȘTEANU, GH. PÎRVULESCU — L'écho du Mémorandum au-delà des Carpathes	105
I. CÎRTÎNA — De l'activité diplomatique de la Roumanie pour la suppression de la Commission interalliée du Danube (1919—1920)	119
V. TEODORESCU — Des informations sur l'activité déployée par la Commission supérieure des monuments publics	129
TR. RUS, I. BURLACU — L'école archivistique	135
N. DRĂGHICI, M. PLATON, E. SENGHIEVICI — L'emploi de la polyéthylène pour la restauration des matériaux documentaires	151

PRÉSENTATION DES FONDS ET DE COLLECTIONS

I. FRĂȚILĂ, M. ANDRIȚOIU — Le siège saxon de Sebeş	159
C. TAMAȘ — Le magistrat de la ville de Pitești	167
R. MIHAI — Le conseil administratif de l'église „Sf. Ilie” de Craiova	173
EL. MOISUC — De nouvelles acquisitions de xérogaphies d'après les documents des archives de Vienne	181

L'ACTIVITÉ ARCHIVISTIQUE AU-DELÀ DES FRONTIÈRES

V. ȘINDELARU — Des recherches dans les archives étrangères pendant l'année 1968	195
C. BODEA — Des sources d'informations anglaises ayant trait à notre pays	201
N. MARCU — Des documents des archives françaises concernant l'histoire économique de la Roumanie	211
M. GUBOGLU — Deux voyages dans la Turquie pour faire des recherches dans les Archives de l'Empire ottomane	221
IL. LEONTE — Des recherches dans les archives d'Etat de la R. P. de Pologne	237
M. IONESCU — Un voyage documentaire archivistique dans l'Italie	241

DOCUMENTS

DAMIAN P. BOGDAN — Quatre actes d'Etienne le Grand	245
P. GYULAI — Un témoignage concernant le sort d'une ancienne archive du XVII- ème siècle.	263
* * * — Pages inédites sur le Bucarest de l'année 1833	269
P. PALIU — De l'activité de V. Pârvan comme directeur du Musée National des Antiquités	281

GLOSSAIRE

GH. UNGUREANU — Mots et anciennes expressions	291

CHRONIQUE

I. BURLACU, V. GROZAV — Des pourparlers de la rédaction avec les lecteurs . . .	303

COMPTE-RENDUS ET PRÉSENTATIONS

— L'archive du général Gheorghe Magheru — Le catalogue des documents (1582—1880) Direction générale des Archives d'Etat, Bucarest, 1968, 178 p. (Dumitru Ganciu)	305
— Le catalogue des documents moldaves des archives historiques centrales (1653— 1675) Direction générale des archives d'Etat Bucarest, 1968, 692 p. (Emilia Poștărița)	306
— Bibliographie, documentation, terminologie vol. VIII, nr. 6, novembre, 1968, U N E- S.C.O. Paris, p. 235—290 (Valeria Șindelar)	307
— La gazette des archives (Organ de l'association amicale professionnelle des archives françaises, Paris, Nouvelle série, nr. 60—62/1968 (Lidia Mihăilescu)	309
— Sbornik archivnicki proci, Rocnik, XVII, Praga, 1 et 2/1967, 630 p. Archivni Caso- pis nr. 1—4, Praga, 1967 (P. Olteanu)	310
— E. Virtosu, La paléographie roumaine aux caractères cirilques. Edition scien- tifique, Bucarest, 1968 (Maria Dogaru)	312
— N. Stoicescu, Le Conseil du prince régnant et les grands dignitaires de la Valachie et la Moldavie (de XIV—XVII ème siècle) Edition de l'Académie de la R. P. de Rou- manie, Buc., 1968, 315p. (M. Ciucă)	314
— Une contribution précieuse concernant l'identification d'Anonymus (Demeny Ludovic) — Petru Maior „Lettres et documents inédits, Edition soignée, préface, notes et in- dexes par N. Albu, Edition pour la littérature, Bucarest, 1968, XXII—170 p. (Liviu Moldovan)	316
— V. Mihoedea, „Les relations agraires du XVIII-ème siècle dans la Moldavie (Ioana Constantinescu)	317
— I. D. SUCIU, La révolution de 1848—1849 dans le Banat. Edition de l'Académie, Bu- carest, 1968 p. (Gr. Ploșteanu)	319
— Traian P. Lungu: La vie politique de la Roumanie à la fin du XIX-ème siècle (1888—1889) Edition scientifique, Bucarest, 1967, 288 p. (Anastase Iordache)	321
— Ioan Alexandru Meletopoulos 'Η έκθεση της Ιστορίας της Φιλικής 'Εταιρίας ἐν τῷ 'Εθνικῷ 'Ιστορικῷ Μουσείῳ (L'exposition du musée national d'histoire ayant trait à l'histoire d'Eteria). Athènes, 1964, 81 p. (Nestor Camariano)	323
	324

BIBLIOGRAPHIE

— Revue des archives (ancienne série) et le parchemin (Mihail Fanescu)	327

CONTENTS

STUDIES AND COMMUNICATIONS

	Seite
A. DECEI — 38 Arabian and Turkish manuscript books in the State Archives from Craiova	3
AL. TONK — Nicolaus Olahus' nobility diplomas. Some problems as regards the genealogy of Olahus' family	13
L. MOLDOVAN — From the history of Tg. Mureş „Cancelaria”	33
M. REGLEANU — Prince Alexandru Ipsilanti a protector of archives	43
V. ISAC — Private libraries in the 19 th century in Moldavia	49
H. NESTORESCU-BĂLCEȘTI — Nicolae Bălăcescu's period of learning in the National College " St. Sava" from Bucharest (1832 — 1835)	65
AL. UNGUREANU — A French mission in 1848 in Wallachia, Moldavia and Dobrudja	81
I. COJOCARU — How was introduced the steam power in miller's industry from Moldavia and Wallachia	91
GH. GEORGESCU-BUZAU — Bondmen's dispossession of their lots (1859 — 1864)	95
C. CAZANIȘTEANU, GH. PIVRULESCU, — The echo of the Memorandist Trial	105
I. CÎRȚINA — From the diplomatic activity of Romania for the abolition of the Danubian Interallied Commission (1919 — 1920)	115
V. TEODORESCU — Information as regards the activity carried on by the Higher Commission of the Public Monuments	129
TR. RUS, I. BURLACU — The Archivistic School	135
N. DRĂGHICI, M. PLATON E. SENCHIEVICI — The usage of the polyethylene for the repairing of the documentary material	151

PRESENTATIONS OF ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

I. FRAȚILA, M. ANDRIȚOIU — The Transylvanian saxon „Scaun” of Sebeș	159
C. TAMAȘ — The „Magistrat” of Pitești	167
R. MIHAI — The trusteeship of „St. Ilie” Church from Craiova	173
EL. MOISUC — New acquisitions of documents from the Viennese archives	181

FROM THE FOREIGN ARCHIVES

V. ȘINDELARU — Some researches in the archives from abroad in 1968	195
C. BODEA — English information concerning our country	201
N. MARCU — Documents from the French archives as regards, the economic history of Romania	211
M. GUBOGLU — Two travels in Turkey for the research of the Ottoman Empire archives	221
IL. LEONTE — Some researches in the State Archives of Polish People's Republic	237
M. IONESCU — Documentary travel in Italia	241

DOCUMENTS

DAMIAN P. BOGDAN — Four documents from Stephen the Great	245
P. GYLAI — An evidence concerning the fate of an old archive in the 17 th century	263

	Seite
x x x — Some unpublished writings, on Bucharest, in 1833	269
P. PALIU — From the activity of Vasile Pirvan as director of the National Antiquity Museum	281

G L O S S A R Y

GHI. UNGUREANU — Old words and expressions	291

C H R O N I C L E

I. BURLACU, V. GROZAV — Meetings of the editorial staff with its readers . . .	303

BOOK-REVIEWS AND PRESENTATIONS

— <i>The archive of the general Gheorghe Magheru — Catalogue of documents (1682 — 1880).</i> General Direction of State Archives, Bucharest, 1968, 178 p. (Dumitru Ganciu)	305
— <i>The Catalogue of the moldavian documents from the Historic Central Archive (1653 — 1675).</i> General Direction of State Archives, Bucharest, 1968, 692 p. (Emilia Poștărita)	306
— <i>Bibliographie documentation terminologie</i> , vol. VIII, nr. 6, novembre, 1968, UNESCO, Paris, p. 235—290 (Valeria Șindelaru)	307
— <i>La Gazette des Archives</i> (organ de l'association amicale professionnelle des archives française), Paris, nouvelle serie, nr. 60—62/1968 (Lidia Mihăilescu)	309
— <i>Sbornik archivních prací</i> , Rocník XVII. Prague, 1 and 2/1967, 630 p. Archivní Casopis, nr. 1—4, Prague 1967 (P. Olteanu)	310
— E. Virtosu, <i>The Rumanian — chirilic paleography</i> Scientific Publishing House—Bucharest, 1968, (Maria Dogaru)	312
— N. Stoicescu, <i>The Prince's Council and the high officials from Walachia, and Moldavia (the 14 th—17 th. centuries)</i> The Publishing. House of Academy Bucharest 1968, 315, p. (M. D. Ciucă)	314
— <i>An important contribution concerning Anonymus' identification</i> (Demeny Ludovic)	316
— Petru Maior, <i>Unpublished letters and documents</i> , Preface, notes and index by Nicolae Albu. Publishing House for Literature, Bucharest, 1968, XXII—170 p. (Liviu Moldovan)	317
— V. Mîhorea, <i>The agrarian relationship in the 18 th century in Moldavia.</i> (Ioana Constantinescu)	319
— I. D. Suci, <i>The revolution of 1848—1849 in Banat</i> , Publishing. House of Academy, Bucharest, 1968, 274 p. (Gr. Ploșteanu)	321
— Traian P. Lungu, <i>The political life in Romania at the end of the 19 th. century (1888—1889)</i> , Scientific Publishing. House Bucharest, 1967, 288 p. (Anastase Iordache)	323
— Ioan Alexandru Meletopoulos, <i>Ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ</i> (The exhibition from the National History Museum concerning the history of Hetaeria) Athens, 1964, 81 p. (Nestor Camariano)	324

B I B L I O G R A P H Y

„Revista Arhivelor” (old. series), and „Iirsoyul”, (Mihail Fănescu)	327

INHALT

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

	Seite
A. DECEI — 38 Bücher arabischer und türkischer Manuskripte im Staatsarchiv von Craiova	3
AL. TONK — Nikolaus Olahus' Adelsdiplome. Einige Fragen zur Genealogie der Familie Olahus	13
L. MOLDOVAN — Geschichtliche Angaben über die Stadtkanzlei Tg. Mureş	33
M. REGLEANU — Wojewod Alexander Ypsilanti als Beschützer des Archivs	43
V. ISAC — Privatbibliotheken in der Moldau im XIX. Jh.	49
H. NESTCRESCU-BĂLCEȘTI — Nicolae Bălcescu Studienjahre im Nationalkollegium „Sf. Sava“ von Bukarest (1832—1835)	65
AL. UNGUREANU — Eine französische Mission in der Wallachei, Moldau und Dobruđa im Jahre 1848	81
I. COJOCARU — Wie die Dampfkraft in der Mühlenindustrie der Moldau und Wallachei eingeführt wurde	91
GH. GEORGESCU-BUZĂU — Die Enteignung der Fronbauern von ihren Sessien (1859—1864)	95
C. CĂZĂNISTEANU, GH. PÎRVULESCU — Das Echo des Memorandumprozesses	105
I. CÎRȚINĂ — Aus der diplomatischen Tätigkeit Rumäniens für die Auflösung der Interalliierten Donaukommission (1919—1920)	119
V. TEODORESCU — Auskünfte über die geleistete Tätigkeit der Oberkommission für Denkmäler	129
TR. RUS, I. BURLACU — Die Schule für Archivwesen	135
N. DRĂGHICI, M. PLATON E. SENCIEVICI — Verwendung von Polyethylen bei der Restauration von Dokumenten	151

DARSTELLUNG VON ARCHIVFONDS UND KOLLEKTIONEN

I. FRĂȚILĂ M. ANDRIȚOIU — Der sächsische Richterstuhl von Sebeş	159
C. TAMAȘ — Der Stadtmagistrat Pitești.	167
R. MIHAI — Die Verwaltung der kirchlichen Gemeinschaft „Sf. Ilie“ von Craiova	173
EL. MOISUC — Neue Erwerbungen von Xerographien nach Dokumenten aus dem Wiener Archiv	181

AUS DEN AUSLÄNDISCHEN ARCHIVEN

V. ȘINDEIARU — Forschungen in den ausländischen Archiven im Jahre 1968	195
C. BODEA — Englische Informationsquellen unser Land betreffend	201
N. MARCU — Dokumente aus den französischen Archiven über die wirtschaftliche Geschichte Rumäniens	211
M. GUBOGLU — Zwei Reisen in der Türkei zur Erforschung der Archiven des osmanischen Reichs	221

H. LEONTE — Forschungen im Staatsarchiv der Polnischen Volksrepublik	237
M. IONESCU — Italienische Studienreise eines Archivars	241

DOKUMENTE

DAMIAN P. BOGDAN — Vier Urkunden von Stefan dem Grossen	245
P. GYULAI — Zeugnisse über das Schicksal eines alten Archivs aus dem XVII Jh.	263
* * * — Neuveröffentlichte Dokumente über Bukarest um das Jahr 1833	269
P. PALIU — Aus der Tätigkeit V. Pârvans als Direktor des Nationalmuseums für Archäologie	281

GLOSSAR

GH. UNGUREANU — Alte Wörter und Ausdrücke	291

CHRONIK

I. BURLACU, V. GROZAV — Begegnungen der Redaktion mit den Lesern	303

REZENSIONEN UND BESPRECHUNGEN

— <i>Das Archiv des Generals Gheorghe Magheru — Dokumentenkatalog (1582–1880)</i> , Generaldirektion des Staatsarchivs, Bukarest, 1968, 178 S. (Dumitru Ganciu)	305
— <i>Katalog moldauischer Dokumente aus der Abteilung Arhiva istorică centrală (1653–1675)</i> , Generaldirektion des Staatsarchivs, Bukarest, 1968, 692 S. (Emilia Poștărița)	306
— <i>Bibliographie documentation terminologie</i> , vol. VIII, nr. 6, novembre, 1968. UNESCO, Paris, S 235–290 (Valeria Șindelaru)	307
— <i>La gazette des Archives</i> (Organ de l'association amicale professionnelle des archives françaises Paris, nouvelle serie, nr. 60–62/1968 (Lidia Mihăilescu)	309
— <i>Sborník archivních prací</i> , Rocník, XVII, Praga, 1 und 2/1967, 630 S. Archivní Casopis, nr. 1–4, Praga, 1967 (P. Olteanu)	310
— E. Virtosu, <i>Rumänisch — kyrillische Poläographie</i> , Editura științifică, București, 1968 (Maria Dogaru)	312
— N. Stoicescu, <i>Der Staatsrat und die grossen Würdenträger der Walachei und Moldau (XIV–XVII. Jh.)</i> , Editura Academiei R. S. Romania, București, 1968, 315 S. (M. D. Ciuca)	314
— <i>Ein wertvoller Beitrag zur Identifizierung des Anonymus</i> (Demeny Ludovic)	316
— Petru Maior, <i>Unveröffentlichte Briefe und Dokumente</i> , Ausgabe, Vorwort, Anmerkungen und Index von Nicolae Albu, Editura pentru literatură, București, 1968, XXII–170 S. (Liviu Moldovan)	317
— V. MIHORDEA, <i>Die Agrarbeziehungen aus dem XVIII. Jh. in der Moldau</i> (Ioana Constantinescu)	319
— I. D. SUCIU, <i>Die Revolution von 1848–1849 im Banat</i> , Editura Academiei, București, 1968... 274 S. (Gr. PLOEȘTEANU)	321
— TRAIAN P. LUNGU, <i>Das politische Leben in Rumänien am Ende des XIX Jh. (1888–1889)</i> , Editura științifică București, 1967, 288, S. (Anastase Iordache)	323
— Ioan Alexandru Meletopoulos, <i>Ἡ ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ</i> (Die Ausstellung vom historischen Nationalmuseum die Geschichte der Hetärie betreffend), Athen, 1964, 81 S. (Nestor Camariano)	324

BIBLIOGRAPHIE

„Revista Arhivelor” (die alle Serie), und „Hrisovul” (Mihail Fănescu)	327

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

	Стр.
А. ДЕЧЕЙ — 38 арабских и турецких рукописей в Государственных Архивах г. Крайовы	3
Ал. ТОНК — Дипломы жалования в дворяне Николауса Олахуса.	13
Несколько вопросов относящихся к генеалогии семьи Олахус	33
Л. МОЛДОВАН — Из истории канцелярии города Тыргу Муреш.	43
М. РЕГЛЯНУ — Александру Ипсиланти покровитель архивов	49
В. ИСАК — Личные библиотеки в Молдавии XIXго века	65
Х. НЕСТОРЕСКУ БЭЛЧЕШТЬ — Годы учебных занятий Николая Бэлческу в национальной коллегии „Св. Сава” в Бухаресте (1832—1835)	81
Ал. УНГУРЯНУ — Французская мисия в Валахии, Молдавии и Добрудже в 1848 г.	91
И. КОЖОКАРУ — Как ввелась паровая сила в мелничное производство Молдавии и Валахии	95
Г. ДЖЕОРДЖЕСКУ БУЗЭУ — Обезземеливание барщинных крестьян (1809—1864)	105
К. КЭЗЭНИЩИАНУ Г. ПЫРВУЛЕСКУ — Эхо процесса меморандума	119
И. КЫРЦИНА — Из дипломатической деятельности Румынии за ликвидирование межсоюзной комиссии Дуная (1919—1920)	129
В. ТЕОДОРЕСКУ — Сведения о деятельности Высшей комиссии общественных памятников	135
Тр. РУС, И. БУРЛАКУ — Школа архивного дело	151
Н. ДРЭГИЧ, М. ПЛАТОН Е СЕНКИЕВИЧ — Использование полиэтилены в реставрации документальных материалов	

ОБЗОРЫ АРХИВНЫХ ФОНДОВ И КОЛЕКЦИЙ

И. ФРЭЦИЛЭ, М. АНДРИЦОЮ — Сакская резиденция Себеша	159
К. ТАМАШ — Магистрат города Питешть	167
РУКСАНДРА МИХАЙ — Опека церкви „Св. Илия” в Крайове	173
ЕЛ. МОЙСУК — Новое приобретение ксерографий по документам находящихся в венских архивах	181

ИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ АРХИВОВ

В. ШИНДЕЛЯРУ — Исследования в зарубежных архивах в 1968 г.	195
К. БОДЯ — Англииские информационные источники относящиеся нашей страны	201
Н. МАРКУ — Документы из французских архивов относящиеся к экономической истории Румынии.	211
М. ГУБОГЛУ — Две поездки в Турцию для исследования архивов Османской империи	227
Ил. ЛЕОНТЕ — Исследования в Государственных Архивах Польши. . . .	237
М. ИОНЕСКУ — Архивно-документальная поездка в Италию.	241

ДОКУМЕНТЫ

ДАМИАН П. БОГДАН — Четыре документа со времени Стефана Великого . . .	245
П. ГЮЛАЙ — Свидетельство о судьбе древних архивов XVII ого века . . .	263
* * * — Неизвестные страницы о Бухаресте 1833 гг.	264
П. ПАЛЛУ — Из деятельности В. Пырвана директор Национального Музея древностей	281

ГЛОССАРИЙ

Г. УНГУРЯНУ — Устарелые слова и выражения	291

ХРОНИКА

Н. БУРЛАКУ, В. ГРОЗАВ — Встречи редакции с читателями	303

РЕЦЕНЗИИ

— <i>Архив генерала Георге Магэру</i> — Каталог документов (1582—1880) Главное Управление Государственных Архивов. Бухарест, 1968, 78 стр. (ДУМИТРУ ГАНЧУ)	305
— <i>Каталог Молдавских документов из центрального Архива. (1653—1675).</i> Главное Управление Государственных Архивов. Бухарест, 1968, 692 стр. (ЕМИЛИЯ ПОШТЭРИЦЭ)	306
<i>Bibliographie documentation terminologie</i> том VIII, нр. 6, Париж, стр. 235—290. (ВАЛЕРИЯ ШИНДЕЛАРУ)	307
<i>La gazette des archives</i> нр. 60—62, 1968, (ЛИДИЯ МИХЭИЛЕСКУ) . . .	309
<i>Sborník archivních prací ročník XVII</i> Прага, 1 и 2/1967, 630 стр., <i>Arhivní časopis</i> нр. 1—4, Прага, 1967, (П. ОЛТЯНУ).	310
— Е. ВЬРТОСУ, — <i>Румынско-старославянская палеография</i> , Научное Издательство, Бухарест, 1968 (МАРИЯ ДОГАРУ)	312
— М. СТОИЧЕСКУ, <i>Княжеский совет и великие сапожники в Молдавии (XIV—XVII в.)</i> , Издательство Академий, С.Р. Румыния, Бухарест, 1968, 315 стр. (М.Д. ЧУКЭ)	314
— <i>Ценный вклад по установлению личности Анонимуса</i> , (ДЕМЕНИ ЛУДОВИК)	316
— ПЕТРУ МАЙОР, <i>Неизвестные письма и документы</i> , Предисловие заметки и указатели Николая Албу, Литературное издательство, Бухарест, 1968, ХХII, 170 стр. (ЛИВИУ МОЛДОВАН)	317
— В. МНХОРДЯ, <i>Аграрные отношения XVIII го века в Молдавии</i> , (ИОАНА КОНСТАНТИНЕСКУ)	319
— П. Д. СУЧУ, <i>Революция 1848—1849 гг. в Банате</i> , Издательство Академии, Бухарест, 1968, 274 стр. (Гр. ПЛОЕШТЯНУ)	321
— ТРАЯН П. ЛУНГУ., <i>Политическая жизнь Румынии в конце XIX века (1888—1889)</i> , Научное издательство, Бухарест, 1967, 288 стр. (АНАСТАСИЕ-ИОРДАКЕ)	323
— ИОАН АЛЕКСАНДРУ МЕЛЕТОПУЛОС, «Π ἐκθεσις τῆς ἱστορίας τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ» (Выставка Национального-Исторического Музея по истории Этерии) Афины, 1964, 81 стр. (НЕСТОР КАМАРИАНО)	324

БИБЛИОГРАФИЯ

„Ревиста Архивелор” (Старая серия) и-„Хрисовул” (МИХАИЛ ФЭНЕСКУ)	327

CĂTRE AUTORI

„Revista Arhivelor” publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, cronologie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, numismatică, izvoare, instituții și alte științe auxiliare ale istoriei, studii și articole de istorie, bazate pe materiale de arhivă, documente, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în trei exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile intrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat.

Documentele scrise în limbi străine vor fi însoțite de traducere. Titlurile revistelor citate vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Ilustrațiile vor fi atașate la sfîrșitul textului.

Articolele nepublicate nu se restituie.

Autorii primesc gratuit 30 de exemplare „extras” cu copertă comună.

Redactori : I. BURLACU, V. GROZAV
Tehnoredactarea : P. PALIU

Dat la cules 9.IV.1969. Bun de tipar 26.VI.1969.
Tiraj : 5 000 exemplare. Coli de tipar : 23

Întreprinderea Poligrafică „Informația“, str. Brezoianu
nr. 23—25, București. R. S. România. Comanda 3 382

I.P. „Informația” — c. 3382

Lei 14.—

43401